
MAGYAR
ORSZÁG
ÉS
ERDÉLY.

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

MAGYARORSZÁG
ÉS
ERDÉLY
EREDETI KÉPEKBEN

ELSŐ SZAKASZ: MAGYARORSZÁG.

MÁSODIK KÖTET.

DARMSTADT 1863.

Kiadja és nyomatta
LANGE GUSZTÁV GYÖRGY.
LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYÁBAN PESTEN

MAGYARORSZÁG

ÉS

ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN.

RAJZOLTA

ROHBOCK LAJOS.

TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL.

IRTA

HUNFALVY JÁNOS.

ELSŐ SZAKASZ: MAGYARORSZÁG.

II. KÖTET.

DARMSTADT. 1860.

KIADJA ÉS NYOMATJA LANGE GUSZTÁV GYÖRGY.

LAUFFER ÉS STOLP BIZOMÁNYA PESTEN.

Esztergom.

A magyar alföldről visszatérünk a Duna partjaira. Hazánknak ezen főere Visegrádon túl a Pilisi és Vértes-hegységek éjszakra csapó kiágazásai, s bal felől a délre vonúló Honti hegységek közzé szorúlván, nagy kanyarúlatot tesz délre. Ottan a legbájosabb tájképek tárulnak fel szemünk előtt: a magyar folyam partjai a német Rajna-vidék jellemét öltik magokra. A számos völgy által megszakasztott hegységek hátait sötétlő erdők, leginkább tölgy- és bükkfák borítják, lejtőikön vagy málaikon, s az alacsonyabb dombokon szöllőtőkék és gyümölcsfák díszlenek, a völgyeket és lapályokat pedig rétségek és vetések foglalják el. Hellyel közzel, a folyam mindkét partján, festői fekvésű helységek mutatkoznak, mellyek nem egy történelmi eseményt idéznek emlékünkbe. Igy a Duna kanyarúlatának délnyugati sarkán, a jobb parton, a kúpdad hegyek alján épűlt Dömös ötlik szemünkbe, sűrű berkei miatt királyainknak egykor kedves mulatóhelye. 1063-ban I Béla az ország főbbjeivel Dömösön tanácskozván, alatta a királyi szék összeroskadott, s ennek következtében a különben is agg király nemsokára meghalálozott. A helység mellett levő Árpás hegyen még némi romjai láthatók a káptalannak, mellyet Álmos alapított, s mellyben ennek fia, utóbb II Béla király, Kálmán üldözései elől menedéket és ótalmat talált (1113). A dömösi prépostságnak 12 kanonokja s 59 helysége volt; ezeknek lakói a tizeden kivűl évenkint bizonyos

mennyiségű búzalisztet, hízott göbölyt, juhot, ürüt, sertvést, tyúkot, libát, sót, sert és méhsert tartoztak a káptalannak beszolgáltatni. De a dömösi prépostság nemsokára hanyatlásnak indult s a törökök által végkép elpusztíttatott. Megmaradt birtokai elvégre az esztergomi főkáptalannak adományoztattak.

Nem messze Dömöstől, ugyancsak a Duna jobb partján, Maróth van, mély völgyben, két templommal, mellyek közzűl az egyik dombon, a másik a völgyben áll. Maróth a vitéz Dobozi Mihályt juttatja eszünkbe. — A szerencsétlen mohácsi csata sírba döntötte vala a királlyal együtt a nemzet szinét. A törökség akadály nélkűl elárasztá az országot a Duna két partján, s Budáról szerteszét száguldoza rabolva és pusztítva. Ekkor sok ezer ember Maróth vidékén keresett menedéket, árkokkal és szekérkerítéssel erősített tábort ütve. Csakhamar megérkezének a törökök s legott a tábor vivásához fogának. Két napig védelmezék magokat a magyarok s az ellenség minden ostromát szerencsésen visszaverék. De 1526 szept. 15-kén a törökök roppant erővel megújíták támadásaikat, lerombolák a szekérfalakat s berontván a táborba, mindent lekonczolának, meg nem kimélve még a csecsemőket sem. Huszonöt ezer halott hevert a csatatéren, csak kevesen menekülhettek vala meg. Dobozi Mihály, fehérvármegyei egyházastabajdi nemesember, szintén a táborban volt szeretett hitvesével, farnosi Ilonával. Látván, hogy a tábor nem nyujt többé ótalmat, háta mögé, lovára kapta szép Ilonáját, erősen átkaroltatá magát és vágtata míg s merre lehetett. Azomban a kettős teher alatt megfáradt ló lankadni kezde, s a rivalgó török csoport mind közelebb nyomúla. Tehát Ilona, a nemes keblű nő, mert szabadúlást már nem remélhetett, könyörögve kéré férjét, ölje meg őt, nehogy török kézre jusson. „Ne félj, monda férje, istenben bizzál, megszabadúlunk.“ De a török mármár sarkukban volt. Ekkor az asszony, hogy férje legalább magát menthesse meg, a lóról hirtelen leugrék s még egyszer könyörge: Dobozi a kérelmet többé meg nem tagadhatá; kardcsapása alatt a szeretett asszony halva lerogyék. A férj, ki már mindent elvesztett vala, tovább szabadulásról nem gondolkozék: elbúsultan a sűrű ellenség közzé rohanva

L. Rohbock del.ᵗ — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — Joh. Poppel sculp.ᵗ

ESZTERGOM. GRAN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

vitézül áldozá fel életét. — Mondják, hogy Dobozi magát és feleségét a Maróthtól nem messze levő Basaharcz hegy alján áldozta fel; a Kishegyen pedig, hol római, magyar és török érmeket leltek, a helyet mutatják, hol egykor Dobozi vára állott*).

A Duna bal partján, szaggatott völgyben, Zebegény falu ötlik fel; odább Szobb van, melly helység mellett a tervezett ipolyvölgyi vaspálya a bécs-pestivel egyesülne. Szobb mögött tetemes hegy emelkedik, oldalán nagy kőbányák vannak. Nyugatra s nem messze Szobbtól az Ipoly szakad a Dunába; azon folyón a régi fahíd helyett 1859-ben új vasúti hidat épitettek, és pedig a Ruppert által feltalált rácsrendszer szerint. E híd a tavasz elején elkészült, s april 2-kán megterhelték, hogy hordási képességét megpróbálják. Három nyilata van, két külső nyilata belül 141, a középső pedig 180 láb széles. A hídon átfutó kettős pántcsapást két rácsfal hordja, ezek a három nyilaton végig menve egyegy falat képeznek, mellyek a pályával keresztben alúl is felül is összekapcsolvák. A híd elején és végén egyegy kapuzat épült kőből, a középső oszlopok felett pedig öntött vasból készült gyámolok vannak. Az egész híd mint valami könnyű fátyolszövet feszül a folyó fölé, úgy hogy rajta keresztül a mögletben kéklő hegyeket láthatni.

A gőzhajó nemsokára a Garam torkolata mellett is elhalad; e folyón szintén új hidat épitettek, egészen ollyat, mint az Ipolyon. De már Esztergom városa mutatkozik, s különösen a Duna jobb partján ágaskodó dombmagaslatra épült székesegyház köti le figyelmünket.

Esztergom, az ország herczeg-primásának székhelye, az éjszaki szél. 47° 47½′ s a keleti hosszuság 36° 25′ alatt van, jobb partján a Dunának, melly e helyen több szigetet ölel s éjszaknak kanyarodik. A Pilisi hegycsoport több ágat

*) Némellyek úgy vélekednek, hogy a Brodarics által említett Maróthon, melly mellett a leírt véromtás történt, nem a Duna jobb partján levő Pilis-Maróthot, de a Vértes hegység közepett, s Bajóttól délre eső Puszta-Maróthot, hol egykor az esztergomi érsekek vadászkastélya állott, kell érteni.

ereszt azon vidékre, mellyek egyes dombokban s hegyekben a Dunára dőlnek. Dél felé a Strázsahegy, éjszakra Sz. Tamáshegye, közepett a Várhegy emelkedik, mellyet több más domb környez. Délnyugatra tágas völgy nyílik, mellyen a Duna kiterjedvén nehány nagyobb szigetet alkot. A folyam bal partján Párkány mezőváros van, mellyet Esztergommal hajóhíd kapcsol össze. Párkány fölött a Duna mentében szép síkság terül, a háttérben Hont és Nógrád hegyei kéklenek.

Esztergom négy külömböző részre oszlik, t. i. a tulajdonképi sz. k. városra, melly a Várhegytől nyugatra s délre elterül; a vizi vagy érseki városra, melly közvetlenül a Duna partján, a Várhegytől nyugatra elhuzódik; s végre Sz. György és Sz. Tamás mezővárosokra; amaz a Dunánál, legéjszakibbra van s a vizi városhoz csatlakozik, emez pedig a Várhegy, Sz. György és a sz. k. város között van.

A Duna tükre fölött 210 lábra emelkedő, hosszúra nyúlt Várhegyen hajdan nevezetes erősség volt, mellyből már csak nehány omladék látható, különösen a déli sarkon. Itt még nehány földalatti katonaszállás is van, s a legmélyebb helyen bolthajtásos szoba található, melly szabálytalan négyszöget képez. E szoba boltozatát nyolcz fali gyámoszlop s közepett álló, 6 láb 5 hüvelyk magas tömör oszlop hordja; mindezen oszlopok másmás fejezetüek. Mondják, hogy e szobát még a rómaiak épitették s hogy templomul használták, valamint utóbb a törökök is.

A hajdani székesegyház és érseki palota azon régi erősségben volt. A legrégibb érseki egyház, mellyben I István király Adalbert prágai érsek által megkereszteltetett s utóbb meg is koronáztatott, a XII század végén leégett. Jób érsek 1200-ban helyreállittatá s kitágíttatá. Az újabb székesegyházat a rákövetkezett századok folytában az egyes érsekek mind nagyobb pompával diszesítteték s számos kápolnával öregbítteték. A leghiresebb kápolnát Bakács Tamás érsek épitteté (1506—7.). De nemsokára Esztergomot is megszállák a törökök s 1595 óta a felséges székesegyházat omladékká tették; az egész épitményből csak Bakács kápolnája maradt meg.

A törökök elvonúlta után Mária Terézia a Várhegyen új szentegyházat épittete. Az országgyülés már 1723-ban

törvényes végzést szerze, melly szerint a főpapok és káptalanok ismét régi székhelyeikre tartoztak visszatérni, mellyeket a török uralom alatt odahagytak vala. Most az esztergomi székesegyház és primási palota helyreállításáról is kezdének gondolkozni. Barkóczy érsek 1761 óta a Várhegy egyengetéséhez s a sz. k. várost Sz. György mvárossal egybekapcsoló alagút épitéséhez fogott. De sokféle körülmények, nevezetesen a közbejött franczia háborúk is, meggátolták az elkezdett munka folytatását. Rudnay Sándor érsek végre mindjárt hivatalába való beiktatása után, azaz 1820-ban megkezdeté a nagyszerü épitkezéseket, mellyeket azután utódjai nagy buzgalommal folytatának s szerencsésen be is fejezének. Rudnay a Barkóczy által megkezdetett alagútat borpinczévé változtatá s helyébe tágasabb új alagútat épittete. Ez alagút hossza 50 öl, szélessége 35 láb 10 hüvelyk, magassága 33 láb 2 hüvelyk. 1822-ben készült el, mint ezt a déli kapuja felett látható felirás tanúsitja. Rudnay azután a Mária Terézia által rakatott templomot leromboltatá, — ez alkalommal a régi érseki székesegyház utolsó maradványai is eltűntek, mit nem lehet eléggé fájlalni, — s a Várhegy egyengetésének befejezése után a sírboltok épitéséhez fogata. A talpkövet 1822 sz. Adalbert napján az ország nádora József főherczeg meg számos püspök és országnagy jelenlétében rakták le. Khünel Pál bécsi épitő készítette volt a tervet, s Pack János igazgatá az épitést. Rudnay se költséget se fáradságot nem kimélt; 1831-ben történt haláláig elkészült a nagyszerü sírbolt; a templom falai a felső párkányig emeltettek; továbbá felépült sz. István kápolnája; a szomszéd dombon megmaradt Bakács-kápolna lebontatott s azon módon, mint eredetileg épitve volt, ismét összerakatott s az új bazilika jobb szárnyába illesztetett. Mindezen épitkezésekre Rudnay 815,696 pftot fordított, legislegnagyobb részét saját jövedelméből, az országszerte gyüjtött adakozások csak 134,340 pftot tevén.

Rudnay halála után az érseki szék 7 éven túl be nem töltetett. Végre Kopácsy József veszprémi püspök lett primássá. Kopácsy új buzgalommal folytatá az épitkezéseket, s e végre a veszprémi püspökség jövedelmét is szedheté

három évig. Paeknak orozva történt meggyilkoltatása után Hild József pesti épitőre bizták az épités vezetését. Ez mind az eredeti terven mind a már kivitt munkákon sok változtatást rendelt. Több helyen az alapfalakat erősebbé tételé, azután leszedeté a veres márványt, mellyel a falak belseje ki volt rakva, s helyébe szürkés márványt tétete, végre a hajónak már elkészült boltozatát is lebontatá s kettős iveken nyugvó erősebb boltot épittete. Kopácsy 1847 szept. 17-kén történt elhúnytáig 573,022 pftot költött az épitésre; ez összegből 119,843 pft. a begyült adakozásokra esett. Ekkor már az egyház szentélye be volt tetőzve, a boltozatán levő festvények is készen voltak, (Moralt Lajos Münchenből készitette 20,000 pftért); továbbá ott álltak már a felső párkányon a Casagrande Márk velenczei szobrász által készitett, 4 öl és 3 láb magas képszobrok, s a Dunára néző homlokon a „Quæ sursum sunt quærite“ felirat tündöklött; az egyház kupolája is elkészült, s 1845 aug. 18. feltüzték a nagy keresztet; végre az egyház két tornya is derekáig fel volt épitve. Az említett felirat betűi 5 láb magasak, bronszból valók s tűzben megaranyozvák.

Rudnay utódja Scitovszky János, volt pécsi püspök, ki 1849 jul. 20. lett esztergomi érsekké, az épitkezéseket nagy buzgalommal folytatá, ugy hogy 1856-ban aug. 31. a bazilikát már fölszentelheték, mi rendkivüli ünnepélyességgel történt meg. Azon időig az épitésre összesen 2,051,527 pftot forditottak vala.

A Várhegy déli alján az érseki kertek vannak; kelet, azaz Sz. György felől 8 fasorral szegélyzett, kényelmes út viszen föl a Várhegyre. Ez útnak két oldalán a kanonokurak tizenkét lakja terjed el. A feljárat elején, az út két szélén, boldog Özséb és Kőrösi Márk képszobrai állanak; (mindkettő esztergomi kanonok volt, az előbbi sz. Pál remete magyar szerzetét alapitotta s igazgatta a XIII. század közepén, az utóbbi a XVII. század elején, a vallási háborúk alkalmával, Kassán megöletett). A felső fordulásnál, hova az alagút tövétől mindkét felől lépcsők visznek föl, sz. István és sz. László képszobrai állanak, mellyek azelőtt a Mária Terézia épittette templom mellett voltak. A terjedelmes egyháztérről 12 már-

ESZTERGOM A SZÉKESEGYHÁZ TERÉRŐL. GRAN VOM DOMPLATZ.

ványlépcső a bazilika előcsarnokába visz. Ez 130 láb széles s 36 láb mély. Mielőtt bemennénk a templomba, szemléljük meg külsejét. Az éjszaki és déli oldalán emelkedő, nyolczszegletű tornyok a vas kupolával s a rajta levő kereszttel együtt körülbelől 180 láb magasak, s boltives kapu és sikátor által összekapcsolvák az egyházzal. Az éjszaki torony sikátora felett Meixnertől készített, 16 alakot mutató dombormű van, melly az egyház talpkövének megvetését ábrázolja. E toronyban 1855 dec. 24 felvont két harang van, mellyek közzűl a nagyobbik 10,525 fontot nyom.

Maga az egyház épűlete keveset tagolt négyszöget mutat. Kivűl, az előcsarnok nélkűl, 251 láb hosszú, a Dunára néző homlokának szélessége 137 $^1/_2$, közepének szélessége pedig 151 $^1/_2$ láb. Az oldalfalak magassága összesen 107 lábat tesz. A templom közepén a nagyszerű kupola emelkedik, 54 láb széles négy sarkfalon; a kupola alsó része vagyis dobja 12 láb magas, ez alapon 24 oszlop van, mellyek magassága 60 láb s átmérője 7 láb, s mellyek közt 12 ablak van. Ez oszlopok a 21 láb vastag s 13 láb magas koszorúfalat vagyis székkövet hordják, mellyen a kupola boltozata s e körűl vas bordákon a réz födél nyugszik. A kupolát 11 láb széles falpárkány környezi, mellyen azt körűl lehet járni. A templom tetejétől a kupola tetejéig 151 kényelmes csigalépcső vezet föl. A kúp tetején vasból kovácsolt s rézzel borított, 6 láb magas talapzat s ezen 7$^1/_2$ láb átmérőjű golyó van, mellyen a 18$^1/_2$ láb magas kereszt áll. Az egyház magassága alólról egész a kereszt tetejéig majdnem 316 lábnyi, egész hossza pedig külrészeivel együtt 333 lábat s 1 hüvelyket tesz.

A templom falait féloszlopok s dombormüvek ékesítik; az oszlopoknak Bauer Mihály pesti müvész által készített korinthféle fejezeteik vannak. A felső párkányon sz. István, sz. László s Péter és Pál apostolok képszobrai vannak, közepett a vallást ábrázoló képcsoport látható. Az oldalpárkányokon a négy evangelista képszobrai állanak. Mindezen szobormüveket Casagrande készitette.

Most nézzük meg az egyház belsejét. A főkapu vasból készűlt és Sozer András pesti lakatos müve. Legelsőben a szentély ötlik szemünkbe. Szélessége 56, hossza pedig 65 láb

2 hüvelyk, mig a templom belső hosszusága $248^1/_2$ lábat tesz. Jobbra a bársony- és aranytól ragyogó érseki trón (faldistorium), két felől a kanonokok székei s ezek végiben jobbra szónokszék, balra az érseki szék. Mindezen nagyon szépen faragott székeket Leistl bécsi müasztalos készitette. A főoltárhoz karrárai márványból készült 5 lépcső visz; a 9 láb 8 hüvelyk hosszú s 3 láb széles asztal homlokán az utolsó vacsorát ábrázoló dombormű van, két oldalán 60 láb magas márványozott s aranyos fejezetű oszlopok emelkednek, melylyekre boltiv borúl. Ez ív alatt a Grigoletti által festett oltárkép van, melly 40 láb magas s 20 láb széles s sz. Mária mennybemenetelét ábrázolja. A kép alatt az oltárlap karrárai márványból van faragva s dombormüvekkel és sz. Adalbert, Gellért, Márton és Mór képszobraival ékesitve. Ugyanott még 6 láb magas 14 ezüst gyertyatartó és ereklyetartók láthatók. Magát a tabernakulumot 6 zöld márványból faragott oszlop környezi; végre két oldalt két-két kherub s 12 ágú gyertyatartó van karrárai márványból.

A szentélyből jobbra 9 márvány lépcső a sekrestyékbe visz, mellyek közzül a belső majdnem két akkora mint a külső; ez utóbbiból a főajtó a templom kupolája alá visz. A bal oldalon is van két illy helyiség, mellyek szentszéki gyülésteremül fognak szolgálni. E két felőli helyiségeket az oltár mögött levő folyosó összekapcsolja egymással, e folyosóba a Dunára néző kapu nyílik. A sekrestyéből 60 márvány lépcsőn terjedelmes csarnokba s ebből hosszú folyosóra juthatni, melly az épitendő érseki palota két szárnyát fogja összekapcsolni, s mellyben most az érseki levéltár van. E folyosóból 57 lépcsőn fölmenve más folyosóra s ebből 20 lépcsőn a templom födelére vagyis a szentély padlására juthatunk. A szentély balján levő helyiségből 60 márvány lépcső a több teremre osztott imádkozóba vezet föl.

Az egyház kereszt alakjában épült; a kereszt két szára végiben, egymással átellenben, egyegy oltárkép van nyers vakolaton festve; a jobbra eső falkép a fölfeszitett üdvözitőt, a balra eső pedig sz. Istvánt, sz. Imrét, Saroltát s a bazilikát épittette három érseket ábrázolja, a mint ezek az országot sz. Máriának felajánlják. Az oltárok alatt sz. Bálint és Mo-

desztina vértanúk tetemei vannak, mellyeket a primás 1854-ben IX Pius pápától kapott, midőn Rómában járt. Ez oldalfalakon jobbra a megváltóra, balra sz. István életére vonatkozó festvények környezik az oltárokat. Ezek közelében még két oldaloltár van, egyik sz. József, másik sz. Béla tiszteletére.

A kupolát tartó négy boltív aranyozásoktul s nyers vakolaton való festményektül ragyog. A kupola dobja márványozva, boltozatja égkék színnel és aranyozott csillagokkal van ékesítve, közepén pedig a kereszt tündöklik alá. A kupola belső magassága 227, átmérője pedig 106½ lábnyi; alatta a templom talaja szines márványból való mozaikkal van kirakva.

A templom hajójának boltozatát festvények és aranyozások ékesítik. Tágas kapuk balra sz. István vértanu, jobbra Bakács kápolnáiba nyílnak. E kapuk fölött Meixner János által készített dombormüvek jobbra Krisztus virágvasárnapi diadalmenetét, balra Krisztust a kisdedekkel ábrázolják. Bakács kápolnája veres márványbul épült, négyszögletre, kerek kupolával, s gyümölcsoltó Boldogasszonynak van szentelve. Az oltáron levő Mária-képet nagy tiszteletben tartják; X Leo pápa teljes bucsúval ajándékozta meg a kápolnát, s a vidéki nép sürün jár oda bucsúra. Sz. István vértanú kápolnája állitólag azon helyen áll, mellyen hajdan az ugyanazon szentnek tiszteletére épült régi templom állott. A monda szerint a nevezett vértanú azon templomban megjelene Saroltának s jósolá neki, hogy fiat fog szülni, ki nemcsak herczeg, hanem király lesz, kit azért megkereszteltessen s nevéről neveztessen. E kápolnában hazai müvészektől készitett müvek vannak, t. i. Herczog vésményei, az 1856-ban meghalt Ferenczy István képszobra, melly Istvánt a vértanút, s Hesz festménye, melly a sz. háromságot ábrázolja. Az oltárral szemben Károly Ambrus cs. k. főherczeg s esztergomi érsek márványemléke van.

Az egyház legkitünőbb ékességeihez a karzat tartozik; ez hat márványzott oszlopon nyugszik; karfalát karrárai márványból készült hatvan oszlopka képezi, mellyek fölött sz. Dávidot, Cziczellét s nemtőket ábrázoló hat szobor emelködik. Az orgonának 64 változata van 3483 kisebb nagyobb síppal; Moser Lajos készitette.

Az egyházat tornyaival egybekapcsoló kapu alól szárnyajtók egyrészt Bakács és István kápolnáiba, másrészt a sírboltokba vezetnek. Mindkét oldalról 57 márvány lépcsőn a tornáczba vagy külső kriptába, ebből a belső kripta kapujához jutunk, melly előtt két nemtőnek szobra áll. A belső kripta boltozatját tiz kerek s tizenhat féloszlop támogatja. Jobbra több régi érsek és kanonok emlékei befalazvák, mellyeket a vár omladékai közt találtak volt. Dél felől a Bakács-kápolna, átellenben a sz. István-kápolna alatti sírboltok vannak, amaz 17, emez 25, részint már elfoglalt sírüreggel. Az oszlopcsarnok délnyugoti részében az érsekek egyiptomi modorban, veres márványbul épült mauzoleuma van, 39 sírüreggel, mellyekből hármat már Károly Ambrus, Rudnay Sándor és Kopácsy József tetemei elfoglalnak.

Esztergom egyéb nevezetességeit csak röviden megérinthetjük. Az érseki városban van sz. Ignácz tiszteletére épült azon szentegyház, melly 1820-tól kezdve az új bazilika fölszenteltetéseig székesegyházul szolgált. Ez 1738-ban a jezsuiták által építtetett, kiket Széchenyi György érsek 1687-ben hivott meg Esztergomba; két tornyát Batthyányi József érsek rakatta 1780-ban. E templom mellett van az érsek jelenlegi palotája, melly épület szintén a jezsuitáké volt.

A Várhegy déli sarka alatt a sz. Istvánról nevezett papnövelde van; ez hajdan a ferenczesek zárdája volt s Széchenyi érsek által építtetett. Egy ideig katonai nevelőintézet volt benne; Rudnay érsek megvette a kormánytól s a volt zárdát presbyteriumnak, a templomot pedig érseki könyv- és levéltárnak rendelte. Kopácsy és Scitovszky a volt zárdát kitágittaták, s 1850-ben a papnövelde állittaték föl benne.

Az érseki és főkáptalani könyvtár most azon épületben van, melly a sz. Tamásheggyel határos főútcza sarkán áll. E csinos épületet Kopácsy kezdé építtetni s Scitovszky érsek béfejezé. Három terjedelmes terme van, mellyekben a nyomtatványok, mintegy 55,000 darab könyv, s a kéziratok, körülbelől 1,400 kötet és nyaláb, elhelyezvék.

A Várhegy éjszaki sarka alatt, a Duna partján, a vizhajtógép van, mellyet Rudnay érsek 1820-ban állittatott; nehány év óta gőzgépet használnak, mellynek segítségével az egész

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt F. Hablitscheck sculp.

ESZTERGOM PÁRKÁNY FELÖL. GRAN VON PARKANY AUS.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

Várhegynek s kanonokurak lakjainak szükséges vizet felhajtják.

A sz. Ignácz tiszteletére épült szentegyház mellett elmenő út a dunai hídra vezet. Itt a folyam sziget által két ágra van osztva; a kisebbik ágon állóhíd, a nagyobbikon pedig hajóhíd van. Illy hídja Esztergomnak már a török uralom előtt és alatt is volt, de 1683-ban elromboltaték. Barkóczy azután repülő hidat készíttetett, Kopácsy pedig 1842-ben ismét hajóhidat épittetett. E híd a forradalom alatt leégett, a mostani hajóhíd 1851-ben készült el; 1602 láb hosszú s 27 láb széles.

A sz. k. városban találjuk: a sz. Péter és Pál apostolok tiszteletére 1699 körül épült szentegyházat, mellynek helyén a IV Béla által alapított s 1541-ben a törökök által lerombolt ferenczrendi zárda volt; továbbá sz. Anna templomát, mellyet a hozzá tartozó zárdával együtt Széchenyi György érsek a ferenczesek számára rakatott (1700—1714); a benczések lakját és gymnaziumát, mellyet ugyancsak Széchenyi György a jezsuiták számára alapított, s mellyet utóbb a pálosoknak s végre a benczéseknek adtak át. A város legújabb időben terjedelmesebbre és csinosabbra épitteté.

A sz. Vendel terén álló s Rudnay által 1828 óta épitett Kerek-Anna templomának szép kupolája s 6 ión oszloppal ékesített tornácza van.

A sz. k. város tekintetesebb épületei közzül még a vármegyeházat s városházat kell megemlítenünk. Köz intézeteiből csak az 1845-ben alapított takarékpénztárt, a városi könyvtárt, a betegek és szegények házát s a Gramling helybeli ácsmester által létrehozott műmalmat említjük meg.

A Duna partján több helyen hőforrások bugyognak fel, mellyek malmot hajtanak s fürdőül is szolgálnak. Odább, a Tamáshegy alján is vannak, 25 R. fok mérsékletű meleg források, mellyek vize főleg szénsavas meszet, szénsavas és kénsavas magnéziát tart. E források fölé a kanonokurak nagyszerű fürdőt állitattak. Ugyancsak a Tamáshegyen keserű források is vannak; ezek vize, ugy mondják, a szeidschützihez hasonlít. Dr. Schmidt 1787-ben a Tamáshegy keleti lejtőjén

gyárt állitott, a keserű vizből s az ezzel átjárt iszapból keserű sót és magnéziát termelendő, de mélyebbre ásatván a kutakat, véletlenűl a hévvíz forrásaira bukkant, s ekkor a keserű viz fogyni kezdett.

Esztergomnak most összesen valami 13,000 lakosa van, kik, kevés protestánst, görögöt és izraelitát kivéve, r. katholikusok és jobbára magyarok. Leginkább földmiveléssel és bortermesztéssel foglalkoznak; kereskedésre és műiparra nézve Esztergomnak, noha a róla nevezett vármegyének fővárosa, semmi nagyobb jelentőssége nincsen, s úgy látszik, hajdan átalában virágzóbb s jelentősebb város volt, mint jelenleg.

Visegrádtól kezdve Esztergomig sok római maradványt találtak s találnak a Duna jobb partján; hihetőleg a mostani Esztergom helyén is római gyarmat volt. Annyi bizonyos, hogy a magyarok a Várhegyen erősséget s alján lakott helységet találtak. Ennek lakosai, úgy látszik, már a keresztyén vallást követték, mert a várban már a sz. István vértanúnak szentelt egyház megvolt. Sz. István királyunk Esztergomban született s az említett egyházban vette a keresztséget és koronát. Midőn népét a k. vallás bevevésére birá s a keresztyén egyházat országában elrendezé, Esztergomot rendelé az érsek, az egyház fejének székhelyévé (1001). Dominik, az első magyar érsek, templomává a régi sz. István-egyházat tette, de a király nemsokára új székesegyházat épittete, szintén a várban, s Boldogságos szűz Máriának és sz. Adalbertnek szentelé. A sz. k. várossá lett régi helység mellett Mátyás érsek 1239 óta az érseki várost kezdé épittetni; sz. Tamáshegy és Györgymező is korán megnépesültek, amazt Imre király a káptalannak adományozá, a hegy tetején prépostság állott. Györgymezőn állitólag még I István idejében támadt prépostság s társas káptalan volt; ez utóbb a főkáptalannal olvadt össze.

Első királyaink gyakran mulattak Esztergomban, ez tehát gyors virágzásnak indult, sok idegen is megszállta, s a francziák, németek és olaszok egész utczákat bírtak. Ekkor t. i. az Ázsia és Europa közötti forgalomnak egyik fő útja még hazánkon ment keresztűl, s a magyar városok, mellyek azon útba estek, nagyon felvirágoztak. Esztergom is, mint

az ország fővárosa s a nyugat és kelet közötti kereskedés egyik fő rakhelye, gazdag és népes város volt akkor. De virágzása nem sokáig tartott. A Sajó melletti szerencsétlen csata után, mellyben Mátyás érsek is odaveszett, a mongolok a Tisza vidékét széltiben hosszában pusztíták, egyik csapatuk pedig Kadan vezérlete mellett a Duna bal partján Párkányig juta s onnan fenyegeté Esztergomot. Ezt árkokkal, kerítőfalakkal s fa tornyokkal erősítették vala meg, s az egész környékből összesereglett nép falai között keresett ótalmat és menedéket. Darab ideig csakugyan szerencsésen védelmezék a várost, a mongolok át nem kelhetének a Dunán, mert a városbeliek a folyamon támadó jéghátat, mihelyt megállapodott, azonnal összerombolák. De a hideg nöttön nőtt, s egyszerre az egész Duna befagyott. Kadan még nem mere átkelni, de fölszedvén sátorait egész seregével odább álla, ott hagyva nagy ökörgulyát. Darabig habozának ugyan a városbeliek, de végre is nem gyanítva a cselt, átkeltek a jegen s az ökröket a városba hajták. Látván a mongolok, hogy a jéghát már elég szilárd, rögtön visszafordulának, s átkelvén körülszállák a várost. Egyik csapatuk talán Budánál kelt vala át a folyamon s jobb partján vonult Esztergom alá. Éjjel nappal harmincz vetőgép segítségével rombolák a város falait, s ezek csakhamar dőledezének. Ezt látván a városbeliek, nagyon elcsüggedének, fölgyujták a külvárosokat, leölék lovaikat, s elrejtvén kincseiket a várba, templomokba s más köz épületekbe menekülének. A mongolok ellenszegülés nélkül a városba törnek, eltorlaszolják az útczákat, hogy senki el ne szökhessék, s azután egyenkint ostromolják a templomokat és palotákat. Tizszer is visszaszoríttatnak, de elvégre megveszik az épületeket s a kit ott találnak, irgalmatlanul lekonczolják. Mondják, hogy ez öldöklést csak 10—15 ember kerülte ki. Háromszáz előkelő hölgy Kadanhoz mene s kegyelemért esdekle: a vad főnök elvéteté ékszereiket s azután együl egyig lefejezteté. Az egész város romba dőlt, de a vár bántatlanúl maradt.

Vancsai István, ki 1243-ban lett érsekké, s IV Béla király nagy buzgalommal igyekeztek a város helyreállitásán. A király a várban volt királyi palotát II Benedek érseknek

adományozá, azon kikötéssel, hogy valahányszor a királyok Esztergomban megfordulandnak, a palotában kész szállást találjanak. De a királyok azontúl gyéren mulattak Esztergomban.

A XIII század elején megint sok baj érte a várost. Az érsekek az akkori villongásokban Róbert Károly részén állottak, azért Esztergomot elsőben a cseh Venczel, azután a hatalmas trencsényi Csák Máté szorongaták. Különösen a templomok károsulhattak meg; Tamás érsek (1305—1320) a székesegyház helyreállitásán munkálkodék; telegdi Csanád érsek (1330—1349) Györgymező templomát és káptalanját állitá hellyre, a székesegyház szentélyét is újból épitteté s az egész templomot aranyozásokkal, festményekkel, szobrokkal, üvegablakokkal s különböző készületekkel ékesítteté. Ugyancsak Csanád érsek a várfalakat és tornyokat is kitataroztatá, megujíttatá az érseki palotát a várban s megerősítteté az érseki várost is.

Kanizsai János érsek (1387—1418) sz. István egyházát állittatá helyre s egybekapcsolá egy prépostsággal. IX Bonifácz pápa 1394-ben a született követ kiváltságával ruházta fel Kanizsai érseket.

Szécsy Dénes érsek (1440—1465) Albert király halála után özvegye részén állott s alig négy hónapos fiát királyul megkoronázá. Ezért nemsokára Ulászló hadai Esztergom alá mentek s a várába rekesztett érseket addig ostromlák, mignem azon királynak meghódola, kinek pártját Hunyady János fogta vala. Szécsi Dénes idejében a már roskatag székesegyház teljesen megújittaték s 1453-ban újra fölszenteltették. Valamennyi főpap, Hunyady János s az ország többi nagyai hozzájárultak adományaikkal a kegyes munka béfejezhetésére. V Miklós pápa Szécsire s utódjaira nézve megerősíté a született követ s primás jogait s ezeket egész Magyarországra s valamennyi melléktartományaira is kiterjeszté (1452).

1465-ben Vitéz János lett érsekké. Ez Hunyady János kormányzó fiait, Lászlót és Mátyást, nevelte vala; kedvelte a tudományokat és müvészeteket; a székesegyházat üvegtéglákkal fedette, az érseki palotát ékesebbé tette, gazdag könyvtárt

is gyüjtögetett, stb. Mindent Hunyadyéknak, különösen Mátyásnak köszönhetett, mindazáltal a kissé hatalmaskodó királytól, ki különösen a papságot is több izben busásan megadóztatta, főleg a népszerűtlen és költséges cseh háború óta annyira elidegenült, hogy tudós rokona, Cezinge János pécsi püspök által a pápánál bevádoltatá. Az erről csakhamar értesült Mátyás most a két büszke főpapot teljesen elmellőzé. Ezek tehát Ujlaki, Rozgonyi s számos más világi és egyházi urakkal egyetértve Mátyás elmozditásán dolgoztak s a lengyel Kázmért hivák meg a magyar királyszékre. Kázmér csakugyan bejött az országba 1471-ben, de a Rákoson az elégületlenek tábora helyett az ideje korán tudósitott király hadait találá. A pártütők teljes kudarczot vallottak; Vitéz saját várában szorongattatván, kénytelen vala magát megadni, azután a rákövetkezett évben Budára idéztetett s új fondorlatokról gyanúsittatván, mint állami fogoly Vissegrádra vitetett. Itt tisztességesen bántak ugyan az agg érsekkel, nemsokára ki is bocsáták, de a bú és bánat nehány hónap mulva a sírba dönté.

A mohácsi csata után, mellyben Szalkai László érsek is elesett, a hűtlen esztergomi várnagy kizsákmányolá a hajókat, mellyeken a királyné s a budai polgárok javait Pozsonyba szálliták. De utódja, a bátor jellemű Nagy Máté, a várat és várost szerencsésen megótalmazá a portyázó törökök ellen.

Szapolyai János az esztergomi érsekséggel Várdai Pált, a volt egri püspököt, adományozta meg. De midőn 1527-ben Ferdinánd Esztergom alá érkezett, mind az érsek mind a városbeliek által szívesen fogadtaték; a várőrség azomban csak több napi ostrom után adá fel a várat, magának szabad elköltözést kötvén ki. Ferdinánd azután 300 főnyi őrséget rakott a várba. De már 1529-ben Szulejman hadai szállák meg Esztergomot. Várdai Pál érsek 300 lovas s ugyanannyi gyalog kiséretében a török táborba mene, békét kérendő; tisztességesen fogadtaték ugyan, mindazáltal a török hadsereggel együtt Bécs alá kényszerülc szállni. A török hadjárat meghiúsúlta után megint Ferdinánd sergei szállák meg Esztergomot s ezúttal fel is dúlák. 1532-ben Gritti Alajos szállá körül, Szapolyai nevében, az érsek székhelyét, ki Pozsonyba vonúlt vala. De Liscan Tamás, Ferdinánd spanyol

hadának vezére, s Horváth Bertalan érseki várnagy meghiúsiták Gritti ostromait.

Ferdinánd és Szulejman 1534-ben békét vetének; ennek egyik pontja szerint Esztergom kulcsait engedelmesség jeléül Konstantinápolyba kelle küldeni. 1543-ban Szulejman harmadszor jött az országba s aug. 10-kén Esztergomot is megvevé. Az érsek már nehány év óta jobbára Pozsonyban tartózkodott volt, most a főkáptalan is elköltözék, és pedig Nagyszombatba.

Innen tova Esztergom sok véres harcznak szinhelye volt, mellyekben hol a törökök, hol a keresztyének győztek. 1595-ben hosszas ostromlások és viadalok után sikerűle Esztergomot a töröktől elvenni, de ez már 1605-ben ismét elfoglalá. A zsitvatoroki békekötésnél fogva, 1606-ban, a törökök mindent visszakaptak, mit 1595-ben elvesztettek volt.

Végre Esztergomra is fölvirradt a szabadúlás napja. János lengyel király, a lotharingiai és bajor herczegek 1683-ban a Bécs alul futamodó török sereget nyomban üldözék, s Pozsonynál átkelvén a Dunán, gyors léptekkel Esztergom alá sietének. Itt a törökök lest hánytak vala: a tüzesen előre törtető lengyel király nagy veszélybe juta, de lotharingiai Károly segitségére siete s szétveré a törököt. Oktob. 9-kén a keresztyének körülszállák Esztergomot, a törökség 26,000 emberrel kirohanást tőn, de kegyetlen veszteséget valla. Az őrség tehát nemsokára megadá magát, s Esztergom és környéke a keresztyének hatalmába kerűle. 1685-ben a törökök még egyszer jelenének meg s Tamáshegyet és Györgymezőt meg is szállák, de a várat meg nem veheték s a Kenyérmezőn szenvedett veszteségök után örökre eltakarodának.

Az egykor olly fényes és gazdag Esztergom csaknem merő omladék volt; idő folytában új jövevényekkel, németekkel, magyarokkal és tótokkal, népesült meg, kik részint a szomszéd vidékről költöztek oda, részint kiszolgált katonák voltak. Lassan lassan ismét fölépüle és gyarapodék a város, de a belvillongások újra meg újra kitörtek. 1706-ban Rákóczi Ferencz és Bercsényi Miklós vivák Esztergomot s meg is vevék, de nemsokára Stahrenberg és Pálffy János ismét a királynak hódoltaták meg. Innen tova békében épülhete és

népesülhete Esztergom, s várnagyai által hathatósan gyámolittatva szépen gyarapodék. A török zavarok alatt elvesztette volt régi kiváltságait, és csak 1708-ban kapott I. Józseftól új kiváltságlevelet s lett ismét sz. k. várossá. Utóbb 1725 febr. 20-kán kelt kiváltságlevélben részletesebben és szabatosabban határoztattak meg igazai és szabadságai.

Esztergomnak mind történelmi mind természeti tekintetben érdekes környéke van. A Vissegrád és Buda között feldomborodó hegység több ágat ereszt szerte szét, mellyek dombsora Esztergomtól délre nyúlik el. A Pilisi hegy a födélkőnek nevezett mészkőből áll, a dombláncz olat alapkőzetét szürke mészkő alkotja, melly egyes kúpokban magát kiüti s mellyet a juraképződményhez számitanak. Hozzájárulnak mindenütt harmadkori ülepedmények, mellyek a juraképződménynek felnyúló, kopár s már messziről felismerhető, csucsait néhol köpenyszerűleg környezik. Azon harmadkori ülepedményeken laza agyagrétegek vannak, mellyek a hegyek oldalain mély vizmosásaik által már messziről felötlenek; a harmadkori ülepedmények alatt pedig eocen-képződményeket találunk, és pedig numulitmeszet, melly itt ott ki is üti magát. Midőn a juramész emeltetett, a rajta települő ülepedmények eredeti fekvésökbül és kapcsolatukból kimozdittattak s sokféleképen összevissza hányattak. Esztergomtól délre s a Duna partján a harmadkori ülepedményekben kőszéntelepek vannak, mellyek sok helyütt felbukkannak; több helyen már feltárvák s kizsákmányoltatnak. Jelenleg különösen D o r o g nál, T o k odnál, a M i k l ó s h e g y e n (félóra járásnyira délre Tokodtól s egy óranyira a Dunától), az A n n a v ö l g y ben (fél óranyira Sári-Sáptól s $1^1/_2$ óranyira délre a Dunától), M o g y o r ó son s V ö r ö s v á r o n találunk kőszénbányákat, mellyek külömböző, jó kőszenet szolgáltatnak. Az eddigi kutatások szerint úgy látszik, hogy az emlitett vidéken egymástól külömböző két széntelep van; az annavölgyi, dorog-tokodi telep vastagabb s jobb szenet ád mint a miklóshegy-mogyorósi.

Tokodtól délre a magas G ö t e h e g y emelkedik, a Miklóshegy mellett, hol a kőszénbányák vannak; a Göte- és

Pilisihegyek között vannak: Kesztölcz, regényes völgyben épült tót falu, némi maradványaival régi kolostornak, melly egykor igen virágzott s a pálosoké volt, s mellyben meráni Gertrud, II Endre király felesége, kit az elégületlenek megöltek volt, örök nyugalmát lelte; Sz. Lélek, nem messze Kesztölcztől, szintén tót falu, mély völgyben, a pálosok egykori kolostorának alig látható maradványaival; Csév, amattól délre, tót falu; Leányvár, amattól nyugatra, magas kerek heggyel, mellyen egykor apáczakolostor volt.

Esztergommal átellenben, a Duna bal partján, Párkány mezőváros van; ez hajdan erősített hely volt; a törökök 1543-ban megszállák s némi félbeszakasztásokkal 1683-ig birák. Éjszakra Párkánytól nem messze Nána van, jelentéktelen falu, az Esztergomhoz legközelebb eső vaspályai állomással.

Most folytassuk utunkat a Dunán fölfelé. Esztergom fölött nehány sziget mellett elhaladván, Nyerges-Ujfalúhoz érkezünk, melly csinos helység a folyam jobb partján épült. Schönwiesner szerint e helyen a rómaiak „Villa Curtia" nevű városa állott volna. E helység fölött sziklás hegytető nyúlik föl, mellyen régi várnak nyomai vannak.

Tata és Komárom.

Mindjárt Esztergomon felül a Duna völgye kiszélesedik. A folyam bal partján csak alacsony dombsorok mutatkoznak, mellyek mind hátrább vonúlnak s végre teljesen eltűnnek; de a jobb partot a Vértes hegység kiágazásai kisérik szép tájképeket nyujtva. Igy a Gerecsehegy, mellynek tetején hatalmas forrás bugyog fel, azután a Somlyóhegy, mellynek éjszaki alján Neszmély és Almás vannak, még odább a Tatai hegyek emelködnek. Minde hegységek jobbára mészkőből állanak, a Gerecsehegy, melly az egész környéken legmagasabb, enkrinitamészből áll, mellyet márvány gyanánt faragnak.

Neszmély régi nevezetes helység s nagyon kies fekvése van. Mögötte a Várhegy emelködik, mellyen a törökök által feldúlt apáczakolostor némi maradványai vannak; odább délre a Somlyóhegy mered föl, mellynek keleti oldala szaggatott sziklákból áll. A Feketehegy lejtőjén az Aranykútnak nevezett

barlang van, soha ki nem apadó forrástavacskával. Neszmélynek hires szőllőhegyei vannak, hol jeles bor terem. Legnevezetesb épülete a református templom, melly a szóhagyomány szerint még I István idejében épült, de hihetőbb, hogy a XII. századból való. Neszmély hajdan mezőváros volt s Hosszúfalunak is nevezték.

Almás szintén a jobb parton fekszik, a Bécsbe vivő országút mellett. Legnevezetesb épülete a református templom, melly a XIII. vagy XIV. században épült s hajdan alkalmasint szerzetesek birtokában volt, mert körülte még most is barátlakok némi maradványai láthatók. Ugyanazon templom mellett, a Duna közelében, hőforrás van; hasonló forrás magában a helységben, a malom felett is van, s a viz 20 R. foknyi. A helységtől délkeletre emelködő Nagyhegyen terjedelmes kőbányák vannak, mellyekből a komáromi erősségre való köveket fejtették. Almáson számos kőfaragó van, kik a Gerecsehegyen fejtett s „veres márványnak“ nevezett enkrinitamészkövet feldolgozzák. Mint Neszmélynek úgy Almásnak is jó szőllőhegyei vannak. Ez utóbbi helységnél partra szállunk, hogy Tatát meglátogathassuk.

Tata csinos mezőváros, 13,000 jobbára magyar lakossal; három részre oszlik: a tulajdonképi Tatára, melly hatalmas márványrétegekből álló dombon épült; Váraljára s Tóvárosra. A tulajdonképi Tata a város déli részét foglalja el, Váralja közepett van, Tóváros éjszakra esik. A tulajdonképi Tata a Jánoshegy lejtőjén épült; e hegy legmagasb pontján a kalvária van, honnan szép kilátás esik a Vértes hegységekre s az alattuk elterülő síkságra. Tata és Tóváros között az úgynevezett nagy tó van, melly nyugatról keletre nyuló tojásdadkerekségű s valami 600 holdnyi terjedelmű. Magassága a tenger szine fölött 180 lábnyi. Gróf Eszterházy József 1730-ban nagy töltést épittete s ezzel a tó azon alakját nyerte, mellyel mostan bír. 1821-ben fenékzúgót épitének, mellyen a tó vizét egészen leereszthetik s ekkép halait könnyen kitogdoshatják. Minden harmadik évben szokták a tavat kihalászni s illyenkor 1000—1200 mázsa halat kapnak, leginkább pontyot, de csukát, kárászt, sügért és czompót is. A tett kisérletek szerint a tok és harcsa is jól tenyészik e tóban,

melly a vidéknek majd minden kisebb nagyobb vizeit fölveszi; de saját forrásai is vannak, legnevezetesb forrása épen a nyugoti partján álló vár tövében fakad ki s emberkarnyi vastagságban buzog fel.

Tatának, különösen a Tóvárosnak főbb útczái meglehetős szabályossággal és csínnal épültek. Legnevezetesb épületek: a kéttornyú kathl. főtemplom, melly magaslaton áll; a nagy tó déli partján, szintén magaslaton épült kegyesrendiek zárdája, mellynek udvarán hatalmas márványrétegen keresztül fúrt mély kút van; a nagy tó nyugati partján épült emeletes kastély, két végén két kis toronnyal, (a keleti torony erkelyében I Ferencz a bécsi békekötést írta alá); lentebb Tóváros felé a vár van, délről a nagytó, egyébütt pedig magas kőbástya, mellynek belső részén a lőréses falak nagyobbrészt már ledőledeztek, és széles árok veszi körül, melly a nagytóból vizzel megtölthető. A törökök a tatai várat is lerombolák; utóbb ismét helyreállitották s Rákóczy Ferencz hivei foglalták el, kiktől 1707-ben a király sergei vevék el, lerontván falait. Ezután megszűnt királyi várnak lenni s a várossal együtt idő jártában különböző családok birtokába került, mignem az egész tatai urodalmat az Eszterházy grófok szerezték meg, kik most is bírják. Gróf Eszterházy Miklós 1815-ben a várat némileg helyreállittatá s használható állapotba helyezé. Jelenleg főbb épülete a várudvar közepén levő kastély, mellyben a családi levéltár s nehány tiszti iroda van.

Tata legszebb ékessége az urasági nagy kert, mellyben több, kisebb nagyobb tavat képező, hatalmas források vannak; ezek részint 18—20 R. foknyi melegforrások. Tatának általában nagy bősége van tavakban és forrásokban. A várostól éjszakra terülő réten az ugynevezett fényes források buzognak fel, mellyek tetemes mélységüek. E négy fényes forrásnál is mélyebb az úgynevezett feneketlen tó, melly 40 holdnyi teret foglal el s 9 ölnél mélyebb. Hajdan e források és tavak vizei a Tatától éjszakra a Dunáig terülő egész síkságot borították volt el ingoványos nagy posványt okozva. Gróf Eszterházy József 1747-ben a vizek lecsapolására több csatornát ásatott s ekkép nehány ezer holdnyi földet használhatóvá és mivelhetővé tett.

Mondják, hogy Tata mostani nevét I Istvántól vette, ki azt Deodat grófnak adományozá. Ez apátságot alapított a benczések számára s azután a várost is nekik hagyományozta. Utóbb királyi birtokká lett Tata. Zsigmond és I Mátyás királyaink gyakran mulattak ottan. A török uralkodás alatt Tata sokáig véghely volt, mellynek birtoka fölött ismételve harczoltak.

Tata helyén római gyarmat volt; ezt a városban és környékén talált római maradványok bizonyítják. Némelly régiségbuvárok állitják, hogy a rómaiak a nagy tavat „Lacus felix"-nek s a partján levő gyarmatot „Ad lacum felicem"-nek nevezték. A rómaiak müveiből még vízvezeték és országút maradványait láthatjuk. A vízvezetéken a tatai források vizét éjszaknyugatra, a Duna jobb partján, a mostani Őszőny helyén állott Bregetiumba vezették; a töltés Almástól nyugotra, Füzitőnél, látható, alul, felül 8 ölnyi szélességü, s onnét déli irányban 956 ölnyire Tata felé huzódik el. Még most is római töltésnek nevezik. Tata vidékén, különösen a keletre levő Héregh s a délre levő Környe falvaknál különböző római maradványokat, oltárokat, kőkoporsókat, pénzdarabokat, stb. találtak.

De Tata vidékén másféle nevezetességeket is találunk. Délre az imént említett Környe falutól, a majki pusztán régi kamalduli kolostor van, melly még épségében fennáll s gyárrá alakíttatott át. A templom már romban hever, de tornya, noha tető nélkül, még fennáll, a templom két oldalán sorban épült remetelakok is legnagyobb részt még megvannak. Hajdan e kolostor helyén a prémontréiak prépostsága állott, melly, mint az oklevelekből kitetszik, már 1252-ben létezett. Odább délre Gesztes falu közelében, a Vértes hegység közepett, a gesztesi vár romjai búslakodnak. Bánhida falu határában, délkeletre Tatától, mindjárt a szőllők felett a Szemiluki nevű barlang van, mellyben a monda szerint a török háborúk idején hét helységnek lakói menedéket kerestek s halált leltek, miután a barlangból felgomolygó füst rejtekhelyöket az ellenséguek elárulta vala.

Félórányira keletre Tatától Baj falu van, hol az Eszterházy grófok nagy borpinczéjét találjuk; 12 ága van s állítólag legnagyobb borpincze Europában; ott egy 20 láb 3 hüvelyk hosszú hordó van, melly 2150 akó bort tarthat, s

mellynek 22 vas abroncsa 9580 fontot nyom. Ez óriási hordót 1832-ben Pesten késziték.

Immár odahagyjuk Tatát és érdekes vidékét s Komáromba sietünk. Hazánknak ezen leghatalmasb várerőssége a Csallóköz keleti végiben, azon szögleten fekszik, mellyet a Vágduna, vagyis a Vág és Nyitra folyókkal egyesült érsekújvári vagy kis Duna, meg az úgynevezett öreg Duna öszszefolyásuknál alkotnak. A sz. k. város három oldalról a különböző erősitvények által van körülvéve, ugy hogy csak déli oldala szolgál nyiltan a Dunára. Az erősitések közepét a sziget legszélső csucsán levő régi vár képezi. Ez a XVI. században épült s magában foglalja a raktárakat, gőzmalmot, sütőházat, fegyvergyárakat, ágyúöntődét s a lőpor- és egyéb lőszer-tárakat. E régi várat a később épült új erősség művei a Csallóköz felöl fedezik. Az új erősség éjszaknyugati sarkában, az őrtorony alatt szűznek képszobra áll, melly jobbjával babérkoszorút tart, baljával pedig ruháját fogja s figét csinál. E képszobor alatt a következő felirat olvasható: „Nec marte nec arte.“ A vizből felmerülő, hatalmas erősitmények kőbástyáiról mind a Dunán mind a Vágon uralkodnak s megakadályozhatnak minden átkelést. A hídfők mindkét oldalon a régi vár irányában vannak. A Vág hidfeje egymással egybekapcsolt négyszegletű sánczokból áll, mellyek több száz lépésnyire a Vág torkolatán felül kezdődnek s félkörben a Duna partjáig, Ószőny irányáig elhuzódnak. A Duna jobb partján, Ó- és Újszőny között levő hidfő hasonló, de még erősebb sánczmüvekből áll, s még jobb karban van.

Jelen századunk elejéig a komáromi erősség csak az említett erőditményekből állott; ezekhez azután újabb időben terjedelmes külső vármüvek járultak. Ezen 1839 óta létesített müveknek egy része a Csallóközt szegi s a várost nyugat felől ótalmazza; azon részt nádorvonalnak nevezik. E vonallal átellenben a Duna jobb partján, Újszőnyön felül, a Monostor nevű szőllődomb van, melly az Újszőnyt s a Duna jobb partján levő hídfőt félkörben befoglaló egész dombvonalnak legmagasb pontja. Monostor dombról meg lehet akadályozni a dunai átjárásokat s ágyuztatni az átellenben levő várost és erősséget. Azért azon magaslatokat 1848-ki

Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. | Riegel sculpt.

KOMÁROM A HOMOKHEGYRŐL. KOMORN VOM SANDBERGE.

Laufer és Stolp bizomanyában Pesten

ösztől kezdve még az akkori magyar kormány kezdé árkokkal és négyszeg sánczmüvekkel megerősíttetni; ez erősitéseket utóbb folytatták s öregbítették. A város és Újszőny közt a 2000 lépésnél hosszabb dunai sziget van, melly szintén megerősittetett ágyutelepekkel és mellvédekkel. Végre a Vág folyóban az Apali sziget van, melly ugyancsak az erősség körzetébe esik s az előbbi szigethez hasonlóan megerősittetett.

Komárom városa az új erősség előtt terül s ettől keskeny vársík által van elválasztva. Keletről nyugatnak nyúlik hosszukásan; kivülről tekintve nem nyujt valami különös látványt; még messzebbről, az ószőnyi határ hátasabb részéről, vagy az Ószőnytől Újszőnynek menő országútról is csak a vár és városnak tornyait s magasabb épületeit láthatni. A Duna jobb partjával hajóhíd kapcsolja össze a várost. Ennek legszebb utczája a Rácz-utcza, melly nyugotról a Dunasornál kezdve keletnek a várközti sétatérig nyúlik. Azon utczában van a legtöbb kereskedőbolt, a könyvnyomda, a takarékpénztár, a benedekiek kolostora, a sz. András és sz. János templomai, a görög templom, a József-kórház. A Ráczutcza keleti végén van a főtér, mellyet a városháza ékesít; a főtérbe több utcza szakad, nevezetesen a Megyeház-utcza, mellyben az 1816-ban épült vmegyeház s egy katonakórház van.

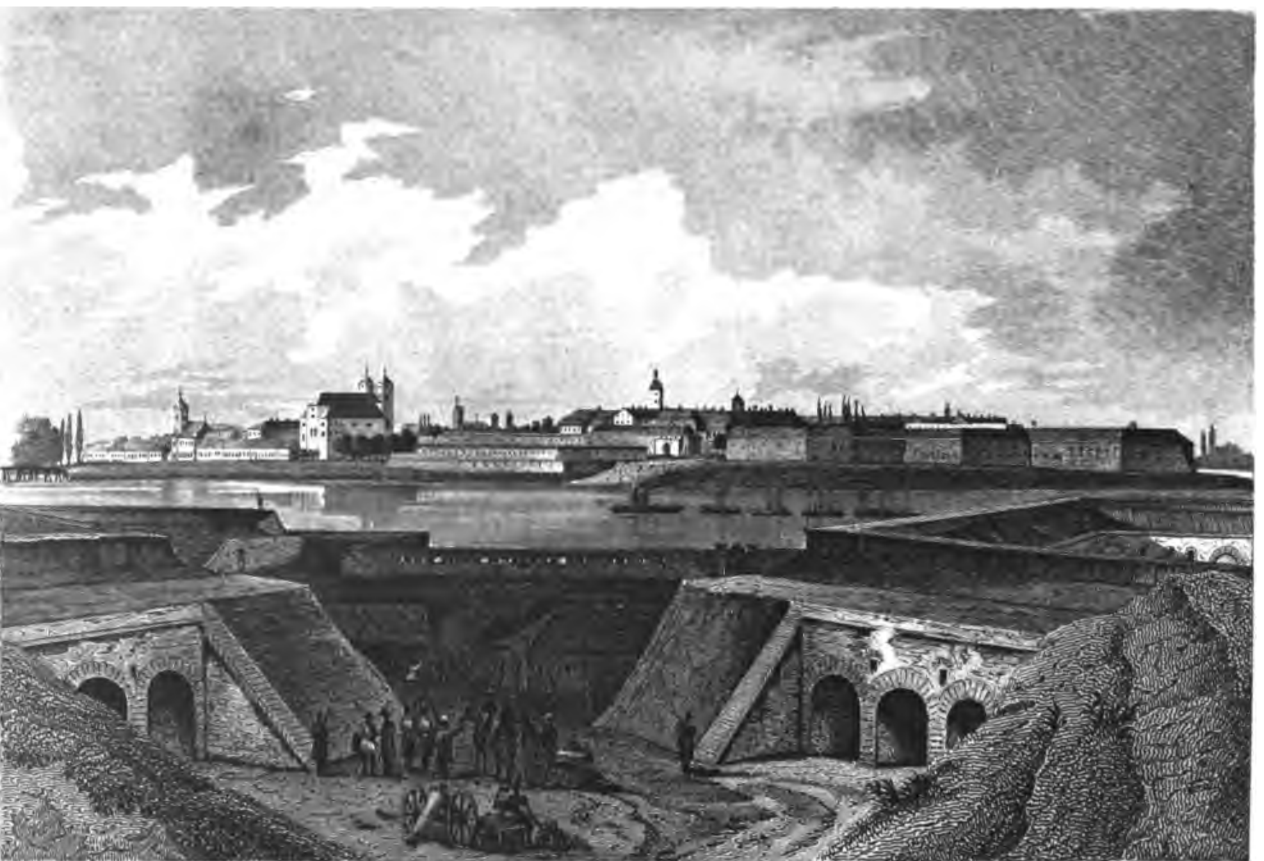
Komárom városa az 1849-ki vivatások alatt sokat szenvedett s még mostanig sem épülhetett ki. 1857-ben csak valami 1429 lakható háza s 12,326 lakosa volt, a katonai várőrség kivételével, holott 1847-ben összes népessége 20,000 léleknél többet tett. Nyelvre nézve a komáromiak mind magyarok s nagyobb részt r. katholikusok, de sok református is van köztük.

Komárom a hasonnevü vármegyének fővárosa, de müiparra és kereskedésre nézve hazánknak sok más városa mögött áll. Kereskedése különösen gabnával, liszttel és épületi fával meglehetősen élénk, azomban kedvező fekvésénél fogva még élénkebb lehetne. A fát Liptó és Árva megyékből usztatják le a Vágon és Vágdunán s azután Komáromból Pestre s még odább is szállítják. Azelőtt Komáromnak valami 300 hajója volt, mellyek részint ott helyben építtettek; mióta a

gőzhajózás felkapott, s a gabnakereskedés Győrött ütötte fel főtanyáját, azóta a komáromi hajók száma mindinkább csökkene s 1858-ban már csak 16-ra ment. Most már leginkább csak régi hajókat igazítanak ki Komáromban, ujat alig épitenek. A gőzhajók kikötőhelye a város délnyugati végiben levő dunai szigeten van; ugyanott holmi rakodóhelyek, sétatér és szép gyümölcsös meg mulató kertek vannak. Komáromban sok molnár van, kik a dunai malmokban jó lisztet őrlenek, mellyből a hires komáromi fehér czipót sütik.

Komárom erősségének és városának eredetét homály fedi. A névtelen jegyző ezt mondja: Árpád a Duna mellett levő azon nagy földterületet, hol a Vág a Dunába szakad, Ketelnek, a magyarokkal egyesült kúnok egyik vezérének adományozá. Hol azután Ketel fia Oluptulma vagy Tulma Komárom nevü várat épitett s vidékén vezérlett népét, meg az Árpádtól kapott népségeket megtelepíté, s a kerület két részét nekik átadá. E szerint tehát kúnok és kunokkal vegyes magyarok voltak a honfoglalás óta e vidék lakói; a kúnok és magyarok mind egymással mind az alkalmasint már ott előtalàlt szlàvokkal nemsokàra összeolvadtak, s jelenleg is az emlitett vidéket tisztán magyarok lakják. Komárom várához hajdan terjedelmes birtokok tartoztak: ezeket idő jártában elválasztották tőle s elidegenitették. Alsó-Csallóköz legnagyobb része még a XIII. században a várhoz és várbirtokhoz tartozott, s épen illy viszonyban volt nagyobbára Felső-Csallóköz Pozsony várához. IV Béla a tatárjárás után a komáromi várat és várbirtokokat Hénok zsidó főnöknek (comes) adá el. Hénok fiai azután a királyné harminczadi jövedelmét kibérelvén, a lefizetendő összegbül 800 finom márka ezüsttel adósak maradtak s ezen adósságuk fejében Komárom várát a hozzátartozandó várbirtokkal zálogul kötötték le. Midőn pedig adósságukat meg nem fizethették, a királyné a zálogba vetett várat s hozzátartozó javakat lefoglalá s a király beléegyezésével Valter grófnak eladá, ugyanesak 800 finom márka ezüstért.

Ugyanez alkalommal IV Béla király az udvarnokoktól népesített Komárom helységet is, melly akkor már nem tartozott a várhoz, Valter grófnak adományozá. Az ezen

L. Rohbock delt. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — G. Heß sculpt.

KOMÁROM S A CSILLAGSÁNCZ. KOMORN UND DIE STERNSCHANZE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

vételről és adományzásról szóló s 1268-ban kiadott okirat még megvan s több érdekes kelyirati adatot foglal magában*). Komárom falu mellett 1268-ban még máskét helység, t. i. Andrásfalva s Keszü létezett; amaz hihetőleg sz. András egyháza, Komárom mostani fő egyháza táján, emez pedig a Vágduna bal partján a mostani Várfölde helyén állott. A három külön helység utóbb összeolvadt, s Komárom már 1275—78 között várossá emelteték s az onnan elköltöztetett udvarnokok helyett jobbára jövevény kézmivesekkel, hajósokkal, kereskedőkkel népesitteték meg. Trencsényi Csák Máté 1307-ben az atyja, Péter nádor, által a városnak adott kiváltságokat megerősíté. A vár és várbirtokok nemsokára visszaszálltak a királyra, s I Károly mind azokat mind a várost koronázási ajándékul Tamás esztergomi érseknek adá 1315-ben. De már három év mulva Károly visszavevé ez ajándékát, más jószágokat adván cserébe az érseknek, s újolag megerősité s kiterjeszté a vár hatósága alúl felszabaditott városnak szabadságait. A vár innentova királyi erősség maradt, s I Mátyás alatt megnöveltetett, de a várbírtokok Mátyás és utódai által lassankint egészen elidegeníttettek. Végezetre az egykori komáromi várjószágok legnagyobb része a gróf Zichy család birtokába került, de a város megtartotta önállóságát, s kiváltságait és igazait 1745 marcz. 16. kelt új kiváltságos levéllel Mária Terézia is megerősité. Az 1751-ki országgyülés helybenhagyá e kiváltságokat s Komáromot országgyülési üléssel és szavazattal felruházván, a sz. k. városok közzé törvényesen is fölvevé.

A várat 1527-ben Szapolyai hívei szállák meg, de nemsokára kénytelenek valának azt Ferdinándnak feladni. Midőn a törökök Budát, Vissegrádot és Esztergomot meghódoltatván Bécsnek indulának, Ferdinánd gyáva őrserege félelemből odahagyá Komáromot, mellyet tehát a törökök szállának meg. De ezeket Hardeck, Ferdinánd vezére, már 1529-hen elüzé

*) Lásd: Ipolyi Arnold, Adalék Magyarország XIII. századi helyirata és földrajzához. Különnyomat az U. M. Muzeumból. 1859.

onnan. Ettől fogva Komárom vára Ferdinánd és utódjai kezén maradt. A város is az illető várkapitányok szeszélyeitől függött teljesen. E kapitányok közzül főleg Hoffkirchen Károly Lajos tűnt ki kegyetlensége által, mellyel 1670 óta a protestánsokat mind Komáromban mind a vidéken üldözte. A hitújítás Komáromban is korán elterjedt vala, s majdnem az összes népesség az új vallást követte, midőn Hoffkirchen, szövetkezve a jezsuitákkal és Széchenyi György érsekkel, a protestánsokat üldözni kezdé. A vallási vakhitből eredt kegyetlenködésnek csak II József vetett véget.

Komáromot a földrengés is meglátogatta több izben. Tetemesb földindulások voltak: 1763 jul. 18—20, s szept., okt., és decz. havakban; 1764 jan., 3., febr. 9. s marcz., april., máj., jun., jul., aug., és szept. havakban; 1765 febr. 8. és april. 6.; 1783 april. 22. s jun., jul. és decz. havakban; 1822 febr. 18. s 1832 febr. 21.

1849-ban Komáromot két húzamos vívatás érte. Azon évi márcz. és april. havakban a császári hadsereg olly keményen ágyuztatá a várat és várost, hogy a magyar őrsereg mármár csüggedezett. De segély érkezvén, april. 24-kén a magyarok elfoglalák az újszőnyi és monostori sánczokat s visszavonulásra kényszeriték a császáriakat. Néhány hónap múlva megújúltak a harczok; jul. 2. és 11. két véres csata vivatott Komárom előtt, s erre bekövetkezék a második vivatás. Végre szept. 27-kén Puszta Herkályon megtörtént az alku, mellynek értelmében a magyar őrsereg okt. 3—5. kivonúla a várerősségből.

Komárom vidékén római és másféle maradványokat találtak és találnak, pl. Szőny, Ács, Izsa, Pat helységek határaiban, stb. Izsa határában állitólag a római Virginaceum Castrum s a magyar Leányvár romjai vagy nyomai láthatók. Ott hol a kis Zsitva folyó a Dunába szakad, Zsitvató vagy Zsitvatorok falucska épült, hol 1606-ban a törökkel békekötést szereztek.

A Csallóközön s különösen a Nyitra és Zsitva folyókon a gyakori áradások elháritására 1856 óta terjedelmes vizszabályozásokat hajtanak végre. A Nyitra folyó, melly most Komá-

L. Rohbock del. Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt. F. Foltz sculp.

GYŐR ÉJSZAKRÓL. RAAB, NORDSEITE.

romon felül a Vágdunába szakad, csatornában egyenest a Dunába akarják vezetni, Almással átellenben.

Újszőnytől a vaspálya egyfelül Győrön, Mosonyon, Magyar-Óváron, Zarándfalván keresztül Bécsbe, másfelől pedig Igmándon, Kis-Béren, Sárkányon és Móron át Székesfejérvárra s innen azután Budára viszen. A Szőny és Székesfejérvár, valamint a Székesfejérvár és Buda közötti vonalokon jelenleg (1860) még épitenek.

Végre e helyen még a Komáromtól délkeletre valami 3 mfldre levő Bábolnát is meg kell említenünk; e pusztán 1807 óta nagyszerü cs. k. ménes van.

Nagy-Győr.

Szőnyből a gőzösön vagy pedig vasúton mehetünk Győrre. E virágzó város szép síkságon fekszik, ott hol a Rába, mellyel nehány száz lépéssel előbb a Rábcza egyesül, a Rajkánál elágazó mosonyi vagy győri Dunába szakad, melly e helyen délre kanyarodik. A Rába és Rábcza s az emlitett dunai ág összefolyása két hegyes szögletet alkot, mellyeknek közös tetejéül a Duna partján emelkedő s a régi várnak omladékaival szegélyzett győri domb szolgál. A belváros nyúlt négyszögöt képez s a Dunától délre, a Rábától pedig keletre esik. Ez utóbbi folyó és a Rábcza közt s délnyugatra a belvárostól az Újváros nevü külváros van; a Rábától keletre s a belvárostól délre Ferdinándváros terül s ehhez csatlakozik a belvárostól délnyugatra eső Ferenczváros. Az öreg Duna s a győri ága által képezett Szigetközön Révfalu és Pataháza falvak vannak, a győri belvárossal átellenben; s végre a Rábcza és győri Duna között, Győrtől nyugatra, Sziget falu van. E három falut némileg Győr távolabb külvárosainak tekinthetjük.

Nagy-Győr 1743 óta sz. k. város, Győrmegyének fővárosa és sz. István óta kath. püspöknek székhelye Körülbelül $^3/_{10}$ négyszeg mfldnyi területet foglal el, házai 2000-re, lakosai pedig 16,000-re rúgnak; ezek legislegnagyobb részt magyarok, három negyede katholikus, a többi, nehány izraelita és görög kivételével, evangelikus és református.

Győr hazánk egyik legvirágzóbb városa. Legszebb s

legjobban épült része természetesen a belváros, mellynek meglehetősen jól burkolt és tisztán tartott utczái és házai vannak; ezek kiugró sarkaiknál, erkélyeiknél és oszlopos iveiknél fogva részint régies külsejűek. A belváros 1809-ig kőfallal volt kerítve, mellynek maradványai az éjszaki oldalon, hol a Vizikapu is van, még most is láthatók. A Vizi kapun kivül még két kapu volt, t. i. a Székesfejérvári a déli s a Bécsi a nyugati oldalon.

A hajdani erősség főrésze a Duna partján emelkedő dombon állott, mellyet még jelenleg is Várhegynek neveznek. E dombon vannak a püspökvár, a székesegyház, a káptalanbeliek lakjai, stb. A püspöki palota hajdan a várkapitányok lakásaúl szolgált s még most is két oldalról a régi várfalak által van hozzáférhetlenül kerítve. Gróf Zichy Ferencz püspök vette meg Mária Terézia idején a királyi kincstártól s püspöki lakásul rendezteté be, miután csaknem egészen újból felépittette vala.

A mostani székesegyház helyén állitólag már Nagy Károly építtetett a bodogságos szüz tiszteletére keresztyén templomot, meggyőzvén az avarokat s elfoglalván a régi Arabonát. Utóbb sz. István új templomot épittetett a püspök számára. De a régi püspöki egyházat a törökök részint elpusztíták. A törökök elüzetése után koronként katonai czélokra használák s előrészében különösen puskaport tartának. Ekkor történt, hogy a villám beleütött, minek következtében a tisztes egyház légbe repitteték s romhalommá lőn. Utóbb Pethe és Naprágyi püspökök ismét annyira fölépítteték, hogy az isteni tisztelet megtartathatott benne. 1660-ban Széchenyi György püspök újra kijavittatá és kicsinosittatá, s végre Zichy Ferencz püspök teljesen helyreállittatá. Az ekkép helyreállitott székesegyház olasz modorban épült; külseje nem nagyon díszes; homlokzata a püspöki palota felé szolgál s mint a latin felirás mondja, 1822-ben épittetett „a város oltalmára s az egyház diszére“; az épen nem szép ormó fölé hatalmas torony emelkedik. Az oldalkapukat dór oszlopokon nyugvó párkányzat ékesíti. Belül az egyház sokkal diszesebb; három hajóra van osztva, a középső hajó boltozatát márványzott s négyszögű féloszlopokkal ékesített hat ívezet hordja, a féloszlopok korinth fejei megara-

GYŐR A KIS-DUNÁVAL. UFERPARTIE BEI RAAB.

nyozvák. A bolthajtást szép fris mészbeli festvények ékesítik, ezeket Maulpertsch készité, ki a boldogságos szűz mennybemenetelét árázoló fő ol tárlapot is festé. Az egyház ereklyéi közt sz. László király koponyáját találjuk; ez ereklyét 1763 óta, midőn Győr, Komárom és más ottani helységek földrengés által tetemes pusztulást szenvedtek, minden évben jun. 27-kén ünnepélyes egyházi körmenettel a városon végig hordják.

Nem messze a Bécsi kaputól a karmeliták temploma van, hosszú sugár toronnyal; ezt 1714—1724 Szelepcsényi György esztergomiérsek építtette a rend római templomának mintájára; 1797-ben kijavíttaták.

Ott van még a káptalan közelében az orsolya - szűzek temploma és kolostora, öt osztályú leánytanodával.

A négyszegletű nagy főpiacz a belvárosnak kellő közepén van s mindenik oldalán szép épületek vannak. E főpiaczról négy fő utcza nyílik, kettő keletnek, kettő pedig nyugotnak, s azonfelül még nehány kisebb útcza éjszak és dél felé fut. A piacz közepén nyolcz öl magas emlékoszlop van, mellyet 1686-ban Kollonics püspök szüz Mária tiszteletére állittatott; nem messze ez oszloptól nyilvános kút van. Déli oldalán a piacznak a benczések egyháza van, mellyhez terjedelmes, háromemeletű épület csatlakozik. Azon templomnak két tornya s nagyszerű külseje van; belseje is díszes s különösen a Troger Pál által készített fris mészbeli festmények szépek. Az 1627 - ben Győrött megtelepedett jezsuiták épitették s 1654-ben szentelték föl. A jezsuitáknak nevezetes tanintézetök is volt; 1750 óta pedig királyi akadémia létezett Győrött, leginkább gróf Zichy püspök alapítványából. Újabb időben az akadémia eltöröltetett, s csak a nyolczosztályú gymnazium hagyatott meg a benczéseknek. E gymnaziumon és elemi tanodákon kivül találunk Győrött: püspöki lyceumot, mellyben a theologiai tudományok tanittatnak, kath. néptanító-képezdét és háromosztályú reáliskolát.

A vármegye- és városházán kivül megemlítjük még a városi tűztornyot, melly egy kapuív felett 30 ölnyi magasságra épült 1795-ben. E torony karzatáról nemcsak a bel- és külvárosokat tekinthetjük át, de szép kilátásunk nyilik a város környékére is a csanaki és sukorói dombokig s Pannonhal-

máig; sőt fegyverzett szemmel s tiszta időben a pozsonyi hegyeket s a Bécs mellett óriási falként fölmeredő Hóhegyet is kivehetjük.

Győr külvárosai közül legszebbik a Rába és Rábcza közt elterülő Újváros, mellyben két kath., egy evang., egy reform. s egy görög templom van. Ugyane külvárosban van a sétatér és színház. Séta- és mulatóhelyekül a püspöki kert és Szabadhegy is szolgálnak, amaz Szigeten van, emez pedig szőllőivel és gyümölcsöseivel a város délkeleti oldalán domborodik.

A Duna jobb partján levő országutak minden oldalról épen Győrnél szögellenek egybe, azonfelül a város éjszaki oldalát a gőzösöket is megbiró dunai ág locsolja, déli oldalát pedig a vasút érinti. Győr tehát igen élénk kereskedést űz, s főleg gabnakereskedése igen jelentős. Az 1859-ben közzétett kimutatás szerint a Dunán és mellékfolyóin hazánkban 552 anyahajó s 186 kisebb hajó foglalkozik a gabnaszállitással. Szegednek legtöbb, t. i. 115 anya- s 95 kisebb hajója van; de mindjárt Szeged után Győr következik 73 nagyobb hajójával; Szisszeknek csak 59, Pestnek pedig 31 gabnaszállitó hajója van. Nemcsak anyagi, de szellemi tekintetben is dicséretes munkásságot fejt ki Győr városa; nehány év óta hetenkint kétszer megjelenő hírlapja (Győri Közlöny) is van.

Győr, mellyet hajdan Paur-, Geur - Geörnek s latinul Jaurinumnak neveztek, hazánk egyik legrégibb városa. Mondják, hogy a Rába és Duna összefolyásánál Arabona nevű város már Pannoniának a rómaiak által lett megszállása előtt létezett volna. Annyi bizonyos, hogy Arabona a rómaiak idejében nevezetes város volt. Sz. István püspöki székhellyé s a vármegye főhelyévé tette a várost. István halála után Győr a Sámuel és Péter közötti villongások alkalmával új erősítéseket kapott. Sámuel azután Győr szomszédjában, Ménfő falunál, megveretett Henrik német császár által. Két század mulva, 1241-ben, Frigyes osztrák herczeg lepé meg hadaival és foglalá el Győrt és várát, ép akkor, midőn a mongolok pusztítják vala az országot. Erre a Frigyes gyalázatos tettén felindult magyar nemesek nagy számmal összesereglének a környékből, s berontván a városba ostrommal megvevék a

várat s kardra hányák az ott talált osztrák őrsereget. A tatárok elvonúlta után IV Béla helyreállittatá a várat s az új püspök közremunkálásával a város gyarapításán is fáradozott. De népessége 1271 - ig nem igen növekedett. Béla fia V István 1271-ben kiváltságos levelet adott Győrnek s külömben is előmozdította felvirágzását. Az ennek folytán szépen gyarapodó várost 1273-ban a cseh Ottokár foglalá el és dúlá föl, de csakhamar összeszedelőzködének a magyarok s ostrommal megvevén a várat, levagdalák a cseh őrséget. III András 1295 april 6. kibocsátott oklevéllel, melly a város levéltárában még megvan, helybenhagyá s megujítá Győr kiváltságait.

1441 - ben hosszas hadakozások és alkudozások után I Ulászló és Erzsébet özvegy királyné, Zsigmond leánya, Győrött találkozának s békét kötének; de nehány nap múlva meghalálozék a királyné, mire a gyászos polgárháború ismét kilobbana.

A mohácsi csata után Győr a nemzet egy része által királyúl választott Ferdinándnak hódolt meg, ki a várat német őrseregre bízta. Ez őrsereg 1529 - ben feldulá a rája bizott erősséget s a töröknek hagyá zsákmányul. Ferdinánd azomban nemsokára helyreállíttatá. A győri vár azután mint a törökség elleni véghely különös jelentősségre jutott, s Esztergom, Székesfejérvár és Tata elfoglaltatása után Komárom és Győr a török ellen intézett hadjáratoknak sarkpontokul szolgáltak. 1594 elején hadi tanácsot ülének Győrött. Pálffy Miklós csakhamar megkezdé a hadjáratot s megvevé Nógrádot, mellyeé 50 év előtt a török szállt vala meg. Nehány héttel utóbb Mátyás főherczeg az egész hadsereggel Esztergom vivására indúla. „Mátyás, mint Illésházy István szemtanú írja, olly engedelmes ember lőn, semmi igazságot, büntetést nem müvele, és ez okért sok számtalan emberölések esnek vala; egy nap sem volt, hogy magyart nem öltek; paráznasággal s részegséggel, vendégséggel, kalmárárúval, udvari pompával úgyannyira rakva vala a tábor, hogy nem a szent Istennek, de még a jámbor embernek is iszonya vala benne maradni; a kapitányok ha tiz órán az ételhez ültek, délután négy öt órán részegen keltek fel az asztaltól, ki alunni ment, ki mulatni a mezőre ... A hadakozó tanács véle vala a

herczeggel: Ungnád Dávid, ki felette részeges ember volt; e mellett két német kapitány, kik soha törököt sem láttak, sem hadban soha nem voltak, és Ferdinándus gróf Hardeck, győri kapitány.“ Illy vezérek s illy hadsereg természetesen el nem veheték Esztergomot a töröktől, s Szinán nagyvezir közeledtére jun. 29-kén felbonták az ostromot s bátorságos helyre, Komárom alá vonulának. Szinán akadály nélkül vivhatá Tatát és Sz. Mártont s ezeket elfoglalván, Győr alá szálla 200,000 török és tatár emberével. A' győri vár mindennel jól volt fölszerelve s tehát húzamos vivatást is megállhatott. Szinán szept. 7-kén seregének nagyobb részével átkele a Dunán s derekas győzelmet víva ki. Erre Hardeck győri kapitány mindjárt úgy megijede, hogy a várat már szept. 29-kén feladá, noha őrserege még 1000 valonból, 4000 németből s 140 huszárból állott, s a vár még csaknem egészen ép volt. E gyávaságáért azután jobb karja és feje vesztésével lakolt.

1597-ben Miksa főherczeg igyekvék Győrt a töröktől elvenni, de siker nélkül. A ráforduló évben Pálffy Miklós, ez idétt a magyar vitézség legfényesb képviselője, s Schwarzenberg Adolf marcz. 28-kán éjfélben 2000 magyarral s 3000 némettel, valonnal és spanyollal, a nélkül hogy a gondatlan őrség sejdítette volna, Győr előtt termenek, a székesfejérvári kaput petárdával, mellyel a magyarokat Manszfeld ismertette vala meg, a városba repítik s nehány órai dühös harcz után elnyomják a meglepett törököket s elfoglalják a várost és várat. 1400 török Ali pasa vezérrel együtt a harczban esett el, 300 fölrepité a lőportárt, hogy romjai közzé temetkezzék, szintannyi fogságba esék s egyedül négy öt ember menekülhete Budára a gyászos hirrel. 188 kisebb nagyobb ágyu volt a vezérek zsákmánya, tömérdek kincs jutott martalékul a fegyveres népnek. *)

Innentova jobban őrizték Győrt; a várkapitányok, különösen Schwarzenberg és Montecuculi (1671) kijavittaták

*) A petárdával a városba repített kapunak egyik részét még most is láthatni a székesegyházban: azelőtt a győzelem emlékezetét évenkint megüllték húsvét hétfőjén.

s kiterjeszteték az erősítéseket. De Mária Terézia idején a várkapitány lakját eladák a püspöknek, s II József 1784-ben kitörölteté Győrt a királyi erősségek sorából. A franczia háborúk idején a várfalakat és árkokat ismét helyreállítani kezdék, de a francziák 1809 jun. 14-kén megverék a János főherczeg és József nádor által vezérlett sereget s azután Győr ostromához fogtak s kilencznapi ágyuztatás után el is foglalák. A francziák öt hónapig tarták megszállva Győr városát s ez idő alatt lerombolák erősítményeit. A kár, mellyet a város a francziák általi ágyúztatás folytán vallott, 2,784,560 ftra becsültetett, a hadi sarcz pedig s egyéb zsarolások termékekben és portékákban 2,835,760 ftot tettek.

1820-ban a várfalakat teljesen lebonták s az árkokat kitölték, úgy hogy még csak a Rába és Duna folyókra néző főbástyának egy része a hatalmas Vizi kapuval együtt maradt meg.

Az 1848 és 49-ki években Győr mellett, különösen ott, hol a csornai és mosonyi országutak egybeszögellenek, a magyar kormány rendeletére új sánczokat hánytak, mellyeket azomban nem lehetett megvédeni. 1849 jun. 28-kán Győr előtt véres csata vivatott, mellyben a császári hadak a hetedik magyar hadtestet megverték.

Győr hajdan a püspöki káptalan birtoka volt. 1742-ben a város folyamodott, hogy a sz. k. városok közzé vétetnék föl. A káptalan 17000-re rúgó megváltási összegért minden úri jogairól lemonda, Mária Terézia helybenhagyá az egyezséget, s Győr 1743 marcz. 6-kán ünnepélyesen sz. k. városnak hirdettetett ki. Az új sz. k. várost az 1751-ki országgyülés beczikkelyezé, s ennélfogva Győr az országgyülésen is képviseltetett. A káptalan birtokában csak az úgynevezett győri domb vagy püpökvár maradt, s a püspök meg káptalanbeliek még most is ott laknak.

Pannonhalma.

Győrről kirándulást teszünk a hires Pannonhalmára. Az út déli, csak keveset keletnek tartó irányban húzódik el. Valami két óra alatt Sz. Márton mvárost érjük el, melly két mfldre van Győrtől. E mezőváros, mellynek 2400 magyar

lakosa van, délnyugati tövén épült a háromcsúcsú Pannonhegyének, mellyet a benczeszerzet hires főapátságának terjedelmes kolostor- és templomépületei koszorúznak. A monda szerint a 460 láb magas hegy azon szent hely, hol sz. Márton ifjú éveiben imádkozni szokott, mielőtt Páviába ment s azután Francziaországban Tour városában püspökké lett volna. A hegy tövén, mondják, akkoron Sabaria városka állott, s a hires püspök és egyházi szent azon Sabariában született. Nagy Károly, igy folytatja a monda, a hely szentségétől áthatva, ott hol sz. Márton mulatott vala, e szentnek tiszteletére egyházat építtetett, az avarokon kivívott győzelme után. 897-ben, így beszéli a névtelen jegyző, Árpád kerekedett föl magyarjaival Budáról, hogy Pannoniát is meghódoltassa. A Pannonhegye alatt tábort jára, s megenyhítvén szomját a Sabaria melletti kúl vizével fölméne a hegyre, mellynek csúcsáról a messzire terjedő gyönyörű országrészt áttekinthette. Gejza azután 996 óta azon szent hegyen kolostort kezde építtetni, mellyet sz. István megtökélvén a benczéseknek adott át. A sz. Márton tiszteletére alapított kolostor első apátja Aszterikus vagyis Anasztázius volt. Sz. István alapitólevele még most is a kolostor birtokában van s illő kegyelettel őríztetik; irhára van írva s a király monogrammjával ékesítve; egy pap sem közeledik az oklevélhez, annélkűl hogy a sz. király monogrammját tisztelettel megcsókolná. Az oklevél 1001-ben kelt, s a sz. Istvánnak tulajdonított kilencz alapító oklevél közűl az egyetlen, melly eredetiben hozzánk jutott.

Sz. István egyháza és kolostora már a Péter halála után támadt zavarok alatt tetemesen megkárosult. II Béla egyik oklevele Dávid apát idejéből (1137—1146) tanústja, hogy az említett apát a tűz által megkárosult templomot „helyreállittatá, kijavíttatá s nagyobbra épitteté." II Andrástól származó más oklevél 1222-ből bizonyítja, hogy sz. Márton kolostora a Pannonhalmán leégett s tövéig elpusztult, ugy hogy Uros apátnak azt újból kellett saját költségén fölépittetnie. A templom fölszentelésén, melly 1222-ben az apátnak római útjából megjötte után nagy pompával történt meg, a király is nejével együtt jelen volt. Pannonhalma akkoron valóságos erősség volt, melly a hadban is járatos Uros apát vezérlete mellet

Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt

A PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG

BENEDICTINER-ABTEI ZU MARTINSBERG

Lauffer és Stolp tulajdona Pesten

a vad mongolok megrohanásait szerencsésen meghiúsitá (1242). A templomban találtató sírkő körülirata szerint az 1365-ben meghalt Szigfrid apát dicséretesen helyreállitá a kolostort. Mátyás király idejében, úgy látszik, a sz. mártoni apátságon is tetemes épitkezéseket tettek, noha az apát széke 70 évig üres maradt. A XVI. század elején Tolnay Máté lett sz. mártoni apáttá, s ez nyerte el a főapát czimét, mellyet azután utódjai is viseltek s még most is viselnek.

1533 táján az apátságot megint tűz pusztította, de nem tudjuk, mi s mennyire égett le. Utóbb az 1567—1592 közti években az apátságba vetett német őrség gondatlansága miatt kétszer égett le a kolostor. 1595-ben Pannonhalmát a törökök szállák meg, valamennyi szerzetes odaveszett s egyedül Baranyai Pál apát menekülhete meg futással. A törökök elüzetése után helyreálliták az apátságot, de 1652-ben az őrsereg gondatlansága miatt a kolostor újra leégett. Magyar Placzid apát azomban nemsokára megint fölépitteté. Azidét a sz. mártoni apátság keritőfalakkal és tornyokkal jól volt megerősitve, mint az 1674-ben Norimbergában megjelent képes utazási munka „Der Donaustrand“, mellyet Bircken Zsigmond írt, tanúsítja. Még 1684-ben is a sz. mártoni apátság tetemesen megrongáltatott a törökök által. Rumer Márton főapát (1689—1693) azért helyreállitásán fáradozott. Karner Egyed főapát (1699—1708) az úgynevezett „porta speciosá“-t, azaz veres márványból való kaput, melly a keresztfolyosóból a templomba nyílik, s. a kriptának szintén veres márványból való kapúit rakatta. Az oszlopok fejei s a kapu párkánya megaranyozvák; látni való, hogy a kolostor régibb épitési modorát akarták mentől jobban utánozni. Göncz Celesztin főapát a hegy déli csúcsán levő egyházat épitteté, melly a boldogságos szűznek van szentelve, s melly alatt a szerzetesek sírboltja van. Sajgó Bencze főapát (1722—1768) a főkolostor keleti és éjszaki részét s a vendégeknek szánt déli szárnyát egészen újból épitteté föl. Ugyanezen s valamivel régibb időből való néhány szép oltárlap is. 1763-ban földrengés volt, melly a régi épitményeket tetemesen megrongálta, miért is Somogyi Dániel főapát az egész kolostor megujitását tervezte. De 1786 nov. 14-kén a sz. mártoni apátság eltörölteték, s már

decz. havában gróf Brunszvik József s Illos Károly királyi biztosoknak adaték át. Mondják, hogy azon alkalommal nem egy becses mű elveszett. A sz. mártoni főapátság csak 1802-ben állittaték helyre, s april. 25-kén Novák Chrysostom, volt bakonybéli apát lett főapáttá. Ettől származnak sz. Bencze, László, boldogságos szűz Mária új oltárai, mellyek a kriptában s sz. István kápolnájában vannak. Ugyancsak Novák főapát a könyvtárt is nehány ezer darab könyvvel megszaporitotta. Utódja, Kovács Tamás (1829—1841), a könyvtári épületet Engel bécsi és Pakh pesti épitők s a tornyot ez utóbbik által nagy költséggel épitteté föl. Ekkor a templom és kolostor azon alakot nyerték meg, mellyel jelenleg bírnak.

Újabb időben épitett kényelmes út viszen föl a hegy tetejére. A hajdani erősség maradványait még most is látjuk a keritőfalakban, lőrésekben és árkokban. Az apátság eleje jobbára csak Kovács Tamás főapátnak régieskedő modorban épitett új müveit láttatja. A bal vagyis éjszaki szárnyat a párkányzattal és oszlopokkal ékesített könyvtári épület foglalja el, ehhez a jóval alacsonyabb kolostor egyik része csatlakozik, közepett a templomhoz ragasztott torony emelködik. E torony alapjától a keresztig 138 láb magas. A főkapu fölött ólomból készitett dombormű van: közepett a vallást ábrázoló alak látható, jobb felől sz. István Asztrik apátnak az adománylevelet nyujtja, mellyen ez olvasható: „Praedicate 1001“; bal felől Ferencz király az apátság helyreállitásáról szóló oklevelet nyujtja át, e felirattal: „Docete 1802“. A toronynak három felső szakaszait korinthféle oszlopok ékesítik: a középső szakasz 16 oszlopon nyugvó karzattal bír, mellyről felette szép messzelátás esik. A nagy terjedelmű látkört a Bécs melletti Hóhegy, a Pozsony mögött emelkedő Kárpátok, Esztergom és Selmecz hegyei s a Vértes és Bakony erdős hegyvonalai keretezik be. Az egész dunai síkság tizenegy vmegyéjével feltárul mint földképen a szemlélő előtt. Dusabb, termékenyebb, nagyobb térséget alig pillanthatunk át másutt Közép-Europában. — A torony csucsát réz kupolafedél alkotja, mellyen a megaranyozott kereszt áll.

Most vegyük szemügyre a kolostor belsejét. A sz. István idejében létesült épitményekből hihetőleg már csak a kripta s

a templom szentélye hatalmas alapjaiban kereshetnénk némi maradványokat. Uros apátnak a XII. század végén s a XIII. elején létesült épitkezéseiből jelenben még három rész van meg: a tulajdonképi templom, a kripta s jobbára a régi keresztfolyosó. A templom nem fekszik egészen kelet-nyugati irányban, három hajóra van osztva, előcsarnoka s régi főkapuja a legujabb építkezések folytán teljesen eltűnt. Az előcsarnok négy lábbal mélyebbre van mint a templom hajói, s ezek megint 6¼ lábbal mélyebbre vannak mint a szentély. E három rész tehát lépcsők által van egymástól elválasztva. Az alapterv boltozott gyámoszlopú bazilikát mutat az átmeneti korból, haránthajó nélkül, s egyenes vonalba végződő szentélylyel. Az oldalhajók és szentélyfülkéik egyenlő magasságban vannak, a főhajó szentélye pedig a kripta felett van s a gót időszakban új boltozatot kapott. A főhajó s oldalhajók boltozatai, a gyámoszlopok, féloszlopok és ékesítmények mind egy korból valók. A templomnak valamennyi gyámoszlopai egyenlő szabásúak mind az idomra mind a nagysági arányokra mind az ékesítményekre nézve. Féloszlopjaik vannak, melylyek a fő- és mellékhajók boltrendszerének megfelelnek. Az oszlopok talpa attikai modorú, csakhogy alsó tekercse kissé kiugró, a horony mélyen van kivölgyelve, s az oszlopok lábát szépen készített liliomféle levél ékesíti. Az oszlopok szabása felette szép, fejezeteik az egyszerű levél-ékesítéket mutatják. A kisebb oszlopfejek fölött egyszerű, a nagyobbak fölött kettős födéllap van, mellyek a boltozat hevederívei székeül szolgálnak. Azon körülmény, hogy az egész oszlopokat egybekapcsoló vízszintes párkányzat hibázik, s a boltbeli csúcsívek külömböző fokoztatása az átmeneti időszak jellemét tünteti ki. A főhajó boltozata, kivevén legvégső részét a szentélyen, mellynek későbbi időből való gót modorú csillagos boltja van, hatosztásu boltokból áll. A szögirányos gerinczek, s hevederívek oszlopcsomókon nyugszanak, és pedig a boltozat gerinczei nagyobb, a pajzsivek pedig kisebb féloszlopokon. Az oszlopcsomók az ívboltok magasságában vagy egyszerűen elmetszvék vagy vállköveken nyugszanak, mellyek részint emberfejekből, részint levél-ékesítékekből állanak. Ez oszlopokon s az egyik gyámoszlop fejezetén az egyetlen állatalaki

ékesítékek találhatók. A hevederívek mindeütt egyszerű szabásúak. Az oldalhajóknak egyszerű keresztboltjaik vannak, egyszerűbb szögirányos gerinczekkel s erősbb és hatalmasabb szabású haránthevederekkel.

A kripta a középhajó szentélye alatt van. Ennek mindkét oldalán egyegy márvány kapujú lépcsőzet visz le a kriptába. Ez is három hajóra van osztva, 31 láb hosszú, 18 láb 7 hüvelyk széles s 10 láb 2 hüvelyk magas. Egyenes vonalba végződik, s három ablaka van. Boltozata sajátságos szépségű hat oszlopon nyugszik. Ez oszlopoknak három fokozatú, nyölczszögű aljok van, mellyen a gazdagon tagolt oszlopláb áll. Fejezetök is gazdagon tagolt s a levél-ékesítékkel diszesített. A kripta boltozata erősen kidomborodó, gerelyhez hasonló csucsivű boltokból áll. A felső templom gyámoszlopai egész tagolásukkal, féloszlopjaikkal és oszloplábokkal alányulnak a kriptába. A kripta boltjai a falba illesztvék, tehát csak a templom fala és gyámoszlopai elkészülte után épülhettek. Következőleg a kripta épen nem régibb épitmény, hanem az apátságnak újabb román épitkezéseihez tartozik. Érdekes a kripta két fülkéje. Az egyik fülkében szép medencze látható, mellynek közepén lyuk van a víz lefolyására. Az oltárral szemben levő másik fülke veres márványból készült, s alakja székhez hasonlít, melly, a nép hite szerint, hajdan sz. Istvánnak szolgált ülésül, de hihetőleg csak a helyet jelöli, hol egykor talán sz. István széke állott. A kripta oldalfalain levő vállkövek, mellyek a hevedereket hordják, levélékesítményekből állanak, de az egyiken emberfejek is láthatók.

A templomnak később épült részei: a szentélynek már megemlített csillagos boltja, sz. Benczének szintén gót kápolnája, sz. Istvánnak még később épült kápolnája,stb. Az egyház sajátságaihoz az oldalhajók fölötti czellák tartoznak, mellyekben egykor a benczések áhitatoskodtak, de mellyekhez most az új kar és torony épittetése után alig lehet jutni.

A templom az apátsági épületek közepén van s azért egész külsejét sehonnan sem lehet látni; két keskenyoldalából is csak az egyiket láthatni, a másikat az új torony takarja el. A szabadon álló oldalon román ablak van, kerek-

szegélyekkel s ezek közt széles hevederekkel. A köröndök ablakai is a román időszakból valók. A templom ablakának mélysége pedig 5 lábnyi. Olly vastag a merő faragott kövekből rakott templomfal. A templom hossza belűl 82, a középhajó szélessége 20, a mellékhajók szélessége pedig 10 láb. A középhajó 44 láb, a mellékhajók több mint 21 láb 6 hüvelyk, a szentély 37 láb 4 hüvelyk, s végre a régi előcsarnok 48 láb magas.

A sz. mártoni apátság kincsei közzűl megemlítendő mint nagyon nevezetes tárgy az öltöny, mellyet Gizellának sz. István feleségének tulajdonítanak. Tökéletes hasonmása a magyar koronázási köpenynek. Kelméje, úgy látszik, gyapjúszövet, olly finom, mint a mostani legfinomabb női ruhakelmék, sötétszinű, a rajta látható alakok, ékesítmények és nevek, úgy látszik, színes nyomatok, ugy hogy azt gondolná az ember, hogy azon köpeny az igazi koronázási köpeny hímzeteinek mintáúl szolgált. Az ábrák körvonalai sötét veresbarna szinűek, a gyöngyök és más ékesítések fehérek. Fájdalom, e köpeny már olly karban van, hogy egész terjedelmében alig mutatható meg.*)

Végre még a könyvtár is különös megemlíttetést érdemel. A fris mészbeli festményekkel s. sz. Istvánnak, mint az apátság megalapítójának, s Ferencznek mint helyreállitójának, szobraival diszesített főterem igen nagy s mindkét emeletre szolgál; 36 oszlopon nyugvó karzata van s részben felülről az üvegfedelen át kapja világosságát. E teremtől jobbra a képtárnak szánt helyiségek, balra pedig egymáshoz csatlakozó négy teremben az érmek, füvészeti, ásványi s régiségi gyüjtemények vannak. A főterem két oldalán levő azon helyiségek fölött kisebb szobák vannak, mellyekben kéziratok és könyvek találtatnak. A könyvtárban összesen valami 80,000 darab könyv van.

A Pannonhegye déli oldalát szőllők foglalják el, éjszakkeleti oldalán pedig az apátság kertje van. A második dombon

*) A sz. mártoni apátság templomának leirásában leginkább Eitelberger tanár tudósitását követtük. L. Jahrbuch der k. k. Central-Commission etc. 1856.

a kalvária, a harmadikon végre a benczések sírtemploma van, mellyet már megemlítettünk.

Libény. Mosony. Magyar-Óvár Oroszvár.

Visszatérvén Győrre, a Duna jobb partján Bécsnek menő vasuton folytatjuk utunkat. A vaspálya termékeny és jól mivelt térségen fut keresztül. Nemsokára Sz. Miklós állomást érjük el; e magyar falu már Mosony vmegyében van, több mint 1000 lakossal, urasági kastéllyal s báró Szina nagyszerű czukorgyárával. Sz. Miklós báró Szinának egyik szép jószága, hol nem egy gazdasági intézkedés van, melly figyelemre méltó; de mi Libénybe sietünk, melly éjszaknyugoti irányban kis félórányira van, hogy az ottani régi templomot megnézzük, mellyet már a vaspályáról is láthatunk.

Libény túlnyomólag magyar falu majdnem 2000 lakossal. A helység kath. temploma igen nevezetes műemlék a XIII. századból. Ekkor a Héderváriak birták a helységet, kik apátságot alapítának, a sz. Jakab apostolról nevezett szentegyházat rakaták s az egész jószágot a benczéseknek adományozák. II. Endre király 1208-ban a Hédervári testvérek ezen alapítványát megerősité; a megerősitő királyi oklevélből kitetszik, hogy a libényi apátság javai Libény és Sz. Miklós falvak s Jánosházi és Barátföldi puszták határjait foglalták magokban. A cseh Ottokár 1271-ben számos pusztát és falvat, mellyek a libényi apátsághoz tartoztak volt, úgy elpusztíta, hogy most soknak a helyét sem tudjuk kikutatni. De a jeles templom épségben maradt. A mohácsi vész után a benczések elhagyák a libényi monostort, félvén a törökök gyakori berontásaitól; ezek 1594 jun. elején a Pannonhalmi várat és monostort elfoglalván, a főapátot társaival együtt felkonczolák. Csak egy laikus illanhata el, ki a Barátföldi pusztán letelepedék s azt mint rendjéhez tartozó jószágot elfoglalá. A XVII. század elején a libényi apátság javai Baksay István kezére kerültek s ő a győri jezsuitáknak adta át, kik a pannonhalmi apát nyilvános ellenmondása ellenére a rend eltöröltetéseig birtokolták. Ekkor a libényi apátság javainak nagyobb része a k. kamarára szállott. Azután csere útján Libény a sz. miklósi uroda-

lommal együtt a gróf Zichy család kezére jutott, s ettől végre b. Szina János vette meg.

A templom a k. kamara birtoklata alatt elhagyatva állott, majd kijavittatván bemeszelteték s parochialis templommá tételék. Kis magaslaton áll s merő faragott kőbül épült tiszta román modorban. Három hajója van hosszában, de haránt-hajója nincsen; az egykor gyönyörü homlokzaton két torony emelkedik, mellyek között előcsarnok van, hátul minden hajó egyegy kerek köröndbe végződik. A tornyokat vizszíntes pártázat s egyszerü románféle párkány díszesíti, alsó ablakuk egy karcsú oszlop által egyszer, felső ablakuk pedig két oszlop által kétszer van osztva. A tornyok közt guládad s kerek-ablakú oromcsúcs van. Az alsó kapucsarnok hat oszloppáron nyugszik, mellyeknek tagolt aljok s levélékesítékü fejezetök van Az oszloppárok párkányán a felső kapucsarnokot alkotó kerekívek nyugszanak. Hasonló alkotású az oldalkapu is, melly nem maradt meg olly épen. A templom hátulján levő középső könönd sokkal magasabb, nagyobb s dúsabban ékesített mint a két oldali köröud, mind a három köröndnek a fedél koszorúpártázata alatt románféle párkánya, a középső köröndnek azonfelül még aljjal s fejezettel biró féloszlopai vannak, s ezek között három egyszerü ablak látható.

A szentegyház belseje megfelel külsejének. A főhajó jóval magasabb a két oldali hajónál s román ablakai fennt a bolthajtás alatt vannak. Mindkét oldalon négy hatalmas iv-hajtás választja el a főhajót a mellékhajóktól. Ezeknek négyszegletü alapon nyugvó keresztboltjaik vannak. Az oszlopok szép szabásuak, fejezeteik a levélékesítékkel diszesítvék. Általában a libényi templom sok tekintetben hasonlít a jáki nevezetes román szentegyházhoz, csakhogy nem olly díszes.

Sz. Miklóstól a vaspályán tovább robogunk. Csakhamar Mosony városát érjük el. Ezen mvárosnak 3000, részint magyar részint német lakosa van, kik tetemes gabnakereskedést űznek. Mosony ugyanis a Rajkánál elágazó mosonyi Dunaág jobb partján épült, nyugati oldalát pedig a vaspálya érinti. Hajdan meg volt erősítve s a magyar történelemben nem jelentéktelen szerepet vitt.

Alig félórányira Mosonytól Magyar-Óvár, Mosonyvár-

megye fővárosa van, valami 2000, jobbára német lakossal. E mvárost a Lajta folyó ŝatornamedre szegi, melly nem messze az említett Dunaágba szakad. A csinos városnak legnevezetesb épülete a négyszegletre épült régi vár, mellynek három emelete s mindenik sarkán egyegy tornya van. E várban most virágzó gazdasági intézet van, melly Károly cs. k. főherczeg által alapíttatott s 1850-ben állami intézetté lett. Jelenleg Pabst, a volt hohenheimi igazgató, igazgatja az intézetet, mellyre az állami pénztárból 1858-ban 58,600 ftot költöttek; de a tannyelv egészen német.

A vár mellett szép kertliget és tó van. A fő utczában találjuk a kegyesrend kolostorát és gymnaziumát, a kolostor mellett a városháza, átellenben a vármegyeház van. Ugyancsak a vár közelében a főherczegi gőzmalon s más gazdasági készületek vannak. Mert Óvár főhelye egy főherczegi urodalomnak, melly 24 helységes és számos pusztát, szóval Mosonyvmegye legszebb részét foglalja magában. Ez urodalom jelenleg Albrecht cs. k. főherczeg birtokában van, benne az egész gazdaságot olly okszerűen viszik, hogy a földbirtokosoknak minden tekintetben példányúl szolgálhat.

Mosony és Óvár vidékét, mint mondják, már a rómaiak telepíték meg, amannak helyén Limusa vagy Musunburgum, emennek helyén pedig ad Flexum gyarmatait alapítván. Mindkét helység mostani nevezetével már Péter és Salamon királyok alatt említtetik. Kálmán idejében a keresztesek költözének hazánkon keresztül. Egy csapatuk, több mint 200,000 emberből álló, Óvárt szállá körül, de Kálmán által csakhamar szétvereték s keményen megfenyítteték. 1271-ben Óvár és Mosony a vármegye nagyobb részével együtt a cseh Ottokár által pusztíttaték el. Utóbb az óvári urodalom a bazini és sz. györgyi grófok kezére került; e nemzetség 1516-ban kihalt, s ekkor az urodalom a koronára visszaszállott. II. Lajos nejének Máriának ajándékozá. Midőn Szulejman 1529-ben Bécs alá szállott, az óvári erősséget tulajdon őrserege pusztítá el. De nemsokára helyreálliták s kivált Győr elfoglaltatása után jobban megerősíték. Bocskay hadai 1605-ben a várost elhamvaszták, de a várat ki nem vívhaták. Bethlen azonban 1619-ben megszállá, de Bouquoi csakhamar elvevé tőle.

Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt

A. Fesca sculpt.

AZ OROSZVÁRI KASTÉLY. KASTELL IN KARLSBURG.

1683-ban még egyszer a törökök pusztiták el. Óvár I. Ferdinánd óta folyvást királyi birtok volt: Mária Terézia Krisztina főherczegasszonynak, szász-teseni Albrecht hitvesének, adományozá, s végre Károly főherczeg kapta meg.

Óvártól a vasuton tovább menve Hegyes-Halmot érjük, melly valami 1500 némettől lakott csinos falu. Itt elhagyjuk a vasutat s Márialiget pusztán keresztűl s Rajka mellett elmenve Oroszvárra jutunk. Márialiget az óvári urodalomhoz tartozik, mesterségesen öntözött rétjeiés faültetményei miatt nevezetes Rajka a Duna jobb partjától nem messze épűlt, .csínos mezőváros, mellyben több mint 2000 német lakik, s melly szintén az óvári urodalomhoz tartozik. Oroszvár szintén mváros s közel van a Duna jobb partjához; 2000 lakosa részint német részint horvát. A helység legnagyobb ékessége a várkastély, mellyet most gr. Zichy Bódog bír, s mellyet a mult század végén gr. Zichy Manó skót várnak mintájára roppant költséggel rakatott. Gyönyörű kerttel van környezve s hosszukás négyszege képez, két kiugró szárnnyal. Sok tornya, rovátkos fala és erkélyei, úgy tágas fegyverterem is a középkorra, a csín és pompa, mellyel az egész palota készűlt, valamint a szép kert is a jelenkorra emlékeztetnek. Nálunk nincs várkastély, sem Mária Terézia rococo-időszakából sem az újabb időből, melly díszes voltánal fogva az oroszvári kastélyhoz hozzáfogható volna. A palotát környező kertligeten kivűl Oroszváron még más kertek és a föld minden tájairól való virágokkal megrakott üvegházak vannak, mellyeket mindenki gyönyörrel és csudálattal fog szemlélni.

Pozsonyból két óra alatt juthatunk Oroszvárra, Engerligettől mezei útra fordulván. Engerliget német faluckánál még megláthatók a francziák ellen 1809-ben hányt földsánczok. Az országút kis kerülést tesz s Köpcsényen visz kerentűl. E mváros hazánk határszélén van, s az ország történelmében gyakran fordúl elő neve. Nyugatra a helységtől, a mezők közepett, düledező torony állott, melly az ország határját jelölé. Itt fogadák s üdvözlék Magyarország karjai és rendei a mohácsi vész után királlyá megválasztott I Ferdinándot. A király laszálla lováról, Szalaházy Tamás üdvözlő beszédet intéze hozzá s fölkéré a rendek nevében, erősítené meg a

nemzet szabadságait; Ferdinánd hittel fogadá, hogy az ország jogait, szokásait fenn fogja tartani, hogy kinekkinek igazságot akar szolgáltatni, hogy hű őrzője leszen mindannak, mit II. Endre arany bullája alaptörvényűl szab király és ország elé.

Köpcsény herczeg Eszterházy egyik urodalmának főhelye. A herczegi kastély kapu-bástyával és árokkal van megerősitve; Mária Terézia idejében gyakran igen fényes ünnepélyek rendeztettek a köpcsényi kastélyban.

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt Varrall sculp.

POZSONY. PRESSBURG.

Lauffer és Stolp birtokában Pesten

Pozsony.

Pozsony sz. k. városának gyönyörű fekvése van. Kreil szerint az éjszaki sz. 48° 8′ 31″, a nyugati h. 34° 43′ 56″ alatt, s 460 bécsi lábnyira az Adriai tenger fölött fekszik, keleti végén a sziklakapunak, mellyen keresztül a Duna a bécsi medenczéből a magyar síkságra siet. A Duna jobb partján nyugatról keletre csapó erdős hegység domborodik fel töltésszerűleg, melly már Ausztriához tartozik; a bal parton az éjszakkeletre vonúló Kis Kárpátok terűlnek el, mellyeknek háta egyes felmagasló kúpokat s ezek közt nyeregszerű horpadásokat mutat. A hegység széles gerinczét szép bükk-és tölgyfaerdők borítják, a magasabb tetőkön fenyvesek sötétlenek, a horpadásokat és völgyeket szép mezőségek és rétek fedik, a mély szorosok és keskeny völgyelések által egymástól elválasztott előhegyek keleti és déli lejtői pedig szép szőllőkkel és gyümölcsfákkal vannak beültetve. A szőllőhegyek a Morva torkolatától kezdve félkörben valami 7 mfldnyire terűlnek el egész Diósig. Pozsony már a Duna bal partján terűl félkörben keletről nyugatra s háttal a szőllőhegyekre támaszkodik; egy része színkörileg emelkedve a kárpáti előhegyek lejtőin épült. Dél, kelet és éjszakkelet felé sok mfldre nyílt, tágas síkság terűl, melly kertekkel, rétekkel, szántóföldekkel és helységekkel van megrakva s kedves tájképet tüntet föl. E nagy síkságot a Duna metszi keresztül, melly mindjárt Pozsonyon alúl több ágra oszolva számos ki-

sebb nagyobb szigetet alkot. Főága, az öreg Duna, délnek megyen, Rajkánál ketté oszlik s Szigetközt képezi. Egy ága, az úgynevezett kis vagy érsekújvári Duna épen a város mellett halad el éjszakkeleti irányban s csak azután fordúl szintén délnek; a kis és öreg Duna között Csallóköz terül.

Pozsonynak tehát éjszakról hegységek által elrekesztett, a többi égtáj felé pedig nyílt fekvése van; e fekvése, a nagy folyam közelléte, s a környező kőzetek nagy sokfélesége okozza, hogy a légmérséklet felette változó s hogy az erős légáramlások igen gyakoriak

Pozsony húzamos ideig az országnak tulájdonképi fővárosa volt. III Ferdinánd és I Ferencz kivételével Miksa óta valamennyi király ott koronáztatott meg, az országgyülések is rendesen ott tartattak. Pozsonynak azért aránylag igen sok szép és nagyszerű épülete van, noha egészben véve nincsen nagyon szabályosan épitve. Azelőtt a Vár és Váralja nem tartoztak a városi hatóság alá, s a belváros is a külvárosoktól falkerítés által volt elkülönözve. Most valamennyi városrész egy egészet tesz s egyazon hatóságnak van alávetve. A városnak alkotórészei tehát: 1) Az Ó- vagy Belváros, melly délre a Szinház- (Radetzki-) térig s a sétáig, éjszakra sz. Mihálykapujáig, keletre a Zöldpiaczig, nyugatra a Halpiaczig terjed; 2) a Ferdinándváros, melly a város éjszaki részét foglalja magában s félkörben az Óvároshoz csatlakozik; 3) a Ferencz-Józsefváros, melly a város délkeleti részét magában foglalva nagyánt a Duna hosszában terjed el nyugatra a Haltérig. A Dunán túl a hídligeten levő házak szintén oda számittatnak. 4) A Terézváros, melly a hajdani Várat és Váralját s Nagy- és Kis-Vödriczet magában foglalva a város nyugati részét képezi. 5) Az Újváros, melly az azelőtt Virágvölgyének nevezett külvárost foglalja magában s a Március-útczától kezdve a pest-bécsi vasút felé a város legéjszakibb határaig terjed el*). Az Újvárosnak legtöbb, de jobbára csak apró házai vannak. Összesen 1849 lakház s 9962 lakosztály van Pozsonyban. Összes népessége a legujabb

*) Ezen s más adatokat, Székcsik Tamás pozsonyi tanárnak köszönhetem.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstad.

KIRÁLYI VÁR POZSONBAN. DAS KÖNIGSSCHLOSS IN PRESSBURG.

összeirás szerint 43,863 lelket tett, ezek közt 12,219 idegen volt. A jelen volt 31,644 odavaló közül 14,370 férfi s 17,274 nő volt. A katholikusok túlnyomók; evangelikus 6944, reformatus 125, zsidó pedig 5475 volt. Az 1851-ki összeirás szerint az összes népesség száma 42,238 tett, ezekből 7584 tót, 3145 magyar, a többi pedig németajkú volt. 1785-ben Pozsonynak együttvéve 31,710, 1821-ben 32,026 s végre 1846-ban 37,255 lakosa volt.

Pozsony a róla nevezett vmegyének s igazgatási kerületnek fővárosa, tehát a legfőbb katonai, közigazgatási birósági s pénzügyi hatóságok székhelye. A nemességnek nagy része is ott szokott lakni.

A város nyugati végin a Duna víztükre fölé 270 lábra emelkedő dombon a k. várnak omladékai merednek föl. E vár mikor s ki által épittetett legelsőben, nem tudjuk; úgy látszik, elébb épült mint az alján elterülő város. Rudolf 1599-ben az országgyülés kérelmére a várkapitányságot Pálffy Miklósnak, fiának és unokájának adományozá; III Ferdinánd azután e méltóságot s a főispányi hivatalt valamint a Vár, Váralja s a' várhoz tartozó még 17 más helység birtokát a Pálffy nemzetségnek örökös joggal adományozá, ugy hogy az mindig a család legidősb tagjára szálljon. Pálffy Pál várkapitány és kamaraelnök 1635-től 1646-ig a már dőledező várat tetemesen kitágittatá s fölékesítteté; az új építkezések 198,143 ftba kerültek, melly összeghez Pálffy 57,727 fttal saját jövedelméből járult, a többit az országos jövedelmekből kapván. Az épitést Alberthall János vezette, ki fáradságáért 26,826 ftot kapott. Ez újitások után a vár nagy négyszeget képezett, négy emelettel s négy erős saroktoronnyal. A vár legalsó részeiben börtönök és pinczék, földszínt az éléstárak és sokféle régi fegyverzettel és ritkaságokkal megtöltött fegyvertár voltak; a felsőbb emeletek a cs. k. család és kisérete számára rendeltettek. A Farkasvölgy felé néző legnyugatibb toronyban a korona s az ország többi ékességei őríztettek 1784-ig.

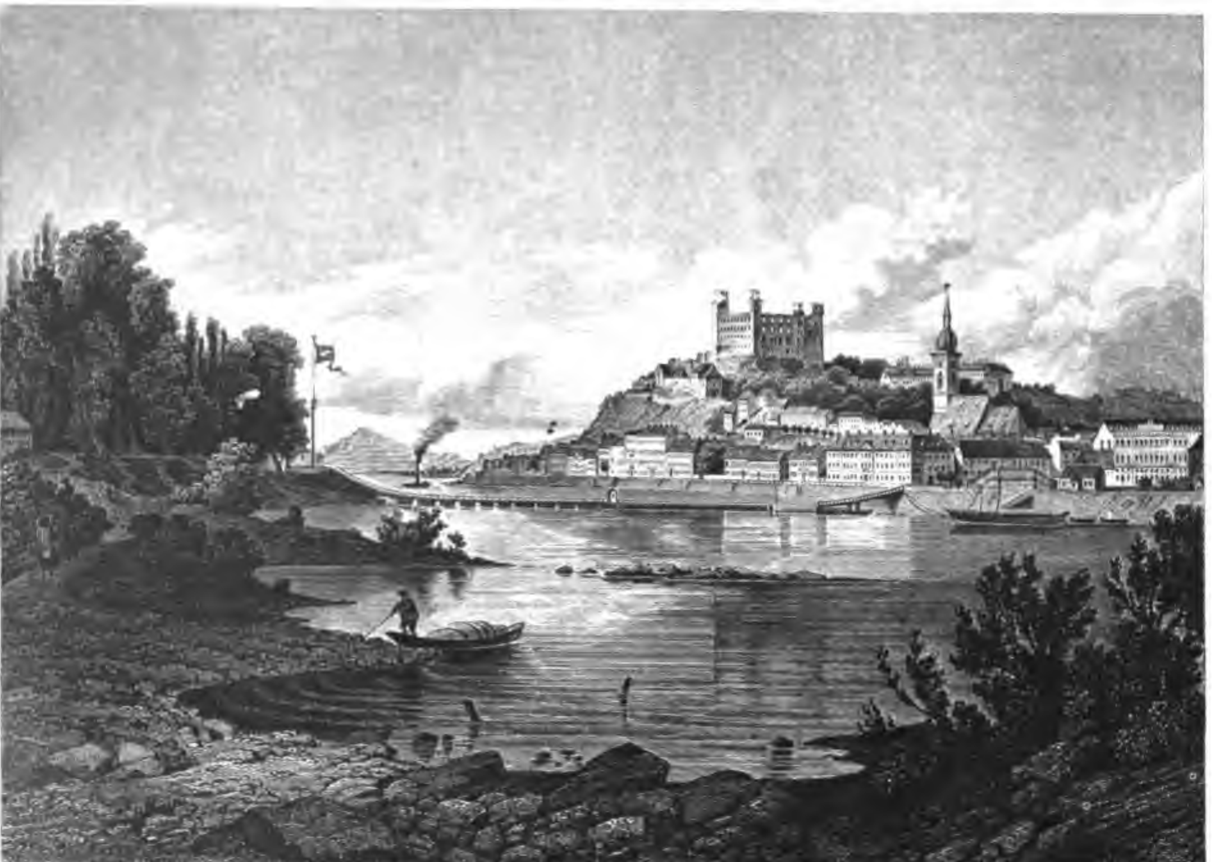
Mária Terézia alatt 1760-ban a vár a város felé terjedelmes uj épülettel öregbittetett s belül igen fényesen fölszereltetett. Römisch épitő vezette az új épitkezést, melly 1,300,000 ftba került. A vár környékeit felséges díszkert ékesítette. Akkor

Mária Krisztina főherczegasszony lakott a várban férjével Albrecht szász-teseni herczeggel, ki Magyarország k. helytartója volt. De 1784 óta a pozsonyi vár fényessége lassankint elhomályosult; az 1802-ik év végin katonai laktanyává tették. 1811 máj. 28. egyszerre több helyen tüz támadt benne, mellyet többé el nem olthattak, s melly a váron kivül a domb alján épült házakat is elnyelte. Hogyan támadt e tüzveszély, azt sohasem hozták világosságra. Akkoron valami olasz ezred szállásolt a várban, mellybe a vizet és fát föl kellett hordani. Hire járt azért, hogy a katonák szántszándékkal rakták a tüzet, hogy ekkép a fáradságos fa- és vízhordástól fölszabadúljanak. Azóta a vár elhagyott s mindinkább dőledező rommá lett. Most már csak roppant kőfalai, csonka tornyai, szép lépcsőzetei és csarnokai vannak meg; az egykori díszkertnek utolsó nyomai is eltüntek. Az alsó csarnokokban koronázás alkalmával a népnek szánt ökröt szokták megsütni.

A vár tőszomszédjában egy kiugró dombon a sz. Miklósnak szentelt kis templom áll, odább és lejebb herczeg Pálffy kertje terül csinos palotával. A kertet most többen haszonbérben bírják; a palota teremében a pozsonyi „koszorú"-egylet farsangkor fényes tánczvigalmakat s néha magyar és német színelőadásokat szokott rendezni.

A Várhegyről s az e felett felmagasló Szamárhegyről szép kilátás esik. Balra a város nagyobb részét s túl rajta a nagy térséget látjuk, mellyet a messze láthatáron a trencsényi és nyitrai hegyek homályos körvonalai határolnak. Lábunk alatt látjuk a méltóságos folyamot, a mint a hainburgi és dévényi hegyek közzül kibontakozva számos kisebb nagyobb szigetet képez, azután külömböző ágait egyesítve tovább halad, de a hajóhídon alul csakhamar ismét szétágazik s az erdős szigetek és ligetek közzül még nagy távolságban is hellyel közzel feltünteti tükrét. A Dunán túl Engerliget és Köpcsény mutatkozik, melly utóbbihoz több fasor vezet; odább Farkasvölgye és Hainburg váromladékai merednek föl az erdős magaslatokon.

Pozsony városa legnevezetesb épületeihez kétségkivül a sz. Mártonnak szentelt főegyház tartozik. Gót modorban van épitve; vannak, kik állítják, hogy épitését már sz. István

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. — Joh. Poppel sculp.

POZSONY NYUGATI OLDALA. PRESSBURG ABENDSEITE.

kezdette meg s I László 1090-ben befejezte. De azon régi épitkezésből semmisem maradt meg, s mostani alakját a szentegyház bizonyosan sokkal később kapta meg. A róla nevezett köztérnek éjszaki oldalán áll; eleje az egykori kerítőfalon kivül esett s most a Zsidóutcza apró szennyes házai által egészen el van takarva. Előrészének bal szögletén régi toronyka, közepén pedig magas új torony emelkedik. E torony négyszögletű, réz fedele meg van aranyozva s felül gúlát képez. A régibb toronyba 1760-ban a villám ütött be, minek következtén annyira megkárosult, hogy 1765-ben csaknem egészen új tornyot kellett épiteni. Ezen toronynak réz kupolája volt, mellyen a magyar korona vánkoson volt látható. 1833 jun. 18. ismét beütött a mennykő, s a torony lángba borult, mostani alakját tehát csak a legujabb időben kapta.

A szentegyháznak külseje, kivevén a szentélyt s az egyik kaput, csaknem minden diszítmény nélkül maradt. Belseje azonban igen nagyszerű és megható. Három hajója igen tágas; boltozata nyolcz magas gyámoszlopon nyugszik. A szentély három lépcsővel magasabb, mint a hajó talaja; hátterében a fehér márványból készült s gazdagon aranyozott főoltár emelkedik a Donner Ráfael által ólomvegyítékből öntött, több mint 100 mázsányi képszoborral, melly sz. Mártont magyar ruhában s lóháton ábrázolja, a mint köpenyegéből kardjával egy darabot elvág, hogy vele a földön fekvő koldust betakarja. A szentély oldalfalait több érsek arczképei és családi czímerei ékesítik.

A főegyházban számos főpap és a Pálffy nemzetség tagjainak sírkövei láthatók. 1859-ben Pázmány bibornok-érsek holttetemeit is ott találták. Az egyháznak három sekrestyéje van. Éjszaki oldalán alamizsnálkodó sz. János kápolnáját találjuk, mellyet 1734-ben Eszterházy Imre primás rakatott. E kápolna falai egészen márvánnyal kibélelvék s aranynyal ékesítvék. Boltozata fölé kupola emelkedik toronykával, melylyen át a kápolna megvilágosíttatik. Az oltáron sz. János teste ezüst koporsóban van, mellynek oldalfalait félre lehet tolni.

A pozsonyi társas káptalan hihetőleg már a legelső magyar királyok által alapíttatott; különösen IV Béla 1250-ben.

IV László 1287-ben s I Lajos 1357-ben külömböző kiváltságokkal és adományokkal ruházták fel. Kálmán 1100-ban kelt egyik törvényczikkelye szerint a tüzes vas és forró víz által való törvénylátásnak gyakorlása meghagyatott a pozsonyi nagy prépostság mellett. Ez istenitéleteknél a város birájának, papjának és jegyzőjének jelen kellett lenniök.

A magyar királyok és királynék a terjedelmes pozsonyi főegyházban szoktak volt megkoronáztatni. E helyen tehát az ünnepélyes cselekvénynek ősrégi módját és szertartásait akarjuk röviden előadni.

Az ország karai és rendei rendesen a koronázás előtti napon a királyi szék köré gyülekeztek, hogy az uralkodó aláirásával és pecsétjével megerősített felavatási oklevelet átvegyék. Ez oklevél mindannyiszor fölvétetett a törvénytárba s újabb időben a következő 5 pontból llott:

1) Hogy a király mind a koronázást mind általánosan s egyenkint Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak szabadságait, rendszabályait, kiváltságait, közjogait, törvényeit és szokásait, mellyek kezdettől fogva a magyar királyoktól a jelenig adattak és megerősíttettek, vagy jövendőben adatni s megerősíttetni fognak, kivevén II Endre 1222-ki végzeménye 31-dik czikkének záradékát, — minden pontjaikban, záradékaikban, czikkeikben ugy mint azok alkalmazása és értelme a király és ország rendei közös megegyezésével országgyülésileg elhatároztatik, mind maga szilárdan és szentül megtartandja, mind másokat is ezek sérthetlen megtartására kötelezendi.

2) Hogy az ország szent koronáját a régi szokás és törvények értelmében a Rendek köréből, velök egyetértőleg, vallásra tekintet nélkül választandó személyek által az országban őríztetendi.

3) Hogy mind a már eddig visszafoglalt mind az ezután visszafoglalandó tartományait és részeit Magyarországnak s hozzátartozó tartományainak, a hitlevéli esküforma meghagyása szerint, a fennemlített országhoz s hozzátartozó tartományaihoz egészen visszacsatolandja.

4) Hogy azon esetre, ha VI Károly, I. József s végre I. Leopold római császárok és magyar királyok mindkét

nemen lévő maradékai kihalnának, a szabad királyválasztás és koronázás előbbi állapotjára visszaessék s ezen országnál és koronájához tartozó tartományainál érintetlenül fennmaradjon.

5) Hogy valahányszor új koronázás adandja magát elő, az ország határai közt s rendes országgyülésen, mindannyiszor örökösei és maradékai mint ujonnan koronázandó örökös királyok kötelesek leendnek ezen koronázási hitlevelet előrebocsátani s reá az esküt is letenni.

Koronázás alkalmával a korona s az ország többi ékességei Pozsonyba vitettek s a sz. Márton temploma egyik sekrestyéjében tétettek le; onnan három nappal a koronázás előtt a két koronaőr s két királyi biztos által az országgyűlés nehány kiküldöttje kiséretében, zajos ünnepélyesség nélkül, a királyi palotába szállittattak s ott kivétettek a szekrényből, hogy a netalán szükséges javításokat vagy igazításokat meg lehessen tenni. Azután a koronázást megelőző napon a koronaőrök, királyi biztosok s a papság, urak, nemesség és polgárság kiküldöttei által ünnepélyes menettel visszavitettek a sekrestyébe. Itt a királyi biztosok s többi kiküldöttek jelenlétében a nádor s a koronaőrök lepecsételék a szekrényt, s bezárták a sekrestyét, mellynek kulcsát a koronaőrök, a templom kulcsát pedig a káptalan prépostja vitték magokkal. A koronázás napján korán reggel a két koronaőr és királyi biztos s az országgyülés küldöttsége a sekrestyébe mentek, felnyiták a szekrényt s rendbe hozák a koronát és ékességeket, a ruhadarabokat pedig a főoltár mellett elkészített asztalra rakák le. Miután a főegyházban a szükséges előkészületek meg voltak téve, s névszerint egy királyi szék a főoltárral szemben, egy másik pedig oldalt jobbra fel volt állítva, a nádor által vezetett küldöttség a királyhoz mene, hogy a koronázásra meghívja s elkisérje. A király tehát pompás magyar öltözetben az egyházba indula. Elöl lovaglának a felső és alsó tábla tagjai, azután következének a nádor, az ország hírnöke mellén az ország czimerével s kezében fehér bottal, a főlovászmester kivont karddal, a király díszkocsiban ülve, mellyet két felől a városi tanács fedetlen fővel a templom kapujáig kisért; végre az ünnepélyes menetet az udvari kiséret, a cselédség s katonaság rekeszté be. A templomnál

a királyt a nádor s főpapság fogadá, s trombita- és üstdobszóval s orgonajáték mellett a sekrestyébe kisérék. Innen az egész díszmenet a templomon keresztül a főoltár elé ment. Elől egy főpap az apostoli keresztet vivé, utána a többi főpapok következének, azután a tíz zászlótartó a magyar birodalomhoz tartozó tíz országnak kibontott zászlóival, az ország hírnöke, a koronaőrök, az ország bárói a koronával s a többi ékességekkel *), a főlovászmester kivont karddal, a király két segédlő főpap, rendesen a kalocsai érsek s egyik legidősb püspök, között menve, a főudvarmester, a külföldi követek s végre nehány hölgyek. A menet alatt harsogtak a trombitak, peregtek a dobok, szólt az orgona s minden harang. A főoltártól a király az általellenben levő királyi székre kisérteték, az ország bárói pedig az ország ékességeivel egy sorba állának az oltár jobb oldalán. Most a primás beszédet intéze a királyhoz, ki azután az oltárhoz vezettetvén, ott letérdele, a primás által elébe tartott feszületet megcsókolá s mindkét kezét a primás által elébe tartott evangyeliomkönyvre téve az igazság és béke esküjét elmondá, különösen az anyaszentegyháznak és szolgáinak ótalmat fogadva. Azután a király fejét az oltár felső lépcsőjéig lehajtá s e helyzetben nindaddig maradt, míg a minden szentekhez való litánia elmondatott. Az imádság elvégezte után a két segédlő főpap a királyt az oltár mögé vezeté, hogy mellét és vállát meztelenre vetkőztesse, azután az előbbi helyre visszahozá, hol most a primás az úgynevezett katechumenusok olajával jobb vállát és mellét fölkené. (A királynék a válllapoczkák között kenettek meg.) Erre megint az oltár mögé vitték a királyt, hol az olajt letörlék s ismét felöltözteték; azután a trónra vezették, hol a főudvarmester és főkamarás sz. István köpenyét s a többi ruhadarabokat ráadák. Most a primás megkezdé a sz. misét, de az epistola elmondása után félbenszakasztá. Erre a király újra az oltárhoz vezetteték, ott letérdele, s így a primás és nádor fejére tevék a koronát, jobbjába a királyi botot, baljába az ország almáját adák, a főlovászmester pedig

*) A nádor a koronát, az országbiró a királyi botot, a bán az ország almáját, a tárnok fáklyát, a főpohárnok sz. István kardját, a főkamarás a feszűletet vitték.

sz. István kardjával övezé. Igy az ország minden ékességeivel földíszesítve levén, a jelenlevők, az utczákon összesereglett népsokaság örömkiáltásai s az ágyúk dörgése mellett trónjára szálla a király. Erre a „Te Deum" énekelteték, s a primás a misét az evangeliumig folytatá. Azalatt a koronát, királyi botot s ország almáját ismét elvevék a királytól s az ország báróinak adák át, kik most a királyi szék mellett állottak rendbe. Az evangelium elmondása után, a király megcsókolá az evangelium könyvét, azután ismét fejére tevék a koronát s a kredót énekelék s a misét folytaták. Az offertorium alatt a király újra az oltárhoz vezetteték, hol letérdelve ezüst tálczán darab aranyt áldoza, melly áldozat a sekrestyésnek jutott. A praefatio alatt ismét levették a koronát; a színváltozás alatt az ország ékességeit s a tiz ország zászlóit a földre lehajtva tarták. A király azután újra az oltárhoz vezetteték, hol térden állva a szentséget vevé. Gyónás után megint a trónra szálla, s a nádor ismét fejére tevé a koronát. Most megnyíltak a templom kapúi, s a király az egész kisérettel gyalog a ferenczesek templomába ment. Az egyik templomtól a másikig deszkapalló volt készítve s veres, fehér és zöld posztóval borítva, melly a népnek hagyatott martalékul. Az út két oldalán a polgári katonaság volt felállitva. Az ünnepélyes menet csaknem egészen azon rendben ment, mint a koronázás előtt a templomban, csakhogy a király a primás és kalocsai érsek között ment egy mennyezet alatt, s az apostoli keresztet vivő főpap közvetlenül a kiraly előtt járt. A külföldi követek után a kamaraelnök következett lóháton s arany és ezüst emlékérmeket szórt a nép közzé. — A ferenczesek templomában a király a mennyezet alá ment s kivonván sz. István kardját, az előre kijelölt nehány nemesnek jobb vállát háromszor megüté vele s ekkép arany sarkantyús vitézekké tevé. Erre a király kimene a templomból s lóra ülvén, a fényes kisérettel a Mihálykapuja előtti térre lovagolt, hol veres, fehér és zöld posztóval bevont emelvény volt felállitva. A király két érsek, a nádor, országbíró, bán, főkanczellár, főkamarás és főudvarmester kiséretében fölszálla az emelvényre s az ennek közepén készített, egy lépcsővel magasabb, aranyszövettel bevont, helyre állván, fölemelé három

újját s a feszületet tartó primás olvasása után elmondá a törvényes esküt, az ország jogai, szabadságai és kiváltságai épségben tartására. Az eskü letétele után a nádor háromszor kiáltá: „Éljen a király!“ s a népsokaság e kiáltást ismételé az ágyúk dörgése közt. Most az egész koronázási menet az úgynevezett királyi dombhoz indult. Oda érkezvén, a király egyedűl felnyargala a domb tetejére s kivonván sz. István kardját, kereszt alakjában a négy égtáj felé villogtatá. Végre a menet a halászkapun át s a fő őrhely mellett elmenve a királyi palota elé vonult, hol az ünnepélyességeket királyi vendégség fejezé be, mellyben a cs. k. család tagjai, a primás, nádor, kalocsai érsek s külföldi követek résztvettek, s mellyen a királyt az illető fő tisztviselők szolgálták.

Nem messze a főegyháztól a jogakademia s kath. főelemi tanoda van 300 lépés hosszú, két emeletű epületben, mellyet Pázmány bíbornok 1626-ban a jezsuiták számára rakatott, s mellyet azért most is jezsuita-rezidencziának neveznek. Általellenben a Draskovics pécsi püspök által 1632-ben épittetett prépost-lak van. A főegyházhoz vivő nagy káptalan-utczában a papnöveldét s odább a városi paplakot is találjuk. A főegyház melletti köztérrel kapcsolatban van a Halpiacz, mellyet a halálvész megszünte után 1713-ban rakott s a sz. háromságnak szentelt képszobor ékesít.

A már feljebb említett ferenczesek temploma és zárdája a ferenczesek terén van. A templom főrészei ujabb időben épűltek s kevés nevezetességgel bírnak. De a három oldali kápolna közzűl az egyik, melly a főoltártól jobbra van, szép gót izlésű alakja által tünik ki; a kápolna faragott kőből gót modorban épitett tornyának ékesítményei nagyon hasonlítanak a bécsi sz. István tornya ékesítményeihez. A ferenczesek temploma, mint állítják, eredetileg 1272-ben IV László alatt kezde épittetni s III Endre alatt fölszentelteték.

A ferenczesek terével kapcsolatban van a Főtér. Itt találjuk a sz. üdvözítőről nevezett jezsuita-templomot, mellyet 1636-ban az evangelikusok épitettek s a sz. háromság tiszteletére fölszenteltek. De 1672-ben Kollonics bibornok

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — M. Kolb sculpt.

FŐTÉR POZSONYBAN. HAUPTPLATZ IN PRESSBURG.

érsek elszedé tőlük s a jezsuitáknak adá, kik Mária Terézia alatt történt eltöröltetésökig bírták. A templom külseje nem igen díszes; boltozata 8 oszlopon nyugszik, köröskörül 7 oltár van.

A főtéren találjuk továbbá a városházát, mellynek gót kapuja van; mellette egy torony áll ütőórával, mellynek számlapja alatt a hold mozgásait és változásait mutató készülete van. Délre a városházához az Apponyi-palota csatlakozik, mellyről a főtérről a Zichy- (hosszú-) utczába vezető Apponyi utcza neveztetik. A városházával átellenben a hajdani helytartósági épület s ezzel szemben a főőrhely van. A főteret szép szoborral készült kút s I Lipót által 1672-ben emeltetett sz. Mária szobra ékesíti.

Az orsolyaszűzek temploma az orsolya-utczában van; 1640-ben az evangelikusok által a magyar és tót ajku atyafiak számára épittetett, de 1672-ben elvételék tőlük s az orsolya-apáczáknak adaték át. A templomhoz terjedelmes zárda csatlakozik.

Attól nem messze a Jánosterét találjuk, mellyen a primás nagyszerű téli palotája emelkedik. Ezt Batthyányi József érsek s herczeg primás épitteté 1787-ben, Hefela udvari épitő terve szerint. Azon palota Pozsonynak egyik legszebb s legnagyobbszerű épülete. Homlokfalát jelképes szobrok ékesítik: az első alak Minervát ábrázolja mértékkel, számmal és súllyal egyik, s tárt könyvvel másik kezében; a másik alak láncsát tart kezében s fejét babérkoszorú övezi; a harmadik a hon szeretetét ábrázolja. A homlokfal közepén két nemtő a papi és világi rendjelekkel díszesített czímert tartja; balra két alak van, mellyek a tanácsban és hadban való érdemeket s a szívnek tisztaságát jelezik. Végre még egy képcsoport van, t. i. csillagos gömbön ülő női alak, melly jobbjával kerékhez támaszkodik, mellette egy más alak csonka oszlopra támaszkodik; e csoport a papi méltóság rendeltetését ábrázolja. Mióta a k. vár elhagyott állapotba jutott s azután nemsokára teljesen romba dőlt, a király kiséretével együtt, valahányszor Pozsonyba jött, szállását a primás palotájában s a vele hátul kapcsolatban levő gr. Viczay házában vevé.

A primás palotájával átellenben a jezsuiták három emeletes háza van. Ehhez csatlakozik azon épület, melly most szintén a jezsuitáké, de 1672-ig az evangelikusoké volt, kik 1636-ban építék fel. Azon épületben néhány évig a városi fő reáltanoda volt, melly 1860-ban a Ferencz-József-városban levő azon házba költözött át, mellyben azelőtt katonai növelde volt.

Az ország háza a Mihály-utczában van, mellyet most Jellachich-utczának neveznek. Azon épület 1753-ban rakaték; négy sorban több mint 60 ablaka van, erkélye fölött fekete márványtáblán felirat látható. Ott tartattak a magyar országgyülések két, elég egyszerü, teremben; 1849 óta az ország háza katonai laktanya volt, 1858-ban némelly ujitásokat és igazításokat tettek rajta, s 1859-ben a cs. k. helytartóság költözködött belé.

Az irgalmas szerzet temploma és kolostora az irgalmasok, (most pedig Haynau) terén van. A templom 1692-ben épült, jobbára b. Maholány János költségén, a zárda pedig, melly hosszú, arányos homlokzata által tünik ki, csak 1728-ban készült el. Az irgalmasok vagyis Haynau tere Pozsonynak legszebb köztere; közepén kút van, mellyet a pozsonyi polgárság által az 1825-ki országgyülés emlékére emeltetett csúcsoszlop ékesít. Ugyanazon téren a cs. k. postahivatalt, a főtörvényszéket s az urbéri törvényszéket találjuk. Az irgalmasok tere egyfelől a zöld piacczal, másfelől éjszakra a széntérrel, melly már a Ferdinánd-városba esik, áll kapcsolatban.

A széntéren találjuk a keresztesek sz. háromsági templomát, melly 1717-ben épült. Homlokzata befelé görbülő félkört képez s dór, ión és korinth oszlopokkal ékeskedik. Két tornya nem igen illik az egészhez, s mintha befejezetlen maradt volna. E templomhoz csatlakozik a vmegyeház, melly hajdan a keresztes barátok zárdája volt. Ettől nincs messze azon épület, mellyet 1825-ben gr. Apponyi Antal rakatott, s mellyben a Bécsből Pozsonyba szállított könyvtárát köz használatra felállíttatá. A könyvtár, melly valami 20,000 kötetből állott, 1827-ben ünnepélyesen megnyitaték; de nemsokára, úgy látszik, holmi boszantó visz-

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

J. Umbach sculp.

SZÉNTÉR POZSONYBAN. KOHLMARKT IN PRESSBURG.

szaélések miatt, a grófi család Apponyba, ősi jószágára, szállíttatta. Most az említett épületben, mellynek homlokfalán következő felirás olvasható: „Literis in Patria augendis MDCCCXXV.“ izraelita tanoda van.

A kath. templomok és kolostorok közzül még az erzsébetapáczák templomát említjük meg, melly 1744-ben Eszterházy Imre gyámolításával az ispotály-utczában épült. Ez utczában találjuk az 1830-ban czélszerűn átalakított polgári ispotályt, melly a 14-dik század óta elszegényült kath. polgárok számára fennáll. A széles utcza tulsó oldalán nagy kaszárnya van, melly hajdan árvaház volt s 1720-ban azon helyen épült, mellyet egykor Wesselényi Ferencz nádor kertje elfoglalt vala. Odább a herczeg Eszterházy kerti palotáját találjuk, mellyen túl a mostani Újváros, vagyis az egykori Virágvölgy elterjed.

A szárazvám-kapu előtt a nagyszerű palota fekszik, melly egykor herczeg Grassalkovicsé volt, most pedig b. Szina tulajdona. E palota elől vas ráccsal elzárt udvarral, hátul pedig terjedelmes kerttel van környezve, melly szép fa-sorok kal és csoportokkal ékeskedik, s mellyhez a herczeg-primás nyári palotája csatlakozik terjedelmes épületeivel és szép kertjével.

Az evangelikusok templomai a Ferdinándvárosban, az úgynevezett apácza-utczában vannak. A német templom 1774-1776-ig épült, hosszukás négyszög, melly 18 öl hosszú s 12 öl széles; belseje 8 oszlopon nyugszik s Oeser Frigyes *) által festett szép oltárképpel (Krisztus Emauszban) ékeskedik. Mindjárt mellette áll a tót és magyar ajkúak temploma, melly 1777-ben épült; alakja ollyan, mint az előbbié, de kisebb, mert szélessége csak 5, hossza pedig 10 öl. Ugyancsak az apácza-utczában az evangelikusok kórházát is találjuk. A szomszéd iskola-utczában az evangelikusok régi gymnaziumi épülete van, mellynek első emeletében három csinosan megújított tágas teremben a lyceumi könyvtár van felállitva.

*) Oeser Frigyes 1717-ben Pozsonyban született, 1738-ban Drezdába került, hol utóbb a festészeti akademia igazgatójává lett. Góthe érdekesen jellemzi a „Dichtung und Wahrheit“ czimű munkájában.

E könyvtár nagyon becses s különösen hazánkra vonatkozó könyvekben és kéziratokban bővelkedik. Az iskola-utczában az 1855-diki nov. 30 fölszentelt új lyceumi épület is áll, mellyben a gymnazium 8, a theologiai tanfolyam 1 osztálya s a természettani és természetrajzi gyüjtemények vannak. Csínos, de még sem egészen alkalmas épület. (A theologiai tanfolyam 2 osztálya s az elemi iskolák a régi lyceumi épületben vannak). Az új lyceumi épület nyugati oldalán az egyházi történelemből nevezetes régi temető terül, mellyen az evangelikusok 1672-ben szept. 28-kától nov. 8-ig szabad ég alatt kényteleníttettek isteni tiszteletöket tartani. E temetőnek nagyobb része most háztelkekre osztatván eladatott, ugy hogy beépíttetése következtében az iskola-utcza a kecske-kapúig fog kinyujtatni.

Szép látványt nyujt az öt fasorral beültetett tágas sétahely, mellyet köröskörül nagy házak környékeznek. Keleti oldalán az 1786-ban gr. Csáki György által épített városi színház áll, mellyben tánczterem s kávéház is van; ennek oldalán a boldogságos szűzről nevezett apáczák 1754-ben épült temploma és zárdája van. A szinház vagyis Radetzky teréről délfelé egy utcza a hajóhídhoz vezet, melly 1825-ben épült, 27 hajón nyugszik s 365 lépés hosszú. A Duna partján nagy kaszárnya van, s ezzel szemben látható az 1775-ben rakott s kő ráccsal körülfogott királydomb. A régibb királydomb helyén 1773-ban nagy gabnatár épült.

Pozsonynak nyolcz kapuja volt, mellyekről még nehány utcza és tér neveztetik, de mellyek részint a mult század másik felében, részint újabb időben lebontattak. Most már csak a Mihálykapu áll, mellyen 27 öl magas s 1757-ben rézzel fedett torony emelkedik, tetején egy szoborral, melly Mihály főangyalt ábrázolja, a mint egy sárkányt a földre terít. Valami 20 lépésre a toronytól boltív van, mellynek egyik oldalán László király képe lóháton látható, másik oldalán pedig e felirás olvasható: „Omne Regnum in se ipsum divisum desolabitur.“

Pozsonyban most a következő felsőbb tanintézeteket találjuk: jogakademiát, papnöveldét, evang. lyceumot, azaz felső gymnaziumot és bölcsészeti meg theologiai tanfolyamot,

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

HALPIAC-TÉR POZSONYBAN. PRESSBURG.

DER FISCHPLATZ.

[illegible] Pesten

állami gymnaziumot, városi főreáltanodát. Továbbáv an még két alreáltanoda, három kath. főelemi s két elemi tanoda, evang. négyosztályu polgári iskola, evang. háromosztályu leánytanoda, két keresztyén kisdedovóda, mellyekben egyremásra 500 gyermek van, stb. Az izraelitáknak egy nyilvános ugynevezett nemzeti tanodájok, magán kereskedelmi intézetök s egy kisdedovódájok van.

Három könyvnyomda s öt könyv-mű-és zenemű-kereskedés a szellemi szükségek kielégitésére szolgál.

Tudományos társulat kettő van: a magyar erdőszeti s a természettudományi társulatok. Mindkét társulat időhöz nem kötött füzetekben közli munkálkodása eredményeit, német nyelven. Azonfelül még egy politikai-szépirodalmi s egy törvénytudományi lap adatik ki, szintén német nyelven.

Sok másféle egyletek és intézetek holmi müipari, müvészeti, jótékonysági és egyéb köz czélok elérése végett alakultak. Ezek közzül csak a takarékpénztárt, malomvölgytársulatot, a kaszino-egyletet, a polgári lővészegyletet, az egyházi zene-egyletet s a szegényápolási egyletet, a köz kórházat s a vakok intézetét említjük meg.

Vendégfogadókban sincs hiány. Leglátogatottabbak: az arany sashoz (Szénatér), arany szarvashoz (Haynau-tér), zöld fához (Radetzky-tér) czímzett vendéglők.

A müipar és kereskedés nem jelentéktelen, de, ugy látszik, legújabb időben inkább csökkent s alábbszállt, semhogy emelkedett volna. A dunai gőzhajózás s a vasúti közlekedés folytán Pozsony, ugyszólván, Bécsnek egyik külvárosává lett s ezért elveszté egykori jelentőségét. A bortermesztésen kivűl főleg a gyümölcstermesztés virágzik. Sajátságos s nagy keletnek örvendő készítmények: a mákos lepény s kétszersült.

Pozsony történeteiből csak a főbb eseményeket fogjuk röviden megérinteni. Őseink a Kárpátok ama kiugró gránitormán hihetőleg már előtalálának egy várat, midőn birodalmokat a morvai szlávok rovására a Morva vizéig kiterjeszték. 907-ben nagy győzelmet vivának ki a német sergeken, mellyek Luitpold bajor herczeg, Ditmar salzburgi érsek és Szighard

herczeg vezérlete mellett három osztályban Pozsonyig jutottak vala. E győzelmök félelmet és rettegést támasztott egész Németországban, mellyet azontul a magyarok büntetlenül zsákmányolva és pusztítva bebarangoltak. Végre a Merszeburg és Ágosta mellett esett véres csaták lecsillapíták rablási vágyokat s utat nyitának békésebb viszonyokhoz. I István halála után Henrik császár a belső villongásoktól hányatott országot a német felsőség elismerésére akará kényszeríteni. 1051-ben negyedszer csapott be az országba számos haddal, de csakhamar kénytelen vala kitakarodni. A ráforduló évben újra megjelene s Pozsonyt vívá; a magyarok a Dunán lejött hajókhoz nem férhettek, s a városnak különösen parti erődítményei már nagyon megkárosultak vala. Előálla ekkor Zotmund, a merész buvár, ki az ellenség hajói alá úszván azokat észrevétlenül átfurá és elsülyeszté, ugy hogy a császár kénytelen volt az ostrommal rögtön felhagyni; 1053-ban békét kötött lemondva minden igényeiről, mellyeket Magyarországra tartott vala.

Hihetőleg a pozsonyi vár alján már I István idejében telepedtek meg német jövevények, de a város lakosai nem lehettek kizárólag németek, mert az 1165-ben III István által megnemesített pozsonyi polgárok közt egy német név sem fordul elő. Salamon király gyakran mulatott Pozsonyban s úgy látszik, sokat tett annak megerősítésére és csínosbítására. 1146-ban német rablócsapat szállá meg Pozsonyt, de csakhamar odább álla. 1241-ben a városnak a mongoloktól s az álnok babenbergi Frigyes osztrák herczegtől kelle sokat szenvednie; 1270-ben a cseh Ottokár pusztítá el rémitően. Ekkor a köz levéltárak is a lángok martaléka lőnek. A csehek csak 1276-ban takarodtak el, s már 1285-ben ismét Albert osztrák herczeg, 1302-ben pedig más osztrák csapatok foglalák el Pozsonyt; ez utóbbiak 1308-ig tartották megszállva.

Azonban külömböző adományokat és kiváltságokat kapott Pozsony. IV László Vödritz, Schellendorf és Virágvölgy falvakat adományozta neki; III Endre megujította mindazon szabadalmakat, mellyeket elődei a városnak adtak volt, s a pozsonyi hajósokat azon előjoggal ruházta fel, miszerint csakis ők szállíthassák tovább az Ausztriából bevitt árúkat.

Róbert Károly 1323-ban Szőlőst (Prácsa) ajándékozá a városnak s megengedé neki, hogy olly váltópénzzel élhessen, melly neki tetszik. I Lajos a városnak minden szabadalmait s elődeitől kapott adományait megerősítette, s 1346-ban meghagyá, hogy minden ember, kinek a város területén háza van, a város megerősítésére és fenntartására adózni tartozzék.

I Károly és I Lajos alatt a zsidók, úgy látszik, nagyon megszaporodtak; magokhoz ragadták az összes kereskedést, sőt a városházát is zálogba vették. Mind a mellett nem akartak adót fizetni s I Lajosnak különös parancsolatot kellett kiadnia, hogy ők is fizessenek adót a városi hatóságnak. Utóbb, 1453-ban az országgyülés is rendelé, hogy a zsidók a közterhek viseléséhez hozzájáruljanak. 1475-ben megtiltaték a keresztyéneknek, hogy valamelly ősi jószágot a zsidóknak zálogba adjanak, s ezeknek megparancsoltaték, hogy veres sapkát viseljenek, miszerint ekkép magokat a keresztyénektől megkülönböztessék, kik ollykor szakállokat szintén megnövesztik.

Zsigmond 1385-ben Pozsonyt rokonainak, Jodok és Prokopnak zálogosítá el, de négy év mulva ismét kiváltá s 1392-ben Vereknye falu egy részével, 1402-ben az árumegállító joggal, 1430-ban pénzverési joggal s 1436-ban az utóbb Mátyás által is megerősített s mostanig megtartott városi czímerrel ajándékozá meg. A város vásári szabadalmait is megnövelé s lakosait a fennálló adóktól s a vizen behozott árukért szedett vámtól fölmenté. Hunyady János, V László s I Mátyás mind e kiváltságokat megerősítették. Zsigmond és Mátyás gyakran mulattak Pozsonyban. Mindazáltal, úgy látszik, a város nem igen gyarapodott; Erzsébet 1441-ben kénytelen volt az adósságba merült polgárokat az uzsorás kamatoktól, mellyekkel a zsidóknak tartoztak, s a következő évben a város pénztárába fizetendő adóktól fölmenteni. Hunyady János is 1450-ben elengedé a pozsonyiaknak az adót. Mátyás 1484-ben arany bullával megerősíté a város összes jogait és kiváltságait.

1491-ben Ulászló s III Frigyes és fia Miksa meghatalmazottai Pozsonyban szerződést vetének, mellynek erejénél fogva Ulászló mindent, a mit I Mátyás Ausztriában, Stiriában,

Karintiában és Krajnában elfoglalt vala, Frigyesnek visszaereszte s azonkivül Miksa római királynak s fimaradékainak a magyar koronát leköté, azon esetre, ha neki magának természeti örökösei nem volnának vagy ezek fimagzat nélkül meghalnának. Ugyancsak Pozsonyban 1515-ben Ulászló és Miksa családi kötésre léptek, mellynek következtén Ulászló fia Lajos Miksa unokáját Máriát vette el, Ulászló leánya Anna pedig Ferdinánd főherczeg neje lett.

A mohácsi csata után, 1526-ban, az özvegy királyné Mária Pozsonyba meneküle, melly a törököktől való félelem miatt jobban megerősíttetett. Mária, hogy magának és pártjának a polgárságot lekötelezze, a városból kitiltá a zsidókat, mert a polgárok insége az ő „gyalázatos uzsoráskodásuknak és gonosz életöknek“ köszönhető, s azoknak, kik a törökök elől megszöktek vala, házait elkoboztatá s a város és erőditményei javára eladatá. Az özvegy királyné eszélyes eljárása s Ferdinándnak mind egyes főurak mind az egész ország részére ismételve tett fogadásai és igéretei oda vivék a dolgot, hogy a decz. 1-jén Pozsonyban megnyitott országgyülésen Szapolyai választása érvénytelennek mondaték ki, s Ferdinánd választaték királyul. Ennek hívei innentova számos gyülést és értekezletet tartottak Pozsonyban, melly már 1535-ben az ország fővárosává jelenteték ki. 1543-ban a k. kamara s az esztergomi érsek székhelye Pozsonyba tételék át. Ferdinánd nem egy kedvezésben részesíté a várost s megerősíté valamennyi szabadalmait.

1563-ban urak és nemesek nagy számmal gyülének Pozsonyba, hogy Miksát királyul koronázzák. „Négyezer délczeg lovas, az ifju nemzedék színe virága, kik Zrínyi Miklós tárnok és szigetvári kapitány őrszemei alatt a Dunaparton táboroztak, Rákos napjaira emlékezteték az éltesbeket. A nemesség valahára megérkezettnek mondá az időt, melly szabadságát, jóllétét visszaadja a magyarnak; eddig üres igéreteket vittek le annyi ízben Pozsonyból a hazafiak, most váljék elvégre tetté a szó.“ — Aug. 31-kén Miksa Köpcsénnél fogadtaték; vele jöttek vala testvérei, Ferdinánd és Károly, hítvese Mária, fiai Rudolf és Erneszt s két leánya; vele 3000 cseh lovas és 4 zászlóalj bécsi gyalogság. Az öreg király

más nap hajón érkezék Pozsony alá; a város magyar s német polgárságának sorai között kisérteték föl a várba. Huzamos és heves vitatkozások után végre királyul „neveztetett" Miksa és szept. 8-kán megkoronáztaték.

1572-ben Rudolf jelenteték ki Miksa utódául s szept. 25. megkoronáztaték.

1586-ban és 1590-ben ismételt földrengések fordulának elő Pozsonyban; az utóbbi évben tűzveszély is pusztítá a várost, annyira hogy a főegyházon, a ferenczesek templomán, az érseki palotán s városházán kivül csaknem minden egyéb ház a lángok martaléka lőn.

Csakhamar ezután a belzavarok ütöttek ki; az elégületlen magyarok a törökökkel tatárokkal szövetkezve több ízben elpusztíták a város határját. 1605-ben Pozsony egyfelől a császári zsoldosoktól, másfelől Bocskai csapataitól sanyargattaték. A bécsi békekötés helyreállitá az ország nyugalmát, állami és vallási szabadságát. II. Mátyás 1608 nov. 19. Rudolf helyébe nagy lelkesedéssel koronáztaték királyul. Már 1618-ban II Ferdinánd fejére tevék a koronát. Erre csakhamar új zavargások támadtak. Bethlen Gábor gyors diadalmenettel járt felső Magyarországon keresztül Pozsonynak, hol 1619-ben országgyülést tartatott. A következő évben Bouquoi császári hadvezér szállá meg Pozsonyt, de nemsokára Bethlen ismét ott terme s a várost három ágyuteleprôl lödözteté. A császári őrség nem bizott a polgárságban s elszedé fegyvereit, csak a polgármester, biró és kapitány tarthatták meg díszjelül kardjaikat. Schwendi tábornok a külvárosokat is fölperzselteté. Bethlen végre kénytelen volt a vívással felhagyni, s a nikolszburgi békekötés 1622-ben egy időre ismét lecsendesíté az országot. Pozsony lassankint kiépült szenvedéseiből, s népessége különösen Ausztria-, Stiria és Karinthiából beköltözött protestánsokkal szaporodott.

Az 1646-ki pozsonyi országgyülésen a linczi békekötés erősitteték meg, s IV. Ferdinánd, ennek kora halála után pedig 1655-ben I. Lipót koronáztattak meg.

Nemsokára igen szomorú időket ért az ország. Régi alkotmányán új meg új csorbák ejtettek; a megujult tűzzel folytatott vallási üldözések a közelégületlenséget még jobban

növelték. Ekkor a legfőbb tisztviselők: Wesselényi Ferencz nádor, Nádasdy Ferencz országbiró, Zrinyi Péter horvátországi bán, Rákóczy Ferencz, Frangepan és mások titkos szövetséget vetettek s alkudozásba bocsátkoztak az erdélyi fejdelemmel, a török szultánnal s a franczia királlyal. Wesselényi halála után az összeesküvés fölfedezteték, s fejei életükkel s jószágaikkal lakolának. I Lipót azután az ország alkotmányát teljesen elmellőzte s az egész közigazgatást kormányzóságra bizta, mellynek feje Ambringen Gáspár János, a német vitézrend nagymestere volt. E kormányzóság 1673 marcz. 22. igtattaték be ünnepélyesen, és pedig Pozsonyban. Már azelőtt, 1670 decz. 3. a zord Rottal elnöklete mellett rendkivüli biztosság állott vala össze, hogy az összeesküvés részeseit kinyomozza s megbüntesse. Valami 300 nemes ember idéztetett meg s itéltetett el. Az összeesküvés fejei katholikusok voltak, mégis a lázadásról kivált a protestánsokat vádolák, s a kinek kedve volt hozzá, büntetlenül zaklathatta s üldözhette őket Elszedték tőlük Pozsonyban s országszerte az egyházakat, s gyakran igen kegyetlen eszközökkel is törekedtek őket megtériteni. 1673-ban Szelepcsényi György esztergomi érsek mint k. helytartó az ágostai hitvallásuak három superintendensét s a bányakerület lelkészeit idézé törvényszéke elé Pozsonyba, a következő évben valamennyi prot. lelkészt idéze meg. Mindössze valami 350 pap és tanító jelent meg; ezek mind kénytelenek voltak hivatalukról lemondani s részben az országot is odahagyni. Valami 150 nem akará a követelt téritvények egyik vagy másik nemét aláírni, azok börtönbe vetettek; egy részök ott meg is halt, mások utóbb aláírták a téritvényt s így kiszabadultak, hatvanhatan pedig Triesztbe és Nápolyba gályarabságra küldettek.

Az állami nyomások és vallási üldözések a kül- és belháború lángját újra meg újra felszították. Míg 1683-ban a törökök Bécset vívják vala, Tököli Imre 30,000 emberével s 10,000 törökkel Pozsonyt szállá meg, de csak rövid időre. Ekkor végre megkondult a szabadúlás órája. Buda ormain ismét a keresztyén zászlók lobogtak. Erre 1687-ben igen nevezetes országgyülés tartaték Pozsonyban. A karok és rendek Józsefet elvégre örökös királyul koronázták, s az öröko-

södést az uralkodó ház fimagzataira ruházták az elsőszülöttség rende szerint, egyszersmind lemondtak ellenállási jogukról, mellyet II Endre bullája adott volt nekik.

A 18-dik század elején Pozsony megint a II Rákóczy Ferencz által támasztott zavarokban szenvedett elég bajt; 1713-ban pedig olly halálvész volt, hogy benne 3860 ember hálálozék meg.

Az 1723-ki országgyülés az úgynevezett pragmatikai sanctiót fogadta el. III Károly halála után leánya, Mária Terézia, koronáztatott „királyul". De alig lépett vala atyai székére a királyné, máris minden felé ellenségei támadának, mellyek örökségétől megfosztani akarták. Ekkor a királyné lejőve Pozsonyba; 1740 szept. 11-kén az egybegyűlt rendeket magához kéreté a várba s latin nyelven a következő beszédet intézé hozzájok: „Elhagyatva barátjaimtól, üldöztetve ellenségeimtől, megtámadtatva saját rokonaimtól, utolsó reményemet a ti hűségtekbe, bátorságtokba és állhatatosságtokba vetem. A ti kezetekre bizom királytok léanyát és fiát, ők tőletek várnak segélyt!" — „Vérünket és életünket Mária Terézia királyunkért!" igy hangzott a lelkes válasz.

1760 szept. 28-kán az ujdon felállitott magyar testőrsereg az érsek nyári palotája előtt Pálffy Miklós k. biztos jelenlétében a hűség esküjét mondá. 1764 aug. 20-kán a föleleveni-tett István-rend vitézei diszköntösükben a várból a főegyházba menének, hogy ott rendjök első ünnepét megüllják.

Mária Terézia több izben mulatott Pozsonyban; ez s azon körülmény, hogy Krisztina főherczegasszony férjével együtt, Magyarország akkori helytartójával, több évig a várban lakozott, a város csinosodását s a mesterségek és müvészetek felvirágzását tetemesen gyarapította.

1778-ban a vödriczi kapu, mellynél hajdan a városi hatóság a bevonúló királynak a város kulcsait szokta volt átadni, ugy a Lőrincz-és halász-kapu is lerontattak. 1781-ben II József türelmi rendeletét hirdeték ki a városházán s a főegyházban, hol Batthyányi primás olvasta fel. 1783-ban a k. kamara, melly több mint 200 év óta Pozsonyban volt, Budára tételék át, ugy a helytartóság is. A következő évben II József a koronát is elviteté Bécsbe; 1787-ben pedig Pozsony elveszté

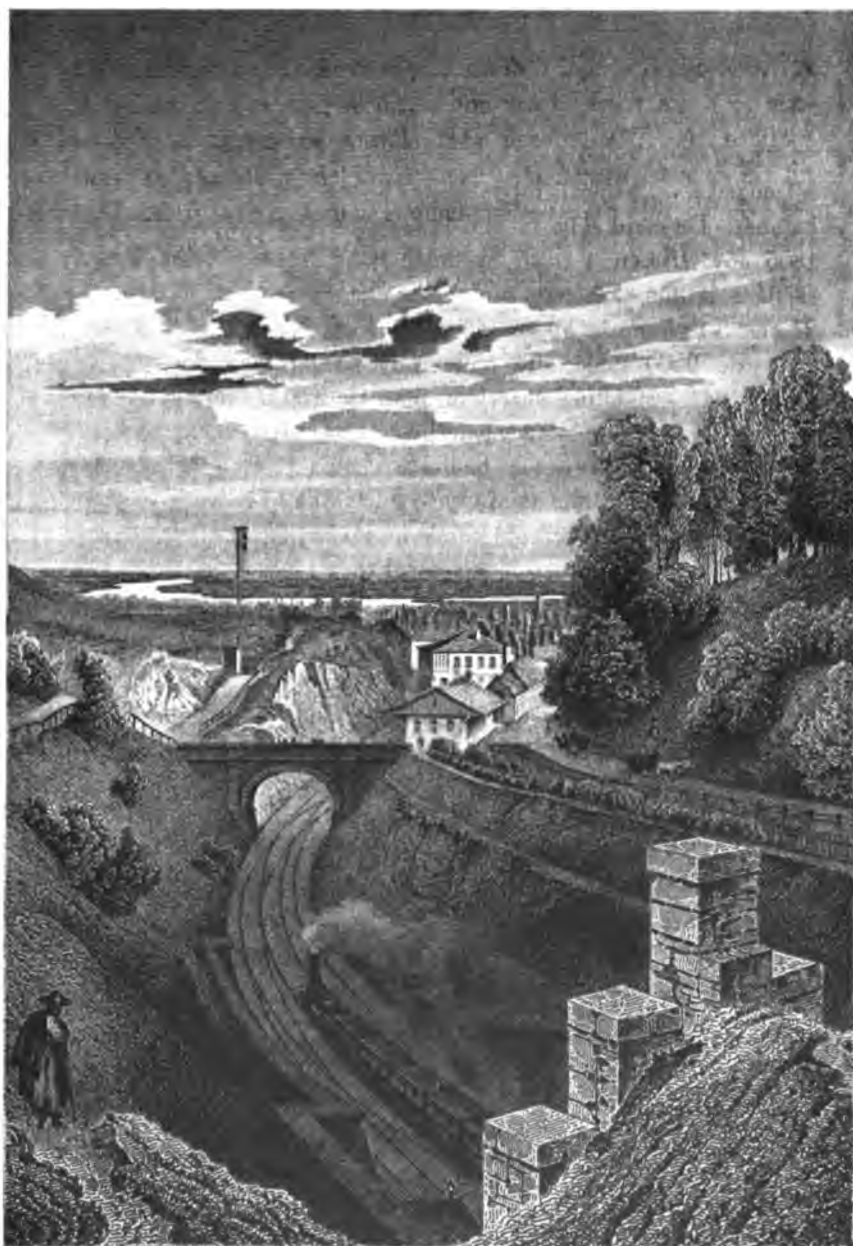
addiglan élvezett helyhatósági jogát. De nemsokára az ország alkotmánya helyreállittatott, s 1790/91-ben ismét igen nevezetes országgyűlés vala Pozsonyban.

Azután a franczia háborúk vették kezdetöket. Pozsony is megadta a háború folytatására kivánt pénzt, gabnát és katonát. De majd súlyosabban is sujtatott a háború csapásaitól. 1805 nov. 15-kén a tulsó parton nehány franczia lovas megszállá a hidfőt, két nap mulva azonban visszavonúla. Nov. 27-kén 300 franczia huszár elfoglalá a repülő hidat; ugyanaz nap este 9000 főből álló hadosztály Ujfalu felől érkezék a város alá s Gudin vezérlete alatt a szárazvám-kapun át bémene a városba. Az austerlitzi csata után decz. 12-kén Davoust tábornagy egész hadteste vonúla Pozsonyba; decz. 20-kán herczeg Lichtenstein János, gr. Gyulay Ignácz s Hoppe állami titkár mint cs. k. biztosok másokkal együtt érkezének meg, Talleyranddal, a franczia meghatalmazottal, a békekötés felett alkudozandók.

Már decz. 27-kén aláiraték a pozsonyi békekötés, s 1806 jan. 6. és 7. a franczia katona csapatok odahagyák a várost s Bécs felé menének. Szeptemberben királyi leirat hirdetteték ki, mellyben ő felsége legmagasb tetszését és kegyelmét jelenté Pozsony összes lakosságának azon hűség, szeretet és ragaszkodásért, mellyet ő felsége iránt a franczia megszállás alatt tanusított vala.

Az 1808-diki országgyülésen Mária Ludovika koronáztaték meg, s az ország rendjei egy ülésben a felállitandó katonai akademia számára egy óra alatt több mint 500,000 ftot írtak alá.

1809 végnapjaiban nagy árvíz pusztitá Pozsonyt. Máj. 16-kán a tulsó parton franczia lovas csapat jelene meg, melly azonban máj. 20-kán odább álla. Jun. 1-jén estve franczia hadtest Engerliget falut kezdé vívni, de nemsokára Wolfsthal felé visszavonula. Jun. 3-kán délutáni 5 óra tájban a köpcséni országuton nagy gyalogsági és lovassági hadlábak mutatkozának s 7 óra tájban megtámadák Engerligetet s a mögötte volt sánczokat. A falut csakhamar megvették, de a sánczok ellen intézett ostrom kétszer visszavereték. A beálló ej véget vete a viadalnak. Más nap reggel a francziák a jobbparti

L. Rohbock del.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt   J. M. Kolb direxit Kropfmacher sculp.

VASPÁLYAUDVAR POZSONBAN.
DER EISENBAHNHOF IN PRESSBURG.

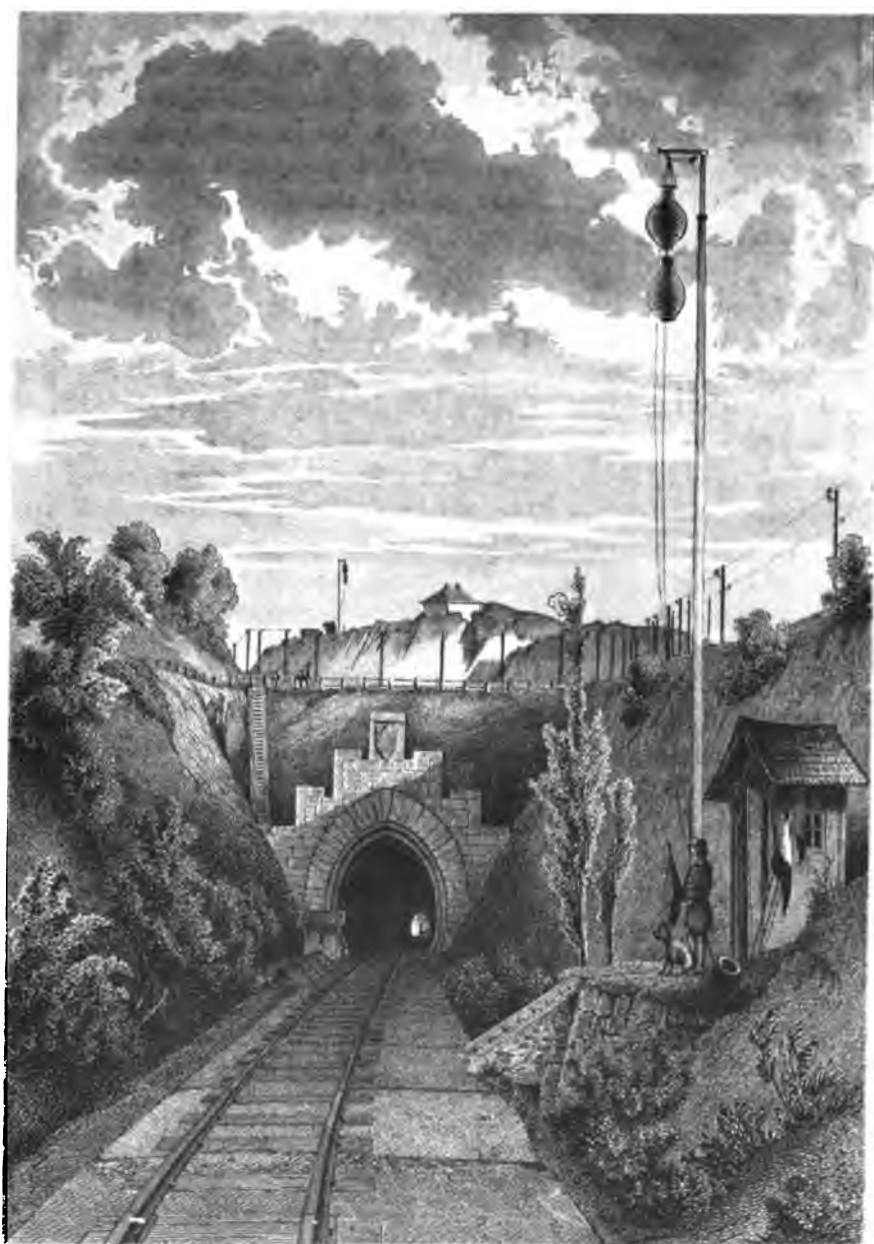
Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

hídfőt kezdék 24 ágyúval lődözni, 10 óra tájban golyóikat már a városra is irányozák. Jun. 12-kén folytaták a város ágyuztatását. Jun. 26-kán Dessai franczia osztálytábornok felhivást intéze a Pozsonyban parancsoló Bianchi cs. k. tábornokhoz, adja fel a jobbparti hídfőt és sánczokat valamint az Engerligettől nyugatra levő Pöcsiligetet is, különben tönkre téteti a várost. Bianchi tagadó választ külde, s a francziák 11 óra tájban megujíták a város ágyuztatását. Mindjárt az első bombák gyujtottak, s nemsokára a nagy és kis káptalan-utcza s némelly más utczák minden oltási kisérletek ellenére lángba borulának. Az ágyuztatás más nap reggelig szakadatlanul folyt. Jun. 27-kén Dessai ismétlé felhivását, melly szintén sikeretlen maradt. Ekkor megújitá az ágyuztatást s azután harmadszor ismételé felhivását az emlitett pontok feladására. Harmadszor is tagadó választ kapván, az ágyuztatást jun. 29-kéig folytattatá. Még jul. 4-kén is 2 óra hosszant lődözteték a város. Végre jul. 11-kén Bianchi kivevé katonáit a sánczokból és hídfőből, miután a Pöcsiliget János főherczeg parancsára már a francziáknak feladatott vala. A kötött fegyverszünet folytán jul. 14-kén Reynier vezérlete mellett a k. szász hadak első osztálya vonúla be a városba; okt. 15-kén kihirdetteték az új békekötés s nov. 14. és 19. az ellenséges hadak kitakarodának Pozsonyból. Az olly sokáig tartott ágyuztatás s az ellenséges megszállatás a városnak igen nagy kárt tett. Alig volt egy ház, melly meg nem sérült volna, s 123 ház teljesen leégett. A lakosok Virágvölgy legtávolabbi külvárosban, Lamács, Sz. György és más helységekben kerestek menedéket. A város kénytelen volt az azt megszállta katonaságot eltartani s azon felül kész pénzben, gabnában, lovakban, fölszerelési tárgyakban, stb. 602,352 frankra vagyis 725,941 bankjegyi ftra 45 krra becsült hadi sarczot leróni. Mindezek következtén a háború bevégeztével a városi pénztár adóssága 2,104,895 ftra 50 kra rúgott fel.

1811 máj. 20. a vár lángba borúla s azon kivül még 77 ház leégett. Az e tüzveszély által okozott kárt 2 millio ftra becsülték.

1825 óta rendesen minden harmad évben voltak országgyülések, mellyeken a karok és rendek nagy buzgalommal és

hazafisággal ügyekeztek a százados mulasztásokat helyrehozni s az ország békés átulakulását előkészíteni. Az 1825—27-diki országgyülés megalapitá a magyar akadémiát; számos tag gr. Széchenyi István példájára a nyilvános tárgyalásokban már a magyar nyelvvel kezde élni. Az 1830 szept. 8-kán megnyitott s decz. 20-kán berekesztett országgyülésen V Ferdinánd koronáztaték királyul; az alkotmányos lendület már tetemes volt, a nemzeti és álkotmányos önállóság felébredt érzelme többé el nem fojtathatott. 1832 decz. 16. új országgyülés nyitaték meg, melly igen hosszúra nyúlt s egész 1836 máj. 2-káig tartott. Számos fontos törvény és törvényjavaslat készittetett. Illyenek az új úrbéri törvény, melly a jobbágyok viszonyait földesuraikhoz elég méltányos elvek alapján szabályozta; továbbá azon törvények, mellyek a magyar nyelvet az ország hivatalos nyelvévé tették, s több mások, mellyek az ország anyagi és szellemi jóllétének gyarapítását tárgyazták. Ugyancsak ezen hosszú országgyülésen azt is végezték, hogy a követek szállásaiért, mellyeket addig a pozsonyi házbirtokosok ingyen tartoztak volt odaengedni, illő lakbér fizettessék. 1839 jun. 6-kán új országgyülés uyílt meg, melly 1840 máj. 12-kén fejeztetett be. Ez országgyülésen is nevezetes tárgyalások folytak az ország alkotmányos, polgári és vallási szabadsága mégszilárditása és kiterjesztése körül. Az 1843 máj. 20-kán megnyitott s 1844 nov. 12-kén berekesztett országgyülésen valami 100 külömböző tárgy kerüle szőnyegre. Gyors léptekkel haladtak előre az újitások ösvényén. 1847 nov. 12-kén azon országgyülés vevé kezdetét, mellyhez a legszebb reményeket kötötték vala; V Ferdinánd személyesen nyitá meg, és pedig magyar beszéddel, mi 300 év óta először történt. Kiki tudja, micsoda eredményei voltak azon országgyülésnek, mellyet a király 1848 april 11-kén ismét magyar beszéddel rekeszte be. Azon országgyülés alatt, melly a zsidóknak is új jogokat, sőt teljes jogegyenlőséget igért, Pozsony pórtömege véres üldözésre vetemedék a zsidók ellen. 1848 márcz. 20-kán a Váralján, hol legtöbb zsidó lakik, raboltak, dúltak, sőt vért is ontottak ugyanazon órában, mellyben az országgyülés a főegyházban az új vívmányokért Istennek hálálkodék.

G. Rohbock del. Druck & Verlag v. C. G. Lange in Darmstadt. A. Rottmann sculpt.

VASPÁLYA-ALAGÚT POZSONY MELLETT.

EISENBAHNTUNNEL BEI PRESSBURG.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

1848 decz. 18-kán a császári hadak szállák meg Pozsonyt, miután a magyar csapatok odahagyták vala. A város az egész háború alatt a császári hadsereg bírtokában maradt, s azért a háború nyomoraitól megkiméltetett.

Pozsony környéke.

Pozsonynak környéke igen bájos. Keletre és délre a Duna külömböző ágaitól körülfogott szigetligetek terülnek. Ezek közzül a legnagyobb keletre esik Pozsonytól s délre a nagyszombati országúttól; neve Malomliget. Rajta találjuk a szép kertek, fa csoportok és rétek által környékezett Főrév német falut, mellynek 500, jobbára evang. lakói közt régi papi játékok, egy karácsoni, paradicsom-és húshagyókeddi színjáték, maradtak fenn, mellyeket még nehány éve előadni szoktak vala. A Malomligettől délre a Farkasféknek nevezett sziget terül, mellyen fasorokkal szegett szép ligetek vannak· Az öreg Duna tulsó, jobb, partján a nagy gyümölesösekkel, szép fasorokkal és gyepekkel ékeskedő Óliget van, mellyen több kocsmát találunk; mindjárt a hajóhídon túl a Hídliget terül, hol a nyári színház s két úszoda van. Az egész Hidliget szép és sűrün látogatott parkot képez. Ettől nyugatra fekszik a már említett Engerliget falu, mellytől délnyugatra menő fasorok Köpcsénig visznek. Köpcséntől nyugatra csekély távolságra Berg nevü helység van, melly már Ausztriához tartozik, s valamivel odább nyugatra épen az osztrák határszélen a Köpcsénhez tartozó Nemesvölgy falu fekszik valami 700 lakossal. Ettől délre régi toronyomladék van, egykori kolostornak maradványa. Engerlígettől nyugatra a Pöcsiliget van, ezzel határos a Görögliget s ezen túl a Diósliget terül; amaz fél-, emez sziget. Mindazon szigetek kivált fűz-, eger- s nyárfákkal vannak beültetve s kellemes sétahelyül szolgálnak; a Görögligeten sok gyümölcsfa is van. De a legszebb mulató-és sétahelyeket a város mögött elnyúló szöllőhegyekben találjuk. A szöllő-és gyümölcskertek között

itt ott jól berendezett vendéglők vannak, s a magasabb pontokról a legbájosabb kilátások esnek Pozsonyra s a város legközelebb környékezetére. Mély-út a városból lassanlassan szétlapuló völgybe vezet, hol több kertet és majort találunk. Gyalogút az úgy nevezett Újvilágba s a közönségesen Sárházaknak nevezott mulató helyekre visz. Odább feljebb az úgynevezett Békés gunyhóhoz jutunk, melly egy magaslat tetején fekvő vendéglő, honnan szép kilátást élvezhetünk. Bájos kilátás a tulsó hegy lejtőjén terülő Murmann-féle kertnek kéjházából is esik. A város éjszaki oldalán s a vasúttól és a morvai országúttól délre emelkedő Kálváriahegyről a városnak keleti részét és környezetét láthatjuk. Azon hegy tetején kápolna van, mellyet a jezsuiták 1694-ben rakatának a törökök 1683-ban történt eltakarodásának emlékére; a hegy lejtőjén a boldogságos szűznek szentelt templom áll, mellyet jelen alakjában 1826-ban épitettek. Ettől nincs messze a Csokolátgunyhónak nevezett mulatóhely. A Kalváriahegy közelében van a vaspályai alagút, melly 367,7 bécsi öl hosszú s gránit- és agyagpalából álló hegyhát alatt megyen el.

Odább nyugatra nagyszerű vaspályai száraz-hidat találunk, melly a Vödriczvölgyét áthidalja. E hid 10 ivboltból áll, mellyek téglából rakvák, míg az oszlopok s párkányzatok gránitból épitvék. A Vödricz patak a lamácsi és sz. györgyi erdőben támad nehány forrásból, jobbára szép erdővel szegélyzett völgyet fut keresztül, mellyben 9 malmot hajt, s Pozsony felett a Dunába szakad. A vödriczi völgy és malmai szintén kellemes kirándulásokra kinálkoznak. A vaspályai száraz-hídtól éjszakra, ugyancsak a vödriczi völgyben, igen kies vidéken Ferdinánd király fürdőjét találjuk, mellyet közönségesen Vasfürdőnek neveznek. E fürdőhely csinos épülete 1828-ban rakatott; a fürdőszobákon kivül több vendégszobája, erkélyes nagy tereme s kápolnája van. Ez Pozsony vidékén az egyetlen ásványos forrás, vizének fő alkotórésze a szénsavas vaséleg. E viz borral vegyitve kellemes italul szolgál, némelly betegségekben foganatos gyógyszerül is használtatik. A fürdő nyilt gyeptéren fekszik, mellyet szép bükkfa-erdővel fedett, magas hegyek környeznek. Délkeletre a völgy fölé az 1080

L. Rohbock del. | Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt | Fr. Hablitschek sculp.

VASPÁLYAI HID POZSONY MELLETT. DIE EISENBAHNBRÜCKE BEI PRESSBURG.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

láb magas Zergehegy emelködik, mellynek csucsán vadászlak van, hova gyakran kirándulást tesznek. Hajdan ott valami remete lakozott. A Zergehegyről, melly a Pozsony mögött elnyúló hegyhát legmagasb csúpja, gyönyörű messzelátás esik nyugat felé a Morava síkságára s a Várudvarnak nevezett cs. k. kéjkastélyra; éjszak felé a szomszéd erdős hegyeken túl Borostyánkövet, nyugatra a Nagyszombat felé elterülő termékeny sikságot látjuk, mellyen különösen a cseklészi várkastély ötlik fel; végre dél felé Pozsony tárul fel előttünk. A Zergeheggyel kapcsolatban van az alacsonyabb Kalmárhegy.

A Vasfürdőtől nyugatra sz. Rózsa kápolnája van, melly a morvai országút mellett erdős dombon fekszik. A mult század elején uralkodott halálvész megszünte után építették. Nem messze azon kápolnától éjszakra, a hegység alján, Lamács tót falu terül el, melly két hosszú házsorból áll, délkeletre pedig Hidegkút szintén tót falu fekszik. Ez utóbbi falun felül menedékes út az úgynevezett kis tetőre viszen föl; az út szélén sok kövületet, főleg kagylót találunk. A Kis tetőről sürü bükkfa erdő árnyékában a Nagy vagyis Dévéni tetőre juthatunk, hol 1809-ben a francziák figyelő-örse foglala helyet. A dévéni hegy tetejéről egyfelől a Morva sikságát látjuk, másfelől a hainburgi és bécsi hegyeket, s a Lajtahegység egy részét; lábunk alatt a dévéni vár festői romjai, odább a hainburgi és farkasvölgyi omladékok merülnek fel, s a szemben levő hegyeken túl a Fertő tava csillámló tükre csillog fel; végre éjszak felé a borostyán- és detrekővári romok tünedeznek föl.

A Nagy tetőről meredekül leereszkedő mély-úton fél óra alatt Dévénbe juthatunk. E mezőváros ott fekszik, hol a Morava a Dunába szakad; csínosan épült, s 1600 német és tót lakosa főleg gyümöcstermesztéssel foglalkozik. Nyugatra a helységtől, épen a Morava torkolatánál emelkedik a mészkőhegy, melly kivált a Morava felé nagyon meredek lejtőjü, s mellynek tetejét a dévéni várnak romjai koszorúzzák. Èpen a folyó partján még meglehetősen ép torony áll, magában emelkedő szirten, mögötte az úgynevezett apácza-torony mered föl; odább még a kerítőfalak egy része huzódik el, mellyek

a felső várat az alsó erődítményekkel összekapcsolták. A felső vár most már tökéletesen összeomlott, miután a francziák által, noha már rom volt, végkép kiforgattaték tövéből. Főkapujához most egy új házikó támaszkodik. Az apáczatoronyhoz következő rege csatlakozik: Egykor a vár ura belészeretett valami apáczába, elragadá s magával vivé a várba. De az apácza atyjafiai és az anyaszentegyház ösztönzésére csakhamar körülszállák a várat. Ennek ura sokáig védelmezé magát, de utoljára az élelem kifogyta lehetlenné tette a további védelmet. A lovag tehát kedvesével odahagyá fészkét s a keskeny hegyormon menve, melly a magában álló tornyot a várral egybekapcsolja, a toronyhoz juta s fölszálla tetejére. Ott egy pillanatig ölelkezve megállnak vala a szeretők s azután egyszerre a mély Dunába ugrának.

A dévéni vár első épittetését leányzónak tulajdonítják s onnan magyarázzák tót nevét is, mert „devoina“ vagy „dovina“ kisasszonyt jelent. Annyi bizonyos, hogy hajdan a nagy morva birodalomhoz tartozott. 864-ben Lajos német császár ostromlá s el is foglalá. Utóbb a magyarok szállták meg. 1233-ban a völgyöbölben fekvő voroskát s a fölébe emelkedő várat Frigyes osztrák herczeg fölperzselé, s 1272-ben a cseh Ottokár szállá meg. A 16. század elején Dévén a bazini és sz. györgyi grófok birtokában volt, s I Ferdinánd adományából Báthori nádor kezére került. 1609-ben Keglevics János megvette II Mátyástól s azután a Palocsai családnak adta zálogba. 1635-ben Pálffy Pál nádor birtokába jutott, s most is ivadékai bírják. 1683-ban a dévéni vár még olly karban volt, hogy a törökök ostromait sikerrel visszaverheté, de azután mindinkább dőledezett, mignem 1809-ben éktelen omladékká lőn. Pozsonyból a hegység alján a Duna mentében viszen az út Dévénbe, megérintvén Károlyfalvát.

Pozsonynak távolabbi környékei szintén érdekesek, mind tájvidéki, mind pedig történelmi tekintetben. Elsőben a Kárpátok nyugtati széle s a Morava között elterülő földdarabra vetünk futó pillantást. Ott körülbelől egy óra járásnyira Dévéntől éjszakra Újfalut találjuk, épen a Morava bal partján, hol hosszú hid viszen a tulsò partra, melly már nem tartozik Magyarországhoz, s mellyet Schlosshof vagy Várudvar cs. k. kastély ékesít.

… del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. G. Heisinger sculp.

VASFÜRDŐ POZSON MELLETT. BAD EISENBRUNNEL BEI PRESSBURG.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

J. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. A. Fesca sc.

DÉVÉNY ROMJAI. RUINE THEBEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

Dévén-Újfalutól éjszakra, Besztercze falu szomszédjában, a regényes völgyben épült Máriavölgy nevű falucskát találjuk, mellyet I Lajos 1377-ben a pálosoknak ajándékoza. Hajdan Máriavölgy nagy hírben állott az ottani csudatevő sz. Mária képe miatt, s még most is sz. Mária születése napján minden évben nagy sokaság jár bucsura a templomban felállított képhez. A pálosok rendfőnöke többnyire Máriavölgyben lakozott. Midőn II József a pálosok szerzetét eltörölte, Máriavölgy a hozzá tartozó jószágokkal együtt a. k. kamara birtokába került. A hajdani kolostor a falu déli oldalán van, előtte fallal kerített nagy kert terül, mögötte pedig a szintén fallal keritett egyház áll, magas négyszegletű tornyával. E templomot 1471-ben Rozgonyi László rakatá gót modorban, mellyből a későbbi ujítások csaknem teljesen kivetköztették. Kivülről a gót épitésnek nyoma is alig látható, s belül is a falak és csúcsboltok festményekkel s vakolt padlattal elboritvák. A templomban a régi időben ott eltemettetett nemes családok nehány márvány sírköve látható. Az egyház mögött összeszorúl a völgy, és szép fasor nagy kápolnához vezet, mellynek oltára mögött igen jó vizű forrás bugyog ki.

Azon fasortól kezdve gyalogutak az erdőn keresztül a Pozsonytól éjszakra, valami 2¼ óra járásnyira, levő Borostyánkő faluba visznek, mellynek 800 tót lakosa főleg gyümölcstermesztéssel és mészégetéssel foglalkozik. E falu patak partján fekszik, melly egy réz- és vashámort, egy papir-és puskapor-malmot hajt. De a falunál nevezetesebb a régi vár, melly fölébe emelkedő vereses és kékes kőzetből álló s a völgy felé igen meredek lejtőjű sziklahegy tetején búslakodik. Ez Borostyánkővár, melly nevét tán a sok borostyántól vette, melly a rom egyik oldalán most is bőven előfordul. E várnak romjai nagyszerűk s messziről is, a vasútról s különösen a dévén-újfalvi állomásról, tekintve szép látványt nyujtanak. Az egykori lakházak egy része s egy kerek, igen vastag falú torony maradványai a romnak fő részeit teszik, ezek közt igen magas s részint a sziklából kivágott falak huzódnak el; a főkapu felett még jókora darab fal emelkedik, mellyből kilencz nagy vállkő nyúlik ki, mellyek faragvák s nagy emberfejbe végződnek. E vállköveken ráccsal ellátott hosszu erkély

nyugodott. A vár ezen része s a nyugati oldalán elhuzódó kerítőfalak és boltozatok, úgy latszik, újabb időből valók, mint a többi építmények s nevezetesen a vastag torony. Hihetőleg három várudvar volt. Az egyikben terjedelmes, fallal kibéllelt mélyedés s igen nagy és erős kapuivnek egy része látható. Azon kivül még igen tágas földalatti boltozatokat találunk, mellyek alkalmasint pinczék voltak, de most már teljesen beomlottak. Borostyánkővár, úgy látszik, később épült mint a dévéni vár, mert az Ottokárral viselt háborúban nem említtetik. Még félszázad előtt lakható karban volt. I Ferdinánd óta Pálffy-család bírta. Nem messze e vártól meredek sziklacsúcs nyúlik fel, dél felé a jóval magasabb Hajduhegy emelködik, kelet felé a Javorinahegy, melly a vödriczi völgyet a borostyánkői völgytől elválasztja; mindezen tetőkről szép kilátás esik. A falun felül, keletre, a hegységben, nem messze a rézhámortól, más régi várnak alapfalait fedezték föl, melly talán előbb épült mint Borostyánkővár. A rézhámortól egy út sziklás völgybe vezet, hol nehány mésszégető kemenczét s a völgy jobb falában két barlangot találunk.

Borostyánkőtől keletre egy órajárásnyira Stomfa mváros fekszik, a morvai országúton, hol a Pálffyak szöglettornyokkal szárnyékolt terjedelmes kastélyát szép parkkal találjuk. Stomfáról a hegység mentében Lozorno és Almás falvakon át az erdőséggel környezett Pernekre juthatunk, hol arany- és ezüstbányák vannak. Pernekről a Pozsonytól valami 8 mfldre éjszakra levő Detrekőre mehetünk. E kis falu éjszaki oldalán magas hegy mered föl, mellyen régi vár-omladék van. E vár egykor az ágostai Fuggerek, azután a Balassák birtoka volt. III Ferdinánd a hozzátartozó urodalommal együtt Pálffy Pálnak adományozta. Detrekővár szomszédjában valami 73 év előtt pásztorfiù sziklahasadékot fedezett föl, mellyen csak nagy nehezen lehetett behatolni, s mellyből egy menedékes folyosóba s ezen valami 35 ölnyire előnyomúlván, szép cseppkövekkel megrakott tágas barlangba jutottak, melly csaknem a hegy talpáig huzódott el. Utóbb a völgyből a hegy alján tárnát ástak, mellyet vas kapuval elzártak, s mellyen most baj nélkül juthatunk a barlangba. Majd a szomszéd Rachstun

hegy oldalában hasonló, még terjedelmesebb barlangot fedeztek föl. —

Odább éjszakkeletre, körülbelől egy órajárásnyira, Éleskővár, s még odább éjszakra, Sándorf mváros közelében, a Fehér hegység éjszaki lejtőjén, Korlátkővár omladékait találjuk.

A morvai országúton a vegyes tót és német Malaczka mváros van, mellyet a Pálffyak roppant, 305 ablakkal biró s 106 □ holdnyi parkkal környezett, kastélya ékesít. Az ottani ferenczes-templom alatt a Pálffy-család sírboltja van.

Malaczkától éjszakra Nagy-Lévárd és Sz. János mvárosok vannak, mellyekben hajdan sok anabaptista volt, kik Németországból szakadtak vala oda s kiket habánoknak neveztek. Sz. Jánostól éjszakkeletre Sasvár mváros van, mellyben valami 3000 német és tót ember lakik s hol hires csudatevő Mária-kép van, mellyhez 1594 óta messze vidékről búcsúra járnak. 1817-ben a búcsúsok száma 80,000, a ráforduló évben 100,000-re rugott. A kolostor melletti templom hajdan a pálosoké volt. A helységtől nyugotra sánczokkal kerített várkastély van, mellyben darab ideig kártongyár volt. Éjszaknyugotra Egbel, odább éjszakra épen a morvai határszélen Holics mvárosok vannak, mellyek a cs. k. család egyik nagy és szép urodalmának fő helyei. Holics 4000 német és tót lakossal biró, csinos helység, mellynek legnagyobb dísze a cs. k. mulatókastély, mellynek három emelete van, s melly hajdan árokkal és kőfallal volt kerítve. Most az árkot már behányták. A kastély előtt szép gyepek és gyümölcsösök terülnek, mellette fáczános kert van; a konyhakertben kis tócsát találunk, mellyben ritkaság kedveért nehány hódot tartanak. A városból gyönyörű, kettős hársfa-sor vezet a kastélyhoz.

Holics hajdan erős várral birt, melly az elhirhedt Stíbor vajda, azután pedig a Révayak tulajdona volt. Bakics Péter, Detrekővár ura, egyszer fölkerekedvén éjnek idején meglepte a várat s elragadta Révay Ferencznek, a holicsi vár birtokosának feleségét, Forgács Zsuzsánnát. — Bocskay hadai nem boldogultak Holics vívásával, de Bethlen alatt megszállatott a vár s puskapor és tűz által tetemesen megrongáltatott.

Mária Terézia idét a holicsi urodalom gr. Czoboré volt ki I Ferencz császárnak eladta. Ettől fogva folyvást a cs. k. család bírja, mellynek tagjai gyakran meglátogatják, részt veendők az ottan rendezett nagy udvari vadászatokban. A holicsi urodalom arról is nevezetes, hogy a finom gyapjas nemesített juhok ott honosittattak meg legelsőben; tenyésztésök azután csakhamar az egész országon elterjedt.

Holicstól éjszakkeletre Szakolcza sz. k. város fekszik, mellynek 6200 lakosa többnyire tót ajkú. Köztük kivált sok posztós van. Kath. anya-temploma igen réginek mondatik; nevezetesek még az egykori jezsuita-templom és kolostor, a városháza, a Stibor alapitotta vagyonos ispotály, stb. Szakolczát állitólag már II Béla keríttette kőfalakkal; I Lajos kiváltságos levelet adott neki. A husszita-háborúban s utóbb a Bocskay, Tököly és II Rákóczy Ferencz alatti belháborukban Szakolcza is sokat szenvedett; a császári hadak két ízben dúlták s perzselték föl.

Szakolczától délketre Szobotiszt mváros van; ettől keletre valami egy mfldre magában álló hegynek tetején Berencsvár romjait találjuk. Ettől éjszakkeleletre Miava Nyitramegye legnépesebb helysége fekszik, messzire szétszórva a hegyek között, valami 9000 tót lakossal, kik jobbára evangelikusok. Miavától éjszakkeletre Ótura szintén tót mváros van, majdnem 6000 lakossal. Miava és Ótura gyakran emlittetnek a magyar protestánsok egyházi történelmében.

A Kárpátok keleti oldalán elsőben Récse jelentéktelen mvárost érjük, mellynek lakosai leginkább bor-es gyümölcstermesztéssel foglalkoznak. Récsétől keletre, félórányira az országúttól, Prácsa vagyis Szőllős falu van, mellynek lakosai szintén sok bort termesztenek. Egy órával odább keletre Cseklész mváros van, mellyet a nyugati végiben egy dombon álló urasági kastély ékesít. E kastély gr. Eszterházy család tulajdona, három tornya rézfedele meg van aranyozva, belső fölszerelése igen drágalatos. Ezelőtt válogatott olajfestvény-, könyv-és más gyüjtemények is voltak ott, de ezeket a grófi család nehány év előtt Bécsbe szállittatta. A cseklészi kastélyt gr. Eszterházy József rakatá 1722-ben. Déli oldalán szép kert van.

Egy órával odább éjszakkeletre Magyar-Bél falu van, hol igen nagy kastélyt találunk, mellyet Csáki Imre kalocsai érsek és bibornok 1727-ben építtete. A kastélynak négy szöglettornya s közepett óratornya van; szép kápolnát is találunk benne, s nagy kert környezi. Most Góka család bírja.

A vasúton a Pozsonytól mintegy 3 mfldre levő Sz. György sz. k. városba jutunk, melly szőllőtőkékkel beültetett két hegyág között fekszik; kelet felé síkság terül, nyugat felé a bükk és tölgyfákkal fedett Kárpátok sötétlenek. Sz. György hoszszukás négyszöget képez s jobbára még kőfallal és bástyatornyokkal van kerítve. A város nyugati oldalán egy dombon a Sz. Györgyről nevezett plebánia-egyház áll, melly gót modorban, de torony nélkül épült. A főoltár mellett úgynevezett szentségház van, szép gót ékesítvényekkel. Az egyház alatt az egykor igen hatalmas sz. györgyi és bazini grófok sirboltját találjuk. Magában a városban terjedelmes s magas tornyú templom van, mellyet 1654-ben az evangelikusok építtetének de 1674-ben a kegyesrend foglala el, melly azután nagy szerzetházat épittetett hozzá. Az utcza tulsó oldalán a mostani evang. egyház áll, melly 1783-ban épüle. Sz. György városában számos nemes udvar van; közülök említést érdemel az, mellyet 1609-ben gr. Illyésházy nádor rakata.

A várostól keletre, csekély távolságra, eger- és bükkfa erdő terül mocsáros térségen; Súrerdőnek nevezik; számos vad kácsa és szárcsa népesíti. Ez erdő előtt, épen a vasút mellett, hideg kénfürdő van, csinos lakházakkal; István főherczeg fürdőnek nevezik.

Nyugatra a várostól domb emelkedik, mellyen az egykori szentgyörgyi várnak, mellyet Fejérkőnek is nevezték, omladékai láthatók. Azon vár csaknem végkép összeomlott már; a romhalmazból még csak az egykori kapu, egy része az erős keritőfalnak, a hátul állott kápolna s a hajdan igen erős és magas őrtorony ismerhetők fel. A váromladék és város között Ujvidék falut találjuk bájos völgytorokban; azon falu a Pálffyak bazini urodalmához tartozott.

Sz. György már IV Béla idejében kiváltságos helység volt, s ekkor a szomszéd helyekkel együtt a cseh Ottokár által elpusztíttaték. Utóbb Bazinnal, Vöröskővárral s Magyar-

óvárral együtt a sz. györgyi és bazíni grófok birtokába jutott. E hatalmas nemzetség magvaszakadta után Sz. György a koronára szállott, de nemsokára új földesurat kapott. Pálffy Katalin Sz. György és Bazin bírtokáért 140,000 tallért fizetett vala a k. kamarának, de a városok magokat kiváltani akarák, s Rudolf 1598-ban sz. k. városokká tevé. Azonban gr. Illyésházy István, Pálffy Katalin férje, felesége jogánál fogva a királynak azon eljárása ellen tiltakozott. Sz. György tehát valóságos sz. k. várossá, országgyülési képviselettel, csak 1647-ben lőn. Ekkor a város igen virágzó állapotban volt, számos nevezetes háza s alkalmasint több lakosa is volt mint mostanság, hol 4000 ember sem lakik benne. Sok nemes család lakott a városban, s a környék sok lakója, mikor pénzre volt szüksége, a sz. györgyi vagyonos polgárokhoz folyamodék. II Mátyás alatt kerìtőfalai épültek fel. De Sz. György ezen virágzó állapota hamar letünt. Miután a törökök Érsekújvárt elfoglalták vala, 1663-ban a tatárok az egész vidéket eláraszták s különösen Sz. Györgyöt, Bazint, Modrát és Stomfát kegyetlenül feldúlák. Sz. Györgynek számos lakosa a tüzzel vassal dühöngő tatárok elől a régi várnak boltozatai alá menekült, mások a mocsáros, bajosan megközelithető Súrerdőbe vették magokat, hol a fákat egy rőfnyi magasságban elvágták, a tőkékre erős gerendákat s ezekre deszkákat raktak. A boldogtalanok, kik a tatárok kezére kerültek, kegyetlen halált szenvedtek vagy pedig gyalázatos fogságra jutottak. Még a plebania-templom sírboltjait is feltörték a barbárok s kihányták a halottakat. E csapásból alig kezdett a város kiépülin s máris új sanyaruságok érték. 17C4-ben II Rákóczy Ferencz emberei feldúlák s részint fel is perzselék. 1728-ban nagy tüzveszély volt, s a város legnagyobb része a lángok martaléka lőn. Mindezen csapások s más különböző körülmények miatt, különösen a mindinkább csökkenő borkereskedés folytán is, Sz. György alább meg alább sülyedt s egykori jelentőségét teljesen elvesztette.

Kis órával odább éjszakkeletre Bazin sz. k. város fekszik; ennek kerítőfala és két tornyos kapuja még nagy részt fennáll. Bazin nyájas kis város, s fekvése igen kies; kelet, dél és éjszak felé termékeny sikság terül, nyugatra szép

szöllők vannak, s mögöttük bükkfa-erdővel fedett hegyek magaslanak. A csinos, pataktól szegett, város legnevezetesb épületei: a kath. plebánia-egyház, a kápás barátok kolostora, az evang. egyház, a városháza s nyugatra a város kerítésén kivül eső kastély, melly a gr. Pálffy család tulajdona. A plebánia-templomban gr. Illyésházy István nádor remek sírköve van. A kastély régies külsejű, de különben említésre méltó dolgot alig találunk rajta és benne. Bazinnak majdnem 4000 lakosa van, kik ugy mint Sz. Györgyéi nagyobb részt tótok. Főleg bortermesztéssel és földmiveléssel foglalkoznak, de müiparral és kereskedéssel is. Kézmüvesei között sok posztóst találunk. A várostól éjszakra nyíló kies völgyben némi arany-, ezüst- és piskoltbányák vannak, azért Bazinban bányahivatal is van. Azon gyönyörü völgy elején, fél órányira a várostól, bájos fekvésű fürdőhely van. A viz különösen szénsavas meszet és vasat tart, mind ivásra mind fürdésre szolgál. A fürdőépület igen csínos, s nehány lak- és fürdőszobán kivül tágas tánczteremet is találunk benne. Az épület előtt régi fáktól árnyékolt szép gyep terül. Az éjszaknyugatra kanyarodó völgy, mellyet a pisztrángokban bővelkedő Feketevíznek nevezett patak öntöz, igen kellemes sétahelyül szolgál. A fürdőtől balra hosszukás, erdős hegy emelkedik, mellynek tetejéről bájos kilátás esik a szomszéd völgyre s a kelet felé elterülő síkságra Cseklészig, Szenczig s Nagyszombatig. Szép ösvény sok kanyarulattal egészen a hegycsúcsig kigyódzik fel. A völgyben fölfelé menve Czajla, azután Zumberg faluhoz jutunk, hol papírgyárt s kallót találunk.

Bazinnak csaknem ugyanazon viszontagságai voltak mint Sz. Györgynek. Darab ideig a sz. györgyi és bazini grófokat uralta, azután Szapolyai János bírtokába került, utóbb a koronára szállott. Erre megint gr. Illyésházy Istvánt uralta, azután más urai is voltak. Végre 1626-ban Pálffy István koronaőr vevé meg 310,000 fton a bazini urodolmat, de Sz. György és Bazin városok kivételével, mellyek 1647-ben sz. k. városokká lettek.

Odább éjszakkeletre, alig egy órajárásnyira, Modra sz. k. város fekszik, még jobbára ép kerítőfalakkal s három tornyos kapuval. Ez erősítmények 1610—1646-ig épülének.

A belváros igen kicsiny, s a Modra patak foly rajta keresztül. Házai régies külsővel bírnak. A város közepén a nagy és magas toronnyal diszelgő kath. plebánia- templom áll; az alsó külvárosban egy kath. s két evang. egyház van. Ezek közzül az egyik, t. i. a német evang. egyház 1680—1714-ig épült; építtetése alatt egy ízben II Rákóczi Ferencz csapatai, 1708-ban pedig a császáriak által forgattaték ki. A tót evang. egyház s a tanodaépület, mellyben most vegyes tót és német algymnazium van, 1826-ban rakaték. Modra városába már 1572-ben hivának meg egy evang. lelkészt, de utóbb az evangelikusok elvesztették egyházaikat. A 4500 lakosnak $\frac{2}{3}$-da tót, $\frac{1}{3}$-da német ajkú. Kézmivesei közzül kitünnek a posztósok. Környéke a városnak igen kellemes. Nyugat és éjszak felé szép szőllőhegyek vannak, mögöttük bükk-és fenyűfákkal benőtt hegyek magaslanak, dél és kelet felé nyájas síkság terül. A hegység legmagasb csúcsa valami 3200 lábnyi; Kogelnek, azaz kúpnak nevezik.

A 13-dik század végén Modra a pozsonyi grófok birtokában volt, a 15-dik század elején a hatalmas Stibor vajda birtokába került, azután Ország családot uralta. Ennek magvaszakadta után a koronára szállt. Ekkor a polgárok, nehogy városuk ismét földesurat kapjon, 6000 forintot fizetének a k. kamarának s egyszersmind évenkint 640 ft. lefizetésére kötelezék magokat. Ez évi adót 1610-ig a kamara szedte, azután egy ideig Pálffy család, végre 1687-ig az esztergomi érsek. A város már I Lajostól, azután Zsigmondtól, Ulászló-és II Ferdinándtól kapott kiváltságos leveleket. Rudolf sz. k. várossá tevé. De a nemesség sérelmet látott a sz. k. városok szertelen szaporításában s gr.Illyésházy István 1600-ban kirekeszté az országgyülésből a modrai követeket. De nehány év mulva Modra csakugyan sz. k. várossá lett. 1619—20, 1663, 1682 s főleg 1705 években a belháborúk miatt sokat szenvedett. 1729-ben csaknem teljesen leége.

Modrából a körülbelől két órajárásnyira éjszakra fekvő Vöröskőre teszünk kirándulást. Ez az erdő közepett kúpalaku, bükk- és fenyűfákkal benőtt hegy tetején álló várkastély, melly kerek szöglettornyokkal szárnyékolt nagy négyszöget képez. Déli oldala még jó karban van s 1857-ben is

kitataroztaték; de éjszaki része már dőledez. Ez utóbbi oldalon van a főkapu, melly előtt az árok át van hidalva. A kapun gróf Pálffy család czímere látható, fölötte angyalok s szűz Mária a gyermekkel ölében. A kapu alatt sajka függ, mellyen valamelly Pálffy, ki török fogságba került vala, a Dardanellákon át evezett, s mint mondják, ekkép megszabadúlt. E kapun át négyszegletű udvarra jutunk, közepén szépen faragott vízmedencze s egyszarvú látható. A kút 48 öl mély; olly mesterséges készülete volt, mellynél fogva a viz azonnal kilövellt az egyszarvúból, mihelyt a kút közelében valaki a földre lépett. Most a gépezet elromolva, s a kút vas ráccsal van fedve. Balra más kút van, mellybe a víz csöveken vezettetik. Az udvar éjszakkeleti sarkában toronyóra van. Jobbra az udvarból három bejárás széles folyosóra nyílik; a középső bejárás fölött kőtáblán következő felirás olvasható: „Maria Fuggera 1640“. Széles lépcsözetek a felső folyosóra visznek, mellynek oldalfalain fülkékben több mellkép látható. A kastély szobái egy részben szépen vannak bebútorozva, s némi régiség- és fegyvergyüjtemények is találtatnak azokban. De egészben véve a vöröskői várkastély jelen allapotában, midőn félig lakható, félig rom, nem nagyon kellemes benyomást tesz a látogatóra. A külső kerítőfalakból még csak az éjszaki és keleti oldalon állanak egyes részek; az éjszaki oldalon különböző gazdasági épületek vannak. A kastélytól éjszaknyugatra kanyarodó ösvényen szép fenyű, tölgy- és bükkfaerdőn keresztül s nehány kvarcz- és gránitszikla mellett elhaladva az úgynevezett kilátásra jutunk, honnan a kastélytól délnyugatra elvonuló kies völgynek egy részét látjuk, mellyen a Gidrapatak elkigyódzik, s mellyben Pila falut, azután papírmalmot, odább rézhámort, deszkafűrészt s nehány lisztmalmot találunk.

Vöröskő körülbelől 6 mfldre van Pozsonytól s $2^1/_2$ mfldre Nagyszombattól. Mondják, hogy Konstanczia, III Béla leánya s Premisl lengyel király özvegye épitteté 1230—1240. Konstanczia 1240-ben meghalálozék s az általa épitett vár a király birtokába került, ki valami Tamásnak ajándékozta. 1269-ben trencsényi Csák Máté vevé meg 290 márka ezüstön s egy szép vérten. Csák halála után 1319-ben ismét a királyra szálla. 1350-ben valami Wolfarth birtokába kerüle. Ennek

örökös leánya Judit a sz. györgyi és bazini gróthoz ment férjhez, s ekkép a vörösköi és magyaróvári urodalmak is azon grófok birtokába jutottak. Miután 1516-ban ezeknek azon ága, melly Vöröskövet és Óvárt birta, kihala, mindkét urodalom ismét a koronára szálla, s II Lajos nejének Máriának ajándékozá. De Vöröskő nemsokára Thurzó Elek birtokába került, ki az Ágostából való Fuggereknek eladta. Pálffy Miklós elvette Fugger Magdolnát, s igy Vöröskő a Pálffy család birtoka lett, melly most is bírja.

Nagyszombat.

Bazinból a vasút Nagyszombatra viszen. E város éjszakkeletre fekszik Pozsonytól valami 6 mfldre, a Tirna patak mellett, igen kies, termékeny sikságon, s egyik legrégibb sz. k. város. Meglehetős szabályossággal van épitve s még ollyan a millyen ép falakkal kerítve; de a volt árkok részint betöltvék s egyengetvék, részint szép árnyékos sétahellyé s kertekké változtatvák, mellyek most a várost környezik. Nagyszombatot sok temploma és kolostora miatt ollykor Kis-Rómának is nevezték, s valóban a 9 kath. templom, mellyekhez még egy evang., egy görög egyház s egy zsidó sinagoga járul, és számos más középület nagyvárosi külsőt adnak neki, noha a magánházak többnyire kicsinyek s csak egyemeletesek. Széles utcza a város éjszaki végétől majdnem egyenes vonalban déli végéig nyúlik el; közepén nagy piacczá tágul ki, mellyet a sz. háromságnak és boldogasszonynak szentelt nagy szobor ékesit. A piacz egyik oldalán a városháza s városi őrtorony van; az utóbbinak karzatáról az egész várost s a környező, gyengén hullámos, termékeny, helységekkel sűrűn megrakott síkságot lehet átpillantani, melly a Kárpátok és Fehérhegyek s más felől a Nyitrai hegyek közt elterül. (E sikságot közönségesen Mátyus földének nevezik, mivel hajdan trencsényi Csák Máté birta). A városházával átellenben a mostani jezsuita-templom és lak van, alább következik a szinházi épület, mellyben vendégfogadó és kávéház is van. A piaczról mellékutczán az orsolyaszűzek vagyis magyar apáczák temploma és kolostora mellett elmenvén a sz. Miklósról nevezett főegyházhoz jutunk. Ez a város

keleti oldalán kis dombon áll s két tornya van. Külsejében az idő folytában történt hozzáépitések és javitások által tetemes, és pedig nem dicséretes változtatást szenvedett, ugy hogy az eredeti gót modornak csak kevés nyoma maradt meg. A főkapu 1847-ben újíttaték meg, két ion oszlopon nyugszik s nem igen illik az egyház eredeti épitéséhez; az oldalkapu azonban még megtartotta gót alakját. A templom falai kivülről lilafestékkel vannak bemeszelve. Belül kevesebb változtatásnak volt alávetve a templom. Három nagy hajója van; két oldalhajóját a jóval hosszabb főhajótól nyolcz hatalmas oszlop választja el. A boltozatok hevederívei és gerinczei szépen alkotvák. Négy kápolna s számos oltár van. A főoltár két oldalán a kanonokurak székei láthatók. A fő bejárattól balra szép keresztelő medencze van, melly veres márványból készült; a jobb oldalfalon Forgács Ferencz bibornok márvány siremlékét találjuk. A templom alapját I Lajos vetette meg, ki 1380-ban Nagyszombaton meghálálozék; utódja Zsigmond alatt elkészült az építmény, de azóta sok újitást tettek rajta. Pázmány Péter bibornok 1629-ben 140,000 ftot rendele megujitására. A főegyháztól jobbra szabad tér van, balra halotti kápolna, egyszerű rotunda, ragasztatott hozzá. A templom mögött a város keritőfalából nyúlik fel egy darab, omlatag tornyokkal.

Nem messze a főegyháztól az érseki palotát, mellyet Forgács Ferencz bibornok rakatott, s a kanonokurak lakházait találjuk. Ugyancsak a főegyház közelében az 1754-ben épült nagy papnövelde is van, mellynek három kapujú homlokzata igen méltóságos. A középső kapu négy korinth oszlopon nyugszik s erkéllyel bir. E főhomlokzat a sz. Jánosutczára szolgál; a másik homlokzat pedig a Sarkantyúutczába esik, szemben az orsolyaszüzek egyházával. A papnövelde mellett Szelepcsényi háza van, odább azon épület következik, mellyet Lippai érsek az összes magyar kath. papság számára épittetett.

A sz. János terén a katona- kórház s az aggastyánok templommal biró házát találjuk. E terjedelmes épületet az egyházzal együtt Eszterházy Miklós és neje Nyári Krisztina

rakaták 1639-ben egy régi döméstemplom helyén, és pedig a jezsuiták számára. 1854-ben a templomot megújíták.

A főpiaczról a szinház-útcza a ferenczesek egyházához visz, melly a város nyugati oldalán van. E templom kivül elég ízetlenül zöldre, veresre és fehérre van festve; Pázmány költségén épült a hozzátartozó kolostorral együtt. A város déli végin, az új kapu közelében más egyházat és kolostort találunk, mellyet szintén Pázmány épittetett a klára-apáczák számára. Most ott katonai gyógyintézet van tébolyodottak számára.

Megemlítésre méltó épületek még: a vármegyeház, nem messze a szinháztól, a takarékpénztár épülete (a takarékpénztár 1846-ban nyitaték meg), a városi kórház, a kis növelde. A várostól délre, nehány ezer lépésre, Pozsony vmegyének 1824-ben épitett kórházát találjuk. Ez czélszerün épitett, csinos ház, s köröskörül konyha- és gyümölcsös kertek kör nyezik.

A már emlitett növeldén kivül Nagyszombaton találunk állami főgymnaziumot, mintatanodát, az orsolyaszüzek vezetése allatt álló leányiskolát, katonanöveldét, stb.

Nagyszombat azelőtt Pozsony vmegyéhez tartozott, most az ujonnan alkotott Felső-Nyitra megyének fővárosa. Körülbelől 8000 lakosa van, kik többnyire tótok, de a németek és magyarok is számosak. A kereskedés meg müipar nem csekély, de különösen a gyümölcstermesztés igen virágzó állapotban van. Bort az egész Mátyusföldén nem termesztenek.

Már II Géza és II Béla idejében jelentős hely volt Nagyszombat. Konstanczia, III Béla leánya, kinek Vöröskő köszönheti eredetét, állitólag Nagyszombatnak megerősítését és csínosítását is gyarapította. IV Béla 1238-ban kiváltságlevelet adott a városnak s Gerinch földével (most Gerencsér falu) is megajándékozta. Az Ottokárral folytatott háborúkban Nagyszombat több ízben elfoglaltatott s feldúlatott a csehektől, de csakhamar kiépült s 1280-ban IV Lászlótól s azután ennek utódaitól új meg új adományokat és kiváltságokat kapott, névszerint Zill (most Nagy-Bresztován), Magyarád, Razma (most Rozindol) falvakat. I Lajos minden vámfize-

téstől mentette föl, megerősitette azon kiváltságát, miszerint egész a morva határszélig mindenütt vághatott fát és fejthetett követ, s megótalmazta Vöröskő urainak s a sz. györgyi és bazini grófok hatalmaskodásai ellen. Zsigmond feljogositotta a várost sert főzni s évenkint két vásárt tartani. (Vásári kiváltságai 1463, 1508 s 1647-ben megújíttattak és szaporittattak). 1432-ben a husszíták csel által megvevék a várost, feldúlák s fölperzselék; 1453-ban új kiváltságlevelet kapott; 1539-ben a zsidók, kik állitólag keresztyén gyermeket öltek vala meg, kiűzetének a városból.

Buda és Esztergomnak a törökök által történt elfoglalása után Nagyszombat ugyszólván a kath. papság fővárosa lett. 1543-ban az esztergomi főkáptalan oda menekűle s 1820-ig ott maradt. Az esztergomi érsekek Pozsonyba tették át székhelyöket, de gyakran Nagyszombaton is laktak. Az érsekek tehát sokféle módon munkálkodtak a város szépitésén. Oláh Miklós érsek 1554-ben megveté alapját azon intézetnek, mellyet utóbb Pázmány bibornok egyetemmé alakitott át. Oláh a jezsuitákat is behívá 1561 ben, de ezek már a következő évben ismét odahagyák az országot, miután nagyszombati házok leégett vala. Forgács Ferencz bibornok-érsek 1615-ben újra megtelepíté az országban, ellenkezve az 1608-ban szerzett törvénnyel, melly a jezsuitáknak megtiltotta a letelepedést és fekvő javak szerzését. Forgács utóda, Pázmány rendíthetlen pártfogója volt a szerzetnek, mellyet kivált a protestánsok rosz szemmel néznek vala, s többi közt a turóczi apátság jövedelmeit adta néki.

Az 1566, 1586 s kivált 1590 években földrengések és tűzveszély pusztiták a várost. A Bocskai, Bethlen és a két Rákóczi által támasztott belháborúkban hol a fölkelők, hol a császáriak szállák meg és sarczolák; 1645 és 1679-ben a halálvész uralkodék, 1666 és 1683-ban ismét nagy tűzveszélyek voltak.

III Károly idejében, t. i. 1724-ben a kerületi tábla szervezeték Nagyszombatban.

A jezsuiták, mintköztudomásra van, Mária Terézia idejében eltöröltetének, de 1855-ben újra behozatának Nagyszombatba.

Nagyszombat környékén is több urasági lakot találunk, igy Cziffer helységben gr. Zichy Károly, Alsó-Korompán Brunszwik grófné kastélyait. Szomolyán határában s odább éjszakra Jókő mellett régi váromladékok vannak.

Csallóköz.

Csallóköz, a legnagyobb dunai sziget, Pozsonytól délkeletre terül; hossza 11¼ mfld, szélessége pedig 2 és 4 mfld közt változik. Felső része igen sürün van behintve apró helységekkel, alsó részén ellenben sokkal kevesebb, de általában nagyobb helységek annak. Mindössze Komáromon kivül, melly a sziget legdélibb csúcsát foglalja el, 12 mvárost, 46 falut és 75 pusztát találunk. Hajdan, ugy mondják, Csallóköz igen termékeny volt: a gabna és gyümölcs felette díszlett, a rétek buja füvet termettek, a Duna fövényéből jócska menynyiség aranyt lehetett mosni; egy szóval általános jóllét uralkodott a szígeten. Zsigmond és I Mátyás királyaink szivesen és gyakran mul attak ott, hol felséges nyaralóik és vadaskertjeik voltak. Az anyagi jóllét mellett a müvészet is felvirágzott, s az egész szigeten számos egyház épült, mellyek a gót modor legszebb díszeivel voltak ékesítve. Azért is Aranykertnek nevezték a szigetet. De most mindazon termékenység és gyönyörüség, a köz jóllét, sőt még a müvészetek is eltüntek a szigetről. Alsó részét számos mocsár borítja; a Duna és Vág árjai csaknem minden évben ellepték és tönkre tették a szántóföldeket és réteket, s nagyszerü töltéseket és zsilipeket kellett épiteni, mellyek csak a legújabb időben készültek el. Az alsó rész tehát tulnyomólag rétekből és legelőkből áll. A felső rész ellenben homokos és száraz s úgy látszik, a vizszabályozások és töltésezések következtén, mellyek által az elöntéseknek kitett földet megótalmazni törekedtek, évről évre szárazabbá és terméketlenebbé válik, ugy hogy ott már a gyümölcs sem igen díszlik s a gyümölcstermesztés is nagyon csökkent. A posványos vidékeken a golyva és más nyavalyák uralkodnak, mellyek a népet testileg és lelkileg elsatnyiják. Nagyon jellemző tehát a nép ajkán élő következő rege: Hajdan itt

volt azon Aranykert, mellyben a Tündérek honoltak, hol örök tavasz virit s arany gyümölcs terem vala. Fölemelkedve vizi palotáikból, hol mondhatlan fény és gyönyörüség uralkodott, többnyire a Kis-Duna közepén fekvő Ilka vagyis Jóka szigetén mulattak. Ott lakott királynéjok, a szép Tündér Ilona, s onnét jártak át Macskaréven a Mogyorósi rétekre, hol agg füzfa alatt megterítték asztalukat. A kinek kedve tartja vala, mindenki hozzá állhata és jól lakhaték; s ha a Tündérek távozának, nyomukba még aranypor is hulla hajukból, s ki mennyit bír vala, annyit szedhete abból. Nem is volt akkor sem koldus sem szegény az egész Csallóközben. De miután egy gazember a Tündérek asztalánál jóllakozván, háladatlanul rácsunyitott vala, a Tündérek eltünének, és soha senkisem látta többé őket. A macskarévi révész kompjában utánok arany patkót talála, s azzal ki volt fizetve. A vidéken azóta nyomor és inség uralkodik: a sziget Aranykert helyett Csallóközzé lett.

Csallóközt a magyarok mindjárt kezdetben szállák meg, s nevezetesen, úgy látszik, a magyarokkal vérrokon bessenyők és kunok telepíték meg. Felső része a pozsonyi, alsó része pedig a komáromi várhoz tartozott. A királyi várak jobbágyai idő jártában nagyobbára megnemesíttettek; onnan van, hogy Csallóközben számos község kizárólag vagy nagyobbrészt nemesekből áll, noha ezek is csak földmivelők. Az esztergomi érsek hajdani hübéresei, az ugynevezett praedialisták, is Csallóközben vannak, kik a III Bélától s az érsekektől kapott kiváltságoknál fogva szintén nemesi jogokat élveztek. Ezen egyházi nemesek a vármegyétől törvényes tekintetben független kerületet képeztek s külön nádoruk, alispányuk, jegyzőjök és szolgabirájok volt. E kerület főhelye az Öreg-Dunánál fekvő Vajka mváros volt; azonkivül még 7 falu tartozott hozzá. Vajka, úgy regélik, nevét sz. István pogány nevétől (Vajk) kapta, mert ezen király gyakran mulat vala ott, midőn a szigeten a 12 apostol tiszteletére 12 egyházat alapíta s a keresztyén vallást hírdeté. — Vajkától délre Füss fekszik, melly a pannonhalmi főapát egyháznemeseinek főhelye volt.

Csallóközben számos gót egyházat találunk, mellyek többnyire merő tégiából épültek, mivel épitésre való kő nincsen a szigeten, s mellyek nagyrészt Zsigmond és I Mátyás korából

valók. De ezen egyházak jobbára elvesztették már volt ékesítményeiket s későbbi újitások és bemeszelések által nagyon eltorzíttattak. Illy gót templomokat találunk: Bruk, Csütörtök, Magyar, Sz. Mihályfa, Duna-Szerdahely, Egyház-Gelle, Somorja, Püspöki s más helységekben. Magyar helységben voltak Zsigmond nyaralói és kertjei, de nyomukat sem találni többé.

Csallóköz hazánk legszámosb s legrégibb nemes családainak szülőhelye; itt rengettek a Héderváriak, Kontok, Pálffyak, Dóczyak, Illyésházyak, Eszterházyak (eredetileg: Szerházy), Amadék bölcsői. Csallóköz népe még most is merőben magyar, Pozsony közelében fekvő nehány helység kivételével, mellyek lakosai németek. Somorja 3000 lakossal a felső, Guta pedig 6000 lakossal az alsó Csallóköz fővárosai. Gomba, Szarva, Eberhard, Majorháza s más helységekben szép urasági kastélyok és kertek vannak.

A Vág völgye.

A Vág folyó Liptó megyében támad, hol Király-Lehotánál két forrásfolyója: a Kriványon fakadó Vázsecz vagyis fehér Vág s a Királyhegyről, két nyilásból, aláfolyó fekete Vág egymással egyesül. Lehotától Gutáig, hol az érsekújvári Dunaágba szakad, a Vág $39\frac{3}{4}$ mfld hosszú; esése egyremásra 553 láb hosszú vonalon 1 lábat, sebessége pedig $7\frac{1}{2}$ lábat tesz egy másodperczben; mélysége $1\frac{1}{2}$ és 20 láb között változik, közepes mélysége körülbelől 3 lábnyi. Csaknem minden évben kiárad partjaiból, mellyek rendesen vagy az egyik vagy a másik oldalon laposak, s elpusztítja a közel szántóföldeket és réteket homokkal és kaviccsal árasztván el azokat. De rendkívüli kiáradások gyéren fordulnak elő; sok év óta csak két illy áradás volt, t. i. 1683-ban s 1813-ban. Ez utóbbi évben a legrettenesb árviz vala, mellyről általában emlékeznek; a folyó 14 lábnyi magasságra duzzada fel rendes vízállásán túl, s e magasságát 3 napig tartotta meg. Majdnem az egész völgy megváltoztatá arczulatát; 287 ember a hullámokban

VÁGVÖLGYE LIPÓTVÁRA; GALGÓCZ-S GRÓF ERDŐDY VÁRÁVAL.

WAAGTHAL MIT DER FESTUNG LEOPOLDSTADT, GALGOCZ & DEM SCHLOSS DES GRAFEN ERDÖDY

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

J. Fohleck del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt G. Kurz sculp.

PÖSTYÉNI FÜRDŐ. BAD PISTIAN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

lelé halálát, s az árvíz által okozott kár 4,638,898 ftra becsülteték.

A Vágba számos kisebb nagyobb mellékfolyó szakad, mellyeket az illető helyen meg fogunk említeni; mindazáltal nem hajózható folyó a szó szoros értelmében. Csak talpak s kis csónakok járnak rajta; kisebb talpak Hradek-vagyis Liptó-Újvártól, nagyobbak Rózsahegytől kezdve úsztathatnak lefelé a Dunába. Fölfelé csak Negyedig vontathatnak föl a hajók. Mind a mellett a Vág elég élénk forgalmat közvetít forrásai és felső futásának fában bővelkedő vidékei s a Dunamellékek között. Onnan felülről mindenféle épületfa és fa-eszközök, továbbá vas, réz, zsiradék, vaj, turó, gyümölcs és egyéb termények szállíttatnak le Komáromig, Pestig és odább; alulról pedig bor, dohány, gabna s mindenféle hüvelyes vetemények Árváig, Turóczig és Liptóig vitetnek föl, ha mindjárt nemis magán a folyón, tehát mégis partjain.

A völgy, mellyet a medrét gyakran cserélő, szertebolyongó folyó elsőben nyugatnak azután délnek menő pályáján megfut, az országnak egyik legfestőibb s történelmi emlékezetekben leggazdagabb völgye.

Nehány mérföldnyire a Dunával való egyesülése előtt buja sikságon hömpölygeti habjait, melly különben alig mutathat fel érdekes dolgot. A lóerőre épitett vasút Nagyszombatból Szeredre s az általellenben fekvő Semtére visz. Innen kezdve fogjuk a Vágot fölfelé követni.

Semptén alul a Vág bal partját kisérő hegyeknek végső kiágazásai is ellapulnak, s az egyforma síkság kezdődik. Sempte gyakran emlittetik a történelemben; I Mátyás idétt Rozgonyi László bírta; I Ferdinánd idejében Thurzó Elek, a Thurzók magvaszakadta után pedig Eszterházy László vevé birtokába, s ennek ivadékai a régi várat új urasági lakká változtatták s még most is bírják. Az egykori várból még csak egy széles négyszögletű torony áll, melly a szép kertültetvényekkel környezett új építmények fölött emelkedik. Szered és Sempte közt fa hid kapcsolja össze a Vág két partját.

E két mvárostól kezdve fölfelé a bal part mind halmosabbá válik, mig a jobb parton hullámos síkság a messzire visszavonúló Kis-Kárpátokig és Fehérhegységig terül; e síkságon

merül fel Nagyszombat számos tornyaival, a hegyek szélén pedig messze távolból Vöröskő s a Szomolyán és Jókő melletti váromladékok mutatkoznak, mellyeket már megemlítettünk. Illy környezetben tovább haladva Galgóczot érjük, melly mvárosban több mint 4000 német és tót lakik. A helység piaczán kerek torony látható, mellyet a nép Lehel tornyának nevez, mivel állítólag Lehel vezér sírját jelöli. De alkalmasint a törökök műve. Sokkal érdekesebb a helységnél az ennek déli oldalán, dombon épült, kastély, melly az Erdődyek tulajdona. Galgócznak vára már létezett, midőn őseink az országot megszállák; eredetileg királyi vár volt, de a 13. század végin trencsényi Csák Máté birtokába kerüle. Ennek halála után ismét a koronára szállott, s V László 1456-ban Ujlaky Miklósnak adományozá. Az Ujlakyak magvaszakadta után II Lajos 1523-ban a galgóczi várat és urodalmat Thurzó Eleknek ajándékozá, s a Thurzók 1621-ben történt magvaszakadta után Forgács Ádám vevé meg 180,000 fton. 1663-ban a törökök foglalák el, kik azután az országot egész a morvai határokig feldúlák. Forgács Simon részt vett Rákóczy Ferencz fölkelésében, azért elkobozták birtokait. Igy 1715-ben Galgócz gr. Erdődy György birtokába kerüle; ennek egyik ivadéka gr. Erdődy József a várat egészen újból épitteté. Most a galgóczi kastély nagy s kétemeletes négyszöget képez. Megnézésre méltók különösen: a könyvtár, a kép- és aczélmetszet-gyüjtemények s a kápolna, mellynek oltárképe egy darab fából van metszve domború s tarkára festett alakokkal. E kép a néptől mint csudatevő Mária-kép tiszteltetik; hajdan I Mátyás tulajdona volt, ki erdődi Bakács Tamásnak, az Erdődy nemzetség alapítójának ajándékozta. A régi várnak legszélső éjszaki tornyát lebontották; lapos tetejéről gyönyörü kilátás esik a Vág völgyére*)

Galgóczczal átellenben, a Vág tulsó partján, Lipótvár fekszik, melly erősség mocsáros síkságon I Lipót alatt 1665-

*) E helyen az egyik aczélmetszet hibás aláiratát kell kiigazítanunk. Azon aczélmetszet t. i., mellyen „Galgócz“ áll, a vág-beszterczei várromot ábrázolja, tehát „Galgócz“ helyett azon aczélmetszeten ennek kellene állania „A vág-beszterczei vár“.

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt J. Riegel sculp.

BECZKO A KELETI OLDARÓL.   BETZKO, OSTSEITE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

ben épitteték, miután Èrsekújvár a törökök kezére jutott vala. Hatszöget képez, mellynek több bástyaköröndje s két kapuja van. Nagy fontossága alkalmatlan fekvésénél fogva sohasem volt. A vár közelében Ujváros ka jelentéktelen mváros fekszik, hol számos urasági lakot találunk.

A folyón fölfelé menve nemsokára a kies vidéken fekvő s 3400 tót lakossal biró Pöstyén mvárost érjük el, mellyben régi templom van, melly állitólag hajdan a templomvitézeké volt. A mvárostól délre a híres pöstyéni gyógyforrásokat találjuk. E hévvizek hőmérséke 46 és 51° R. között változik; fő alkatrészeik: kénsavas kali, kénsavas natron, kén- és szénsavas mész, konyhasó, chlormagnézia, szénsavas magnézia, kovasav, szénsav és könkéneg. A számos forrás közzűl csak három használtatik; a főkút a Vág jobb partján valami 40 lépésre a folyótól van. Két fürdőház van; az ujabb 1822-ben épűle s benne 18 kádfürdőt s egy nagy társas fürdőt találunk. A régi fürdőházban négy tükör- vagyis társas fürdő van, t. i. az úri, az iszap-, a zsidó- és közönséges fürdő. A vendégek számára terjedelmes lakház épűlt; e mellett más épület áll, mellyben kávéház, tánczterem s a bérlő lakja van. Mögötte sétahely terűl. A Vág bal partján Banka falu fekszik, melly mellett meredek sziklafal messzire kiszögellik s a folyót nyugati irányba szorítja. A hőforrások állitólag e sziklahegyben erednek s részint a folyó medrében részint jobb partján fakadnak ki. Onnan van, hogy a folyóban valami egy öl széles öv, melly a sziklától a fürdő fő kútjáig elhúzódik, a legkeményebb télben sem fagy be, midőn azon felűl és alul a folyót merő jéghát borítja. Mondják, hogy egykor a bal parton is voltak fürdők, mellyeknek nyomai azonban nem találhatók többé.

Pöstyén felett is zivataros napok vonúltak el. 1599-ben meglepék a törökök épen akkor, midőn számos fürdővendég volt jelen, kiket részint levágának, részint fogságba hurczolának. 1813-ban a Vág kiáradt hullámai boríták el a helységet és fürdőhelyet, és pedig olly hírtelenséggel, hogy sok ember odavesze, s az elpusztult kutak és fürdők csak nagy erőmegfeszítéssel és költséggel állíttathattak helyre. Azonban ez árvíz után gr. Erdődy József, a fürdőhely tulajdonosa, szilár-

dabb épületeket rakata s az egészet egy czélszerű fürdőintézetté alakíttatá.

Pöstyénhez nem igen messze Luka falut találjuk, a folyó bal partján; éjszakkeletre azon helységtől erdős hegy emelködik, mellynek csucsán a temetvényi várnak maradványai vannak. E várat egy ideig az Ujlakyak birták; később egyebek között Bercsényi Miklós, II Rákóczi Ferencz fő hadvezére bírta, kinek javai azután elkoboztattak. Jelenleg Temetvény már teljesen összeomlott. A Vág jobb partján, Luka faluval átellenben, Brunócz falu van, s ettől éjszaknyugatra, a folyótól kissé nagyobb távolságra, az 1700 tót lakossal biró Csejthe mváros fekszik egy völgyben, mellyet a Doranka patak öntöz. Csejthéhez éjszaknyugatra mészhegy mered föl, mellyet a Doranka félkörben körülfoly, s melly három oldalról olly meredek, hogy csak az egyik oldalon megmászható. E hegynek tetejét már nagyon omlatag vár borítja, melly messzire alátekint a Vág és Ótura völgyeibe. I Mátyás idejében a csejthei várnak vastag falai Svehla cseh rablókapitánynak börtönéül szolgáltak. Később a csejthei vár és urodalom az Országhok birtokába került, kiknek utolsó ivadéka, Országh Kristóf, 1567-ben a csejthei várban halálozék meg. Csejthe tehát visszaszállott a koronára, s Miksa Kanizsai Orsolyának adta cserébe ősi váraért Kanizsáért. Kanizsai Orsolya fia Nádasdy Ferencz cs. k. fölovászmester volt, ki Báthori György szatmári és szabolcsi föispány és Báthori Anna leányát Erzsébetet vette feleségül. Nádasdy halála után özvegye bírta a csejthei urodalmat, s e nő az, ki a várnak olly szomorú hírt szerzett. Erzsébet nagyon elnéző és engedékeny férje életében kinozta már iszonyatos kegyetlenséggel szolgáló leányait, sőt saját sógornéját is. Férje halála után pedig kéje, mellyet a vérengző kegyetlenkedésben talált, őrültségig fokozódék, s gyalázatoskodásait és gyilkos kínzásait olly határtalan dühösséggel gyakorlá, hogy gonosztetteit el sem hihetnők, ha törvényes oklevelek és tanuságok be nem bizonyítanák. Embertelenségeit csak hajadon szüzeken gyakorolta, kiket részint ravaszsággal és erőszakkal kerített hatalmába s ragadtatott el szüléik házából. E végre több megbizottja és kerítője volt. Undok vétkeinek hosszú sorát resteljük részletesen leírni; elég, ha

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt A. Fesca sculp.

BECZKO VÁRROM. RUINE BETZKO.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

megmondjuk, hogy valami 10 évi időköz alatt 300-nál több, sőt némelly tanúk vallomása szerint 656 lányt kínzott saját kezével vagy kínoztatott mások által halálra, és pedig a legkikeresettebb kínokkal, miket elvetemült elme csak kigondolni képes. Az agyon kínozott leányok közt nemes előkelő családok tagjai is voltak. Erzsébet nemcsak csejthei várában gyakorolta kegyetlenkedéseit, de mindenütt, a hol megfordúlt. Birtokain e végre elkészített különös helyiségei voltak; igy Csejthén, Beczkón, Sárváratt, Keresztúrott, Pöstyénben, Varanón, Ecseden stb. Sőt külföldön, pl. Bécsben, is folytatta ördögi mesterségét.

Igen késôn, az 1610. év végén lépett föl valahára Báthori Erzsébet ellen a közhatóság. Thurzó György nádor értesülvén az iszonyatos gonosztettekről, magához vevé az özvegy vejeinek, Zrínyi Miklós és Homonnai Druget Györgynek e végre kirendelt hű tisztjeit és Megyeri Imrét, Nádasdy Pál, a szörnyeteg fia, gondnokát s elegendő számu szolgák kiséretében a csejthei várba mene, hol a vérengző nőt tetten kapta, mert egy Dora nevű hajadon a kínzatás következtében épen akkor adta vala ki lelkét, két másik pedig halálra gyötretése miatt épen haldoklék. A nádor a százszoros gyilkost legott a csejthei várban örökös fogságra kárhoztatá, három fő bűnsegédét pedig, egy embert s két nőt, törvényszék elé állíttatá. Ez 1611-nek elején Bicse mvárosban összeülvén, a bűnsegédeket tűzmáglyára itélé el. Báthori Erzsébet 1614-ben a börtönben halálozék meg. Sokan állitották, hogy a híres, fejdelmi nemzetségből, származó nőt bűnös hiusága tette a világ legnagyobb gonosztevőjévé, a legundokabb szörnyeteggé. Azt beszélték t. i. hogy Erzsébet valamellyik szobaleányát arczul csapván s nehány vércsepp kezére fecsenvén, a bőrt azon helyen, mellyről a vért lemosta, gyöngédebbnek lágyabbnak vélte találni. S ez költötte fel benne az ördögi gondolatot, hogy szűz leányok vérében fürödve ifjúságát tartósabbá tegye. De a törvényszéki oklevelekben semmi bizonyítékát sem találjuk annak, hogy vérben mosakodott volna.

Csejthétől éjszakra, valami egy órajárásnyira Vág-Ujhely mváros van, mellyben 5800 német és tót lakik, kik csaknem felében zsidók. E városka, úgy látszik, már 1263-ban jelen-

tős helység volt, mert IV Béla a sz. mártoni apáttól Vág-Ujhelyért Német-Újvárt kapta cserébe. Utóbb Stibor lett annak urává, ki ott 1413-ban prépostságot alapíta. A nem egy tekintetből nevezetes kath. plebánia-egyház kapuja fölött még most is látható a Stibor készíttette felirat, melly nem a kőbe, de a kőből ki van faragva.

Vág-Ujhelynél odahagyjuk Nyitramegyét s Trencsénmegyébe jutunk. Itt a völgy még festőibb és érdekesebb; mindkét oldalán az erdős hegységek a partokhoz közelednek. A jobb parton meztelen, meredek sziklahegy mered föl, egészen elválva a háttérben domborodó erdős hegyektől; a magas sziklahegy tetőjét festői várrom koszorúzza. Délre a hegy alatt elterülő lapályon gyümölcsfa erdő sötétlik, mellyben a több mint 2000 tót lakostul népesített Beczko mváros rejtezkedik. A sziklacsúcson fészkelő vár hajdan Stibort uralta, s a monda következőleg adja elő keletkezését. Egykor Stibor vadászat után hűbéreseivel, hajtóival és ebeivel a sziklaszállal szemben leheveredvén, udvari bolondja Beczko elbeszélésein és tréfáin gyönyörködött. Jó kedvben volt, s jó kedvében kinekkinek megengedé, hogy magának valami kegyelmet kikérjen. Egyik azt másik mást kére. A bolond, rákerülvén a sor, ezt mondá: „Épittess a nagy szikla tetején, melly amott előttünk magaslik, egy várat s add nekem!“ — „Valóban bolondhoz illő kivánat, csak bolond kivánhatja, mi lehetetlen“ gúnyolódának a hűbéresek. „Ki mondja, hogy lehetetlen?“ kiálta az úr; „egy év se teljék el, s a várnak ott kell állania, s Beczko legyen a neve!“

Az úr parancsára legott minden oldalról munkások sereglének össze, hozzá látának a nehéz munkához s nemsokára, kőfalak és tornyok emelkedének a szikla ormain. Az utasok, kik arra jártak, megállíttattak, s lovaik és szolgáik egy heti munkára szoríttatának. Még el sem telt vala az esztendő, s az ország egyik legbüszkébb vára ott álla a szikla tetején. A vár Beczko nevét viselte, és Stibor vajda kedves mulatóhelyévé lett; a bolond más ajándékkal érte be. Stibor halálát is ott lelte. Egykor egy öreg szolgája legkedvesebb kutyáját bántotta vala; Stibor e miatt annyira felbőszűle, hogy megparancsolá, ragadják meg hü szolgáját s lökjék le a szikláról.

A VÁGVÖLGYE TRENCSÉN MELLETT. DAS WAAGTHAL BEI TRENTSCHIN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

A szolga csakugyan lelöketék, összezúzatva hömpölyge a mélységbe s átkot kegyetlen urára kiáltva adá ki lelkét. Egy év múlva Stibor nagy vadásztársaságot vendégelt meg; a vendégség után kiméne a kertbe, mellyet a legnagyobb erőmegfeszítéssel és költséggel a kopár sziklára varázsolt vala, s ott az árnyékos gyepre dőle, hogy mámorát aludva elpárologtassa. Álmában egy kigyó épen szemét mará meg. Stibor felriada s iszonyú fájdalmától üzve eszmélet nélkül rohana odább s igy épen azon veszélyes helyre juta, mellyről szolgáját lelökték volt. Ott letántorodván, a mélységbe zuhana s fejét ugyanazon kövek zúzák össze, mellyeken még szolgájának vére látszott vala. A várrom éjszaki oldalán a legszélső torony keskeny nyilásán keresztül egy csúpra jutunk, ez azon hely, mellyről, mint állítják, a szolga és úr a mélységbe zuhantak.

Hihetőleg Stibor a várat csak megújitotta s terjedelmesebbre épittette. Mert a sziklahegyen már sokkal elébb állott egy vár, mellynek neve Bolondócz vagy Bolondvár volt. Ez eredetileg királyi vár volt; az alatta épült Beczko helység már 1228-ban kelt adománylevélben előfordul. I Lajos a beczkói urodalmat Bánffy Miklósnak adományozá 1397-ben. Zsigmond idejében 1388-ban Stibor vevé bírtokába. Ennek unokája Bánffy Pálhoz ment férjhez, s ekkép a vár ismét azon család birtokába jutott, melly azt már előbb bírta vala. Az alsó-lindvai Bánffy nemzetségnek 1646-ban történt magvaszakadta után, Beczko birtokában hatan osztoztak, kik a sziklafészket elhanyagolták, ugy hogy az lassankint omladozni kezdett, mígnem 1729-ben a lángok martaléka lőn. Hajdan a mezőváros is meg volt erősítve; a hegynek azon oldalán, melyen a vár megmászható, erős kőfalak és tornyok egészen a lapályig huzódtak alá, mellyen a helység áll. Beczko helységben született báró Mednyánszky Alajos, ki számos egyéb munkákon kivül azon német munkát is írta, mellynek czíme: „Festői útazás a Vág folyón“, s mellyet leirásunkban mi is használtunk.

Beczkón felül a völgy megint kitágul Trencsény városáig, hol a hegyek nagyobbszerü alakot öltenek s hol a város fölött emelkedő hegyet a fölséges trencsényi vár koszorúzza. A két parton közel egymáshoz fekvő falvak közzül

csak a parttól kissé távolabban levő Szedlnicsát említjük meg, mivel ott van azon falusi lakhely, mellyben Lipszky ezredes, Magyarország jeles térképének szerzője lakozott.

A trencsényi vár már a régi őskorban épült. Némellyek első épittetését a jazügeknek, mások Terentius római hadvezérnek tulajdonítják, ki állitólag a hegy legmagasb ormán hatalmas tornyot rakatott faragott kőbül. Annyi bizonyos, hogy a magyarok ama hegyen már kész erősséget találtak, melly I István alatt a róla nevezett vármegyének központjává s a főispány székhelyévé lett. IV vagyis Kún László Csák Pétert tette Trencsény várgrófjává. Csák Péter fia, a híres Csák Máté, az egész Vág völgyét kerítette hatalmába, s uralmát egész felső Magyarországra terjesztette ki Komáromig és Visegrádig, mignem 1312-ben Róbert Károly által megvereték. E véres csata megtörte a hatalmas és büszke úr erejét, de teljesen meg nem semmisitette. Csák Máté még azután is daczolt a királylyal, háborut viselt a cseh királlyal is s egyre pusztitgatta a nyitrai püspök és káptalan jószágait. De azután hírtelen letűnt a történelem színpadáról, s 1321-ben Trencsény s az egész „Mátyusfölde“ Károly királynak hódola meg. A vár, mellyben Máté fejdelmi udvart tartott vala, ismét megyei ispány és várnagy alá kerűle, az alatta terűlő helység pedig királyi tulajdon maradt s 1342-ben a k. kamarának fizető városok közzé számláltaték. 1355-ben Károly magyar, János cseh királyok személyesen, a lengyel Kázmér pedig követsége által Trencsényben találkozván, békeszerződést vetének.

I Lajos király gyakran fordult meg Trencsényben s a várost nem egy kiváltságban részeltette. Midőn 1362-ben háborúra készült IV Károly császár ellen, a magyar hadak Trencsénybe gyülekezének, innen Morvára ütendők. Nehány évvel utóbb Trencsényben igen fényes fejdelmi találkozás volt. IV Károly német császár, fia Zsigmond cseh őrgróf, Lajos magyar kiràly, nejével, anyjával és leányaival együtt, azután Rupert rajnai nádorgróf, István bajor herczeg követei, végre számos magyar, cseh, német és lengyel úr gyülekezének Trencsénybe. Itt elsőben Zsigmond jegyet válta Lajos leánya Máriával, azután több más ügy végezteték el. Öt évvel

L. Rohbock del. Druck & Verlag v G G Lange in Darmstadt J. Richter sculpt.

TRENCSÉNY. TRENTSCHIN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

később, 1377-ben Zsigmond és Mária ünnepélyes esketése is Trencsényben mene véghez a császárné s Lajos kiràly jelenlétében.

Lajos kevéssel halála előtt a trencsényi várat Bebek György kincstárnoknak adományozá, ennek halála után Zsigmond király a lengyel származásu Stibort nevezé 1396-ban Trencsény, Nyitra és Pozsony vmegyék ispányává. A vár tehát elválasztatott a várostól, melly 1412-ben sz. k. várossá lőn. Stibor hűségesen szolgálta Zsigmondot, ezért terjedelmes jószágokat nyert nemcsak hazánkban, hanem Morvában is. Fia az öröklött birtokokat új szerzeményekkel növelte. A két Stibor, Csák Máté példáját követve, Trencsény grófja s a Vág ura czímét vette föl. De e nemzetség hamar letűnt. A második Stibornak egyetleu leánya levén, összes jószágai 1434-ben visszaszállának a koronára.

Ezidétt a cseh husszitták kezdék hazánkat bekóborolni és pusztítgatni; 1430—34 ismételve betörének s nemcsak a Vág völgyét dúlák föl, hanem egyfelől Árván és Liptón keresztül Kézsmárkig, másfelől a bányavárosokig nyomulának. Trencsény falai alatt azonban Rozgonyi Simon által megverettek.

Albert király Trencsényt hat más várral együtt hitbérül feleségének Erzsébetnek kötötte le. Ez utószülött fia jogainak kivívására a cseh brandeisi Giskrát hívá be. Trencsény tárt kapukkal fogadá Giskrát, s ennek hatalmas ótalma alatt csöndes napokat ért, míg az ország többi részét pártviszályok rongálják vala. Giskra csaknem olly hatalmas úr volt Magyarországon, mint hajdan Csák Máté, s gyámoltja László halála után is sokáig daczolt még az ország többségével és Mátyás királlyal. Ez hosszas küzdelem után végre megtörte az országban megfészkelt cseheket s Giskrát is meghódoltatta.

1461-ben nagy mozgalom volt Trencsényben. Podjebrad leánya Kinga vagy Katalin, Mátyás király mátkája érkezék ide a cseh urak fényes kisérete mellett. A királyi ara elfogadására küldött magyar urak még nagyobb fényt fejtének ki. A trencsényiek még sokáig emlékeztek a ragyogó öltözetekről, lakomákról, játékokrul, mellyeket ez alkalommal bámultak vala. De Kinga nemsokára sírba szállt; Mátyás és Podjebrad barátsága hamar kihűlt; majd hosszas háborúra keltek egy-

mással. E cseh háboru alatt Mátyás gyakran megfordult Trencsényben. 1475-ben Trencsényt hű harczosának, Szapolyai Istvánnak adományozá, ugy, hogy a korona csak 15,000 arany forinttal válthassa meg. Szapolyai István alatt Trencsény vára és városa legnagyobb fényét érte. A vár tetemesen megnagyobbíttatott s a leggazdagabb pompával fölszereltetett. A termek áros szőnyegekkel és kárpitokkal, aranyozással, faragványokkal s mindenféle drága bútorral ékeskedtek; a vár keleti részén szökőkutakkal, vízesésekkel, barlangokkal díszesített kert terült, melly kettős kőfallal volt kerítve. Szóval a trencsényi vár ekkor a budai és visegrádi királyi várakat is elhomályosította. Szapolyai István 1499-ben meghalálozék; 72 erős várát és urodalmait két fia öröklé. Ezek közzől György a mohácsi csatában esett el, János pedig magyar királlyá lett. Leánya Borbála a lengyel király Zsigmondhoz ment feleségűl. Fényes lengyel küldöttség jött Trencsénybe a királyi mátkáért. Szapolyai István özvegye 1521-ben hala meg Trencsényben. Ennek szerencséje csakhamar hanyatlani kezde. 1528-ban gr. Katzianer, Ferdinánd vezére szállá körül az erősséget, s leggyöngébb, délkeleti oldaláról vívá. De itt is nagy nehézségek gördűltek útjába; csak nagy bajjal sikerült az ágyúkat a hegyre vonszolni s a futóárkokban felállítani. Ez megtörténvén 30 napig lődözteté a bástyákat és falakat; de az őrség Baracsay Pál és Kozár Benedek János vezérlete mellett vitézűl ellentállott, mígnem tűz-golyó az egész várat lángba borítá. Szapolyai hada ekkor a leégett és elpusztult erősséget szabad elköltözhetés mellett föladá s kitakarodék.

Trencsény 1535-ig I Ferdinánd bírtokában maradt, ki azt tartozványaival együtt 40,000 aranyért gr. Thurzó Eleknek adományozta. Thurzó helyreállitá a várat, de nemsokára a k. kincstár kiváltotta, midőn az 1542-ben Izabellával kötött szerződés szerint a Szapolyai nemzetség ősi javait vissza kellett volna adni. Azonban Izabella felbontá a Ferdinánddal tett szerződést, a trencsényi vár és urodalom tehát a k. kamaránál maradt, mígnem 1564-ben Szécsy Márgitnak, gr. Salm Miklós özvegyének adományoztaték 65,000 arany ftért. Szécsy Márgit azután 1582-ben gr. Forgács Imrének adá el. For-

gács nagy fénnyel helyreállította a várat, de neje Szidonia szász-lauenburgi herczegasszony halála után gr. Illyésházy Istvánnak adá el, kit 1600-ban a király is megerősíte bírtokában.

Illyésházy István Krussich özvegyét tartotta feleségül s vele a Krussich család birtokait kapta Árvában és Liptóban. Mint liptói örökös főispány s Trencsény ura nagy tekintélyben állott. Gyanúba esvén, hogy az elégületlenekkel egyetért, Lengyelországba menekűle. De Bocskay nemsokára nyílt háborút kezde a király ellen s az ország felső megyéit elárasztván Trencsényig juta. Szilassy János és Károlyi István éjnek idején meglepék a gondatlan királyi őrséget s könnyű szerrel megszállák az erős várat, mellyet aztán Bocskay Illyésházynak visszaeresztett. Ezt Mátyás főherczeg megerősíté annak bírtokában s egyszersmind Trencsény megye örökös főispányává nevezé. Az utóbbi zavarokban a trencsényi vár érintetlen maradt; de II Rákóczy Ferencz hadai által öt évig vívaték. 1707-ben az őrség már kutya-, macska- és egérrel kényszerűle éhségét csillapítani. Végre Heister és Pálffy János cs. k. hadvezérek a szorongatott vár fölmentésére indulának 1708-ban, Rákóczy eléjök ment s a várostól délre valami egy negyed órányira, Biskupicz falu mellett, megütközék velök, de nagy romlást szenvede, ugy hogy szétvert hadait Bercsényi Miklós csak Szécsénynél bírta összeszedni.

A nagyhírű Illyésházy család utolsó ivadéka 1838-ban meghálálozék. Trencsény régóta elhagyott s omladozó várát báró Szina már 1835-ben vevé meg az utolsó Illyésházytól. Szina nem engedi, hogy a tiszteletet gerjesztő várromok lerontassanak s elhordassanak; de az idő folyvást rombolja. A termek és tornyok fedelei már a mult század végén tűntek el. Az alsó vár épületei azonban még csak nem rég lakható állapotban voltak s urasági börtönűl szolgáltak.

Trencsény sz. k. városa a várhegy és Vág folyó közötti keskeny lapályt foglalja el s részben még ép falakkal van kerítve, mellyek az erősség falaihoz csatlakoznak. Egyetlenegy útczából áll, melly alsó végén kissé kitágul. Hajdan a hegy egész oldalát házak borították, s a most különálló anyaegyház a város közepén volt. A külváros jóval nagyobb, mint a

tulajdonképi város, de az összes népesség csak 2600 emberből áll, kik jobbára tótajkúak. Mindjárt a felső kapu mellett van a megyeháza, mellynek teremét az Illyésházyak arczképei ékesítik. Jóval terjedelmesebb épület a kegyesrendiek kollegiuma, melly a város déli részén van s hajdan a jezsuitáké volt. Lippai György érsek 1652-ben kezdé a kolostort és egyházat építeni, de az épitkezés csak 1715-ben fejezteték be. Az egyház belseje márvány, faragványok, aranyozás és festmények által a jezsuiták ismert modorában van ékesítve. A kolostor három emeletes szép épület, nagy ablakokkal, márvány ajtófelekkel és lépcsőzetekkel. Átellenben Szécsényi érsek 1694-ben nemes ifjak számára nevelő intézetet építtete; ezt most a katonaság használja.

A város anyaegyháza a várhegy oldalából kidomborodó, elszigetelt magaslaton áll, a mostani városon kivűl, mellyből 122 lépcsőnyi folyosó vezet a dombra. E régi egyház eredetileg gót modorban volt építve, de 1528-ban, Katzianer vivása alkalmával leége, s most csak szentélyén látszik meg a régi építés, mig hajója, tornya s homlokfala a 16. századból való. Vas rácscsal elzárt egyik oldali kápolnájában az Illyésházyak sírboltja van, s a bal oldali oltár mellett fekete márvány fülkében az 1648-ban elhúnyt Illyésházy Györgynek életnagyságú képszobra látható, mellyet özvegye Thurzó Ilona félig átlátszó alabastrombul készíttetett. II József intézkedései folytán a sírboltbul több fém koporsót kiemeltek, mellyek többnyire igen ékesen voltak készítve s aranyozott oroszlányokon nyugodtak, s mellyekben becses nyaklánczok, gyöngyfűzérek, gyűrűk, gombok, buzogányok, kardok s egyéb ékszerek találtattak. Ezeket gr. Illyésházy dubniczi kastélyába vitette, a koporsókbul pedig edényeket készíttetett a jószágain levő kórházak számára. Az egyház érdekes régiségeihez egy gót modorú szentségtartó s két régi kehely tartozik, mellyeket I Lajos ajándékozott az egyháznak, ki azokat állitólag IV Károly császártul az 1362-ben történt találkozás alkalmával kapta volt ajándékul. A szentségtartó aranyozott ezüstből készült s 24—28 hüvelyk magas; a kelyhek felül szélesek, lábaik sokszögletűek.

Az anyaegyháztul kezdve a sziklafal mentében lassan

emelkedő út csakhamar régi toronyhoz vezet, melly alatt jelenleg a várnak fő bejárása van. E kapu a várkerítés nyugati oldalán van, körülbelől annak közepén s mintegy fele úton a völgybül az erősség fő épületéhez. Attól följebb menvén s román modorban épült, valami 60 láb magas torony mellett elhaladván, jobbra buja fűvel benőtt, majdnem egészen lapályos tágas tért látunk, mellyet körösleg erős védmüvek s omladékos épületek környeznek, s melly fölött a tulajdonképi várral koszorúzott hegycsúcs még mintegy 100 lábnyi magassságra emelkedik. Innen már meglátjuk a sokféle épületek terjedelmes romjainak általános alakját, jóllehet a legmagasb várrészeket még nem láthatjuk. A terület szabálytalan felületéhez alkalmazkodó mindenféle épületek együtt véve olly háromszöget képeznek, mellynek leghosszabb oldala nyugatra a város felé, legrövidebb oldala éjszakra, előrenyúló csúcsa pedig délre fordul. E csúcsban van az építmény fő tömege, melly magas sziklán állva az egész erősségnek leghatalmasb védmüve.

Ha a följebb említett torony mellett elhaladva éjszaknak megyünk, nemsokára a 456 láb mély kúthoz érünk, melly egészen a hegy kemény sziklájában van vájva, s mellynek víztükre hihetőleg a Vág vizével egyszintü. E kút fölé toronyszerü védmü volt épitve. A nép a „szerelmesek kútjának" nevezi. Épittetését illetőleg ezt regélik: Gróf Szapolyai István a török háborúból Trencsénybe gazdag zsákmánnyal s válogatott, tetemes váltságot fizethető foglyok egész seregével tért meg. Valamennyi fogoly közzől kellem és méltóság által egy szende hajadon tünt ki, előkelő török leánya, kit társai nagy tisztelettel illettek. Szapolyai e leányt feleségének, a büszke és szeszélyes Hedvig teseni herczegasszonynak ajándékozta. A szolgaságra jutott leány nem ugyan szépsége, de bús mélasága és szendesége által nemsokára megnyeré kevély úrnője akaratos kegyét, mi ritka s ezért irígyelt szerencse volt. Szapolyai óriási erőket hozott vala mozgásba, hogy trencsényi várát a világ nyolczadik csudájává tegye s olly müvekkel környezze, mellyek megvívhatlanságának hírét megállapítsák. Csak egyet nem tudott teremteni se épitőmesterei leleményessége, se tulajdon zord indulatossága s minde-

neket leigázó akaratja: vizet. Mogorva boszuságában gyakran panaszkodik vala a várnak ez egyetlen hiánya fölött, mellyet örömest több dézsa arannyal vásárolna meg, csak lehetne a kemény sziklát arannyal meglágyítani. Egy nap épen a mármár kész építést szemlélgeti vala, midőn hírét vevé, hogy török kereskedők érkeztek a városba, kiknek feje a vár urával beszélni ohajt. Omár, ez volt a főnök neve, szép, nemes magatartásu férfiú, előadá a grófnak; ő mint előkelő nemzetségek küldöttje érkezett ide, hogy rokonaikat fölkeresse s gazdag váltságdijon a rabszijakbul kiszabadítsa; méltóztassék a vár urának a díjt meghatározni. Kevésbbé zordon, mint szokása volt, válaszolá Szapolyai: ha megegyeznek a díjban, legyenek szabadok a foglyok, kivéve azokat, kiket udvari embereinek és hűbéreseinek ajándékozott s kikről többé nincs joga rendelkezni. Ez az eset bizonyos leányra nézve is áll kit a herczegasszony magának kiszemelt és már megszeretett. Omár e szavak hallatára megrendül, esdve kéri, hadd láthassa a leányt. Fatima, ez volt a leány neve, odajön: minden tettetésnek legott vége szakad. Omár megtalált kedvesét forrón ölelve szivéhez szorítja. Fatimáját, imádott jegyesét valamelly város vivatásakor vesztette vala el, midőn Szapolyai hadai már benyomultak, de a törökök vitézsége által ismét kiszoríttattak. Omár roppant díjt ajánla kedveseért; de a gróf hidegen megtagadja tőle, pénzért nem engedi oda hitvesének kedvenczét. Az ifju török magán kivül lábához borúl; ekkor a haragos úr dörgő hangon kiáltja: „Fakassz vizet e sziklábul, elébb nem fakasztod a könyörnek könyeit szememből!“ — S ha sikerül a követ meglágyítanom? — „Ha sikerül, Fatima s minden fogoly váltság nélkül szabadon mehet.“ — Omár felszökve odanyújtja jobbját; „Megfogadod-e lovagi szavadra?“ Szapolyai oda veti kezét erősítve igéretét, mellyet soha se ellenének se barátjának meg nem szegett. Omár legott hozzáfog társaival együtt a nehéz munkához. Bámulandó gyorsasággal halad a munka, a kút napról napra mélyebb lőn. De mentől nagyobb a mélység, annál nehezebb a munka Nap nap után múlik, sikert egyiksem hoz. Már három hosszú, örökségnek látszó esztendő telt vala el; hihetlen mélységre volt a szikla kivájva, s vizet mégsem találtak. Ekkor Omár

kimerült; elhagyta bátorsága és ereje; betegágyhoz szegezve borzalommal látá halálát közeledni, mivel föláldozása hiába történt, mivel Fatimája mégsem fogjá kedves szülőit, gyermekkora játszótársait, hitének és prófétájának mecseteit látni. Fatima gondos ápolása nagynehezen még visszatartja elrepülő lelkét ... egyszerre örömszózat hallatszik: „Víz! víz! dicsértessék Allah!“ E szózat mint enyhitő varázsütés hat a szerelmesekre, kiket Szapolyai, mert legforróbb vágya immár beteljesült, királyilag megvendégel s gazdag ajándékokkal hazájokba ereszt. —

Igy tartja a monda; de úgy látszik, hogy e kút jóval elébb, már a 14-dik században ásatott.

Ha a „szerelmesek kútja“ mellett elhaladván, az ott terülő omladékokon keresztül lemászunk, a keritőfalbul kiugró kerek alacsony toronyhoz érünk, melly ágyulőréseivel a vár nyugati oldalán uralg s hihetőleg az erősség legrégibb épülete. Ennek eredeti alakjára alig lehet már ráismerni, mivel különböző időben másmás végből többféle toldást és átalakitást nyert. Újabb időben a vármegye fegyvertárául szolgált. E torony alatt a szilárd, füstbarna és mészpat-erekkel átszőtt mészkőbül álló sziklafal egyik sikároltabb helyén római fölirást leltek, melly hihetőbbé teszi, hogy a vár csakugyan a rómaiaknak köszöni eredetét. E toronynál végőzdik az erősség nyugati oldala, mellyhez éles szöglet alatt a kerítőfal éjszaki része csatlakozik. Valamint a nyugati kerítés, úgy az éjszaki is meredek sziklalejtő szélén emelködik, s több alacsony épületből állt, mellyekben kis kápolna, malom és cselédlakások voltak. Ez éjszaki oldal keleti sarkán tömör kerek torony, az „éhség tornya“ állt, mellyet állitólag Csák Máté várbörtönül épittetett. E tornyot az Illyésházyak egyik jószágigazgatója lőporral akarta szétbontani, hogy a dubniczi új kastély épitésére anyagszert szerezzen. Azonban a föllobbantott lőpor nem igen ártott az erős toronynak; külső falai még most is rendületlenül ott állanak. Itt kezdődik az erősség keleti oldala, melly elsőben mély völgyszakadás mentében vonul el, azután a vár fő tömegéhez csatlakozva déli irányt vesz.

A vár belsejébe a várossal ellenkező, keleti oldalon levő bejárás vezet. A főkapu beomlott, s csak magasra halmozott

omladékon át lehet bemenni. Nem messze a bejárattól hosszú, kétemeletes épület van, mellynek ablakai napkeletre szolgálnak, s mellynek homlokfalán olly czímer látható, miből következtetik, hogy Cillei Borbála, Zsigmond király neje építtette. Annyi bizonyos, hogy a czímer a Cillei családé, s Borbála alkalmasint özvegysége idejében élt e palotában, ha nemis sokáig. Borbála e palotájával éjszak felé kapcsolatban van azon várrész, mellyet Csák Máté rakatott, míg nyugat felé a főtorony s I Lajos király építménye áll, mellyhez megint Szapolyai épitményei csatlakoznak déli irányban. Szapolyai épitményeit a többi várrészektől mély árok választja el, s három oldalról félkörben futó hatalmas bástya környezi, mellyen belül palota és erős kerek torony állott. Csak napkelet felől, az átellenben álló hegyről levén ostromolható a vár, e helyet leginkább erősitette, meg Szapolyai. A följebb emlitett főtorony 105 láb magas s hat emeletre van osztva. E torony tetejéről nemcsak a nagyszerű våromladványok minden részökben áttekinthetők, hanem köröskörül messze kilátás esik a szomszéd vidékre is: nyugatra emelkedik a Javorina; éjszakra a nagy Manin, melly Beszterczе mellett áll; keletre szép erdőségek domborodnak; alul a Vág völgye nyulik el Trencsény városkájával s az alább levő számos faluval, majorsággal, várral és egyházzal; sőt a messze távolban Bolondócz vagy Beczko és Vág-Újhely tornyai is mutatkoznak kétes szürkületben.

Trencsényen fölül a völgy mindinkább összeszűkül s éjszakkeleti irányban huzódik el. A folyó mindkét oldalán a partot szegélyző hegységek alján egyegy országút vonúl el. A bal parton a Machmács hegynek szakadéka a folyóig közeledik, a jobb parton pedig sötét bükkfa erdővel borított sziklás hegy mered föl, mellynek meredek oldalán a szkalkai apátság maradványai, mármár dőledező kolostor és templom fehérlenek. A közel sziklabarlangban, a szent monda szerint, hajdan Bencze, Dalmátországból ide szakadt remete s tanitója és barátja Zöerard lakoztak. A barlang szájától hat ölnyi távolságra nagy teremmé kitágul, melly napkelet felé kőfallal van elzárva, s melly egykor kápolnául szolgált. A két remete darab ideig együtt élt hirdetve az evangyeliomot s mivelve a szeretet müveit. Zöerard azután Nyitrába vette magát a

Zobor hegyre, hol hivatásának élve 1010-ben meghálálozék. Bencze magára maradt a barlangban s kettős buzgalommal folytatta kegyes munkáját. De a környék pogány népe közzűl sokan megbotránykoztak a keresztyén vallás hirdetésén, s három gonosz pogány eltökélé magában, hogy az istenes embert megöli. Fölkerekedve gyilkos szándékkal a barlangba menének, hol Benczét térden állva s imádkozásban elmerülve találák. Meglátván a gyilkosokat, Bencze Istenben vetett határtalan bízodalommal megparancsolá a sziklafalnak, nyíljék meg s vegye ótalmába, s a mint a sziklát megilleté, csakugyan megnyílék az, s Bencze eltünék a meghökkenve bámúló gyilkosok elől. Lábnyomok és nehány kerek lyuk, mellyek a sziklafalon láthatók, még most is tanúsítják a történt csudát. De a gyilkosok még se hagytak föl gonosz szándékukkal; minden lépten nyomon ólálkodának a remete után s egykor megfogák az úton, a sziklaorom szélére hurczolák s onnan letaszíták a folyóba. Ennek hullámai a holttestet a tulsó partra vivék; a sasok siralmas kiáltásokat hallatának, mígnem nehány jámbor ember a halottat megtalálá s eltemeté. 1013-ban Bencze testét fölvevék a sírból s Nyitrába, az ottani székesegyházba szállíták Zöerard földi maradványai mellé, hol az ereklyék köz tisztelet tárgyai voltak. De trencsényi Csák Máté a két szent ezüst koporsóit elvitette, a bennök volt tetemeket pedig elszóratta.

Jakab nyitrai püspök 1222-ben azon helyen, hol Bencze élt és munkálkodott vala, a király megegyezésével kolostort épittete a benczések számára; Thurzó György pedig, a nádor nagyatyja, 1520-ban egyházat épittete a sziklaormon, mellyről a remete a folyóba taszíttatott. Mária Terézia a szkalkai apátságot a trencsényi jezsuitáknak adományozta, végre a rend eltöröltetése után az apátsághoz tartozó jószágok a tanulmányi alaphoz csatoltattak.

Szkalkával általellenben Apátfalva, ettől délre Kubra falu van, hol savanyuvizet találunk, mellyet Trencsénymegyében a legkellemesb izűnek tartanak.

Apátfalvától éjszakra a Tepla völgye nyílik, melly kelet felé kanyarodik. E völgyet festői erdős és sziklás hegyek környezik, s egyik leggyönyörűbb vidékén a tepliczi vagyis

trencsényi fürdőhelyet találjuk. E fürdőhely Trencsénytől éjszakra 2, s a Vág bal partját kisérő országúttól keletre egy óra járásnyira van. Már Vernherr György említi a trencsényi gyógyforrásokat 1551-ben Bécsben megjelent latin könyvében, mellyet Magyarország csudálandó forrásairól írt. 1594-ben a trencsényi vár és urodalom a gróf Illyésházy család birtokába kerüle. Az Illyésházyak 6 medenczével bíró, állandó fürdőintézetet állittattak, s a fürdők használatát mindenkinek ingyen engedték meg. 1835-ben b. Szina György vevé meg a trencsényi urodalmat. Szina a trencsény-tepliczi fürdőhelyet annyira kitágíttatá, hogy 2—3000 vendég befogadására alkalmassá lett. Mostani birtokosa báró Szina Simon sem kimél áldozatot, melly a fürdők felvirágoztatására szükségesnek látszik. A fürdővendégek elszállásolására szolgálnak: az úgynevezett kastély, igen terjedelmes épület, 4 más urasági épület s nehány kisebb magánház. A sok forrás közzől 5 a közfürdők táplálására szolgál, egy pedig részint ivásra, részint a kádfürdők megtöltésére használtatik. A források hőmérséke 28 és 32° R. között változik. Fő alkatrészeik: kén, mész, magnezia, kali és natron. Legújabb időben a jod- és fluornak is találták bennök nyomait. Ezek szerint a trencsény-tepliczi források a legjelesebb földes kénes hévvizekhez tartoznak. Jelenleg öt tükör- s több kádfürdőt találunk ottan, füthető szobákkal; a kádfürdőkben hideg és meleg zuhanykészületek is vannak. A fürdőhely környéke gyönyörű.

Tepla falutól éjszakkeletre, egy fél óra járásnyira, Dubnicz tót mezővárost találjuk, terjedelmes urasági kastéllyal, mellynek azonban igen alkatmatlan fekvése van, s nagy kerttel. Az Illyésházyak újabb időben rendesen Dubniczen laktak, s ottani kastélyukban szép könyv-, kézirat-, kép- és régiséggyüjtemények voltak, mellyeket gr. Illyésházy István, nemzetsége utolsó ivadéka, 1825-ben a nemzeti muzeumnak ajándékoza. 1835-ben Dubniczet is b. Szina vette meg.

Odább menve másfél óra alatt Illavát érjük, melly nem jelentéktelen mváros; ott szép és nagy kastélyt találunk, mellyet tulajdonosa gr. Königsegg legujabb időben a kormánynak adott el 200,000 ftért, melly azt fenyítőházzá változtatta. Ez épület fő homlokzata a Vág folyóra szolgál, s ez oldalon kétemeletes,

ellenben az udvar felé csak egyemeletes. Ablakaiból szép kilátas esik a mélyebben fekvő völgyre, a folyóra és ligeteire, a tulsó parton levő Pruszka mvárosra s a tul rajta fölmerülő Oroszlánykőre. Illava vagyis, mint hajdan neveztetett, Léva a régi időben királyi bírtok volt; I Mátyás vitéz hadvezérének s a híres fekete sereg kapitányának Magyar Balázsnak adományozta. Magyar egyetlen leánya férjhez ment Kinizsi Pálhoz, amaz óriási hőshöz, ki két karddal harczolt, s noha több mint negyven ütközetben részt vett, soha meg nem győzetett. Utóbb Illava a horvát eredetű Osztrosics család bírtokába jutott. Egyik tagja be hagyta magát bongyolítani az I Lipót ellen forralt összeesküvésbe, e miatt elkobozták javait, s Illava ekkor gr. Breuner Szigfried Kristóf birtokába juta 80,000 ftért. Breuner az alsó várat urasági lakházzá alakittatta át, mig a felső várból Széchenyi György primás kolostort csináltatott, mellyet a keresztes barátoknak adott, kik 1692-ben megszállák s II József által történt eltöröltetésökig birták.

Illava mögött a hegyes tetőjü Malenicza s odább a Moitinhegy merülnek föl. Nem messze Illavától, a délkeletrül jövő Zliechava patak mellett Kossa jelentéktelen mváros fekszik, hol régi vár volt, melly I Leopold idejében tövéből kiforgattatottt. Ekkor gr. Petróczy volt a vár bírtokosa, egyik fő részese az úgynevezett Wesselényiféle összeesküvésnek. Ennek fölfedeztetése után Heister cs. k. tábornok Kossa alá szálla, hol Petróczy s a két Tököly megvonúltak vala. A három gróf, midőn látták, hogy a várat nem lehet megvédeni, éjnek idején Likavára menekűle, az őrség pedig szabad elköltözhetés mellett föladá Kossát.

Ezzel általellenben, a Vág jobb partján, Pruszka kis mváros fekszik, mellyet gr. Königsegg szép kastélya, ferenczeskolostor és kórház ékesít. Éjszaknyugatra Pruszkától, két fehér mészkő-szikla mered föl magasra; a kisebbiknek szédítő meredekségű ormán Oroszlánykő romjai vannak, mellyeket alulról fegyvertelen szemmel alig lehet kivenni. E vár nem volt nagy kiterjedésű, de talán a legmerészebb építés, melly hazánkban előfordúl; mint csigalépcsőzet ugy futják körül a várépítmények a mind hegyesebbé, véknyabbá váló kúptetőt, mellynek legmagasb csúcsa alig terjedelmesebb egy négyszeg ölnél,

s még ott is egy szoba volt, kiugró erkéllyel, melly a szédítő mélység fölött lebegett. Oroszlánykő, úgy látszik, IV Béla idejében épült legelsőben. II Ulászló alatt a szomszéd Szlopna faluból eredt köz lovas lett urává, s ezért Oroszlánykőinek nevezte magát. Azután a vár visszaszállott a koronára s 1577-ben Jakusics Ferencznek adományoztaték; I Lipót pedig a várat és urodalmat gr. Breunernek adá 56,000 ftért, s ennek örökösei, a Königsegg grófok, most is bírják.

Lédecz és Horócz falvakban kastélyokat, Rovnyén kastélyt és szép kertligetet találunk. Ettől éjszaknyugatra, szük völgytorokban Lednicz mvárost találjuk, melly fölé magas, czukorsüveg-alakú sziklahegy mered föl. E hegynek csúcsát egy régi, összeomlott vár koszorúzza, mellyben egykor két elhírhedt rablólovag, a két Podmanin testvér lakozott. I Ferdinánd e várat Telekessy Imrének, egyik hadvezérének adományozta; Telekessy unokájának két leánya volt, egyikök Rákóczy György hitvese lett. Ekkép a ledniczi vár és urodalom a Rákóczy család birtokába jutott. II Rákóczy Ferencz leánytestvére Julia a Németalföldről Ausztriába szakadt Aspremonthoz, Nándorfehérvár gyáva védőjéhez ment feleségül, s így a ledniczi urodalom az Aspremont család birtokává lett. Jelenleg gr. Erdődy Károly örökösei bírják. A vár már éktelen omladvány s a főbástyatornyon kivül, mellyhez 80 hágcsóból álló s a sziklába vágott lépcsőzet vezet, meg egy terjedelmes laküregen kivül semmi említésre méltót se mutat.

A ledniczi urodalomhoz Pucho mváros is tartozott, melly a Vág jobb partján fekszik. A 30 éves háború elején Prága mellett, a Fehér hegy alatt, történt csata után, melly az önálló cseh királyságnak véget vetett, Rákóczy György a Csehországból ide menekült protestánsokat készségesen fogadá s Puchóban megtelepíté, hol azok csakhamar külön utczát épitettek. A csehek különösen posztókészítéssel foglalkoztak, s Rákóczy ótalma alatt ezen iparágok annyira felvirágzott, hogy a puchói posztó a legfinomabb belgiomi és hollandiai gyártmányokkal versenyezhetett. Rákóczy nyomdát is állíttatott Puchóban. Jelenleg az akkor beköltözött csehek ivadékai semmi tekintetben sem különböznek a környék többi tótajkú lakosaitól s már csak közönséges kék posztót készítenek.

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v G G Lange in Darmstadt

GALGÓCZ — GALGOTZ.

Pucho s a keletre levő Vág-Besztercze közt a Vág tetemes kanyarúlatokat tesz, mellyeket csak a jobb parton kisér egy kocsiút. Ez Orlove faluba visz bennünket, hol egy dombon a Balassa Zsigmond által épitett nagyszerű kastélyt találjuk, mellyet egykor árkok és sánczok környeztek, s mellyet rendesen Zsigmondházának neveznek. A bal parton az út elhagyja a folyót s Bellus mvárosba visz, mellynek közelében a Facsko hegység egyik kiszögellő szakadéka egészen a Vág vizéig elnyúlik s annak oka, hogy az út még nagyobb kerülést tesz s elsőben kies, magános völgybe ereszkedik, azután a hegy gerinczét szegi s végre Besztercze előtt ismét a Vág völgyébe száll. E völgy Trencsénytől kezdve Bellusig s Puchóig körülbelől fél mérföld széles, középszerű magasságu, jobbára erdős hegyektől szegélyzett, sűrűn népesített nyájas térséget képez. Pucho és Besztercze között összeszűkül, s bal partja egészen lakatlan; Beszterczénel keveset kitágul, de nemsokára megint keskenyebbé válik. Nyugatra, a Vág tulsó oldalán, alúl igen meredek, felül sűrű erdővel fedett, hosszú hegyfal emelkedik, ezzel általellenben, a bal parton az ikercsúcsú magas Manin mered föl, melly a Bellusnál feldomborodó Maleniczával egész Trencsényig látható. Dél felé a láthatárt alacsony fokföld rekeszti be, mellynek tetejéről a csinos Ilona-templom tekint alá; éjszak felé a zöldellő völgy messzire kitárúl. A jobb parton föltornyosúló meredek sziklakúp tetején a vág-beszterczei várnak romjai láthatók. Ez igen tekintélyes, festőileg fekvő épitmény; egykor a Balassa nemzetség bírta. A hegy lejtőjét szép kertliget borítja, melly csaknem egészen az újkori kastélyig elhuzódik, melly a hegy tövén s épen a folyó mellett épült, s mellyhez Podhragy vagyis Váralja nevü falu csatlakozik*). A beszterczei urodalom most Ulmann Móricz örökösei bírtokában van.

A hegy tetejét koszorúzó régi várban hajdan a Podmanin testvérek tanyáztak, kik több száz csatlósaikkal rablójárataikat Morváig és Sziléziáig kiterjesztették. Haláluk után Vág-Besztercze s egyéb bírtokaik a koronára szálltak, s I Ferdinánd Serédy Gáspárnak adományozta, ki a vág-beszterczei

*) Ide való azon aczélmetszet, mellyen hibásan áll „Galgócz."

várat, melly a Podmaninok alatt leégett volt, ismét helyreállitotta. Serédy özvegye 1571-ben Balassa Endréhez mene férjhez, s a beszterczei vár ekkép a Balassa család birtokába kerüle. A Vág bal partján fekvő Vág-Besztercze mezőváros, mellyben valami 2500 ember lakik, kik élénk kereskedést űznek. A helység anya-egyházában, mellynek csúcsivű boltgerinczei vannak, de más egyébIgót ékesítékei nincsenek, nehány igen nevezetes szobrászati mű látható. A templom bal falába az 1558-ban elhúnyt Podmanin Ráfael emlékköve van beillesztve. A levente életnagyságu képszobra az, szakálla igen hosszú s az övön alulig ér, jobb kezében kivont kardot, baljában a családi czímerrel díszesített paizst tart. Más helyütt veres márványból faragott három alakot találunk, mellyek szintén a falba illesztvék. Kettejök hermesz-alakú, remek készítésű s valami 24 hüvelyk magas szobor; mindkettő régi mű. De még régibb a közbenső szobor, melly Péter apostolt ábrázolja. Mégnézésre méltó az oltárasztal előrésze is; ez nagy, karrárai márványból faragott féldomború mű. Jobbra fölfegyverzett lovag térdepel, előtte négy fiú; balra egy nő s három leánya térdel. E mű a régi vár kápolnájából hozatott ide.

Beszterczén túl fölfelé a völgy újra kitágul, az út a hegy oldaláról lassankint a völgy fenekére ereszkedik alá. Nemsokára a bal parton fekvő Predmért érjük el, melly csekély mváros. Itt nyílik a Vág egyik leggyönyörűbb oldalvölgye, t. i. a szulyovi völgy, mellyen egy patak kigyódzik végig, s melly elsőben éjszakkeleti, azután délkeleti irányban huzódik el. Összevisszaszaggatott, számtalan csipkével, szirtekkel és tűkkel szegélyzett sziklahegység rekeszti be. Szűk szoroson át, melly alig nyujt elegendő helyet a pataknak és útnak, jutunk a völgybe, mellyet kivált éjszaki oldalán a legfurcsább alakú sziklák határolnak. Ezek igen sajátságos látmányt nyujtanak. Itt magas, nyulánk s vékony aljú oszlopok emelkednek; amott hegyes kúpok közvetlen a gyepből merednek föl. Odább kővé vált helységet vélünk látni, az alacsony gunyhók közzől palota emelkedik ferde ablakokkal; más helyen mintha szószéket látnánk, ettől nem messze kerek asztal áll, melly körül három játékos ül. Itt megint félkörben elnyúló körszínt képeznek a sziklák, amott kővé vált oroszlányt, farkast, kutyát

embert látunk fölemelt buzogánnyal. A sziklák sajátságos alakulatait azok minőségéből fejthetjük meg magunknak. Laza szerkezetű gyűlmények, mellyek mindenféle nagyságu, kerek kavicsokból állanak s mészmárgaféle kötszerrel összeforrasztvák. Tehát a hőmérsékleti változások s a légbeli esedékek befolyása alatt a legkülönösebb alakzatokat és csoportozatokat öltik magokra, mellyek azonban nagyon mulandók és változók, ugy hogy majdnem minden évben más-más sziklaalakokat lelhetünk. E sajátságos alakú sziklák közzűl a Rohács (szarvas hegy) mered föl, melly az egész környék legmagasabb hegye. Legmagasabb három csucsa ugy van helyezve, hogy háromszögöt képez, s egykor három szegletoszlopáúl szolgált egy kis várnak, mellynek maradványait puszta szemmel alulról alig vehetjük ki. E várat I Ferdinánd valami szerémi Sebestyénnek adományozá, ki azután Szulyovszkynak nevezte magát. A várhegy délkeleti alján Szulyov, éjszaknyugati oldalán pedig Jablonov apró falvak fekszenek.

Predmértől nem messze a Vág jobb partján Nagy-Bicse mvárost látjuk, mellyben 3000 tót lakik, s melly mellett terjedelmes s tekintetes várkastély van, szeglettornyokkal s magas falakkal. E kastélyt 1581-ben Thurzó Ferencz rakatá csaknem egészen újból, 1605-ben Bocskay hajdúinak egyik kapitánya fölperzselé, s Thurzó György, a híres nádor, azután fejdelmi fénnyel helyreállíttatá. Thurzó az ujonnan fölépitett és fölszerelt kastélyban már 1607-ben üllheté meg legidősb leánya Judit egybekelését Jakusics Endrével, és pedig roppant fénynyel. A Thurzók Lengyelországból elsőben Ausztriába, azután pedig Magyarországba szakadtak. 1396-ban négy testvér Szepesben telepedett meg s itt Bethlenfalvát szerezte. Ezek közzűl csak az egyiknek, t. i. Györgynek voltak magzatai. Györgynek két unokája 1470 tájban az Ágosta városába való ' Fuggerekkel szövetkezve a koronától a felsőmagyarországi bányákat vevé haszonbérbe. Ekkép nagyon megvagyonosodtak, s csakhamar a királyoktól is jószágokkal és méltóságokkal halmaztattak el. A nemzetség azután a szepesi és trencsényi ágakra szakadt; a trencsényi ág már 1621-ben, a szepesi pedig 1636-ban hala ki. A trencsényi

ág utolsó ivadéka, Thurzó Imre, özvegyét Eszterházy Miklós vette feleségül s e házassága által megvetette alapját az Eszterházy herczegek gazdagságának. Thurzóék nagyon kedvelték a pompát, fényt és vendégséget. Thurzó György nádornak 1616-ban Nagy-Bicsén ûllt temetésekor a gyásztor alkalmával 10 ökör, 43 borju, 144 bárány, 341 liba, 691 csibe, 103 császárfajd, 55 csuka, 169 potyka, 100 pisztráng, 750 fejérkeszeg, 150 ángolna, 100 czompó, 600 hering, 1600 tojás, 4 mázsa sajt és túró, 103 font olaj, 235 akó bor, 114 akó ser, stb. emészteték föl. Midőn Thurzó György hetedik s legifjabb leánya Anna lakodalmát gr. Szúnyogh Jánossal Árva várában ünnepelte, nádori körlevelei által az ország összes nemességét hivá meg e berekesztő figyelmeztetéssel: „A lakodalom egy álló évig tart; mindenkit szivesen látunk."

Bicsével majdnem általellenben, a Vág bal partján, Hricso falu van, mellynél igen meredek, csipkés sziklahegy mered föl, tetején váromladékot hordva. E várhoz is monda csatlakozik. A vár egykor Lahar nevű rablólovagokat uralta. Az utolsó Lahar özvegyet hagyott hátra, kinek kezét egyebek közt Thurzó Ferencz is kérte. Az özvegy hajlammal viseltetett ugyan a tüzes kérő iránt, mindazáltal vonakodott vele egybekelni, mivel már nem épen fiatal menyecske volt. Tehát a király jóváhagyásával fiáúl fogadá őt s a halála után hátrahagyandó összes javainak örökösévé nevezé. De Thurzó csakhamar úgy találá, hogy nagyon is sokáig kellene várakoznia, ha az özvegy halálát akarná megvárni; tehát éjszaka két legényével az özvegy szobájába törvén, erővel kihurczolá ágyából s valami félreeső tömlöczbe veté. E gaztett elkövetése után az egész vár rémitő lelkekkel telék meg, mellyek nyöszörgése, jajgatása és ördögi kaczagása a vár lakóit szakadatlanúl ijesztgette. Ekkor őszfürtű barát jelenék meg a várnak új ura előtt s szemére lobbantván háladatlan gonosztettét, mellyet titokban elkövetett vala, töredelmességre s javulásra inté. A vár ura nem igen épült a barát szemrehányásain és intésein s toronyba záratá őt. De más nap reggel a szerzetes kővé válva s óriási alakot öltve épen a vár kapuja előtt állott s még most is ott áll. A lelkek mind erősebben zaklaták és rémitgeték a vár lakóit, hogy utoljára senkisem akart többé

ott maradni. Thurzó végre magába szálla s ki akará ereszteni az ártatlan fogolyt, de ennek már csak hült tetemeit találták. Most mindenki odahagyá a várat, melly azután legott lángba borúla s összeomlék.

Hricsón túl a hegységek mindkét oldalon ismét jobban közelednek a folyóhoz s hellyel közzel annyira összeszorítják a völgyet, hogy épen csak a folyó medre talál elég helyet. E völgyszoros közepén a Vág megváltoztatja irányát s Marcsek falunál éles hajlásu térdet alkot, eddigi nyugati irányát hirtelen délnek fordítva. Ez éles szegletü hajlásától délkeletre Zsolna város fekszik, félóra járásnyira a Vág bal partjától. Zsolnának valami 2700 lakosa van, kik tetemes kereskedést űznek. A városka közepén tágas négyszegletü köztér, úgynevezett kör van, mellyet emeletes, csinos házak környeznek; a piacz keleti, déli s nyugati oldalán a házaknak elől kiugró boltiveik, ugynevezett kőlugasaik vannak. A piacz fő disze a nyugati oldalán álló kéttornyú, kath. egyház, melly sz. Pálról neveztetik, s mellyet Szelepcsényi primás segélyével a jezsuiták épitettek. A mellette álló szerzetház a város legtekintetesb épülete, s 1833-ban a nyitrai püspök árvaintézetet állitott benne. A Pál templomán kivül még két egyházat találunk Zsolnán; a plebánia-egyház a város keleti oldalán van, 1848-ban leégett s még mostanig sem állittatott helyre; a ferenczesek temploma pedig az éjszaki külvárosban van. A volt gymnazium 1855-ben alreáltanodává lett.

Zsolnát a németek épitették, nem tudni mikor. Annyi bizonyos, hogy már 1300-ban plebániája volt. I Károly 1321-ben a várost fölmenté a badaczini, jathasini (kisucza-újhelyi) sztrecseni és trencsényi vámok és adózások alól s egy mérföldnyi téren szabad halászatot ada neki. Ugyancsak I Károly 1338-ban több napig tartó vásárokra ada szabadságot a királyi jogú városnak. I Lajos 1367-ben minden kiváltságait megerősíté, Mária pedig 1384-ben azon jogokat, mellyeket a többi királyi városok élveztek, Zsolnára is kiterjeszté. Zsigmond 1405-ben meghagyá, hogy a város fallal és sánczczal bekerittessék, s hogy 200 arany forintot a királynak, 6 pedig a királyi őrnagynak fizessen. Mégis utóbb földes urai voltak a városnak; 1384-ben Poscha fiai Miklós és István bírták,

1414-ben pedig Stibor lőn urává. 1437-ben Szilágyi Erzsébet bírta, ki azután Albert királynak adta át. Utóbb Giskra foglalta el. 1590 táján a Derzsffiek pártfogása alatt volt, majd Thurzó György birtokába került. Ez itt 1610-ben nevezetes prot. zsinatot tartatott. Zsolna a 17-dik században az evang. egyház egyik fő bástyája volt. Az evangelikusoknak ott virágzó gymnaziumuk s 1670 óta könyvnyomdájok is volt, melly valami 100 évig állott. De majd megváltoztak a dolgok. Zsolna Eszterházy Miklós birtokába került ettől 1685-ben Szelepcsényi Gyögy esztergomi érsek kapta zálogba, ki azonnal jezsuitákat telepített oda, kiknek a sztrecsnói urodalmat, Roszina, Poluosie, Porubka és Csacza falvakat ajándékozta. 1686-ban a város Kollonics Lipót győri püspök birtokába kerüle, kitől Eszterházy Pál a sztrecsnói urodalommal együtt még ugyanazon évben kiváltá. Eszterházy lekötelezte volt magát, hogy az evangelikusokat a kath. hitre fogja tériteni. Ekkor a jezsuitáknak adatott át a plebania, s 1704-ben a ferencseseck is behozattak; kolostoruk 1730-ban épitteték. 1712-ben gr. Erdődy György lőn a város ura; számos protestáns kénytelen volt a városból elköltözni, nem akarván a kath. egyházba visszatérni. A hittérités olly sikerrel folyt, hogy még most is a város lakosai között csak 36 evangelikus találkozik.

Zsolnával általellenben Budetin falu van egy félszigeten, mellyet a Vág és Kisucza folyók egyesülésöknél alkotnak. Budetinben gr. Csáky László kastélyát találjuk, mellyet 1848-ban fegyveres pór csapatok a környező gyönyörű kerttel együtt teljesen feldultak, elpusztították s fölperzseltek. A régi várból már csak egy torony áll fenn. Budetin eleintén királyi bírtok volt, 1338-ban gr. Zeéch Miklós országbiró jószágaihoz tartozott a sztrecsnói, rajeczi, kisucza-újhelyi várakkal együtt. 1384-ben Sztrecsno, Lietava, Zsolna, Óvár és Budetin urai Poscha fiai Miklós és István voltak. A 16-dik században Budetin Thurzó György, a 17-dik század elején pedig Szúnyogh birtokába jutott. Gróf Szúnyogh Gáspár a régi várnak még fennálló tornyának fülkéjébe, úgy regélik, saját leányát, Katalint, elevenen falaztatta be. Forgács Ferenez t. i. Szúnyogh távollétében féltékenyen őrzött leányához férkezett s megnyerte

vala szerelmét. Midőn a hajthatlan jellemű apa haza érkezék, leányának Oroszlánykő urát, Jakusics Jánost, jelenté be vőlegényül, kit ő maga szemelt vala ki. A reményeitől elütött Forgács még csak egyszer óhajta kedvesével találkozni, s módot is talála benne, hogy Katalin szobájába lopódzék. De midőn tőle megválni akara s a szobából kilépe, a vár folyosóját kivilágitva találá, s legott megpillantá az öreg Szúnyoghot, ki fegyveres csapattal elébe sietett, hogy elfogja. Forgács vakmerő ugrással megmenekűle, de a dühös atya most a szegény leányra rohana s legott a torony falának egyik fülkéjébe záratá. Midőn Forgács az apai boszuállás borzasztó hírét vevé, azonnal fölkerekedék s összeszedvén annyi fegyveres népet, a mennyit hamarjában kaphatott, Budetin felé repűle; sötét éjjel meglepvén a várat, kiszabadítá szeretőjét s vele együtt lovára kapva haza felé siete. De útközben Jakusicsra bukkana, ki az eseményekről szintén némi hírt vett vala s fegyveres kiséretével épen Budetinnek tarta. Alig hogy a versenytársak egymást fölismerik, legott dühös harczra kelnek: Forgács halálos sebet vesz s lehanyatlik lováról, Jakusics pedig hatalmába ejti bús aráját s Oroszlánykőbe viszi.*)

Az utolsó Szúnyoghnak fia nem levén, Budetin királyi jóváhagyás mellett a múlt század végén leányára szállott, ki gr. Csáky hitvese lett. Ekkép Budetin a Csákyak bírtokába jutott.

Zsolna mellett a Vágba két legnevezetesebb mellékfolyója ömlik. Éjszakról a terméketlen, zord völgyön átfutó Kisucza, délről pedig a nyájas és tágas völgyet öntöző Zsilincza vagyis Rajcsanka szakad beléje. A Rajcsanka völgye sűrű népességgel bír. Az út szép urasági lakokkal ékeskedő több helységen viszen keresztül. Odább délre a rajecz-tepliczi fürdőhely van, mellynek hévvize kénsavas sókat, égvényeket és vasat tart, s mellyet festői sziklák környeznek. De a fürdő igen elhanyagolt állapotban van. Még odább délre egy óra járásnyira Rajecz mváros van. Lucska falunál mellékvölgy nyílik nyugat felé, mellyben Lietava helységet találjuk.

*) Arany János e regét költőileg feldolgozta. Lásd: kisebb költeményei I k.

A lietavai völgy hellyel közzel függőleges sziklafalaktól szegélyzett mély szakadást képez. Lietava fölé magas hegy tornyosúl, mellynek tetején régi várnak romjai s ezek környékén különös alakú gyülményszHiklák láthatók. A lietavai várat állitólag I Lajos idejében rakták 1360 tájban, s Bebek kapta adományba. I Mátyás alatt Szapolyai Imre birtokába jutott, ki Bebek Orsolyával házasságra kelt. Szapolyai azután a lietavai várat és urodalmat a lengyel eredetű Kosztka Miklósnak adta, ki utóbb János királynak egyik legbuzgóbb híve volt. Kosztkának csak egyetlen leánya volt, s ezt Thurzó Ferencz vette feleségül, miután a nyitrai püspöki méltóságról lemondváu az evang. vallásra áttért vala. Ekkép Lietava a Thurzók birtokába jutott. A lietavai vár még vagy 100 év előtt lakható karban volt, de azóta az idő mostohaságai s részben a kincskeresők által is szétromboltatott. A vár kútja, melly a sziklába van vájva, sajátságos alakja miatt nevezetes. Szája igen keskeny s valami 2 öl hosszú, azután nagy földalatti üreg következik, s ennek közepén a tulajdonképi kút mélyedik alá.

Zsolnát és környékét 1858 jan. 15-kén estve tetemes földrengés látogatta meg, mellynek hullámrezgései mindenfelé igen messzire elterjedtek. A földrengési terület határjait a következő helységek jelölik meg: Hammerfest, Boroszló és Hirschberg Sziléziában, Gewitsch és Brünn Morvában, Trencsény, Nyitra, Esztergom, Breznobánya, Sz. Miklós Magyarországon, Új-Szandecz és Krakó Gallicziában. Zsolna, Bicsicza, Visnyo, Roszina, Trnove, Moisz és Teplicz vagyis Teplicska helységekben legerősebben nyilatkozott a rengés s legtöbbször ujultak meg a földlökések, Zsolnán pedig legtöbb kárt tett. Nehány ház egészen lakhatlanná vált, a legtöbb ház pedig kisebb nagyobb repedéseket kapott. Az okozott kárt hivatalosan 40,000 ftra becsülték.

Budetintől nem messze, ugyancsak a Vág jobb partján, Teplicz jelentéktelen mváros van, hol szép kastélyt találunk, melly most b. Szina tulajdona. Nedecz és Gbelán falvakon keresztül, mellyek szintén szép kastélyokkal ékeskednek, Varinba jutunk, melly hajdan nevezetes mezőváros volt. Innen egy út az éjszakkeletre elhuzódo Vratna-völgyben

L. Rohbock del. Druck u Verlag v G.G. Lange in Darmstadt Hablitschek sculp.

A VÁRINI VÁRROM. RUINE VARIN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

fölfelé menve a Pupor hegynek Rovna-Hora nevű, 3000 láb magas nyergén keresztül Árva vármegyébe viszen. A Vratnavölgy igen keskeny s elég meredekül emelködik; a Varinka nevű hegyi patak kigyódzik el benne, nagy morajjal szökdelve a szikladöczkökön és mélységeken alá. A völgyet szegélyző hegyek sziklás ormai nagyon különös alkotásuak, meglepő hasonlatosságokat mutatnak mindenféle fejekkez, állatokhoz, ívekhez, s egyéb hasonló tárgyakhoz; s ez alakzatok körvonalai annál világosabbak, élesebbek, mivel a hegyek kemény mészkőből állanak. Valóban a vratnai völgy a természet felötlő alkotásaira nézve némi tekintetben a szulyovi völgyet is felülmúlja. A Rovna-Hora nevű hegynyeregről az út a Zazriva völgyébe ereszkedik alá; ez hol keskenyebb hol tágabb hegyhasadék, melly roppant mésztelepet szakaszt kettté s Párnicza falunál az Árva tágas völgymedenczéjébe nyílik. — Más út a Vág bal partját kiséri, azután felhág a hegységre s onnan Turócz s azután Liptó vármegyékbe viszen.

Varintól nem messze, de a Vág bal partján, Sztrecsno vagy Sztrecsen falu van. Ettől délre délnyugati irányban csapó, magas hegyláncz huzódik el, melly Trencsén és Turócz megyék közt a határfalat képezi. E hegység legmagasb csúcsa az éjszaki részén emelkedő Mincsov, melly 4162 láb magas s ágait Sztrecsnóig ereszti. Ettől éjszakkeletre a Varini vagyis Árvai havasok vonulnak el, mellyeknek legmagasb csúcsa 5132 lábnyi. A két hegyláncz mély völgyszakadás által van egymástól elkülönözve, a turóczi felvölgyből jövő Vág tehát azon mély, szűk és tekervényes völgytorkon tör keresztül, éles szöglet alatt elsőben éjszaknak, azután pedig délnek kanyarodva. E szoros nyugati végén, magas és meredek hegyeken, két régi várnak omladékai láthatók: az egyik a Vágnak déli, a másik pedig éjszaki partja fölött mered fel. Amazt sztrecsnói várnak,*) emezt egyszerűen csak Óvárnak nevezik. A sztrecsnói várnak gyönyörű fekvése van; a folyó partján meredekül felnyúló sziklás gránithegyen áll s igen terjedelmes. Idő folytában sokféle urai voltak. A

*) Az illető aczélmetszeten „A sztrecsnói várrom“ helyett hibásan áll: „A varini várrom.“

17-dik század első felében Wesselényi Ferencz nádort uralta, kinek neje, Bosnyák Zsófia, önfeláldozó szeretet, kegyesség és jótékonyság által tűnt ki, s, a rege szerint, sz. Máriához intézett buzgó imádságok által házassági hűségében ingadozó férjét magának és gyermekeinek megnyerte. Zsófia 1644-ben más világra költöze; midőn, körülbelől 50 évvel halála után, a sztrecsnói vár s a szomszédos kápolna, mellyben az istenes asszony imádkozni szokott vala, a Tököli által támasztott zavarokban leromboltaték, testét, melly a kápolnában takarittatott vala el, még teljes épségben találák. Ekkor Tepliczbe szállíták, hol az a templom egyik oldalkápolnájában még most is ép, csakhogy kiaszott, s a néptől mint sz. ereklye tiszteltetik.

A rézsut irányban általellenben levő Óvár hegyrengeteg közepett meredekűl kihajló szikla tetején ül; nem olly nagy mint a sztrecsnói vár, de teljesen uralkodott a keskeny völgytorkon, mellyen itt a Vág keresztűl tör. Hajdan a Pongrácz nemzetséget uralta, melly darab ideig Sztrecsnót is bírta.

E várromoktól nem messze a Vágnak azon szakasza nyúlik el, melly azokra nézve, kik rajta száltalpakat aláusztatnak, a legveszedelmesebb. Csaknem minden évben nehány talp szétroncsoltatik s nehány ember a hullámokban leli halálát. Ugyanis ott elsőben hatalmas örvény van; odább a folyó egész medrén keresztűl sziklagereblye vonúl, mellynek kiálló fogai között a nyilások olly keskenyek, hogy csak ketteje enged átjárást; végre lapos, függőlegesen elmetszett sziklafal, az úgynevezett dühös szikla (Besna skala), a folyó közepéig nyúlik be. E szikla alján, úgy látszik, mély feneketlenség van, mellybe a hullámok rettenetes erővel rohannak.

A Vág szorosának e veszélyes helyét M á r g i t nak nevezik, s a következő monda csatlakozik hozzá: Egykor a közel Sztrecsnón valami fiatal özvegy élt, ki a helység legszebb legényét akarta meghóditani. Az özvegynek sok pénze volt, a legényt pedig az ág is húzta. Mindazáltal az özvegy nem kellett néki, mert Márgita, az özvegy kellemdús mostohaleánya, bírja vala szivét. Midőn a szerelemvágyó nő e titkot fölfedezé, leányát Turóczba küldé rokonaihoz. A leány tehát a Vág magas partján elvonuló keskeny sziklás ösvényen halada előre;

egyszerre ott terme gonosz mostohaanyja s a Vág mély vizébe taszítá. Most úgy vélekedék az özvegy, szerelme akadálya el van háritva s jobban fog boldogúlni; de a legény csak Márgitájára gondola, kinek elroncsolt testét a sziklagereblye felfogta vala. Nemsokára napvilágra jöve a magányban elkövetett gonosztett, s híre a törvényszékhez is eljuta, melly a gonosztevőt azonnal törvénybe idézé. Ekkor meglepék az özvegyet a lelkiismméret mardosásai, s őrültségbe esve oda rohana, hol Márgitát a hullámokba lökte vala, s meggyilkolt leánya nevét kiáltva, a folyóba szökék.

Most elhagyván Trencsény megyét, Turóczba jutunk, melly az imént Árva megyével egyesítve volt. Alsó-Ruttkánál a turóczi felvölgyet öntöző Turócz folyó a Vágba ömlik. A szép turóczi völgyet minden oldalról magas hegyek környezik, s számos helység borítja. A Vágról nehány apró falu közzől megláthatjuk a megye főhelyét, Sz. Márton csínos városkáját, melly hajdan sz. k. város volt. Odább délre Znio-Váralja van, melly valamivel nagyobb mváros. Hajdan ott prépostság volt, mellyet IV Béla alapított vala. Utóbb a prépostság javait a jezsuïták bírták, most pedig a pesti egyetem bírja. A helységtől nyugatra emelkedő hegyen Znio-vár omladékai láthatók; IV Béla a sajóparti szerencsétlen ütközet után oda menekült a mongolok elől.

Még odább délre Tót-Próna mvárost találjuk, mellynek közelében nem igen használt ásványos vizek vannak.

A völgynek másik, bal oldalán Mosócz mváros van; ettől délre Ó-Sztubna falut találjuk, mellynek közelében a megye egyetlen hévvize van. A források a Sztubna folyócska két partján fakadnak ki, fő alkatrészök kénsavas sók, azért a keserűsós hévvizekhez számíttatnak. Három fürdőforrás van, mellyek hőmérséke 29—33° R., s két ivóforrás, mellyek hőmérséke 35—36° R. A fürdőhely Körmöczbánya városé, melly emelésével nem sokat gondol.

Mosócztól éjszakkeletre Blatnicza falu mellett meredek kőszál tetején régi várnak romjai láthatók. Délkeletre a Tisztahegy emelkedik, mellyről igen szép kilátás esik.

A Vág bal partján Szucsán mváros van, ettől délre Szklabina falu mellett a hasonnevű vár mered föl. Ez, úgy

mondják, az ország egyik legrégibb vára. 1381-ben Bebek Györgynek adományoztaték; ennek unokája Zsigmond király elleneivel szövetkezett s ezért elveszté várát. Zsigmond gyakran fordult meg Szklabina falai között, s nagyobbra épittette a várat. Utóbb Szklabina a liptói herczeggé neveztetett Korvin János, Mátyás törvénytelen fia bírtokába jutott, ki azt szépen megujíttatta. II Ulászló Szklabinát s a vele egybekapcsolt turóczmegyei főispányságot 1495-ben Zsigmond Ernesztnek, pécsi püspöknek és testvére Jánosnak adományozá. Tíz évvel utóbb Szapolyai János vette birtokába a várat, de nem sokáig bírta. I Ferdinánd a szklabinai várat és urodalmat hűséges jobbágyának, Révay Ferencznek adományozta, kinek utódai most is bírják. Révay Péter volt koronaőr, ki mint iró is kitünt, 1610-ben a várhegy alján új kastélyt rakata, ivadékai pedig Mosóczon épitettek magoknak lakot. A régi vár tehát egészen elhagyatott s éktelen rommá lett.

A Vág jobb partján, valamivel odább, Turán mvárost találjuk, honnan az út az éjszakkelet felé nyiló Árvavölgybe viszen. Az Árva a Vág legjelentősebb mellékfolyóihoz tartozik s Kralován falun alúl egyesül vele. Zord, terméketlen havasi völgyön zuhog alá, mellyet magas hegyek szegélyeznek. Nyugat felé a szép, gúlaalakú Sztocha mered föl; délre a meredek lejtőjű Szip s valamivel odább a Fátra hegység sziklaormai látszanak; délkelet felé a hatalmas Chocs (kocsi) emeli föl nyeregalakú tetejét; éjszakkeletre a Magura hosszú, zöldellő gerincze nyúlik el, s végre kelet felé az éjszakdéli irányban elnyúló Tátra ormai tornyosulnak fel. Árvamegye főhelye Alsó-Kubin, hol többi közt azon gazdag könyvtárt találjuk, mellyet Csaplovics a megye rendeinek hátrahagyott, s mellyet néhány év előtt közhasználatra felállitottak. Irodalmi egylet is létezik ottan, melly különösen a könyvtárnak is viseli gondját.

A megye legérdekesebb helye az árvai vár. Ez egy kúpalakú hegynek csúcsát és oldalát foglalja el, melly hegy az Árva folyó egyik rövid jobboldali mellékvölgyében, amattól nem messze, egészen elszigetelten emelködik, nyugat, dél és éjszak felé csaknem függőleges lejtőjű, kelet felé pedig három fokozatban lejtősödik. A vár tulajdonkép három külön várból

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — Hablitscheck sculp.

ÁRVA. SCHLOSS ARVA.

Lauffer és Stolp bizománvában Pesten

L. Rohbock del.t   Druck & Verlag v G. G. Lange in Darmstadt.   G. Hasinger sculp.t

LIKAVA VÁRROM.   RUINE LIKAVA.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

áll, mellyek a hegyoldal három magassági fokozatán közvetlenül egymás fölé épültek. A nyugati hegyoldalon felfutó út a külső, legalsó kapuhoz viszen, melly nem nagy rekesztékbe nyílik. E kapu fölött még jó állapotban levő szobát találunk, melly most őrtanyául szolgál. Valami 30 lépéssel odább a másik kapu van, melly fölött szintén még lakható helyiségek vannak, s melly hosszú boltozott folyosóra nyílik. E folyosó homlokán felirás olvasható, mellyből kitetszik, hogy a tűz által 1800-ban tetemesen megkárosult várat gr. Zichy Ferencz kijavíttatá. Mintegy 10 lépéssel odább a harmadik kapu van, mellytől balra faragott kővel burkolt terjedelmes udvarba jutunk, mellyből a második kapu fölötti helyiségekbe följárnak. A harmadik kapu az alsó vár belső udvarára vezet, mellyet a tulajdonképi várépületek környeznek, t. i. a vártemplom, a várkáplán lakja, mellyben most a börtönőr lakik, s más épitmények, mellyek börtönül szolgálnak. Ugyanott az egykori fegyvertár is van, melly azonban most üres, miután az ott volt régi fegyvereket 1848-ban elvitték. Egyik csínos s még jó karban levő lak ajtaja fölött fekete márványtábla van, mellynek feliratából kitetszik, hogy az alsó vár s névszerint a vártemplom 1611-ben Thurzó György nádor költségén megujíttaték s kitágíttaték. A vártemplomban csínos oltárt találunk, ettől balra Thurzó György fejér márványból faragott, életnagyságu képszobra van, melly alatt fekete márványtáblán hosszú felirat olvasható. Az alsó vár lapos sziklasíkot foglal el; még valamennyi építménye lakható s részben vármegyei börtönül szolgál. A családi levéltár is ott tartatik.

Följebb a középső vár terül el, mellybe dobogón keresztül mentek be. A kaputól jobbra a hajdani őrhelyek, s ezekkel átellenben az istállók maradványai láthatók. A kis terjedelmű udvar egyik szögletében félig a sziklába vájt, félig téglából rakott boltozatot találunk, melly igen mély és dús vizű, de már omlatag kutat fed. Ettől jobbra a sziklába vájt, de már szintén beomlott üreget találunk. Ugy látszik, hogy a várnak e második részére a legtöbb gondot fordították, mert még most is nagy pompának nyomai láthatók rajta. A külső falakon még némi festések is láthatók, mellyek tanúsítják, hogy a vár, valamint hazánk több más vára is, egykor kivül festve

volt. E középső vár nehány év előtt a tüz által nagyon megrongáltatott a leégett fedeleket helyreállitották ugyan, de a falműveken nem tették meg a szükséges javításokat, s azok már dőledeznek.

A középső várból fa lépcsőkön a felső várba jutunk, melly egészen a 432 láb magas hegynek tetején épült. Elsőben terjedelmes helyiséget találunk ott, mellyben víztartó van; ebbe az eső vize csöveken vezettetett. Mindjárt mellette a szélmalom állott, melly már eltűnt. Jobbra egy lépcsőzet boltozott szobába visz, mellyet az ajtaja fölött olvasható felirat szerint Thurzó Ferencz építtete 1561-ben. E szobából 12 lépcsőn alászállva pinczeforma, 6 láb hosszu és magas, de csak 3 láb széles helyiségbe jutunk, mellynek vasrostélyos ablaka van. E kis szoba, úgy mondják, azon hely, hol I Mátyás 1484-ben Várdai Péter kalocsai érseket bebörtönözteté, s hol az a megsértett király haláláig fogva volt. A vár legmagasb épületébe csigalépcső vezet. A felső vár is leégett, de fedelei szintén helyreállíttattak.

Az árvai vár eredetéről nincsenek biztos adataink. A monda szerint a templomosok épitették. Eredetileg királyi vár volt, s Róbert Károly és I Lajos idejében mint Lengyelország elleni véghely nagyon megerősíttetett. De a királyok ismételve zálogba adták nemcsak egyes magyar, de lengyel és sziléziai uraknak is. I Ferdinánd valami sziléziai embernek zálogosította el, Thurzó Ferencz kiváltotta, s I Ferdinánd ennek írta be. Igy az árvai vár s a hozzá tartozó javak, 6 mezőváros és 75 falu, a Thurzók birtokába kerültek; György nádor királyi adományt kapott, mellynek erejénél fogva a várat és urodalmat leányági ivadékaira is szállíthatta. Thurzó Ferencz és György a várat megnagyobbíták s igen pompásan fölszerelék.

Az árvai urodalmat még jelenleg is Thurzó György hét leányának örökösei bírjak.

A várhegy nyugati alján Árva-Váralja kis, de csínosan épült mváros fekszik.

Innét visszatérünk a Vág folyóhoz követve az utat, melly Alsó-Kubinból egyenest délnek s a hegységen át Liptóba visz. Ez úton Likavát érintjük meg. A likavai vár hegynyilás

J. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — Umbach sculp.

RÓZSAHEGY VÁROSA. STADT ROSENBERG.

Landler és Stolp nyomatványában Pesten.

mögletében fekszik egy sziklán, mellyet köröskörül magasabb hegyek környeznek. E várat, úgy mondják, Róbert Károly egyik kegyencze, az olasz származásu Donch épitette, ki Nápolyból hazánkba költözött s itt terjedelmes jószágokra tett szert, mellyek azonban magvaszakadta után ismét a koronára szálltak. Erzsébet, I Albert özvegye, brandeisi Giskrát, ama cseh vasgyúrót hívá igényei támogatására az országba s egyebek közt a likavai várat is ajándékozá neki. Csak Hollós Mátyás ragadhatá ki kezéből. Mátyás nagyobbra és szebbre építteté s törvénytelen fiának adá. Ennek és magzatai halála után visszaszállott a koronára, s I Ferdinánd elsőben Pekri Lajosnak, ennek magtalan halála után pedig Krussics Jánosnak adományozá. Krussics özvegye, Pálffy Katalin, Illyésházy Istvánnal kelt egybe, ki e házassága által a likavai urodalom megszerzését tetemesen megkönnyítette magának. Illyésházy Gábor Likavát Tököly Istvánnak zálogosította el. Ez a kemény sziklában kutat ásatott, melly a Vág szinéig ér, a kút fölé faragott kőbül két ölnyi vastagságú bolthajtást rakatott, mellyet a legmegfeszítettebb munkával sem sikerült szétrombolni. E bolthajtás építése, úgy mondják, 70,000 tallérba került, mert a hozzá szükséges vakolatot nem vizzel, de tojásfejérrel meg borral készítették. Tököly kevéssel a Wesselényi-féle összeesküvés fölfedeztetése után likavai várában halálozék meg, fia Imre Erdélybe meneküle. Onnan nehány év mulva hadat indított a király ellen s kis időre Likavát is hatalmába ejté; de fölkelése szomorú véget ért. Minden jószágai elkoboztattak s ő maga külföldre kényszerült bujdosni.

Likavát elhagyván nemsokára a Vághoz érünk; itt átkelünk a hosszú fa hidon, mellynél az oroszok 1849-ben, midőn kissé vigyázatlanul megtámadák, némi vereséget szenvedének, s így a folyó bal partján fekvő Rózsahegy mvárosba jutunk, mellyben valami 2500, jobbára tótajkú ember lakik. Rózsahegyen nehány nagyobbszerű házat találunk, mellyek közt főleg a kis dombon fekvő kegyesrendi zárda tűnik ki. Itt felső Magyarország két fő országútja szegi egymást, azért Rózsahegy, mellyet kopár hegyek környeznek, nevezetes hadi pont.

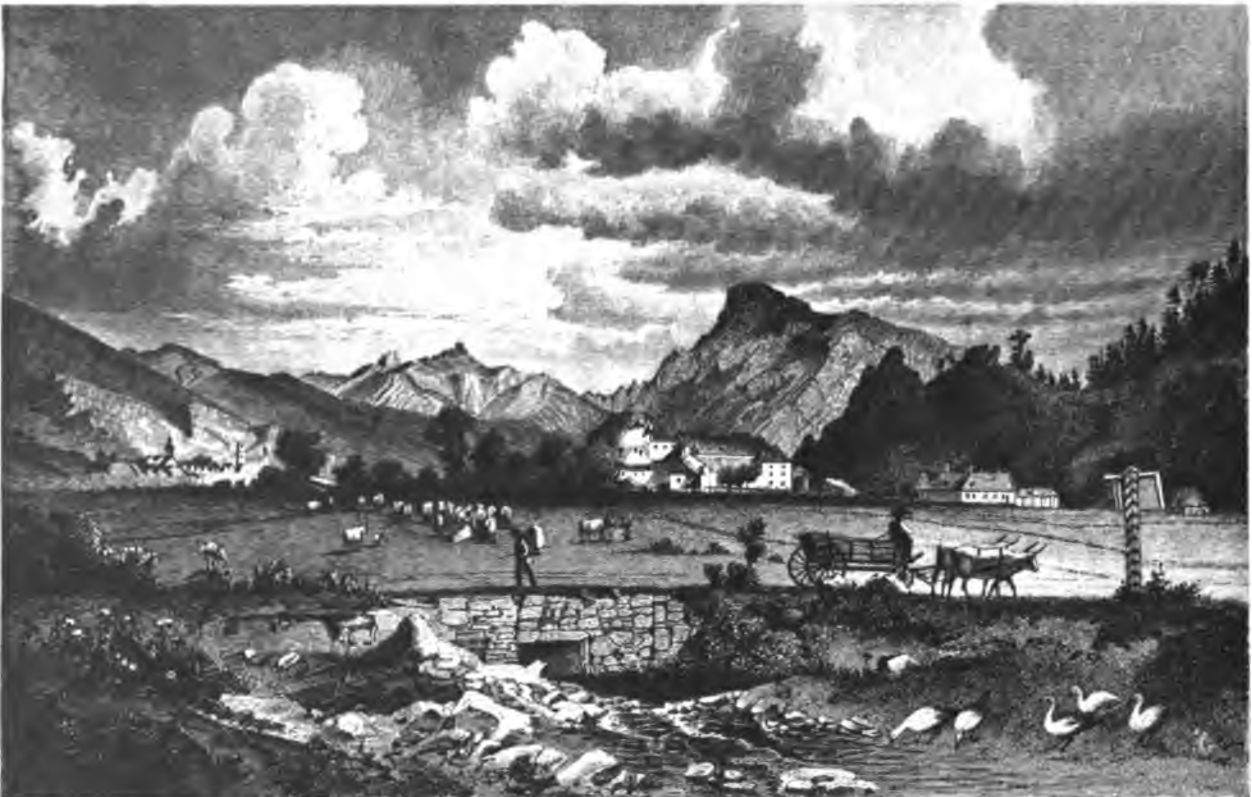
Nehány órajárásnyira délre a koritniczai fürdőt találjuk, egy magas erdős hegyektől környezett völgykatlanban. E gyógyhely a likavai cs. k. kamarai urodalomhoz tartozik, csak 1852 óta jutott nagy hírbe. Azóta csínos vendéglő s nehány szétszórt apró ház epült, valami 40 bútorzott szobával. Mindössze három forrás van, mellyek befoglalvák, s ketteje körül oszlopokon nyugvó fedél is van, melly alatt a fürdővendégek kedvetlen időben sétálhatnak. A koritniczai ásványvíz fő alkatrészei szén és kénsavas mész és keserűsó; Magyarországban hozzá hasonló más ásványvizet nem ismerünk; hatása számos betegségben kitünő.

Rózsahegytől éjszakkeletre, valami 1¼ mfldre más, t. i. a lucskii fürdőhely van. Ez a Chocs alatt, magas hegyekkel szegélyzett, vadregényes szűk völgyben fekszik. Még elég elhanyagolt állapotban van. A három melegforrás Lucski falutól félóránvira fakad ki; fő alkatrészeik szabad szénsav, vas és konyhasó; a fő forrás hőmérséke 25° R. E fürdőhely is a cs. k. kamaráé.

Rózsahegytől nem messze, a Vág bal partján, meredekül emelkedő dombon kis templomot találunk, mellyet körösleg házak és kertek környeznek. Ez Sz. Mária helység és templom, melly utóbbi, a monda szerint, a hazánkban állitott első keresztyén egyház volt. De a régi épületet a sok javítás és újítás eredeti alakjából egészen kivetkőztette. Legrégibb része a hajó, de ebben is már csak három kerek ivet találunk, mellyek nyolczoldalú s különös fejezetű oszlopokon nyugszanak. A szószék gót ízlésű, s kis fülkéje igen gazdag czifrázatú.

A közel baráthegy tetején sz. Márton tiszteletére épült egyház van, hajdan kolostor is állt mellette; mondják, a templomos vitézek rakatták.

Immár Liptó megyének 11—12 mfld hosszú s 3—4 mfld széles völgymedenczéjébe jutottunk, mellyet éjszakra a Liptói havasok s a magas Tátra rekesztenek be, délre pedig azon magas hegygerincz határol, melly keletnyugati irányban a Királyhegytől a Fátráig elnyúlik. A kies medenczét keleti oldalán a Magaserdőnek nevezett, jobbára kopár vagy szántóföldekkel borított, hegygerincz, nyugati oldalán pedig a Kralován melletti völgytorok határolja. A medencze középső

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. — C. H. Kurz sculp.

HRADEK VÁRA. SCHLOSS HRADEK.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

öve egészen lapos s Liptói síkságnak neveztetik. E síkság nyugati nagyobb fele Rózsahegytől Hradekig nyúlik el; termékeny és sűrűn van benépesítve. A megye főhelye Sz. Miklós, hol azonban nem sok nevezetességet találunk. Sz. Miklóstól délnyugatra, egy kis órajárásnyira, Déményfalva van, mellynek közelében több cseppkőbarlangot találunk. Ezek közzűl legnevezetesebb az úgynevezett fekete barlang. A helységből kiindulva elsőben szép, vadregényes völgyben haladunk egy darabig, azután meredek, s görgeteggel borított mészkőhegy oldalán kapaszkodunk föl; e hegylejtő közepe táján három láb magas nyilást találunk, melly a barlang bejárása. E nyiláson bemenvén legott magas folyosóba jutunk, melly elég meredekűl nehány száz lépésre a mélységbe szolgál s az első barlangba viszen, mellynek talaja és padlata szép cseppkövekkel van megrakva. Ez első barlangból lépcsőkön a nagyobb barlangba szállunk le, mellyből alacsony folyosó a jégbarlangba viszen. Ez nem nagy; közepén valami 7 láb magas, merő jégből álló oszlop emelködik, mellyre a padlatról folyvást vizcseppek hullnak s azonnal megfagynak. A barlang talaját is csupa jég borítja. Még lejebb menve sokkal nagyobb üreget találunk, mellyben apró, szabálytalanúl gömbölyített jegöczökből álló hatalmas jégoszlop a földről egész a padlatig nyulik fel. Kevéssel odább megfagyott vízesés gyönyörű látmányát élvezhetjük, más helyen a jég felette ékes redőzetekben csüng alá, s még más helyen a jég csinos gótféle építményt utánoz. E második jégbarlangból hosszú üregbe jutunk, mellynek padlatát a legfelségesb cseppkövekből alkotott gót bolthajtás képezi. E barlang talaját azonban nem cseppkő vagy jég, hanem száraz mészkőpor fedi. Ebből még más két nagy barlangba juthatunk, mellyeknek kiterjedését és magasságát a szövétnekek bágyadt világa mellett egy tekintetre át sem láthatjuk. Végre szűk folyosóra jutunk, mellynek fenekét mind mélyebb és járhatlanabb híg anyag, az úgynevezett hegytej borítja.

Déményfalvától nem messze, délkeletre, mély hegyhasadék torkolatában Sz. Iványi falu fekszik, mellynek közelében szintén nem egy természeti nevezetességet találunk. Elszigetelt mészkő dombon régi templom áll, mellynek sírboltjában

nehány holttest van, mellyek több mint 300 év óta épségben maradtak meg. Sőt öltözetök sem rothadt meg s csak színét vesztette el. A templom hátulsó falától valami 10 lépésnyire emberkar vastagságú forrás bugyog fel, melly kénes-kőgyantás szagot terjeszt s kis madarakat megbódít, ha nap kelte előtt a forrás felett elrepülnek. A falu legszélső végin a völgy közepén 5—6 láb magas sziklaszál van, mellyből valami 20 nyíláson vízsugarak löveltetnek ki. A szomszéd dombról hatalmas savanyúvíz forrás rohan alá. A templommal átellenben emelkedő lankás lejtőségű magaslaton pedig nevezetes viszhang hallatzik.

Sz. Iványt elhagyva folytatjuk utunkat s nemsokára elérjük a helyet, hol a rohanó Bela a Vágba ömlik. A két folyó egyesülésénél Hradek vagy Liptó-Ujvár van, melly az ottani vidéken találtató királyi erdőgazdaság főhelye. A kormány a fekete Vágon különböző helyeken zsilipeket építtetett, mellyek segítségével a faszálakat a hegyekről Hradekig lehet úsztatni. Itt nagy mennyiségű faszálat deszkákká fűrészelnek, mellyek aztán a fel nem fűrészelt faszálakkal együtt a Vágon leszállíttatnak. Hradek igen nyájas és szabályosan épült kis mezőváros, mellynek főútczáját kettős fasor szegi be. Jobbára csak a sokféle hivatalnokok laknak benne. A mezővárostól éjszakra egy negyedórányira régi, már nagyon omlatag, kis vár fekszik, mellynek neve Liptó-Újvár; mondják, hogy IV Béla alatt épült; erőditése csak mély árokból állott.

Hradektől keletre, épen az országút mellett, szép és nagyszerű vashámor van, melly Albrecht cs. k. főherczeg tulajdona, s az ottani vidék egyik fő disze. Általában Hradek környéke nagyon kies és érdekes. Közelében mosolygó rétségek és szántóföldek terülnek; odább roppant terjedelmű fenyűerdőségek sötétlenek, mellyek fölé éjszakra és délrc magas hegytetők tornyosúlnak. Az éjszaki hegységek sziklacsúcsai közzűl felötlik a 7588 láb magas Kriván, éjszaknyugati oldalán kihajló, hegyes szarvával; dél felé az úgynevezett Ördög lakodalma (Csertova Szradba) mered föl, mellynek 3696 láb magas gerinczén át egy igen rosz út Zólyom megyébe viszen. E hegynek éjszaki tövén Bóczabánya város van, 2540

L. Rohbock del.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.   F. Foltz sculpt

HRADEKI HÁMOR.   HAMMERWERK HRADEK.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

lábnyi magasságban, mellynek közelében egykor gazdag, de most a költséget is alig megtérítő arany és ezüst bányák vannak. A valamivel odább éjszakra levő Maluzsina falunál szintén nehány bányát s igen nagy rézhámort találunk.

A Nyitra völgye.

A Nyitra völgye a Vág völgyével egyenközüleg éjszakról délre csap, némileg nyugatra elhajolva. Nem olly festői mint a regényes Vág völgye, mindazáltal neki is vannak kies vidékei s történelmileg nevezetes helyei. A Nyitra azon hegyeknek déli aljáról ered, mellyek Turócz megye déli oldalán a Facskói hegységet a Zólyomi havasokkal egybekapcsolják. Második forrásfolyója, t. i. a kis Nyitra, odább nyugatra, a Trencsényi hegyek déli lejtőségén támad.

A Nyitra alsó folyásánál, nehány mfldre azon helytől, hol a Dunába szakad, Érsekujvárt találjuk, mellyben 7000, jobbára magyarajkú ember lakik, kik gabnával és barommal élénk kereskedést űznek. Hajdan nevezetes erőssége volt, mellyet köröskörül a Nyitra mocsárai környeztek. Ez erősséget a helység birtokosai, az esztergomi érsekek, építették, névszerint Várday Pál. 1605-ben Bocskay hadvezére Rhédey Ferencz vevé meg; nemsokára ezután Bethlen hadvezére Szécsy György szállá körül. Koháry vitézül védelmezé, de végre fölzendült őrsége által fogságra vetteték. Ekkép Érsekújvár Bethlen birtokába kerüle. 1621-ben Bouquoi császári hadvezér visszafoglalni akará, de a szerencsétlen kisérletben életét veszté. A rákövetkezett békekötésnél fogva Érsekújvár a császár birtokába juta s azután sok ideig legyőzhetlen bástya volt a törökök ellen. 1663-ban Köprili Ahmed nagyvezir számos hadsereggel megvervén a keresztyénséget Párkánynál, aug. 15. Érsekujvár alá szálla. Az élelmi és lőszerekkel elég hiányosan fölszerelt várnak kapitányai Forgács Ádám és Piso őrgróf voltak. Habozás nélkül elutasíták a nagyvezir felhívását a vár átadására. Köprili tehát aug. 18. a vár vivatásához láta: szept. 22., 23., 24. háromszor egymásután ostromoltatá, de az

őrség mind a három ostromot visszaveré. Köprili ekkor a negyedik ostromhoz készüle, most az őrség szept. 25. fölzendüle kapitányai ellen s a vár átadására kényszeríté. Azomban 1695-ben roppant erőködésekkel kiüzetének a törökök Érsekújvárból, s mikép ennek bukása bel- és külföldön nagy szomorúságot gerjesztett vala, úgy most visszavételének híre is átalános örömet okozott. A keresztyénség e győzelmét a törökségen megünnepelék: Norimbergában, Frankfurtban, Boroszlóban, Stuttgartban, Regenszburgban, Hamburgban, Brüsszelben és Nápolyban. 1703-ban Érsekújvár árulás következtén Rákóczy Ferencz hatalmába kerűle s 1709-ig ott marada. Végre 1725-ben az erősség, melly másfél század alatt tiz vivatást ért vala, mellyekben valami 100,000 ember odaveszett, III Károly parancsára leromboltaték, és pedig annyira, hogy most nyomát sem láthatni.

Érsekújvártól éjszaknyugatra, két órajárásnyira a német és tót lakosokkal népesitett Tót-Megyer falu van, mellyet gr. Károlyi Lajos szép kastélya ékesít; éjszakra, a Nyitra bal partján, Nagy-Surány tót mváros van, hol gr. Károlyi Lajos hengermalmát találjuk. Suránynak hajdani várát a törökök dúlák fel 1663-ban. Odább éjszakra, Komjáthi (a Nyitra jobb partján), Ürmény és Mocsonok mvárosokban szép urasági kastélyokat találunk. Az ürményi kastély gr. Hunyadyé, kinek a félórajárásnyira délre levő Keszi faluban híres ménese van. Mocsonok a nyitrai püspöké, kinek újabb időben ott épült kastélya egyik legszebb urasági lak Nyitra megyében.

A Nyitra völgye legérdekesebb helye Nyitra püspöki város. Ez festői vidéken épült, hol a völgyet éjszakról délre kisérő hegyeket terjedelmes lapály váltja föl. E síkság éjszaki szélén kopasz sziklahegy mered föl, melly déli oldalán lankás, éjszaki oldalán pedig nagyon meredek lejtőjü, s mellyet éjszakról és keletről a Nyitra vize félkörben locsol. E hegynek csucsát a vár koszorúzza, alján a város terűl, mellynek házsorai a hegy oldalán fél magasságáig felnyúlnak. A Nyitrán túl, a várostól éjszaknyugatra, a hatalmas, ikercsúcsú Zoborhegy tornyosul, mellyhez éjszakkeletre a nevezetes virányzattal

L. Rohbock delt.   Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt   J. Umbach sculpt.

NYITRA.   **NEUTRA.**

Lauffer és Stolp bizományaban Pesten

ékeskedő Zsibriczehegy csatlakozik. A Zoborhegy lejtőit szőllőtőkék és gyümölcsfák borítják, mellyek között csínos nyárilakok és présházak elszórvák. Feljebb erdőségek sötétlenek, mellyeken túl kopár sziklaormok merednek föl. A város déli oldalán magábanálló hegyen a kalvária van. Odább délre és délnyugatra dombvonalok nyulnak el, mellyeken szőllők és erdők díszlenek, keletre terjedelmes síkság terül.

Az alsó város hajdani erősítvényeiből már csak az úgynevezett török kapu áll fenn, mellyet két oldalán egyegy alacsony torony szárnyékol. A tulajdonképi város nem igen szabályosan épült, s belül szép látványt sem szolgáltat. Mindazáltal számos tekintetes épülete van; illyenek: a kegyesrendűek kéttornyú egyháza és kollegiuma, ez utóbbiban a kath. gymnazium van; a ferenczesek egyháza és kolostora; a papnövelde; a püspöki kórház, a vmegyeház, melly a várhegy alján s a Nyitra partján épült; a várfalnál levő prépostlak s a káptalanbeliek házai, végre a nagy kolostor, mellyet nem rég Palugyai Imre püspök az irgalmas apáczák számára épittetett.

A várba, mellyet még erős kőfalak és bástyák kerítenek, kettős kapun és dobogón át kell menni. Ott találjuk a püspöki palotát mellyet a mult század első felében gr. Erdődy László helyreállittata és szebbittete; a székesegyházat; azon épületet, mellyben a püspöki könyvtár s igen gazdag levéltár van. A várban levő legrégibb építmények: a szent Emeramnak szentelt templom; a torony, mellyben állitólag I István rokonát Vazult fogságra vetették; a kúpdad tetővel fedett várkút s a püspöki sírbolt. Az ősrégi templomba 36 széles lépcsőn juthatunk; mondják, hogy azt egy morva herczeg 824-ben Emeram püspök és vértanú tiszteletére rakatá s hogy Gizella, I István felesége, helyreállíttatá. E templom román modorban épitett kis, sötét épület, mellyben szép oltár alabastromból s nehány egykori püspök régi emlékköve van. A főoltár mellett kis ajtó van gótféle csúcsívvel, melly egy sötét boltba nyílik, hol a kő üléseket mutatják, mellyeken egykor a káptalanbeliek isteni tisztelet alatt ültek. Ugyancsak ott mutatják az czüst tartót, mellybe sz. Zoerard lábczombja van foglalva. E régi templom mellett a mostani székesegyház

van, mellybe 12 széles márványlépcső vezet, s mellyben nehány becses s igen régi edényt találunk.

Nyitra a hasonnevű vármegye fővárosa, lakosainak száma 6000-re sem rúg; ezek jobbára tótajkúak s leginkább mezei gazdasággal és szőllőmiveléssel foglalkoznak, némi kereskedést is űznek. Nyitra az országnak egyik legrégibb városa; mondják, hogy ott Fritigilda, a markomannok királynéja, püspökséget alapíta 380-ban. Utóbb a Vág és Garan közötti egész földdarabot a marahánok szállták meg, s Nyitra marahán vagyis morva herczegségnek fővárosává lett. Moymar 824-ben püspökséget alapita s hihetőleg a régi Emeram-egyházat is ő építteté. Nyitrán Moymar rokona Privinna uralkodott; ez nehány év mulva elüzeték, de Moymar halála után ismét visszatére. Rasztiszlav másodszor üzé el Privinnát s a nyitrai herczegséget unokaöccsének, Szvatoplugnak, adományozá. Ez azután a németektől szorongatott nagybátyját elárúlván, a német császárnak hódola meg. De nemsokára függetlenné tevén magát, 871 óta hatalmas szláv országot alapita meg. Ekkor Arnulf az ország határain épen megjelent magyarokat hivá segítségre. Szvatoplug vitézül védelmezé magát, de végre is legyőzeték. Halála előtt birodalmát három fia között felosztá. Zobornak a nyitrai herczegség juta. Nemsokára az Árpád által kiküldött magyar hadvezérek, Zoard, Kadocsa és Huba jelenének meg a Nyitránál. Zobor eléjök szálla. Három napig csatázának, negyednapra a szlávok a várba menekülének. A magyarok nyomban utánuk törve átkelének a folyón s a futamodókat a városig üldözék, majd a várat is megvevék. Zobor fogságba kerüle s a szomszéd hegyen, melly azután az ő nevéről neveztetett el, felakasztaték. E győzelem következtén a föld népe egészen a Vág vizéig a magyaroknak hódola meg, kik azonnal a semptei, galgóczi, trencsényi, bolondóczi és banai várakat is megvevék. Árpád Nyitra s a többi várak urává Hubát tevé, kinek terjedelmes földterületet a Zsitva vizénél is adományoza.

I István idejében Nyitra mindenesetre már nevezetes erősség volt, mellyben nyugtalan rokonát Vazult fogságra veté. Fia Imre halála után Istvánnak szándéka volt rokonát kiszabaditani s utódává tenni. De felesége Gizella meghiúsítá

ebbeli szándékát, midőn kedvenczét Seböst, Buda fiát, Nyitrára küldé, hogy Vazulnak szemét kitolja s fülébe olvasztott ólmot öntsön, s ekkép a gyűlölötes Péternek biztosítá a királyi koronát. I Géza alatt Nyitrát IV Henrik német császár szállá körül, midőn süvének Salamonnak az elvesztett királyi méltóságot visszaszerezni akarta. Géza hadai vitézül védelmezék a várat. Báthor Opos, az óriási hős, Salamon táborából a város kapujáig rúgtatván ott számos harczost levága, mígnem minden oldalról megtámadtatván a tulnyomó ellenség elől hátrálnia kelle. A czászár bámulva Opos tettét kérdi: van-e Géza táborában is illy vitéz ember? Salamon igennel felel a kérdésre. „Ha igy van“ mondja a császár, „akkor birodalmadat sohasem szerzed vissza“, s legott fölszedi táborát.

A sz. Emeramról nevezett társas káptalan Nyitrán 1000-ben alapíttaték meg ujra, 1133-ban II Géza által a nyitrai püspökség is helyreállíttaték. A vár ezentúl a püspöké volt, a város pedig egy darab ideig még királyi város maradt. IV Béla alatt a várost elsőben a mongolok, azután 1271-ben Ottokár hadai dulák és perzselék föl. Ekkép Nyitra mind alább szálla s végre függetlenségét is elveszté. III Endre helyreállíttatá erősítvényeit, új kiváltságokkal is felruházá s 1296-ban a püspöknek adományozá. II János, nyitrai püspök, Róbert Károly híve volt, trencsényi Csák Máté azért a püspök és káptalan javait elpusztítá s 1311-ben hosszas harcz után Nyitrát is megszállá. A püspököt lánczra vereté, palotáját, kincseit s a székesegyházat feldúlatá s leégeté. Ez alkalommal sz. Benedek és Zoerard ezüst koporsóit az egyházból elvivék s a holttetemeket elszórák. Utóbb csak Zoerard egyik lábczombját lelék meg, s ezt még most is mutogatják. A kár, mellyet a püspök és káptalan Csák Máté dúlásai következtén vallott, 1317-ben Tamás esztergomi érsek által 2000 ezüst márkánál többre becsülteték. Csák Máté mind haláláig Nyitrán uralkodott s pénzt is veretett ottan.

A következett püspökök 1464-ig a vár és város birtokában nem háborittattak. De az akkori püspököt, Debrenthei Tamást, azon gyanú terhelte, hogy okleveleket hamisított. I Mátyás ezért megfosztá püspökségétől s lefoglalá jószágait;

azomban nehány év mulva meg visszaállitá hivatalába és jószágaiba, sőt Nyitra vmegye főispányává is tevé. 1471-ben nehány elégületlen úr Mátyás ellen összeesküvést forralván a koronával a lengyel király fiát, Kázmért, kinálá meg. Ez be is jöve az országba s Nyitrán tárt karokkal fogadtaték. De egyszerre ott terem Mátyás, Kázmér rövid ellenszegülés után kénytelen magát megadni s örül, hogy haza sompolyoghat.

A mohácsi csata után Podmanitzky István nyitrai püspök elébb az egyik felekezet által királyul megválasztott Szapolyai Jánost koronázá meg, de azután Ferdinánd fejére is tevé a koronát s ennek híve maradt. Szapolyai ezért Nyitrát vivatá s ezt megvevén elüzeté a püspököt s javait egyik hadvezérének Török Bálintnak adományozá. Török keményen uralkodott Nyitrán, mígnem azt a Szapolyai és Ferdinánd között vetett békekötés értelmében Ferdinándnak kényszerüle átengedni. Ez Nyitrát Thurzó Eleknek veté zálogba, ki 1543-ban testvérjére Ferenczre szállitá. Ez, ugy látszik, már akkor papnak volt felavatva, s Ferdinánd által nyitrai püspöknek nevezteték ki; de nemsokára Luther hitvallását vevé be s a szép Kosztka Borbálával házasságra kele. Tehát elveszté a püspökséget, s 1557-ben Bornemisza Pál nyeré el.

1605-ben Rhédey Ferencz, Bocskay vezére, szálla Nyitra alá s felhivá akkori püspökét, Forgács Ferenczet, adja meg a várost és várat. Forgács vitéz védelemre készüle, de Rhédey nemsokára árulás segitségével hatalmába kerítá Nyitrát, mellyet aztán két év mulva megint a császáriak szállának meg. 1620-ban Bethlen hadai vevék meg, noha Telegdy János püspök vezérlete mellett a császáriak vitézül ótalmazták. Bethlen Nyitra erősítvényeit helyreállitá s megszaporítá, de őrsége már a következő évben Bouquoi császári hadvezérnek adá át, szabad elmenetelt kötvén ki magának. Rákóczy György is megszállá Nyitrát, de csak kis időre. 1663-ban a törökök jelenének meg s rövid harcz után megvevék a várost. Erre a vár kapitánya annyira elrémüle, hogy a várat is legott átadá. A következő évben Souches császári vezér a lakosok segítségével a várost heves harcz, a várat pedig négyhéti vivás után vevé el a töröktől. De nemsokára Tököli szállá meg, 1704-ben pedig II Rákóczy Ferencz hadai szállák körül.

Bercsényi a várost mindjárt az első rohammal, a várat pedig kemény ostrommal vevé meg. Miután 1709-ben Rákóczy Trencsény mellett teljes kudarczot vallott vala, Révay Gáspár a nyitrai várnagy mindaddig védelmezé magát, mignem minden reményétől a fölmentésre elesék, mikoris a várat és várost Heister cs. k. tábornoknak általadá.

Innen tova Nyitrát hadi bajok nem érték többé, s az 1848 és 49-diki évek viszontagságai sem rázkódtaták meg. A város falait mindjárt a törökök eltakarodása után lebontották s csak a már feljebb említett „török kaput" hagyták meg.

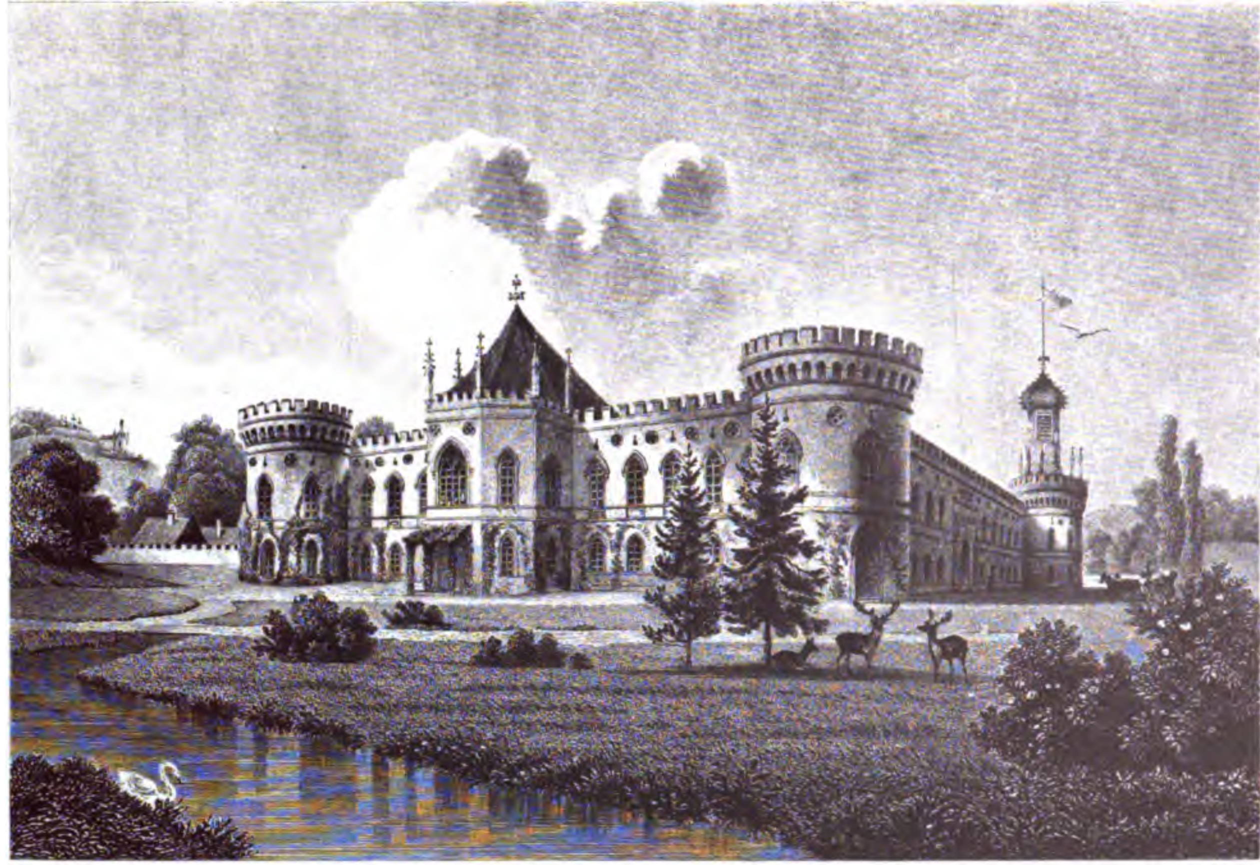
A közel Zoborhegyen már ősrégi időben remeték lakoztak. Mondják, hogy az Arnulf császár és a magyarok által megaláztatott Szvatoplug is ott végezte életét mint remete. Utóbb a hegyen a benczerendnek sz. Ippolyról czimzett apátsága létezett, mellyet állitólag I István alapitott vala, s mellynek birtokához, mint Kálmánnak 1111-ben kelt megerősitő okleveléből látjuk, Galgócz, Trencsény, Bajmócz a hévvízzel együtt, Szucsán, Kosztolán, Ghimes, Elefánt, Sarló és más helységek tartoztak. Ez apátságot Csák Máté s ujabb időben a törökök dúlák fel. A szerzetesek a törökök elől Nyitra várába menekülének, s az apátság azután egészen élhagyaték. Jaklin Balázs nyitrai püspök az elpusztult kolostort Zobor hegyén a kamalduli barátoknak ajándékozá, kik 1782-ben történt eltöröltetésökig bírták. Ekkor a hajdani apátság javai a vallási pénzalaphoz csatoltatának. A kolostor egy része még most is áll, omladékokkal környezve, s vendéglőül szolgál, hova a nyitraiak nyáron gyakran kikirándúlnak. Zobor hegyén sziklás barlang is van, ebben állitólag egykor Zoerard remetéskedett.

Nyitrától éjszakkeletre, két kis mfldre, Ghimes magyar mváros van, mellyet a Forgács grófok kastélya, kertje és czukorgyára ékesítnek. A helységtől éjszakra, félórajárásnyira a régi Ghimesvár van, melly a Forgács grófi nemzetség ős fészke. Szép gesztenyefa erdő által környezve valami 1600 láb magas hegy tetején áll, mellynek nyugati oldala igen meredek roppant sziklafal, míg keleti oldala lankásan emelkedik. A vár még ép és lakható karban van. Alsó részében

az őrség lakai és istállók, középső részében az uraság szobái vannak, a felső részt az erősít vények és őrtornyok foglalják el. A középső emeleten többi közt teljesen felbutorzott nagy ebédlőterem van, a hozzácsatlakozó szobákban Forgács grófok arczképeit, ósdi székeket, asztalokat és egyéb bútorokat láthatunk. Emlitésre méltó a várkápolna, melly sz. Loyola Ignácznak van szentelve. Ott egy miseruhát találunk, melly aranyszálak helyett hajjal van kivarrva. Forgács Pál megvált feleségétől, született Révay bárónőtől, s a papi rendeket vevé föl. Felesége tehát apáczává lőn, elvágá szép, hosszú haját s kivarrá vele a miseruhát, mellyet a várkápolnának ajándékoza. A kápolna alatt a grófi család sírboltja van.

Ghimes várából szép kilátás esik a sürű erdőségekkel fedett hegyekre, mellyek köröskörül s messzire terjedezve emelködnek. A várhegy tövén nyugatról keletre csapó kis völgy van, melly szép ligetet és vadast képez.

II Endre 1226-ban a ghimesi urodalmat Ivánkának adományozá, ki a még I István uralkodása előtt beköltözött Hunt és Páznán sváb lovagok maradéka volt. IV Béla 1253-ban Ivánka fiát Endrét megerősíté az urodalom birtokában. Ezen Endre, ki 1256-ban erős várat épittete, a Sajó partján a mongolok elleni csatában vitézkedett s testvérjével együtt a futamodó királyt is megmentette vala a végveszélytől. Ő a ghimesi Forgács grófi családnak tulajdonképi megalapítója. Ghimes vára a 14 század elején Csák Máté által foglaltaték el, azután a kiráyra szállott, s csak Mária királyné adományozá ismét Forgács Balázsnak, ki a budai várban a királyné versenytársa, II Károly, fejét hasította vala meg. Azontúl Ghimes sok ideig szakadatlanul a Forgács nemzetség birtokában maradt. A törökök nehányszor megrohanták, de siker nélkül. 1613-ban gr. Forgács Zsigmond, az ország nádora, a ghimesi várat nagy költséggel helyreállíttatá, de már 1618-ban Bethlen hadai dulák föl. Egyszer a törökök is leégették. Gróf Forgács Zsigmond Rákóczy Ferencz fölkelésében vett részt, ezért elesett jószágaitól, s I József Ghimest Wratislaw cseh grófnak adá el 130,000 ftért, ez azomban 1712-ben ugyanezen összegért ismét Forgács Pálnak engedé át. Ez azon Forgács, ki azután a papi rendekct vevé föl s rosnyói püspökké lőn. Ő meg fia

L. Rohbock del.

NAGY-UGRÓCZI KASTÉLY. KASTELL ZU NAGY-UGROCZ.

helyreállíttaták a várat s különösen az említett kápolnát is építteték.

Ghimestől éjszakkeletre, a Zsitva egyik mellékvölgyében Veltsicz falunál egy régi várkapu, az úgynevezett avarkapu vagy fekete vár (csernigrod) maradványai láthatók. Lehet, hogy e maradványok csakugyan az avarok idejéből valók. — A ghimesi vár közelében, Aranyos-Maróthtól másfél mfldre, a 27 évvel azelőtt Jeszenszky József által 100,000 pftnyi költséggel egy erdő helyén létesitett nagy gyümölcsös kert van, mellyet Roszkosnak neveznek; 300 holdnyi terjedelmű s 19,000 gyümölcsfa van benne.

Nyitrától éjszakra egy órajárásnyira, a folyó bal partján, Darázs falu van, ósrégi templommal. Odább éjszakra kivált a folyó jobb partja sűrűn van megrakva kisebb nagyobb helységekkel, mellyekben azomban semmi uevezetességet nem találunk. A bal parthoz közel Felső-Elefánt falu van, a pálosok 1369-ben alapitott kolostorával, melly egykor egész urodalmat bírt. Ugyancsak a bal parton Nagy és Kis Appony van, gróf Apponyi Antal nagy kastélyával, mellyben gazdag könyvtárt és képgyüjteményt találunk. A helységtől délkeletre, egy hegynek oldalában, régi várnak omladékai láthatók. E vár Zsigmond idejében a király birtokában volt, s ő Eőry nemzetségnek adományozá, melly azután régi nevét elhagyva magát a várról Apponyinak nevezé. Appony várát a 17. században a törökök hányták szét.

Nyitrától éjszakra 4 mfldre, a folyó jobb partján, Nagy-Tapolcsány mváros van, 3000 tótajkú és zsidó lakossal. Ez hajdan sz. k. város volt, most gróf Erdődyek egyik urodalmának főhelye. A helységtől nyugatra egy órajárásnyira a régi tapolcsányi várnak romjai láthatók.

Tapolcsánytól éjszakkeletre 2 mfldnyire Nyitra-Zsámbokrét tót mváros van, régi kastélylyal. Ettől keletre Oszlán mváros van, mellytől délnyugatra félóránGyira erdők közepett Nagy-Ugrócz tót falut találjuk. Ezt gr. Keglevich János gót ízlésben épült kastélya ékesíti, melly 1845—1850 egy olasz épitő terve szerint rakaték. Főhomlokzatán 22 láb magas nagyszerű kapu van, az épitmény tömegéből három

torony nyulik fel. A főlépcső almási veres márványból készült, a lépcsőház falai tölgyfa színre festett fatáblákkal kirakvák, s régi fegyverek csoportozataival díszesítvék. Az első emeletbe érvén ajtóhoz jutunk, melly mellett vas pánczélba öltött apród látható. Az ajtó szép előszobába nyílik, mellyből a családi képekkel diszesített s ószerű butorokkal és edényekkel fölszerelt ebédlőbe jutunk. A többi szobák és teremek is nagyon gazdagon vannak kiékesítve és bebútorozva s különösen mindenféle becses műtárgyakkal és ritkaságokkal is fölszerelve. Sok tekintetben igen érdekesek: a várkápolna, az egyik bástyában levő könyvtár s a másik bástyában levő fegyvertár. Általában a nagy-ugróczi várkastély hazánk legszebb urasági lakaihoz tartozik s mind belső el- és berendezésére nézve tökéletesen megfelel a jó ízlés meg kényelem igényeinek. A kastélyt szép kert környezi.

Zsámbokréttól éjszaknyugatra Bán mváros van, hol régi várnak maradványai láthatók s honnan egy órányira Zay-Ugrócz csinos falu van, mellyet köröskörül rengeteg fenyűerdőkkel fedett magas hegyek környeznek; ezek közül a Rokos hegy 4000 láb magas. Zay-Ugróczon terjedelmes, három emeletre épült, régi várkastély s egy posztógyár van. A kastélyban az evang. templomot, mellyet a helység evang. lakosai a reformátio óta használnak, gr. Zay szép könyv- és képtárát s Zay és Garay grófi családok levéltárát találjuk. (Garay nemzetségének férfiága a 15. század másik felében kihalt.) Érdekes fegyvergyüjtemény is van a kastélyban; többi közt egy nagy ágyu látható, mellyet 1550-ben bizonyos Horvát Endre Debreczenben önte. A várkastély keleti oldalától balra a falu kath. temploma van, két sírbolttal, mellyek közzül az egyik Zay grófok családi sírboltja. Mintegy 20 percznyire a helységtől szép kertliget van, hol halastavat árnyékos szigetkével s a hegy lejtőjén épült kéjlakot találunk. A kert bejárásánál, a sziklafal előtt furcsa alakú kőszál ötlik fel, a monda szerint egy czigány asszony változott el e kőbálványnyá. A kertet a környék lakosai is gyakran szokták meglátogatni. 1855 óta vadaskert is létezik, hol számos szarvas, őz, nyúl és fogoly van. A szomszéd erdőkben általában sok őz, róka, nyúl, vadmacska, hiúz, császárfajd és egyéb vad tartózkodik. A

posztógyár négy külön épületből áll, mellyek hosszukás négyszöget képeznek. Zay-Ugrócz lakosai régóta foglalkoztak a posztókészítéssel, gr. Zay Károly, a buzgó hazafi, 1845-ben a posztógyárt állítá fel, melly csakhamar sikeres versenyre kelt a régibb gyárakkal.

Ugrócz vára már 1089-ben említtetik. 1295 óta külömböző urai voltak. I Ferdinánd 19 helységgel együtt állhatatos hivének, Zay Ferencznek adományozá, s 1547 óta az ugróczi urodalmat folyvást gróf Zay család birtokolta, melly állitólag még Árpáddal az országba költözött nemzetségtől származik egyenes vonalban. Ugrócztól éjszakra, a hegység oldalában még meglehetősen épséges vár van, melly hihetőleg a husszitàk korában épült s az oklevekben Macharnuk és Szovko várának neveztetik. Ott megnézésre méltók: a kápolna, Zay nemzetség régi sírboltja s a két udvaron találtató víztartók.

Bán és Zay-Ugrócz a Radissa pataknál vannak, melly a Machnácskába ömlik, ez meg az éjszaknyugatról jövő Nyitrával egyesül. —

Most azon helyre érkezünk, melly Nyitra városa után az egész völgyben a legérdekesebb. Ez a Nyitra jobb partjához közel eső Bajmócz mváros és kies vidéke. A csinos és nyájas helység fölött még épségben levő tekintetes lovagvár emelködik egy hegyen. E várnak, a monda szerint, 365 ablaka van, még most is valamennyi helyisége lakható. Előtte százados nyársfa terjeszti ki terebélyes ágait, ennek árnyékában hajdan nehányszor a haza sorsa felett nyilvános tanácskozások folytak. A bajmóczi várat I Károly valami Zelotusnak adományozta volt, ki azután bajmóczi grófnak nevezi vala magát. Utóbb valami Onofrid gróf bírta, ki ott 1479-ben a még most is meglevő prépostságot alapítá. I Mátyás a bajmóczi várat fiának Jánosnak adományozá. Azután Szapolyai bírta, ettől Ferdinánd vevé el s Thurzó Eleknek adományozá. A Thurzók férfiágának magvaszakadta után a bajmóczi urodalom a Pálffyak grófi nemzetségére szállott, melly most is bírja. A bajmóczi várat több ízben szállták körül és vivták ki, neveztesen Bocskay és Rákóczy mozgalmaiban. 1533-ban s 1599-ben a törökök árasztták el a Nyitra völgyét s Bajmócz mvárosát is feldulák, de a várat meg nem veheték.

A helységtől délre, a kényelmesen átkelhető dombon túl a bajmóczi hévvizek vannak. A forrás, melly a fürdőben használt vizet szolgáltatja, magában a fürdőépületben van, dė a környéken még számos más hőforrás bugyog ki; ezek közzűl a legnagyobbik jókora tócsát képez, mellyet tengerszemnek neveznek. A várhoz tartozó kertben hasonló források bugyognak fel, mellyek kisebb nagyobb tócsákat képeznek. A fürdői forrás hőmérséke 40° R. s a sós földes hévvizekhez tartozik. A fürdői épület egykor csinos és elég nagyszerű lehetett, hosszukás négyszög, mellynek szép főhomlokzata nyugatra szolgál. Benne a haszonbérlő lakásán kivűl csinos tánczterem s 11 vendégszoba van; déli része négy külön tükörfürdőt foglal magában, mellyekben közösen fürdenek. Jelenleg az egész épület, de főleg azon része, hol a fürdők vannak, igen elhagyott karban van, tulajdonosa azomban, t. i. gróf Pálffy János nemsokára meg fogja tétetni a szükséges javításokat. A bajmóczi fürdő már a 16. században nagyon elhiresült, ekkor Thurzó építtete egy házat. Egy ideig a magyar nemesség legkedveltebb fürdője volt. De idő jártában elveszté egykori hirét, fényét s mindinkább hanyatlani kezdett, ugyhogy most távolabb vidékről csak gyéren látogattatik meg.

Nyugatra csak negyedórányira Privigye mváros van, hol sok posztókészitő lakik s hol a kegyesrendűeknek kolostoruk van. A közel Csausa falu határában a legritkább numulitok és más kagylókövűletek fordúlnak elő; az egész környéken a mészképzemény uralkodik. Bajmócz és Kis-Bélicz falu között dolomit hegység huzódik el, Lelócz és Kosztolán helységek közelében igen szép borsókövek találhatók. Kis-Bélicz határában a bajmócziakhoz hasonló hévforrások vannak egy posványos réten; nyomorult fürdőintézetet is találunk ottan, melly Zsámbokréttól csak egy negyed mfldnyire esik, a kis Nyitra jobb partján.

A bányavárosok s a Garam völgye.

Privigyéről keletnek fordúlva a hegyeken át Körmöczbányára megyünk. Csakhamar a bárom oldalról magas s

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. O. Hess sculpt.

KÖRMÖCZ. BERGSTADT KREMNITZ.

Lauffer es Stolp bizomanyaban Pesten

felette meredek hegyfalak által bezárt handlovai völgymedenczébe jutunk, hol kőszéntelepet fedeztek föl. Különben ásványos faszén mind a Nyitra mind a Garam völgyében találtatik.

Körmöczbánya magas, erdőtlen hegyek közötti völgymedenczében és oldalain terül el. Nyugatra a kápolnával ékesített Kalváriahegy emelködik, mellynek éjszakkeleti oldalán elhagyott s beszakadt régi bányák vannak; éjszakra a Revolta hegy van, mellynek hátán a II József által 1764-ben tett látogatás emlékezetére állított kőtábla négy hársfa árnyékában van; a Kalvária és Revolta hegyek között éjszaknak kanyarodó, Sturz nevű völgyben számos bányatelep és műhely van; a Revolta keleti oldalán a körmöczi völgy huzódik el, mellyet a Turócz vmegyéből a hegynyergen fekvő Perk falun át vezetett víz a körmöczi csermellyel egyesülve átfut; a kormöczi völgy bal oldalán a Dörnstein és blaufuszi hegyek (Stoss) emelkednek; a blaufuszi hegy és úgynevezett Stossrétek közt az érdekes zólyomi völgy huzódik el éjszakkeletre, a rétek fölött kopár és sziklás hegygerincz emelködik. Dél felé a kanyarodó körmöczi völgy két oldalán más hosszukás és kúpdad, erdős hegységek merednek föl, mellyek közzül a jobb oldalon az Ördögbegy, a bal oldalon az Osztrahora vagyis csúcsos hegy tűnnek fel. Szép kilátás esik a város éjszaki oldalán emelkedő Revolta tetejéről, de még messzibbre látni a Stoss-rétek fölötti sziklatetőkről, honnan a Garam völgye egyes részeit is az erdős hegyek előterén szürkéllő szászkői váromladékkal együtt s a Selmeczbánya mellett emelkedő Szitnát is kivehetjük. Körmöczbánya a Revolta déli tövén, az ennek keleti és nyugati oldalain s a Kalvária és Stoss hegyek között elnyúló völgyekben terül el. A belváros éjszakkeleti oldalán, a keleti hegyek egyik aláereszkedő fokán a kettős fallal és tornyos kapukkal megerősített vár van, hol külsőleg eredeti gót épitésének kevés nyomait mutató, belül oszlopok által két hajóra osztott, szép boltozatú és régi festvényekkel ékesített templomot találunk, mellyben a nyári hónapok alatt minden harmadik hétben, a téli hónapok alatt pedig egyszer sem tartanak isteni tiszteletet. A templom falaiba több sírkő van illesztve. Elejéhez újabb időben egy hatalmas óra- s egy karzatos őrtornyot épitettek.

A templom mellett a várfalak mentében több ház van, mellyeknek falai igen vastagok. A várhoz, mellynek két kapuja van, a belvárost a külvárosoktól elválasztó s Zsigmond idejében rakott kerítőfalak csatlakoznak, mellyek már omladoznak, míg a három tornyos és czimeres kapú még ép karban van. A belvárosnak csak 40 háza van, mellyek a tágas hosszukás piacz két oldalán épültek. Az alsó kapu közelében, a nyugati oldalon a ferenczesek egyháza és kolostora van, mellyet 1653-ban Lippay esztergomi érsek rakata; ezzel átellenben az 1557-ben épült, 1642 s 1769-ben megújított nagy kath. plébánia-egyház áll, minden oldalról szabadon, elején kettős toronnyal, s alatta sírbolttal; a plébániaegyház előtt, a piacz közepén, az 1773-ban felláIlított, igen sok alakkal ékesített nagyszerű, de újítást igénylő sz. háromsági szobor áll, odább medenczés szökőkút s a piacz éjszaki oldalán kisebb szent szobor van. A piacz keleti oldalán a régies városháza áll, ebben a takarékpénztár is van, s végre a piacz éjszaki oldalán a pénzverde van. A külvárosok jóval terjedelmesebbek s gyümölcsös kertekkel környezvék; különösen az alsó külvárosban sok csinos épületet találunk. Ott van a jelentéktelen evang. egyház is. Az érczzúzók, érczmosók s egyéb bányatelepek mind a külvárosokban vannak s a völgyek mentén messzire elterjednek. Körmöczbányának 5000 lakosa sincs, kik nagyobbrészt németek s a bányászaton kivül holmi müiparral és kereskedéssel is foglalkoznak, de általában véve elszegényedtek. A felső külvárosban egy fehércserép-gyár, papirmalom és festékgyár van. A bányászat igen kevés nyereséget hajt, sok bánya egészen el van hagyva. A hajdan nagy hírben állott körmöczi bányák a völgy jobb oldalán vannak, hol a zöldkő- képződmények uralkodnak, míg a bal oldalon a trachitok és nehány helyen a bazaltok fordúlnak elő. Aranyon és ezüstön kivül Körmöczbányán némi rezet, ólmot, vasat, szürke és fehér piskoltot találnak; az úgynevezett tigrisérczet is. De az évi aranytermelés legfelebb 2, az ezüsttermelés pedig 14 mázsát tesz. Tehát a régi közmondás, miszerint Körmöcznek arany, Selmeczneck ezüst és Beszterczének réz falai vannak, most már nem áll. Az újabb időben szép gépekkel fölszerelt pénzverdében most rendesen csak réz és ezüst pénzeket vernek ki.

Körmöczbánya s a szomszéd Turócz megyében levő Sztubna állitólag már 770-ben alapíttaték, és pedig beköltözött thüringiaiak által. Annyi bizonyos, hogy Körmöczön már Kálmán idétt a bányamivelés szépen virágzēk. I Károly 1328-ban kiváltságlevelet s terjedelmes földeket adományoza a városnak. A mongolok 1241-ben e hegyes vidéket is elpusztíták, de Körmöczbányát, ugy regélik, a várban tartott pávák kiabálása megmenté.

Körmöczbánya környékén, hol Nyitra, Turócz és Bars megyék egybeszögellenek, a következő falvak: Gajdel, Majzel, Beszterczc, Vriczko, Német-Próna, Handlova, Szkleno, Felső-Sztubna, Felső-és Alsó-Turcsek, Kunosó, Janó-Lehota vagyis Trézelhaj, Perk, Honesó, Prochot, Litta, Új-Lehota, Magasrét, Pila lakosai mások előtt érthetlen német szójáráson beszélnek. Beköltözésök ideje és körülményei egészen ismeretlenek, miértis némellyek ugy vélekednek, hogy ők a kvádok vagy pedig a későbbi gepidák maradékai. Annyi bizonyos, hogy azon vidékeken a kvádok már Krisztus születése előtt laktanak s bányászattal foglalkoztak. Utóbb egymásután a rómaiak, gótok, húnok, gepidák, marahánok vagyis morvák s végre a magyarok hódolták meg azon vidékeket, de a bányamivelés, úgy látszik, folyvást kivált az ős idő óta ott lakozott, vagy később, főleg a keresztes háborúk idejében, Szászországból, Thüringia, Tirolból, a Rajna mellékeiről s más tartományokból beköltözött németek dolga volt.

Körmöczbányáról a délre nyiló völgyet követjük, mellyben több bányát és ronda falut találunk. A zöldkő-képződmény dél felé Hornavészig tart a völgy jobb oldalán, s odáig a hegyek többnyire kopaszok vagy csak gyér bokrokkal borítvák. Odább már erdős hegyek következnek. Az úgynevezett mély örök tárnából vaséleges földdel kevert víz folyik ki, mellynek ülepedékét gerébmüvek segítségével kiszedik s az ottani színekben megszáritják. Ebből az úgynevezett ásványos festéket készítik. Ó k ö r m ö c z n é l, mellyet a morvák állitólag még Körmöczbánya előtt alapitottak, s melly most igen ronda tót helység, a völgy kiöblösödik, azután az út két hegy között elmenve, mellyek közzül a jobbfelőli bazaltból a bal-

felőli pedig gömbkőből áll, a Garam völgyét éri. Itt van a Ferdinánd-örök-tárna szája, e tárnát Körmöczbányáig akarják vinni. A körmöczi völgy torkolatával szemben, a Garam bal partján elnuzódó hegység előterén, egy hosszúkás erdős trachithegy déli sziklás végfokán, Szászkővár maradványai ötlenek föl. A négyszegletű várnak falai és bástyái még nagyobbrészt fennállanak, de a falakon belül rideg pusztaság uralkodik. E várat állitólag Kálmán idétt valamelly német vitéz rakatá, ki a Harz vidékéről szakadt hazánkba. Utóbb Szászkő királyi birtok volt, s várnagyai ollykor igen zsarnokilag bántak a szomszéd bányavárosokkal. Igy 1351 táján a szászkői várnagy Selmeczbánya területéhez tartozó nehány helységet elfoglala. A selmecziek magok akartak magoknak igazságot szerezni s a ráforduló évben a tőlük elvett helységek visszafoglalásához készülének. De Zubonya, a vitéz várnagy, csatarendben várá a völgyben közeledő polgárságot s a 9-dik században épült Karlik helységnél megütközék vele. Mindkét részről vitézül és sokáig harczolának, végre is Zubonya teljes győzelmet vőn s fölperzselvén Karlikot, diadalmas seregével visszavonúla erős várába. A kudarczot vallott selmecziek most I Lajos királynak panaszkodának a rajtok elkövetett erőszak miatt, a király meghallgatá panaszaikat s még 1352-ben meghagyá a várnagynak, hogy az elóde, Bessös mester, által Szászkőhöz jogtalanul kapcsolt hat falut Selmecz polgárainak és vendégeinek visszaeresse. — A szászkői urodalom most is a k. kincstár birtoka.

Most a Garam jobb partján a Szmolnik és más erdős hegyek alján keletnek tartó országutat követjük, a bal partot is folyvást erdős s ittott sziklás hegyek szegélyzik be. Bucsa előtt az út jobbra hagyja a Garamot s egy kis hegyszoroson keresztül a kies zólyomi völgymedenczébe száll alá. Itt gyönyörű kilátás nyílik előttünk. Jobbra a Garam bal partján Zólyom városa terül el, kelet és dél felé mindjárt a város közelében erdős s egyes kősziretekkel boritott hegyek emelködnek, mellyek a keletről jövő Szalatnával egyesült Garam folyásának nyugati irányt szabnak, hol az magának a hegyek között tört utat. Éjszak felé tágas, zöldellő, lapos, hosszukás völgymedencze terül, mellyen az éjszakról jövő Garam külöm-

böző kanyarúlatokkal átkigyózik; a folyó két partján alacsony dombvonalok s ezeken túl mind kelet mind nyugat felől magasabb erdős hegyek emelködnek. A völgymedencze éjszaki oldalán magasabb hegyek rekesztik be a láthatárt, megfelelve a Zólyom mögötti hegyeknek. A folyó bal partján elhuzódó dombsor lejtőjén a szliácsi fürdőt pillantjuk meg, melly részint a fák közzé rejtezik.

A síkságba érvén s a Garam hídján átkelvén csakhamar a bájos képpé összecsoportosúló hegyek előtt épült Zólyom városába érünk. Ez a balparti dombsor déli, már majdnem egészen lelapult végén terűl el; igen kis városka, alig van 300 háza és 2000, jobbára tót lakosa. Főutczája vagyis piacza igen széles s gyeppel van benőve. A piacz felső részén a gót épitésnek némi nyomait mutató s nagy tömeges toronnyal ékeskedő kath. plebániatemplom áll; odább az 1857-ben megújított evang. templom van, az utczával egy vonalban hatalmas és díszes toronnyal. A piacz egy része fákkal van beültetve és sétahelyűl szolgál. A széles utcza alsó vagyis délnyugati végén a vár büszkélkedik. A várost bekerítő, 4 öl magas kőfalak még nagyobbrészt megvannak, a tornyos négy kapu is még áll. A vár pedig fő épűleteire nézve még ép karban van s csak ékesítményeit vesztette el. Némi költséggel és gonddal teljesen lakhatóvá tétethetnék. A zólyomi vár a Garam és Szalatna összefolyása által képezett félszigeten, kis magaslaton épült. Királyi vár volt s első építtetését 1350-be teszik. A főépítmény magas négyszög, fedele alatt igen kis ablakai vannak, négy szögletén a fal felső része egyegy kúpdad tetővel fedett kerek toronykává dúzzad ki. E négyszöget kerítőfal környezi, mellynek négy szegletén kúpdad fedelű, kerek, vastag, de alacsony, tornyok vannak. E tornyokhoz a cselédek lakásaiúl szolgált melléképűletek csatlakoznak. A második, külső keritőfalnak is voltak bástyatornyai, de ezek már részint összeomlottak, részint egészen átalakítvák. Most a város felé a vár alatt gyümölcsös kert terűl. E kert mellett s két régi omlatag torony között elmenve a dobogóra s azután a két kapujú bolthajtás alá jutunk, melly fölött hatalmas négyszegletű torony emelkedik, s melly az egyetlen bejárást szolgáltatja a várba. Ez oldaláról a vár

hajdan a város kerítőfalaival volt kapcsolatban. Más kapun át a várnak belső terjedelmes udvarára jutunk, mellyet kő s most már részint fa oszlopokon nyugvó nyilt folyosó fut körül. Az udvaron néhány csínosan készült, gazdagon ékesített gót boltivet és egyéb faragványt találunk, különösen a balra levő kápolna kapuja és ablaka gót ívezetei szépek; belül a kápolna át van alakítva. Az első emelet még lakható, többi közt a szolgabírói hivatal volt ott. Néhány más szobán kivül nagy teremet találunk, mellynek mennyezetét a magyar vezérek és királyok életnagyságú képei díszesítik. Az egykor Mátyás király által lakott szobák most részint holmi raktárúl szolgálnak. A keleti oldalon lévő utolsó szoba padozata alatt egy kis titkos szoba van, súlyos vas ajtókkal és hatalmas zárreteszekkel; ez azon szoba, mellyben Bethlen Gábor a Pozsonyból Zólyomba szállitott magyar koronát egy ideig őrízteté. A nyugati bástyában mély börtön van. Most a várnak más helyiségei is börtönül szolgálnak. A dombmagaslat mellyen a vár áll, a Szalatna partján meredekül lejt alá, a másik oldalon, t. i. a Garam felé, lankás s odább sík rétek terülnek. Ez oldalról tehát a vár legkönnyebben volt megmászható s ezért ott hatalmas külmüvekkel volt megerősítve, mellyek már romba dőltek; a külső bástyafal egész odáig nyúlt el, hol a két folyó egymásba ömlik.

Odább délre, a Szalatna torkolata fölött emelkedő hegyen, a régibb Zólyomvár állott, mellyet némellyek szerint 745 táján a marahánok épitének föl; de a névtelen jegyző szerint azon várat Bors vezér rakatá, s a határos erdőt még most is Bors hegyének nevezik (Borsova hora). Bucsa és Zólyom közt, a Garam partján, egy harmadik várnak némi maradványai vannak. Ezt is a névtelen jegyző szerint Bors vezér rakatá.

A zólyomi vár királyi birtok volt, de a város már az első királyoktól holmi kiváltságokat vett. A mongolok elvonúlta után IV Béla gyakrabban mulata a zólyomi várban s innen több bányavárosnak új kiváltságleveleket osztogata; 1244-ben decz. 28. Zólyom városa polgárainak kiváltságait ujítá meg. I Lajos az újabb zólyomi várat rakatá s szintén gyakran fordúlt meg ottan; különösen 1382-ben a lengyel urakkal találkozék zólyomi várában, hogy Lengyelország egye-

sülését hazánkkal megszilárdítsa. A lengyelek hosszas alkudozás után beléegyezének, hogy a Lajos által vejéül kiszemelt Zsigmond őrgrófnak meghódoljanak s azután vele együtt haza menének; Lajos Libetbányáig elkiséré őket, onnan Nagyszombatba mene, hol nemsokára elhúnyt. Zsigmond halála után leánya a cseh Giskrát hivá az országba s neki 1440-ben egyebek közt Zólyom várát is átadá. Giskra még Erzsébet halála után is megmaradt az általa elfoglalt várak birtokában; Hunyadi János 1451-ben számos várat elvőn a csehektől, de Zólyom tovább is Giskra kezén maradt, s Mátyás király megerősíté annak birtokában. Giskra halála után a zólyomi vár ismét a koronára szálla, ekkor Mátyás által fényesen megújíttaték, s a királynak egyik kedves mulatóhelyévé lőn. Mátyás azután zólyomi várát fiának adományozá. Ennek halála után Zólyom mint özvegyi birtok Mátyás özvegye kezére juta. Később egy ideig a Frangepánok birták, 1520-ban pedig II Lajos saját nejének Máriának adományozá. Ennek várnagya Thuri Kristóf a mohácsi csata után mint független úr az egész környékre kiterjeszté zsarolásait és rablásait, végre 1542-ben megaláztaték s engedelmességre szoríttaték. 1605-ben Homonnay Bálint, Bocskay egyik vezére, vevé meg Zólyomot, 1616-ben meg Szécsy György Bethlennek hódoltatá meg. II Ferdinánd Dersfynek adá zálogba, azután Eszterházy Miklós vevé birtokába, miután Dersfy leányával, Orsolyával, egybekelt vala. Nehány év múlva Rákóczy György, 1678-ban Tököli Imre s azután megint Rákóczy Ferencz szállaták meg Zólyomot s a bányavárosokat. A zólyomi vár a sok vivatás következtén nagyon megkárosult, azután elhanyagoltaték vagy holmi kiigazítások által elrontaték. 1802-ig gróf Eszterházyak birtokában volt, ekkor a k. kincstár két más urodalomért becserélé.

Zólyomból délre az országút Dobrona tót mvárosba visz, balra hagyván Dobróvára omladékait. E várat a hozzátartozó urodalommal II Lajos Verbőczy Istvánnak adományozá, ki, mint mondják, ott írta meg az ugynevezett Hármaskönyvet, mellyet az 1514-ki országgyülés elé terjeszte. Ugyancsak Zólyomból keletre az erdős hegyek között menvén, Szalatna mvárost érjük, melly a hasonnevű folyó jobb

partján épült; hozzá nem messze keletre, a folyó bal partján, a véglesi vár romjait találjuk. E vár is hajdan királyi birtok volt, s I Mátyás gyakran mulata benne, midőn a határos erdőkben vadászgat vala. Most a véglesi urodalom gróf Eszterházyaké. A Szalatna jobb partján, szemben a váromladékkal, Végles helység van, délre csekély távolságra Kalinka falu határában nevezetes kénbányát találunk, mellyet valami 16 év előtt feltárának s mellyből évenkint 5—600 mázsa ként nyernek. A bánya a faluhoz mintegy félórányi távolságra trachit hegyekkel körülzárt, szűk völgyteknőben van, melly csaknem szabályosan tojásdad, s mellybe csak éjszakról lehet keskeny völgytorkon keresztül bejutni. A kalinkai kénbánya kialudt szolfatara s erről is nevezetes, hogy benne új ásványt találtak, melly kettedkénes mangán, s mellyet haueritnak neveznek.

Zólyom környékén sok ásványvíz van, mellyek részint savanyú források vagyis borvizek, részint kénes, részint pedig meleg és hő vizek. Maga a város határában 12 forrás fakad, mellyek jobbára kellemes italul szolgáló borvizek. A város éjszaki oldalán emelkedő domb hátán medenczealakú mélyedés van, mellyben 23—25° R. mérsékletű számos forrás van. Odább éjszakra, a Garam bal partján emelkedő ugyanazon dombsoron, melly Beszterczebánya felől délnek csap s gyér erdővel van borítva, a ribári vagyis szliácsi fürdő van. Pettko szerint Selmecz- és Körmöczbánya környékén igen nagy kiterjedésű trachitkör vagyis emelködési kráter van, a szliácsi források már ezen kráter területébe esnek. A hasadékos és repedéses trachittuffból álló dombnak, mellyen a fürdőház, áll, tetején közel egymáshoz 8 erős forrás fakad, mellyeknek vizét lyukacsos fenekű négy víztartóban vagyis tükörfürdőben felfogják. E víztartók közvetlenül a források felett, az úgynevezett nagy fürdőházban vannak; ezeken kivül ugyanazon épületben még két kádfürdő, s gáz-, gőz- és zuhanyfürdők is vannak. A források részint vízzel megtelt, természeti, nagyon mély aknák vagy kutak; az 1. számú tükörfürdő forrásának fenekét valami 450, a 3. számú fürdő forrásaét pedig 102 lábnyi mélységben éri a mérőón. Az ivóforrások a fürdői forrásoktól délnyugatra valami 600 lépésnyire, a dombnak

alacsonyabb lejtőjén vannak; ezek: a József-, Dorottya-, Ádám- és Lenkeyforrások; hőmérsékök 9 és 20, a fürdői források hőmérséke pedig 20 és 26° R. között változik. A Józsefforrás leghidegebb, az első tükörfürdő legmelegebb; amannak hőmérséke 9°, emezé 25. 8° R.

A szliácsi források fő alkotórészei: kénsavas és szénsavas mész, keserű sók és vas. Mindegyik forrásból igen sok szénsavas lég is fejlik, s kivált az első tükörfürdő vizéből olly nagy mennyiségben száll fel azon lég, hogy a fürdőben levők fejei fölött egy asszonynak folyvást zászlót kell lengedeztetnie s ekkép a támasztott légvonallal a szénsavas gázt eltávolítnia. E gázt kaucsuk csövek segítségével a gázfürdőkbe vezetik. A szliácsi hévvizek gyógyitó erejét sokféle betegségekben rendkivűli sikerrel tapasztalták, miértis Szliács hazánk leglátogatottabb fürdőihez tartozik. Nehány év óta több csinos és terjedelmes épűletet raktak, mellyekben összesen vagy 140 vendégszoba van. Legszebb épűlet az úgynevezett Pesti ház; ebben nagy elédlőn és szép tánczteremen kivűl 33 lakszoba van. Mindezen építményeket a délre terjedő erdőhöz csatlakozó kertliget környezi, mellyet a nem rég épűlt kápolna sz. Hildegarde képével ékesít. A fürdőnek legközelebbi környéke elég kopasz, kivált a Garam felé s éjszaki oldalán, de távolabbi vidéke igen bájos, s kellemes kirándulásokat tehetni Zólyomba, a kissé távolabb Beszterczebányára és más érdekes helyekre. Szliács a bányakincstár birtoka volt, 1860-ban bizonyos Kétschnek adaték el 60,000 ftért.

Szliács irányában a Garam jobb partján Hajnik tót falu van, ezt s még egykét más falut éjszakra menő utunkon elhagyyán, Királyfalvát (Kralova) érjük, hol vasedény- és kardpenge-gyár van s hol régi omladékos házat találunk, mellyben, mint mondják, egykor Mátyás király lakott, midőn azon vidéken vadászgatott. Azután csakhamar Radvány tót mvárosba jutunk, mellyet Radvánszky Antal szép kastélya és kertje ékesít. E kastély szeglettornyokkal szárnyékolt, rovátkos falazatú négyszög, s részint a 16., részint a 17. században épűle. Benne egyebek közt jeles hazafiak arczképeivel díszesített gazdag könyvtárt s nehány érdekes régiséget

és más emlékeket találunk. Radványban más csinos épületek is vannak, s házsora kapcsolatban van Beszterczebányával, ugyhogy tulajdonkép annak egyik nagy külvárosa. A Bisztricza hidján átkelvén csakhamar Beszterczebányának tornyos, czímeres s még teljesen ép kapujához, s ezen bemenvén s a menedékes útczán felhaladván, tágas és szép házakkal környezett piaczára jutunk.

Beszterczebánya hazánk legcsinosabban s legrendesebben épült városaihoz tartozik. A belvárost még nagyrészt fennálló kőfalak és öt tornyos kapú kerítik be. Kivált főutczája vagyis piacza valóban diszes. Felső végén, keleti oldalán a két alacsony toronnyal ékesített, kivül belül egyszerű s nem nagy székesegyház van, alább, ugyanazon oldalon, a városháza, azután a posta s a terjedelmes kamaraépület következnek. A másik, nyugati, oldalon a zólyomi takarékpénztár, a püspöki palota, a vendégfogadó s más csínos épületek vannak. A piacz közepén medenczés kút s a székesegyház irányában szűz Mária szobra áll, e mögött a városi őrtorony van. A piaczról kelet felé menő s tornyos kapuval végződő Garamutczában két háromemeletű és terjedelmes épület csatlakozik a székesegyházhoz, azokban a káptalanbeliek laknak; nyugat felé a Plebániaútcza terjed, mellyet az 1858-ban épített csínos reáltanoda ékesít. Ez utcza éjszaki oldalán szép fasorok vannak, mellyek mögött a régi várnak maradványai láthatók. E falromhoz a tót plebániaegyház támaszkodik, mellynek külsejében az eredeti gót épitésnek még némi nyomai láthatók, míg belseje egészen át van alakítva s elég dísztelen. Kissé odább a német plébániaegyház van, melly eredetileg szintén gót modorban épült, de az 1661-ki tűzvész által történt megrongáltatása után újabb ízlésben helyreállittaték. Most hajdani gót idomai már csak külső alakjában, különösen ablakaiban, még némi faragott alakokkal ékesített oldaltámjaiban, tornyában s oldali kápolnáiban ismerhetők fel. Ez utóbbiak egyikében, t. i. a Borbála-kápolnában egy nagy gót szárnyoltár van, melly 20 lábnál magasabb, egészen fából faragott; középmezején és két szárnya belső lapjain sok díszes szobormű látható, felső részeit szép gót alkatok ékesítik; építményi vonalai megaranyozvák, alakai kifestvék. A tem-

Druck & Verlag von C. G. Lange in Darmstadt.

BESZTERCZEBANYA. NEUSOHL.

Kaufler & Stolp, in Pesth.

plomnak szép s alakokkal gazdagon ékesített keresztelőmedenczéje is van. E templom előtt, az utcza felé, a kath. gymnaziumi épület van, melly azelőtt börtön volt. Odább éjszaknyugatra, már a külvárosban, az evang. paplak és egyszerű templom van; a vármegyeház a plebániautczát szegő, délnek forduló, utczában van. A város éjszaknyugati oldalán, a Bisztricza mellett, szép rét terül, melly fasorokkal levén beültetve kellemes sétahelyül szolgált, de 1852-ben egy tüzérségi tiszt a legtöbb fát kivágatá, hogy ott a katonai gyakorlatok tétethessenek.

Beszterczebánya Zólyom vmegyének fővárosa, valami 6000, jobbára tótajkú lakossal. Nevezetes bányái vannak, mellyekben kivált rezet és vasat, de némi ezüstöt is találnak. Sok kincstári bányaműhely van Beszterczén és közelében, a selmeczi bányákból kerülő ezüstérczet is részint Beszterczén olvasztják ki, hol még valami 12 négyszeg mfldnyi erdő van, melly a külömböző bányászati munkálatokhoz szükséges fát szolgáltatja. A fát gerébmüvek segítségével a Garamon úsztatják le. Beszterczebánya nezezetes forgalomnak is központja s általában a legvirágzóbb s legvagyonosabb bányaváros.

Fekvése igen kies, nyugatról a Bisztricza, délről s délkeletről a Garam locsolja, melly két folyó a város délkeleti oldalán egymással egyesül. A város a két folyó által képezett lapos félszigeten éjszakkeletről délnyugatra és délre terül el; külvárosait szép gyümölcsös kertek környezik; ezeken túl alacsonyabb dombok emelkednek, mellyeket szántóföldek foglalnak el, s mellyek odább mindinkább magasodnak s a távolabb erdős hegyekkel összeolvadnak. Keleti s déli oldalán, mindjárt a Garam bal partján, a részint erdős részint gyepes Urpin hegy emelködik, melly a várost legközelebbről bekeretezi, s melly délnek fordúlva hova tovább alacsonyodik s mindig a Garam bal partját beszegélyezve mint alacsony dombhát egész Szliácsig és Zólyomig elhuzódik. E hegy oldalain mészkőbányák vannak, tetején a kalvária-kápolna áll. Onnan igen bájos kilátás esik kelet, éjszak és nyugat felé. Délnyugatra az erdős körmöczi hegyek rekesztik be a láthatárt. Egykor Körmöczbányáról e hegyken keresztül lehetett Beszterczebányára jutni, s ott egy járható alagút is volt.

Most már csak gyalog ösvény van ottan, mellyen, különösen a Szkalkán keresztül menve, a legbájolóbb kilátásokat élvezhetjük. Görgey 1849 elején hadseregének egy részét azon hegyeken vezeté át s ekkor az elpusztult alagútat is némileg járhatóvá tételé. Nyugatra a turóczi hegyek sötétlenek, mellyek közzül az úgynevezett Csúcsos hegy (Osztri Wrh) kitünik; éjszak felé a liptói hegyek vannak, ezek közt a Baranova, Krisna, s előttük az Óhegy melletti alacsonyabb hegyek, mellyek közzé a Bisztra és Hermanecz zöldellő völgyei felnyúlnak. Éjszakkelet felé a magas Prasiva, odább keletre a még magasabb Djumbír, közelebb a libetbányai csúcsos hegy, még idébb, a Garam bal partján, az Ó és Új Kopa emelkednek. Ez utóbbi hegy tetején őrház áll, ugy mint a Selmeczbánya melletti Szitnán. Mondják, hogy e hegyen a tatárjárás idejében raktak egy őrházat s ott lesték a Szitna csúcsán adott jelt.

A német plebániaegyház Borbála-kápolnájának oltárán e felirat olvasható: „1202 sz. Ipoly napján“. Ebből némellyek azt következtetik, hogy már az említett évben német telepek voltak Beszterczebánya környékén. Mondják, hogy e várost a Harz vidékéről beköltözött német vitézek épitették föl, kik az odább éjszakra levő Urakvölgyén a bányákat szegődött emberek által miveltették. Thurnschwamb ezért Beszterczebánya első lakóit nemeseknek mondja. Annyi bizonyos, hogy Beszterczebánya már 1222-ben létezett. Ugy látszik, leginkább thüringiai jövevények szállták meg; a városnak 1255-diki szabadságlevelében csakugyan az akkori thüringiai jognak befolyása felismerhető. Ez a királyaink által kiadott első szabadságlevél, mellyben a bányatized megemlíttetik. A beszterczei polgárok e kiváltságuk szerint mindenféle érczeket cserkészhettek, de az aranytól tizedet, az ezüst- és réztől pedig nyolczadot köteleztettek a kincstárnak beszolgáltatni. III Endre a város birtokait növelé. I Mátyás gyakran mulata Beszterczebányán és környékén. 1542-ben országgyülés vala ott. A 17. század elején a város kerítőfalait épiték föl; a vár sokkal elébb épült. A Bocskay, Bethlen és utódaik által támasztott belháborúkban Beszterczebánya is sokféle viszontagságokon esett keresztül. 1620-ban országgyülés vala ott,

mellyen Bethlen Gábor Magyarország királyaúl választaték. 1776-ban a beszterczebányai püspökség létesítteték.

Több hazánkbeli sz. k. városban, névszerint Beszterczebányán is, a német polgárság olly türelmetlen volt, hogy a magyar- és tótajkú lakosokat a városi polgárok közzé sem akarta fölvenni. Ezért az 1608-diki országgyülés meghagyá a városoknak, hogy a magyar és tót lakosokat is fölvegyék a városi polgárság kebelébe, s minthogy Beszterczebánya az országgyülés azon rendelete ellen berzenkedék, 2000 ftnyi birságban marasztaltaték el. Azon jogot, miszerint a városi tisztkar és tanácsnak is tagjai lehessenek, a magyarok és tótok csak 1650-ben nyerék meg.

Beszterczebányánál az éjszakról jövő Bisztricza vagyis Besztercze folyó ömlik a Garamba, melly itt eddigi nyugati folyását megváltoztatva térdforma kanyarúlattal délnek fordúl. A Besztercze völgyéből szépen és jól készített országút az Óhegyen és Stureczen keresztűl Liptó vmegyébe viszen. Sz. Jakab és Ulimanka között két oldalvölgy nyílik: az egyik, t. i. a hermaneczi völgy, éjszaknyugati, a másik, t. i. az Urak völgye éjszakkeleti irányban húzódik el. A csudálatos szépségű éjszaknyugati völgyben Hermanecz falu terjed el hosszú vonalban kies erdős hegyek között; balra bányászati műhelyek vannak, a meredek, repedezett mészsziklák között és tetejökön hárs-, bükk-, juhar-, tölgy-, fenyű-, szíl- és kőrisfák zöldellenek, a völgy mélyében hatalmas kődöczkökön keresztül egy tiszta, pisztrángban bővelkedő, patak szökik alá zajongva és mormolva. Hermanecz falutól éjszakra a magas Hermanecz hegye töviben Tufna falucska van, mellynek határában csak 1842-ben jobban megvizsgált két barlang van ősvilági állatok maradványaival. Az első barlang 1—2 öl széles, igen alacsony, s helylyel közzel cseppkövekkel van kirakva. Ha benne vagy 200 ölnyire tovább megyünk, a második nagyszerű barlangba jutunk. Ennek boltozatja mindjárt az elején szép cseppkőalkotmányokkal van megrakva, odább 6 öl széles és 8 öl hosszú, de igen alacsony, oldalüreg nyílik, mellynek nyírkos iszapos talajába mindenféle ősvilági állatok, kivált pedig a barlangi medve csontjai vannak eltemetve.

A hermaneczi völgyben papírgyár van, mellyben igen jeles papírt készítenek.

A keletre levő Urak völgye s az odább éjszakra eső Óhegy helységek bányászati műhelyeikről hiresek. Urak völgye mvárosban majdnem csupa bányász lakik, határában évenkint valami 17 márka aranyt, 660 márka ezüstöt s 1500 mázsa rezet aknáznak ki. E bányákat legelőször thüringiai lovagok miveltették, kik hihetőleg II Endre idejében költözének be. A meglevő oklevelekben az urak völgyebeli bányák 1251-ben említtetnek legelőször. IV Béla az ottani bányák ezüstöt tartó rezéből büzanti pénzverők által az első rézpénzeket vereté. Urak völgye czementvizéről is híres; e víznek azon sajátsága van, hogy a belétett vas darabokat 4—5 hét alatt rézzé változtatja. Ugyanott az úgynevezett bányazöldet is termelik.

Óhegy Zólyom megyének egyik legérdekesebb tájéka. A patak mentén a szép országút kigyódzik fölfelé, jobbra és balra sűrű fenyűerdő sötétlik. A völgynek egyik tágulatában Óhegy falucska terül, mellynek határában rézolvasztók, réz- és ezüstbányák vannak. Urakvölgyéből alagút a hegy alatt viszen Óhegyre, melly csudatevő Máriaképe miatt híres bucsuhely. Óhegy falu fölött sz. Jakab hegycsúcsa nyúlik fel, az Óhegység mögött pedig a szaggatott meredek Sturecz emelködik, melly kopár mészkő tornyaival s mély feneketlenségeivel regényes vad tájképet tüntet föl, s melly a Fátra hegylánczot a liptói Kárpátokkal kapcsolja össze. A rengeteg sziklákba vágott gyönyörű országút majdnem 3 óráig folyvást fölfelé kanyarodik, mígnem a Sturecz (azaz meredek hegy) tetejét eléri, hol a Zólyom és Liptó közötti határjel áll, s honnan azután Revuczára ereszkedik le.

Beszterczebányától délkeletre Pojnik tót mváros van, erdős hegyek közt, hol vasbányákat, hámorokat és olvasztó hutákat találunk; éjszakkeletre pedig, a Garam jobb partján, Tót-Lipcse mváros van, melly fölött a sziklatetőn épült lipcsei vár mered föl. E vár még jó karban van s részint börtönül, részint némelly kormányi tisztviselőknek lakásaúl szolgál. Igen magas földbástyái vannak, kerítő falai torony-

nélküliek, apró szeglettornyait czukorsüveghez hasonlító fedelek fedik, ablakai kicsinyek, fedele csúcsos. A kapu fölött sötét boltivű, régi torony nyúlik fel. A vár belsejébe vivő bejárás a bástya közepén van s csak falépcsőn lehet oda jutni. Az első szoba egyik ajtaja titkos lépcsőzetre nyílik, melly a várnak külső bástyájára vezet; mondják, hogy Szécsi Mária e titkos lépcsőzet segítségével közlekedett alattomban kedvesével, Wesselényi Ferenczczel. A lépcsőn fából faragott, roppant ökörfej látható; ezt Wesselényi azon vitéz tettének emlékezetéűl tették oda, miszerint a szomszéd erdőkben egy vad ökröt saját kezével elejtett. Hihetőleg bölény volt, melly hajdan hazánkban is előfordult, de most már régóta kiveszett. A lipcsei vár egyik szobájának talaja alatt helyiség van, mellybe csak titkos csapóajtón lehetett jutni. E titkos helyiségben, mint mondják, egykor három levente éhségből odavesze, miután a várnak hírtelen történt kivivatása alkalmával az ellenség elől menekűlők ott felejtették vala őket. A várnak ugyanazon részében a gót kápolnácska is van, melly még eredeti alakját megtartotta. A fedél alatt nehány szoba van, mellyek hajdan igen szépek lehettek; e szobák egyikének a vár sarkán kinyúló nagy íves ablaka van, mellyből a Garam szép völgye messzire átlátható.

A lipcsei vár s a hozzátartozó urodalom most a k. kincstáré. Darab ideig a Wesselényi nemzetségé volt, mellytől az I Lipót idejében forralt összeesküvés következtén 1670-ben elkoboztaték. A mváros a 13. század elején Pleiszen környékéről beköltözött németek által alapittaték meg, s 1340-ben királyi szabadságlevelet vőn. Éjszakra, Liptó vmegyében, Német-Lipcse mváros van, ez már 1260-ban veve k. szabadságlevelet, mellynél fogva lakosai egyéb kiváltságok mellett azon jogot is nyerték, miszerint az arany, ezüst és rézérczeket szabadon kereshették s aknázhatták s e végre az erdőket és vizeket is szabadon használhatták.

Tót-Lipcsétől délkeletre, a Garam bal partjától kissé nagyobb távolságban, a Viszokahegy tövében, Libetbánya sz. k. és bányavároska van, mellyet beköltözött szászok alapitottak. De mostani lakói csaknem kirekesztőleg tótok. A városka legnevezetesb épűlete az annak közepén emelkedő

vár, mellynek négy tornya van. Mondják, hogy I Mátyás által építteték. A városon kivül nehány érczzúzó és olvasztó van; azelőtt határában aranybányák is voltak, most különösen csak vasat és rezet bányásznak. Czementvizet is találunk ottan. Tót-Lipcsénél a Garam völgye kis, zöldelő lapályt képez, azután összeszűkül s itt ott komor völgytorokká válik, mellyet, ismét mosolygó tágulat vált föl. A völgy azon részében több falu és vasmühely, többi közt egy nagy cs. k. vaspántgyár is van. Odább menve Volaszka falut érjük, mellynél a Liptóból Zólyomba vivő országut a Bisztra völgyét követve a Garam völgyét éri. Azután nemsokára Breznobánya sz. k. város tünik fel, mellynek mohosult, nagy kaputornyai azt hirdetik, hogy hajdan kerítőfalakkal volt megerősítve. Terjedelmes, négyszegletü piacza, mellynek közepén a díszes kath. templom s a város háza áll, kellemes látványt nyujt. Említésre méltó a nagyszerü tanodaépület és a nagy városi malom is. A város éjszaki oldalán meredek erdős hegy emelködik, e mögött a tatalmas Djumbir tornyosul fel, melly 6253 láb magas csucsával a vidék minden más hegyein uralkodik.

Breznobánya 1380-ban nyeré kiváltságlevelét, 1588-ban kerítőfalakkal erősítteték meg s 1655-ben sz. k. várossá lőn. Hajdan bányászata is volt.

Breznobányán tul a Garam völgye csaknem még bájosabbá válik. Bal oldalán alacsony előhegy ekvonulnak el, mellyek sötétzöld rengeteg erdőkkel borítvák, jobb oldalán a parttól valamivel nagyobb távolságban kerek hegykúpok emelködnek 5—6000 lábnyi magasságra s komoran tekintenek alá a mosolygó völgyre, hol csupa zöldség és derültség, csupa változatosság és élet van. Egyik falucska a másik után következik, fekete szénszekerek, oldaluk mellett ép olly fekete szénégetőkkel, ide oda járnak, magas kürtők, mellyekből sürü füstgomolyok szállnak felfelé, itt is ott is fölmerülnek, s a levegő a kalapácsok ütéseitől reng. Igy tart ez a magas fekvésü Sumjácz faluig. Ez Koburg herczeg vashutáinak területe, mellyeknek igazgatósága az országuttól kissé félreeső Pohorella faluban létezik. Azon vasmühelyek, épitésök czélszerüsége- és egyszerü csínjánál fogva, nemcsak a vidéknek, mellyben vannak, de az egész országnak ékességeül szolgálnak. Kivált a tisztek

lakásai csinos kertjeikkel és ligetkéikkel kis palotáknak vagy pedig szép nyaralóknak mondhatók.

Pohorellától délre, 3 órányira, a Garam völgye déli oldalán elhuzódó hegységen túl, Gömör vmegye egyik legérdekesebb helye, t. i. Murányvára van. Ezen már egészen összeomlott vár egy magas, meredek lejtőjű, alúl szép bükkfákkal, felül pedig részint fenyvekkel benőtt, részint kopasz mészkő-hegyen látható, mellynek keleti töve mellett a Szepesből jövő országút elhuzódik. Murányvára eredetét hihetőleg az Ilsva vagy Jolsva nemzetségnek köszöni, melly a délkeletre elnyuló határos Jolsva völgyében is két erős várat bírt, mellyeknek omladékai Jolsva mváros közelében láthatók. Annyi bizonyos, hogy e vár IV Béla idejében már a Jolsvaiak birtoka volt. A 15. században a csehek szállák meg, s ezeket csak I Mátyás hadvezére Szapolyai István üzé el onnan 1461-ben. Utóbb a murányi vár a Tornaljai család birtokába juta. Tornaljai Jakab halála előtt Baso Mátyást rendelé kiskorú fia János gyámjává. Baso visszaélvén a benne vetett bizalommal, gyámfiát elejté javaitól s évekig sivár rabló életet folytata Murány várában. Végre az 1548-diki országgyülés által rablónak bélyegezteték, s megfenyítésére Salm Miklós királyi haddal küldeték a gömöri rengeteg erdőkbe. A királyi hadvezér az erős és nehezen megmászható sziklavárat hosszas vivás után nehány áruló segítségével éjnek idején megvevé, az őrséget meglepé s legyőzé. Baso az éji harcz alatt elosonván Telgart közelében valami juhásznál kerese menedéket. De a juhász ráismere s legott megkötözvén a királyi hadvezérhez vivé, ki őt kivégezteté. Murány ezután egy ideig királyi birtok volt. Rudolf eladá, még pedig a német Rottal grófnak, mit az 1608-ki országgyülés igen roszala. Bethlen Gábor az 1620-ban Beszterczebányán volt országgyülésen a tót-lipcsei és murányi urodalmakat Szécsy Györgynek adományozá, kit azután II Ferdinánd ez adomány birtokában megerősített. Szécsy Györgynek 1625-ben történt halála után a két urodalom özvegyére, Drugeth Máriára szálla. Ez Rákóczy György részére állott, ezért Wesselényi Ferencz mint királyi hadvezér megjelene Murány előtt s egy ideig minden foganat nélkül lődözteté. A vár asszonyának bájoló leánya Szécsy Mária már azelőtt szerelmeskedett vala Wesselényivel,

mikor ez még Bosnyák Zsófiának férje volt. Szécsy ezért felbontá a tilos viszonyt s leányát akarva nem akarva Bethlen Istvánnal házasítá össze. De most a kegyes Zsófia már sztrecsnói várkápolnájában nyúgodott, s Bethlen is elhúnyt vala. Wesselényi és Szécsy Mária tehát szabadok voltak s kölcsönös hajlandóságukat nem kellett megfékezniök. As zerelem lángja csakhamar lobot vete sziveikben: Wesselényi módot talála Máriával alattomban találkozni és társalkodni, segítségével kezére keríté a várat. E történet számos népdal és egyéb költemény tárgya lett s a költők által sokfélekép kiékesítteték. Wesselényi Ferencz egybekelt a magasratörő és becsvágyó Szécsy Máriával s ekkép urává lőn a várnak, mellyet inkább a maga mintsem a király érdekében igazgatott. 1655-ben az ország nádorává lőn. Azután nemsokára számos hazafival, kik vele egyértelműek voltak, titkos találkozásokat és szövetkezéseket kezde s az elégületlenekkel murányi várában is tanácskozék. Szerencséjére meghalálozék, mielőtt a dolog megérlelődött s kitört volna. Halála után az összeesküvés fölfedezteték. Lotharingiai herczeg Károly legott Murány kivivására küldeték. Szécsy Mária hosszas ideig makacsul védelmezé a várat, de végezetre a neki tett igéretekre hajtva általadá. Ennek megtörténte után a büszke Mária mint fogoly Bécsbe viteték s ott a fogságban meg is hala. Leányát kolostorba adák. Murány várával az összeesküdtek névjegyzéke és egyéb irományai is a kormány kezébe kerülének.

Murány darab ideig megint a király birtokában volt. 1683-ban Tököli, 1706-ban pedig Bercsényi által vivaték ki. A sok vivatás s különösen az 1702-ben történt égés folytán a vár már nagyon megkárosult vala, midőn 1720-ban a hozzátartozó urodalommal együtt Koháry Istvánnak adományoztaték. Nemsokára a vár egészen lakhatlanná lett s mindinkább düledezett. Most már csak külső falainak, mellyek részben felette meredek sziklákra rakvák, némelly darabjai és tornyai állanak, s ezek igen terjedelmes udvart övedzenek. A várhegyre csak délnyugati oldalán lehet felmászni. Délkeleti oldalán rémítő mélység tátong; a monda szerint ebbe lökték a vétkeseket. Ugyanott egy faldarab is áll azon ablakkal, mellyen át Wesselényi, mint regélik, a várba ereszteték, miután a sziklán egy

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt G. M. Kurz sculps.

SELMECZ. SCHEMNITZ.

Lauffer es Stolp bizomanyaban Pesten

leeresztett kötélhágcsó segítségével felmászott vala. Jelenleg a murányi urodalom a szász- koburg- góthai herczegé, ki leányágon Koháry ivadéka.

A Garam folyó a Gölnicz és Sajó forrásai közelében, Muránytól éjszakkeletre, a Királyhegy délnyugati lejtőségein támad, nyugatra s délnyugatra folyván Zólyommegyét, azután megint nyugati, Sz. Kereszttől fogva pedig déli irányt követvén Barsmegyét hasítja. Forrásai vidékéről most középfolyásához visszatérünk s Zólyomból egyenest Selmeczbányára megyünk.

Bucsán alul az országút az áthidalt Garamon átkelve a keskeny, elég kopár és unalmas kozelniki völgybe fordúl be, mellyben a régi, de igen ronda Kozelnik falu fekszik. Ezt elhagyván s nehány bányatelep, különösen az út szélén levő kincstári érczzúzó mellett elhaladván, a mély völgyben ülő Bélabányára jutunk, mellyet hajdan Fejérbányának neveztek. E város hol önálló, hol Selmeczbányával egyesítve volt, most külön községet tesz. Elég rendetlenűl épűlt, alig van 1500 lakosa, kik tótok és németek; nevezetességet nem igen találunk benne. Bélabányától délre az aknák, tárnák, érczzúzó és más bányatelepek szakadatlan sorban egész Selmeczbányáig következnek. Az út jókora hegyre kanyarodik fel, mellyről három oldalra igen érdekes messzelátásokat élvezhetünk: mindenfelé hegyek, völgyek, elszigetelt csúpok s terjedelmes hegysorok mutatkoznak. Balra, az út keleti oldalán, a felsíkból magánosan fölmeredő Kalváriahegy ötlik föl, szép erdőkoszorúval övezett kúpján kettőstornyú templom áll. Tovább menvén a magasságról rövid mélyúton leereszkedünk, s midőn ismét szabad kilátást nyerünk, már egész Selmeczbánya bontakozik ki szemünk előtt. Délnyugati oldalán egy alacsonyabb kúphegyen toronyszerű kis vár van, melly a város fölött az átellemben levő Kalvária felé tekint; odább délnyugat felé az Erőshegy (Mocna hora), még odább a Popalenahegy huzódik el, tul rajta a környék legmagasabb hegye, a Sztefulto és Szélakna fölött emelkedő, 3500 láb magas Szitna sziklás fala mered föl, tetején egy kis őrházzal. A város éjszaknyugati oldalán a kopasz Paradicsomhegy s mellette a sánczokkal barázdált Óváros hegy, déli oldalán a sz. Háromsághegy emelködik; a Kalvária keleti oldalán az úgynevezett

Gieszhübel, odább délre a Bukova hegy van. A Paradicsomhegynek 2500 láb magas tetején kereszt áll, mögötte az ugynevezett vereskút, egy terjedelmes tó van; gerincze patkóforma görbületet képez, melly keletnek s délkeletnek van fordítva. Délkeleti ága s az odább keletre levő Óváros hegy között délkeletre csapó, igen menedékes s egyenetlen területű völgyteknő nyúlik el, melly délkelet felé mindinkább összeszűkülvén, mint mélyen bevágott völgy terjed el, mígnem a város alsó kapuján túl, Sz. Antal felé ismét kitágúl. Selmeczbánya már e menedékes, felső részén, a közepén, némileg feldomborodó völgyteknőben és oldalain épült; a házak a teknőnek mintegy 2000 láb magas, felső szélétől kezdve lefelé körszínileg fekszenek, nagyobbrészt fákkal és kertekkel környezvék s a rendkívül egyenetlen területen tarka rendetlenséggel elhintvék. Ha a városba belépünk, akkor a ház- és kerttömkeleg némiképen kibontakozik ugyan, egyes utczák és utczácskák mutatkoznak, de alig találunk nehány négyszeg ölnyi sík területet; az utczák általában véve olly lejtősök, hogy meg nem foghatjuk, mikép lehessen azokon téli időben fel s alá járni. A tulajdonképeni város alakja félholdhoz hasonlít, mellynek görbülete a völgy mélyedése, a sz. antali út felé van irányozva, szárai pedig fölfelé huzódnak. Körülbelől a görbület közepén, a Paradicsomhegy csúcsa alatt, a régi vár áll, melly magas kőfal, s négy bástyatorony által bekerített, omladékos építmény; ennek falai egy régi templomot foglalnak be, mellynek kivülről csak szentélye láthathó. E templom alapját talán II Endre idétt veték meg, de kiépittetése hihetőleg a 14. századba esik, mert tiszta gótmodorú. A vár négy szegletén, a fal felső részén, kúpfedelü toronykák vannak, mint a zólyomi váron. Keleti oldalán, a múlt század közepén, őrtornyot épitének hozzá. Ujabb időben a vár városi fegyvertárul és börtönül szolgált. A Paradicsomhegyről lemenvén nehány mellékutczán keresztül a város főutczájába jutunk, melly a vártól keletre esik. Ez útcza felső része felső körnek neveztetik. Ott a sz. háromságnak szentelt nagyszerű képszobrot, az evang. lyceum magas épületét, a Hellenbachféle házat, mellyben Ferencz császár 1751-ben s József és kisérete 1764-ben szállásukat vevék, -s a bányatörvényszék házát

találjuk. A felső kör alsó végén a tót kathol. plebániaegyház áll, melly sz. Katalinnak van szentelve. E templom 1443-ban épitteték gót modorban, 1656-ban rézzel fedeték be, 1667-ben, 1727-ben és 1732-ben belül diszesítteték ki. Mindjárt mellette a városháza van, melly 1488-ban építteték, szép tornya 1731-ben rakaték. A városháza három emeletű, levéltára gazdag, de rendezetlen; a benne találtató nevezetességekhez az ezüst vésü és kalapács tartozik, melly bányászati jelképeket hajdan ünnepélyes körmenetek alkalmával körülhordoztak. A városháza mögött az 1498-ban épitett sz. Anna-templom van; a Katalin-templommal átellenben pedig, már az alsó körön vagyis piaczon az evangelikusok díszes homlokzatú temploma áll, az útczasorral egy vonalban. Innen kezdve a főutcza alsó része, az alsó kör, délkeleti irányban huzódik el az alsó vagyis korponai kapú felé. Ez utczától balra, egy magaslaton a német egyház van. Ez a 16. század elején a dömések hajdani temploma helyén épitteték s 1671-ben a jezsuitáknak adaték át, kik azután melléje terjedelmes lakházat épitettek. Most a templom és kolostor a kegyesrendűek birtokában van. A templom új modorú, homlokzatán két alacsony torony van. Az alsó körön többi közt a terjedelmes kameraépületet találjuk, mellyben a bányakerületi főigazgató lakik. A bányászati akadémia épülete a szélaknai kapu közelében van, képekkel befestett régies ház; nehány tanári lakás, tanterem s a vegyműhely van benne. Az akadémia ásvány-, földtani és gépgyüjteményei más házban, a városi kórházban vannak, az erdőszeti intézet és kert pedig a város másik szélén, a bélabányai kapu mellett van. A museum és erdőszeti kert most jó rendben van, amannak Pettko, emennek Schwarz tanárok a felügyelői. A bányászakadémia 1760-ban létesitteték, hamar elhíresült; 1809-ben az erdőszeti tanoda kapcsoltaték hozzá. A szélaknai kapu közelében a temető s egy kis templom van, ugyancsak ott a híres selmeczi pipák gyárát is találjuk.

A város keritőfalaiból már csak nehány omladék maradt meg, kapúi közzül csak egykettő tűnt el, a többi, nevezetesen az alsó, vagyis korponai, a bélabányai és az asszonyhegyi vagy szélaknai vagyis bécsi még megvan. Külvárosai és sokféle bányatelepei a kapukon kivül terjednek el a völgyek

mentén; azelőtt a szomszéd falvak is Selmeczhez számíttattak. Mostani terjedelmében a városnak 14,000 lakosa van; azelőtt ezek három osztályra szakadtak: a bányabirtokosok vagyis bányapolgárok, a közönséges polgárok s a bányamunkások vagyis hevérek osztályaira. A bányapolgároknak külön kiváltságaik voltak s mintegy külön községet képeztek. A bányák mostanában keveset jövedelmeznek, ezért a bányabirtokosok s kivált az igen roszúl fizetett bányamunkások, kiknek száma 4—5000-re rúg, nagyon elszegényedtek. Nyelvre nézve a selmeczbányaiak most nagyobbrészt tótajkúak, kik leginkább az I Lipót alatti vallási üldözések óta elszaporodtak, de vannak köztük németek és magyarok is. Vallásra nézve hajdan többnyire evangelikusok voltak, most ezek száma csak 3114-re rúg, a többiek katholikusok. Különösen a hevérek nagyon vallásosak, sőt babonásak, igen sürün járnak a bucsúkra, kivált az úrvölgyi Máriaképhez, még pedig trombitások kiséretében; a bányák mellett, bányatelepeken, az utczákon és házakon, mind Selmeczen mind a szomszéd helységekben, mindenütt sok szentkép látható. A selmeczbányaiat kat az is jellemzi, hogy a virágokat nagyon kedvelik; a legtöbb ház mellett csinos virágkertet találunk, s majdnem minden ablak rakva van szép virágokkal. A polgári leányok testi szépség által is kitünnek.

A selmeczi bányák mind a bányászra mind a földbuvárra nézve nagyon érdekesek. Számos akna és tárna magában a városban s közvetlen határában van. Igy az alsó kapunál a sz. Háromság-tárnának, feljebb a kamaraépület mellett a Glanzbergi öröktárnának szája van; a szélaknai kapu mellett a három sz. király-tárna, Szélakna közelében a Miksa-akna, a bélabányai kapu mellett a Mihálytárna van, mellyből különösen sok ólmot nyertek; egyéb bányák: a Pachi tárna, e fölött a Teréz-akna, ettől balra s fölötte a Ferdinánd és Amália-aknák; a Paradicsomhegyen az új akna van, stb. A város és Szélakna között a következő kincstári főbányák vannak: Szélakna, Terézakna, Pecséthegy, Zsigmondakna és Pachi tárna, e bányákat közösen Felsőhód-tárnának nevezik. Szép tárna az Ispotályjárat, melly a város alatt megyen el s mellyből lóerőre készített vasút viszen ki. Jelenleg legjobban jövedelmez a Zöldjárat, melly a Ferencz- és Máriaégbemenetele-aknák segítségével mí-

veltetik, s melly délnyugatról éjszakkeletre csap, a bazaltból álló Kalváriahegy felé, míg a többi bányák mind keletről nyugatra csapnak. — A selmeczi bányák legalább már 2000 év óta míveltetnek. Ezt bizonyítja a sok tárna és akna, mellyek csak vésűvel és kalapácscsal vagy tűz segítségével vannak áttörve és kivájva, s melyek részint meddő hulladékokkal telvék; mert hajdan csak a tiszta ezüstöt vették át a munkásoktól, a hulladékokat pedig a bányában hagyták; bizonyítja továbbá a sok beszakadt és beomlott bánya. A selmeczi bányák hossza egyenes vonalban már legalább hat mfldet tesz. Egy tárnát a víz elvezetésére Selmecztől kezdve egészen a Garam völgyéig épitettek, ez a nagyszerű II Józseftárna, melly 4 millió ftnál többe került. Hasonló tárnát, a Ferdinándöröktárnát, a Garam völgyéből Körmöczbánya felé kezdtek épiteni, de az olasz háború óta felhagytak továbbépitésével.

Delius szerint 1740—1773-ig a selmeczi bányákból 70 millió ftig való arany és ezüst került ki. 1779-ben a selmeczi és körmöczi bányákból 2429 márka arany s 92267 márka ezüst szállittatott a körmöczi pénzverdébe, melly belőle 3,043,000 ftot vert ki. 1690-ben Selmeczen 172,425 aranyra való arany és 3,651,815 ftra való ezüst nyereték. Most az évi jövedelem talán 500 mázsa ezüstöt s 4 mázsa aranyt tesz, s a tiszta nyereség általában csekély. Kivált a kincstári bányák alig fizetik ki a költséget.

Selmeczbánya környékén a hegyek már többnyire kopaszok; már 300 év előtt panaszkodának az erdők pusztulása miatt. Mintegy 200 év előtt az akkoron nagyon tellendült vastermelést szoríták meg, hogy az erdő az arany- és ezüstbányászat számára megkiméltessék. De ez nem sokat segített a bajon. Most a fahiány miatt sok érczet Beszterczebányára kell kiolvasztás végett szállitani. Hodrusbányán és Zsarnoviczán is van egyegy kincstári olvasztó. Selmecz határában a kincstárnak 31 érczzúzótelepe van 1100 zuzóvassal; ezekben, ha a tavak és víztartók elegendő vizet szolgáltatnak, évenkint valami 1,680,000 mázsa érczet zúznak össze s ebből mintegy 320 font malomaranyt, 5400 font aranytartalmú ezüstöt és 18—20,000 mázsa ólmot nyernek. A magános társulatoknak is vannak zúzótelepeik.

Selmeczbánya és Körmöcz vidékén a trachit képződmények hosszukás kört alkotnak, mellynek hossza 9—10 mfld s melly 5—6 négyszeg mfdnyi területet fog be. Ezen egész szakadatlan körnek kerületén a trachit felmagasló csúcsokat, gerinczeket és hegyhátakat képez, mellyek a kör belső területébe minden oldalról elnyúló völgyek által vannak áttörve s egymástól elválasztva. E harántvölgyek patakjai mind a Garamba ömlenek; ez a trachit hegykört két helyen t. i. Jalnánál és Szénásfalunál áttöri és félbeszakasztja. Az emlitett hegykör, Pettko véleménye szerint, emelkedési krátert tesz, mellynek belső területe azomban az utóbb bekövetkezett hatalmas porfir- és dioritkitörések által nagyobbrészt szintén nagyon hegyessé lett, úgy hogy az egykori térségből csak a sz. kereszti lapos fenekű völgymedencze maradt meg. Selmeczbánya azon kráternek délkeleti, belső szélén fekszik, s egészkörnyékén a zöldkő uralkodik, melly éjszakra és délre hosszú és széles területet foglal el. E zöldkő-terület több helyen mész- és kovarczkő-szakadékok által van félbeszakitva, a selmeczi kalváriahegy s ettől keletre már a trachitképződményben két hegykúp bazaltból áll. A többi hegyek Selmecz közelében mind zöldkőből állanak, így az éjszakra levő Óváros, mellyen a régi város állott s mellynek tetején régi árkok nyomai még most is láthatók; az éjszaknyugatra emelkedő Paradicsomhegy; a délnyugatra levő Erőshegy (Mocna hora); a délre levő Háromsághegy. Az érczek, mellyek ezüstöt, aranyt, ólmot, s néha rezet, vasat, horganyt és arszenikot tartanak, leginkább a zöldkő-képződményben fordúlnak elő. A trachitban, melly mindjárt Selmeczbánya keleti s azután déli oldalán is uralkodik, s mellyből a nyeregforma Szitna, a környék legmagasabb hegye, is áll, már nincsenek bányák. Ellenben a gnájsz, gránit és szienit-képződményben, melly Selmecztől keletre a zöldkő-képződmény közzé van beékelve, s mellyet a vihnei és hodrusbányai völgyek átszegnek, szintén sok tárna és akna van. A kráter belső területén az említett közeten kívül több helyütt a porfirképződmények is előfordulnak, különösen a Garam felé, de ittott a trachitterűleten is; nehány helyen, a pálakő is mutatkozik, a Garam két oldalán pedig tetemes özönyi agyag és görgeteg-

képződmény van. A gyöngy-, tajtkő és egyéb kőzetek csak egyes szakadékokban fordúlnak elő.

Bármelly oldalról érkezzünk is Selmeczbányára, legelsőben is a város éjszakkeleti oldalán emelkedő híres Kalváriahegy s délnyugati oldalán levő új vár vagyis leányváracska ötlik szemünkbe. Amott a hegy tetején a németek csinos, kéttornyú templomát, alján árnyékos facsoport alatt a tótajkúak templomát s a hegyre felvivő fasorok közt a szokásos kápolnácskákat találjuk. A leányváracska még lakható, négyszegletű, toronyalakú kis épület, széles, kerek, alacsony támokkal négy sarkán. E váracskához a következő monda csatlakozik.

Selmeczbányán sok év előtt, mikor még a bányák igen gazdagok s a bányászok igen vagyonosok voltak, hogy ezek még csizmájok talpát is ezüst szögekkel verették ki, egy ember él vala, ki még gyorsabban gazdagodék meg, mint szomszédai, s ki annyi pénzre tőn szert, hogy elvégre meg sem bírta olvasni. Társai csóválák fejöket s gyanúba fogák, hogy szertelen gazdagságát nem igen becsületes úton módon szerezte meg. E gyanú még inkább növekedék, midőn fia hírtelen halállal kimúlék, s erre csakhamar ő maga is sírba dőle. Halála után roppant sok pénze egyetlen leányára, Borbálára szálla. Ez az atyja által igen szigorún és szerényen tartatott vala, de most ennek halála után féket ereszte szenvedélyeinek s legott vígan kezdé élni világát. Csakhamar sok barátja akada, kik vele, a gazdag bányászleánynyal, igen örömest mulatnak vala. Némellyek közzűlök utoljára olly kicsapongásokat mivelének, hogy a törvényszék elé kerűlének s halálra itéltetvén, épen a Borbála házával szemben levő hegyen felakasztatának. Borbála szerencsétlen társait megsajnálá ugyan, de hamar elfeledé bánatát s életben maradt társaival újra vigadozék. Mindazáltal az akasztófán függő s ablakaiból látható holttesteknek szemlélése ollykor mégis megzavará vigalmait, azért kérve kéré a birákat, vétessék le azokat. Esedezéseire a birák nem hajtának, mert az elitélteket épen a bűnös asszonyiállat megjobbulása és üdve végett akasztatták fel azon hegyen. Borbála végre megfogadá, hogy ama hegyen erős várat rakat s halála után a városra hagyja, ha kérelmeit meghallgatják és teljesítik. Ekkor a birák megtevék kivánságát, s Borbála

a várat építteté. Az napon, mellyen a torony alapkövét megveték, barátjainak a Garam partján nagy lakomát ada; midőn a lakoma javában foly vala, Borbálának egyik rokonától, ki pap volt, levelet hozának, mellyben ez megjósolá neki, hogy nyomorú koldusbotra fog jutni, ha kicsapongó életével föl nem hagy. „A milly bizonyos, hogy e gyűrűt soha meg nem látom többé“, mondá egy áros gyűrűt a folyóba dobva, „olly bizonyos, hogy pénzem el nem fogy, valameddig rá szükségem leend.“ A vártorony felépűle, ekkor ismét lakomát ada Borbála. A zajos vendégeskedés közben egyszerre reszketni és sáppadozni kezde; mert midőn az eléje tett halat fölvágá, meglátá tányérán a gyűrűt, mellyet a Garamba dobott vala. E percztől kezdve Borbála pénze megfoghatatlanul fogyni kezde. Hozzájárult, hogy kedves ölebe megdöglék; ezen nagyon búsúlt s mindent elkövete, hogy kutyáját egyházi szertartásokkal tisztességesen eltemettethesse. Nagy bajjal csakugyan el is éré czélját. A kutya tisztességesen eltemetteték; de a ráforduló éjszaka rettenetes vihar kerekedék, a kutya sírjából rémítő tűzláng szálla föl s reggelre kelve a sír helyén feneketlen mélységet találának. A szegénység, a veszteség, a gyalázat, melylyel most magok az egykori barátjai is elhalmozták, megtöré Borbálát: megbetegedék s olly hitelen meghala, hogy bűneit sem gyónhatta meg. Nehány jószivű jámbor megkönyörűle szegényen, s egész csendességgel a temetőbe akarák vinni. De rögtön fergeteg támada iszonyatos jégesővel, villámlással és mennydörgéssel, ugy hogy a koporsó vivői kénytelenek valának a halottat ott az úton letenni s hajlék alá menekűlni. Alig hogy a hajlék alatt voltak, erős sikoltás hallatszék a levegőben, a jégszemek megannyi kutyákká változának, mellyek a holttestet megragadva a feneketlen mélységbe hurczolák, hol vele együtt eltünének, s azután semmitsem lehetett többé látni.

Selmeczbánya legközelebbi környezete zord és rideg látványt nyujt. Délkeletre kies völgy nyílik, mellyben a Selmecz patak csörgedez az Ipoly felé. E völgyben Sz. Antal mváros van, hol a koburg-góthai herczeg csinos kastélyát és kertjét találjuk. A selmeczi völgytől keletre s vele egyenközűleg a krupinai vagy korponai völgy nyúlik el, mellyben az igen

régi, de kisded Korpona sz. k. város van. Ez hajdan nagyon meg volt erősítve s a bányavárosok főbástyáját tette a törökök ellen. Kies fekvése van, szőllők és gyümölcsösök környezik. Német jövevények alapították meg, s még a 15. században is németek lakták vala; de most 3600 lakosa csaknem mind tótajkú. Korponától délre Bozok tót mváros van régi, még lakható várral; odább délre Varbok falunál Csábrágh vára látható egy meredek sziklahegyen. Csábrágh hajdan igen erős volt, s nagy urodalom tartozott hozzája, melly a 16. század óta Koháryék birtokában volt, kiktől Koburg-Gótha herczegére szállott. A szitnai urodalom is Csábrághhoz kapcsoltatott.

Mindjárt Selmecz mellett, délfelé, a bánya-műhelyektől környezett, hegyen völgyen elszórt, Szélakna és Pecséthegy (Windschacht, Siegelsperg), valamivel odább Hodrusbánya van. E helységek azelőtt Selmeczbánya külvárosai voltak, most önálló községek. Hodrusbányához nyugatra ugyanazon völgyben, melly Zsarnóczánál a Garam völgyébe nyílik, Alsó-Hámor falut találjuk, mellynek közelében a Kojatyin-hegy oldalán a Zapolenka nevű kiégett tűzhányó van.

Az éjszaknyugatra huzódó vihnei és szklenói völgyek még érdekesebbek. Vihne és Szkleno helységek határában jeles hévvizek vannak, mellyek a szliácsiakhoz hasonlítanak, s mint ezek a leírt trachitkör belső szélén bugyognak fel. Vihnén csak egy forrás van, melly 29° R. meleg s kivált szénsavas meszet tartalmaz. A vihnei fürdő Selmeczbánya tulajdona s most némileg elhanyagolt karban van. A szklenói fürdő a k. kincstár birtoka, újabb időben díszes és czélszerű elrendezést nyert, s most az öt épületben 70 vendégszoba van. Szép kertligettel is környeztetik. Az ott kibugyogó forrásokból nyolczat használnak; ezek főleg kénsavas magnéziát, kén- és szénsavas meszet tartalmaznak; hőmérsékök 35 és 44° R. között változik.

A szklenói völgy torkolatánál fekvő Goletnek (Hlinik) falu mellett egy magas porfirhegy mered föl, melly a híres goletneki malomköveket szolgáltatja. Szkleno közelében, Pricsinán felül, egy régi várnak némi omladékai találhatók.

Selmecz a legrégibb oklevelekben Vaniának neveztetik. Kachelmann e nevezetet a kvádok királyától Vanniustól

származtatja, ki azon vidékeken Kr. u. 21-től 51-ig fejdelemkedett, s neki tulajdonítja a város megalapítását, miután ő a kvádok között üzérkedő és letelepedett számos rómaiak által több várat építtetett. Az első keresztes háborúk alkalmával, úgy látszik, sok német jövevény telepedett meg a bányavárosokban. Számos helynév van, mellyek a Rajna mellékén, Alzácziában, Lotharingiában, Flandriában, Frankföldön, Thüringiában és a Harz vidékén előforduló helynevekre emlékeztetnek. II Endre idejében az új jövevények, ugy látszik, az Óváros nevű hegyen épült, magasan fekvő Selmeczben már nem találtak helyet s ezért a völgyben telepedének le. Hihetőleg ekkor veteték meg a várbeli Máriatemplomnak alapköve. 1241-ben a mongolok a bányavárosokat is elpusztíták. Miután a kevéssel elébb fölépitett Korponát s a régi zólyomi várat felperzselték vala, Béla- és Selmeczbánya előtt jelenének meg s mindkét várost teljesen felforgaták és elhamvaszták; az új Máriatemplomot is, mellybe sokan a lakosok közzül menekültek vala fölperzselék. Ezért a bányák három esztendeig egészen el voltak hagyatva és pusztúlva. A mongolok elmente után Selmecz különösen a Miszniából hazánkba szakadt alszászokkal népesüle meg, s innen tova már Sebnitznek neveztetik az oklevelekben. Úgy látszik, a szászok kiséretében számos cseh is beköltözött és letelepedett Sebnitz környékén. IV Béla 1244-ben meglátogatá a bányavárosokat: a korponai vendégeknek új kiváltságlevelet ada s megerősíté a selmeczi vendégeknek az elődei által adott szabadságleveleken alapúló, német nyelven szerkesztett, városi s bányai törvénykönyvét. Ez igen szoros viszonyban van Freiberg és Goslar városi és bányai törvénykönyvével, IV Béla idejében csak megbővítteték, érvényes volt más bányavárosokra nézve is, mellyek tehát a közös törvény alapján bizonyos városi szövetséget alkottak. Selmecz csakhamar ismét felvirágzék, s már IV László idejében a városi birón kivűl 12 esküttje volt. I Lajos 1352-ben megparancsolá, hogy a város birtokaihoz régtől fogva tartozó Gerode, Karlik, Siegelsperg, Béla vagyis Fejérbánya, Zsakil és Goldpach helységek, mellyeket a szászkői várnagy a vár urodalmához vetett vala, minden szolgálmányaikkal és haszonvételeikkel Selmecz polgárainak és vendégeinek visszaadattassanak.

De 80 év mulva e helységek többnyire újra elvétettek a szászkői várnagy által a selmecziektől s többet vissza sem adattak nekik; csak Karlik maradt a város bírtokában. Hodrusbánya 1352-ben építteték föl, gyors virágzásnak indult s már 1387-ben saját pecsétet kapa.

A husszitaháborúk, a csehek által okozott zavarok s a későbbi polgárháborúk alatt a bányavárosok s különösen Selmecz is sokat szenvedtek, mindazáltal az utóbbi város, úgy látszik, tetemes vagyonosságnak és jóllétnek örvendett, mivel a bányák mind a polgárságnak mind a bányamunkásoknak többet jövedelmeztek mint jelenleg. A lőport a bányákban a sziklák repesztésére legelsőben Selmeczen kezdék használni, még pedig a 17. század első harmadában.

A vihnei völgy Szénásfalunál (Zenicz) nyílik a Garam völgyébe; Szénásfaluval szemben, a Garam jobb partján, festői s magas hegyekkel környezett vidéken Revistye régi várának regényes romjai láthatók. I Mátyás idejében a revistyei vár igen pompásan vala fölszerelve s az egri püspök birtokaihoz tartozék. Később Dóczyék birtokába juta s ezeknek magvaszakadta után a koronára szálla. Jelenleg a revistyei urodalom a k. kincstáré. A várhegy tövében a hasonnevű falucska van.

Szénásfalu és az éjszakkeletre levő Sz. Kereszt között a Garam igen nyájas és téres völgymedenczében folyik el. Sz. Kereszt mváros a 8. században keletkezett, a Garam jobb partján agyagfokozaton épült. A beszterczebányai püspök rendesen Sz. Keresztben lakik, szép palotája és kertje van ottan. A palotával átellenben a két tornyú templom van. A helység éjszaki oldalán s a Garam partján két bazaltdomb emelkedik, környezve trachittal. A sz. kereszti medenczéből már a Garamot lefelé követjük. Nemsokára a jobb parton fekvő Zsarnócza mvárost érjük, hol rézolvasztókat találunk, azután Újbánya sz. k. város határába jutunk. E város I Lajostól 1345-ben kapá szabadságlevelét. I Mátyás idejében, ki gyakrabban mulatott benne, úgy látszik igen vagyonos vala; aranybányái olly gazdagok voltak, hogy a közbeszéd szerint a bányamunkásokat csak a ruhájokra és szerszámaikra szállott aranyporral fizették. De utóbb a bányanyereség mind inkább

csökkene, s most a legtöbb bánya el van hagyva. 1664-ben Újbányát a törökök pusztíták el, lakosait nagyobbrészt rabszíjra fűzték, vagy a bányákban vetett s meggyujtott szalma füste által megfojták. Jelenben Újbányának valami 3000 lakosa van, kik csaknem mindnyájan tótajkúak. Újbánya kissé távolabban esik a Garam jobb partjától s kopár magas hegyekkel van elrekesztve, mellyek igen komor látványt nyujtanak.

Alább a hegyek hátravonúlnak s lassankint lelaposulnak. Még csak egy alacsony dombsor kiséri a folyót valami 2 mfldnyire, Sz. Benedeken alúlig, hol azután a bal part egészen lapossá lesz. Sz. Benedek valami 1200 tót lakossal népesített mváros, mellynek gót modorban épített szép temploma van két toronynyal. A templom trachittörékből álló dombnak tetején épült, melly a Garam tükre fölött valami 130, a tenger fölött pedig 760 lábnyira emelkedik. E helyen I Géza (1074—1077) sz. Benedek tiszteletére építtete templomot és kolostort s alapíta apátságot, mellynek terjedelmes földeket adományoza, az erdőkkel és vadászati jogokkal, a vizekkel, halászatokkal, tizeddel s minden jövedelemmel és haszonvétellel. E földterületet a Garam kétfelé osztotta. Géza alapítmányi és adományi oklevele még eredetiben megvan, és pedig a primási levéltárban. II István 1124-ben megerősíté ez adományt s visszaadá a sz. benedeki apátnak az erdőket, vadászatokat, vizeket és halászatokat, mellyeket a Garam mentén a barsi gróf lefoglalt vala. II Endre Sz. Benedek mvárosának Székesfehérvár, Pest és Buda városi törvényeit és igazait adá, hogy azokban minden ott letelepedő szász, magyar vagy tót egyaránt részesüljön, s fölmenté őket a kolostor javára, mellynek a törvénykezésre nézve is alávettettek, minden adótól és vámtól. A sz. benedeki apátság hiteles hely volt s 1565-ig virágzott, ekkor még megvolt jószágai az esztergomi főkáptalan birtokába kerülének. A mostani templom alkalmasint I Lajos idejében épült, az alatta levő sírboltban az egykor híres Koháry nemzetség több tagja van eltemetve, névszerint a lévai csatában 1664-ben a törökök által agyonlőtt hőslelkü Koháry István holttetemei nyugosznak ottan. A templom melletti kastélyban most a főkáptalan jószágigazgatója lakik.

L. Rohbock del.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.   C. Heisinger sculp.

SZENT-BENEDEKI TEMPLOM.   KIRCHE ZU St BENEDEK.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

Alább a Garam völgye mindinkább kivetközik érdekes és festői jelleméből, s itt még csak az egymással szemben levő s csak a folyó által elválasztott két Bars mvárost említjük meg. A balparton, az áradmányi képletből szigetként kiemelkedő trachitdombon épült Ó-Bars hajdan sz. k. város volt régi várral, mellyet állitólag Árpád hadvezére Bors építtetett vala, s mellytől a vármegye neve eredt. Most e várnak már csak némi omladékai láthatók még. Ó-Bars lakossága jobbára tót, Új-Barsé ellenben magyar. Ó-Barstól délkeletre nem messze az 5000 magyar lakossal népesített Léva mváros van a Peretz folyócskánál. Egy kis dombnak tetején az egykor igen erős lévai vár omladékai búsulnak. E vár talán a 16. század elején épüle. Külömböző urai voltak, végre az Eszterházyak birtokába juta. Sokáig nevezetes végvár volt a törökök ellen, kik 1663-ban megszállák, de már a ráforduló évben elveszték.

Lévának szép szőllőkertei vannak, úgy az éjszakkeletre levő Báth tót mvárosnak is. Ennek hajdani lakosai németek valának, kik a bányászattal foglalkoztak s tetemes kiváltságokat élveztek. Báthtól éjszakra, csekély távolságra Bakabánya van, az alsómagyarországi bányakerület hetedik sz. k. bányavárosa. Selmecztől délre 2 mfldnyire esik, egy arany-és ezüstérczeket gyomrában rejtő hegynek töviben épült, kies vidéken, hol még a szőllőtőke is díszlik. Délfelé a börzsönyi hegyláncig valami 6 mfld hosszú síkság terül. Bakabánya legnevezetesb épülete az 1510-ben, gót ízlésben, épült kath. templom, melly hajdan kőfallal volt kerítve. Előtte négyoldalu s négyemeletű toronyféle építmény áll, melly régi városházának neveztetik s most börtönül használtatik. Az egyház előkapuját képezi. Az evang. templom 1784-ben épüle. Az elegendő nyereséget hajtó arany-és ezüstbányákban, mellyek részint a szőllőhegyek alatt vannak, több mint 200 bányamunkás foglalatos. Bakabányának is egykor német lakosai voltak, de mostani 3100 lakosa jobbára tótajkú. 1569 óta erős kőfallal keríték a várost, még pedig Bars, Hont, Turócz, Liptó, Árva és Zólyom megyék költségén. A kerítőfalak kijavításához is az említett vmegyék közül hol többnek hol egynek kelle hozzájárulnia. Mert Bakabánya az egész környék bás-

tyája volt. Mindazáltal 1654-ben a törökök által megvételék és elpusztíttaték. A mult század végén le kezdék rombolni a kerítőfalakat, s most már csak egy kapu áll fenn.

Az Ipoly völgye.

Az Ipoly Nógrád vmegye éjszaki szögletében ered, Szécsény tájáig déli, azután Szetéig nyugati, végre ismét déli irányban folydogál s Szobbnál a Dunába ömlik. Torkolatához közel, a hegyek közepett, Mária Nostra tót falu van, hol I Lajos által alapított s a törökök által feldúlt pálrendi kolostor volt, melly még 1809-ben a hadrakelt hontmegyei nemességnek kórházul szolgált. A falu mostani kéttornyú templomát Széchenyi György érsek rakatá. Odább éjszakra, nem messze az Ipoly bal partjához, Börzsöny mváros van, mellyben magyarok, németek és tótok vegyesen laknak. E városka veres gránátokkal behintett zöldkőporfirból és trachitból álló hegycsoport alján épült s hajdan német jövevények által alapított nevezetes bányaváros volt. Bányáiban többi közt a tellur fém is előfordult. Legnagyobb nevezetessége régi szentegyháza, melly román modorban épült, állitólag már sz. István idejében. De ezen kis román templom több ujíttatáson esett által, s az eredeti épitésből már csak a torony alsó része, a szentélykörönd egyszerü kerekívi párkányzattal s három kerekívféle egyszerü ablak van meg.

Börzsönytől keletre régi váromladék van, mellyet Pogányvárnak neveznek. Odább keletre, a határos Nógrád vmegyében, Nógrád magyar mváros van, mellynek határában erdőséggel környezett, elszigetelt trachítdomb tetején az egykor híres Nógrád várának romjai hevernek. Még csak az ötszegletü bástyák állanak imitt amott, s a vár alján két kút, a „királyi“ és „magyar“ kút van meg. Novigrad vagyis Újvár már a magyarok bejövetelekor állott, s Árpád hadvezéreinek minden ellentállás nélkül hódola meg. I Géza által 1075-ben a váczi püspöknek adományoztaték. Giskra s a husszíták dúlongásai alatt nagyon megrongáltaték; Szilassy Vincze (1457) s Báthori Miklós (1474—1505) váczi püspökök kijavíttaták. Az utóbbik Tragurini Jakab épitő és szobrász terve szerint

nagyszerű új épületekkel bővitteté, nevezetesen magát a várat a sziklába vájt sánczczal keríttteté, kutat ásata s új tornyot épittete. A mohácsí csata után Nógrád vára 1527-ben Ferdinánd birtokába kerűle; de már 1544-ben a törökökébe. A vár ekkor közepén magasra felnyuló terjedelmes toronnyal, több kisebb toronnyal és bástyával ékeskedett. 1594-ig a törökök kezén maradt. Ekkor Pálffy Miklós a dunai részek főkapitánya heves ostrommal megadásra kényszerité a török őrséget, s Nógrád ismét a keresztyének birtokába kerűle. Ezentúl az országgyülés újra meg újra gondoskodék a vár kiigazításáról és megerősitéséről; 1602-ben Zólyom megye kötelezteték a nógrádi és drégelyi vár kijavítására, 1604-ben Nagy-Hont, 1608-ban Zólyom és Árva, 1609-ben Pozsony, Trencsény, Bars és Nagy-Hont, 1613-ban Pozsony és Trencsény, 1618-ban Trencsén megyék köteleztetének Nógrád vára körül teendő munkára. E közben 1605-ben Bocskay hadai, azután a törökök szállák meg a várat, de a zsitvatoroki békekötés viszszaadá a császáriaknak. 1619-ben Bethlen foglalá el, azután 1626-ban a törökök szállák körűl, míg az erdélyi fejdelem Fülek várát vivatá. De Eszterházy Pál elűzé a törököket s a következő évben kijavíttatá a várat. Még ezután is az országgyülések rendeletéből több ízben igazíták ki és erősíték meg; 1659-ben a vár alatt fekvő mezőváros fölépíttetése is elrendelteték. De 1663-ban az Apaffi Mihálylyal szövetkezett törökök foglalák el s 1685-ig tarták megszállva. Ekkor a lőporos toronyba villám csapván be, azt iszonyú rombolással fölveté; az elrémült törökök azután az épen maradt részeket is felgyujták s eltakarodának.

Visszafordulunk az Ipoly partjaira. A folyó jobb oldalán, a Korpona patak torkolatához közel Ipolyságot találjuk, melly magyar mvárosban a 13. században a premontréiak számára prépostság alapíttaték, újabb időben pedig Hontmegye gyűlései voltak. Ipolyságtól keletre, a folyó bal partján, Hont, Palánk és Drégely most jelentéktelen falucskák vannak, mellyek hajdan jeles erősségek voltak. Hont vára, mellyről a megye neveztetett el, egészen eltűnt, Drégely várának pedig még némi omladékai láthatók. Ez omladékok

a falu déli oldalán valami 1400 lábra felnyúló, erdős, kúpdad hegy tetején hevernek. Keletre sziklába vájt kapu és lépcsőzet látható. A várhegy csúcsáról szép kilátás esik. Déldélkelet felé a Naszál, keletdélkelet felé a Szandahegy s a Cserhát, keletéjszakkelet felé a nevezetes Karancshegység, éjszak felé a magas Osztroszky hegyláncz, éjszaknyugat felé a selmeczi hegyek, különösen a Szitna láthatók; végre a közelben kerek alacsony homokbuczkák domborodnak. Drégely vára az esztergomi érsek birtoka volt. 1552-ben Ali budai pasa kerekedék föl számos hadsereggel, hogy a szomszéd várak megvételével magának utat nyisson a bányavárosok és Eger felé. Drégely ócska várfalai nem sokáig állhaták meg az erős ágyuztatást; az erősség kapuját fedező torony csakhamar öszszeroskada s a várnagy Szondy Mihály hű bajtársát Zoltay Jánost romjai közzé temeté. Ali pasa jul. 9. a szomszéd Oroszíból Márton papot Szondyhoz küldé azon felhivással, adja át a különben is már megvédhetlen erősséget, mert fájlalná, ha a vitéz várnagy is életét vesztené; távozzék tehát békében. „Későn költ ahhoz," válaszolá Szondy s meggyónván a papnak, általa két ifju török foglyot s két énekes apródját küldé a pasához, hogy amazokat nevelje vitézekké, emezekkel pedig mondasson éneket sírja fölött, mert ő, Szondy, védeni fogja a várt és meghalni. Szondy azután összehordatá a hasonló érzelemtől lelkesített parányi őrséggel mindazt, a mit becsben tartott vagyonából, s felgyujtá, délczeg paripáit is elővezetteté s agyonszúrá. Most a falakon mármár berontó törökök közzé rohan; jobbik térdén megsebesítve a másikra esik s küzd és vív, mígnem fején, mellén golyók által érve lelkét kiadja. — Ali a hőst az erősséggel szemben egy domb tetején eltemetteté s zászlót és kópját tűze sírjára. Szondy halálát Szécsény, Hollókő, Buják, Ságh és Gyarmat bukása követé.

Balassa-Gyarmat az Ipoly bal partján épült, mindinkább emelkedő és csinosodó mváros, melly Nógrád vmegye fővárosa, s mellyben valami 6000, jobbára magyar, ember lakik. A törökök dúlongásai alatt várával együtt egészen elpusztúlt vala s csak 1690 óta kezde újra épülni s népesülni.

Most már több csínos magánháza van; középületei közzül pedig legnevezetesebbek a vmegyeház s a czellarendszer szerint öt emeletre épült börtön. Balassa-Gyarmat fölött az éjszakról jövő Kurta patak ömlik az Ipolyba, azon pataknál Kékkő jobbára tótoktól népesített mváros van, mellynek régi várát a Balassa nemzetség 1273 táján rakatá. E várnak omladékai a helység felett egy kősziklás hegyen láthatók, egyik része még ép karban van s lakóhelyűl szolgál; mély sánczczal van körűlkerítve, mellyben a kősziklába vágott pinczék s rejtekhelyek vannak; egyik pinczében forráskút találtatik. A helység házai meredek nagy hegyek között elnyuló völgyben elszórvák.

Odább keletre közel az Ipolyhoz, ennek egyik mellékvize bal partján, igen kies termékeny dombos síkságon Szécseny mvárosa terül el', hol szép urasági kastélyt és kertet találunk, melly gr. Forgács, utóbb Pulszky Ferencz bírtoka volt. A kastély alatt egy dombnak oldalán elterülő kert azelőtt igen szép volt; mesterséges dombok, sziklák, pihenőhelyek és kéjlakok, a legkülömbfélébb fák, nagy üvegház, halastó, a kert aljában csörgedező patak, szóval minden volt benne, mit csak egy nagyszerű kerttől megkivánhatunk. Most a kert nagyon el van hanyogolva s már pusztulásnak indult. A csinos és tiszta városka közepén egy ócska négyszögletű toronyféle épület áll, mellynek igen erős vastag, lőréses és ablakos kőfalai vannak. Mögötte szintén erősen épített, lőrésekkel fölkészült, magas téglafal nyúlik el 30 ölnyi hosszuságra. Ezek a régi híres szécsényi várnak egyedüli maradványai. A torony most városi magtárul szolgál, azért nem rég új fedelet raktak reá. A városban a ferenczesek nagy kolostora van.

Scécsénytől délkeletre, a Cserhát nyugati aljában Hollókő régi várának romjai láthatók, magas hegyek közepett. E várat 1552-ben a törökök szállák meg, 1593-ban elveszték, de 1663-ban újra elfoglalák. Végre 1683-ban a császáriak vevék meg, de többé ki nem igazíták. Hollókőtől keletre, a Cserhát másik oldalán, egy kúpdad hegy ormán Sámsonvára vagy Fejérkő omladékai vannak.

Szécsénytől éjszakkeletre több dombsor nyúlik el, mely-

lyek fölé a Karancs hegységnek gránátokkal behintett zöldkőporfirból álló csúpjai emelkednek. Ez elszigetelt, csekély terjedelmű hegycsoport csúcsai csak valami 3350 lábnyi magasságot érnek, mindazáltal róluk igen szép kilátás esik nyugat felé az Ipoly lapályára, éjszak felé a füleki térségre s kelet felé a Bükk hegységig elhuzódó alacsony fövénydombokra. A Karancs hegységtől keletre és éjszakra köröskörül komokbuczkáktól környezett, egyes bazaltdombok nyúlnak fel, mellyek Somos-Ujfalútól éjszakra az Ipoly és Rima vizéig terjednek. E bazalt dombok közzül a Somos-Ujfalu közelében, a Tarján völgyének éjszaki szélén, emelkedő Salgó, Medves és Somoskő hegyek a legnevezetesbek. Köztük legmeredekebb a 2000 láb magas Salgò, mellynek oldalai alul cser-és bükkfákkal fedvék vagy salakos bazaltdarabokkal borítvák, felső része pedig fölfelé nyúló, elkülönzött oszlopos bazalttömegekből áll. Meredek keskeny csucsát már nagyon omlatag régi várnak maradványai koszorúzzák. A szomszéd, kissé magasabb s menedékes térséget képező Medves majdnem csupa bazaltsalakból, az 1644 láb magas Somoskő pedig a legszebb bazaltoszlopokból áll, mellyek részint vízszintesen települnek, részint délnyugat felé hajlanak; ez oszlopok többnyire ötszögletűek, felső végökön $^1/_2$ — 1 lábnyi vastagságúak, alsó végökön vastagabbak. A festői Somoskő csúcsán terjedelmes várnak omladékai láthatók.

Somoskőtől éjszakra a homokkőből és gránátokkal behintett zöldkőporfirból álló Sátoros hegycsoport emelkedik, melylyet a regényes sátorosi szoros vagyis Vaskapu kettéhasít. E völgyszoroson a keletre, Gömör vmegyében, levő Ajnácskő faluba jutunk, hol magában álló magas bazalt kúpon egy régi várat találunk. Almágy és Ajnácskő helységek közt délről éjszakra elhuzódó keskeny, s lomha folyású patak által öntözött, völgy van, mellyben egy mocsáros réten földes vasas savanyúforrás fakad ki, mellynek orvosi hatása igen nagy. De az ott levő fürdőhely elhanyagolt karban van; környéke igen szép. A Ragácshegy alján, a vízmosásokban külömbféle ősvilági csontokat lelnek.

Visszasietünk az Ipoly partjára. Szécsénytől éjszakra

Litke és Terbeléd falvak között, a folyó bal partját alacsony kopár agyag- és homokdombok szegik be, mellyek fővenykővel és békasó torlattal váltakoznak. Tarnócztól délkeletre az ugynevezett kőmedencze terül, mellyben 1837-ben 138láb hosszú s $3^1/_2$—4 láb vastag megkövesült cserfát lelének. Ennek fája sárgabarna, kérge feketés s ittott kovarcz-amethisztekkel van megrakva. Egyik része most a nemzeti muzeumban látható.

Tarnóczról éjszakkeletre menve Fülek magyar mvárost érjük, melly az Ipoly egyik kis mellékvizénél bazalttuffból álló dombokkal környezett térségen épült. Hajdan kőfallal volt kerítve s a helység nyugati oldalán, elszigetelt dombon épült nevezetes erősség volt, melly már 1262 táján híresedett vala el. E vár három részből állott: középső részében terjedelmes víztartó, a sziklába vájt kút, lőporos torony és borzasztó börtön volt. Különösen Bebek Ferencz munkálkodék 1551 táján a vár kijavításán és megerősítésén. De már 1553-ban a törökök szállák meg a füleki várat, mondják, hogy egy szerecseny rab árulása segítségével ejték hatalmokba. A törökök a füleki várból gyakran kicsaptak a bányaváorsokra s egész Dobsináig terjesztették ki rabló járataikat. 1584-ben a Dobsináról és környékéről Rimaszombaton át Fülekre hajtott foglyokat mint rabszolgákat elárulák. 1593-ban Pálffy Miklós és Tiefenbach megvevék Füleket, melly azután nevezetes véghely volt a törökök ellen. Azon időben Pest, Nógrád és Heves megyék nemessége vármegyei gyüléseit rendesen a füleki várban tartá. 1604-ben két hónapi vivás után Bocskay szállá meg Füleket, 1682-ben pedig Tököli, az erdélyi Apaffi és a török szultán szövetséges hadai szállák körül. Tököli Kassa megvétele után aug. 16. indúla Fülek alá, hol ekkor Kohári István, az 1664-ben Lévánál elesett hősnek fia parancsolt, ki a várat 1678-ban a bujdosók ellen szerencsésen megvédette vala. Most is megtörhetlen lélekkel járt el a vár oltalmában s kész vala inkább romjai alá temetkezni, mintsem a gondjaira bízott kincset, a bányavárosok előfokát Tökölinek általadni. Két hét alatt a 100,000 vivó közzül valami 3000 hulla el, de más részről a város is odalőn s a vár is mármár összeroskada· A beszorult nemesség elégli vala az ellentálást,

s az őrség is a megvédhetlen erősség további oltalmában hiábavaló makacsságot látott. Alkudozáshoz fogának, s őrök és lakosok szept. 16. vagyonukkal vállaikon bántás nélkül oda hagyák a várat. Kohári vonakodék az alkut aláírni s Tökölit szemben is pártosnak, török pribéknek szidá, ezért vasra verették s foglyul a regéczi várba küldeték, mellyből csak 1685-ben szabadúla ki. Az erdélyi segédhadak Fülek vivásában nem vettek vala tettleges részt, de azután a vezír parancsára kerítőfalát három nap alatt földig leronták, ugy hogy benne félöl alig maradott a föld szinén felül. Most tehát e várnak nyomait is alig láthatni.

Fülektől nygugatra az éjszaknyugatról jövő Losoncz patak ömlik jobb felől az Ipolyba. Ott hol a Losonczczal a Tugár patak egyesül, Losoncz csinos magyar mváros fekszik, melly hajdan árkokkal és falakkal meg volt erősítve. A piaczon álló református templom állitólag már 1128-ban épült először. Losoncz azon helységek közzül való, mellyek 1849-ben a háború viszontagságai által legtöbbet szenvedtek. Aug. 1-jén a városba érkezett kis orosz csapatot a közel fürdőben tanyázó magyar guerilla csapat véletlenül meglepé s jobbára elfogá; 3 orosz tiszt és 3 közlegény a harczban elesék. Ezért a város ártatlan lakosainak borzasztón kelle lakolniok. Aug. 7. déltájban Grabbe orosz tábornok valami 30,000 emberrel jelenék meg s a szomszéd Apátfalván üté fel tanyáját. A kozákokból álló elócsapat hirtelen körülkeríté a várost s a menekülni akarókat korbácscsal kergeté vissza. Nemsokára egy orosz őrnagy jelenék meg a város házánál s egyáltalában megbírhatlan sarczot vete a városra, azon fenyegetéssel, hogy ha másnap reggelig ki nem szolgáltatják, a várost kegyelem nélkül fel fogják dúlni. Nehány polgárból álló küldöttség, békejelül fehér kendőt lobogtatva, Grabbe tábornokhoz indúla, hogy a polgárság ártatlanságát bebizonyítsa s kegyelmet kérjen. De mindenféle bántalmak és szorongattatások között csak egy ezredeshez juthata az orosz táboron keresztül. Az ezredes szavai kegyelmet igérének. De még azon nap délután rabolni kezdének az oroszok a végutczákban. Éjjel 10 óra után hirtelen egy kozák csapat vágtata be a városba, s az utczákon bolyongó lakosságot körbe fogván a temetőbe, az

elesett oroszok sírjához hajták. Itt folytonos kancsukázással a boldogtalanokat arra kényszeríték, hogy a sírt pusztán kezeikkel ássák ki, s ez iszonyú munka alatt a legbarbárabb bántalmakkal illeték őket. Aug. 8. éjfél után a trombiták harsogására az általános rablást és dulást kezdék meg. Az orosz ezredek bizonyos időközökben egymást felváltva jövének be a városba s egymással vetekedve dúlakodának és kegyetlenkedének a lakosokon. A rendszeres rablás másfél napig tarta; azután midőn a város már mindenből ki volt fosztva, csákányokkal, furkókkal és dorongokkal mindent összezúzának, a mit el nem vihettek. Fájdalom, a rablásban, sőt a kegyetlenkedésben is az orosz tábornak előfogatokkal szolgáló környékbeli parasztok is résztvevének. A várost azalatt folyvást bekerítve tartották, hogy senkisem menekülhetett. A lakosokat folyvást üték verék, sokat halálig gyötrének, még a rajtuk levő ruhától is megfoszták. Végre aug. 9. fölperzselék a vàrost, csaknem minden házat külön gyujtának meg, még pedig tábori zene s vad hahota kiséretében. Csakhamar egy lángtengerré lőn a város. Estve felé a hőség tűrhetlenné válék, s ekkor a szegény, mindenéből kifosztatott, megyaláztatott, elgyötörtetett lakosságőt kárörvendő hahotával és iszonyú fenyegetéssel Apátfalvára hajták. Másnap az oroszok zsákmánynyal rakodtan Zólyom felé iudulának, s a losoncziakat magokra hagyák.

Losoncztól éjszaknyngatra egy órányira Gács magyar mváros van, hol hazánk egyik legjelesebb s nem rég újolag fölszerelt s kitágított posztógyárát találjuk. A helységtől éjszakra magasra felnyuló sziklahegyen egy még jó karban levő várkastély látható, mellyet gróf Forgács Zsigmond a régibb összeomlott vár helyén 1612-ben epíttete. Hosszukás, háromemeletű négyszög s kettős kerítő fallal és mély árokkal van megerősítve.

Odább éjszakra Divény tót mváros van, egy mély völgyben, mellyen a Losoncz folyó egyik mellékpatakja átkigyódzik. A városka legnevezetesb épülete a kerítőfallal s négy erős bástyatoronnyal megerősített várkastély, melyet 1694-ben az elhírhedt Balassa Imre rakata. A helység nyugati oldalán számos elszigetelt sziklahegy mered föl; e hegyek elsején a

Balassa nemzetség régi várának omladékai láthatók. Az említett Balassa Imre I Lipót idejében féktelen kicsapongásai és erőszakoskodásai miatt elűzeték várából, ekkor az előbb említett várkastélyt rakatá s onnan folytatá rablásait; a sziklafészket is újra birtokába keríté. De ebből másodszor is elüzeték, s I Lipót azután széthányatá. Egy más hegyen a kálvária van', honnan szép kilátás esik a környékre. Divénytöl keletre Lónyabánya és Turicska helységek mellett holmi bányák vannak.

Eger és vidéke.

Eger szép szőllőhegyek között éjszakról délre nyúló, nyájas völgyben van, mellynek keleti oldalán a Bükk, nyugati oldalán pedig a Mátra ágazványai emelkednek kisebb nagyobb magasságra. A város éjszakkeleti oldalán az Egyedhegy nyúlik föl; tágas és nyilt ormáról szép kilátás esik az egész környékre, kelet felé a Tiszáig. Eger a környező dombokról tekintve bájoló városnak látszik; sok nagyszerű épülete, a lyceum a templomok és tornyok s a vár maradványai szép képpé csoportosulnak, mellynek keretjét a hegyek alját boritó szőllők, s az ezeken túl sötétlő lombos erdők teszik. Közelebbről tekintve a város nem mutatkozik olly szépnek, rosz kövezetű utczái jobbára csavargósok, szabálytalanok. Legszebb része az, mellyet az érseki székesegyház, a lyceum épülete s az érseki palota ekesítnek.

A mostani székesegyházat a régi Mihály-templom helyén Pyrker János László érsek rakatá (1831—1837), Hild József tervezete szerint. Az egyház minden oldalról szabadon áll; 8 korinth oszlopon nyugvó csarnokába két szakaszra osztott, széles lépcsőzet visz, az első szakasznál sz. István és László, a másodiknal sz. Péter és Pál képszobrai állanak. A csarnokcsucs mögötti oromfalon a hit, remény és szeretet képei és két kherub vannak. A templom kereszt alakjában épült, közepén 120 láb magas, 12 ablakú kupola, a szentély fölött 168 láb magas kettős torony nyúlik fel. Nemes egyszerűség és szép arányosság jellemzi a templomot mind belül mind kivül. Belseje, mellybe a csarnokból három ajtó nyilik, korinth feje-

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. J. Poppel sculp.

EGER, DÉLRŐLL. ERLAU, MITTAGSSEITE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

zetű oszlopok által elválasztott 3 hajóra oszlik. A kupolát 4 boltív s ezeket egyenkint egy vörhenyeges s két zöldes márványzatú korinthféle oszlop tartja, a középhajó mindenik oldalán pedig 8 márványzott oszlop van. A karzat 8 kisebb oszlopra épült. A csinos szószéket féldomború aranyozott, s keresztelő sz. Jánost ábrázoló faragvány ékesíti. A főoltáron sz. János evangelista képe, az oltár mellett fehér gipszből készült két kherub látható. A szentély két oldalát a kanonokurak székei fölött szép dombormüvek ékesítik gipszből. A jobboldali hajó kápolnájának oltáraul a hit, remény és szeretet gipsz szobrai szolgálnak; a kápolna mellett sz. Anna oltára áll; a kupola irányában a sz. kereszt oltára latható arany keret között. Még több oltár és kép is van A szobormüveket Casagrande Márk, az oltárképeket pedig külömböző olasz és bécsi müvészek készitették.

Az érseki palota a főegyház éjszaki oldalán van, terjedelmes épület, egyik szárnyát szintén Pyrker épitteté; hozzácsatlakozik az érsek házi kertje.

Keletre a főegyháztól a roppant lyceumi épület áll. Ezt gr. Eszterházy Károly, az utolsó egri püspök rakatá (1765 — 1785) igen nagy költséggel és fénnyel. Az epület hosszukás nagy négyszög, kétemeletű, kivülről 212 nagy ablakkal; föhomlokzata valóban nagyszerű. Tetejéből karzatos, félremozdítható födéllel befedett csillagvizsgáló torony nyúlik föl, melly 28 ölnyi magasságu s mellynek csúcsára 320 lépcsőn juthatni. A milly tiszteletparancsoló a lyceumi épületnek külseje, olly díszes, sőt nagyszerü belső berendezése és fölszerelése is. A tanteremek és tanári lakok kényelmesek, a kápolna, a könyvtár helyisége s a vitázó terem fölségesek s nevezetes festményekkel ékesitvék. A lyceumi csillagda mostanság hazánknak egyetlen csillagdája, 1786-ban szerelteték föl gr. Eszterházy Károly püspök költségén s Hell Miksa intézkedései mellett. De mindeddig részint a kellő eszközök hiánya, részint az alkalmazott egyének hanyagsága miatt nem igen gyarapította a tudományt. A mostani érsek, a nemeslelkü Bartakovics Béla, Monte-Degói Albert Ferenczet hivá meg csillagászul, ki talán többet tesz majd, mint elődei. A vitázóterem szomszédságában színterem is van, hol azelőtt a tanuló ifjúság, utóbb mások is színi elő-

adásokat adtak. A könyvtár főtereme igen tágas és díszes, két emeletre szolgál. A könyvtárnak is Eszterházy püspök veté meg alapját; utódai közzül kivált Pyrker érsek növelé; most valami 31,000 kötet van benne; a káptalan könyvtára még nem egyesíttetett vele. Könyvnyomda is van a lyceumi épületben, mellyre, mint mondják, Eszterházy két millió ftot költött; szilárd, 8—9 láb vastag falait leginkább a lerombolt vár faragott köveiből rakatta.

A forradalom előtt az egri főtanodában 14 rendes tanár a bölcsészeti, hit-és jogtudományokat adta elő, most csak a bölcsészeti és hittudományokat tanítják, s csak a növendékpapság hallgatja. Ezenkivül a lyceumi épületben a néptanitó-képezde is van; ezt Pyrker érsek alapította.

Egyéb nevezetesb épületek: a czisztercziták kéttornyú temploma a hozzácsatlakozó kolostorral, mellynek egyik szárnyában a főgymnazium van; a minoriták temploma két sugár toronnyal s kétemeletü nagy kolostorral; a ferenczesek szintén kéttornyú temploma; a szervitáké; az irgalmas barátoké, kiknek gyógyszertárral egybekapcsolt kórháza 1726-ban gr. Erdődy Gábor püspök altal alapíttaték; a Barkóczy püspök által két emeletre épitett vmegyeház; a városháza; a papnöveldének háromemeletű épülete s az 1852-ben megnyitott felsőbb leánynöveldéé.

Nem kath. templom Egerben csak egy van, t. i. az óhitűeké, melly a város éjszaknyugoti oldalán áll, honnan az Egert feltűntető egyik képünk fölvétetett.

Egernek egyik legszebb épitészeti müve az irgalmas barátok egyházával szemközt, magánosan álló minaret, melly tizennégyszögletű, 104 láb magas s egészen faragott kőbül épült. Aljának átmérője 9' 9", felső faláé 5' 6"; déli oldalán egymás fölött 4 keskeny nyilás van, mellyeken a világosság belső szűk üregébe hat; ebben 99 lépcsőn lehetett fölmenni s a 79 lábnyi magasságban levő nagy nyíláson keresztül a most már töredező karzatra jutni, mellyet vas rács környezett. A bejárás alul az éjszaki oldalon van. A minaret mellett mecset állott, melly azonban szétromboltatott. Pyrker érsek 1829-ben bádog kupolával födeté be a minaretet, s a félhold

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt G. Hess sculp.

EGER AZ ÉJSZAKI OLDALRÓL. ERLAU VON DER NORDSEITE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

fölé keresztet tüzete föl. E födéllel együtt az egész torony magassága 128 lábat tesz.

A város éjszakkeleti oldalán, az Almagyar hegy kiugró sarkán az egykor híres egri várnak omladékai láthatók. A nagyszerü bástyaromok, kapuk és egyéb maradványok között és alatt, valamint a földalatti üregekben is nem egy nevezetes müemlék rejlik, mellyek részint kő- és földhalmazok alatt eltemetvék. Illyen müemlékek egy töredék oszlop és egy ablak a sz. Jánosról nevezett hajdani székesegyházból, melly gót modorban volt építve. A márvány oszloptöredékre Durcsák János néhai egri kanonok 1835-ben sz. István képszobrát állittatá, mellyet Casagrande készitett. A két müemléket Pyrker érsek ásatá ki. — A vár egyik kapujának boltozott üregében Dobó emléke van, mellyet szintén Pyrker állita s vasrácsos kerítéssel befoga. Más kapu-üregben Dobó sírkövét találjuk; ezt Pyrker érsek a hősnek dobó-ruszkai sirjáról viteté Egerbe 1833-ban. A képszobor Dobót fekvő helyzetben ábrázolja, jobbjában zászlóval, baljában bibliai mondattal beírt irhalappal; a sírkőről letört márvány sisak most a szobor lábainál van. Pyrker a várdombot szép sétahelylyé alakitá, kalváriát rakata és fasorokat ültete.

Az egri főpapok és káptalanbeliek általában sokat költöttek vallási, tudományos és jótékonysági intézetekre s mindenféle épitkezésekre; 1808 — 1847-ig az érsekségi pénztárbol épitkezésekre és jótékony czélokra 1,320,282 ft. adaték ki. Bartakovics Béla, Pyrkernek utódja az érseki székben, a tudomány és müvészet legbuzgóbb ápolója s áldozatra való készsége által legjelesebb elödjeit is felülmulni igyekszik, noha az érsekség jövedelme 1848 óta tetemesen megcsökkent.

Az alsó vagyis maklári külvárosban a várost áthasító Eger folyó két partján számos melegvizü forrás van; egyik forrás egy timár házában, másik a Csillaghoz czímzett vendéglőben bugyog fel, mindkettő mivességi czélokra használtatik. A harmadik forráscsoport a fürdőintézetben s az ezzel határos tócsában van, melly uszodául szolgál. A fürdőintézetben különösen két forrás bugyog fel, egyik a tükörfürdők alatt, másik egy kútban; ennek vize ivásul s a kádfürdők megtöltésére szolgál. Az egri források igen bővizüek, 25 R. foknyi melegek

s kevés szilárd alkatrészöknél fogva a közömbös vizekhez tartoznak. Már a törökök használták e forrásokat, s a nyolczszegletű fürdőmedencze, melly most több tükörfürdőre van osztva, az általok épített fürdőház maradványa. Elüzetésök után az egri fürdő el volt hanyagolva, mignem Eszterházy Károly püspök a romba dőlt török épületet kijavíttatá s hozzá még két fürdőszobát építtete. Pyrker érsek 1827-ben a régi épületet tágíttatá ki, 1838-ban pedig a mostani csinos fürdőházat rakatá, mellyben 7 tükörfürdő s 6 szoba kádfürdőkkel van. A fákkal beültetett udvaron nyári mulató és étkező hely van födeles színnel. Mindjárt a fürdő mellett a szép sétahelyül szolgáló érseki kert terül.

Egernek több mint 17,000, majdnem kirekesztőleg magyar és kath. lakosa van, kik leginkább bortermesztéssel foglalkoznak. Az egri veres bor a leghíresebb magyar borokhoz tartozik.

Ugy látszik, hogy az Eger vize mellett már a magyarok bejövelekor egy helység állott; I István új épületekkel bővíté 1009-ben terjedelmes jószágokkal megajándékozott püspökséget és káptalant alapita benne s a várban sz. János tiszteletére székesegyházat rakata. Mondják, hogy a vártól éjszakra eső hegyen, mellyet Királyhegynek vagy Királyszékének hívnak, magának a királynak is volt hajléka. István utódai szintén gyakran fordulának meg Egerben s a püspökségnek új meg új javakat adományozának. Imre király ott halálozék meg s az ottani székesegyházban temetteték el. A mongolok Egert és várát földig lerontták s lakosait jobbára leöldösék; a város nehány évig pusztán maradt, mignem 1261-ben IV Béla által helyreállíttaték s megerősítteték. Béla a nevezett évben költ oklevelében Egert városnak nevezi, a püspökséget jószágai birtokában megerősíti, azon kikötéssel, hogy ezentúl az egri püspök a király negyedik fiát a maga költségén nevelje és tartsa.

A mohácsi vész után Egert is sok viszontagság érte; végre Perényi Péter foglalá el. Szalaházy Tamás és Frangepán püspök már előbb kiszorultak vala székkelyökből. Perényi a hitújítást, mellynek buzgó híve volt, terjeszté el Egerben és környékén; a régi várat helyreállittatván még jobban erősítteté meg. De Ferdinánd parancsára 1542-ben elfogaték,

fogságából csak hatodfél év múlva szabadúla ki, miután neje és fia 40,000 aranyat fizettek vala érte s már 1548-ban kimulék a világból. Özvegye és fia ekkor az általok váltságdíjúl fizetett 40,000 arany visszafizetése után általadák az egri várat és püspöki javakat, s Ferdinánd a püspöki méltóságot Oláh Miklósra ruházá, ki a vár kapitányaivá Zay Ferenczet és ruszkai Dobó Istvánt tevé. Dobó kikicsapva fészkéből ismételve a vidéket bekóborló törökökre támada s nagy kárt tőn bennök. Ezért a törökök boszút forraltak s miután az 1549-ben nagy költséggel épitett szolnoki várat megszállták vala, 1552-ben Amhád natoliai beglerbég, Ali budai, Hannivár nándorfehérvári, Arszlán székesfejérvári, Dervis pécsi, Mehemet szendrői pasák és mások valami 150,000 emberrel Eger alá szállának. Amhád szept. 9. tihaméri táborából Egerbe levelet külde, mellyben igéretekkel és fenyegetésekkel az őrséget a különben is megvédhetlen várnak általadására inté. Dobó a levél vivőjét börtönbe veté s nemis válaszola. Tudta, hogy a török a felföld bástyafokát meg fogja támadni, s kitelhetőleg készült vala. Ferdinándtól és vezéreitől a sürgetett segélyt nem vette; kapitánytársa Mecskey István a felső Tiszavidék urai, megyéi és városai gyülésén Szikszón szorgalmazott vala segélyt, s onnan csakugyan jött is némi segítség, összesen 1535 ember, ugyhogy a vár őrsége 1935 emberre szaporodott. Külömben Dobó mindent elkövetett, hogy a várat védelmezhető karba tegye, a város malmait és magasabb épületeit, különösen az egyházakat is felgyujttatta, nehogy az ellenség hasznukat vegye. Az őrséget megesküdtette, hogy az ellenséggel alkudozásba nem bocsátkozik s a várat utolsó csepp vérig védemezni fogja.*) Szept. 11. a török fővezér ágyulövés által jelt

*) Az őrség, úgy mondják, a következő pontokra kötelezé magát: hogy ki közőlük a törökkel békélni akarna, halállal bűnhödjék; hogy élve egy se adja meg magát; hogy az ellenség felhivására, kérdéseire csak lövéssel felelnek; hogy ha az élelem elfogyna, inkább egymásnak húsát eszik meg, semhogy magukat megadnák; hogy reggeli imádság után férfiak és nők egyaránt hadi munkára mennek, a rombolásokat helyreállitják, a sebesülteket gondosan ápolják; hogy minden eleség közösen s egyenlőn osztassék ki közöttük; hogy minden titkos találkozást kerülni fognak; hogy az ellenségtől nyert zsákmányt egy helyre összehordván kinekkinek érdemei szerint fel fogják osztani.

ada, hogy a vár vivatása megindúl, s innentova csaknem szakadatlanúl folya a harcz és ágyuzás. A várbeliek nagy buzgalommal azon voltak, hogy a nappali vivás rombolásait éjjel meg helyreigazítsák; ismételt kirohanások s ügyesen viszonzott ágyuzások által sokfélekép háborgaták a vivók munkálatait s rongálák ágyutelepeiket. Mindazáltal már szept. 29. a püspöklak előtti várfal olly rongált állapotban volt, hogy Amhád ostromot rendele. Az ostrom reggeltöl délig három ízben újittaték meg s három ízben visszavereték: 1000 török a bástyákon és árkokban marada, de az őrségből is négy hadnagy és számos közvitéz elesék. A sikeretlen ostrom után a székesfejérvári bég Sári Endre nevű magyar fogolytól külde levelet a várba: Dobó vasra veretė Sárit, s a levélnek egyik felét elnyeleté vele, a másik felét pedig megégeté. Visszatorlásul a törökök a szomszéd hegyen nehány magyar foglyot végezének ki nagy kegyetlenséggel; de ennek látása sem csüggeszté el Dobót és társait. Hegedűs István hadnagy árulást forralt, de szándéka kitudódék, s Dobó felakasztatá az árulót. Okt. 4. a templom sekrestyéje alatt tartott lőpor felgyuladván, számos épület, ember és marha fölveteték s a szomszéd két malom is tönkre juta. Amhád látván a tüzet, embereit a falak alá indítá s újra szabad elmehetést igértete az őrségnek, ha a várat átadja. De Dobó kürt- és dobszóval s Jézus neve kiáltatásával elfojtatá az incselkedő szózatokat s a tüznek oltását a pórokra és némberekre bízván, a vitézeket a várfalakra parancsolá. Nehány nap alatt helyrepótoltatá a lőport s új száraz malmot is építtete. Amhád a vár árkát kezdé betöltetni s a töltést a falak magasságáig emeltetni; aknákat is ásata. De Bornemisza Gergely leleményessége az ellenség ezen kisérleteit is meghiúsítá. Okt. 13. a törökök három oldalról rohanák meg a várat, az egymást felváltó új meg új hadoszlopok késő alkonyig folytaták a vivást, mind hasztalan; más nap megujíták az ostromot. Mecskey, Dobó és Bornemisza vagy Gergely deák nehéz sebeket vőnek, mindazáltal nem tágítának s egyre buzdíták bajtársaikat. A törökök hiában tódulnak a falakra, a golyók, kövek, gerendák, az égő kén és szurok, a forró víz és olaj iszonyú romlást tesznek bennök. A nők és leányok is vívnak apáik

és férjeik mellett s a legmagasztosabb lelkesedéssel irtják az ellenséget. Sok magyar elhull, de a törökök halottjai ezernyi számmal hevernek az árkokban: minden oldalról hátravonúlnak, a vezérek hiában parancsolják buzdítják előre: „Isten nem akarja“ igy felelnek s elhányják fegyvereiket.

A vár éktelen omladék, mégis megtörhetlen, Amhád még négy napig ott táboroz, szidja s gyalázza Alit, hogy olly vakmerő vállalatra buzditotta, azután okt. 18. éjnek idején szekerekre rakatja a nehéz táborszereket s virradóra egész seregével elpironkodik. Az őrség a hála és öröm imádságait bocsátja az égbe s lövöldözéssel ünnepli a megszabadulás napját. Dobó a várba lőtt 12,000 nagyobb golyót a székesegyház előtt rakásra hordatja s küldöttséget indít Bécsbe három elfoglalt török zászlóval s a sikeres védelem örvendetes hírével.

Eger vára és városa puszta kőhalommá lett e rettenetes vivatás alatt. Oláh Miklós s püspöki utóda Verancsics Antal a város felépitésén és megnépesitésén munkálkodának. Az utóbbi püspök 1563-ban a királlyal ugy egyezkedék, hogy ez az egri és szarvaskői várak- és püspöki javakért a püspöknek a turóczi prépostságot adá s hozzá még évenkint fizetendő 8000 f. igére. A király az egri vár és püspöki javak igazgatását Magócsy Gáspárra bízá, ki valamint utódja, Ungnad Kristóf is, a püspökkel vetett egyesség ellenére Egerben és vidékén a reformált vallás elterjedését mozditá elő. — 1596-ban III Mohammed szultán valami 200,000 emberrel szálla Eger alá. Az őrség a török közeledtére fölperzselé a várost s a várba vonúla, 4000 magyar, német, cseh és belga emberből állott, s kapitányai gróf Nyári Pál, gróf Thurn Jakab s a cseh Terecsko voltak. Nehány napi ágyuzás után a törökök ostromot intézének, visszaszorittatának ugyan, de a németek és belgák alkudozásra eredének velök s általadák a Dobó által olly vitézül megvédett erősséget. Ekkép Eger is a törökök kezére juta, kik azután az egész környéket büntetlenül s ismételve feldulák. Az egri káptalan Kassára, 1604-ben Jászóra s 1650-ben ismét Kassára költöze, a püspökök meg sem látogathaták megyéjöket. Eger 1687-ig volt a török birtokában. Ekkor Caraffa, Doria tábornokok, Koháry István, Gombos István putnoki s Vécsey Sándor ajnácskői várnagyok

vezérlete mellett 12,000 ember szállá körül a várat. Rusztán pasa vitézül ótalmazá, de elfogyván elesége általadá, szabad elmehetést kötvén ki őrségnek és lakosoknak. Valami 1000 török ott marada, kik lassankint mindnyájan megkeresztelkedének s megmagyarosodának.

A vár azontúl királyi birtok volt; II József idejében pusztulásnak indúla; végre gróf Eszterházy püspök 10,000 fton megvevé s nagyrészt lerombolttatá. Fuchs Ferencz egri érsek azután a várnak még megmaradt épitményeit is lerontatá.

Ferencz király az egri egyházmegyéből nagy részt elszakasztván, ebből a kassai és szatmári püspöki megyéket alkotá, az egri püspökséget pedig némi kárpótlásul érsekséggé emelé 1804-ben.

Egernek érdekes környéke van. Ha a sokféle erdős hegyekkel szegélyzett kies egri völgyben éjszakra megyünk, félóra mulva Fel-Német falut érjük, mellytől keletre az Egyed hegye nyúlik föl, éjszakkeletre pedig bájos völgy nyílik a hegyek között. E völgyben Felsö-Tárkány falu fekszik. Hajdan a gyönyörű tárkányi völgyben a némabaratok egyik kolostora állott, némi romjai még most is láthatók. A mult században Barkóczy püspök s nehány egri kanonok azon völgyben szép nyaralót építtetének magoknak, mellyet szép kertliget és halastó környezett. Most már csak a kertliget létezik, meredek márványsziklák alatt nagy tó is látható, s ennek szélén mulatószobák és tánczterem vannak, a közel sziklából két bővizű forrás bugyog ki. A szomszéd Peskőhegy szikla-csúcsa alatt tágas barlang van, a helység déli oldalán pedig az úgynevezett Várhegy nyulik el, mellynek tetején bástyaforma építmény látható. Mindezeknél fogva a szürke márvány- és palakőbányáiról is nevezetes tárkányi völgy az egriek kedves kirándulási helye.

Fel-Némettől éjszaknyugatnak szép hegyes vidék terül, mellyen keresztül Pyrker érsek Apátfalvára vivő országutat készíttete. E hegyvidék legfestőibb Szarvaskőnél. A rongyos falucska délnyugotra menő völgyben terül, temploma magasodáson áll; a falutól éjszakra kopár szaggatott sziklahegyek emelkednek, mellyek közt mély völgyszorosban egy patak csörgedez. E patak bal oldalán meredek kopár szikla

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. G. M. Kurz sculpt.

SZARVASKŐ. SZARVASKOE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

tetején Szarvaskö várának igénytelen omladékai láthatók; a jobboldali sziklafal szélén Pyrkernek, jobbára a sziklába vájt útja kanyarodik el. Az út melletti sziklafalon, épen a várrom irányában, e felirat olvasható: „Míg e kőszirt áll, dicsőíttetni fog nagy neved, Patriárka s ergri érsek Pyrker János László, Ezen út létrehozásáért 1841." A várомladékon túl keletre s éjszakra a Bükk hegység nyulványai emelkednek. — Szarvaskő mindig Egervár sorsában osztozott. Caraffa 1686-ban vevé meg s csak ezután indúla Eger alá. Telekessy püspök, midőn Rákóczy Ferenczhez való szítása miatt hivatalától elesék, a szarvaskői várba vevé magát s itt készité védiratát, mellynek következtén méltóságát megint visszanyeré.

Szarvaskőről nehány kopár vidékű palócz falun keresztül Apátfalvára jutunk, melly mváros kies völgyben három mfldnyire éjszakra Egertől a Bükkhegység nyugati szélén fekszik. A helység déli oldalán egy hatalmas mészkősziklа, az 1200 láb magas Bélkő mered föl, mellynek tövén Kletus egri püspök 1232-ben a cziszterczitáknak a beeli három forrásról nevezett apátságot alapitá. A mongolok elpusztíták, Csanád püspök meg helyreállítá az apátságot, de a mohácsi vész után Perényi Péter elűzé a szerzeteseket. Ekkor az apátság épűletei, kertje s egész környéke pusztulásnak indúlának, javai 1562-ben a szarvaskői várhoz csatoltatának, utóbb a kincstár birtokába jutának s végre Telekessy püspök kérelmére 1700-ban az egri papnöveldének adományoztatának. Hihetőleg román modorban épített temploma igen szép lehetett, a rajta tett ujítások által azomban csaknem egészen kivetkőzött eredeti alakjából s most csak elörésze s különösen a főkapu oszlopzata és ívezete gyaníttatják hajdani szépségét. A Bélkő alján három szentelt forrás van, mellyek részint kőfallal részint földgáttal bekeritvék s mellyekhez, valamint a Boldogasszonynak szentelt templomhoz, Borsod, Heves és Gömör népe még most ist bucsúra jár. A kolostor romjaiból Baranyi István remete buzgó törekvései folytán a szomszéd sz. mártoni szentegyház épüle 1726- 39-ig; helyén most kőedény-gyár van.

Egertől keletre nem egészen két mfldnyire Cserépváralja falu éjszaki oldalán egy hegyen a régi Cserépvár omladékai

láthatók, mellyet Rákóczy hadai 1703-ban elpusztítának. A cserépvári urodalomhoz a szomszéd Cserépfalu is tartozott, mellynek szöllőhegye fölött a regényes Hórvölgy végződik. Az e völgyet bekerítő hegyoldalon, rengeteg erdő közepett, a régi Ódor várának romjai láthatók egy meredek sziklacsúcson.

Nyugatra Egertől, két mfldre, Sirok magyar falu van, a Tarna vize mellett. A falu felett éjszaknyugatra valami 1000 láb magas, tajtkő-gyülményből álló, kopár, fehéresszínű, vízmosásokkal kiárkolt sziklafal emelkedik, mellyet az Országh Kristóf által 1562-ben épitett siroki vár omladékai koszorúznak. E vár igen terjedelmes lehetett, falai ugyanazon tajtkőből rakvák, mellyből maga a hegy áll, nehány szobája a sziklába van vájva. Még meg lehet külömböztetni a pinczéket, árkokat, udvarokat, de az egész vár már annyira összeomlott, hogy eredeti alakját sem lehet többé kivenni. Egervár bukása után a siroki várat kapitányai Kátay Benedek és Heleneczi János 1596-ban odahagyák a töröknek zsákmányul.

Siroktól éjszaknyugatra, a Tarna jobb oldalán, Pétervására mváros van, hol gróf Keglevich derék kastélyát találjak; délre a Tarna bal partján a híres dohányt termesztő Verpelét mváros, még odább délre Kápolna van, hol 1849-ben nagy csata esett; nyugotra tágas völgy nyílik a Mátra hegység éjszaki ágai között, e völgyben Recsk falu határában réz, arany és ezüst bányákat lelünk; odább furcsa kősziklai tetején kereszttel, túl rajta régi várnak oszlopfala ötlik föl.

Még odább nyugatra menve a Mátrahegység éjszaki lejtőségein keletről nyugatra csapó kellemes völgybe jutunk, melly közepe táján kitágul. E völgy tágulatában Parád falu terü, el egy pataknál, melly a Tarnába ömlik; egyenest éjszakra ugyanazon völgyben Bodony falu van. E két falu határában számos ásványos forrás bugyog ki, mellyek közzül a parádi határban levők három külön csoportra oszlanak. A csevicze vagyis savanyú kénforrások a helységtől valami fél mfldre nyugatra, a parádi völgy nyugati szélén; a timsós vagyis inkább timsós vasas vizek Parádtól keletre részint a völgyben, részint kis magasodáson bugyognak fel; végre a vasas vizek a völgy déli részében fakadnak ki, még pedig az egyik Ó-Huta falucskán

L. Rohbock delt.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

J. Umbach sculpt.

SIROKI VÁRROM. RUINE SIROK.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

tul egy dombon, a másik az Ilonavölgyben. Parád környezete nagyon kies: köröskörül a Mátra kisebb nagyobb ágai emelkednek körszínileg s dél felé a hegység legmagasabb csucsa, a 3190 lbnyi Kékes nyulik fel. Mindezen hegyek buja növényzettel, szép lombos erdőkkel, kivált bükk- és cserfákkal fedvék. Az ottani ásványos vizek orvosi ereje számos betegségben igen hathatós. A csevicze források vize részint italul használtatik s évenkint valami 100,000 üveg küldetik szét belőle, részint pedig fürdőül. A nagyobb fürdőház elég egyszerü, két szárnya s összesen 32 vendégszobája van. Egy másik épületben 8 vendégszobát s azonkivül a fürdőhely közelében még 13 külön házikót találunk. De sétahely nincsen, még padot sem találunk a fürdőházak és kutak mellett. A fürdőhez közel az erdőben üveghuta van.

A másik, úgynevezett timsós fürdő kellemesb benyomást tesz. A patak jobb oldalán, a hegy alján terülő kertliget közepett gróf Károlyi György, a parádi fürdő birtokosának kastélya van, ehhez nehány gazdasági épület és tisztlak csatlakozik. Általellenben, a patak bal oldalán, a fürdőhely van, melly két nagyobb s egy kisebb épületből áll. Az egyik nagyobb fürdőház dombon épült, kétemeletü, a fürdőszobákon kivül 25 vendégszobával; a másik ujabb épület az út mellett áll, 20 vendégszobával; a harmadik épületben az ebédlőterem és konyha van. A források a nagyobb épület keleti oldalán emelkedő dombon vannak, hol kőfallal bekerített tócsát képeznek; délre egy negyed mfldnyire Hagymás új telepitvény mellett bájos völgytorokban egy más hasonló forrástócsát lelünk. Mindezen források vizében sok vasélecs, azután agyagföld, mész, magnézia és kali van, tehát sokkal több vasgálicz mintsem timsó; Europában alig van hozzájok hasonló forrás. A parádi vasgáliczos timsós forrásokat csak fürdésre használják. Az ilonavölgyi nagyon erős vasas forrás épen nem használtatik, az Ó-Huta melletti vasas forrás vizét pedig a környékbeliek közönséges víz helyett sokták inni, egészségök ártalmára.

A timsós furdőtől keletre az út két oldalán nehány házikót találunk, mellyekben az urasági tisztek s a Hagymás mellett nehány éve felállított új timsógyár munkásai laknak.

A Mátra hegység déli oldalán, igen kies vidéken Gyöngyös magyar mváros épült, Pesthez 9, Egerhez 5 mfldnyi távolságra. Parádról kocsin csak nagy kerüléssel Verpeléten át, de gyalog a hegységen át 3—4 óra alatt mehetünk oda. Gyöngyös jelentékeny város, számos templom és uraság lakház ékesíti; lakosai 15,400-ra rúgnak, a föld-és szöllőmivelésen kivül iparral és kereskedéssel is foglalkoznak. A város nyugati végén, a kalváriahegy közelében, báro Jeszenákné téglavetőjében a parádi vasgáliczos tímsós forrásokhoz hasonló kút van, 1858-ban egy kis fürdőt épitének.

Gyöngyös vidéke földtani tekintetben igen érdekes. A Mátra hegyláncza a Zagyvánál, Pásztó, Tar és Szurdok-Püspöki helységeknél, kezdődvén 8 mfldnyi hosszúságban s 3 mfldnyi szélességben nyugatról keletre a Tarna vizéig nyúlik el, hol Verpelétnél megszakad. Középgerinczéből számos ág terjedez éjszakra és délre. Az egész hegység szép lombos, különösen bükkfa-erdővel van borítva. Törzse szilárd trachit, mellyet keleti és déli oldalán trachités tajtkő-konglomerátok vagy perlítek vesznek körül, éjszaki oldalán ezeken kivül neogen-homokkő is van, nyugati oldalán pedig a bazalt uralkodik, melly a nógrádmegyei bazaltképezményekkel folytonos kapcsolatban van. A legmagasabb hegycsúcsok, a Kékes és Saskő trachitból, a nyugatra levő Muzslai hegy bazaltból állnak, Sólymosnál szép perlitkúp emelkedik, a Gyöngyös és Sólymos közt elnyúló széles Sárhegy pedig trachitporfirből áll. A nyugati Mátrában lajtamész- és menilit-szakadékokat is találunk a vulkáni közetek közzé beszorúlva. Végre mind a hegyekben mind a patakokban igen szép jegöczköveket is találunk: gránátot, jászpist, ónikszot, kalczédont, ágátot; a homokkőben és porfirban timsó, kén, rézfakond, rézkovand, ónfényle, ezüst s némi arany is előfordúl. Hajdan a Mátra körül számos lovagvár volt, mellyek már nagyobbrészt egészen elpusztultak. — Gyöngyöstől keletre Visonta van, a híres bort termő hegy alján; nyugatra Pata van, régi gót templommal s váromladékkal, odább nyugatra Apcz van, melly jeles bort termeszt. Apcztól éjszakra szintén a Zagyva bal partján Pásztót találjuk, czikkás festői hegy alatt; keletre Hasznos van festői

MISKOLCZ. MISKOLTZ.

váromladékkal. Hasznos közelében még öt más várromot találunk.

Miskolcz és környéke.

Miskolcz a diósgyőri völgynek keleti szélén terül el nagyobbrészt azon széles völgyben, mellyet éjszakról a Tetemvár, délről az Avas nevü dombhátak szép szőllőhegyei fognak be; kisebb része, különösen sok borpinczéje a nevezett két dombhát oldalain épült. Nyugat felé a rengeteg lombos erdőkkel koszorúzott Bükk hegység sötétlik, melly alatt a diósgyőri várnak tornyai fehérlenek, keletre a Sajó által átbarázdált, nagy kiterjedésű síkság dús szántóföldei és rétjei zöldellenek, túl rajtok a tokaji hegy könyököl.

Miskolcz városán és határán két patak foly keresztül: a diósgyőri völgyből jövő Szinva s a bábonyi hegyekből eredő Pecze, mellyek egymással egyesülvén Felső-Zsolcza alatt a Sajóba ömlenek. A város főbb útczái tágasak és rendesek, különösen a piacz-utczán és környékén derék csinos házak vannak. Nevezetesb épületek: a három kath. templom: sz. Anna egyháza a város felső részében, a minoriták kéttornyú egyháza s a mindszenti templom a város délnyugati szélén Mindszentben, melly azelőtt külön helység volt; a három reformált s egy evang. templom; a görög templom; az 1727-ben épült vármegyeház; a magyar színház. A reformáltak templomai közzül az egyik a Tetemvár alatt a temetőnél van, csak fából épült; a másik sokkal nagyobb 1808-ban épüle a város közepén; a harmadik az Avas oldalán van. Ez régi épület, eredetileg sz. István tiszteletére épült gót modorban, némellyek úgy vélik, hogy az Ákos nemzetségből való Erne bán fia István, Miskolcznak birtokosa, Borsod vmegye főispánya s az ország nádora veté meg alapját a 13. század vége felé. A reformáltak 1554 óta bírják az avasi templomot. Mint az elébbi kettő ugy ez is toronytalan, de az utóbbi előtt egy őrtorony áll. A görögök temploma a város közepén magasabb helyen épült, igen díszes s fényes sugártoronnyal ékeskedik. A magyar színháznak 1847 szept. 3. István főherczeg veté meg alapját az országban tett körútja alkalmával.

Nehány évi félbeszakadás után részvényes társulat keletkezék, melly kiépítését és fölszerelését eszközlé s 1857-ben a kész intézetet ünnepélyesen megnyitá. Ugyanazon épületben a kaszino helyiségei is vannak. Kár, hogy előrésze a különben sem széles utczára nagyon előrenyúlik.

A város főbb utczái úgy a hogy ki vannak burkolva, de a piacztól távolabb eső utczák szemetesek s kivált ősszel és tavasszal felette sárosak. A Tetemvár alatt terülő, felette terjedelmes gabnapiacz s az erre nyiló utczák esős időben roppant sártenger képét mutatják. Általában Miskolcz azon részei, mellyek a város közepétől távolabb vannak, faluhoz hasonlítanak s többnyire gyümölcsös kertekkel környezett, nádfedelű gunyhókból állanak. Sajátságos látványt szolgáltatnak az Avason és Tetemváron egész útcza-sorokat képező pinczeházak; a borpinczék többnyire terjedelmesek és szárazak.

Miskolcznak az 1857-diki népszámlálás szerint 2972 lakháza s 17,913 lakosa van, kik közzűl 441 távol volt, 1818 pedig idegen, ugy hogy tisztán miskolczinak csak 15,654 marad, ezekből 8407 nő van. Vallásra nézve 4066 kath., 7188 reformált, 1171 evang. s 3412 zsidó. Nyelvre nézve kevés kivétellel magyarok. Miskolcz, mint a felföldi megyék egyik fő kereskedő helye, kivált gabnával igen élénk kereskedést űz; azelőtt borkereskedése is virágzott, kivált Lengyelországgal, de most nagyon megcsökkent, s a szőlőmivelés alig hajt némi nyereséget. Azelőtt a kereskedés leginkább a görögök kezében volt, most ezek helyébe a zsidók léptek.

A Pestről Kassára vivő országút Miskolczot érinti, innen más országutak Putnokon át Csetneknek, Rosnyónak s Rimaszombaton át a bányavárosok felé mennek. Most már a Pestről Debreczenbe s innen Nyíregyházán s Tokajon át Miskolczra vivő vasút is elkészült, utóbbi része 1859-ben adaték át a forgalomnak. Már a vasút folytatása Kassáig is elkészült.

Nevezetesebb intézetek Miskolczon: a reformáltak lyceuma, melly most 8 osztályú gymnazium; ugyanazoknak 1846-ban állított felsőbb leánytanodája; a katholikusok nagy s az evangelikusok kis gymnaziuma. A miskolczi takarékpénztár

1847, a kisdedovóda 1842 óta létezik. Kaszino kettő van: a nemzeti és polgári.

Miután Miskolcz a tatároktól szenvedett pusztulásából kiépült vala, az Ákos nemzetségből való István, a 14-dik században pedig a Bolug nemzetségből származott Zéchyek birtokába juta; 1368 óta a diósgyőri várhoz tartozott. Zsigmond 1405-ben királyi várossá tevé, 1411-ben kelt adománylevélben a Szinva jobb partján levő várost ó, a bal partján épültet pedig új városnak nevezi. Mátyás király 1461-ben meglátogatá Miskolczot s a diósgyőri várban mulatása alatt két kiváltságlevelet ada neki, melyek erejénél fogva a miskolcziak a diósgyőri várkapitánynak addig tett munkáktól és fizetéstől fölmentettek. Harmadik kiváltságlevelében, mellyet utódai újra meg újra megerősitettek, Mátyás a miskolcziakat minden díj-, adó- és vámfizetéstől mentette föl. 1471-ben Mátyás ismét megfordúla Miskolczon, s ekkor lakosait új oklevél által az egyházi biróság alól is fölmenté. Ulászló, Anna királyné, II Lajos új meg új kiváltságokat és jogokat osztogattak Miskolcznak, földesurai mégis voltak. A 16-dik század elején Bot Endre és özvegye bírták zálogul, II Lajos 1519-ben kiváltá s nejének adományozá; Szapolyai Balassa Zsigmondnak adá, kit I Ferdinánd is megerősite birtokában. Balassa özvegye végrendeletében I Ferdinándra hagyá, de Miksa király már 1564-ben Perényi Gábornak zálogosítá el. Ennek özvegye gúthi Országh Ilona végrendeletében testvérjének Borbálának hagyományozá, kinek férje enyingi Török Ferencz a reformátiót hathatósan előmozdította Miskolczon. Török után leányaira szállott a diósgyőri urodalom, mellynek bírtokában tehát sokan osztoztak. Ezeken kivül Miskolczon sok kisebb nemes birtokos is volt. 1586-ban nagy inség szorongatá a várost; 1596-ban Egervár megvétele után Miskolczot is felduláк a törökök, s ezóta folyvást zaklatták és sanyargatták a szegény lakosokat. Milly nyomorúságos idők jártak akkor, már csak abból is megitélhetjük, hogy a főbiróságot senkisem akarta felvállalni, s 1679-ben törvényt szereztek, melly szerint azt, ki a biróválasztásra meg nem jelenik 40, azt pedig, ki a biróságot fel nem vállalja, 200 ftban marasztalták el. Utóbb azt rendelték, hogy, ki a főbíróságot fel nem vállalja, minden javaitól fosztassék

meg. Mikép bántak a törökök a városi tisztviselőkkel, mutatja a városi jegyzőkönyv következő pontja: „1682-ben a törökjárás miatt igen nagy inségben volt az egész város; biránkat, predikátorainkat, deákinkat szekerekre rakatván, a táborra gyalázatosan hurczolták, onnan is nagy kedvkereséssel szabadultak; itthon városunkban nehány hites embereinket erősen megkötözvén, ló mellett pórázon egész éjjel hurczolták, kínozták, melly nyomorúságtól isten jóvoltából oltalmazza a következendő birákat." A kuruczok és labanczok nem kevesbbé szorongatták Miskolczot. Így 1685-ben Murányi nevű hadnagy feldulá a várost, a szolgabirót esküdtjeivel s nehány tanácsbelivel együtt elfogatá, rutul megveré, illetlenül szidalmazá s magával vivén mindaddig odatartá, míg nem a városra kivetett pénzt utána vitték. S ugyannakkor a császári hadsereg számára kenyeret és bort kelle Kassára szállitani, s a marhák és szekerek odavesztek. A lakosság annyira kifogyott marhájából, hogy a szántóföldeket kapával kelle kapálnia s az erdőből való fát hátukon hordták seregestől; a birák Egerbe s más helyekre gyalog jártanak.

I Lipót 1703-ban Miskolczot 25 évre minden urodalmi jövedelemmel együtt 41,000 ftért magának a városnak zálogosítá el. III Károly 1731-ben 37,000 ftért ismét 25 évre terjeszté ki a zálogositást. Mária Terézia 1744-ben 40,000 ftért a zálog tartásának idejét egész 1796-ig terjeszté ki. Mindazáltal 1755-ben a városnak nemes és nem-nemes lakosai kénytelenek voltak külön szerződni a kamarával s olly kötést tenní, melly a város fejlődését és emelkedését tetemesen megakadályozá. 1717-ben Miskolczon még boszorkányper fordult elő, s a biróság bizonyos Sigó Katát elsőben hóhér által megsütögetteté, hogy boszorkány-társait kivallja, s azután elevenen megégetteté.

Miskolcz környékének legérdekesb része Diósgyőr s a diósgyőri völgy. Ez Miskolcztól kezdve Diósgyőrig széles és sík, éjszaki oldalát szőllőhegyek szegélyzik, mellyek alján itott sok kövületet, kivált osztrigát és halat, lelünk, déli oldalán mély vizmosásokat feltüntető, gyeppel és cserjével fedett agyaghát domborodik, mellyen túl erdős hegyek sötétlenek, nyugot felé a Bükk hegység emelködik. Diósgyőr

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

K. Gungel & J. M. Kolb sculpt.

DIÓS-GYŐR. DIOS GIÖR.

mváros csak egy órányira van Miskolczhoz. A helység előtt a diósgyőri várnak roskadozó tornyai merednek föl, mellyek bár végpusztulásnak indultak, egykori díszes voltukat még most is hirdetik. A győri várat már a névtelen krónikás is megemlíti, ezt mondván: Miután Árpád vezér a Sajó vizén általkelt vala, tábort jára egész a Tiszáig s egy hónapig mulata e vidéken s a Tapolcza és Sajó közötti miskolczi földet Bors atyjának Bungernek adományozá a győri várral együtt. Bors pedig e várat a maga várával, melly Borsodnak neveztetik, egy megyévé alkotá. — De azon várat, mellynek romjai most is láthatók, Nagy Lajos király leánya Mária kezdé rakatni. Utóbb Mátyás özvegye bírta a diósgyőri várat, II Lajos a nejének adományozá, ki ott darab ideig lakozott is. A vár faragott kövekből s igen díszesen volt építve, éjszaki oldalán a királyné szobái, déli oldalán pedig a két emeletre épült kápolna voltak. A vár alatt most nagy terjedelmű mocsáros hely van, mellyből a víz soha ki nem apad; közel hozzá a királynék fürdőhelye volt, mellynek némi maradványai most is láthatók. Az egykor szép várkertben halastó is volt.

A tatárok Diósgyőrt is elpusztiták s közel a várhoz tábort jártak, ezért a völgy azon részét ma is tatár árkának nevezik. Később a törökök dulták fel. 1602-től 1681-ig több törvényczikk intézkedett a diósgyőri vár kijavitásáról és föléépítéséről. A mohácsi vész után hosszasabb ideig magánosok bírták, végre ismét a k. kincstár vevé birtokába.

Diósgyőr hajdan kőfallal keritett város volt, most nehány csínos épülettel ékeskedő kis mezőváros. A róla nevezett gyönyörű völgy nyugatnak huzódik az erdős és sziklás hegyek közzé, s mindinkább összeszűkül. Mindjárt a mezővároson túl Felső-Győr falu van, hol szép és terjedelmes gyümölcsösöket találunk. Odább Alsó, s még odább nyugatra rengeteg erdőség közepett Felső-Hámor falvak vannak. Felső-Győr és Alsó-Hámor között a diósgyőrinek nevezett jeles papírgyár, az utóbbi helység mellett pedig nagyszerű vasgyár van, mellynek főbirtokosa a kincstár. A hámor-épületek, tiszti lakok s a munkások házikói az út mellett a hegység tövében huzódnak el, s a szük völgyben ittott csak zöldség- s gyümölcskertek vannak. A hámor mögött gyönyörű tó van

melly szép erdős hegyekkel környezett hosszukás medenczét alkot, szélessége valami 50 ölnyi, hossza fél-órajárásnyi, nyugati szélén az úgynevezett Ómassza telep-van. A tó keleti szélén István főherczeg s nádor vasból öntött emléke áll, egyszerű gúla, mellyet 1847-ben tett látogatása emlékezetére állitottak. Alsó-Hámor mély völgye fölött kopasz sziklacsúcs nyúlik fel, mellyen egy kereszt áll. Ehhez a következő népmonda csatlakozik; volt egyszer egy vagyonos öreg molnár, ki özvegy állapotát megúnván, a környék legszebb menyecskéjével, egy falusi biró fiatal leányával kele házasságra. De boldog napjai csakhamar eltüntek. Az öreg molnár észrevevé, hogy szép Mariskája mást szivel, de semmikép sem tudott nyomába jönni annak, hogy kiért lángol. Most csak ezt akarta kilesni. Malma a diósgyőri völgyben egy meredek kőszikla tövében állott; egy ünnepnapon az ősz molnár elbucsuzék menyecskéjétől, mintha a városba akarna menni, s fölkapaszkodék a sziklahegy tetejére, honnan mindent megláthatott, a mi malma udvarában és kertében történik. Alig mászott vala fel az öreg a meredek hegyre, s már is a völgyben egy hetyke paraszt legény ólálkodék malma körül. A menyecske legott kiüté fejét az ablakon, s szobájába hivogatá a legényt, ki azonnal bémene. Ennek láttára az öreg molnár szörnyű dühre fakada s e felkiáltással: „Így jár a vén bolond, ki fiatal nőt vesz feleségül;“ az alatta tátongó mélységbe rohana. Azon helyre, honnét leugrott, rokonai keresztet állitottak, a szomorú eset emlékeül.

Beljebb a hegységben Ómassza fölött, hova a tó szélén sziklába vágott út viszen, Sz. Lélek hegye emelködik, mellynek ormán jókora terjedelmü sík rétség s ennek közepén bővizü forrás van. Ennek közelében a pálosok régi kolostorának némi omladékai, nehány gót csúcsív s egy kapu darabja láthatók. E kolostort 1313-ban Erne bán fia István alapitá, ki a pálosok számára Diósgyőr városában is épittetett egy kolostort, mellyet azután Lajos, Erzsébet, Zsigmond és Mátyás nagyon meggyarapitottak jószágokkal, de mellynek nyomai már rég eltüntek. A sz. Lélek hegye legmagasb pontja, az Odvaskő vagy Könyöklő meredekül felnyuló kopasz sziklaorom, honnan szép kilátás nyilik a Sajó és Rima völgyeire a Tiszán

tul nagy messzire terülő síkságig s másfelől a magas Kárpátokig. Azért Látó-kőnek is nevezik. Különösen szép látványt nyujt az éjszaknyugatra eső dédesi váromladék és érdekes környéke. Dédes magyar falu, a Bánvölgy közepén kies nyílt vidéken épült, a helység déli szélén elnyúló sziklafal összeszorítja a völgyet, melly odább ismét kitágul. A falu közelében gazdag rétek, szép szőllőhegyek és szántóföldek terülnek, odább erdős és sziklás hegyek magaslanak. Legmagasabb a falutól délre felnyuló Várhegy, mellynek tetején az egykor híres dédesi vár omladékai, az erős várkapu oszlopai s ittott a bástyák romjai búslakodnak. E vár hajdan Perényinek egyik legerősebb vára volt. 1566-ben Haszán pasa által szállaték körül, s erősen vivaték. A vár kapitánya Kávásy László azomban az ostrom alatt meghalálozék, s az őrség nagyobb része e miatt elcsüggede s elszélede. De a megmaradt rész Bory Istvánt választá kapitányúl, s eltökélé a várat utolsó csepp vérig ótalmazni. Hasszán most 15 napig szakadatlanúl ágyuztatá a várfalakat, mellyek csakhamar omladozni kezdének. Látván Bory, hogy a várat többé meg nem védheti, éjszakának idején megmaradt seregével csendesen kivonúla, miután a várnak alsó részeibe puskaport rakatott vala. Másnap reggel a törökök akadály nélkül megszállák az elhagyott várat s zsákmányolni kezdék. Ekkor az elrejtett puskapor kilobbana s a várat a törökökkel együtt fölveté. Hasszán most boszujában teljesen széthányatá a várat, melly azután föl sem épült többé.

A dédesi Várhegygyel szemben a Dezsőkő nyulik fel, melynek alján a Dezsőlyuk van. A várerdő keleti részén az ugynevezett Szúnyogos lyukot találjuk. A falu délkeleti részin emelkedő Nagyhó hegye oldalában is van egy barlang. A diósgyőri hámorok környékén kisebb nagyobb cseppkőbarlangokat is találunk. Mind Dédes mind Diósgyőr körül a hegyek külömböző mészkövekből állanak, s itt is ott is jó meszet égetnek. Dédes mellett vashámor is van. Diósgyőrtől délre az úgynevezett Gyertyánvölgyben üveghutát találunk.

A miskolcziak fő mulatóhelye a másfél órányira levő tapolczai fürdő, melly délnyugatra esik. Az oda vivő út a szép szőllőhegyek alján s a csabai erdő szélén vonul el.

A tapolczai melegforrások roppant mészkő sziklák aljján fakadnak ki; a fürdőház előtt kis tó van, mellynek fenekén szintén meleg források bugyognak. Tapolcza a munkácsi görög püspök birtoka, környezete igen kies, de a fürdő nagyon elhanyagolt állapotban van. A fürdőtől éjszakra nyiló völgyben kőszénbányák vannak.

Miskolcztól délkeletre két mfldnyire Ónod magyar mezőváros van, a Sajó jobb partján, melly mindjárt a városon alul a Hernád vizével egyesűl. A mváros keleti részén az egykor híres ónodi vár romjai láthatók. E vár hajdan négyszegletre s nagy fénnyel épült; 1492-ben Ulászló király foglalá el, bár ónodi Czudar Jakab örökösei, mint a várnak törvényes birtokosai, a király ezen tettének ellene mondának. 1585-ben az ónodi vár Báthory István, utóbb a Rákócziak birtokában, 1768-ban nagyobb része már omladék volt. 1845-ben a Sajó a vár éjszaki részét, 1855-ben pedig annak közép falát is lerombolá. Egyik részét még a mult században magtárrá alakitották át. Most már e magtár is roskadoz s az ezt környező éktelen omladékok mindinkább fogynak s elenyésznek a Sajó rombolásai miatt s annak következtén, hogy gr. Erdődy György, ki a várat mint a Rákóczy család örököse bírja, megengedte, hogy a vár köveit a városi kath. templom építésére használják. Ónodtól délre a Mohi vagy Muhi puszta terűl, hol 1241-ben a mongolok elleni csatában állitólag 85,000 magyar elesék. 1582-ben Ónod mellett a törökök keményen megverettek. 1707-ben Rákóczy Ferencz Ónodra országgyülést hirdete hiveinek, hogy újabb segélyt nyerjen az I József ellen folytatandó háborúra. A szövetségesek a hoszszas háborúba mármár beleúntak vala, s Turócz vmegye Okolicsányi Pál és Rakovszky Menyhért indítványára körlevélben felszólitá a megyéket, gondolkodjanak a leendő gyülésen arról, hogy törvényes királyukkal kibéküljenek s ne hajtsanak azoknak szavára, kik a háború által csak a magok hasznát keresik. Rákóczy tehát keményen megróván a turóczi körlevelet, Okolicsányi Kristófnak, Pál fiának, s Rakovszkynak, Turócz megye követeinek, éles szemrehányásokat tőn s az egybegyült rendektől elégtételt kivána. Szavait mély csend váltá fel. Ezt a fejdelem arra magyarázá, hogy a rendek is javallják Turócz

TORNA.

tettét s panaszokra fakadván, vezéri tisztéről lemondani s a gyűlésből távozni akara. Erre nagy zaj támad, Bercsényi Miklós kardot ránt, példáját követi Károlyi Sándor s több más: Rakovszky halva rogy le, Okolicsányi több sebet vevén kimenekül a teremből, de más nap lefejeztetik. Azután végzést hoznak, miszerint Turócz a szomszéd megyék közt felosztassék, pecsétjét legott széttörik, zászlaját szétszaggatják.

Miskolcztól éjszakra 3 mfldre, a Bodva kies völgyében Edelény s még odább éjszakra Szendrő magyar mvárosok vannak. Edelényben herczeg Koburg szép kastélyát, mellyet 1720 — 27-ig gr. Luiller egri várkapitány nagy fénnyel épittete, s nagyszerű czukorgyárát találjuk. Szendrőt gr. Csáky kastélya ékesiti. Hajdan Szendrőnek erős vára volt, de Rákóczy Ferencz idejében egészen elpusztúla. E vár két hegygerincz között magában emelkedő meredek hegyen állott, még némi faltöredékei s roppant földgátak láthatók; úgy látszik inkább megerősített tábor volt 15—20,000 ember számára. Szendrő határában Mártonyi, a templomos vitézek rég lerombolt székhelye maradványai is láthatók. Az egyszerű szendrőreformált templomban a 15. és 17. századból való ezüst seri legeket és kelyheket találunk, mert Szendrő azon helyekhez tartozott, hol a protestánsok nyilvános istenitiszteletet tarthattak, tehát a prot. nemesség leginkább oda járt templomba. Egy török csótár és turbán is látható ottan, ezt allitólag bizonyos Zákány ajándékozta. Ez t. i. egy előkelő törököt, talán magát a szendrői pasát, a közel erdőben, a Zákányréten, párbajban megölé, ki szép arája után ólálkodott vala, s a nyert zsákmányt a templomnak adá. A csótár oltártakaróúl szolgál. A kath. templomban igen szép régi szentségtartó van, gróf Csáky ajándéka. Szendrő a törökök által egy ideig bírt legéjszakibb hely volt.

Torna. Szádellő. Lednicze. Baradla.

Szendrőről a Bódva bájos völgyében fölfelé menve Torna vármegyébe jutunk, hol a legszebb tájképeket találjuk. A nyugat felől határos Gömör megyéből 2—3 mfld szèles, juramészből álló hegylánczolat csap át Tornába és ezen keresztül

Jászóig Abaújban nyúlik el. E hegységhez éjszakról és délről más hegyágak csatlakoznak, ugy hogy a kis Torna megye csupa hegy és völgy. Fővárosa a Bódvától éjszakra valami egy óranyira levő Torna mváros, melly magában véve alig mutahat föl valami nevezetességet; de vidéke igen kies. A városkától éjszakra magas kopasz hegy mered föl, mellynek csucsát a tornai vár festői romjai koszorúzzák. E várnak első építője hihetőleg valamellyik Bebek volt. Utóbb a Magócsiak bírták, kik közzül Magócsy Gáspár a törökök elleni vitézkedéseiről híresedett el. 1678 — ban a kuruczok szállák meg, kiktől Lesley császári hadvezér kemény harcz után elvevé, I Lipót azután leromboltatá. A Magócsiak fiága hihalván, a tornai urodalom b. Keglevich Miklós birtokába juta házasság által s most is a gróf Keglevich nemzetség birtokában van.

Tornától éjszaknyugatra Szádellő magyar falucskát találjuk, melly a természeti szépségeiről híres szádellői völgynek kellő közepén épült. Ez éjszakról délnek csap s a nyugatról keletre nyuló tágas tornai völgybe nyílik. A Szár patak kigyódzik el rajta. Lombos erdők, különösen agg bükkfák, s hol rovátkos és csipkés, hol nyulánk és tűalakú kopasz kőszirtek övedzik. Itt ott a regényes völgy sziklafalai és oszlopai összeszorulva szük szorosokat képeznek, másutt meg széttágulnak s derült alakot öltenek. A szádellői völgy növény- és állattani tekintetben is nevezetes. A helységtől éjszakra, csekély távolságra a Felső hegy déli lejtőjén terjedelmes barlang van, mellyben, úgy mondják, IV Béla a Sajónál történt veszedelme után menedéket talála, s melly különösen arról is nevezetes, hogy benne ősállati csontok vannak.

Kassáról Rosnyóra az országút a Torna vizétől öntözött tágas és dús termésű tornai völgyben huzódik el, mellyet éjszakról a Felső-, délről pedig az ezzel egyenközüleg elnyúló Alsó-hegység szeg be. Azon országút azelőtt Almásról a meredek szoroskői szorúlaton ment keresztül, most nagy munkával a kősziklákba vágatván be igyenest Hárskútnak tart. Ehhez közel éjszakkeletre Dernő falu van, hol gr. Andrássy György szép kastélyát s nevezetes vasműhelyeit találjuk. Almásról délnyugatra fordulván Jablonczán át Sziliczére jutunk. E kis magyar faluhoz közel, nyugatéjszakra a sólyomkői he-

L. Rohbock del.t Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. J. R.t Poll direx.t Knypsmacher sculp.t

TORNA.

№ 11

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

gyen régi várnak omladéka látható. De ennél nevezetesebb a Sziliczétől délnyugatra eső sziliczei vagyis Lednicze barlang.

Szilicze körülbelől 4 négyszeg mfldnyi magas hegysíkon fekszik, melly részint sziklás, részint erdős, s mellynek felületén külömböző lápák, s kisebb nagyobb tölcséralaku horpadások, úgynevezett töbörök fordúlnak elő. Mindenütt földalatti üregek is vannak, mellyekbe felűlről a víz beszivárog, ennek aztàn a lápákból és töbörökből nincsen lefolyása. Szilicze helységtől délnyugatra egy tisztás s valamivel emelkedettebb dombon bokrokkal és tákkal elborított töbör van, ha ebben a meredek sziklás ösvényen vagy 70 lépést lefelé haladunk, a Lednicze barlang szájához jutunk. Két különvált nagy szikladarab egy keskeny, de hoszasan elnyúló kősziklát szorítván közbe, képezi a barlang kapuját, mellynek íve 45 láb magas és 110 láb széles. Az üreg a roppant sziklaboltozat alatt menedékesen nyúlik be, s boltozata 35—45 láb magas. E barlang különösen arról nevezetes, hogy benne nyáron át is nagy jégtömegek vannak, mellyek a boltozatról lehulló vízcseppekből képződnek, beljebb a barlang lejtős talaját egészen elborítják, s ittott nagy vastagságra növekszenek. A barlang hátuljában a sziklaboltozatról emberderéknyi, hosszú, szép fehér jégcsap nyúlik alá, e jégcsap alatt pedig kürtőszerűleg leszolgáló üreg látható, mellybe még senkisem ereszkedett alá. E mélységtől jobbra a kősziklába vésett magyar felirat olvasható, mellyből kitetszik, hogy a barlangot 1832-ben gr. Revitzky Ádám is megnézé. A barlangnak azon része, mellyet eddigelé megvizsgálni lehetett, 180 láb hosszú. Ugy látszik, hogy egykor az egész barlang be volt boltozva s tehát földalatti üreget képezett, de hogy boltozatjának egyik része beomolván a barlang mostani szája keletkezett.

Sziliczétől délre az elébb említett hegysík tövében, a Lófej nevű völgyben egy forrás van, melly időről időre, rendesen 24 órai köz utàn, de néha hamarabb vagy később oly erővel fakad, hogy vizét 3 lábnyira is fölveti s hogy ebből egész patak keletkezik; ez körülbelől egy óráig tart, azután a forrás ismét lecsendesedik. Ugyancsak a sziliczei határban a Horpata nevű, mintegy félholdnyi, kerek, gyepes sík terület van,

melyet magas meredek kősziklák foglalnak be, ugy hogy csak két igen szük és menedékes ösvényen lehet lejutni.

Sziliczétől keletre s Jablonczától délre Derenk falu van, ettől keletre magas kőszikiás hegyen a szádvári váromladék látható. Szádvárt a hajdan híres Bebek nemzetség rakatá. György a pelsőczi Bebek család utolsó fiusarjadéka, atyja Ferencz példáját követve rablásai, erőszakoskodásai s a törökkel való czimboráskodása által tüntette ki magát. Egyedül csak a maga érdekét hajhászván hol Ferdinand, hol Szapolyai felekezetéhez állott. Végre János Zsigmondhoz szegődvén, Erdélyben mint főkapitány szerepelt. Ezért Miksa király fővezérc Schwendi Bebeknek szendrői várát elfoglalá 1566-ban s azután Szádvár alá szálla, hol ekkor Bebek hitvese a lelkes Patócsi Zsófia négy leányával együtt múlat vala. Schwendi hogy Szádvárt jobban berekeszthesse Jablonczán és Szigligeten erődöket épittete. Bebek mindenkép segítségére igyekvék lenni szorongatott várának és hitvesének, de semmire sem mehete. Azomban hitvese férfiasan védelmezé a várat, s midőn 1567 elején Forgács Simon, ki nevezetes haderővel és nehéz lövegekkel érkezett vala Szádvár alá, levélben sürgeté, adja át a várat, ezt válaszolá: „Rajta nem uralkodik annyira a női természet, hogy levél által elrettentessék s a vár átadására birassék.“ De miután 5 napig nagyobb ágyúkból lövetett vala a vár, az őrség elcsüggede, s Zsófia kénytelen vala jan. 14. a várat átadni s gyermekei-cselédei- és ingóságaival Tornára költözni. Utóbb Bocskay és Tököli foglalák el Szádvárt; az utóbbinak őrsége a bécsi győzelem után hazamenő Szobieszky János ostromlásait meghiusítá. Végre a császáriak szállák meg, s I Lipót parancsára széthányák Szádvárt.

A Gömörből Tornán keresztülvonúló egész jura-hegylánczolatban sok cseppköves barlang van, mellyek nyilásait vagy mély aknák és besüppedt töbörök, vagy a hegység aljában tátongó s igen sok barlangvizet kieresztő torkolatok képezik. Eddigelé a sok barlang közzül még csak a már leirt sziliczei jégbarlangot s a jászói és aggteleki cseppköves barlangokat lehetett megjárni s megvizsgálni.

Az aggteleki barlang vagyis a Baradla Gömör megyé

ben, Aggtelek magyar falutól éjszaknyugatra van. Számos ágra oszlik s a legnagyobb barlangok közzül való, mert eddig megvizsgált hosszusága több mint egy mfldnyi. A helység fölött emelkedő magasabb erdős hegyek sorából előrédől a kopasz és lapos felületű Baradlahegy, oldalain csak hellyel közzel látható néhány törpe fa, mélyebb hasadékait és horpadásait pedig sűrű cserjék fedik be. A hegy eleje mint valami kőfal mered föl s hasadékai között most kissé kitágított lyuk tátong, ez a barlang szája. Mindjárt a bemenetnél kis ereszkedő van, ezen alászállván tágas üregbe jutunk s legott a legszebb s legváltozatosabb alakú cseppköveket látjuk a falakon és boltozaton. Ez a barlang pitvara; jobbra a csontház, Mózses oltára s a rókalyuk vannak, melly utóbbi egy külön ágat képez; azután a nagy és kis templom következik, balra a büdöstói ág nyúlik el Palmüra omladékaival. Az ó ágban még a nagy terem és Mória hegye vannak. A nagy templom, nagy terem s Mória hegye a barlang legtágasabb térei. Hol egyenes, hol völgyes és dombos talajon tovább haladva jutunk a külömböző üregekbe, mellyek a legsajátságosabb cseppkőképződményekkel kirakvák. Itt roppant szobrokat, amott emberi alakokat vélsz látni, majd terem- és templomforma üregek, majd keskeny sikátorok és folyosók következnek. Nevezetes a nagy terem; talaja olly sima, hogy rajta tánczolni lehet, s néha valóban táncz mulatságok tartatnak benne; falai erősen és százszorosan hangoztatnak vissza minden hangot. A kisütött pisztoly vagy puska úgy szól, mintha ágyú volna, s mennydörgéshez hasonló visszhangot idéz elő. Sokan csak a Mória hegyéig mennek; odább bajosabb az út. Ittott sziklarakások rekesztik el az utat, a nyirkos sikamlós sziklákon könynyen elcsúszik az ember. Gyakran a vizen kell átgázolni, melly néha s néhol elég mély. Az úgynevezett paradicsomba csak hason s négy kéz láb csúszva lehet bejutni. Az úgynevezett Parnasszusnál az út ketté válik, s ott az 1825-ben fölfedezett új ág kezdődik.

A mellékágak közzűl a denevérbarlangot említjük meg, melly közel a bejáráshoz balra esik s mellyben tömérdek sokaságú denevér szokott múlatni.

A Baradlának legszebb ékességei a függő csepegő kőcsapok, mellyek többnyire igen tiszták, sárgás szinűek. Jellemzi a Baradlát, hogy vizszintes kiterjedése igen nagy, t. i. a 4000 ölet meghaladja; hogy üregei igen tágasak, menetei többnyire vízszintes irányúak, szintén téresek s alagúthoz hasonlók; hogy talaját többnyire kőomolványok és tiszta fövény borítják, s hogy egész hosszában egy csavargós folyású patak futja keresztül, melly beljebb néhol mély tócsákat képez, s mellynek ágai a Styx, Acheron és a Rókalyuki csermely soha meg nem szűnnek folyni.

Legújabb időben az „aggteleki barlang közbirtokossági felügyelősége", melly 1860 jun. 29. aggteleki „baradla-ünnepélyt" is rendeze, a barlangot megjárhatóbbá igyekezett tenni.

Rosnyó. Krasznahorka. Dobsina.

Aggtelekről nyugatra fordulunk a Sajó völgyébe, melly a hegyes völgyes, gyönyörű vidékeiről, sokféle ásványairól és terjedelmes bányászatáról nevezetes Gömör megyének keleti szélén nyúlik el. Itt a Sajó jobb partján Sajó-Gömör magyar mvárost találjuk, mellynek legdíszesebb épületei az evang. templom s a Szentiványiak kastélya. A városka felső végén éjszakról az úgynevezett Várhegy emelkedik, a régi gömöri vár annak kúpdad tetején állott. E várat a törökök elpusztíták, köveit azután a városbeliek elhordák s helyén most gyümölcsös van. Közel a Várhegyhez az úgynevezett Istenhegye van, hol az Alokna-vagy Szentkútnak nevezett forrást találjuk, mellynek a föld népe különösen a köszvényben gyógyító erőt tulajdonít. A város nyugati oldalán elhuzódó Bedőn és Várhegyen holmi arany és ezüst régiségeket találtak. A nyugotra és délre magasló dombokat szép cseresznyés erdő lepi el.

Gömörtől éjszaknyugotra, a Turócz patak mellett Harkács falu van, mellyet Draskóczy kastélya ékesit.

Beretke falunál a Jólsva vize szakad a Sajóba. A Sajó völgyével majdnem egyenközű jólsvai völgyben két nevezetes tót mvárost találunk: Jólsvát, több mint 4000 lakossal, herczeg Kóburg szép kastélyával és jól mivelt gyümöcsös ker-

ROZSNYÓ ROSENAU

tekkel; s Nagy-Rőczét, nevezetes vasmühelyekkel. Ettől délre s Jólsvától nyugatra a fémekben különösen bővelkedő Zeleznik hegy emelkedik. Nagy-Rőczétől nyugatra Tiszolcz tót mváros fekszik, a Rima folyó egyik patakánál, mély völgyben, mellyet magas, többnyire kopár, de fémekben s kivált vasérczekben igen gazdag hegyek rekesztenek be. A régi tiszolczi vár már egészen elpusztúlt, a Hradova hegyen állott. A Rima völgyében, mellyet mindenütt vasbányák és vasmű-helyek ellepnek, Tiszolcztól délre 5 mfldnyire Rimaszombat magyar mvárost találjuk; ez Gömör megyének legvirágzóbb, legnépesebb mind inkább csinosodó városa, 7500 lakosa élénk kereskedést és müipart űz. Ott találjuk Gömör újabb vmegye-házát. Az egyesült evang. és reform. gymnazium szépen gyarapodik.

Visszatérvén a Sajó völgyébe Pelsőcz magyar mvárost érjük, melly a csetneki és rosnyói Sajó összefolyásánál, az éjszakra emelkedő pelsőczi hegy alatt elterűl. Gömör megye rendei azelőtt ezen inkább faluhoz mintsem városhoz hasonlító helységben tartották gyűléseiket. Hajdan erős vára volt, mellyet Bebek nemzetség rakatott. Bebek Máté bányász fiai Detre és Fülöp a Sajónál saját költségökön harczoltak Kálmán királyfival a tatárok ellen, azután a futamodó királyt Ausztriába és Dalmátországba, innen pedig vissza a hazába kisérték vala; ezen hűséges szolgálataikért IV Bélától 1243-ban Berzéte királyi birtokot, Pelsőczöt, Csetneket s az örökös nélkűl meghalt Bors grófnak volt más birtokait kapák meg. Bebek Detre unokái azután 1320 tájban megosztozkodának s Bebek Domokosnak a pelsőczi, a többinek pedig a csetneki urodalom juta osztályrészűl. Így a nemzetség pelsőczi és csetneki ágra szakada. A pelsőczi várat 1567-ben Schwendi császári vezér Bebek György hűtlensége miatt széthányatá.

Az éjszaknyugatra nyiló csetneki völgyben sok ipartelep, bánya s különösen vashámor van, azelőtt jeles dohányt is termesztettek. Csetnek most tót mváros, német lakosai a 17. században eltótosodtak. Három oldalról hegyekkel van környezve. Régi vára elpusztult; az evang. templom régi nevezetes épület.

Csetnektől éjszaknyugatra Ochtina falu határában vasbányákat, vashámorokat s papirmalmot, Nagy-Szlaboson vashámorokat s jeles gép-papirgyárt találunk.

Pelsőczről a Máriássy család három kastélyával ékeskedő Berzéte falun keresztül Rosnyó vagy Rosnyóbánya püspöki városba jutunk, melly Gömörmegye éjszakkeleti határszélén délre egy tágas térségen, éjszakra pedig egy alig 200 lépésnyi széles, az úgynevezett csucsomi völgyben épült.

Rosnyó környéke sokféle fémekben bővelkedik, különösen a Kalváriahegyben számos aknát és tárnát s a régi olvasztók helyén egész dombokat találunk salakokból. A rosnyói bányákban kivált vaskéneg, vasas agyagpala, vasgálicz, piskolcz, barnakő, czinnóber, kobalt, nikl s rézérczek fordulnak elő.

Rosnyó szabályosan épült s mindinkább emelkedő és csinosodó város, 1776 óta kath. püspöknek székhelye. Kivált tágas piaczát csinos épületek, ezek közt a kanonokurak házai környezik. A város legnevezetesb épülete a püspöki székesegyház.

A püspöki kastély hajdan a jezsuiták háza volt. Rosnyón a ferenczieknek is van kolostoruk és templomuk. A kath. gymnáziumban a prémontréiak tanítanak. Van 8 osztályú evang. gymnázium is.

Rosnyó talán német jövevények által alapíttaték s hajdan királyi bányaváros volt. III Endre 1291-ben az esztergomi érseknek adományozá, s innentova érseki városnak nevezték. Zsigmond 1418-ban nevezetes szabadságokkal ruházá fel, ezeket Ulászló 1496-ban megerősíté. Mária Terézia 1776-ban az esztergomi érseki megyéből három új püspökséget szakasztá ki, t. i. a beszterczebányait, rosnyóit és szepesit. A rosnyói püspök káptalanja számára különösen azon javaknak egy részét nyeré, mellyek hajdan az ipolysághi prépostsághoz tartoztak volt. Rosnyónak eredetileg német lakosai idő jártában megmagyarosodtak, most 6000 lakosa, nehány tótot és németet kivéve, mind magyar. Műiparral, kereskedéssel, bányászattal s földmiveléssel foglalkoznak, különösen mézzel, viasszal, viaszgyertyával és méhserrel is kereskednek. Néhány liszt-

L. Rohbock. del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. Joh. Poppel sculp.

KRASZNAHORKA VÁR. SCHLOSS KRASZNAHORKA.

Leuffer és Stolp bizományában Pesten.

malmon kivül jó papirmalmot és kőedénygyárt találunk Rosnyón.

A várostól félórányira éjszakra a csucsomi völgyben, a Kalváriahegy tövében három ásványos forrás van; az egyik mellett közfürdő van, melly a püspök költségén 1854-ben épüle. E fürdő környezete igen kies, két-hat órányi távolságra a legérdekcsebb kirándulásokat lehet tenni. A fürdői forrás vasgáliczos tartalmú.

Rosnyótól keletre egy órányira kies völgyben Krasznahorka Váralja magyar mváros terül el; a helység fölé éjszakkeletre tetemes magasságu kúpdad mészkőhegy emelködik, mellynek tót neve Krasznahorka, azaz Feketehegy, a rajta álló várra is ragadt. Némellyek e várnak első épitését Bebek Máténak tulajdonitják, ki állitólag e vidéken hét várat rakatott. A nép azt regéli: a Krasznahorkától egy órányira levő Somhegyen egy juhász legelteté nyáját s egérlyukat feltúrván nagy rakás arany pénzt lele; a megtalált kincsnek egy részét nagy sajtba tévén az épen azon környéken vádászó IV Béla királynak vivé meg, ki köszönet fejében megengedé neki, hogy megszaporodott nyájai számára hét juhaklot építsen. E juhaklok helyén nemsokára hét vár keletkezett: Krasznahorka, Torna, Szádvár, Csetnek, Pelsőcz, Berzéte és Sólyomkő, s a szerencsés juhász Bebek vagyis Bubek család törzsatyjává lett. A juhász az első várat a Somhegyen akarta építtetni, de a mit nappal épitének, éjjel láthatlan kezek által a szomszéd Krasznahorka hegyre hordaték.

Annyi bizonyos, hogy a krasznahorkai vár három századon át a hatalmas Bebek család birtokában volt; valami húsz évig a csehek rablófészkeül szolgált, mígnem ismét Bebek István kezére juta. Ennek ivadéka Bebek Ferencz igen garázda életet viselt, hol Ferdinánd, hol Szapolyai és Izabella részén volt, majd megint a törökkel czimboráskodott. Egész éltében hűtlenkedés, féktelen erőszakoskodás és rablás által tüntette ki magát. Mint az elhírhedt rabló Basó Mátyás Murány várában, ugy ő is Krasznahorkán pénzt verete eleintén Ferdinánd, azután Szapolyai képével. E pénznek egy márkájában a törvény szabta 8 lat helyett alig 1 lat ezüst volt. A szomszéd helységeket harangjaiktól fosztá meg s ezekből

részint silány pénzt verete, részint ércz ágyúkat öntete. Szapolyai halála után nehány évig állhatatosabb híve volt Ferdinándnak, noha ragadozásaival akkor sem hagya föl, s 1549-ben egykori czimborája Basó Mátyás és Balassa Menyhért ellen indula a királyi hadsereghez csatlakozván. 1554-ben a törökök a füleki várat foglalák el, melly a hozzátartozó urodalommal együtt Ráskai Balázsnak Dóra nevű leányával került vala Bebek Ferencz birtokába. A törökök árulás segítségével ejték hatalmokba a füleki vár alsó részét s a mezővárost, Bebek legott a magát elszántan védelmező felső vár fölmentésére siete, de a budai basa közeledtére odább álla s magára hagyá az őrséget. A törökök azt állíták, hogy Ferdinánd beléegyezésével szállák meg a füleki és salgói várakat, s Bebek Ferencz ezentúl a királynak legmegátalkodottabb ellensége lőn. Izabellához csatlakozék, ezért s más büntettei miatt is fiával együtt az 1556-diki országgyülésre idézteték, s minthogy meg nem jelene, mint hütlen pártütő számüzeték. Puchaim és Detrik tábornokok küldettek a kiátkozott Bebek Ferencz és György megfenyítésére s a tarkői, újvári és nagyidai várakat megvevén 4000 gyaloggal, 1200 lovassal és számos ágyúval Krasznahorka alá szállának. De Bebek török segítséggel 1556 szept. 1-jén rutul megveré a királyi hadakat, Rosnyóig üldözé s másnap a Lőcsére futamodók hátrahagyott ágyuit és egyéb táborszereit is elfoglalván nagy zsákmánynyal visszatére ősi várába. E győzelme után csakhamar Erdélybe költözködék Izabellához, hol fondorlatai következtén orozva megöleték. Fia György hasonló életet viselt, s végre szintén Erdélybe vevé magát. Egyéb váraival együtt Krasznahorka is elkoboztaték. Fiúgyermek nélkül halván meg, vele a Bebekek fiága sírba szálla.

Krasznahorka most darab ideig királyi vár volt; 1580-ban az Erdélyből számüzött s Magyarországba menekült vitéz Andrássy Péter lőn annak várnagyává. Utóbb Andrássy Péter Krasznahorkát és a hozzátartozó jószágokat feltételesen, unokája Mátyás pedig 1642-ben föltétlen királyi adománykép kapá meg. Tököli idejében Krasznahorka ura báró Andrássy Miklós volt, ki hosszasabb ellenszegülés után 1678-ban kénytelen vala a fölkelőkhez csatlakozni. 1685-ben Schulcz királyi

hadvezér Eperjes megvétele után Krasznahorka alá szálla, ennek ura egy évi ellentállás után tisztes föltételek mellett megadá magát. Ezután csendesebb időket ért a vár, folyvást az Andrássyak birtokában maradt s még most is lakható állapotban van. A vártemplom szépen van kifestve s többi közt az oltáron Boldogasszony képe látható, mellyhez évenkint sokan bucsúra járnak. A sekrestyében üveg korporsóban Serédy Zsófia, Andrássy István hitvese tetemei láthatók, mellyek, noha nincsenek bebalzsamozva, épségben megmaradtak. A templomhoz közel eső szobákban régi becses bútorok és arczképek, a többi szobákban is mindenféle régi fegyverek és arczképek vannak, az udvaron még egy régi ágyu is látható, mellyet Bebek Ferencz 1547-ben készíttete, mint a rajta levő latin felirat mutatja. Krasznahorka mostani birtokosa, gr. Andrássy György a haza javára szolgáló békemüvekben tünteti ki magát, mint ősei a had müveiben.

Rosnyóról a Sajónak bal, majd jobb partján éjszaknyugotnak menő országúton Betlér tót falúba jutunk, mellyet gr. Andrássy György csinos kastélya és kertje ékesit. Betlér s kivált a szomszéd Nadabula határában sok vasbánya és hámor van. Alsó-Sajó határában kénesőbánya, odább éjszakra Oláhpatakán ismét vasmühelyek vannak.

Oláhpatakáról csakhamar a Rosnyótól két mfldre éjszaknyugotra, magas meredek hegyektől övedzett mély völgyben épült Dobsinára érkezünk. E régi bányaváros fekvése a szomszéd hegyekről tekintve nagyon festői. 1326 óta német jövevények építék föl; lakosai még most is csaknem mind németek, kik sajátságos szójáráson beszélnek; köröskörül csupa tót helységek vannak, s Gömör megyében nincs is más német község. Dobsina határában sok vas, kevés réz, azután piskolcz, kobalt, nickl, czinnóber, kéneső, viszmut, aszbeszt, gránát, chrysolit, márvány s más fémek és ásványok fordulnak elő, s a város 5000 lakója leginkább bányászattal foglalkozik. Hajdan gazdag ezüstbányák is voltak. A város elég szabálytalanúl épült, jobbára fa házakkal, mellyek gyakran agyaggal sincsenek betapasztva, miért is sötétbarna szinüek s igen komor külsejüek.

Dobsináról szép országút a sürü erdővel borított Csuntaván keresztül a regényes sztraczenai völgybe viszen, mellyet a Gölnicz forráscsermelye fut keresztül, s melly Gömör megyének talán legszebb völgye. Ez nyugat felé mindinkább öszszeszükül, ugy hogy a csermely, mellynek tulsó partján ittott mészégető kemenczék vannak, alig talál helyet, hogy rajta elkigyódzhassék; egy helyen a sziklák alá rejtezik s darabig a föld alatt csergedez odább. A keskeny és mély völgynek két oldalán mészkő sziklák merednek föl, mellyek oldalukon többnyire kopaszok, mig tetejöket szép bükk- és fenyűfák borítják. Sztraczena tót falunál, melly Koburg herczeg terjedelmes urodalmához tartozik, a völgy kiszélesedik, s az erdő közepett emelkedő csinos lakházak és más épületek új érdekes látványt nyujtanak. Sztraczena és a nyugatra levő Pusztopolye között a Koburg herczeg költségén készült út a sziklafalon van keresztül vágva, s így támadt a festői sztraczenai sziklakapu.

Szepesmegye.

Szepesmegye nyugatéjszaki oldalán hazánk legmagasb hegysége, a gránit- és gnájszból álló Tátra emelkedik, a hullámos síkságból mint óriási, rovátkos kőfal meredvén föl. A Tátrához a sokkal alacsonyabb Magura nevű mészkő-hegység csatlakozik, mellynek főgerincze nyugatról keletéjszakra csap. Másfelől a szintén gránit- és gnájszból alló Királyhegy huzódik el, melly két alacsony, jobbára mészköves hegyvonalt ereszt ki, az egyiket a megye közepén nyugatról keletre és éjszakkeletre, a másikat pedig odább délre nyugatról keletre. E hegylánczokból számos mellékág nyúlik el mindenfelé; Szepesnek tehát hegyes és völgyes területe van. Az éjszaki fővölgyet, melly nagyszerű kerthez hasonlít, a Popråd folyó hasítja keresztül, melly a megye nyugati szélén támadván s délkeletre, azután pedig éjszakkeletre folyván a Dunajeczbe ömlik; a középső termékeny völgyet a Hernád, a déli fővölgyet végre a Gölnicz folyók futják keresztül s a megye délkeleti szélén egymással egyesülnek.

Szepesmegye városaiban leginkább németek laknak, kik mint az erdélyi szászok az alnémet törzshez számíttatnak. Összes számuk valami 60,000-re rúg. Őseik részint a 12. században II Béla s II Géza idejében, részint a tatárjárás után IV Béla alatt költözének be. Királyaink a német jövevényeket, kik leginkább a bányákat mivelték s holmi mivességeket űztek, tetemes kiváltságokkal ruházák fel. Már II Endre megerősíté a szepesi szászok kiváltságait, miután sokan közzülök keresztes hadjáratában részt vettek vala. A tatárok a szepesi városokat is feldulák; ekkor „a szászok grófja" a városok biráival s az egész kerület népével mindenestül egy erdős sziklás hegyre menekűle, mellyet három oldalról két patak környezett. E hegyet, mellyet maiglan menedék-vagy látókőnek (Letánkő, Lapis refugii, Schauberg) neveznek, kőfallal megerősíték s a kerítésen belül templomot is raktak; nagy ínséggel küzködve majdnem három évig ott maradának. Végre a tatárok elköltözése után 1245-ben Lőcse városát építék fel, a Káposztafalva közelében levő Letánkövet pedig 1290-ben két karthauzi szerzetesnek ajándékozák, kik azután ott szűz Mária, keresztelő János és szűz Márgit tiszteletére kolostort építettek. A kolostornak már csak alapfalai láthatók, de a templom falai még nagyrészt fennállanak; vakolat nélkűl csak földdel és mohhal illesztvék össze. Dél felé üregek és mélyedések vannak, mellyek egykor tán pinczék voltak.

IV Béla idejében új jövevényekkel szaporodának a szepesi németek s ekkor elpusztult helységeiket újra fölépiték s uj városokat is alapítának. Kiváltságaikat a királyok, kivált V István 1271-ben s Róbert Károly 1328-ban és 1336-ban, új meg új oklevelekkel erősíték és bővíték meg. Károly, miután Rozgony mellett trencsényi Csák Mátén, Demeteren, Miklós fián, és Amadé volt nádor fiain főleg a szepesi szászok segitségével győzelmeskedett vala, ezeket a megyei ispány és várnagy hatósága alól teljesen fölmenté; 1328-diki oklevelében már a 24 szepesi várost minden birtokaikkal együtt névszerint előszámlálja. E városok következők: Lőcse a kerületnek főhelye, Szepesváralja, Velbach (Eulenbach), Olaszi, Igló, Csütörtökhely, Káposztafalva, Poprád, Felka, Nagyszálok, Mühlenbach, Matejócz, Szepesszombat, Sztrázsa, Zsákócz, Ménhárd,

Béla, Kézsmárk, Lajbicz, Ruszkinócz, Duránd, Odorin, Kurimján (St. Kirn) és Illyésfalva (Sperndorf) *). E „királyi városok“ a fejdelmektől nyert kivaltságlevelek szerint külön s együttvéve önálló törvényhatóságot képeztek, közigazgatási és peres ügyeiket a városi birák és esküdt polgárok intézék el, kik a szász törvény szerint mondanak vala itéletet. Pereiket a kerűleti székhez, mellyben a kerűleti gróf a 24 város biráival együtt biráskodott, onnan pedig a királyhoz vitték feljebb. Saját biráikon kivűl sem nádor, sem országbiró, sem fő- sem alispány ügyeikbe be nem avatkozhatott. Földjeiket szabadon és korlátlanul birták, s minden királyi és határbeli haszonvételeket is élveztek. Királyi telekadó fejében V István szabadalma szerint 300, Róbert Károly szabadalma szerint pedig 1200 finom ezüst márkát fizettek, egyéb adótól, vámtól és tehertől mentek voltak. Háború idejében 50 láncsást köteleztettek kiállítani. Fémeket szabadon cserkészhettek s a megnyitott bányákat akadály nélkűl mivelhették. Papjaikat, kiket magok megajándékozának a tizeddel, szabadon választották. Az országgyülésre képviselőket küldtek, noha saját törvényekkel éltek.

Zsigmond Kézsmárknak vásári szabadalmat s árúmegállitójogot ada, de a 24 város szövetségét felbontá, midőn közzülök tizenhármat **) Lubló, Gnézda és Podolin városokkal s a lublói és podolini várakkal és várjavakkal együtt 1412-ben Zágrábban kelt oklevelénél fogva Ulászló lengyel kiralynak 37000 cseh garas hatvanasért (Schock), vagyis a mostani pénzérték szerint 740,000 pftért elzálogosítá. Mig a két ország egymással békében élt, a szepesi városok darab ideig még közösen intézék el ügyeiket, közös grófjok is vala. A felmerült kérdéseket 1422-ben a lengyel *és* magyar követek Lajbiczon, 1423-ban pedig Zsigmond és Ulaszló királyok Kézsmárkon egyenlíték ki. De csakhamar háborús idők következ-

---

*) Egy 1298-diki névjegyzékben Harigócz, Svábócz, Húnfalva és Lomnicz fordulnak elő Kézsmárk, Matejócz, Nagyszálok és Sztrázsa helyett.

**) Az elzálogosított városok a következők: Igló, Lajbicz, Szepesváralja, Olaszi, Béla, Szepesszombat, Poprád, Felka, Matejócz, Sztrázsa, Ménhárd, Duránd és Ruszkinócz.

zének. Midőn a lengyel Ulászló magyar királlyá választatván az országba jöve, Kézsmárkon igen fényesen fogadtaték. Koronázás előtti oklevelében megigéré, hogy a zálogba vetett szepesi városokat vissza fogja az országnak adni, koronáztatása után pedig meghagyá a városoknak, hogy Káposztafalvát kivéve, melly ekkor már Rozgonyi István zálogbirtokában volt, magoknak ismét ősi szokásuk szerint közös grófot válasszanak s hogy Kézsmárk legyen kerületök székvárosa. Lőcse t. i. Erzsébet részén állott. Ez a cseh Giskrát hivá meg az országba, ki csakhamar Kézsmárkot is megszállá. Giskra féktelen hadnagyai, különösen Axamith azután 17 esztendeig rablák és dulák a szepesi városokat. Kézsmárk s a többi el nem zálogosított városok 1465-ben Szapolyai Imre birtokába kerülének; az 1514-diki és 1525-diki országgyülések hiában rendelék, hogy a földes úri hatósag alá jutott szepesi városok viszszaeresztessenek, ezek tovább is Szapolyai birtokában maradának. Midőn Szapolyai János király Ferdinánd hadvezérei elől Lengyelországba menekűle, Szepest Laszky Jeromos lengyel úrnak ajándékozá; de a nagyobb rész Ferdinánd kirtokában maradt, ki 1531-beu Thurzó Eleket tevé Szepesmegye örökös ispányává. Szapolyai szepesi birtokai tehát a Thurzókra szállának; Kézsmárk visszanyervén hajdani kiváltságait 1655-ben mint sz. k. város beczikkelyezteték, a többi el nem zálogosított város pedig megyei és földesúri hatóság alatt maradván, lassankint minden hajdani kiváltságait elveszté s idő jártában jobbára el is tótosodék. A Thurzók fiága 1636-ban kihalván, III Ferdinánd 1638-ban Szepesmegyét Csáky Istvánnak adományozá.

Az elzálogositott városok helyzete sokkal kedvezőbb volt; a lengyel fejdelmek ótalma mellett megtarták ősi törvényeiket és önálló szerkezetöket, sőt nyelvöket is. Tanodáikban a lengyel fejdelmek meghagyásából a magyar nyelv is taníttaték.

A szepesi városok ősi hazájokkal, Németországgal folyvást közlekedének, ezért a hitujítás is hamar elterjede bennök; papjaik, kik 1248 óta testvérséget képeztek vala, melly László királytól 1274-ben külön kiváltságokat kapa, már 1545-ben mindnyájan az új hitvállást vevék be. A testvérség egyik tagja az új vallást már 1529-ben tanítá Lőcsén, Iglón és Sved-

lérben, majd hozzácsatlakozának Leudischer György Késmárkon, Reitner Tamás Lőcsén, Bogner Bertalan Iglón, Serpilius Lőrlincz Bélán. Miután az új vallást gróf Thurzó, báró palocsai Horváth, Görgey, Mariássy s más urak is bevették vala, a király és esztergomi érsek is megerősíték a szepesi papok által benyujtott hitvallást. De nemsokára a vallásos üldözések időszaka álla be, s a szepesi protestánsok kivált I Lipót alatt sok sanyarúságot szenvedének. 1674-ben elszedék tőlük a templomokat, lelkészeiket pedig elűzék. Ekkor Klesch Kristóf szepesszombati lelkész a papi testvérség irományaival Németországba menekűle. Bársony György szepesi prépost a lengyel helytartót, Lubomirszky Szaniszló herczeget is felhívá, hogy az elzálogosított 13 városban szedje el a protestánsok templomait, de a herczeg 1682-ben megengedé, hogy az új vallás követői békében éljenek, 1685-ben isteni házaknak való helyeket is ada nekik s még 1694-ben is megtiltá, hogy őket valaki háborgassa. De valahányszor új papot választának, 100 aranyat kelle fizetniök; innen keletkezék a 100 aranyos papok nevezete.

Több ízben kisérletek történtek az elzálogositott városok visszavételére. Báthory István lengyel király halála után egyik felekezet Miksa főherczeget hívá meg a lengyel királyszékre, ekkor a Lengyelországba induló magyar hadsereg 1587-ben megszállá a szepesi városokat s a lublói várat is elfoglalá. De Miksa csakhamar az ellenféltől megvereték s elfogaték; hogy szabadságát visszanyerje, kénytelen vala igényeiről lemondani s a szepesi városokat is visszaereszteni. A magyar országgyülések sokszor tanakodának a városok visszaváltásáról, több ízben a végett alkudozások is folyának; 1681-ben Széchenyi György kalocsai érsek az országgyűlésen ajánlkozék, hogy saját költségén váltja vissza az ország javára a városokat, de a politikai tekintetek nem engedték, hogy igéretét beváltsa. Az 1708-diki országgyülésen valami Csebroszky Fülöp ajánlkozék a városok kiváltására, azon kikötéssel, hogy 20 évig ő birtokolhassa, ezután pedig ingyen átadja az országnak; de a rendek ez ajánlatot el nem fogadák. Végre Mária Terézia 1770-ben, midőn Lengyelországot a belzavarok dúlják vala, megszállatá a szepesi városokat s az 1772-ben tett péter-

SZOMOLNOK. SCHMÖLLNITZ

vári egyezkedés, valamint az 1773-diki varsói alkudozások következtén az orosz, porosz fejdelmek s magának a lengyel királynak beléegyezéséből az elzálogosított városokat visszakapcsolá az országhoz. Ideiglenesen a megyei igazgatás alá veté őket, de kérelmök folytán már 1774-ben visszaállitá régi önálló szerkezetöket és kivaltságaikat új oklevéllel megerősíté. A 13 városhoz most a velök együtt elzálogosítva volt Lubló, Gnézda és Podolin is csatoltatának, s így a 16 szepesi város keletkezék; kerületök főhelye Igló lőn. Az egyes városoknak, s az egész kerületnek a megyétől független igazgatásuk és törvénykezésök volt, de országgyülési képviselettel nem birtak. Visszacsatoltatásuk után 1774-ben önkényt eĺállának a szász törvénytől, mellyel addiglan éltek vala s jövendőre az országos magyar törvényt fogadák el.

II József 1786-ban a 16 szepesi várost ismét a megyei hatóságnak rendelé alája, eltörölvén helyhatósági szerkezetöket, de az 1790-diki országgyülés elébbi állapotukba helyezé vissza, mellyben 1850-ig megmaradtak. Csak a lublói és podolini urodalmak választatának el 1827-ben a városoktól s a megyének rendeltetének alája.

Hajdan a szepesi városok nemcsak bányászattal, földmiveléssel, de müiparral és kereskedéssel is foglalkozának s tetemes jóllétnek örvendettek. Most főleg a poprádvölgyi városok nagyon alászállának és elszegényedének, csak a hernádvölgyiek, mellyek tetemes bányaipart üznek, dicsekedhetnek még némi vagyonossággal. De az új állami és társodalmi viszonyok rájok is igen sorvasztólag hatnak.

Tizennégy más szepesi helységben az úgynevezett királyi láncsások laktak, kik IV Béla és Zsigmond királyoktól vevék kiváltságaikat. A Poprád és Lőcse közötti országút két oldalán levő azon helységek szintén külön helyhatóságot tettek, s kerületök rendesen kis megyének neveztetett; székhelye Bethlenfalva volt. A láncsások kerülete háború idején 10 fegyverest köteleztetett kiállítani, kik a király testőrségéhez tartoztak. Időjártában a láncsások helységei földes urak birtokába kerülének, s kerületök a megyével olvasztaték össze.

A Hernád és Gölnicz völgyeiben levő bányavárosok, mellyek nem tartoztak a 24 s illetőleg a 16 koronai városok-

hoz, t. i. Szomolnok, Stósz, Remete, Gölniczbánya, Svedlér, Vagendrüsszel és Krompach szintén német lakosokkal bírtak s birnak jobbára jelenleg is, kik azomban a többi szepesi németekétől nagyon eltérő nyelvjáráson beszélnek; egyenkint külömböző kiváltságokat kaptak a magyar királyoktól, de együtt külön helyhatóságot nem tettek. E bányavárosok közzül Szomolnok és Gölniczbánya a legnevezetesebbek; amannak valami 4000 lakosa, pénzverdéje, híres rézbányái s a vasat rézzé változtató czementvize, Gölniczbányának pedig 5000 lakosa s gazdag vas és rézbányái vannak. Ez utóbbi várostól délnyugatra egy órányira Prakendorf német falucska van, hol gróf Csáký nevezetes vas-műhelyeit találjuk.

Szepesmegye fővárosa Lőcse sz. k. város, melly egy magaslaton épült. Legszebb része az úgynevezett kör vagy piacz, mellynek közepén a sz. Jakab tiszteletére épült kath. anyatemplom van. Ez egyház a szepesi székes egyház mellett építési tekintetben Szepesnek legjelesebb s a benne megmaradt régi szobrászati és festészeti műemlékek miatt hazánk legnevezetesebb templomaihoz tartozik. Nem tudjuk bizonyosan mikor épült; de miután a város 1245 táján alapittaték, a templomépités kezdetét is a 13. század másik felébe kell tennünk. A templom legrégibb, t. i. a középhajó alsó reszei még román és átmeneti idomokat mutatnak, későbbi részei pedig szép gót modorban készítvék. Eredeti alapterve tágas háromhajóju bazilikára mutat, mely kelet felé a nyolczszögnek öt oldalából alakított szentélybe (apsis) végződik. Középhajója 30 láb magas hat pár négyszegletű oszlopon nyugszik. Csucsos boltozatai szépen alkotvák s tág öblüek. Szentélye a legnemesebb s legkedvesebb gót idomokban épült. Az oltárok a régi müvészetnek becses maradványai. Nevezetesek a Thurzók s mások sírkövei is. Az éjszaki oldalhajóhoz két kápolna ragasztatott, t. i. sz. György s a „bélpoklosok“ kápolnái; ez utóbbik hihetőleg a bélpoklosok számára a 14. század első felében épüle s most sekrestyéül szolgál, az előbbik nehány évtizeddel később rakaték. Az éjszaki előcsarnok és kapuzat a legkülömbözőbb épitési idomokat mutatja, de a csarnok csinos reczés boltozata a kései gót ízlésben készült. Utóbb a 15. század utolsó negyedében a templom déli oldalához is

J. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — J. Richter sculp.

LEUTSCHAU. LÖCSE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

ragasztának előcsarnokot, és pedig az éjszaki előcsarnokkal általellemben; ezzel a templom legalább kivűlről a kereszt alakját nyeré meg. A templom külseje elég egyszerü, kopasz falait csak a 3—4 szakaszban egészen az ereszig érő támok szakasztják félbe. Külömben csak déli oldala szabad, s ez nagyszerű ablakainál fogva megható látványt nyujt. Éjszaki oldala jobbára hozzáépitett ujabb művekkel van eltakarva, az előcsarnok és sz. György kápolnája fölé t. i. a 16. és 17. században új emeletet rakának, mellyben a levéltár s a roppant orgona fuvói vannak. E nagyszerű orgonát 1626-ban a protestánsok készítteték Komitz Kristóf altal, 1300 magyar ftért. A templom több ízben leégett, különösen 1550-ben, ekkor régi tornya is bedőle, s 1599-ben. Mostani alacsony és éktelen fedelét újabb leégés után 1849-ben rakák fel, újolag megsérült tornyát csak a legközelebb múlt években alliták helyre.

A piacz vagyis kör éjszaki oldalán egy terjedelmes régi épület van, melly hajdan árúrakoda volt, most pedig az elemi kath. tanodák vannak benne. Kapuja felett a város czímere látható.

Nem messze a templomtól délre a városháza van, szintén régi épület. Odább csínos sétány van s ezentúl a szép ízlésben épült vármegyeház emelködik. A piaczot környező magánházak is csinosak és terjedelmesek.

Sz. Jakab egyházán kivűl a katholikusoknak még két más egyházuk van; egyik a minoritáké (a felső kapunál), a másik hajdan a jezsuitáké volt, most az állami kath. gymnazium van a hozzácsatlakozó épűletben. Az evangelikusok e század első negyedében épitének egy nagy, de idomtalan kupoláju templomot.

Lőcse hajdan falakkal, árkokkal és 13 bástyával volt megerősitve; bejárásul két fő- és egy mellékkapu szolgált. Most a falak- és bástyáknak már csak némi maradványai láthatók; az árkokat kiegyengették s szép gyümölcsös kertekké alakitották, mellyek a várost csaknem köröskörül környezik. A város környéke kies; a szomszéd völgyeket és dombokat termékeny szántóföldek, a távolabbi hegyeket pedig szép fenyű-, bükk- és tölgyerdők foglalják el. Éjszakra mindjárt a város mellett az úgynevezett Máriahegy emelködik, mellyen szűz

Mária kápolnája s kalvária van, s mellyről a városra és környékére a legszebb kilátás esik.

Lőcse, a város krónikája szerint, a Látókőre menekült szászok által 1245-ben épitteték föl, még pedig egy hegyen, melly azelőtt tölgyerdővel volt fedve. Mások szerint már elébb épült volna a városi hegytől délre eső völgyben, mellyet most puszta Lőcsének neveznek, minthogy a tatárok 1241-ben elpusztíták. A város régi történeteiből keveset tudunk, a krónika legínkább csak a gyakori égésekről és halálvészekről emlékezik. Szerinte a város 1332-ben először hamvada el, azután megint kivált 1431-ben, 1550-ben, s 1599-ben. A két utóbbi tűzveszély alkalmával csaknem az egész város a városházával, templomokkal, iskolákkal együtt a lángok martaléka lőn; 1550-ben csak 118 ház marada épen s valami 60 ember is odavesze, 1599-ben pedig csak 45 ház menteték meg. Az 1550-diki égés után I Ferdinánd király a város fölsegélésére 600 forintot külde s a Bártfa, Eperjes és Szeben k. városok által fizetendő királyi adót is Lőcsének utalványozá, hogy elpusztult középületeit fölépíthesse. Utóbb még nehány mázsa rezet is ajándékoza neki a templom fedelére. E rettenetes tűzveszély alkalmával a város levél- és pénztára is elpusztula, s Ferdinánd 1551-ben neki uj kiváltságlevelet ada, mellyel régi igazait megerősíté. 1558-ban régi kiváltságait még az árúmegállitó joggal is megtoldá. 1580-ban kelt oklevél a város főbb szabadalmait újolag megerősité. A halálvész is gyakran uralkodott: 1560-ban 2500, 1622-ben 1600, s ismét 1645-ben 2214 ember hanyatlék a sírba. Midőn ezeket olvassuk, kénytelenek vagyunk következtetni, hogy a 17. században Lőcse jóval népesebb lehetett, mint jelenben, mikor alig van 6000 lakosa. Annyi bizonyos, hogy akkor tetemes bánya- és szőllőmivelése s egyszersmind virágzó müipara és kereskedése volt. Spillenberg Sámuel lőcsei orvos Teplicskán, melly falut a város a scsavniki apáttól zálogba vett vala, 1613-ban papirgyárt állita, melly első volt Szepesben; még jelenben is fennáll. Ugyancsak a 17. század elején Lőcsén már könyvnyomda is volt. Utóbb 1630-ban Breuer Lőrincz olly jeles nyomdát állita fel, hogy a belőle kikerült számos nyomtatványok az akkori legszebb hollandiai és német nyomtatványokkal ver-

SZEPESVÁR ÉS VÁRALJA

ZIPSER SCHLOSS UND KIRCHDORF

senyezhettek. E nyomtató intézet egy századnál tovább virágzott, de az 1746-ban s 1754-ben volt égések alkalmával legnagyobb része elpusztúla, maradékát pedig a Breuer család örökösei Nagy-Szebenbe, Nagy-Károlyba s másfelé eladák. A múlt század vége felé Podhoranszky Mihály új nyomdát állíta fel, melly most is létezik, de sokkal csekélyebb, mint Breueré volt.

Cyriaci Márton lőcseifi már 1522-ben a vittenbergi egyetemre méne, hol Melanchthon tanitásait hallgatta. Hazájába visszatérvén, az uj vallást nagy sikerrel hirdeté, s nemsokára egész Lőcse beveve. A protestánsok lőcsei gymnaziuma már 1544-ben keletkezék; első igazgatója Turk Dániel vala. — A 17. század polgári háborui Lőcsét is érték, de szellemi és anyagi jóllétét meg nem semmisíték. Többet ártottak neki az I Lipót alatt megindított s úgyszólván II Józsefig tartott vallási üldözések. 1687-ben elszedék a protestánsoktól a templomokat és iskolákat, s darab ideig a városon kivül a fák alatt hóban kellett isteni tiszteletöket tartaniok. Az erőszakos üldöztetések megszünte után is sokáig zaklattatának az evangelikusok, s különösen a megyei és városi hivatalokból majdnem egészen ki voltak rekesztve.

Lőcsétől délre másfél órányira Iglót találjuk, a Hernád bal partján, igen nyájas falvakkal és tanyákkal sürün elhintett, tágas völgyben. Igló, melly az újabb időben a 16 városok székhelye lett, Szepesnek legcsinosabb s legvirágzóbb városa; különösen hosszú és széles főutczáját szép köz- és magánépületek ékesítik, a városon kivül pedig több szép gyümölcsös és virágkertek vannak. Lakosai németek, kevesbbé kevervék tótokkal, mint a lőcseiek; tetemes müipart üznek, különösen bányászattal is foglalkoznak s kivált sok és jeles vasat meg rezet termelnek. Ujabb időben a szepesi városok népessége vagy állandó marad, vagy épen évről évre fogy, Igló lakossága azomban rendesen szaporodik s máris több mint 6000-re rúg. Valamennyi szepesi német helység magyar szellemű, de Igló talán valamennyinél magyarabb. Az evangelikusoknak Iglón is van algymnaziumuk, mellyet a vagyonos gyülekezet saját költségén tart fenn — A várostól éjszakra félórányira kies liget terül, mellyet hajdan gróf Csákyak szép mulató-

helylyé alakitottak vala; e „Sanssouci“ régi dicsőségére azomban már csak egy magános gúla emlékeztet.

Délkeletre két órányira Lőcsétől a szepesi káptalant és várromot találjuk, Szepesnek legérdekesebb s legfestőibb helyét. Az éjszak felé mindinkább kiszélesedő s erdős hegyekkel környezett, termékeny völgynek keleti oldalán jókora magasságú mészszikla emelkedik, három oldalról meredeken és szabadon, csak délfelé ereszkedik lassan alá hosszukás dombbá laposodva. E mészsziklán Szepesvár mindinkább pusztúló maradványai búslakodnak; a terjedelmes vár falai egyre düledeznek, tágas udvarait fü és bozót borítja, teremeit csak az ég boltja fedi, de hajdani jelentőségét és nagyságát még az omladékok is hirdetik. E várromok gyönyörü vidékre tekintenek alá: kelet felé Szepes és Sáros határfala, a gnájszból álló Branyiszko huzódik el, sötétlő erdejével; köröskörül kies dombok és völgyek terülnek, dús szántóföldekkel, rétekkel, és erdőkkel váltakozva, mellyek közzül itt ott helységek, urasági lakok és tanyák merülnek fel; a várhegy nyugati oldalán elterülő völgyben Szepesváralja van, tul rajta széles dombhát emelkedik, mellyet a szepesi káptalan, a székesegyház és püspöklak koszorúznak; délfelé Biaczócz és Hotkócz, gr. Csáky szép birtokai, odább Szivabrada és Baldócz fürdők vannak; végre nyugat felé a messze háttérben a hatalmas Tátra ködlik, havas csucsait magasra felnyújtva.

Legrégibb krónikánk szerint Bors, Bunger fia, az ország határait Lengyelország ellen megerősítvén alkalmas helyen várat rakata; ez talán Szepesvár, melly legalább már 1120-ban létezett, miután ekkor II István öccse, Borics, lőn urává. 1207-ben a szepesi vár ispányává Ruttker vagy Rüdiger, a Berzeviczy család ősatyja, 1220-ban pedig a vár ispányává és Szepesmegye herczegévé a Halicsból kiüzött Kálmán, II Endre öccse, lőnek. Kálmán, úgy látszik, Jordánt tevé várkapitánynyá, ki utóbb a megye főispányságát is elnyeré. Ezen Jordán menekűle a szászokkal a Káposztafalva közelében levő Látóköre, midőn a mongolok Szepest elgázolák. A 14. század elején a cseh Venczel hadai szállák meg Szepesvárt, de a szászok nemsokára Róbert Károly részére visszafoglalák. Ennek uralkodása alatt Szepes ispánya és várnagya egy ideig

L. Rohbock delt. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — J. M. Kolb direxit Knopfmacher sculpt.

SZEPESVÁRALJA. — KAPITEL KIRCHDRAUF.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

szienai Péter aranymives, a Jóny család ősatja volt. A 15. század közepe táján, 1444-ben Szepesvárt a csehek szállák meg s ekkor a káptalani levéltárt is, mellyet Rozgonyi Simon, egri püspök, a várba vitetett vala, nagyrészt megsemmisíték. Axamit azután büntetlenül zsarolá és pusztítá Szepest, mignem Hunyady László Szepesvárt megvevén a cseh rablókat a palocsai várba szoríta. 1457-ben Giskra újra elárasztá Szepest, de bethlenfalvi Thurzó Márton szepesi várgróf elszéleszté a cseheket. Mátyás király 1465-ben a szepesi várat javaival s 8 helységgel, mellyek egykor a kiváltságos 24 városhoz tartoztak vala, Szapolyai Imrének adományozá, ki egyszersmind Szepes örökös főispányává is lőn. Méltósága és birtokai 1487-ben történt halála után testvérjére Istvánra szállának, ki a szepesi várat a legnagyobb fénnyel felékesíté s benne 1491-ben János Albertet, a későbbi lengyel királyt, 1492-ben pedig Ulászló magyar királyt és testvérjét Zsigmondot fejdelmi módon megvendégelé.

1528-ban Thurn Miklós és Katzianer János, Ferdinánd vezérei, foglalák el a szepesi várat, mellyet azután 1531-ben Thurzó Elek nyere meg a főispányi méltósággal együtt. Ezentul Szepes urai a hatalmas Thurzók voltak, de ferfiágok már 1636-ban Thurzó Mihállyal kihala. Így azután 1638-ban gróf Csáky István és utódai lőnek Szepes uraivá. A vár még 1703-ban és 1710-ben erős hely volt, ezután is még nehány évtizedig királyi őrség lakozott benne. Végre tüzvész által lakhatlanná lőn, s többé helyre sem állíttaték.

A várral szemben, a csinos mezőváros nyugati oldalán emelkedő dombon Szepeshely vagyis a szepesi káptalan épült. Ez magában foglalja a sz. Mártonról nevezett székesegyházat, a püspöki lakot, mellyhez szép kert csatlakozik, a papnöveldét s tíz kanonokházat; mindezen diszes épületek egy utczát tesznek s kőfallal meg apró bástyatornyokkal vannak körülvéve, ugy hogy az egész megerősitett városkához hasonlít. Régi hagyomány szerint már I István rakata e helyen sz. Márton tiszteletére egy templomot, mások szerint a szepesi egyház és prépostság III Béla alatt 1189-ben létesítteték; annyi bizonyos, hogy a prépostág 1209-ben már létezett. A mongolok feldulák Szepeshelyt, kanonokjai részint a várba,

részint Mátyás prépostjok társaságában a szászok által megerősitett Letánkőre menekűlének. Később a kínok és husszíták dulák föl. 1598-ban Pethő Márton az egész káptalant bástyákkal véteté körül; Bocskay hadai leronták azokat, 1665-ben a prépost ismét helyreállíttatá. 1776-ban a szepesi prépostság püspökséggé emelteték, javai különösen a scsvavniki urodalommal is növeltetének.

A szepesi székesegyház hazánk egyik legnevezetesebb temploma. Több ízben ujíttaták meg. Kettős tornya és szentélye nagyon régi, hihetőleg a 12. századból való, többi részei a 15. században épűltek Stock János és berendi Bak Gáspár prépostok alatt; a templomhoz délről kapcsolt kápolna, melly Úr testéről neveztetik s melly a legszebb gót modorban faragott kőből rakatott, a 15. század végén Szapolyai István nádorispány és neje Hedvig tesoni herczegasszony költségén épült. Sírjokat a kápolna szentélye falában látható, remekűl faragott, veres márvány emlék jelöli meg. A templomban számos egyéb sírkő, czímer és halotti szászló is látható.

A szepesi vár és káptalan főleg a Branyiszko hegyéről tekintve, midőn Sárosból Szepesbe megyünk, csudálatosan gyönyörü látványt nyujt; a nagyszerü tájképet a nyugati háttérben büszkén emelkedő Tátra rekeszti be.

Szepesváraljától félmérföldre délnyugatra Baldócz falu közelében csinos fürdőhely van, mellynek birtokosa gr. Csáky Rudolf; különösen a szepesváraljaiak szokták látogatni. E fürdőtől negyedórányira a Szivabrada nevü mészszikla van, melly nyugatra esik Szepesváraljától. E terjedelmes sziklahegy tetejen két kénes és kettedszénsavas forrás bugyog ki, alján fürdőhely van, mellynek birtokosa a szepesi káptalan.

Lőcsétől délnyugatra másfél órányira a Poprádon át Liptóba vivő országút mellett Csütörtökhely van, melly hajdan a 24 szepesi városhoz tartozott, de most jelentéktelen tót mvároska. Itt nevezetes egyházi épitményeket találunk. A szent László tiszteletére épült plebániatemplom egy elszigetelt dombon áll s egyszerü építmény, melly részint még a 13. századból való; csak egy lapos boltozatú hajója van; déli oldalán egy, szentélyén pedig két gót ablakocska látható; nyugati oldalán hatalmas, de már omlatag torony van. A templom

TÖKÖLY VÁRA KÉSMÁRKON. TÖKÖLY'S SCHLOSS IN KESMARK

mellett temető van, ehhez pedig a csinos és terjedelmes minoritakolostor csatlakozik, mellyet gr. Csáky Ferencz 1668-ban épittete. A templomból Giskra erős várdát készíttete; később az evangelikusok bírták, mignem I Lipót parancsára tőlük elszedék. Igen nevezetes a templom déli oldalához ragasztott kápolna, melly szűz Mária mennybe viteléről neveztetik. Már messziről is felötlik igen szép idomai miatt, a hazánkban található legdíszesebb gót épitményekhez tartozik. Egyik sajátsága abban áll, hogy egymásra épitett kettős kápolna. Különösen a felső kápolna idomai és arányai nagyon szépek, oszlopai felette karcsúk, boltozata remek. Még fölségesebb a kápolna külseje, teljesen megfelel belső elrendezésének, déli oldalán 3, szentélyén pedig 2 ablak látható, az ablakok közt a legszebb arányú támok nyúlnak fel. Az összes ékesítékek nagyon tisztán és szabatosan készítvék. E kápolna alkalmasint a szepesi székesegyház azon kápolnájával, melly úr testéről neveztetik, egykorú s talán ugyanazon jeles mesternek műve. Kár, hogy fentartására semmi gond sem fordíttatik.

Odább nyugatra az országút bal oldalán, egy terjedelmes mészszikla alatt elterülő mély völgyben Gánócz tót falu van, közelében langymeleg forrást és csinos fürdőt találunk, melly csak nehány év előtt épitteték föl.

Csütörtökhely előtt az országút szétágadzik; egyik ága nyugatra Liptóba, a másik pedig éjszakra Ménhárd és Lájbicz városkákon át Kézsmárkra viszen.

Kézsmárk sz. k. város a Poprád jobb partján Lőcsétől 4 s a Tátrától 1½ órányira épült. Helyén állítólag már 1190-ben apáczakolostor volt. Hihetőleg mindjárt a tatárjárás után német jövevények szállák meg e helyet, IV Béla már 1269-ben kiváltságlevelet ada nekik. A későbbi királyok ismételve megerősíték a késmárki vendégek jogait és ujakkal is megtoldák. Hogy a kézsmárkiak már korán védúri joggal is éltek, bizonyítja többi közt azon adománylevél, mellyel 1348-ban a város alsó részén, kerítőfalai mellett, volt Erzsébet-templomot a sz. sír keresztes vitézeinek adományozák, kiket II Endre 1212-ben Keresztes-Komlón telepített, s kik azután Landokra vették vala magokat. Zsigmond 1404-ben a kézsmárkiaknak 12 évre elengedé a királyi adót, azon kikötéssel,

hogy a következendő 6 évre eső adót a város falai és erősítvényei kijavitására fordítsák; utóbb törvénykezési jogukat szabályozá. 1431-ben Kézsmárkot a husszíták dulák fel, a többi szepesi városok attól tartván, hogy a csehek Kézsmárk erősitvényeit megszállhatnák s onnan azután a többi városokat is megtámadhatnák, a város falait le akarták rombolni, de Zsigmond 1433-ban inté őket, ne hajtsák végre e szándékukat, hanem igyekezzenek inkább Kézsmárk erősitvényeit helyreállítani és szaporítani. A várról az itt megérintett oklevelek még nem emlékeznek. 1441-ben Giskra csapatai szállák meg Késmárkot s nagy kárt mivelének benne. Giskra azomban igen sallangos oklevéllel 1447-ben megerősité a város szabadságait. Mátyás király is megerősité Késmárk kiváltságait, czimert ada neki s arra is feljogosítá, hogy veres pecsétviaszkkal élhessen. De azzal, hogy Szapolyai Imrét Szepes örökös urává tette, alkalmat szolgáltatott arra, hogy Kézsmárk a sz. k. város jogaitól hosszasabb időre, az el nem zálogositott városok pedig hajdani kiváltságaiktól örökre megfosztattak. Szapolyai Imre s öccse István, mint a fölső részek kapitányai, a Sárosban és Szepesben még folyvást garázdálkodó cseheket több ízben megverték vala, de végkép ki nem pusztíthatták őket. A csehek különösen Kézsmárkra, Gölniczbánya, Vagendrüsszel, Scsavnik, Csütörtökhely s a többi 9 városra tartottak jogigényeket. Szapolyaiék tehát 1461-ben 16,000 fton kiválták tőlük az említett városokat s a magok birtokába keriték. Alkalmasint ők építék vagy tágíták ki a kézsmárki várat, melly ezentúl a várostól, noha kerítésén belül volt, a szomszéd házakkal együtt elválasztatott. A város tulajdonkép csak arra kötelezteték, hogy a vár urának a szokott királyi adót fizesse. Szapolyai János a lengyel Laszky Jeromost tevé 1528-ban Szepes örökös urává. Kosztka 1530-ban Kézsmárkot csakugyan Laszkynak hódoltatá meg, ki azután egyéb birtokokon kivül a scsavniki urodalmat*) is elfoglalá.

*) Scsavnikon már 1216-ban a cisterciták kolostort állitának, IV Béla bizonyos földet ajándékoza nekik s 1260-ban a kolostor leégése után megújítá adományát. A sczavniki apátság a 16. században megszűnt, ja-

F. Hablitschek sculp.

KÉSMÁRK S A TÁTRA HEGYSÉG.   STADT KESMARK UND DIE KARPATHEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

Lőcse és Kézsmárk között régóta surlódások és versengések voltak, főleg a Lengyelországból behozott árúk lerakása, vagyis az árúmegállitó jog miatt. E versengések annyira növekedtek, hogy utoljára a két város valóságos hadat viselt egymás ellen. 1531-ben a lőcseiek egy éjjel hirtelen Kézsmárk alá szállanak s tüzes golyókkal lődözik. Erre a késmárkiak felriadnak, fegyvert ragadva a már eltakarodó lőcseieket üldözőbe veszik s nyolczat közülök leterítnek. A ráforduló évben a kézsmárkiak Laszky 400 emberével erősödve a lőcseiek ellen indúlnak, Igló mellett megütköznek velök, sokat közülök leejtenek, száztizennégyet pedig elfognak. E kudarczért boszut akarnak venni a lőcseiek s Kézsmárk falvait megrohanván a lóméneseket és tehéncsordákat hajtják el. De a kezsmárkiak legott fölkerekednek, Kis-Szálok mellett összecsapnak a lőcseiekkel s megvervén őket ötvennégyet elfognak. Ezek közűl a kézsmárki tanács nyolczat lefejeztete.

Laszky utóbb Ferdinánd részére álla s igy kézsmárki, scsavniki s egyéb szepesi birtokait megtartotta. Fia Albert, ki utóbb egy ideig az elzálogosított városok kapitánya is volt, 1571-ben a kézsmárki várat, majd a scsavniki urodalmat is Ruber János császári hadvezérnek adá zálogba, ez meg 1579-ben mindkét birtokot azon zálogjoggal, mellyel maga bírja vala, Tököly Sebestyénnek adá 42,000 ftért. Ez csak 1572-ben kapott vala nemességet, most mindent elkövete, hogy magát a szálogul kapott urodalmak örökös tulajdonosává tegye. Mind Laszky mind Ruber és ennek örökösei ellenezték szándékát, de Tököly pénzzel és ravaszsággal oda vivé a dolgot hogy szerzeményeit mint örökséget fiára szállitható. 1580 óta már Kézsmárk urának, fia Tököly István kézsmárki bárónak, ennek utódai pedig kézsmárki grófoknak irták magokat. A két Tököly István a kézsmárki várat igen nagy fénnyel épité ki és szerelé föl. A várnak akkoron öt tornya, kettős kerí-

vai Laszky, utóbb a Tökölyek birtokába kerűlének; idősb Tököly István várat rakata Scsavnikon, fia Zsigmond pedig a várat nagyobbá és ékesebbé tételé s templomot is csatola hozzá, melly 1669-ben fölszentelteték. A Vesselényiféle összeesküvés után Tököly Zsigmond scsavniki urodalmát a kincstárnak adá oda, 1674-ben, mellytől az egri jezsuiták kapták.

tőfala és mély árka volt. Különösen szép volt az 1628-ban megujított azon tornya, melly a városi piacz felé nézett s melly a főkapu felett emelkedett. A kapu felett a Thurzók és Tökölyek egyesített czímere látható márványba faragva. Annak, ki a terjedelmes várudvarba lépett, különösen a vártemplom ötlött fel, mellyet kivűlről több magyar király kőszobra s igen díszes toronyka, belűl pedig márvány talaj, pompás oltár, szép festvények, s jeles készületű szószék ékesítettek. A templom jobb oldalához felséges teremek csatlakoztak, mellyek márvánnyal, arannyal, ezüsttel, szobrászati és festészeti művekkel ékeskedtek, s mellyek közzűl a szélső nagy terem színi előadásokra is volt berendezve. Különösen szép volt a grófnak lakszobája, mellyből a szomszéd kertekre és mezőkre a legkellemesb kilátás esett. A majdnem négyszegletű várudvar közepén igen szép kút volt. Nevezetesek a várnak borpinczéi is, mellyek olly magasak, hogy bennök lóháton lehetne menni. A vár mellett az istállók voltak, fekete márványbol faragott jászolokkal. A vár falain belül felséges vadas és virágos kertek s halastavak is voltak.

A városbeliek e gyönyörű várat nem jó szemmel nézték, mert uraival folytonos surlódásban és perlekedésben voltak. Tökölyék t. i. be nem érvén a királyi adóval, mellyet a város nekik fizetett, mindenkép azon voltak, hogy azt kiváltságaitól megfosztván úri hatóságuk alá vessék. Végre 1651-ben a város szerződést vete ifjabb Tököly Istvánnal, s III Ferdinánd ez egyességet 1654-ben megerősíté. E szerint Kézsmárk Tökölynek a királyi adó fejében egyszer mindenkorra 50,000 ftot s azonfelül még 1000 aranyat, a királynak pedig szintén 50,000 ftot fizete, s így régi kiváltságai megerősíttetvén ismét a sz. k. városok közzé juta. 1680-ban Tököly Imre ugyan újra megszállá Kézsmárkot, de szerencséjének csillaga hamar leszálla. Tököly Imre minden ősi jószágaitól elejtetvén a kézsmárki vár ismét Ruber maradékaira szálla, de 1702-ben a város vevé meg és szántszándékkal elhanyagolá, sőt ékességeit eladá. Most a vár már egészen elhagyott és omladozó állapotban van; még csak külső falai állanak, s ezeket felette ékes rovátkozat koszorúzza. Belső építményei már jobbára omladékok, kivéve a még használható pinczéket s a keleti

homlokzatot, mellyben a községi kórház van. A fényes renaissance-modorban épített vártemplom még 3—4 évtized előtt ép volt, most az is már omladozik. Legujabb időben a vár mellett katonai laktanyát épittete a város.

A város kettős kerítőfalai, mellyek a várhoz csatlakoztak, árokkal és több bástyatoronnyal voltak megerősítve. A három kapu közzűl különösen a szepesi városok segítségével a husziták ellen rakatott fölső vagyis déli kapu igen nagy és erős építmény volt. Ezt valami 15 év előtt lebonták s ugyanakkor a felső árkot is behányák. A vármelletti alsó kaput csak nehány év előtt bonták le. A várnak egykori díszes kertjei rég elpusztúltak, s most helyökön többnyire káposztát termesztenek.

Kézsmárk egyébiránt most is csinos és nyájas városka, főbb utczái rendesen épűlt szép házakból állanak. Tágas piacza közepén a városháza áll, melly 1461-ben először épűle, 1543-ban megujíttaték s 1642-ben a hozzáépített díszes toronynyal ékesítteték föl, mellyet 1779-ben történt leégése után rézzel fedeztek.

A sz. keresztről nevezett kath. anyatemplom, melly majdnem a város közepén áll, 1444- 1486-ig épűle, gót modorban három hajóval; kivált boltozatai s a főoltár jobb oldalán levő szentségház igen szépek. A 16. század harmadik tizedében az egész polgárság az új vallást vevé be, tehát 1533 óta az anyatemplomot is az evangelikusok birták, de 1673-ban elvevék tőlük. A harangtorony a templom közelében külön áll; 1591-ben épűle, s őrtoronyul is szolgált; négyszegletű nagy építmény karzattal, mellyről a város zenészei bizonyos időkben zenélni szoktak.*) A várutczában is van egy kath. templom, ez 1748-ban épűle s azelőtt a pálosok birtokában volt. Az evangelikusok egyháza a városon kivűl a volt felső kapu közelében van; 1717-ben épűle, és pedig fából, mert akkor az evangelikusoknak még nem volt szabad kőből épitkezniök; nagy s a maga nemében igen kitünő épület. Mindjárt mellette az 1776-ban épűlt lyceumi épűlet van, mellyben most a fő-

---

*) Illy négyszegletű külön álló, román modorban épitett harangtornyot többi közt Poprádon és Szepesszombaton is találunk.

gymnazium tanteremei s az intézet gazdag és jeles könyvtára vannak. Kézsmárkon egy felsőbb tanoda mindjárt a hitujítás elterjedésekor keletkezett; eleintén csak a városi község tartotta fenn, 1760-ban a környék nemessége, 1839 óta a három szepesi esperesség összes gyülekezetei is hozzájárultak a költségek fedezésére s a védjog gyakorlatában is részt vettek. A gymnaziumi osztályokon kivül a bölcsészeti és theologiai tanfolyamok is léteztek, 1805 óta a jogtudományok is adattak elő. De 1852-ben a lyceum nyolczosztályú gymnaziummá lőn.

Kézsmárknak hajdan igen virágzó müipara és kereskedése volt, alkalmasint lakosai is jóval számosabbak voltak mint jelenleg. Most összes népessége 4400 lélekre rúg, 1800-ban pedig 3969 ember lakott benne. Lengyelország földaraboltatása óta Kézsmárk kereskedése borral és más árukkal mindinkább csökkent, müipara is hanyatlott. Még a mult század végén a vászonszövéssel, festéssel és kereskedéssel igen sokan foglalkoztak, miként a szomszéd Lajbiczon posztókészítéssel. Most az iparnak és kereskedésnek azon ága is mindinkább hanyatlik. A város, mint jelenben legtöbb sz. k. város, el van adósodva, lakossága elszegényedett.

Kézsmárkról igen érdekes kirándulásokat tehetünk. A Poprád bal partját követő országúton Béla, Podolin és Gnézda városkákon keresztül Lublóra jutunk, hol hajdan a lengyel kapitányok székeltek. Mindezen városkák közzül Béla most a legvagyonosabb. Hajdan, a lengyel uralkodás idejében, Podolin igen gazdag és szép város volt, de most sok emeletes nagy háza üres és elhagyatott, a főutczája közepén álló várkastély pedig romban hever. Lubló fekvése gyöngyörű s még most is szépen épült; de mikép Szepesnek s a szomszéd Sárosnak sok más városa az egykori jóllétnek és fénynek már csak szomorú foszlányait mutathatja fel, ugy Lubló is hajdani dicsőségéről nagyon leszállt. Főpiaczán egy nagy emletes, külsejében még most is díszes épület elhagyatva ablak és ajtó nélkül áll, más épület ugyanott már teljesen összeomlott. Lublótól éjszakra egy magas kúpdad mészhegyen a hajdan híres vár látható, még jobbára ép és lakható állapotban, de egykori díszéből kivetköztetve. Itt különösen herczeg Lubomirszkyak, kik 1596-1745-ig kevés félbeszakadással

az elzálogositott városok kapitányai voltak, igen fényes udvart tartottak. A várhoz két helység és szép erdőségek tartoznak. Ujabb időben Rajsz György vevé meg a kincstártól. Lubló mvárostól délre, egy mfldre, Új-Lubló tót falu határában a híres lublói fürdő van. Magas hegyektől környezett keskeny völgyben s nagy fenyűerdőség közepett fekszik, melly dél felé számos hegyeken majdnem Lőcséig elterjed. Az ott találtató három forrás vize főleg szénsavas vasélecset és szénsavas sókat tartalmaz, számos betegségben igen hathatósnak tapasztaltatott. A fürdőépületek mellett gyönyörű kertliget van. A fürdő mostani tulajdonosa Probstner Adolf.

Podolin és Gnézda között Alsó-Ruszbach s ettől éjszakra Felső-Ruszbach falvak vannak. Ez utóbbi helység közelében egy magaslaton szintén fürdőt találunk, mellynek vize kivált szénsavat, szénsavas meszet, nátront, vasélecset és kénsavas meszet tartalmaz s mindent mészkéreggel bevon. A ruszbachi fürdőt a lengyel herczeg Lubomirszky épitteté föl igen fényesen; egykor nagyon sokan látogatták, most hajdani fényének még csak némi maradványait találjuk rajta. A vendéglő mellett a legszebb mésztuff fordúl elő; a völgyben levő zuhanyba vivő ut melletti magaslaton több medenczealakú mélyedést találunk, mellyek a helyöket változtató meszes források lerakodásából támadtak. Mészfalaik hasadékaiból szénsavas gőzök szállnak fel, mellyek a kisebb állatokat megölik. Ezért a nép mérges vagy büdös lyukaknak nevezi. A fürdőépület folyosójáról, de még inkább a fürdő mögött elnyúló hegylánczolat batteriának nevezett kúpjáról, hol a podolini, ruszbachi és lipniki határok egybeszögellenek, gyönyörű kilátás esik az egész felette szép környékre. Délnyugatra a Tátra hatalmas falazata és hófedte ormai merednek föl, éjszaknyugat és éjszakról 5—8 hegylánczvonul éjszakkeletre, mellyek részint szép fenyvesekkel borítvák, részint kopárak, mint a lipniki szaggatott és furcsa alakú sziklacsúcsok. E tar hegyeken túl még a Vörös klastrom fölött, a Dunajecz bal partján, emelkedő Koronahegy is felmerül. Délre és keletre a helységekkel s a lublói és palocsai várakkal ékeskedő poprádi völgy terül el, mellyet egyfelől a távolban kékellő sárosi hegyek, másfelől pedig a Királyhegy rekeszt be.

Béláról az országút egyik ága a Magura hegységen keresztűl Ófalura, hazánk ottani határszéli mvárosba, s a Dunajeczen át Galicziába viszen. Az Ófalutól balra emelkedő erdős hegyek egyikén a hajdan híres Nedecz vagy Dunajecz vára épült. Ez már 1330-ban állott; Drugeth Villermus ez évben költ végrendeletében új várnak nevezi s egyéb váraival együtt testvére Miklósra hagyja. Utóbb a nedeczi vár Laszky birtokába kerűle, ki 1589-ben palocsai Horváth Györgynek eladá. A nedeczi vár egy része még fedél alatt van, falai és tornyai általában még csaknem épek, környezete gyönyörű. Áltatellemben, a Dunajeczen túl Galicziában, egy meredek kúpdad hegy tetején a csorstini váromladék látható; a két vár igen festői látványt nyujt.

Ófalutól keletre a Szepesmegye és Galiczia határszélén kanyarodó Dunajecz völgye mind festőibb lesz, legbájosabb azomban a Veres klastromtól kezdve a Scavnicza nevű galicziai fürdőig. Ki a dunajeczi völgynek szépségeit látni akarja, annak a folyón, kivájt faszálon vagyis indiánféle ladikon, kell lefelé csónakáznia. A Dunajecz a sajátságos alkotásu Pienini hegységnek hoszában majdnem épen kellő közepén vájt magának utat: jobbról és balról 2—3000 láb magas hegyek emelködnek csaknem függőlegesen, mellyek lejtői és gerinczei részint fenyvesekkel borítvák, részint kopárok; szaggatott s a folyó partjain hirtelen és meredekül emelkedő csúcsok a legfestőibb csoportosulatokat képezik.

A sz. Antal tiszteletére épült Koronahegyi vagy Vörös-klastrom a Dunajecz jobb partján, Lechnicz falu határában, s a folyó tulsó partján emelkedő, ötcsucsú Koronahegy irányában fekszik. Kőfallal van kerítve s két kapu viszen udvarába; a kolostor közepét a gót modorban épített templom foglalja el. A keritőfal, a templom és tornya, mellyről szép kilátás esik a regényes vidékre, s a klastrom derék épűlete még meglehetős épségben áll, de a czellák már omladékok. Jelenleg a hozzátartozó erdőségekkel és mezőségekkel az eperjesi görög püspök tulajdona. Márton a menhelyi vagy letánkövi karthauzi kolostor harmadik perjele 1319-ben Kakas mestertől Rikolf ispány fiától szerzé Lechnicz falut, hogy ott a Dunajecz szélén a karthauziak számára kolostort épithessen. Az

L. Rohbock del.t — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — F. Hablitschek sculp.t

A TÁTRA, SZALÓKRÓL. DIE TATRA VON SCHLAGENDORF GESEHEN.

Lauffer és Stolp birtokában Pesten.

új kolostor javait azután János perjel Ófaluval és más birtokokkal növelé, mellyeket Róbert Károly és I. Lajos megerősítének. 1351-ben a Veres klastrom független lőn a letánkövi kolostor perjelétől, s javai mindinkább szaporodtak. De 1431 óta a csehektől és más rablóktól több ízben feldulaték. Utóbb majd Szapolyai majd Ferdinánd hadai pusztíták birtokait; 1543-ban a letánkövi kolostor lerombolatván, szerzetesei előbb Lőcsére, azután sz. Antal lechniczi klastromába menekűlének. Ekkép a Szepesben volt két karthauzi kolostor egybeolvada. De nemsokára a Veres klastrom is a sokféle háborgásokban mindinkább pusztula, a nagy inségre jutott szerzetesek lassankint elhalának vagy Lengyelországba menekűlének. Az elhagyott kolostor javai 1563-ban világi urak kezébe kerűlének; sokféle viszontagságok után, a mult század elején, a kamalduli szerzet nyeré meg, de ez sem bírta sokáig. Végre a klastrom és még megvolt javai az eperjesi egyesült görög püspökre szállának.

A Vörös klastromtól nehány száz lépésnyire ugyanazon regényes völgyben egy roskatag vendégfogadót s két más faépűletet látunk; ez a szmerdsonkai kénfürdő, mellynek tulajdonosa szintén az eperjesi görög püspök.

Kézsmárkról délnyugatra az országút a Poprád jobb partján Húnfalura visz, mellynek határában, mint mondják, a rómaiak Macrinus és Tetricus vezérlete mellett a húnoktól 441-ben megveretének, azután a folyócska bal partjára fordúlván Kakas-Lomniczon át Mathejócz, Szombathely és Poprád városkáknak tart. Ez útról Mathejócz előtt letérünk s az éjszaknyugati mellékutat követve Mühlenbach és Nagy-Szálok falvakba érünk. Lomniczon túlig a Tátra folyvást jobbra esik s nagyszerű, bámulandó látványt nyujt. Nagy-Szálok felől tekintve a hullámos lapályból közvetlenűl, minden előhegyek nélkűl fölmeredő óriási gránitfal hatalmas ormaival és rovátkaival bámulatos nagyszerűségben és zord vadságban mutatkozik. Középén az alul igen széles s fölfelé mindinkább keskenyedő, lapos kúpszelet gyanánt felnyúló nagyszáloki csúcs ötlik fel, háromágu villához hasonlító árkával, más kis völgyeleteivel, s roppant sziklakidudorodásával, mellyet Királyorrnak neveznek; balra hozzácsatlakozik a gerlachfalvi csúcs, melly mögé számos kisebb

csúcs rejtezik; jobbra a rémitő meredekségű Középorom (Mittelgrad) által kettéosztott tarpataki vagy kahlbachi völgy, hóval borított horpadásával, mellynek keleti oldalán a vékony kúphoz hasonló lomniczi csúcs s hátúl a jégvölgyi csúcs nyúlik fel. A lomniczi csúcs oldalához a húnfalvai és kézsmárki csúcsok támaszkodnak, az utóbbihoz azután alacsonyabb hegyek csatlakoznak. A gránitfal tövét egész hosszában a fenyűerdő sötétzöld öve takarja, ez övön túl a henyefenyű öve következik, ezen felűl pedig a csak némi mohhal és zuzmókkal bevont gránitsziklák ridegen és kopáran szürkéllenek. A gránit és gnájszból álló Tátra egész hossza 3 — 3½, szélessége 1—2 mfldnyi; hozzácsatlakoznak keletre a szepesi Magura, nyugatra pedig a liptói Havasok. — Nagy-Szálok irányában az erdőövből nehány fehérlő épület tűnik ki, ez Tátrafüred, s a mezőn, azután darabig az erdőn egyenest felvonúló út oda viszen.

Tátrafüred a nagyszáloki csúcs széles tövén a Királyorrnak nevezett roppant sziklagörcs alatt 3150 lábnyi magasságban épűlt. Házai egy kis völgy körűl, az ugynevezett Serkut-hegy oldalán csoportosúlnak, mindenfelől közönséges, szurkos és veres fenyűkből álló erdővel környezve, mellyet kavicscsal és homokkal kirakott ösvények szegnek keresztűl kasul, s melly tehát a leggyönyörködtetőbb, nagyszerű parkhoz hasonlít. Mindjárt az elején jobbra a táncz- és étteremek vannak, mellyek egymásba nyílnak; a táncterem előtt fedett folyosó van, mellyről a Poprád völgyére és környezetére bájos kilátás esik. Hátúl az étterem után a haszonbérlő lakja s egy sor vendégszoba következik. A völgyben elnyúló hosszú épületben vendégszobák és hideg fürdők vannak. A baloldali vagyis nyugati dombháton több kisebb nagyobb épület s egy kis kápolna van. Ugyanott a többi faházaknál csinosabb és kényelmesebb három új épűlet is van. Odább balra, az erdőben elrejtve, az 1857-ben épitett, igen csinos és czélszerűn berendezett új zuhany van. A hidegvízgyógyitásra való intézkedések már 1839 óta léteznek Tátrafüreden, s a víz még hidegebb mint Graeffenbergben. Az ivásra és melegfürdésre szolgáló ásványos forrásokból kettő a tánczterem alatt, más kettő pedig néhány száz

J. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — G. M. Kurz sculpt.

TÁTRAFÜRED. BAD SCHMECKS.

Lauffer és Stolp kiadmányaiban Pesten

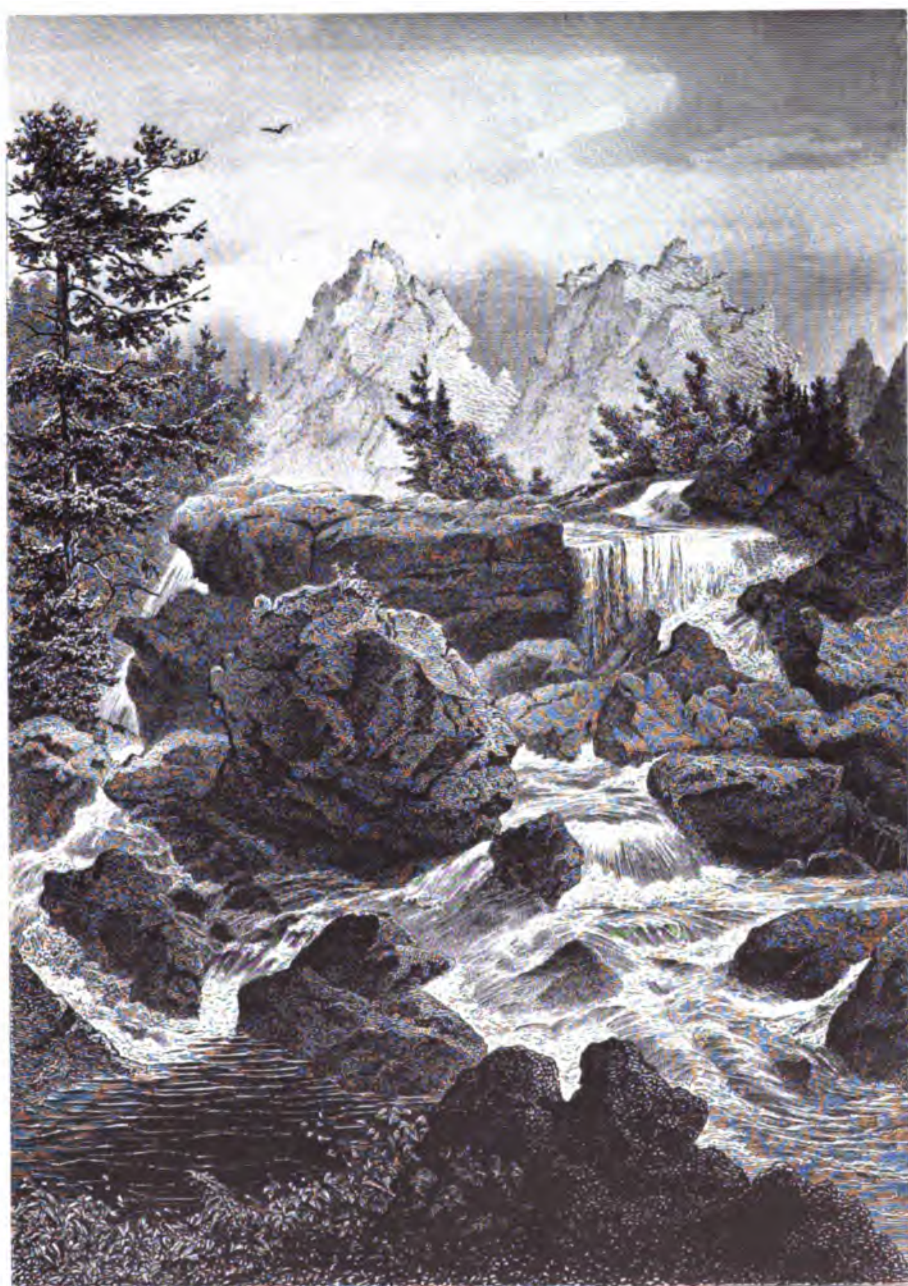
lépésnyire az épületek mögött van. Vizök leginkább szénsavas és sósavas natront, szénsavas magnéziát, de kivált sok szabad szénsavat tartalmaz; igen kellemes, kissé csipős izü s a fenyves kigőzölgése meg a tiszta fris levegő hozzájárulásával az emésztést nagyon előmozdítja.

Tátrafüred csak 1797 óta kezde épülni, ekkor az ottani források mellett gróf Csáky István három fa házikót és egy kápolnácskát rakata; Csáky Károly, ki utóbb a terület birtokosa lett, nehány új házat épittete; 1833 óta pedig Reiner, ki előbb a földes uraságtól, azután Mühlenbach helységtől (melly magát kiváltván a fürdőhely területét is megszerezte), a fürdőhelyet haszonbérbe vette s még most is bírja, tetemes épitkezéseket és javításokat tön s még folyvást tesz. Jelenleg Tátrafüred már hazánknak leglátogatottabb fürdőihez tartozik, s ezt főleg nagyszerű, regényes környezetének köszönheti. A vendégek, kik egészségök helyreállitása vagy csak a természet szépségei élvezése végett a bel-és külföldről oda sereglenek, a Tátra külömböző völgyeibe és csúcsaira a legérdekesebb kirándulásokat tehetik. A kik messzire nem bírnak vagy nem akarnak menni, legalább a Kisgerinczig (Kæmmchen) s a tarpataki vizesésig mennek, hogy ott a nagyszáloki csúcs keleti oldalán s a két tarpataki völgy között rémitő zürzavarban és vadságban fölmeredező sziklaormokat, tornyokat, szarvakat és omlékokat bámulják; vagy alább a fürdőhelytől keletre eső rablókőhöz sétálnak, hogy egyfelől Kézsmárk irányában a Poprád kies völgyterületein és számos nyájas helységein, másfelől a tarpataki völgy sziklarengetegein és meredek tornyain legeltessék szemeiket. A kik nagyobb kirándulást akarnak megtenni, vagy a tarpataki völgyön fölfelé a 6309 lábnyi magasságban levő öt tóig, vagy a nyugatra eső felkai völgybe mennek. Ebben a felkai tó felett nevezetes csillámpala fal emelkedik, melly gránátokkal van behintve, e falon túl a havasi vidékeken bámulatra ragadó virágos kert van, e fölött pedig a lengyel nyereg emelködik, mellyről derült idő mellett mind Magyarország mind Galiczia felé szép messzelátás esik. A kik a fárasztóbb hegymászástól nem félnek, a magas csucsokra, különösen a nagyszáloki és lomniczi csúcsra, kalauzol-

tatják magokat. Ez utóbbi csúcsról a Tátra fő-és mellékgerinczei s a rajtok ülö hegytetők nagyobb részét lehet belátni. Fönséges sziklatömkeleg, vadul szaggatott és hasgatott tetők és tornyok mutatkoznak, itt ott a horpadványokból kisebb nagyobb tócsák csillámlanak fel. S ha a hegytetők sokaságáról szemünket elforditjuk, tekintetünk a ködlő végtelen távolságban vész el úgy dél, mint éjszak felé. Igen érdekes a javorinai és bialkai völgyben, a kies környezetű nagy Halastóhoz s az e fölött levő tojásdad alakú Tengerszemhez tett kirándulás, de ez már több időt kiván. Igy a menguszfalvai völgyben a Poprádi és Béka-tóhoz s az ezen tó meg az imént említett Tengerszem között emelkedő, felette merédek Tengerszem-csúcsra tett kirándulás is két napot kiván. De fáradságunk meg is jutalmaztatik; mert a Tengerszem-csúcs csaknem a Tátra kellő közepén van s tetejéről nagobbszerű kilátás esik a javorinai és bialkai meg a menguszfalvai völgyekhez legyező alakjában csatlakozó gerinczekre, völgyekre, roppant sziklafalakra, tetőkre és ormokra, mint a jóval magasabb, de a Tátra délkeleti szélén álló lomniczi csúcsról; az egész Tátrának minden magasabb tetőjét nyugati szép alkotásu bástyájától, a Krivjántól kezdve a lomniczi és kezsmárki csúcsokig, sőt nyugatra a liptói Havasok kopasz gerinczeit is meglátjuk.

Eperjes és környéke.

Eperjes sz k. város Sáros vmegye székhelye, a Tarcza bal partján, az ezen folyó és a Szekcsó által befogott, igen kies síkságon épült, mellyet erdős, nem magas hegységek bekeretezének. Nyugat felé, a Tarcza mentén elterülő kerteken, réteken és szántóföldeken túl csekély magasságú, részint szintén kertekkel s a csinos kalváriával ékesített, részint erdős hegysor huzódik el; keletre s délkeletre a Sóvári hegyek sötétlenek, mellyek Kőrösfőtől Ránk felé hosszú vonalban elnyúlnak s azu-

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. *A. Fesca sculpt.*

KOHLBACHI ZUCHATAGOK.

KOHLBACHER WASSERFÄLLE IN DEN KARPARTHEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

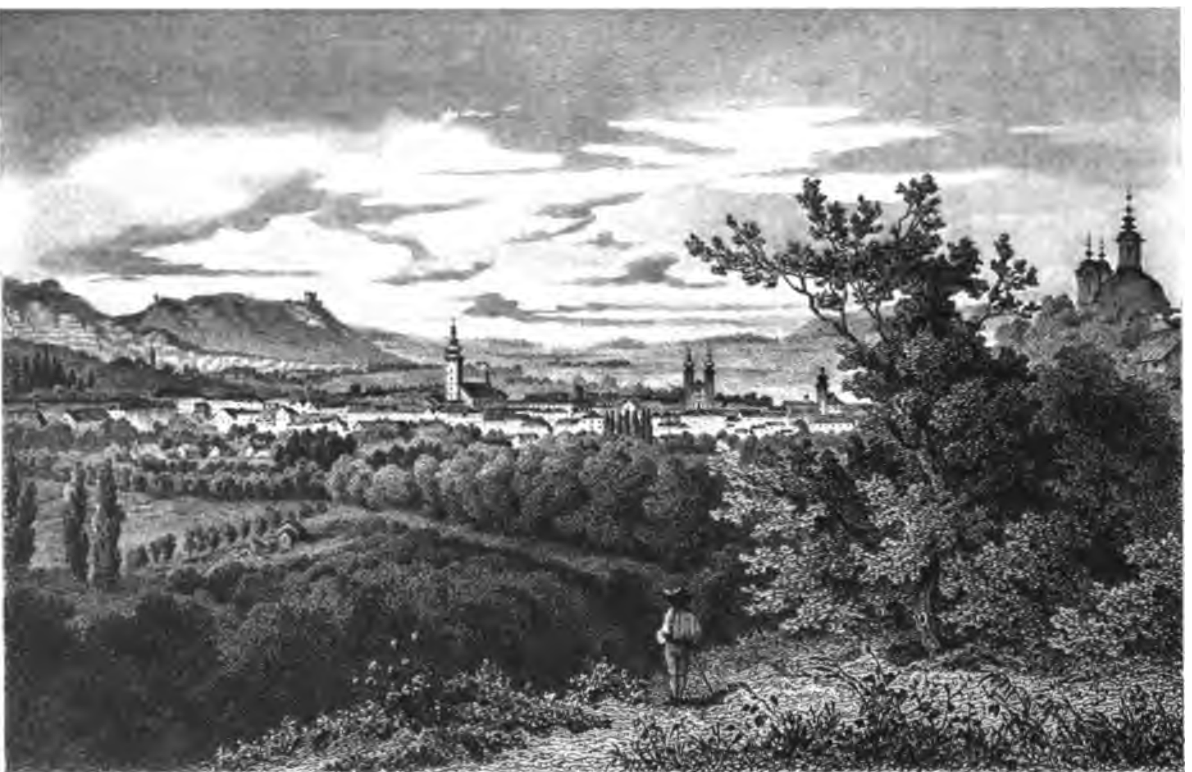
lán a Tokaji hegyekhez csatlakoznak; éjszak felé három kuphegy áll egymás mellett, mint megannyi őr, az első Sárosvár romjait hordozza tetején, a középső kopár, a harmadikhoz két hosszúra nyult, felül kopár, hegy csatlakozik, délkelet felé terjedve, keleti végfokán Kapivár romja ül; keletre és keletéjszakra az említett hegylánczok tövéig hullámos térség nyúlik el több helységgel. Miként vidéke, úgy a város is nagyon kedves látványt nyujt s hazánk legcsinosabb városaihoz tartozik. A belváros tojásdad alakú, csak három, hosszúra nyuló utczából áll; legszebb s legtágasabb a középső vagy főutcza, mellynek mindkét oldalán csinos, emeletes házak vannak. Közepe táján jóval szélesebb mint alsó és felső végén s ott hol legszélesebb, épen kellő közepén, egy csoportozatban, a két legnevezetesb templom s az iskola-épületek emelkednek. A sz. Miklósról nevezett kath. anyatemplom igen díszes, gót modorú épület, melly Ulászló idejében megujitták; 216 láb magas tornya újabb ízlésben 1750 táján épüle. Mellette a szerény külsejű kath. gymnaziumi épület áll, azután az evang. templom és kolostorforma, szilárd, tekintetes kollegiumi épület következik. Odább a sz. háromság kőszobra áll. Végre a főutczán, melly egyszersmind a piacz is, nehány medenczés kút is van. A főutcza alsó részén, keleti oldalán, egy épületben a belül elég csinos színház, tánczterem és kávéház van; még alább egy nagy katonalakot, a másik oldalon az egyesült görögök vagyis oroszok czifra templomát, melly azelőtt a minoritáké volt, s a görög püspök palotáját találjuk. A magánházak közzül csak azt említjük meg, melly az utcza felső részén, a nyugati oldalon, a kollegium irányában van, s melly azelőtt Pulszky Ferenczé volt. Míg Pulszky bírja vala, különösen belseje a legékesebben volt berendezve; teremeiben a legválogatottabb könyvtár s a legbecsesebb műgyüjtemények voltak felállitva. E kitünő muzeumot Pulszky s főleg anyai nagybátyja, Fejérváry Gábor, leginkább 1830 óta gyüjtögették vala össze a legkülömbözőbb országokból; 1848-ban elszállíttaták Eperjesről.

Az úgynevezett tót utczában, melly a főutcza keleti oldalán fut el, a szép vmegyeházat s a ferenczesek templomát és

kolostorát találjuk. Az árokutcza, a főutcza nyugati oldalán, jobbára csak apró házakból áll.

Hajdan a belvárost magas kőfalak, tornyok és árok övezték s választották el a terjedelmes külvárosoktól; most az erősítvényeknek már csak némi nyomai láthatók, helyökön lakházak és szép kertek támadtak, mellyek csaknem az egész várost környezik. A város keleti, magasabb oldalán szép fasoros sétány huzódik el hosszukás félkörben; e sétány mindkét oldalán kertek terülnek el.

Eperjes lakossága nagyon kevert, a köznép tótajkú, s a felsőbb osztálybeliek is összevissza tótul, németül és magyarúl beszélnek; tisztán magyarul vagy németül beszélő ember aránylag kevés van. Az eperjesieknek azon hírök van, hogy a vigadozást és fényüzést nagyon, ellenben a szellemi munkásságot nem igen kedvelik. Annyi bizonyos, hogy a mult évtizedekben nagyobb részök a magyar nemzetiség iránt közönyös volt; 1848-ban különösen az alsóbb néposztályokban vallási türelmetlenségnek is mutatkozának jelei. Most megváltoztak a dolgok, s Eperjesen valamint egész Sárosban a nemzetiség érzelme sokkal erősebb, mint 1848 előtt volt. — A szellemi miveltséget előmozditó intézetek közzűl kivált az evang. kollegium említendő. Ezt az evang. rendek különösen a felső magyarországi öt város, t. i. Kassa, Eperjes, Bártfa, Szeben és Lőcse, részéről tett ajánlatok s az egész országban valamint a külföldön is gyüjtött adakozások alapján 1666-ban kezdék épittetni s már a következő évi okt. 18. beavaták és megnyiták, hogy hazánkban az evang. egyház szövétneke legyen. Az intézet igazgatójául a hires Pomarius Sámuelt hivák meg Magdeburgból; összesen 10 tanosztálya volt. De az evangelikusok a szépen felvirágzó intézetnek nem sokáig örvendhettek, már 1673-ban elveszték s csak 1783-ban nyerék vissza. Ezután az intézet lassankint újra felvirágzott, a gymnaziumi, bölcsészeti és theologiai osztályokon kivűl 1815-ben a jogtani osztállyal is megbővítteték. Es utóbbi 1850-ben eltörölteték, 1861-ben újra felállíttaték. A kollegium könyv-, természettani, természetrajzi és érmegyüjteményei igen nevezetesek.

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange Darmstadt Al. Fesca sculp.

EPERJES. EPERIES.

Lauffer és Stolp birtokában Pesten

Eperjesen a helyőrségen kivül valami 8000 ember lakik; kereskedése és müipara nem épen csekély, mégis hajdan sokkal virágzóbb volt, s a közvagyonosság is nagyobb volt mint jelenben.

A város déli oldalán elterülő szántóföldeken római és görög érmeket, Theodozius, Jusztinianus és III. Valentinianus korából való aranypénzeket, a nyugati dombokon Hadrianustól, Markus Aureliustól és Fausztinától denárokat leltek; 1843-ban Abos határában, Eperjestől délre 2 mfldre, bronz kerekü quadrigát is találának. Lehetséges tehát, hogy e vidéken már a rómaiak korában holmi telepedmények és erősítvények voltak. A mostani város keletkezése legalább is a 13. század elejére esik, nevét az ott termő eperről származtatja a monda. A mongolok elvonulta után a hihetőleg elpusztult helységet német jövevények szállák meg, s Eperjes már 1247-ben tetemes, 1288-ban pedig jelentős kereskedést üző helységnek mondatik. Ez utóbbi évben a karmeliták telepedének le ottan, kik azután a városnak sok bajt adtak, ugy hogy 1437-ben római fönökük által a városi tanács felügyelése alá vetetének; a 16. század elején eltüntek. A német vendégek által megszállt Eperjes bizonyosan már IV. Béla alatt lett királyi tulajdonná, földesúri hatóság alól felszabadított várossá. I. Lajos 1374-ben csak megbővíté kiváltságait, midőn azt nevezetesen a kereskedésre nézve azon mentességekben és jogokban részesíté, mellyekkel akkor Buda városa élt. E kiváltságokat ezért adá neki, hogy fölépülhessen, gyarapodhassék s kőfalakkal, bástyákkal és árkokkal megerősíttethessék. 1378-ban Nagy-Sáros és Szeben városoknak is meghagyá, hogy Eperjes megerösítéséhez hozzájáruljanak. Zsigmond 1404-ben 12. évre az adót engedé el, 1411-ben pedig bizonyos sómennyiséget ajándékoza Eperjesnek, hogy érősítvényeit felépíthesse, s midőn a husziták az országba becsapának, Julian bibornok-legatus az eperjesieknek 1433-ban megengedé, hogy erősítéseiken ünnepnapon is dolgozhassanak. Mindazáltal a terjedelmes müvek csak 1435 után készültek el.

A valóságos sz. k. városok, államjogi szempontból, ugy mint azok 1848-ig léteztek, Magyarországon csak Zsigmond

alatt keletkeztek, midőn általa 1405-ben az országgyülésre meghivatának s ekkép az alkotmányos rendek közzé mint negyedik rend fölvételének. Zsigmond alatt az ország akkori legjelentősebb 9 városa, köztük Eperjes, külön gyülésre is meghivattaték. A városok tehát némi tekintetben külön államot képeztek az államban, midőn a tárnok elnöklete mellett külön gyüléseztek, s ezért, valamint idegen eredetök s a nemzetiség iránt az újabb időig mutatott idegenkedésök miatt is, az ország többi három rendje által nem szivesen láttattak. Zsigmond alatt a jobbágyok szabad költözését megengedő törvény is keletkezék, melly szerint a jobbágyok különösen a sz. k. városokban telepedhettek le s ekkép földesuraik hatósága alul felszabadúlhattak. Eperjes népessége ennek következtén annyira megszaporodott, hogy a város falait 1435-ben nyugat felé tetemesen ki kelle tágitani, s ekkor a Tarczából a város mellé vezetett malompatak melletti tér is beépitteték. A városok jelentősége növekedett, midőn nemesi javakat, pusztákat és falukat is szereztek. Eperjes időjártában különböző jogczímmel 6 egész falut, 56 faluban részbirtokokat, 3 egész pusztát s 7 más pusztán részbirtokokat szerzett; más városok, mint pl. Kassa még terjedelmesebb javakra tettek szert. A királyok már saját érdeköknél fogva is a városok hatalmát növelték; de néha az ellenkezőt is tették. Zsigmond uralkodása elején Eperjest Kapi urának, Poharosnak, veté zálogba, II. Ulászló 1490-ben testvérjének János Albertnek adá biztositékúl, II. Lajos Perényinek adá zálogul. Eperjes a husszitáktól is sokat szenvedett. Mindazáltal műipara és kereskedése következtén szépen virágzott. Kereskedését többféle kiváltság gyarapította. Zsigmond 1434-ben vámmentességet ada neki, különösen Krakóval űzött kereskedésére nézve; Ulászló e kiváltságát megújítá; Giskra is 1444-ben több-évre fölmenté a harminczad alól; 1567-ben az árumegállító jog adaték neki. Heti vásárok 1435, országos vásárok pedig 1514 óta tartattak Eperjesen. Posztókereskedése Krakóval és Sziléziával már a 14. században virágzott, Danzig városával főleg a 17. században volt élénk közlekedése. A vászonkereskedés is régóta

virágzott, ezt a 18 század közepén Eperjesen megtelepedett ráczok ragadták magokhoz.

Az anyagi tevékenységgel és jólléttel a szellemi miveltség karöltve járt. A vallási újitás magvait felső Magyarországban már Husz követői hintették vala el. Ezért Luther tanításai is korán elterjedtek, s Eperjesen 1530 óta hirdették azokat. A hitújitás következtén támadt városi tanodának Wernher György már 1540 előtt vala igazgatója; utóbb ez iskola igazgatója darab ideig a hires Bocatius János vala, ki azután Kassára menvén városi jegyzővé lőn. 1656-ban Eperjesen könyvnyomda is keletkezék. Ekkor az egész város az új vallást követte. De csakhamar nagy változások történtek. Rudolf és utódjai az ország alkotmányos és vallási szabadságát veszélyeztették. Ezért az egész ország lángba borúla s száz évig majdnem folyvást a belháború által emészteték. Eperjes különösen I Lipót idejében szenvede sokat. 1673-ban a „pártütő“ várostól elvevék a sóárulhatási jogot, mindennemű fegyvereit Kassára szállíták, erősítvényeit nagyobbára lerombolák s 11,000 ftnyi sarczot vetének ki a polgárokra. Ugyanezen évben, mint említők, az evangelikusoktól mind a három templomot, (t. i. a mostani kath. anyatemplomot, melly akkor a németeké volt, a mostani orosz templomot, mellyet akkor a tótok használtak, s a mostani evang. templomot, melly akkor a magyaroké volt) s az 1667-ben felépitett kollegiumot is katonai erővel elvevék; az evang. városi tanácsot elmozdíták s helyébe „külföldi nemeseket, sőt parasztokat és napszámosokat rendelének“. 1682-ben Tököly Imre szállá meg a várost s a templomokat és kollegiumot ismét visszaadatá a protestánsoknak; de már 1687-ben megint elvevék tőlük. Tököly t. i. 1684-ben Eperjes mellett megvereték, s a ráforduló évben Schulz császári hadvezér vivá a várost 10,000 emberrel. Az 1000 emberből álló őrség a polgárok segítségével vitézül harczola s 7 hétig minden megtámadást visszavere. Végre a város alku mellett megadá magát; megigérék, hogy a város kiváltságait, vallási szabadságát, birtokait nem bántják s hogy a multakért teljes bűnbocsánatot adnak. De Schulz megszállván a várost azonnal megszegé az alkut, a polgárokat lefegy-

verzé s 200,000 ftnyi sarczot vete ki rájok; ezt azután a császár 14,000 ftra leszállitá. A következő 1686-ik évben a város erősítvényeit akarák lerombolni, s a város ezt csak 52,000 ft lefizetésével hárithatá el. 1687-ben febr. elején a nápolyi születésű Caraffa mint teljes hatalmu biztos érkezék Eperjesre. Legott 12 tagból álló vértörvényszéket alakíta, melly a felségsértőket kinyomozza és megbüntesse. Caraffa rettenetes összeesküvést kohola s a börtönöket a legjelesebb emberekkel tölté be, kiket a kihirdetett bűnbocsánat értelmében már kérdőre sem lehetett volna vonni, s kiknek főbűnök az volt, hogy az evang. egyház tagjai s többnyire vagyonosak is voltak. Caraffa nem érte be az áldozatok egyszerű kivégeztetésével és jószágaik elkobzásával, de előbb a leghallatlanabb kinzatásoknak is veté alája. Nem akarjuk a kegyetlen zsarnok iszonyatos tetteit elősorolni, csak megemlítjük, hogy 18 vagy, némellyek szerint, 21 embert borzasztó kinzatás után a kollegium éjszaki oldala előtt, a mai sz. háromság szobra helyén, felállitott vesztőpadon kivégeztete, nehányat halálig kinoztata, sokat nyomorékká és koldussá tétete. Az „eperjesi mészárszék“ hirére az egész ország feljajdula, I Lipót végre az országgyülés kérelmére megszűnteté a kivégeztetéseket s elhivatá Caraffát. De az evangelikusok üldöztetése még meg nem szűnt. Eperjesen még 1687 táján is számok három annyi volt, mint a katholikusoké, mindazáltal miként 1673—1682-ig, ugy most sem volt szabad nyilvános istentiszteletet tartaniok. 1693-ban felsőbb rendelet megengedé nekik, hogy a felső külvároson egy kertben tarthassanak isteni tiszteletet, de az idegenekből álló várositanács sürgetésére csakhamar visszavételeték az engedély. 1704 decz. 4. Rákóczy Ferencz szállá meg a várost, ekkor az evangelikusok a német és magyar templomot visszakapák, de 1711-ben újra elvesztek. A magyar templomot a kollegiummal együtt mint azelőtt ugy most is a jezsuitáknak adák át, kik ezentúl eltöröltetésökig birták.

Az evangelikusok ekkor a malomárkon túl egy szántóföldön állíták föl templomukat és iskolájokat, de ez nagyon alásülyede a sok zaklattatás és üldöztetés miatt. A megyei és

városi hivatalokra csak katholikusok alkalmaztattak, s ezek nem győzték az evangelikusokat zaklatni. 1749-ben helytartósági intézmény meghagyá nekik, hogy iskolájokban csak az elemi és grammatikai tudományokat tanítsák, s a városi hatóság ismételve rájok parancsolá, ne merészeljenek a syntaxist, rhetorikát és poesist, vagy épen a philosophiát és theologiát tanítani. Mária Terézia azonban 1752-ben kegyelemből megengedé nekik, hogy a philosophiát és theologiát is tanítsák. Végre a jezsuitáknak 1773-ban történt eltöröltetése után 1783-ban a kollegiumot s a vele boltív és folyosó által összekapcsolt templomot nyilvános árverésen eladák, s az evangelikusok 6000 fton megvevék. E vétel felsőbb helyen megerősitteték 1784-ben, s a következő évben az evangelikusok külvárosi fa épületeiket odahagyván, ismét ősi épületeikben nyiták meg iskolájokat s tarták isteni tiszteletöket.

E sokféle viszontagságokban a város nagyon lehanyatlott. 1679-ben nagy halálvész is uralkodék benne s 3000 embert dönte a sírba, 1710-ben, midőn Eperjes Virmont császári hadvezér által elfoglaltaték, ismét halálvész dühönge. 1696-ban a városnak fele leége. Végre a békés időkben Eperjes lassankint fölépüle és emelkedék. A nemesség visszatére a városba, s 1767 óta herczeg Radziwill és sok más lengyel úr is Eperjesen telepedék le. 1788-ban majdnem az egész város a lángok martaléka lőn, de nemsokára fölépüle, és pedig szebben mint azelőtt. Ekkor kivált a borkereskedés virágzott, s midőn Napoleon a varsói nagyherczegséget teremté s a szárazföldi zárrendszert behozá, Eperjes a kereskedésnek egyik főhelye lőn. A lengyel, orosz és magyar urak, kik akkor a bártfai fürdőt igen sűrűn látogatták, a telet gyakran a szomszéd Eperjesen tölték, s teli marokkal szórák a pénzt. Igy meggazdagodtak az eperjesiek, de a fényüzést, játékot és ledérséget is megkedvelték.

Eperjes közelebbi és távolabbi vidéke egyaránt szép és érdekes. Egy mfldre éjszakra magában álló, trachit kúphegy tetején a régi **sárosi vár** omladékai láthatók. E vár hajdan igen erős volt, nyolcz ölnyi magasságu kerítőfalán kivűl toronyalakú, részint kerek, részint három- és négyszegletű váracsok-

kal volt szárnyékolva, közepén a 90 láb magas belső vár emelkedett. Hajdan királyi vár volt, s az egész megye róla neveztetett el. A királyok néha rokonaiknak adományozák, pl. I Lajos öccsének Istvánnak, ki Sáros és Szepesmegyét mint herczegséget bírta. Róbert Károly csak erős vivás után ragadhatá ki ellensége kezéből. Később a husszíták szállák meg. Azután darab ideig Rákóczyék, utóbb gróf Aspremont bírták, végre a gróf Szirmay család kapá. 1660-ban a toronyban volt lőpor meggyulada, s ekkép az egész vár fölveteték. Ezóta föl sem épüle többé. A várhegyről s a nehezen megmászható romokról gyönyörű kilátás esik a környékre; Eperjes és Szeben városokon kivül 20 helységet láthatni. A várhegy alatt elterülő völgyben Nagy-Sáros tót mváros van, nagy emeletes kastéllyal, mellyben többi közt Rákóczy Ferencz szokott lakni s 1701-ben éjjel a császári katonaság által elfogaték, s nehány más nemesi udvarral. Nagy-Sáros hajdan jelentős sz. k. város volt.

Eperjes legközelebbi környékén sok kénes savanyúforrás van, s a város lakosai, mert az édes víz nem igen jó, rendesen a szomszéd Borkútról s más forrásokból cserép korsókban behordatni szokott savanyuvizet isszák. E források a Tarcza jobb partján emelkedő Sz. László hegyének lejtőin fakadnak. Az említett Borkúton kivül, mellynek igen regényes fekvése van, különösen a várostól délnyugatra egy órányira levő Czeméte pusztán vannak illy források; lombos erdőkkel borított hegyek által övezett ingoványos réten bugyognak ki. Csinos új fürdőházat és vendéglőt is találunk ottan, s az eperjesiek gyakran járnak oda mulatni. A Tarcza melletti hegység keleti oldalán, csak félórányira a várostól, más fürdő, Viletzhurka van, melly szintén leginkább mulatóhelyül szolgál. Harmadik fürdő a Szekcsó mellett elterülő sebesi réteken van, oda is járnak mulatni. — Éjszakkeletre egy órányira Alsó-Sebes tót mváros van, hol gróf Haller díszes kastélyát és szép angol kertjét találjuk; ettől éjszakra csak egy negyedórányira az ugynevezett Magyar Ischl van. Itt sok sósforrás bugyog ki, s gróf Haller Ferencz újabb időben fürdőházat és vendéglőt épittete melléjök, egyszersmind szép

kertligettel környezteté. A használt négy forrás vizében kivált sok kénsavas nátron, chlornatrium és szénsavas magnezia van. — A lipóczi fürdő már távolabb esik, mert Eperjestől 3 mfldre nyugatra van, Szinye-Lipócz falutól $^{1}/_{2}$ órányira. A Branyiszko hegység keleti oldalán egy tüstforma, vadregényes völgy van, mellyet a legbujább erdővel ruházott mészkőhegyek környeznek; itt ott a legsajátságosabb alakú kősziklák meredeznek föl, mint a Baba nevű kőszirt, melly gyermekét ölében tartó anyához hasonlít. Egy tágas rétség közepén valami 20, igen bővizű forrás fakad ki, részint messzire hallható robajjal; e források vize leginkább szén- és kénsavas nátront, meszet, magneziát, chlornatriumot és chlorcalciumot, továbbá sok szénsavas és kénköneggázt tartalmaz, tehát számos betegségben ajánlatos. De a fürdőépületek rosz karban vannak. Ha a völgyben a fürdőtől nyugatra, Lacsnó felé megyünk, nemsokára jobb felől függőlegesen felnyuló mészsziklát pillantunk meg, az úgynevezett Váracskát, rajta két kőfalnak omladéka, egy régi várrom látható, melly várat a karthauziak vagy, mások szerint, a templomos vitézek raktak. Mögötte roppant szikla tornyosul, melly gót templomhoz hasonlít. A völgynek kősziklái közt több csermelyke szökik alá, számtalan kis vizesést képezve. Szinye-Lipócztól éjszakra egy órányira igen bajos bemenetelű barlang van, melly odább kitágul és 30—40 ölnyi mélységben tágas boltozatot képez, mellynek feneke kőmorzsalékkal és csepegőkővel van elborítva. A boltozat falain mindenfelé hasadások látsznak, mellyek más, még át nem kutathatott barlangokba nyílnak.

Eperjeshez délnyugatra $^{1}/_{2}$ mfldre Sóvár elegyes tót és német mváros terül el, egy lassankint emelkedő hegyláncz alján. A helység összesen valami 2700 lakossal bír s a tulajdonképi Sóvárra, Sóbányára meg a Sváb vagyis Német utczára oszlik. Legrégibb telepedmény Sóvár, mellette egy dombon, a mostani téglavető kemencze közelében, a hasonnevű régi vár állott, melly a hagyomány szerint már a magyarok bejövetelekor létezett, s mellynek helyén újabb időben, sz. István tiszteletére templomot épitének. Közel hozzá egy más templom van, mellyet a sz. háromságról neveznek. Ezt 1413 táján a

Sóos nemzetség rakatá. Több kincstári épület is van ottan. Sóbánya a 16. században keletkezék, az akkori kősóbánya közelében; most ott egy templom, a sóskút, sófőző intézet, sókraktár s egyéb terjedelmes kincstári épületek vannak, s leginkább csak a kincstári tisztviselők s a sófőzés- meg kereskedéssel foglalkozó munkások laknak. Ez tehát a mváros legszebb része. A Sváb utcza csak 1785-ben keletkezék, s az akkor beköltözött német jövevények telepedének le benne.

A névtelen jegyző szerint Sóvár már Árpád idejében állott, tehát a sós forrásokat is ösmerték, de ugy látszik, a sós vizet ki nem főzték s csak úgy használták. 1228 táján Sópatakot s a sóskútnak egy részét, mennyit t. i. belőle használni akartak és tudtak, két lengyel testvérek, Chyekarcy Ármin és Bogamir, bírták. Kún László 1285-ben Sóvárt, Sópatakot .és Delnét az ott létező sóskutakkal együtt Mitzbán György várispánynak adományozá. Ezen György egyike volt Mitzbán Simon hét fiainak, kikről a következő rege van: Egykor Simon úr feleségétől alamizsnát kére egy szegény asszony, ki egyszerre három gyermeket szült vala. Az úrnő ezért szegényt keményen megdorgálá mint feslett erkölcsű asszonyt, máskülömben egyszerre nem szült volna három gyermeket. Történt azomban, hogy nemsokára az úrnő, kinek eddig egy gyermeke sem volt, egyszerre hét fiut szüle; ezen elrémülvén s megemlékezvén a szemrehányásról, mellyet a szegény asszonynak tett vala, hét gyermeke közzül csak egyet szemele ki s tarta magánál, a többi hat fiucskát pedig egy vén banyának adá át, azon meghagyással, hogy mulassa ki a világból. Az anyó elviszi a hat csecsemőt, hogy az úrnő parancsát végrehajtsa, de történetesen a mezőről haza lovagló úrral jön szembe. Ez kérdi, mit visz batujában, s gyanús feleletére leszáll lováról: ekkor meglátja a halálnak szánt csecsemőket s megtudja az egész dolgot. Legott parancsolja a banyának, mondja az úrnőnek, hogy akaratját megteljesítette, a csecsemőket pedig hat dajkának adja, hogy felnöveljék. Midőn a fiúk némileg felserdültek, felöltözteti őket, mint otthon maradt testvérjök s a várba hozatván bemutatja nejének. Ez nagyon megörül a szép fiúkon, különösen ezért is, hogy mindenben annyira

saját fiához hasonlítanak. Ekkor az úr kérdi tőle, mit érdemelne az, ki hat illy gyermeket meg akarna ölni? Halált! mond az asszony. Magadra mondád az itéletet, szól az úr, te vagy azon bűnös, mert meg akarád öletni gyermekeidet. — Az asszony férje lábához borúl s bocsánatért esdekel. — Mitzbán György tehát egyike azon fiúknak s utóbb Sóosnak nevezvén magát a Sóos család ősatyja lőn, testvéreitől pedig a Csapi, Bocskay, Szörtey, Raskay, Eszényi és Kövesdy nemzetségek származtak. Kún László 1288-ban a Mitzbán vagyis sóvári Sóos Györgynek tett adományt megerősíté s a Tapoly folyóig terjedő erdővel megtoldá, egyszersmind megengedé neki, hogy várat épithessen magának. Ekkor talán a Sóvár mellett állott régi vár már el volt pusztúlva, s György úr a maga várát alkalmasint a sósújfalvi sziklán épitteté fel, hol még most is nehezen megközelíthető, erős várnak omladékai láthatók. Ez volna tehát azon Sóvár, mellyre a későbbi események vonatkoznak. III Endre 1291-ben újolag megerősíté Mitzbán György adományát. Ez terjedelmes birtokaiból egyes részeket idő jártában elajándékoza; Enyiczke falu egy részét valami Piros Péternek, Salgót szolgáinak Péternek és Tamásnak, Harságot s 100 márkát a sóvári sóskutak jövedelméből Sinkának, testvérje férjének adá. Sinka a Harsági és Sebesi családok ősatyja. A Sebesi családnak tehát birtokrésze volt a sóskutak jövedelmében, e miatt a Sóos nemzetséggel hosszas perlekedésbe keveredett, mignem 1470-ben a sóskutakra tartott igényeiről 450 arany ftnyi kárpótlásért lemonda. 1525-ben Sóvárat az eperjesi polgárok ejték hatalmokba, s Katzianer császári hadvezér parancsára minden fölszerelésétől megfoszták, de 1528-ban felsőbb parancsra kénytelenek valának a várat, ugy a mint volt, Sóoséknak visszaereszteni. Ezután Szapolyai emberei szállák meg, 1537-ben Ferdinánd vezérei eredmény nélkűl vivák, de nemsokára Fels tábornok elfoglalá, s Ferdinánd 5521 ftért minden javaival és jövedelmeivel együtt Eperjesnek elzálogosítá. Azomban az országgyűlés rendeletéből Sóos Albertnek az őt illető birtokokat vissza kelle adni, Sóos Ferencz javait pedig a kassai kapitány szállatá meg. Ekkép Eperjes elveszté a sóvári urodalmat s a zálogösszeget sem kapá meg.

A sóvári várat Ferdinánd 1547-ben széthányatá. A helység 1575-ben az ott fölfedezett kősóbánya miatt a sárosi királyi vár birtokaihoz csatoltaték, de Sóosék ellentállának s még megtarták a sóbányát és kutakat, s 1580-ban ternyei Bornemisza Györgynek és feleségének haszonbérbe adák. De csakhamar Sóvár s az ottani sós források birtoka teljesen a királyi kincstárra szálla, s ezentúl már csak az igazgatásra és kezelésre nézve történtek még változások. A 16. században kősót fedeztek fel s bányát nyitottak, azelőtt hihetőleg csak a források vizéből készitették vala a sót. A sóbánya egy részét már a 17. század végén önté el a berohanó víz, 1752-ben pedig az egész bánya megtelék vízzel. Ezóta csakis a sósvizet főzik ki. Most a sósvizet egy 81 ölnyi mélységű s 50 ölnyire vízzel megtelt aknából vagyis kútból meritik ökörbőr tömlőkkel, csatornák segitségével hat medenczébe s innen a főzőházba, a katlanokba vezetik. Az új sófőző intézet 1800-ban készűle. A sósvíz kifogyhatatlan s olly telített, hogy 25 százalék sót ad; évenkint valami 100,000 mázsa só nyeretik, de 150,000 is termeltethetnék.

A sárosi várhegy, a szomszéd, szintén kúpalakú, kis és nagy Strázshegy s az ezekhez csatlakozó, délnek, Kapi helység felé, csapó hegycsoport a trachitképződményhez tartoznak. Oda tartozik az odább délre emelkedő Sóvári hegyláncz is s az összes hegycsoport, melly kelet felé Sátoralja-Újhelyig és Tokajig elterjed. A Sóvári hegyláncz derekát szilárd trachit teszi, lejtői és előhegyei pedig sokféle trachitgyűlményből, gyöngykövekből, malom- és tajtkövekből állanak. E trachitos előhegyek előtt a homokkő terűl el, s a sóvári sós víz ezen homokképződményben van. Ez bizonyosan nagy kősó-telepet foglal magában, mellyet a víz föleresztt s magába fölvesz. A trachitos előhegyekben pedig az opálnak sokféle válfajai fordulnak elő, és pedig mindig telérekben, erekben és fészkekben. Opálokat nemcsak a Libánka hegyen, Vörösvágás határában, de a Dubova, Huviz, Simonka, Jedlovetz hegyeken, továbbá Bunita, Erdőcske, Hermány, Kemencze faluk határában, s a hegység keleti oldalán Zamutó falunál is találnak. De a szivárványzó nemes opál leginkább csak Vörösvágás

környékén fordul elő, rendesen fészkekben. Vörösvágáson már 1400 tájban valami 300 ember foglalkozék az opál és kéneső kiaknázásával. Sokáig azon helyek magánosok birtokában voltak, de később az egész peklini urodalom az opálbányákkal együtt a k. kincstár birtokába kerüle. Ez darab ideig az opált a maga rovására kerestteté, azután abban hagyatá, végre haszonbérbe adá a bányákat. Egy ideig báró Brudern, azután Fejérváry Gábor bírták haszonbérben, nehány év óta bécsi zsidók bírják.

Eperjeshez éjszaknyugatra 2 mfldre Szeben sz. k. város van. A Tarcza bal partján igen kies vidéken fekszik. Belvárosa nagyon kicsiny s még jobbára épen megmaradt tornyos kőfallal van bekerítve, mellynek két kapuja s a Tarcza felé egy verőczéje van. A külvárosok nagyobbak mint a belváros, de az összes népesség csak 2600 lélekre rúg. A belváros csinosan épűlt, a piaczon a kath. anyatemplom áll, melly a 15. században gót izléssel rakaték, ettől nem messze a kegyesrendűek temploma, kollegiuma és gymnaziuma van. Az evangelikusoknak a felső külvárosban van két egyházok, az egyik a német-, a másik a tótajkuaké. Szebenben sok és jó gyümölcs terem, s az egész városka szép kertekkel van környezve. Hajdan Szeben nevezetes város volt. Eredetéről a következő rege van: III Béla idejében fia Endre a sárosi várban lakozván megszereté Tarczynak, Tarkő urának Szabina nevű bájos leányát. Elmenvén Tarczy úrhoz mégkéré leányát, de az atya megtagadá tőle. A szerelmes királyfi tehát eltökélé, hogy Szabinát atyja ellenére is magáévá teszi. Gergely és Bodó nevű hívei csakugyan az apai várból elragadák a leányt, s ezért díjul Nagy- és Kis-Lakot vevék, melly helységeket azután Gergely és Bodó Lakának neveztek el. Midőn III Béla meghalálozék, Endre királyfi hitvese emlékezetére egy várost épittete, melly azután Szabinának vagyis Szebennek neveztetett. — Az új város csakhamar a tatárjáráskor elpusztula, de nemsokára ismét fölépüle. Zsigmond 1406-ban szabadságot ada neki, hogy magát kőfallal bekeríthesse. Ezután a Sáros várában fészkelő csehek által sanyargattaték, végre megveretvén a csehek, ismét kiépüle. 1453-ban kiváltságai megerősíttetének,

1461-ben Mátyás király megigéré neki, hogy a koronától el nem idegeníti, s temploma fenntartására évenkint 80 aranyat rendele. Utóbb a lengyel Albert szállá meg Szebent, midőn a magyar királlyá lett bátyjával hadakozott. A hitújítás Szebenben is korán elterjede, 1560 óta a felsőmagyarországi városok papjai és tanítói több ízben gyűléseztek ott. 1591-1599-ig Szebenben évenkint egyremásra 150 gyermek keresztelteték meg, tehát benne 4—5000 ember lakozott. De a 17. században a város sokat szenvedett, és lakosainak száma a vallási üldözés miatt is megfogyott. A város felváltva Bocskay és utódjai s a császári hadak birtokába került.

Eperjesről egy országut Szebenen keresztül is viszen Szepes megyébe s Palocsánál a Poprád völgyét éri. Palocsától éjszaknyugatra valami két órányira, Szulin helység határában egy porfirhegység éjszaki lejtőjén, vadregényes völgyben, egy sziklahasadékból a hires két forrás fakad ki, mellyeknek vize felette sok szabad és kötött szénsavat, chlornatriumot, szénsavas nátront, magneziát, mészföldet, vasélecset, mangánélecset és kovaföldet tartalmaz, s tehát Europa legjelesebb szénsavas vizeihez tartozik. Fürdő ott nincsen, annál nagyobbszerű a viz betakodására és szétküldésére való intézet. Évenkint egy fél milliónál több üveg szulini viz küldetik szét. Az üvegek a szomszéd lipniki üveghutában készülnek. Baj, hogy a Poprád, mellynek bal partján a források vannak, ezeket gyakran elárasztja. A szomszéd helységnél, melly szintén Szulinnak neveztetik, de már Szepesmegyébe esik, legújabb időben hasonló vizű forrást fedezének föl.

Eperjeshez 5 mfldre éjszakra, a Tapoly déli vagyis jobb partján, a Galicziába vivő országúton Bártfa sz. k. városát találjuk. A belső várost még kettős kőfalnak maradványai és részben megmaradt tornyai övezik, a hajdani árok helyét kertek foglalják el. A terjedelmes piacz közepén a régi városháza áll, éjszaki oldalát pedig a sz. Egyedről nevezett templom foglalja el, melly az egyemeletű magánházak föle magasra felnyúlik. E két épitmény az egykor olly mozgalmas és élénk, de jelenleg alászállt és csendes városnak legnagyobb nevezetessége. A városháza hosszukás négyszögöt képez, kicsúcsosodó

fedéllel, a 15. század gót modorában épült. Két ormója mezejének mindkét oldalán kőből faragott, képzelmes alakok nyúlnak fölfelé, a csúcsot pedig kőből faragott keresztvirágok ékesítik. Déli oldalának pártázatán az állatkör jegyei, odább egy rakás képmásos, féldomború alak látható. A kapu oldalát erkélyforma, kőfaragványokkal ékesített kiugrás díszesíti, s a kapu kőfoglalványa is nagyon szép. Szóval a városháza nem ugyan nagyszerű, de minden tekintetben igen tőkéletes és szép épület. Külső falain még fris mészbeni festmények nyomai is láthatók. Egyik sarkában régi kőmértékek vannak, mellyek hajdan a vásárlásoknál használtattak. A felső emelet pitvarában egy tölgyfából idomtalanúl faragott s vaslemezekbe öltöztetett lovag ötlik szemünkbe, mindjárt a lépcsőnél fából faragott Sámson áll, a mint az oroszlányt széttépi. Sok más régiségeket is tálálunk: régi fegyvereket; a törvényszéki teremben egy gót idomú, bronzból készült, hatkarú gyertyatartót, felül kétfejű sassal s 1544 évszámmal; a tanácsteremben szép szekrényt a 15. századból; a jól rendezett levéltárban sok érdekes könyvet és régi oklevelet.

A szentegyház ugyan sem belül sem kivül nem mutat kellő egyarányosságot és öszhangzást, részint mert sohasen volt teljesen kiépitve s most már roskadozni is kezd, részint mert tulságosan meg van töltve mindenféle régiségekkel, de mégis nagyon nevezetes építmény. Rajta a gót modor átmeneteit a 31. századon kezdve a 15. századig láthatjuk: kapuzata félkörded ívekből áll, mindkét oldalán pedig gótféle gúlaalakú ékesítmények vannak; szentélye a 13., hajója a 14., jól megmaradt s igen szép gót szentségházacskája a 15. századokban épültek. A templom déli oldalához támaszul rakott melléképület szintén a 15. századból való. A torony hajdan igen magas volt, de már leroskadt. Tíz, még jól megmaradt, festett és faragott, gót modorú oltár ékesítékeivel a nem igen terjedelmes hajó oszlopain nyúlik fölfelé. Ez oltárokon kivül sok más régiséget találunk, művésziesen készült gót gyertyatartókat a 14. és 15., három igen becses miseruhát a 13. és 14., gyönyörű imádkozószékeket a 15. és 16. századokból, több síremléket, stb. A legszebb síremlék Serédi Györgyé 1657-ből; kőkoporsó s egykor vala-

mellyik kápolnában állott. Igen nevezetes még a harangfémből öntött s holmi szentek domború képeivel ékesített keresztelő is, melly a 15. században készült. — Valóban a bártfai szentegyház műkincseire nézve valami muzeumhoz hasonlít, s a város sem e becses régiségeket sem magát a templomot nem bírja kellő karban tartani. Sz. Egyed egyházát hihetőleg a ciszterciták kezdék épiteni, kiknek bártfai apátsága már 1247 előtt állott. Most Bártfán még a ferenczeseknek van kolostoruk és szentegyházok. Az evangelikusok temploma a külvárosban van.

Bártfa népessége most az 5000 sem éri el, s leginkább tótajkú. Hajdan sokkal virágzóbb és vagyonosabb város volt. A mongolok a ciszterciták bártfai kolostorát és templomát elpusztíták, s a város újabb felvirágzásának alapját Róbert Károly veté meg 1320-ban. I Lajos kőfallal és tornyokkal kerítteté be s 1365-ben azon jogban részesíté, mellyel akkor Kassa és Buda élt. Zsigmond 1410-ben megerősíté kiváltságait. Ezek következtén a város hamar gyarapodott s különösen Lengyelországgal igen élénk kereskedést űzött. A lengyel kereskedőknek már 1435-ben voltak Bártfán borrakodáik. A borkereskedésen kivűl különösen a vászon-, csipke és fonalkereskedés is virágzott. Ez így tartott Lengyelország feldarabolásaig. A 16. században a tanácsurak római köntösben jártak a városházába. Ekkor a város legnagyobb fényét érte vala el. A hitújítás különösen Stöckel Lénhárd munkálkodása folytán már 1539 óta terjedeze. Stöckel a virágzó evang. gymnáziumnak is volt megalapitója és igazgatója s 1549-ben az öt sz. k. város által a királynak benyujtott hitvallást szerzé, melly azután német, magyar és latin nyelven kinyomaték. Bártfán könyvnyomda is volt, de utóbb Kassára tétetett által. Az ellenreformatio, s más okok következtén a város, melly több ízben, különösen 1774-ben, le is égett; à 18. század folytán mindinkabb hanyatlott, most még csak vászonkereskedése virágzik némileg; az ottani vászonfehérítő intézetből még nem rég évenkint legalább 300,000 rőf kerűlt ki.

A bártfai jeles fürdő a városhoz félórányira éjszakra az ugynevezett Kőhegy alján van. A Kárpátok hegylánczából

kiágazó, elmállott porfirból, fehér agyagból és mészkőszakadékokból álló, gyönyörű fenyvesekkel borított dombcsoportok egy üstforma, kies, virágos, 1/4 órányi hosszúságú s valami 200 lépésnyi szélességű völgyet rekesztenek be, e völgyben számos konyhasós, égvényes, vasas és jódtartalmú forrás fakad, mellyeknek vize legalább már negyedfél század óta van használatban. A terület Bártfa városi birtokaihoz tartozik. A város meggyőződvén a források gyógyító erejéről, 1777 óta fürdőintézet létesítéséhez láta s csakhamar számos épületet rakata. Hogy az építkezést siettesse, mindenkinek háztelket ajándékoza, ki magát lekötelezé, hogy három év alatt beépíti. Ennek következtén Haller, Csáky, Szapáry, Bárkóczy, Szirmay, Wolkenstein magyar grófok, Czartoryszki Ádám lengyel herczeg s más magyar és lengyel urak palotaszerű házakat és villákat építtetének, s a bártfai fürdő nemsokára a legfényesebb, legkényelmesebb fürdők sorába emelkedett. A leggazdagabb magyar, lengyel és orosz családok a bártfai fürdőben sereglettek össze, még pedig inkább mulatság, mintsem orvosi használat végett, pazarúl szórták a pénzt, nagy fényt űztek s ekkép a szomszéd városok, Bártfa és Eperjes jóllétét is gyarapitották. De a bártfai fürdő dicsősége hamar elmult. Századunk második tizede óta a vendégek száma mindinkább csökkent; ezt részint az állami és társodalmi körülmények, részint a változó divat okozták. A gazdag vendégek elmaradása folytán a fürdőintézet hanyatlani kezde; az 1849-diki háborús viszonyok s azután az 1856-diki tűzveszély sok épületet rommá tettek s a fürdő hajdani fényességének maradványait is jobbára eltörlék. Mindazáltal a bártfai fürdő még most is nagyszerű, s legújabb időben vendégeinek száma is újra növekedék.

Az épületek részint a városéi részint magánosokéi, együttvéve három szabályos utczát képeznek, mellyek a főtérre vagyis a sétányra szolgálnak; éjjel megvilágíttatnak; az egész igen csinos városkához hasonlít. A városi épületek közzűl legtekintetesebb az úgynevezett terem vagyis fürdőház, melly a sétány szélén egy magaslaton áll; benne igen dúsan ékesített nagy terem van, 16 oszlopon nyugvó karzattal; más terem ebédlőűl szolgál, mellyben 200 ember elfér; továbbá még czukrász-

bolt, kávéház, tekéző, játszó és olvasószobák s egyéb helyiségek is vannak azon épületben. Más épület a városi étkező, hol pompás tánczteremet, tekéző- és étteremet és sok vendégszobát találunk. A magánosok épületei, 40-nél több, jelenleg részint már omladozó s elhagyott állapotban vannak. A völgy keleti végén csinos templom van; a városi étkező mellett pedig a már teljesen rommá lett színház áll.

A számos forrás közzűl négy be van foglalva s tetőzve; ezek leginkább ivásul szolgálnak s következők: a főkút, a sétányon a fürdőintézet közepén, 8 oszlopú szép pavillonnal; az orvoskút, amattól délre; a pezsgő vagy felső forrás, amattól éjszakra; végre Kéler kútja vagy az alsó forrás a völgy déli végén. Ez utóbbinak vize csakis szétküldésre szolgál, évenkint legalább fél millio üveggel küldetik szét. Ezeken kivűl három más forrás a fürdőkben szükséges vizet szolgáltatja. Mindezen források főleg szénsavas szikéleget és meszet, chlorkaliumot, chlornatriumot, szénsavas magneziát és vasélecset, jódnatriumot és igen sok szénsavat tartalmaznak.

A meleg ásványos fürdőkön kivűl 1839 óta hidegvízgyógyintézetet is tálálunk; ki savóval akar élni, azt is kap.

Kevés fürdő van, mellynek olly bájos vidéke, olly sok és szép sétánya, glóriette-je, pavillonja és egyéb látó- és mulatóhelye volna, mint Bártfának. Ha a szomszéd Kőhegy tetejére felkapaszkodunk, ott igen hideg és jóvizű forrásra akadunk s a legszebb messzelátást élvezhetjük. Ha a Breznik patak által öntözött völgyön felfelé éjszakra megyünk, az igen érdekes zborói vagy makoviczai várnak romjait találjuk, mellyek nem messze a galicziai határhoz, Zboró mváros déli oldalán emelkedő erdős hegynek csúcsán búslakodnak. E várat Serédiék bírták; Serédi Gáspár a hozzátartozó nagy urodalommal együtt I Rákóczy Györgynek 20,000 darab aranyért eladá. Ezóta a Rákóczyak egyik fényes lakhelye volt. Utóbb gr. Aspremontra szálla, ki Rákóczy Ferencz leányát elvette vala. Most a zborói urodalom a gróf Erdődy és Szirmay családok birtokában van. Zboró mvárosban két kastélyt találunk a felső bástyákkal van bekerítve s egy kéttornyú templomot foglal magában; udvarán kivűl 100 régi hársfa áll, Rákóczy György

L. Rohbock del.t Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt Fr. Hablitschek sculp.t

KASSA. KASCHAU.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

leveleit gyakran e szavakkal végzé: „kelt Zboróban a száz hársfa alatt.“ E várkastély most gr. Erdődyé. A másik kastély mellett szép angol kert terül.

Zboróhoz éjszaknyugatra, a Kőhegy keleti oldalán s a Laczkova hegy alján, az igen nevezetes czigelkai források buzognak fel, messzire hallható zörejjel. Ezek az égvényes konyhasós jódos brómtartalmú forrásokhoz tartoznak, aránylag igen sok szilárd alkrész van bennök. Csak egy forrás vize van használatban 1839 óta.

Kassa és környéke.

Kassa Abaúj megyének székhelye, a felföld legjelentősebb s hazánk egyik legszebb városa. Az újabb időben teremtett öt közigazgatási kerület közzül az egyik kassainak neveztetett, s a kerület polgári és katonai főhatóságai Kassán székeltek, kivevén a főtörvényszéket, mellyet Eperjesre tettek át, hol azelőtt a kerületi tábla is volt. 1860 jul. elsején a külön helytartósági osztályokat ismét egyesíték és Budára tevék át, 1861 oktober óta a közigazgatási kerületek egészen megszűntek, s a hajdani rend állíttaték vissza. Kassa Eperjeshez délre 4 mfldre van, a Hernád s az alább vele egyesülő Tarcza folyók által vizesített tágas völgynek éjszaki végén épült s három odalról részint szőllővel beültetett hegyektől környeztetik. Fekvése nagyon kies. Keleti oldalán, közel a városhoz, a Hernád folyik, melly a szőllővel beültetett dombcsoport alatt délkeletnek tart; éjszaknyugotról a hegyek közzől lerohanó Csermely éri a várost s két ágra oszolván az éjszakról délre elnyúló város közepén hosszukás szigetet képez, az alsó kapunál pedig ismét egyesül s azután a Hernádba ömlik. A Csermely keleti és nyugati részre osztja a várost, mellynek főutczája épen partjai mentén a felső kaputól az alsóig elhuzódik. E főutczában a város legszebb épületeit találjuk. Mindjárt a felső kapunál, a bal oldalon, 1726-ban épült katonalak van, odább következnek a

ferenczesek egyháza és kolostora, a jezsuiták hajdani egyháza és kollegiuma, mellyben most a k. akadémia és könyvnyomda van, a főőrhely, a városháza, a vmegyeház, a volt „Fekete sas"- vendéglő, melly 1849-ben börtönné lett, b. Luzsinszky háza, az utczasor alsó végén à polgári kórház. A másik oldalon a felső kapunál a fegyvertár van, odább következnek a katonai kórház, a katonai parancsnokság épülete, gr. Dessewffy és gr. Mesko házai, az orsolyaszüzek temploma és kolostora, a püspöki palota, gróf Forgács palotája, melly most Kassa legszebb magánháza. De az említetteken kivül sok más szép magánház is van. A főutcza közepén, a Csermelysziget felső végén Nepomuk János, azután a bold. szüz Mária díszes szobra áll, ezt 1776-ban b. Mednyánszky Pál kamaragróf állíttatá, 1850-ben mégújíttaták; azután nem nagy, de szép sétahely következik, ennek alsó végén a színház és kávéház áll, odább a terjedelmes piacz van, mellyen egy nagy torrony, sz. Urban tornya, a sz. Erzsébet tiszteletére épült székesegyház és sz. Mihály temploma áll, ennek déli oldalán ismét sétahely van. A főutczából több mellékutcza más utczákra vezet, melylyek amavval egyenközüleg futnak. Azokban is nehány nevezetes épületet találunk. A mészárosutczában a dömések temploma és terjedelmes kerttel környezett kolostora van, kelet felé a molnárutczában a diszes evang., odább éjszakra a reform. templom van. A város éjszaknyugati részében, a vársíkon túl, az új katonanöveldét találjuk, melly a most divatos modorban rakott terjedelmes szép épület. A nevezetesb vendégfogadók közzül az egyik a felső kapu felé a főutcza keleti oldalán, a másik az alsó kapu felé a nyugati oldalon, s a harmadik az alsó kapunál van. A szőllőkkel beültetett keleti hegysor kissé távolabb esik a várostól s a Hernádon túl vonul el éjszakról délre, ellemben a nyugati hegycsoport mindjárt a város mellett emelkedik s lejtőiről szép kilátás esik az egész városra és környékére. Több mulatóhelyet is találunk ottan. Éjszak felé a Rozáliahegy van, azután a szép Kalváriahegy, odább a Vargahegyecske s az Akasztóhegy következnek.

Az említett épitmények közzül különösen a sz. Erzsébetről nevezett székesegyház érdemel bővebb leirást, mert ez

L. Rohbock del. Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt Joh. Poppel sculp.

KASSAI FŐEGYHÁZ. DOM IN KASCHAU.

Lauffer es Stolp bizományában Pesten

hazánk legszebb s legnevezetesb gót temploma. IV Béla fiának Istvánnak felső Magyarország nevezetes részét, mellyben Kassa városa is volt, mint külön herczegséget adá. István Kassát különösen megkedvelé s 1261-ben a tatárjárás után ott megtelepedett thuringiai jövevényeknek a Hernád folyó és Csermely patak között elterülő földet Hradova hegyének egy részével ajándékozá, királysága első évében, 1271-ben, pedig Kassát a megyei hatóság s a katonáskodás terhe alól fölmenté s igy szabad várossá tevé. A thuringiai jövevények Erzsébet, IV Béla testvérje, régi hazájok 1235-ben szentté jelentetett herczegasszonya, iránt különös tisztelettel viseltethettek, István pedig ugyanazon Erzsébetet, ki nagynénje volt, bizonyosan szintén tisztelte. István tehát a Thuringiából ide szakadt kassai lakosokkal egyetértve megveté alapját a sz. Erzsébet tiszteletére épült kassai főtemplomnak. IV Béla idejében Honnecourti Villard, az akkoron igen híres franczia épitőmester fordúla meg hazánkban s alkalmasint ő készíté a kassai templom tervét, onnan van, hogy az a francziaországi Braine városában levő szentegyházhoz olly nagyon hasonlít. V István idejében a templomnak csak egy része készüle el, építtetése azután Róbert Károly és I Lajos idejében, különösen amannak lengyel származású neje s emennek anyja, Erzsébet, gyámolításával folytattaték, s nagyobb része 1330—1380-ig épüle. A templom épittetése harmadik korszaka a 15. századba, I Mátyás korába esik; ekkor elsőben a város költségén az éjszaki torony épüle, a Mátyástól kirendelt költségen pedig a déli torony, melly azomban sohasem épült fel egészen, a déli bejárás csarnoka s a szentségház rakatának. A templom egy része tehát s a hozzákapcsolt kórház már 1283 előtt megvolt. Legrégebben kiépített részei pedig az oltárhely s az ennek éjszaki oldalához közel fekvő két kiszökő építmény, mellyek most sz. István kápolnáját teszik, az alattok levő altemplommal együtt, melly azután sírboltul szolgált. Azután az éjszak és nyugat felé levő kapuk következnek, mellyek hihetőleg Róbert Károly neje Erzsébet költségén a 14. század első felében építtetének. A két meglevő homlokzat oromcsúcsai a 15. század végén Kromb vagy Krummholz által nagy részben megújíttatának, miután

Ulászló öccse, a lengyel Albert, Kassát vivatván azokat tetemesen megrongálta vala. Ugyanazon időben a templom boltozatai is megújíttatának.

A kassai templom csaknem egészen faragott kőbül épült, a jelképes kereszt alakját tünteti fel. Két tornya közzül az egyik csak a tetőig ér s a másik sem épittetett olly magasra mint eredetileg tervezve volt. A három kapu igen eredeti és szép, az ablakok, oszlopok, párkányzatok, oldaltámok a legjelesebb faragványokkal ékesítvék, a falak felső részét a fedél alatt áttört müvü kőkarzat koszorúzza. Legszebb részei a templomnak az oltárhely és az éjszaki kapuzat. Amaz gyönyörü egyszerüséggel a legnagyobb kecset, díszt és megható nagyszerüséget egyesíti; a tízszög öt oldalaival végződik, 50 lábnál magasabb ablakai között igen nyulánk és karcsú támok nyúlnak fel, mellyek egymás fölé emelkedő, s a mint magasabbra felszöknek, a legtetszetesb átmeneti vonalokkal mind beljebb vonuló, öt szakaszra osztott tornyocskákkal vagyis fialákkal ékesítvék. Az ablakok feletti diszes karzat az oldaltámok kinyúló hegyeivel mintegy koronát képez, s a kevéssé domború ékesítékek mintegy annak lefüggő szalagjai. Az éjszaki kapu képszobor befogadására való horonyt mutató s két gyönyörün faragott angyallal ékesített választékoszlop által két részre van osztva, zárkövéül igen szép wimperg szolgál, mellynek oromcsucsában az utolsó itélet van ábrázolva dombormüben, a wimperg körül négy, szintén domború képcsoport látható, mellyek sz. Erzsébet életéből jeleneteket ábrázolnak, felül pedig idvezítőnk a keresztfán látható. A kapu felső részén nagy ablak van, melly alatt és fölött egyegy karzat vonul el, a felső karzat fölött harangalakú czifrázatok s ezek között három alak láthatók.

A szentegyház belseje szintén igen díszes, öt hajóra van osztva, azért aránylag igen széles, ugyanis az egész templom 20 öl hosszú s 15 öl széles. Mindössze 27 ékes oltárt találunk benne. Müértők csak a mellékhajók gyámoszlopai s a boltozatok igen mesterséges, sőt részint bonyolódott gerinczezete ellen tesznek kifogást. De az oltárhely-bejárás bal oldalán levő, majdnem 60 láb magas s 5 emeletre osztott szentségházat mindnyájan dicsérik, mert ez mind alaptervére mind ékesíté-

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. J. Richter sculpt.

KATONANÖVELDE KASSÁN. MILITAIR ERZIEHUNGSHAUS ZU KASCHAU.

Lauffer és Stolp kiadmanyában Pesten

keire nézve remekmű s bizonyos tekintetben minden más ismert efféle építményt felülmúl. E szentségházat I Mátyás idejében Kromb István hazai művész épité föl, ki egy ideig a bécsi sz. István templománál is dolgozott. Igen nevezetes még a templom belsejében, jobb oldalán levő, toronyalakú lépcsőzet is, melly az egyház tetejére viszen.

Sz. Erzsébet temploma az idő viszontagságai folytán sok sérülést szenvedett, s a szükséges javitásokat vagy épen nem vagy roszúl tették meg. 1776-ban igen éktelen és rosz tetővel fedezteték be. Az alapos javitások és megújítások már elmellőzhetlenek, ezért 1856 decz. 23. a városi tanács azt végezé, hogy a székesegyház helyreállitására a városi pénztárból évenkint 6000 ft fordíttassék, továbbá egyesület támadt, mellynek tagjai magokat évenkénti adakozásra kötelezik. Azon egyesületnek már 240 tagja van, kik évenkint 2000 ftot fizetnek, azonfelül még 14,000 ftnyi összeget is gyüjtöttek. Végre az állami pénztárból is 5000 ft utalványoztaték, s a császárné 600 ftot ajándékozott a mondott czélra. Most tehát a kijavitásokhoz már hozzáláttak s legelsőben is helyes fedelet készítettek. Az épitkezések vezetésével eleintén Gerstner Károly volt megbízva.

Mindjárt Erzsébet temploma mellett egy más régi nevezetes építmény van, t. i. a sz. Mihály tiszteletére épült kis szentegyház. Ezt 1250 előtt kezdék épiteni s 1280 táján befejezék. Benne még számos kerekiv fordul elő, mindazáltal már az is szép gót modorban van épitve. Különösen kapuja, a homlokzatán levő toronyka, s hegyes gerelyivű ablakai igen ékesek. Az épület alatt majdnem ugyanakkora altemplom van, melly sirboltul szolgált.

Kassa intézetei közzül megemlítendők: a királyi akademia, mellyben azelőtt az összes felsőbb tudományok taníttattak, most pedig csak előkészítő, két évig tartó jog-tanfolyam van; a főgymnazium; a papnövelde; a nehány év előtt felállított reáltanoda; a kaszino; a takarékpénztár; egy könyvnyomda; három könyvkereskedés.

A felföldi nemesség nagy része rendesen Kassán lakik; a város népessége az 1851-diki népszámlálás szerint 13,034 lélekre rugott, ezek közt 4738 tót, 2904 magyar, 2592 német, 729

zsidó volt; vallásra nézve a többség r. kath., 1392 evang., 898 reform., és 113 görög egyesült. Az 1857-diki összeirás szerint a népesség 16,400-ra rúgott. Az alsóbb osztályok többnyire tótajkúak, a polgári rend magyar és német, a nemesség magyar. De különben az összes kassaiak magyar szelleműek, s 1860-ban a kassai városi tanács első volt, melly tárgyalásaiban hivatalos nyelvvé ismét a magyart tevé. Példáját azután a pesti városi tanács követé. A lakosok nagyobb része műiparral és kereskedéssel foglalkozik, kisebb része a föld- és szőllőmivelésből él. De a kassai szőllőhegyek még igen savanyús bort adnak. 1860 augusztusban a tiszai vasútnak Miskolcz és Kassa közötti része adaték át a forgalomnak, Kassa tehát most Miskolczon, Nyiregyházán, Debreczenen és Szolnokon keresztűl közlekedhetik vasúton Pesttel s illetőleg Béccsel.

Kassa területén hajdan két falu volt, Felső- és Alsó-Kassa, mellyeket II Géza idejében német jövevények szállának meg. Ezek IV Bélát a Sajó melletti szerencsétlen ütközet után vendégszeretőleg fogadák, ezért szabadságlevelet vevének tőle. A tatárjárás után új német jövevényck szállák meg a két falut, s V István új szabadságlevelet ada nekik. A két falu tehát egybeolvada s várossá lőn, melly már 1290 táján falakkal bekerítteték. 1283-ban Prényi a ferenczesek számára templomot és kolostort épittete Kassán, s ekkor már sz. Mihály temploma is állott, és sz. Erzsébet nagyszerű egyháza is épűle. III Endre halála után a kassai polgárok elsőben Róbert Károly ellenfeleinek részén állottak, de azután a királyt segítve trencsényi Csák Máté ellen harczolának, s Károly még 1342-ben is hálásan emlékezék meg hűségökről. Erzsébet királyné a templom építtetését gyámolítá s a városnak Forró helységet ajándékozá és Szántón némelly szőllőket. I Lajos a pallosi joggal ruházá fel 1346-ban, továbbá a lengyel és orosz árúkra nézve lerakodó joggal, valamint vásári szabadalommal is 1361-ben. Kassa tehát mindinkább gyarapodott s felső Magyarország legjelentősebb helyévé lett. 1422-ben új kőfallal keríttették be, 1441 óta a cseh Giskra bővítteté erősítvényeit. A csehek uralkodásának Kassán s általában a felföldön csak Mátyás vete véget. Ez Kassát többi közt 1458-ban pénzverési joggal ruházá fel, mely-

el azomban a város csak addig élt, míg a szomszéd Arany-kert bányái nyereséggel miveltettek. Ugyancsak Mátyás 1472-ben Kassának 10 évre elengedé a szokott adót, hogy azt a templom kiépítésére forditsa. Halála után a lengyel Albert vivátá 1490-ben a várost, de siker nélkűl. Ulászló azután gyakran fordúla meg ottan. A váczi békekötés értelmében a felföld nagy része s Kassa városa is Szapolyai Jánosnak engedteték át, ennek halála után özvegye és fia birtokában is maradt, mígnem a tett szerződés folytán Ferdinánd hatalmába kerűle. Ez tetemesen megszaporíttatá a város erősítvényeit, s kapitányai szerencsésen megvédék az erdélyiek megtámadásai ellen. Temesvár elbukása után Kassa a fő hadi kapitányság székhelyévé lett, majd a k. kamara is, melly 1557 óta a szepesi várban, azután egy ideig Csütörtökhelyen volt, oda költöze 1568-ban.

A hitújítás Kassán is gyökeret vere, s majdnem az egész község az új vallást vevé be. Ennek következtén a szellemi munkásság is új lendűletet vőn. 1600-ban könyvnyomda keletkezék, melly nagy tevékenységet fejtett ki. De már 1604-ben az ellenreformátio vevé kezdetét. Belgiojoso-Barbiano Jakab, kassai főkapitány, a mondott évnek jan. 6-kán Rudolf parancsából a főegyházat, mellyet a helybeli polgárságnak a hitujításhoz állása óta az evangelikusok használtak vala, fegyveres kézzel elfoglalá s az egri püspöknek és káptalannak adá által, kik Eger bukása óta Kassán székeltek. Valamennyi evang. lelkész kiüzeték a városból, s ennek 20 falva büntetésűl a polgárságnak eretnek tanokhoz s a főegyház birtokához ragaszkodásaért, a kincstár számára elkoboztaték. Hasonló más helyeken is történék. Erre Bocskay fölkelése következék, s Kassa már okt. 28. kapút tára Lippay Balázs hajdúi előtt, nov. 12. pedig birája, a költeményeiről elhíresűlt Bokácz János, a tanács s az összes polgárság Bocskayt ünnepélyesen a városba vezeték. Ez kivivám a vallási és állami szabadságot 1606 decz. 29. Kassán meghalálozék. Kassa a következő fölkelésekben is nevezetes szerepet vitt, mert kulcsa volt a felső megyéknek s a császáriak elleni hadműködés sarkpontja. Bethlennek 1619 szept. 5 hódola meg, ekkor a támadt zavarban két

jezsuita s velök egy kanonok megöleték. Bethlen azután gyakran mulata Kassán s 1626-ban fényes menyekzőjét is ott üllé brandenburgi Katalinnal. Halála után Kassa ismét a császár birtokába kerűle, de már 1644, marcz. 12 Rákóczy Györgynek hódola meg, miután Forgács Ádám, nem levén semmi ereje, melly mellett keménykedhetnék, s a lakosság is ellene fordulván a várost általadta vala. Eszterházy Miklós nádor s Puchaim cs. hadvezér ugyan nemsokára Kassa alá szállának, de két hétnél tovább tartott vivás után kénytelenek valának Eperjesre, s miután itt be nem bocsáttattak, Sárosvár alá menekűlni. Rákóczy azután több izben gyűlésezett Kassán, mellyet 1648-ban történt haláláig birtokában megtartott. Ezután Kassa 1670-ig meglehetős csendességben maradt. De ekkor német őrség veteték a városba, s Spankau, a felső magyarországi főkapitány, azonnal elfoglaltatá az evangelikusoktól a főegyházat. Majd a reformátusok templomát is elvevék s 1696-ban az orsolyaszűzeknek adák át. A jezsuiták templomát és kollegiomát II Rákóczy György özvegye Báthori Zsófia és fia kezdék épittetni, I Lipót azután a Kisdy Benedek volt egri püspök által 1657-ben megalapított akademiát bizá rájok. Keczer Sándor és hitvese 1713-ban új alapítvánnyal szaporíták s jezsuiták jövedelmeit, kik III Ferdinándtól a mislei prépostságot is kapták vala. Az ellenreformatio tehát mind nagyobb előmenetelt tőn; 1700-ban a dömések egyháza és kolostora is helyreállíttaték, miután vagy 100 évig elhagyatva s pusztán állott vala, mert a patyolatos szerzet és cseribarátok már 1556-ban költöztek ki a városból. Szentiványi László kamaragróf és báró Szentiványi János a jezsuiták számára könyvnyomdát alapitának meg, mellyet a lőcsei és bártfai nyomdákból kerűlt betűkkel fölszerelének.

A belvillongások még újúj lobbot vetettek. A kassai főkapitányok közzűl némellyek nagy kegyetlenkedéseket követének el, igy Kopp 100 embernél többet ölete meg Kassán és vidékén borzasztó kegyetlenséggel. A kuruczok, amikor lehetett, megtorolák. 1682-ben Tököly török segítséggel foglalá el Kassát, Kaprára vissza akará venni, de hiában lődözteté a várost, ez csak akkor adá meg magát, midőn megtudá, hogy Tökölyt a

törökök elfogták. Nemsokára II Rákóczy Ferencz hódoltatá meg a felföldet s 1704-ben Kassát is. Végre a szatmári békekötés után ismét a császári hadak szállák meg.

Kassa azon háborús időkben igen nevezetes erősség volt. Régibb erősítvényeit II Ferdinánd és I Lipót újakkal bővítteték, Bethlen és Tököly szintén sokat tőnek a város megerősítésére. Kerítőfalain kivül tehát számos ágyutelepe, földgátja, árka és bástyája volt, I Lipót még külön fellegvárat is építtete. Ezt III Károly széthányatá, azután lassankint a többi erősítvények is elenyésztek, s most már csak a bel- és külvárosok között elterűlő, még be nem építtetett vársík emlékeztet a hajdani erősségre.

Az egri püspök a káptalannal együtt Kassáról kiszorúlván Jászóra költözött vala, de 1650-ben ismét Kassára vevé magát, s innen csak 1724-ben költöze végkép eredeti helyére Egerbe. 1804-ben Kassa is egy r. kath. püspök székhelye lőn, az új kassai püspökség megyéje az egri egyházmegyéből szakíttaték ki. A jezsuiták eltöröltetése után akademiájok 1776-ban királyi akademiává lőn, e mellett főgymnazium is felállíttaték, volt nyomdájokat Landerer vevé meg. 1781-ben a színház épűle, mellyben rendesen német szinészek játszanak; de gyakran magyar társulatok is mulattatják a közönséget. Jelen századunk első tizedeiben Kassa a föléledő magyar irodalom egyik központjává lőn, s különösen gróf Dessewffy József mind az állami és társodalmi mind pedig az irodalmi téren nagy munkásságot fejte ki.

Még csak röviden megemlítjük, hogy Kassán 1564, 1674, 1702, 1712, 1795 és 1846 években nagyobb égések, 1679-ben pusztító halálvész, 1676-ki márcziusban nagy földrengés voltak. Végre 1848 és 49-ben Kassa közelében két ütközet esék, Schlik cs. hadvezér mindkétszer szétveré a magyarokat.

Kassa szép vidékén sok kirándulási és mulatóhelyet találunk. A közel Hernád partján fürdő van. Ennél nevezetesebb a malomfürdő vagyis Bankó, melly Kassához éjszaknyugatra egy órányira, a Csermely patak regényes völgyében van, s szőllőhegyekkel és erdőkkel környeztetik. Ott vasas savanyuforrások vannak, de a fürdő leginkább csak mulatóhelyűl szol-

gál. Ellemben a Kassához 3 órányira éjszakkeletre, fasorokkal és sétányokkal szegett kies völgyben levő ránki vagyis herlányi fürdőt betegek is szokták fölkeresni. E fürdőhely a peklini kincstári urodalomhoz tartozik, s 1858 óta a kincstár sokat tett annak felvirágoztatására; a vendégek számára két csinos új épületet rakata s a régit kijavíttatá. Ezeken kivül sok magános embernek is vannak ott kisebb nagyobb kiadó házai.

Harmadfél mfldre nyugatdélnyugatra Kassához Jászó mvárost találjuk a Bodva regényes völgyében, 1600 lakossal s a premontréiak híres prépostságával. Közepett a sz. János tiszteletére épült igen díszes szentegyház van, kettős toronnyal s kupolával. A templom belseje igen fényes, hét oltára márványból készült, s mindenik oltár előtt alabastromból faragott két szentnek szobra áll; a kupola belül szép festvénnyel ékeskedik. A templom jobb oldalához a prépost lakja, bal oldalához pedig a kanonokrend kolostora csatlakozik. Mindkét épület díszes. A kolostorban gazdag könyvtár van; a prépostság levéltára még gazdagabb és nevezetesebb, mert ott, mint egykor hiteles helyen, a régi időtől fogva mindenféle oklevelek gyűltek össze. E terjedelmes építményekhez nagy kert csatlakozik. — A prémontréiak jászói prépostsága Kálmán és II Béla által alapíttatott. A tatárok feldulák s elpusztíták, IV Béla helyreállíttatá s az elégett okleveleket is megújítá 1255-ben. I Károly Jászó mellett egy sziklahegyen várat épittete, ezért a helység Jászóvárának is neveztetett. A csehek e várat hatalmokba ejték, a kassai polgárok elvevék tőlük s le akarák rombolni, de László 1456-ban letiltá őket szándékuk végrehajtásától. Nemsokára ezután a jászói vár csakugyan széthányaték, s most márcsak némi maradványait láthatni. 1436-ban Szaniszló prépost a kolostort is megerősítteté tornyos falakkal. Az újabb időben Jászó sokféle viszontagságokat ért; 1619-ben Szécsy György, Bethlen egyik hadvezére, által forgattaték fel. II József eltörlé a prépostságot, de Ferencz megint helyreállitá.

A jászói vár előtt a Kőszálnak nevezett meredek, százöles sziklafalak emelködnek a Bodva vize felett, e sziklák a gömöri jurahegylánczolatnak végét képezik, magasságuk közepében a jászói vagyis kőszáli barlangnak keletéjszakra eső nyi-

lása van. E barlangot a prémontréi kanonokrend volt főnöke, Richter A., 1846-ban tetemes költséggel járhatóvá tételé; azelőtt csak nagy bajjal lehetett benne előremenni. Mert iránya inkább függőleges, s több emeletben terjed a mélységre; még 18 ismeretlen ága van, mellyekben a víz, kőhalmazok, agyagtorlódványok vagy űrszűkülés miatt nem lehet tovább jutni; megjárható része tekervényeivel együtt valami 130 ölnyi hosszúságú. Menetei keringők, vakkémény- vagy kútalakúak, vagy szédítőleg magas és keskeny sziklahasadékokból állanak, többnyire lejtős, sőt meredek fenekűek, azért a jászói barlang inkább félelmet és borzalmat gerjeszt. Egyes részeiben, kivált az ugynevezett kis templomban s a szívkamarában, igen szép kőtej-alakzatok vannak, de általában nem olly tökéletesen alakultak, mint az aggteleki barlangban. A csepkövek inkább vastag lemezekben, borsós és szőllőszemű alakokban képződnek. A vidék lakói a régi időben a tatárok, törökök és más ellenségek elől néha e barlangba menekültek, s a nyilásánál levő falrom mutatja, hogy bejárását meg is erősítették. — Még meg kell jegyeznünk, hogy Jászó környékén jeles márványbányák is vannak.

Kassáról egy országút s most már vaspálya is a Hernád jobb oldalán Miskolczra visz, más országút a Tarcza s azután az evvel egyesült Hernád bal oldalán, a Sóvár felől délnek csapó trachithegyek nyugati szélén fut el Tokaj felé, s mind történelmileg mind földtanilag érdekes pontokat érint vagy közelít meg. A nem magas hegylánczolatból számos kúphegy válik ki, mellyeknek tetőit hajdan fényes várak koszorúzták. Ezek részint már teljesen elenyésztek, többnyire a 17. század belháborúiban forgattatának ki, s most már csak omladékaikat láthatjuk. Illy várromot a hegyeken át Sátoralja-Újhelybe vivő út közelében, a Várhegy keleti oldalán épült Nagy-Szaláncz falu mellett találunk. A szalánczi vár talán már Zalán idejében állott, talán az Aba véréből származott Somos nemzetség által építteték a 12. században. E nemzetség ivadékai a szalánczi várat egyéb abaújmegyei birtokaikkal együtt 1330-ban Drugeth Villermus szepesi és újvári grófnak nehány sárosmegyei helységért elcserélék. Drugeth roppant birtokait testvérjére

Miklósra hagyá s 1346-ban meghalálozék. Drugeth Miklós fimaradékai a 14. század végén kihalának, egyik leányivadéka, Anna, Telegdi Lászlóval kele össze. Szalánez tehát 1390 táján Telegdire, azután ennek vejére, a Bánffyak nemzetségéből származott Losonczy Lászlóra szálla. Míg a Losonczyakat uralja vala, a csehek által szállaték meg és dulaték fel, 1440 táján, de Losonczy Zsigmond által megújíttaték. Ennek halála után fiai Antal és István birták a várat; amaz I Ferdinánd főpohárnoka volt s 1551 táján hűtlen felesége Báthory Klára ösztönzésére meggyilkoltaték; emez akaratja ellenére temesvári főkapitánnyá lőn s a vár védelmében 1552-ben eleség. Fiúgyermeke egynek sem volt, Istvánnak egyik leánya, Anna, ghimesi Forgács Zsigmond neje, szintén magtalanul múlék ki. Rudolf tehát 1601-ben Forgács Zsigmond érdemeit a kihalt Losonczyak birtokaival jutalmazá meg. Ezen Forgács özvegye Szalánczot más birtokokkal együtt Bethlen Gábornak zálogosítá el, de fiai Ádám és Zsigmond visszaválták. Ezek bírták, midőn Rákóczy György feltámada és Szalánczot elfoglalván minden javaival együtt feldulá 1644-ben. Hogy a vár az előtte való évben jó karban volt, kitetszik a várúr által a várnagynak adott utasításokból. A vár alatt kastély is volt. Helyreállván a béke, a szalánczi vár ismét megújíttaték, de 1678-ban Tököli Imre hatalmába esék. A következő évben a császáriak a vár visszafoglalásához készültek, ekkor Tököly emberei felgyujták s odahagyák. Ezóta pusztán áll, omladékaiból 1825-ben gróf Forgács József csak egy tornyot állíttata helyre. — Ha a Tokajnak tartó úton délfelé megyünk, nemsokára a Kassához 3 mfldre levő Alsó-Kéked falut érjük, mellynek keleti oldalán két langymeleg kénforrás mellé épült nyájas fürdőhelyet találjunk; birtokosa Melczer András cs. k. altábornagy. Kékedhez keletre, a hegység keleti oldalán elvonúló völgyben, Füzér, délnyugatra pedig Újvár helységek vannak; mindkettőnek hajdan vára volt, mellyek már egészen elpusztúltak; Újvárt, mellyről a megye nevét vette, Aba Sámuel, sz. István utódja, rakatá. Délre folytatván utunkat, Göncz hajdan nevezetes s most is csinos mvárosba jutunk, mellynek valami 3240 reform., 1400 kath. s összesen 5000 lakosa van. Hajdan a reformáltaknak

virágzó tanodájok volt Gönczön, s egyik papjok, Károlyi Gáspár, a biblia magyar fordítását készíté, melly először 1589-90-ben a szomszéd Visolyban nyomaték ki, s melly most is közhasználatban van. Göncznek hajdan nevezetes vára is volt, de ez már régen elpusztúlt; terjedelmes szőllőhegyein a hegyaljaihoz hasonló bor terem. Keletre, a hegyek közt, a régi Amadévára állott, ez is már egészen elpusztúlt; éjszakkeletre a földtani tekintetben igen nevezetes Telkibánya van, mellynek határában arany, ezüst és vasbányákat találunk. Az aranybányák a 17. században gazdagok voltak, de azután beszakadtak s elhagyattak; újabb időben ismét mivelés alá vétettek, nem igen nagy sikerrel. Telkibánya környékén a trachitképződmények uralkodnak, s az arany és ezüstérczek is azokban fordúlnak elő; a szilárd trachiton kivül sokféle trachitos torolványokat, tajtkövet, malomporfirt, gyöngykövet, opált találunk; a falu déli oldalán levő Cserhegy-farka nevü hegy merő héjas gyöngykőből áll, s ott a gyöngykő-képződményben a mexikóihoz hasonlító narancssárga és szürkés viaszopál is előfordul. —

Utunkat délre folytatván Visoly faluba jutunk, mellyhez keletre Mogyoróska és Regéczke között, a Szarkóhegy nyugati oldalán fölmeredő hegytetőn, a regéczi várnak omladékait találjuk. E régi várat és javait Zsigmond 1411-ben a szerb Brankovich Györgynek, Mátyás pedig Szapolyai nemzetségnek adományozák. I Ferdinánd Szapolyaitól elvevé s Tokajjal együtt Serédy Gáspárnak adá. Az idétt Alaghy János mint regéczi várnagy igen serénykedék a Szapolyai-párt ellen: saját költségén katonákat szede s a felvidéki várak oltalmára a magáéból valami 18,000 ftot költe. Ugyancsak ő Serédy Gáspár Veronika leányát vevé feleségül. Ferdinánd tehát 1560-ban neki és rokonainak, Alaghy György és Menyhértnek, adományozá a regéczi és tállyai urodalmakat. Később a regéczi várat Eszterházy Miklós nádor birta, 1644-ben Rákóczy György hadai megrohanták s elfoglalák. III Ferdinánd azután a regéczi, tokaji és tarczali urodalmakat Rákóczy Györgynek adományozá 1645-ben örök jogon. Rákóczyék igen fényesen helyreállíták a regéczi várat. Darab ideig Tököly Imre birá a Rákóczyház várait és urodalmait, miután 1681

jun. 15. Zrinyi Ilonával kelt vala egybe. Azután Regécz s a többi jószágok ismét II Rákóczy Ferenzre szállának, később Regéczet a k. kincstár foglalá le, végre századunk elején herczeg Bretzenheim nemzetségnek adományozák. A várnak egykor erős és pompás épületeiből csak omladékok maradtak meg.

Visolyhoz délre egy mfldre Boldog- vagy Bodókővár festői maradványait találjuk, hosszukás kúphegy tetején. Kőfalainak és épületeinek egy része még fennáll. Nem tudjuk, e vár ki által s mikor építteték; némellyek szerint már a tatárjárás idejében állott, s a környék lakosai a tűzzel vassal pusztító ellenség elől benne találának ótalmat. Nemcsak kőfalai, de a sziklába vájt keskeny járásai és földalatti kamarái is ótalmat nyujtottak. A 17. században Boldogkővárnak is nevezetes szerepe s a szomszéd Regécczel majdnem egyenlő viszontagságai voltak. Hajdan a Palocsai és Horvát nemzetségek bírták, azután Szelepcsényi György esztergomi érsek vevé zálogba, később egy részét az esztergomi káptalan, más részét pedig a lőcsei jezsuiták birták. Ezek utóbb kifizeték az esztergomi káptalant, s így a várat és javait egészen ők bírták a 18. század elejétől fogva. A várnak ekkor még megvolt épületeit gabnatárul használták. A jezsuiták eltöröltetése után Boldogkő a kincstárra szálla, s ez Péchy úrnak 80,000 ftért eladá. — A vár alatt délkeletre levő Boldogkő-váralja magyar-orosz mváros, mellyet csinos úri lak és kert ékesít. A vidéken igen híres bor terem, s a várnak egyik része szőllőtőkékkel van beültetve.

Odább délre Szántó mvárost találjuk, mellyben különösen sok zsidó lakik, s melly terjedelmes szőllőhegyén jeles bort termeszt. Szántóhoz délre másfél óranyira, már Zemplén vmegyében, Szerencs mváros van, mellyben valami 2200 lélek lakik. Ez igen régi helység, neve már Béla névtelen jegyzőjénél előfordúl. Szerinte Árpád azt két kún vezérének, Ednek és Edömérnek ajándékozá. Későbben Szerencs a Monaki nemzetség birtokába juta, ez pedig sz. Benedek szerzeteseinek ajándékozá, kik itt apátságot szerzének, mellyhez Új-Őr vagy Ingvár helység is tartozott. Ez most puszta s a szomszéd Monak faluhoz tartozik. 1556-ban Némethy Ferencz a kolostort elfoglalá s az

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G.G. Lange in Darmstadt. A. Fesca sculpt.

BOLDOGKÖ-VÁRALLIA. BOLDOGKÖ VARALYA.

Lauffer és Stolp kizomeinyában Pesten

apátot kiűzvén erős várat csináltata belőle. Némethy Ferencz eleste után Szerencs Ferdinánd király birtokába juta; 1583-ban Rudolf király azt az egri kapitány Rákóczy Zsigmondnak zálogosítá el, s ettől fogva a Rákóczyak bírták, kiknek családi sírboltja is ott volt. A Rákóczyak ez ősi fészkét 1644-ben Eszterházy Miklós nádor és vezértársai ostrommal megvevék, ez alkalommal az idegen zsoldosok a sírboltot is feltörék, Rákóczy György fejdelem atyja tetemeit a város egyházából kihányák, a sírokat és koporsókat ékességeiktől megfoszták. Ezért megtorolásul Rákóczy György Eszterházy várát, Regéczet, dúlatá fel. II Rákóczy Ferencz elhagyván hazáját elveszté jószágait, de húgának, Juliannának, kit gróf Aspremont vett vala feleségül, meghagyattak az őt illető javak. Szerencsnek fele tehát Aspremontra, azután örökösére gróf Erdődyre szálla, másik felét pedig egymásután gróf Illyésházy, herczeg Grassalkovics, Szirmay Tamás és Almásy bírták. A régi várnak főépülete még most is áll s Almásy derék kastélya; ellenben a belső vár másik része, melly gróf Erdődyt illeti, már elpusztúlt vagy magházul szolgál. Hajdan a síkságban fekvő várat széles és mély árok övedzé, a kapu előtt, az árok partja mellett délfelől a posványok által környezett külső vármüvek voltak. A vidéken sok melegforrás van, a szomszéd Előhegyen és Berkeczen pedig jó bor terem.

A Tisza völgye.

Szerencsről Tokajba, a Tiszához, a legsajátabb magyar folyóhoz fordulunk, melly a magyar nagy síkságot szeldeli. Ezt már megismertettük s itt csak a Tiszavölgy legnevezetesb helységeit fogjuk megérinteni. Tájképi tekintetben a Tisza felső folyása s mellékfolyói sokkal érdekesebbek, mint annak alsó, egyhangú, völgye.

Tokaj mváros Zemplén megyében a Tisza és Bodrog összefolyásánál, egy tetemes magasságú, köröskörül szőllővel beül-

tetett, hosszukás, kúphegy keleti tövénél s jobbára a Bodrog partján terűl el, hosszú vonalban. Elég rendetlenűl épűlt és szemetes városka, 3500 lakossal, kik között aránylag sok izraelita van. Hajdani híres vára azon földcsúcson állott, mellyet a Tisza és Bodrog összefolyása alkot; most már kevés maradványa látható. Az egyesűlt folyón két híd viszen át; az egyik már régebben állott, a vasútihíd néhany év előtt készűlt el. E hidakról szép kilátás esik Bodrogközre, az éjszak és nyugat felé huzódó hegysorokra, s másfelől a nagy síkságra. Tokaj a legújabb időig nevezetes eseményeknek színhelye volt, de világra szóló hírét leginkább a határában és vidékén termő nemes bornak köszönheti. E bor az úgynevezett Hegyalján terem, mellyet a Sóvár felől délre és keletre vonúló trachit hegység végső ágazatai képeznek, s mellynek délkeleti végfoka a hatalmas tokaji hegy. Az egész Hegyalja*) 14 négyszeg mfldnyi terűletet foglal el, hossza 6—7, szélessége pedig 3—4 mfld; terűletének körűlbelől egy harmada szőllővel van beültetve. A hegyaljai borokat rendesen tokaji boroknak nevezik, noha a legnemesebb borok Tarczal, Mád és Tállya határaiban teremnek. A közönséges asztali boron kivűl van máslás, aszú s az úgynevezett essentia. Hajdan a hegyaljai borral való kereskedés igen virágzott, egy 87 itczés átalag jó aszúbor 50—70 aranyon is kelt. Újabb időben részint a megváltozott kül- és belföldi államviszonyok; részint a termesztők s kivált a lelkiismeretlen kereskedők hibája miatt a hegyaljai bornak kelendősége nagyon csökkent. Egyébiránt a hegyaljai bortermés aránylag csekély, az évi termést egyremásra csak 12,000 akó aszúra és 6000 akó máslásra teszik.

A tokaji hegy nyugati oldalán Tarczalt találjuk, melly elég szabályosan épűlt városka. Odább nyugatra Zombor mvároska van, melly a 16. és 17. század zavarai alatt egészen elpusztúlt s csak 1732-ben kezde ismét épűlni és népesűlni. Zomborhoz éjszakra Mád esik, melly 4600 lakosaival már a nagyobb hegy-

*) A Hegyaljához a következő helységek számíttatnak: Tokaj, Golop, Tállya, Rátka, Ond, Mád, Zombor, Tarczal, Liszka, Erdőbénye, Tolcsva, Bodrog-Keresztúr, Zadány, Olaszi, Sárospatak, Sátoralja-Újhely, Kis- Tornya, mellyek mind Zemplénben vannak, s Szántó és Erdő-Horváthi Abaújmegyében.

aljai városokhoz tartozik; ott a szüret alkalmával népes tánczvigalmak szoktak lenni. Odább éjszaknyugatra Tállya van, 5300 lakossal s egy régi várnak omladékaival.

Tokajból az országút a Bodrog jobb partján viszen éjszak felé, Bodrog-Keresztúr és Liszka városkákat megérintve. Ez utóbbihoz közel egy kies völgy nyílik éjszaknyugatra, e völgyben Tolcsva mváros van, mellyet három oldalról szép hegyek környeznek, s mellyet Szirmay kastélya ékesít. Délnyugatra egy más egyenközű völgyben Erdőbénye van, mellyet kies erdők és szőllők környeznek. A helységtől délre, a völgy egyik tágulatában, mellyet bükkes erdő foglal el, csinos fa házakból álló fürdőhelyet és szép parkot találunk. Az erdőbényei forrás, melly a timsós gáliczos vizekhez tartozik, egy elhagyott ezüstbányából folyik ki. 1860-ban társulat keletkezék, melly az Erdőbényén egykor létezett bányászatot ismét megindítani akarja. Erdőbénye határában nevezetes ősvilági, kivált növényi maradványokat, s mindenféle érdekes ásványokat lelnek. Általában a Hegyalja földtani tekintetben is nagyon érdekes.

Tolcsváról éjszakkeletre menvén, Sárospatakra jutunk. E magyar mváros igen kies vidéken épült. Kelet és dél felé a Bodrog és Tisza által szeldelt végtelen síkság terül, nyugat felé szép alakú trachit hegység emelködik. A város két részből áll: Sáros-nagy-patak a Bodrog jobb, Sáros- kis- patak pedig annak bal partján van, s a két városrészt kőlábakon álló, 34 öl hosszú, fa híd kapcsolja össze. Patak hajdan várral megerősitett helység volt; a 15. században a csehek kezére kerűle, kiktől Rozgonyi Sebestyén, I Mátyás vezére, elvevé. Várát az urodalom későbbi birtokosai közzűl kivált I Rákóczy György öregbítteté és emelteté nagy díszre. I Lipót király 1702-ben a város erősítvényeit s a várat széthányatá. Jelenleg a sárospataki várból még egy magas négyszegletű épűlet áll, mellynek három szögletén egyegy rovátkos bástyatorony emelkedik; a negyedik torony már leomlott. Ezen kivűl még sok omladék látható, a Bodrog partján pedig a város kerítőfalának maradványa huzódik el. A vármaradvány a város déli végén van, hozzácsatlakozik az új várkastély, mellyet herczeg Bretzenheim

rakata, ki századunk elején a pataki urodalmat a k. kincstártól szerzé. Az új kastély terjedelmes s mind kivülről mind belülről igen szép épület; szögletein rovátkos, kerek tornyok emelködnek, oldalain több ablakerkély dudorodik ki. A kastély déli oldalán gyönyörű virágos kert terül, ehhez terjedelmes park csatlakozik, melly igen kellemes sétahelyül szolgál, s annál érdekesebb, minthogy itt is ott is a fák lombjai közzé rejtező rommaradványok Rákóczyék idejére emlékeztetnek. A pataki kastélyt és urodalmat most h. Bretzenheim Ferdinánd özvegye bírja, a város magát már 1836-ban váltá meg örökösen, 300,000 ftot fizetvén az uraságnak. A kastélytól éjszakra eső r. kath. anyatemplom a boldogságos szűz tiszteletére épült gót modorban. Három hajóra van osztva, a két oldalhajót hat-hat oszlop választja el a középhajótól. A város volt urainak tetemei e templom alatt porlanak, s benne több sírkő látható. Különösen jobb oldalában h. Bretzenheim Ferdinánd gót ízlésben készült síremléke ötlik fel.

A város éjszaki végén a reformált kollegium épületei vannak. 1860 jul. 8-ka nevezetes nap vala e főtanodára nézve, mert azon háromszázados létezésének ünnepét ülték az egész magyar nemzet általános és lelkes részvéte mellett. A sárospataki tanintézet első alapítója Perényi Péter volt, ki a mohácsi csatában elesett Palóczy Antal után szerzé meg a pataki birtokot. Hihetőleg már 1530 körül hivá meg tanítókúl Kopácsi Istvánt és Sztáray Mihályt. Perényi Gábor, Péternek fia, a sárospataki oskolát 1550-ben kollegiummá emelé, adván neki jövedelmet, hogy Kopácsi vezérlése mellett a latint, görögöt és theologiát taníthatják vala. Perényi Gábor meghala 1567-ben, még pedig örökös nélkül, a pataki birtok tehát a k. kincstárra szálla, de Miksa király 1569-ben helybenhagyá a Perényiféle adományokat és segedelmezéseket. A kincstártól ruszkai Dobó Ferencz szerzé meg a pataki birtokot, s az 1602-ben tett végrendeletében, mellyet Rudolf is megerősített, meghagyá a pataki schola-mestereket és deákokat eddigi jövedelmeikben. Dobó Ferencz fő örököse az ő mostoha leánytestvére Perényi Zsófia lett, ki a k. kincstárnak 100,000 ftot fizetvén, Patakot is birtokába vevé. Egyik férje vala kevendi Székely, kitől való fia

Jakab 1607-ben örökle Patakot, de már két év múlva sírba szálla. Halála után Serkei Lórántfy Mihály szerzé meg a pataki urodalmat s tartá 1619-ig. Ennek egyik leánya, Zsuzsánna, I Rákóczy Györgyhöz mene férjhez, s igy Rákóczy lett Patak urává, ki 1630 óta mint erdélyi fejdelem annak leghatalmasb védője és pártfogója volt. Halála után fia, II Rákóczy György lőn fejdelemmé. De Lórántfy Zsuzsánna kisebbik fiával Rákóczy Zsigmonddal Patakra vevé magát, hol egész haláláig, 1660-ig, maradt. Ezen 12 év a pataki főtanodának aranykora volt. Zsuzsánna 1650-ben a híres Amos Comeniust hivá be Németországból, hogy Patakon az új tanmódszert meghonositsa. Ugyancsak akkor könyvnyomdát állita, az épületeket kiigazíttatá és újakkal szaporítá, sok ifjat külföldi akademiákra járata maga költségén s a tanoda jövedelmeit új adományokkal növelé. Kisebbik fia Zsigmond különösen a könyvtárt nevelé. Comenius már 1654-ben bucsuzék el Patakról, hat tanárt hagyván a főtanodában. De ennek sorsa csakhamar roszra fordúla. II Rákóczy György özvegye, Báthory Zsófia, Ferencz fiával együtt elhagyá a reformált vallást s vakbuzgósággal üldözé birtokain a protestánsokat. 1671-ben a pataki kollegiumot a jezsuiták foglalák el, s a reformátusok csak 11év múlva nyerheték vissza. A jezsuiták még 1711—1714-ig is azon törekednek vala, hogy kezeikre kerítsék a tanodát, de hiában. A pataki főtanoda fejdelmi pártfogók nélkül maradt ugyan, de védői és gyámolitói mindig voltak, s igy folytonosan emelkedék s a nemzeti mivelődés és magyar tudományosság igen nevezetes tényezője és terjesztője volt. 1793 óta a bölcsészeti és theologiai tudományokon kivül a hazai jogot is tanították benne. A pataki főtanoda 1850 óta is nagy munkásságot fejte ki s az önkormányzást mind végig híven megőrzé.

Sárospatakhoz éjszakra másfél mfldnyire **Sátoralja-Újhelyt**, Zemplén megye fővárosát, találjuk. Ez a Ronyva patak mellett van, melly keleti oldalán folyik el; nyugati oldalán szép alakú trachithegyek emelködnek, az egyiket alakja miatt Sátorhegynek nevezik s erről vette jelzőjét a város. A magyarok bejövetelekor Újhelyt egy kún vezér vevé birtokába, Kálmán király 1110-ben az Apuliából ide szakadt Ra-

toldo grófnak adományozá. A régi helységet a tatárok feldulák, s a mostani város csak 1250 óta kezdett épülni. Herczeg Koriatovics, I Lajos idétt, orosz jövevényekkel népesíté meg s a várhegyen egy várat építtete. Zsigmond Perényi Jánosnak adományozá Újhelyt, későbben a sárospataki várhoz kapcsolták. — Újhely hosszan myúlik el a hegyek alján, s messziről, különösen keletről, tekintve a mögötte emelkedő, kúpdad hegyekkel szép látványt nyujt. Mindinkább csínosodó, de még elég rendetlenül épült és szemetes város. Főterén a katholikusok nagy temploma, oldalt a kissé alacsony vmegyeház van. Több más templomot s két csínos kápolnát is találunk benne. Lakosainak száma valami 8000-re rúg, kik nagyobbrészt magyarok.

Újhelytől éjszaknyugatra mintegy félórányira Bányácska nevű igénytelen kis falu van, melly fölött egy dombtetőn Kazinczy Ferencz háza áll, mellyet kis kert környez. Kazinczy, az új magyar irodalom alapítója 1759 okt. 27. születék Érsemjén biharmegyei helységben, később Zemplénbe költözött át s Bányácska fölött, az általa Széphalomnak nevezett helyen, élt és működött fáradhatlan szorgalommal. Érdemeit csak 1859 okt. 27-kén, az országszerte s különösen Újhelyben is lelkesen üllt Kazinczy-ünnepen méltányolák kellően. Az ünnepély alkalmával a magyar t. akademia elnöke által tett indítványára Kazinczy-alapítvány létesüle, melly részint az ünnepelt birtoka megtartására, részint ügyefogyott maradékai nevelésére rendelteték.

Újhelytől éjszakkeletre, a Bodrog és Latorcza összefolyásánál, Zemplén mvárost találjuk, mellynek kőfallal megerősített régi földvára őseink bejövetelekor már állott, kik itt megállapodván egy ideig mulatának s Zalán követségét is itt fogadák el. E vár hajdan a róla elnevezett megyének főhelye volt; 1263-ban más megyebeli várakkal együtt Miczbán birtokába kerüle, 1331-ben a koronára szállván Róbert Károly által Drugethnek ajándékoztaték. 1557-ben Perényi Gábor foglalá el, de Telekessy Imre cs. k. vezér közeledtére odább álla. 1632-ben a zempléni vár még épen állott, s Drugeth János abban üllé beigtatási ünnepélyét mint főispány. 1685-ben

Tököly által foglaltaték el, azután pedig lassankint pusztulásnak indult. A váromladék legnevezetesb része a templom, mellyet jelenleg a reformáltak bírnak, s mellyet 1628-ban Bethlen Gábor megujíttata. Hogy e szentegyház a régi vár maradványa, azt ódon külseje s kivált gót modorú ablakai bizonyítják. A templomot környező tér temetőnek használtatik, s ásás közben gyakran találnak benne régi hamvvedreket, korsókat és érmeket. Az erősség területén egy más templom is van, ez az óhitüeké s új építmény. A régi templom mellett bástyarom áll, mellyről a nép azt mondja, hogy török mecset maradványa.

Zempléntől délre, Bodrogközön, Nagy-Kövesd falu mellett egy más sziklavárnak omladéka látható. A kövesdi várat 1247-ben Roland nádor építteté, örökösei 1280-ban Miczbán fiainak engedék át, ezektől pedig Sóvári Sós György szerzé meg. Utóbb a csehek szállák meg, kik csak nyolczévi bitorlás után üzethettek el onnan 1459-ben. I Ferdinánd a kövesdi várat Serédi Benedeknek adományozá, miután azt 1558-ban Telekessy Imre Némethi Ferencz felkelő vezértől elvette vala. De a Csapi és Sós családok Serédi örökösei ellen pert indítának s ekkép újra megszerzék ősi birtokukat. Egyik ivadékuk, Sós György, a Wesselényiféle összeesküvésbe bonyolódván, vagyonvesztéssel lakolt, s Cobb császári hadvezér 1673-ban a kövesdi várat puskaporral fölvetteté. Mindazáltal Sós György özvegye, Barkóczy Éva, 1690-ben visszanyeré a kövesdi urodalmat s az elpusztult várat, halála után veje Klobusiczky Ferencz öröklé. Jelenleg a kövesdi jószágokat többen bírják. A sziklatetőn dőledező várrom még most is festői látványt nyujt, alatta új csinos kastély áll, odább a helység temploma látszik.

Nagy-Kövesdhez délre Karcsa falucska esik, a Karcsaér mellett. E kis faluban igen nevezetes templom van, melly hajdan a r. katholikusoké volt; s mellyet 1605-ben Alaghy Ferencz, Regécz ura, a reformáltaknak ada át. E templom nyilván román modorban van építve; elején négy négyszegletű gyámoszlop, nehány szoborművi alak, kissé nehézkes, kerekivű kapu s e fölött fülkeszerű oszlopos ívezetek láthatók. E homlokzat merő faragott kőből épült; egészen sajátságos látványt nyujt, de

korántsem olly szép mint a jáki vagy libényi román templomok homlokzatai. Hátulsó része állitólag régibb, mint az eleje. Nem tudjuk, hogy ki által s mikor épittetett a karcsai szentegyház; a rege a tündéreknek tulajdonítja építtetését. Zemplénhez éjszakkeletre Lelesz magyar mváros van, épen Bodrogköz éjszaki szélén. Itt a prémontréi rendnek régi híres prépostságát találjuk.

A Bodrog vize a Laborcza, Ung, Latorcza s Ondova folyók egyesüléséből támad. Az Ung vizénél, Leleszhez éjszakkeletre, Ungvárt, a róla nevezett vmegye fővárosát, találjuk, több mint 8000 magyar és orosz lakossal. E város az Ung vizének egyik ága által egymástól elválasztott két dombon épült s mindinkább csínosodó mezőváros. Keleti részén emelkedő, kelet és éjszak felől igen meredek, nyugat és dél felől pedig a nagy és kis Ung habjaitól locsolt sziklás hegyen a régi várnak maradványai terülnek el. Az ungi vár a névtelen jegyző szerint már a magyarok bejövetelekor állott; Álmos fejdelem megszállá, miután akkori urát Laborczát a róla nevezett folyónál a magyarok elfogták s felakasztották vala, s győzelmes hadával négy napi áldomást tarta, azután Árpádra ruházá a fejdelemséget. A 14. század elején Ungvárt Róbert Károly a Nápolyból eredt Drugeth nemzetségnek adományozá. Drugethék megerősíték és sok ideig nagy fényben tartották. 1564-ben Szapolyai Zsigmond János hiában vivatá a Drugethek által nagy gonddal és költséggel fentartott várat, végre 1684-ben Tököly Imre megvevé, később pedig I József hadai foglalák el és rombolák szét. Mária Terézia e várat 1776-ban az egyesült görögök munkácsi püspökének adományozá, ki azóta Ungváron székel. A várat papnöveldévé alakították át, a káptalan is ott van. De a mostani vár sokkal kisebb terjedelmű, mint a hajdani volt; ennek helyét mindazon épületek foglalják el, mellyek az odább nyugatra levő püspöki palotától kezdve keletre terjednek, vagyis a dombon levő egész városrész, mellynek éjszaki oldalán még több helyütt a várfal maradványa is látható. A püspöki palota s a mellette levő kéttornyú székesegyház hajdan a jezsuiták tulajdona volt; a munkácsi görög püspök Mária Terézia adományából bírja, nem rég a palotát egy szárnnyal megtoldatá s

L. Rohbock del. & sculp.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

MUNKÁCS VÁRA. FESTUNG MUNKATSCH.

mind azt mind az egyházat ékesebbre tétété. E püspöki templomon kivül még négy egyház van Ungváron. Díszesebb épületeihez tartoznak: a papí árvák konviktusa, a gymnazium, a nehány év előtt épült kétemeletes kórház, s kivált a két szárnynyal épült vármegyeház, melly a város nyugati dombján áll. Ungvárnak vidéke igen szép. Ha a régi várnak még meglevő bástyafalaira hágunk, gyönyörü kilátást élvezhetünk. Éjszak felé a hosszasan hullámzó mindinkább magasbodó, rengeteg erdőségekkel borított hegyeket s az ezek között elnyúló gyönyörű ungi völgyet látjuk, mellynek bal oldalán, meredek csúcsos hegynek tetején a régi neviczkei vár bús omladékai kandikálnak ki a sűrűségből; dél felé pedig az Ung vize csillámló kanyarúlatai által szeldelt, sűrű helységekkel s ittott festői erdőcsoportokkal borított síkságot szemléljük, mellynek nyugati láthatárán az újhelyi hegyek mint apró halmocskák kéklenek.

Ungvártól éjszakra két mfldnyire Szobráncz orosz-tót mváros határában, a trachitból álló Vihorlát hegység ágazatainak nyugati oldalán elterülő s a Horneja csermelytől nedvesített lapályon jeles fürdőhely van; közelében szép nyíresek terülnek. A szobránczi fürdő gr. Török Napoleon birtoka, hazánk leglátogatottabb fürdőihez tartozik. Az épületek elég csinosak s valami 100 jól felbútorozott vendégszobát foglalnak magokban. A források a földes konyhasós kénes vizekhez tartoznak. E fürdőből érdekes kirándulást tehetünk az éjszakra nyíló völgybe, hol Felső Remete falunál nagyszerű vasműhelyeket találunk; még odább éjszakra az ország határszélén emelkedő „Szninszki Kamen“ hegy keleti oldalán a regényes környezetű „Tengerszem“ van.

Ungvárról délkeletnek menve a terjedelmes szőllőhegyekkel környezett s jó asztali boráról híres Szerednye mvároson keresztül Munkácsra jutunk. E mváros Bereg megyében a Latorcza bal vagyis déli oldalán, igen kies vidéken épült. Szép kilátást élvezhetünk a Latorcza hídjáról, melly a város éjszaknyugati oldalán van, de még szebbet a Lovácska hegyről, melly a város éjszaki oldalán a Latorcza jobb partján emelkedik. Ha azon, felül kopasz, lejtőin pedig, kivált dél felől, szőllőkkel beültetett, hegyen állunk, akkor előttünk a sok

jegenye és másféle fák között félig elrejtett város terűl; ettől nyugatra az éjszakról délre lejtősödő, hosszukás kúphegy a híres munkácsi várral mered föl a síkságból, egészen magánosan; balra s a folyón innen elhuzódó hegyek egyikén, a Csernekhegy lejtőjén, a sz. Miklós tiszteletére épűlt vazulrendi görög kolostor mutatkozik; a városon túl délkeletre részint szőllővel beültetett, részint erdős, alacsony dombsor nyúlik el, mellyhez délre s nyugatra messzire terjedő sík erdőség csatlakozik, odább kisebb nagyobb hegysorok kéklenek; dél felé a beregszászi hegyek domborodnak a végtelen síkság szélén, mellyen kisebb nagyobb erdőcsoportok sötétlenek; nyugat felé az ungi hegyek kéklenek; végre éjszak meg éjszakkelet felé a munkácsi síkságot körszínileg bekeretező hegylánczok vonúlnak el. E mind magasabbra emelkedő hegyek közzé a Latórcza szép völgye nyílik, mellynek egyik tágulatában Podhering, Sz. Miklós s más helységek vannak. Munkács tehát három oldalról hegyekkel környezett síkságon terűl el; a város éjszaki oldalán a Gállishegy, Lovácska, Vereshegy, e mögött a magasabb Zsornóhegy, s a Csernekhegy emelködnek, ezzel átellenben, a Latorcza bal partján, a Szarkahegy van, melly a hegyek közzűl kibontakozó Latorczának mintegy kapuját képezi,

A város maga nem sok nevezetességet mutathat fel. Templomai közzűl a kath. plebániaegyház a gót építésre emlékeztet. A piaczon levő uraság kastély csak arról nevezetes, hogy hajdan Rákóczyék laktak benne. A több mint 4000 lélekből álló, mind nyelvre mind vallásra nézve igen kevert, lakosság többi közt szőllőmiveléssel foglalkozik s a Gállis-, Lovácska és Nagyhegyen igen jó bort termeszt.

A várostól minthegy 2000 lépésnyire nyugatra levő vár 286 láb magas kúphegy tetején épűlt; a hegy oldalai szőllővel vannak beültetve, alján házsorok és gyümölcsösök terjednek el, t. i. Palánka és Váralja falucskák. A vár felső területe 3873 négyzet ölet tesz. Maga a vár téglából boltozatosan épített, 5 öl mély, kettős sánczczal és nyolcz 7—9 öl magas bástyával van megerősítve, s a számos folyosókon kivűl 126 helyiséget, részint igen nagy teremeket és börtönöket foglal magában. A várkápolna az 1834-diki tűzvész alkalmával beége. A munkácsi

vár már hosszasabb idő óta csak állami börtönül szolgált, 1849-ben újra erősségül használtaték, de 1855-ben végkép kitörölteték a királyi várak sorából s jelenleg csakis fegyenczház.

A csernekhegyi vazulrendi orosz barátok kolostora régi várkastélyhoz hasonlít, némelly falai és magas bástyái mutatják, hogy csakugyan meg volt erősítve. A kolostor, melly 1766 óta épült, egyemeletes, az ebédlőn kivül 30 szobából áll, a kerítőfal nemcsak a kolostort és templomot, de a gazdasági épületeket és veteményes kertet is befoglalja. A templom kéttornyú és csínos, alapját Bacsinszky András munkácsi püspök 1798-ban veté meg.

Egy régi hagyomány szerint őseink Gácsországból a vereczkei szoroson s a Latorcza völgyén jövének be az országba s azután 40 napig megpihentek (889-ben). Főpapjok a magános hegyen telepedék le, mellyen most a vár van, fejdelmök pedig a Csernekhegyen üté fel sátorát. Reggel felkelvén Álmos az előtte elnyúló síkságot gyönyörködve nézdelé: ekkor észrevevé, hogy a magános hegy tetejéről sűrű füstfellegek szállnak fel. Legott száguldó csapatot külde oda, mert úgy vélte, ellenséges őrtüzet lát, de csakhamar arról értesüle, hogy a hegyen a főpap hálaáldozatot mutat be. Tehát maga is elmene az áldozat helyére, s ez annyira megtetszék neki, hogy ott a maga sátorát üté fel, a főpapot pedig a Csernekhegyre költözteté. A magyarok azután a magános hegyen egy várat építének, mellyet Munkásnak vagyis Munkácsnak neveztek el, mivel építtetése nagy munkába került, vagy mivel Gácsországból a hegyeken keresztül nagy vessződséggel jutottak vala a választott földre. Munkácsról Ungvár felé vonúlának; az így legelsőben megszállt földterület a fejdelem birtoka lőn. Salamon király 1064-ben Bereget több tiszavidéki megyével együtt Géza herczegnek adá. A 14. század elején Omode nádor és fiai, Róbert Károly ellenfelei, szállák meg Munkácsot, de a győzelmes király csakhamar ismét visszafoglalá. I Lajos a Kún László idétt Máramaros, Bereg és Ugocsa megyékben megtelepült oláhok vajdájának Bogdánnak és fiának Drágosnak adományozá. De ez utóbbi 1359-ben mindenestül fölkerekedvén, oláhjaival együtt Moldvába költözék. Lajos tehát Munkácsot s az

oláhoktól elhagyott földeket a hazájából számüzött Koriatovics Tódor litván herczegnek adományozá, ki azokat a Podoliából behívott 40,000 oroszszal megnépesíté. Koriatovics a várost kőfallal kerítteté be, a várat pedig egészen megújítá, bástyákkal s a sziklába ásott árokkal környezteté s udvarán 38 ölnél mélyebb kutat ásata. Ugyancsak ő 1360-ban a vazulrendi orosz szerzetesek számára a Csernekhegyen kolostort is építtete, mellyet gazdagon megalapított, míg neje a Szarkahegyen apáczakolostort rakata, melly már rég elpusztúlt. Koriatovics Podoliába menvén, 1365-ben megöleték, örökös nélkűl hagyott birtokai tehát ismét a királyra szállának, ki Munkácsot elsőben édes anyjának, aztán nejének adományozá. Zsigmond király Munkácsot sok más várral és jószággal együtt Brankovics György szerb fejdelemnek adá, cserébe Nándorfehérvárért és más határszéli birtokokért. Brankovics azomban a törökökkel czimboráskodott, Ulászló azért a munkácsi birtokot 1440-ben elvevé tőle s Dobónak, azután Palóczynak adá. Hunyady Janos Brankovicsnak egyéb magyarországi birtokait is lefoglalá, majd ismét kibékűle vele, de Munkácsot, Szatmár-Németit, Böszörményt, Nagybányát, Debreczent, Tokajt és Túrt nem adá neki vissza, hanem saját birtokaihoz kapcsolá. Munkács tehát Hunyady kezére kerűle, halála után özvegyére szálla. Utóbb Mátyás király fia János bírta 1494-ig. Hunyadyék alatt a város több rendbeli kiváltságban részesűle és szépen gyarapodék. II Ulászló alatt Munkácsnak több ura volt; 1514-ben a király el nem idegeníthetlen javaihoz kapcsoltaték, mégis II Lajos nejének adományozá. A Szapolyai és Ferdinánd között folyt háborúkban Munkács nagyon elpusztult. Szapolyai a várat tetemesen megerősítteté. Halála után a munkácsi uradalom a Martinuzzival kötött szerződés folytán Ferdinándra szálla, ki azt Petrovics Péternek adományozá; ennek halála után 1557-ben Izabella és fia János Zsigmond szállák meg, végre Svendi Lázár, Miksa király vezére, heves ostrommal megvevé, s Miksa 1569-ben Magócsy Gáspár beregi főispánynak veté zálogba 73,000 ftért. Rákóczy Zsigmond, Magócsy Ferencz mostoha és gyámatyja, 1591-ben még 82,350 ftot fizete a királynak, s ekkép Munkács az ő meg gyámfia közös birtoka lőn; kettőjök

halála után Magócsy Ferencz özvegyére, Dersfy Orsolyára szálla, ki azután Eszterházy Miklóssal kelt egybe. Ennek fia Eszterházy István II Mátyástól új adományt vett Munkácsra. A 17. század elején Magyarország nagy része, s egyebek közt Munkács is, Bocskai, majd Bethlen birtokába juta, ki azt II Ferdinándtól 300,000 ftért vevé zálogba. Bethlen halála után 1633-ban Munkácsot Rákóczy György és neje Lórántfy Zsuzsánna vevék zálogba 200,000 ftért, III Ferdinánd azután 1647-ben örökös joggal adományozá nekik.

A hitújítás Munkácson már 1523 óta terjedeze, Petrovics s utóbb kivált Rákóczy György ótalma mellett annyira meggyökerezék, hogy a r. kath. gyülekezet egészen megszűnt; az oroszok azomban tovább is a görög valláshoz ragaszkodtak. Rákóczy prot. tanodát alapított, mellyben felsőbb tudományokat is tanítottak; ugyancsak ő a várat helyreállítá s több új épülettel és védművel öregbíté. Az urodalom tisztei, ugy látszik, a csernekhegyi kolostorban székelő orosz püspökön némi hatalmaskodásokat követtek el, Rákóczy György, nem tudni mi okból, a püspököt 1640-ben elfogatá s a várba viteté, végre csak azon feltétellel ereszté ki, hogy javairól lemondva a kolostort örökre elhagyja. Parthenius püspökük alatt a görögök a római kath. anyaegyházzal egyesűlének 1649-ben. — II Rákóczy György szerencsétlen lengyel hadjárata után a lengyelek betörének s Munkácsot, Beregszászt 300 más helységgel együtt fölperzselék, lakosaikat felkonczolák vagy elszélleszték. Majd a tatárok is elpusztíták e vidéket. II Rákóczy özvegye, Báthory Zsófia, a protestánsokat összes jószágaiban kegyetlenűl üldözé, papjaik közzűl sokat a munkácsi várban kínoztata. Fia I Rákóczy Ferencz enyhíteni törekedett a protestánsok sanyarúságait, a Wesselényiféle összeesküvésben is részt vett, de anyja s a jezsuiták közbenjárása bocsánatot eszközölt ki számára. Rákóczy Ferencz fiatal özvegye, Zrínyi Ilona, gyermekeivel együtt férje kora halála után napájánál a munkácsi várban vonúlt meg. Utóbb Báthory Zsófia halála után Tököly Imréhez mene férjhez, s így 1682-ben ez lőn Munkács urává. Tököly azonnal helyreállitá új birtokaiban a prot. egyházakat. A császár ellen fölkelvén, a törökkel

szövetkezék s Bécs alá szálla. De a törökök ezen hadjárata szerencsétlenűl üte ki. Tököly azután 1685-ben Nagyváradon eddigi szövetségesei, a törökök által elfogaték s Drinápolyba viteték; nemsokára kiszabadulván, török segéllyel ismét az országba jöve, de híveinek száma időközben nagyon megfogyott vala, s a császári seregek mindenütt győzelmesek maradtak. Már csaknem az egész ország meghódolt, csak Munkács vára, mellyben Tököly neje, a férfias Zrínyi Ilona parancsolt, még folyvást daczol vala. A munkácsi vár akkor terjedelmes lápok és rengeteg erdők között állott, mellyek most kiszárítvák és kiirtvák, s hosszan elnyúló kőfal-övvel és mély csatornával volt körűlvéve. A palánk közepette meredek hegyen hatalmas kastély emelkedett, sziklába vésett árokkal; három erődből állott, mellyek árkokkal voltak egymástól különválasztva, de azonegy fal által bekerítve; mindhárom erődbe csak egy kapu, s ehhez keskeny szirtek közt kigyódzó ösvény vezetett. Caprara 5 hónapig vivatá e várat, de még csak Palánkát sem veheté meg, s végre kudarczot vallva elpironkodék. Zrinyi Ilona a vár dicső védelmeért a szultántól díszes öltönyt vőn ajándékul. De csakhamar az eperjesi mészárlásról elhírhedt Caraffa táborlá körűl Munkácsot. Ilona vitéz védelemre készűle, noha segélyt sehonnan sem nyerhetett, s noha már férje is lemondott vala a győzelem reményéről. Eleintén Caraffa sem boldogúlt a várvívással. Ekkor Ilona egy levelet vesz férjétől, mellyben ez felszólítja, küldjön egy papot Rómába s igyekezzék a pápa közbenjárását a császárral való kedvező kiegyezkedésre megnyerni, melly esetben ő kész volna a r. kath. vallásra áttérni. Ilona a titkos jegyekkel írt levelet titkárának, Absolon Dánielnek, adá át. Ez buzgó prot., de kislelkű és önző ember volt; a levél foglalatján elszörnyűködvén, Radics Endrével, a várnagygyal szövetkezik: megüzenik Caraffának, hogy a fejedelemasszonyt a vár átadására kényszerítik, ha bizonyos jutalmat várhatnak. Caraffa örömmel kap az ajánlaton. Az árulók nagyban vesztegetik az eleséget, egy részét el is dugdossák, azután bejelentik Ilonának, hogy már csak két hónapra való élelem levén a várban, ideje kedvező egyezésről gondoskodnia, nehogy majd feltétlenűl kelljen

meghódolnia. Ilona tehát alkudozásba bocsátkozik Caraffával: könnyező szemmel aláírja az alkut s 1688 jan. 18. átadja az olly sokáig vitézül védett várat. — Zrinyi Ilona gyermekeivel együtt Bécsbe viteték s az alku világos kikötései és saját tiltakozása ellenére az ottani orsolyarendi apáczák kolostorába záraték. Három hónap múlva a Tököly fogságába került Heister tábornokért szabadon bocsáttaték, s ekkor férjéhez Törökországba mene. Gyermekeit és javait Kolonics bíbornok gyámságára bízták, ki őket kolostorban nevelteté.

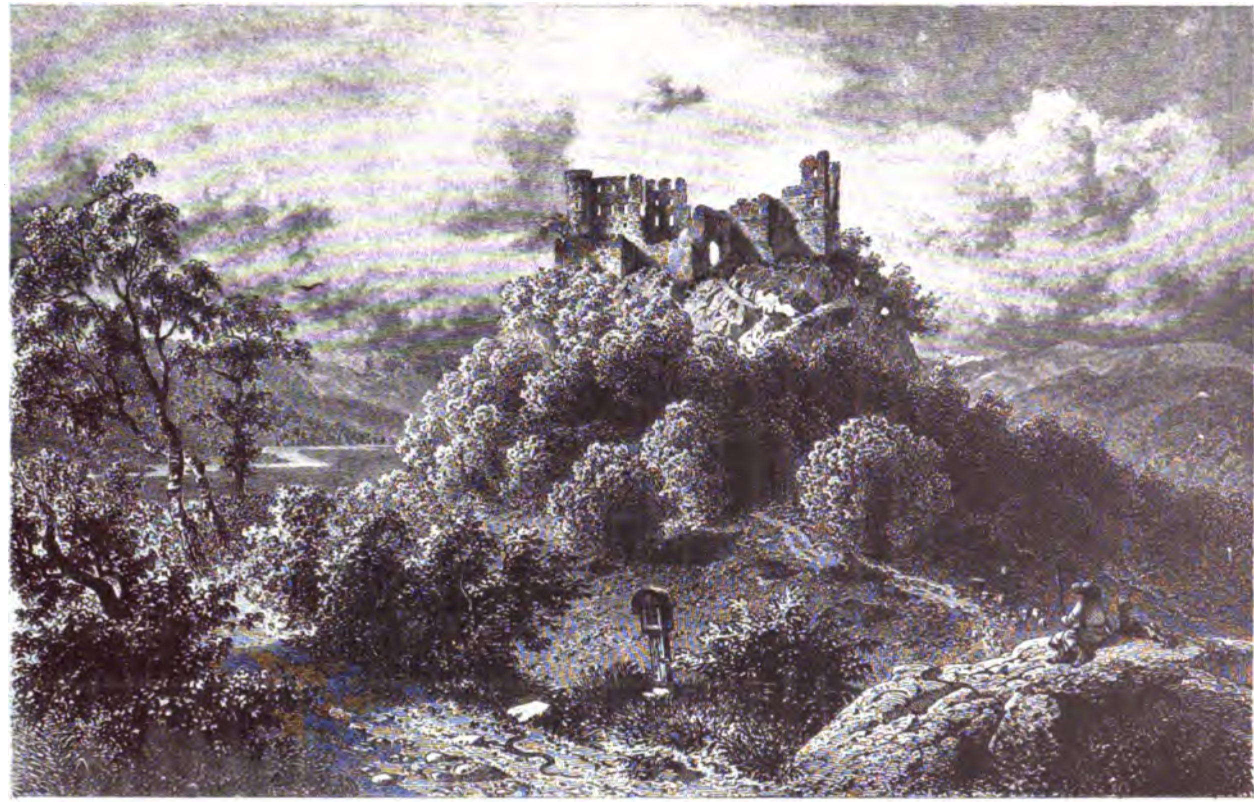
Munkácsra ekkor szomorú napok virradtak fel. A protestánsok ismét kegyetlenül üldöztettek, ugy hogy sokan közzülök elhagyák szülőföldjöket s kivált Erdélybe menekülének. Azalatt Zrinyi Ilonának első férjétől való fia, II Rákóczy Ferencz, felserdüle s megházasodván, sárosi jószágain élt megvonúlva. Mindazáltal a bécsi udvarnál gyanúba esvén, elfogaték. Börtönéből megszökvén, Lengyelországba menekűle, onnan némi katonasággal 1703-ban Beregbe jöve, hol a sok zaklatás miatt fölkelt nép már réá várakozott. Munkácson ősi kastélyába szálla, de csakhamar a véletlenül megérkezett császári katonaság lepé el a várost s bekeríté a piaczon levő kastélyt. Rákóczy csak nagy ügygyel bajjal menekülhete az ország széleire a rengeteg erdők közzé. Itt Bercsényi csapatával egyesűle s azután ismét Munkács alá szálla. Most nemcsak a várost, de a várat is megszállá s innen mindenfelé terjeszkedvén, az ország nagy részét meghódoltatá. De szerencséje csak 6 évig tartott. A trencsényi és romhányi ütközetek után csüggedő hívei lerakák a fegyvert s 1711-ben békét szerzének a császárral. Rákóczy el nem fogadá a békekötés feltételeit s Lengyelországból Franczia-, azután Törökországba bujdosék, hol mint anyja és mostohaatyja meg is halt.

A munkácsi birtokot 1762-ben a császár gróf Schönborn mainzi érsek és választófejdelemnek adományozá, még pedig a sz. miklósi urodalommal együtt; de a vár ezentúl királyi birtok maradt. A munkácsi és sz. miklósi urodalmat most is Schönborn grófi család bírja; területe valami 42 négyszeg mfldet tesz.

Munkácshoz éjszakkeletre, Podhering falú közelében s délre, Kerepecz határában, egyegy tímsó-gyárt, éjszakra a viszniczi regényes völgyben vasgyárt és hámorokat találunk. Az odább éjszakkeletre, a Latorcza völgyében levő Sz. Miklóst szép kerttel környezett kastély ékesíti, mellyet Telegdy Mihály a 16. században építtete. Ennek leánya és örököse a sz. miklósi urodalmat testvérjének, Eszterházy Miklós feleségének, ajándékozá. Eszterházy azután első neje halála után Dersfy Orsolyával, Munkács asszonyával, kelt házasságra s ekkép az addiglan elkülönzött két urodalmat egyesíté. Sz. Miklóstól éjszakkeletre, ugyancsak a Latorcza regényes völgyében Szólyva és Hársfalu helységek határában ásványos források és fürdők vannak. A szólyvai víznek, melly igen kedves és egészséges italúl szolgál, nehány év óta nagy kelete van.

Munkácsról délre az országút Beregszászra, a vmegye főhelyére viszen, melly azomban jobbára csak szalmával fedett apró házakból áll; figyelemre méltó a kath. plebániatemplom, melly gót modorban épűlt, s a város éjszakkeleti oldalán emelkedő, kúpdad tetőkből álló, hegyláncz, mellyben hajdan bányák voltak. Beregszászról délkeletre menvén, a Tisza jobb partján, Ugocsa vmegyében, levő Tisza-Újlak mvárost érjük, azután keletnek tartva csakhamar Nagy-Szőllős magyar-orosz mvárosba jutunk, melly Ugocsa főhelye. Itt végződik a tiszaháti nagy síkság, s a város fölött hosszan elterjedő szőllős és erdős hegységek annak keretjét teszik. Szőllőshöz keletre egy meredek hegyen a hajdan Ugotának nevezett Kánkovár, délre pedig Ugocsavár maradványai búslakodnak; nyugatra valami 2 mfldnyi távolságra, a Tisza bal partján Cseke falu van, hol Kölcsey Ferencz egykori házát találjuk.

A Tisza jobb oldalán tovább menvén, csakhamar a máramarosi regényes hegyek közzé jutunk. Midőn Veresmart fölött a harki hegytetőre érünk, onnan gyönyörű kilátásunk van a Tiszának erdővel borított, furcsa alakú hegylánczok által övedzett völgyére. Leereszködve a harki hegyről nehány óra alatt Husztra érkezünk. E magyar-orosz mváros a szerteágazó Nagy-Ág folyónak, s a Huszt és Baranya patakoknak a Tiszával

L. Rohbock del.t & sculp.t

Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt

HUSZTH VÁR. SCHLOSSRUINE HUSZT.

való egyesülésénél, víz-járta völgyben épült. Déli oldalán a Baranya és Huszt csermelyek között egy magas kúpdad hegyen épült, egykor híres huszti várnak festői omladékai láthatók. Ha a sűrű bokrokkal benőtt hegyre a tekervényes úton fölmegyünk, a nyugati oldalon levő egyetlen kapuhoz s ezen befordulván, egy kis térségre érünk, melly talán előudvar volt. Azután egy második, már egészen leomlott kapuhoz jutunk, melly mellett a vár főépületének magas fala emelködik. A vár falai már nagyon töredezettek, részint egészen leomlottak, s csak a nyugati oldalon állanak még nagyobb tömegben. Az egész vár alapja hosszas, tojásdad alakot mutat. Belsejében két udvar volt, s a főépület számos lakosztályt foglalt magában. Ha a vár nyugati oldaláról lepillantunk, dél felé a Tiszát s a túl rajta emelkedő, bükkessel borított komor velétei és kirvai hegyeket látjuk; éjszakra a hegy alatt Huszt városa terül el, túl rajta éjszakkelet felé a Nagy-Ág mentén Iza, Keselymező és Lipcse, Huszt folyó mellett pedig Husztköz vagyis Nankova orosz falvak szalmafedelű füstös házai mutatkoznak.

A huszti várat I László kezdé épittetni 1090-ben, III Béla 1191-ben befejezteté. Kivált a tatárjáráskor jó hasznát vették. Később részint erősségül, részint állami börtönül használták. Ulászló a huszti várat a máramarosi sóbányákkal együtt II Lajos nejének adá jegyajándékul, s ez még férje halála után is bírta egy darabig. Báthory Endre Ferdinándnak hódoltatá meg, ettől Izabella vezérei vették el s azután annyira megerősíték, hogy Schwendi cs. k. hadvezér hiában vivatá 1566-ban s 1567-ben. Báthory István erdélyi fejdelem s lengyel király idejétől fogva többnyire az erdélyi fejdelmek bírták. 1582 óta Kornis Gáspár kapitánykodott benne, ki 1594-ben a Lengyelországból berontott tatároktól megvereték, de a várat szerencsésen megvédé. Apaffy Mihály halála után Lipót a huszti várat Bethlen Miklósnak adományozá, utóbb II Rákóczy Ferencz foglalá el, s ennek számüzetése után a k. kincstár javaihoz csatolták. 1766 jul. 3. iszonyú égi háború támadván, a villám egyszerre három helyen üte be, minek következtén az egész vár leégе, nehány ember is odaveszvén.

Husztról délkeletre menvén, nehány orosz falun keresztül Técső koronai városba értünk, mellynek lakói nagyrészt magyarok. A közel Kerékhegyen már sóaknák vannak. Huszt és Técső között, de a Tisza bal oldalán, Visk mváros van, mellynek közelében egy kúpos hegyen vasas források bugyognak ki. Az ott épült fürdő hihetőleg a hajdani vár helyén van. Técsőnél átkelünk a Tiszán s ennek bal partján folytatjuk utunkat, igy jutunk a savanyú vizforrásáról hires Szaplonczára, azután Hosszumezőre, melly legkisebb az öt máramarosi korona városok között, s mellynek határában a Tisza vaskapuja van. E szorosban őseink véres csatát vívtak a tatárokkal. Hosszúmezőről délnek fordúlunk s igy csakhamar Szigetre, Máramaros fővárosába értünk. Ez tágas térségen épült, mellyet keletről az Iza, éjszakról a Tisza foly körül, félszigetet alkotva; a két folyó a város alatt egyesül. Éjszak felé magas hegyláncok emelködnek, mellyek alatt Szlatina falu és sóbányái terülnek el. Sziget mindinkább magyarosodó csínos kis város; főutczája tágas, s leginkább emeletes házakból áll. Legnevezetesb épületei: a reformáltak temploma, melly a város alsó részén áll, eredetileg román és gót modorban épült s fallal van kerítve; mindjárt a templom mellett a reformáltak tanodaépülete áll, mellyben 1846 óta a jogtudományokat is tanították, de most csak a gymnáziumi tanulmányok adatnak èlő; a katholikusok nagy temploma a kegyesrendűek kolostorával és gymnáziumával, melly a város közepén áll s melly 1730-ban alapíttaték; a görög kath. templom, melly a város felső részén épűle 1803-ban; továbbá a megye- és városház, a kincstári épűletek s nehány úri lakházak. 1858-ban Sziget városának tetemes része, különösen a reformáltak temploma és tanodája is, a tűz martaléka lett. — I Lajos Szigetet a szabad koronai városok közzé emelte s tetemes kiváltságokban részesítette. Később a huszti vár birtokaihoz csatolták, azután ismét felszabaditották. Igen vegyes népessége 7000 lélekre rúg. A megyei hatóságokon kivűl a k. kincstári igazgatóság is ott székel. Máramaros megye csak hegyekből, mellyek közzűl többen 5 és 6 ezer lábnyi magasságra emelkednek s csaknem folyvást hóval borítvák, és regényes szűk völgyekből áll, mellyek közzűl az

L. Rohbock delt. Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt. G. Heisinger sculp.

MÁRMAROS - SZIGET.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

itt támadó Tiszának völgye legszélesebb s legtermékenyebb. A hegylánczokat rengeteg erdők, többnyire tölgy-és cserfák, azután bükk-, fenyű- és sokféle más fák borítják. A rengeteg erdőkben többféle vad: kivált medve és farkas is tartózkodik; a hegyek gyomrában pedig mindenféle fémek, kőszén és más értékes ásványok vannak; nevezetes a máramarosi gyémánt, melly a szomszéd Beregben is előfordúl. De Máramaros legnagyobb kincsét a hegyeiben levő roppant kősótelepek teszik; az ottani sóaknák közzűl legnevezetesebbek azok, mellyek Sziget közelében az éjszaknyugatra levő Szlatina és a délkeletre levő Rónaszék mellett vannak. A sót fatalpakon szállítják le a Tiszán; nemsokára vasúton is fogják szállítani, ha majd a tiszavidéki vasútnak Szigetig tervezett szárnyvonala elkészűl. A szigeti országút Kapnikbányát balra hagyván, Felső-Bányára viszen. E sz. k. bányaváros szép lombos fákkal, részint terjedelmes gesztenyeerdőkkel, borított hegyek között, a Bányahegy tövében, a Szaszár folyócska két partján épűlt. A Szaszár s a Fekete hegy tövében levő Bódító nevű tó vize számos érczzúzót, olvasztót, vashámort és malmot forgat. Felső-Bánya 1376-ban I Lajostól vőn kiváltságlevelet, mellyben régóta bányászattal foglalkozó községnek mondatik. A későbbi királyok ismételve megerősíték kiváltságait; II Lajos minden teher és adó alól menté fel a várost. 1689-ben a város a királyi kincstárral szerződésre lépe, melly szerint bányáit a kincstárnak engedé át azon kikötéssel, hogy az 25,420 ft fizetésén felűl a városért minden rendes és rendkivűli adót fizetni és minden terhet viselni tartozzék. I Lipót, Mária Terézia s I Ferencz megerősíték e szerződést, mindazáltal most a városnak és magánosoknak is vannak bányáik. A lakosok több mint 6000-re rúgnak s nagyobb felében magyarok; az ottani bányákban tehát s a szlatinai sóaknákban többnyire magyar munkások vannak. A Szaszár regényes völgyében nyugatnak menve, csakhamar az egy órányira levő Nagybányára érkeztünk. E sz. k. bányaváros az ottani bányakerűlet főhelye; elég csínosan épűlt, s különösen négyszegeletű piaczát díszes házak környezik. A sz. Istvánról nevezett r. kath. plebániatemplom régi nevezetes gót épűlet, melly I Lajos, vagy, mások szerint, Hunyady János

idejében rakaték. Ezen kivül még sz. Márton és sz. Miklós templomai vannak, ez utóbbi egy polgár költségén az általa megalapított kórház közelében építteték 1400-ban. Mindezen templomok hajdan a protestánsok kezén voltak, 1692-ben elvették tőlük, kik azután a hídkapu előtt új templomot építének magoknak. A várostól délre jó szőllőhegyek vannak. A lakosság körülbelől 7200 lélekre rúg, jobbára magyarok s bányászattal foglalkoznak. A nagybányai pénzverde 1852-ben eltörölteték.

Nagybánya is I Lajostól vevé kiváltságait 1347-ben és 1370-ben. Asszonypatakának is neveztetett. Zsigmond 1425-ben a várost a szerb fejdelemnek adá cserébe. I Mátyás a bányamivelést és pénzverést a városnak 13,000 arany ftért haszonbérbe adá, s 1469-ben feljogosítá, hogy magát árkokkal és falakkal bekeríthesse. Hajdan a város mellett várerősség is volt, mellyet többi közt Szilágyi Erzsébet, I Mátyás anyja bírt vala. Balassa Menyhért, ki Nagy-és Felsőbányát 1560-ban szerzé, a várat jobban erősíté meg, Schwendi azután új művekkel szaporítá; 1567-ben az erdélyi fejdelem véres viadal után megvevé s földig lerontá.

Nagybányáról nyugatnak menvén Misztótfalu magyar mvárosba jutunk, hol a reformáltaknak régi nevezetes templomuk van, azután az Erdélyből jövő s idáig éjszaknak tartó, innen-tova pedig nyugati irányban kanyarodó Szamoshoz s a síkságra érünk, hol Szinyérváralja magyar mváros határában terjedelmes szőllőhegyeket, Aranyos-Megyes mvárosban pedig a régi Jákó-vár s egy gót templom maradványait találjuk. Innen csakhamar a 2 mfldnyire levő Szatmár-Németi sz. k. városba érkezünk.

E régi nevezetes város már egészen lapos síkságon fekszik, vidékének egyhangúságát csak ittott szakítja meg egyegy facsoport vagy erdő, s csak a keleti láthatáron kéklenek a máramarosi magasabb hegylánczok. Szatmárt Németitől hajdan a Szamos választotta el, melly most az egyesített két város déli oldalán folyik; Szatmárt már a magyarok mostani helyén találták, a Szamos éjszaki partján később épült Németit, II Endre oklevele szerint, a Gizella királynéval bejött németek szállták meg. Szatmár-Németi egy r. kath. püspök székhelye;

a székesegyház hat korinth oszlopon nyugvó homlokcsúcsával, karzatos, kupolás fedelű két tornyával s nagyszerű kupolájával hazánk legszebb templomaihoz tartozik. Belsejében egy fő- s hat mellékoltárt s jeles orgonát találunk. Ez orgona 1852-ben Úrnapján összezúzaték. A templom homlokzatának ormóján t. i. három képszobor állott, a középső Krisztus urunkat ábrázolta, ezt az említett napon dühöngött szélvész feldöntvén a templom bolthajtására sodrá, melly a teher alatt beszakadván, az orgonát összerombolá. Ezt helyreállíták, de Krisztus lesodrott képszobrát most csak egyszerű kőkehely pótolja. Szatmár és Németi között, a Szamos hajdani medre fölött, egy igen szép apáczakolostort találunk, mellyet néhai Hám János püspök épittetett, ki nagyszerű áldozatkészsége által magának a város kicsínosítása körül igen nagy érdemeket szerzett. Ugyancsak Hám püspök építtette a díszes új püspöki palotát, papnöveldét, az 1835-ben Németibe telepített irgalmas barátok csinos kolostorát és kórházát, az egykori vár helyén levő kalvária szép kápolnáját, stb. Most a jezsuiták egykori szerzetházának s volt püspöki palotának helyén, ugyancsak a jezsuiták számára, új terjedelmes kolostor épittetett. A görög egyesülteknek mind Szatmárban mind Németiben egyegy templomuk van. Egyéb nevezetesb épületek: a megye- és városháza, a városi kórház, a kath. főgymnazium, a reform. algymnazium, a püspöki árvanövelde, a katona-növelde, az 1856-ban feldiszített állandó színház, stb. Sok csínos magánházat is találunk a városban, mellynek 15,000 lakosai csaknem mind magyarok s föld- és szőllőmivelésen kivűl tetemes műipart és kereskedést is űznek.

Szatmáron már 1217-ben királyi vár volt. II Endre 1230-ban a Németiben letelepedett németeknek kiváltságlevelet ada, mellyet V István 1264-ben új levéllel megtolda. Zsigmond 1425-ben Szatmárt a szomszéd bányavárosokkal és sok egyéb birtokkal együtt Brankovics György szerb fejdelemnek adá. A mohácsi vész után Szatmár-Németi János király kezére került, 1535-ben Bánffy Boldizsár, Ferdinánd vezére, által feldúlaték, de csakhamar ismét János katonái által szállaték meg. János halála után Ferdinánd Szatmár-Németit a hozzávaló falvakkal együtt somlyai Báthory Endre, Kristóf és Istvánnak

adományozá, kik a Szamos szigetében a várat fölépíték és jól megerősíték. Báthory István azután János Zsigmondhoz álla, Szatmár-Németi tehát ismét az erdélyi fejdelem birtokába kerüle. Izabella a vár főkapitányává Balassa Menyhértet tevé, ki azután Ferdinándhoz pártola. János Zsigmond 1562-ben török segédhaddal fölkerekedvén erősen vivatá a szatmári várat, de ennek parancsolója Zay Ferencz meghiúsítá törekvéseit. Mindazáltal két év mulva Báthory István nagyváradi kapitány hirtelen Szatmár alá szállván, megvevé a várat, s Schwendi Lázár császári hadvezér közeledtére fölperzselé. A császáriak az elpusztúlt várat ismét helyreállíták. Azután Bethlen Gábor és Rákóczy György birták Szatmárt, 1659-ben ismét I Lipótnak hódoltaták meg. Nemsokára az erdélyiek és törökök csatáztak Szatmár környékén, a tatárok pedig felgyujták a várost és sok embert elhurczoltak. 1670 óta a magyar bujdosók és Apaffy Mihály újra meg újra ütének Szatmárra, 1682-ben Tököly Imre véletlen megrohanással elfoglalá, de már két év múlva ismét a császáriak szállák meg. Ekkor Caraffa Antal jöve Szatmárba s 1686-ban barbár szokása szerint öldökle és zsarola. 1703-ban Rákóczy Ferencz hadai fenyegeték Szatmárt, szept. 28. megvevék, miután a német őrsereg Németit már elébb felgyujtotta vala. A kuruczok és németek annyira pusztítottak tűzzel vassal a városban, hogy „egy tyúkól is benne nem maradott.“ Az elszélesztett lakosok a városhoz délre, 3 órányira eső szőllőhegyekben bujdostak, s csak 1706 óta szállingóztak ismét az elhagyott városba. A várat, mellyet a lakosok Rákóczy ismételt parancsára sem akartak volt lerombolni, Károlyi Sándor hányatá szét 1711-ben. Ugyanezen évben a Debreczenben kezdődött s Nagy-Károlyban folytatott békealkudozások Szatmáron fejeztettek be; a békekötés kivált gr. Pálffy János nádor s Károlyi Sándor eszközlésére létesült. E békekötést, melly a nemzetnek majdnem két századig tartott küzdelmét vallási és alkotmányos szabadságaért új jogi biztosítékokkal jutalmazta meg, a szatmári mezőn egybegyűlt szövetséges rendek 1711 máj. 1-jén erősíték meg ünnepélyesen. Nagy-Majténynál 12,000 válogatott magyar vitéz letevé a fegyvert s I József hűségére esküvék.

Szatmár-Németi egy várossá olvadván össze, 1721-ben a sz. k. városok közzé igtattaték. 1804-ben az egri püspökség felosztatván, egyik részéből a szatmári r. kath. püspökség alakíttaték.

Szatmár-Németiből délnyugatra menvén, N. Majtényon keresztűl az ecsedi láp délnyugati oldalán épűlt Nagy-Károly mvárosba jutunk, mellynek 12,000 többnyire magyar lakosa van. Itt találjuk a vmegyeházat, gróf Károlyi Györgynek szép kerttel környezett kastélyát, melly a régi vár helyén épűlt, s egy nevezetes r. kath. templomot, melly gróf Károlyi Antal költségén 1769-1778-ig többnyire négyszögletű terméskőbűl, a kegyesrendiek számára épűlt. E szerzetet gr. Károlyi Sándor telepíté 1727-ben Nagy-Károlyba, miután számára társházat s gymnaziumot épittetett vala.

Nagy-Károlyból délnyugatnak menvén Debreczenbe jutunk. E sz. k. város Pesthez keletre 24 mfldre, nagy síkságon fekszik. Hosszukás kör alakjában épűlt s körűlete valami egy mfldnyi; utczái hosszúk és szélesek, esős időben felette sárosak, nyáron pedig porosak, a környéken nincs kő, mellyel kiburkoltathatnának; újabb időben a főbb útczák közepét téglával vagy fakoczkákkal kezdték kirakni. A széles és mély árokkal övezett ó vagyis tulajdonképi városba 8 kapu vezet be; az árkon kivűl az Ispotály nevű külváros van, mellyhez az idegen kereskedők által részint fából részint kőből rakatott, rendes utczákra felosztott, vásári sátrak, boltok és rakodák csatlakoznak, mellyek csak a híres, egyegy hétig álló, négy debreczeni vásár alkalmával népesűlnek meg. A tulajdonképi városnak házai többnyire csak földszintiek, cseréppel és zsindellyel fedvék, de még sok nádfedelű házat is találunk benne. Majdnem mindenik házhoz terjedelmes udvar és kert tartozik. Csinos magánházak leginkább csak a piaczon vannak. A középűletek közzűl legnevezetesebbek: a reformáltak főtemploma és kollegiuma; a kegyesrendiek temploma; a városház. Az első templom századunk elején épűlt, a tágas egyháztéren, majdnem a város kellő közepén van, igen nagy épület; széles homlokzatát két torony s korinth fejezetű féloszlopok ékesítik, de három kapuja aránylag igen kicsiny, s az egész építmény messze esik az építészet

remekmüvétől. Egyik tornyában régi ágyúkból öntött 94 mázsás harang függ, mellyet Rákóczy fejdelem ajándékozott Debreczennek, s melly 1802-ben a torony égésekor leesvén egyik oldalán megrepede. A kollegium mindjárt a főtemplom közelében van, 1663-ban épitteték négyszegletre, de az 1802-ben leégett előrésze 1803—1816-ig újból épűle föl. Ez most kétemeletes, aránylag igen magas, hosszú és keskeny építmény. Hozzácsatlakozik az ó épűletnek megmaradt három oldala, melly csak egyemeletes s mellyben most 25 lakható szoba van hosszú folyosóval. Az új épületben van a főtanodai imádkozó terem, mellyben az 1849-ben Debreczenbe költözött nemzetgyűlés tanácskozott; továbbá a könyvtár, muzeum, a tanteremek s egyéb helyiségek. Az új és ó épület közt tágas udvar terűl, az ó épűlet mögött szintén tágas tér van, mellynek egyik részében 12 aprószoba (gunyhó) szállásokul szolgál, másik részében pedig a főiskolai kórház s odább a testgyakorló intézet van. A kollegiumi épűlet nyugoti végén csinos növénykert van, melly egyszersmind a városon belűl az egyetlen árnyas sétahely. A kollegiumi könyvtár 40,000-nél több darab könyvet foglal magában, a teremek az erdélyi és ausztriai fejdelmek arczképeivel ékesítvék.

E kollegium Debreczennek legnevezetesb közintézete. A hitújítás a magyar alföld e nagy városában már 1531 táján kezde terjedezni, dévai Bíró Mátyás Luther értelmében hirdette, utóda Kálmáncsehi Sánta Márton pedig Zwingliében folytatta. Később Kálvin hitvallását vették be. Az új egyház létesűlésével tanoda is keletkezett, mellyben, úgy látszik, már 1556-ban felsőbb tudományokat is tanítottak, és pedig eleinte magok a lelkészek. 1577 óta már külön tanítók voltak. A debreczeni tanodát részint az akkori német, részint az angol tanintézetek mintájára rendezték el s a 17. század elején már kollegiumnak nevezték. Ez kivált az erdélyi fejdelmek ótalma és bőkezűsége mellett gyors virágzásnak indult s annyival inkább megnépesűlt, mivel Nagyváradnak a törökök általi elfoglaltatása után az ottani tanoda 1660 óta egészen elpusztult, s a pápai, sárospataki és szatmári tanodák is sok háborgattatást szenvedtek s részint meg is szűntek. A debreczeni intézetben a felsőbb

tudományokat a 17. században 3, a 18. század elején 4, azután hol 5 hol megint csak 4, 1800 óta 6 tanár tanította. Az újabb időben még néhány új tanszék állíttatott fel. 1852-ben a gymnázium elválasztaték a felsőbb tanosztályoktól. A gymnáziumon kivűl elemi osztályok is vannak a kollegiummal összekapcsolva; 1806-ban az összes tanúlók száma 2195-re, 1851-ben pedig 1713-ra rúgott.

A reformáltak második temploma szintén a piaczon van, majdnem átellenben a városházzal; ó templomnak nevezik; bádogos fedelű tornya idomtalan. Harmadik templomuk az Ispotály külvárosban van.

A r. kath. templom a Sz. Anna útczában van, csinos homlokzatát két torony s 12 képszobor ékesíti. E szentegyházat Csáky Imre bíbornok és nagyváradi püspök építteté a kegyesrendiek számára, kik 1719-ben telepedtek meg Debreczenben, hol 160 évig nem volt kath. gyülekezet.

A vaspálya-udvar a város déli oldalán, a nagyvárad-útczai kapu, ispotály-templom és katonai kórház közötti téren van, hol azelőtt szemét- és trágyahalmak, gödrös helyek és posványok voltak; 1857-ben építteték. A város éjszaki oldalán erdőség terűl el s ott az 1849-ben alapított István-gőzmalmot találjuk, csinos kertliget közepett.

Debreczen népességét 1848-ban 56,739 lélekre tették; az 1851-diki népszámlálás szerint csak 29,844, az 1857-diki szerint pedig 36,283 lakosa és 4,995 háza volna. Sok ember a tanyákon, erdőkben és szőllőkben lakik, s ezeket alkalmasint a város népességénél nem vették számba. A város határa roppant, mert 18 négyszeg mfldnyi, éjszaknyugatra egész a Tiszáig, s keletre is messzire terjed, ugyhogy hossza 10 mfldnyi, szélessége pedig 1 és 2 mfld közt változik. A város legközelebbi környékét szőllőskertek s az úgynevezett belső legelő teszik. Ezen túl nyugat felé Ondód puszta esik, mellyet a háztelkek után járó, s többnyire egy tagban kihasított telkek elfoglalnak; az ondódi pusztán túl a nagy és kis hegyesi puszták terűlnek el, mellyeken, valamint a délnyugat felé eső Szepes és Ebes pusztákon is a polgári tanyák vannak. Illy tanyákat még az ondódi pusztán túl éjszaknyugatra eső elepi, és a várostól

éjszaknyugatra levő maczi pusztákon is találunk. Az elepi puszta szélén a Kadarcs vize kigyódzik el, melly nyáron egészen kiszárad. Tul rajta a híres hortobágyi puszta terül el, mellyet a Hortobágy vize átjár, de melly igen szikes s csakis legelőül szolgál; a Tisza szabályozása óta még szárazabb lett s még legelőnek sem igen járja. A zámi és oháti puszták is alig mivelhetők. A város keleti oldalán jobbára erdőségek vannak, mellyeknek lapályai kaszállók; éjszak felé egy órányira a várostól a pallagi puszta, Nagyerdő s a folyási kaszáló van. Debreczen tehát túlnyomólag földmivelő s marhatenyésztő város, noha műipara és kereskedése sem csekély.

Debreczen 1405-ben Budának akkori kiváltságaiban részesítteték, de városi joggal már azelőtt is birt. Később hol zálogos, hol adományos joggal külömböző urak birtokába került. 1450-ben Hunyady János elvevé Brankovics Györgytől; a nagy hős halála után anyja Szilágyi Erzsébet birta, Mátyás Szapolyainak adományozá, az országos rendek pedig 1490-ben Korvin Jánosnak adák, ez meg elzálogositá. Ezután is külömböző urai voltak Debreczennek, János Zsigmond halála után többnyire az erdélyi fejdelmek birták, kik szabadalmait több ízben megerősíték; 1600-ban Rudolf is megerősíté. Sok mindenféle sanyarúságot szenvedett vala már a város, midőn 1660-ban Szejdi Mehmet budai pasa által iszonyatos módon megsarczoltaték. Ezután is 1676-ig csaknem minden esztendőben új meg új adózásokat és szolgálatokat kellett a töröknek tenni, 1685 és 1686-ban megint az embertelen Caraffa Antal szállá meg a várost s a töröknél is jobban nyomorgatta. I Lipót 1670-ben kiadott kegylevelében Debreczen korábbi kiváltságleveleit egygyenkint felemlíté s megerősíté s 1693-ban sz. k. várossá tevé, 1715-ben az országgyülésen is beczikkelyezék. 1724-ben az előtte való évben Nagyváradon létesített kerületi tábla vagyis törvényszék Debreczenbe telepítteték át, hogy az ottani r. katholikusokat megvédje. 1849-ben Debreczen egy ideig a magyar kormány és országgyülés székhelye volt, s aug. 2. ott történt azon véres ütközet, mellyben hg. Paskievich és Konstantin főhg. személyes vezénylete mellett az oroszok Nagy Sándor hirtelen meglepett hadtestét keményen megverték.

NAGY VÁRAD. GROSSWARDEIN.

Debreczenből a vasút egyfelől Nyíregyházán keresztül a Tiszához s Tokaiba, másfelől Püspökladányon keresztül tetemes kerüléssel Nagyváradra viszen. Nyíregyháza éjszakra 5 mfldre van, csak 1754 óta kezdett épülni és népesülni s most már több mint 18,000 lakossal biró, mindinkább csinosodó és virágzó város. Nagyvárad délkeletre s egyenes vonalban csak 7 mfldnyire van. E város a magyar alföld keleti szélén, a Sebes-Kőrös partján fekszik; éjszakról és keletről szép szőllőhegyek által környeztetik, az éjszakkeleti oldalán emelkedő szőllőhegyek közepett a kupolás templommal ékesített kalvária van, honnan a várost és környékét legjobban lehet szemlélni. Éjszakra, keletre és délre a végtelen síkság terül, keletre a Rézhegység, odább délkeletre az 5000 lábnál magasabb Biharhegység ágai kéklenek. Nagyvárad hajdan úgy mint jelenleg egy város volt, a törökök elüzetése után egykori kiváltságait nagyobbrészt elvesztvén, 4 külön helységre szakasztaték: a tulajdonképi N. Váradra, Várad-Olaszira, Várad-Velenczére s Várad-Váraljára. Nagyvárad és Várad-Velencze a Sebes Kőrös bal partján terülnek el, közöttük a vár és váralja fekszik, végre Várad-Olaszi a Kőrös jobb partján van; a közlekedést két fahíd közvetíti. A tulajdonképi Nagyvárad csinos házakkal s meglehetős renddel épült. Sz. László piaczát három tornyos szentegyház ékesíti: a sz. Lászlóról nevezett r. kath. plebániatemplom, melly gr. Csáky Imre bíbornok, b. Luzsinszky nagyváradi püspökök s a káptalan költségén 1732-ben díszesen épüle, s melly 47 évig a püspök székesegyháza volt; továbbá az egyesült és a nemegyesült görögök templomai. Az egyesült görögök sz. Miklósról nevezett temploma egyszersmind püspöki székesegyház. Ugyanazon piaczon az 1836-ban leégett s 1837-ben helyreállított szép városház van. Ezen városrészben a r. kath. akademiát és gymnáziumot, a kapuczinusok kolostorát és templomát, a reformáltak és evangelikusok templomait is találjuk. A Sebes Kőrös jobb partján s a keletnek nyúló szőllőhegyek alatt elterülő Várad-Olasziban a r. kath. püspök nagyszerű, négyszögletre, két emeletre s 365 ablakkal épült kastélya van, mellette a kéttornyú, díszes székesegyház áll, azután a papnövelde s a káptalanbeliek szép

kertekkel környezett emeletes házai következnek. A kastélyt b. Patachich váradi püspök kezdé rakatni 1778-ban, a székesegyház pedig gróf Forgács Pál s b. Patachich püspökök költségén 1752—1779-ig épüle. A püspöki kastély közelében a néhai Grosz Frigyes orvos által szegény vakok számára 1830-ban megalapított gyógyintézet van, szép kerttel környezett, 18 szobából álló csinos épület. Odább lejebb a vármegyeház van, 120 egyes börtönszobácskával, azután a prémontréiak kolostora és kéttornyú temploma, a katonanövelde, mellette a r. kath. plebániaegyház, az irgalmas szerzet kolostora és kupolás temploma, az orsolyaszüzek kolostora és temploma, az egyesült görög románok új czifra temploma és növeldéje következnek. Ugyanazon városrészben számos szép magánház s külömböző tan-és jótékonysági intézetek is vannak. Nagyvárad s Váradváralja között igen nagy vásártér terül el; ezen túl következik az erős védgáttal és széles árokkal környezett vár, mellybe két kapu nyílik, udvarát terjedelmes épületek, laktanyák, templom stb. kerítik be. Várad-Velencze legrendetlenebbül épült. Az egyesült városban az 1857-ki összeírás szerint 2694 ház s 22,443 lakos van, kik között majdnem 19,000 magyar.

Váradnak egyetlen egy mulatókertje van, mellyet gr. Rhédey Lajos volt bihari főispányi helyettes a városnak ajándékozott, s mellyben szép árnyékos fasorok és ligetek, vendéglő és fürdőház vannak. Ezenkivül a váradiak a csak egy kis órányira, Pecze sz. Márton és Hajó faluk határában levő, Püspökfürdőt és Felixfürdőt is sűrün látogatják. Számos hévforrás fakad ottan, mellyekből a Várad mellett elfolyó Pecze patak ered.

Váradhoz éjszakra egy mfldnyire Bihar mváros mellett, a Székelyhídra vezető országúton egy régi négyszegletű földvár van; a megye hihetőleg arról kölcsönözte nevét. Délkeletre Belényes mváros esik az egyesült görögök főgymnáziumával, még odább a Bihar hegység között a bányászatáról nevezetes Rézbánya van.

A nagyváradi püspökséget sz. László alapította meg, 1089-ben nagyszerű egyházat s mellé egy káptalant építtete. Némelly irók szerint még sz. István király szerezte volna a

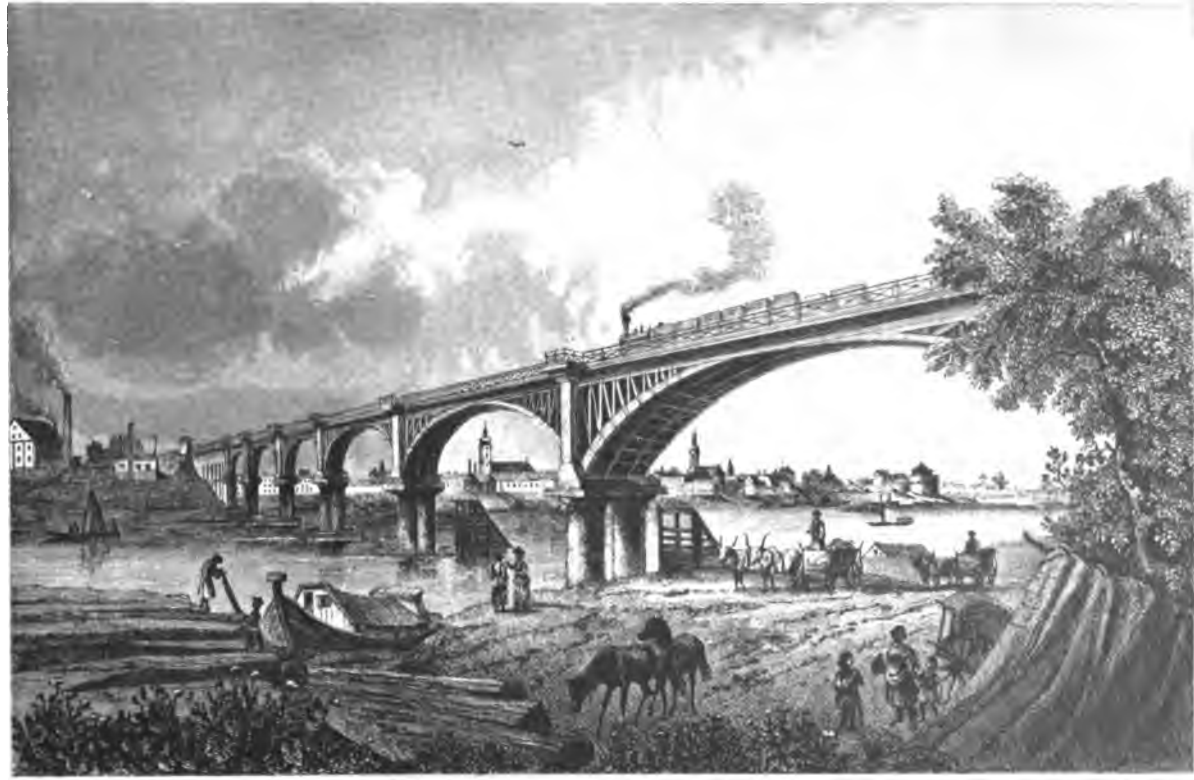
A PÜSPÖK PALOTÁJA NAGYVÁRADON.
BISCHÖFLICHES PALLAIS IN GROSSWARDEIN.

váradi püspökséget. Annyi bizonyos, hogy sz. László tetemei 1095-ben az ottani székesegyház sírboltjában takaríttatának el s azután II István, II Endre, IV László, Beatrix I Károly második hitvese, Mária Zsigmond király hitvese s maga Zsigmond is szintén oda temettettek. Nagyvárad tehát mindenesetre nevezetes város volt, némellyek szerint 70—72 kolostor és templom volt benne, de csakhamar a tatárok pusztításának esett áldozatúl, kik a várat is birtokukba ejtvén, lakosait mind leöldösték, úgy hogy csak Rogerius kanonok menekülhete meg, ki azután a tatárjárás iszonyatosságait leírta. I Lajos és Zsigmond alatt Nagyvárad ismét szépen gyarapodott s I Mátyás korában igen gazdag és boldog városnak neveztethetett. De már 1474-ben a törökök dúlák fel. A mohácsi vész után Nagyvárad folytonos nyugtalanságok és sanyargatások színhelye volt; hol az erdélyi, hol a magyarországi fejdelmeknek hódolt, s a belvillongásokba csakhamar a török is avatkozott. 1598-ban a törökök igen erősen ágyuztaták, de a vár vitéz parancsolója, Király György meghiúsítá erőködéseiket. Rudolf a városnak iránta tanúsított ezen hűségét megjutalmazandó 1600-ban a korábbi királyoktól s az erdélyi fejdelmektől kapott minden kiváltságleveleit egyenkint megerősíté. A város csakhamar ismét az erdélyi fejdelmek birtokába került, s különösen Bethlen Gábor a várat tetemesen öregbítteté. 1660-ban Ali budai pasa szálla Nagyvárad alá, s kemény ostrom után megvevé. A bevonúló török sereg a várban mindent feldúlt, sz. László királynak megaranyozott, lovas ónszobrát, melly a főegyház gádorában állott, valamint sz. István, Imre és László gyalog érczszobrait is összerombolta s ágyúkat öntetett belőlük. A törökök 32 évig birták Nagyváradot, 1691-ben Lotharingiai Károly hiában vivatá, végre 1692-ben a törökök kénytelenek voltak eltakarodni. Ezóta a város ismét folytonosan gyarapodott; 1777-ben Mária Terézia az egyesült görögök ottani püspökségét és káptalanját állitotta fel.

Nagyváradról délnyugatnak menvén Nagy-Szalonta népes magyar mvároson keresztül a Fehér-Kőrösnél levő Gyulára jutunk. Ez hajdan igen nevezetes helység volt. Némelly irók szerint itt állott volna Attila hún fejdelem fa palotája, s ennek

helyén utóbb a gyulai vár épült. E legrégibb várat 1241-ben a tatárok dúlák fel. Az ezután rakatott vár is megrongált karban volt, mígnem I Ferdinánd alatt kiigazíttatott. Kerecsényi László 1560-ban még jobban erősíté meg a gyulai várat s vitézül védelmezte a törökök ellen. Mindazáltal Pertáf pasa 1566-ban 70 napi kemény ostrom után megvevé, s csak 1695-ben sikerüle a törököket belőle kihajtani. 1735-ben Péró pécskai rácz kapitány, ki a föld népét fellázította vala, szálla a gyulai vár alá, de ostromával nem boldogult. — Gyulát 1520 táján György brandenburgi őrgróf bírta; a hitújitás már az ő idejében kezde elharapózni, Magócsy Gáspár várkapitány még nagyobb sikerrel mozdította elő. — A töröktől visszavett Gyula a kincstár kezére került, III Károly 1719-ben a várat a hozzávaló nagy urodalommal együtt egy Lincz városba való kenyérsütő fiának, Haruckern Jánoa Györgynek adományozá, ki magyar nemessé, majd báróvá s Békésmegye főispányává lett. Haruckern férfi maradékai már 1775-ben kihaltak, javait tehát a tőle származó leányág, nevezetesen b. Wenkheim, öröklötte. A vár hajdan igen terjedelmes épületekből állott, most sánczain kivül még egy hét ölnyi magas, négyszegletű építmény s keleti oldalán egy tömeges csonkatorony maradt meg belőle. E vármaradványokkal szemben a várudvar nyugati részén, 400 lépésnyi távolságra, a múlt század utolsó tizedében rakott Wenkheimféle kastély emelkedik, a vár és kastély közötti tér pedig csinos kertté van átalakítva. A kastélyhoz más terjedelmes angolkert csatlakozik, odább vadaskert s lovaglóhely van. Egyéb nevezetesb épületek: a vármegyház, a kath., reform. és románok templomai s a kath. iskola mellett levő török fürdőház. Gyulának most több mint 16,600 lakosa van, kik nagyobbára magyarok, de németek és románok is vannak köztük. A város sokat szenvedett a Körös áradásaitól, a folyó egyik ága épen a várost hasította ketté. 1857 óta ezen folyóág elvezetésére egy csatornát ástak, melly a város éjszakkeleti oldalán elmenvén, a fehér Kőrösbe szakad.

Gyulától éjszaknyugatra, $2^1/_2$ mfldnyire, a fekete és fehér Körös egyesülésénél **Békés** magyar mváros van több mint 20,000 lakossal; vmegyeházzal, gr. Wenkheimféle urasági kas-

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

SZEGEDIN. SZEGED.

téllyal; hajdani erős várát 1595-ben Rudolf király és Báthory Zsigmond erdélyi fejdelem hadai elvevék a töröktől s azután széthányák. A közellevő kigyósi pusztán, melly gr. Wenkheimféle birtok, szép urasági kastélyt és gazdasági épületeket találunk. Odább éjszakra az egyesült fekete és fehér Kőrös a sebes Kőröst is fölveszi magába, s az egyesült három Kőrös bal partján Szarvas mvárost találjuk 19,000 lakossal, virágzó evang. gymnaziummal, gr. Boltza szép kastélyával és kertjével. Szarvastól a Kőrös darabig még nyugatnak kanyarodik, azután délnyugatra fordulván, Csongrád irányában a Tiszába ömlik. Csongrád mvárosban 16,000 magyar lakik. Közel hozzá a Kőrösből kiszakadó Kurcza vize mellett Szentes mváros van több mint 26,000 lakossal, s 6 négyszeg mfldnyi határterülettel. Odább délre Hódmező-Vásárhely van, 43,000 lakossal. E mindinkább csínosodó mváros a Tiszától keletre fél mfldnyire s a holdalakú Hód tó vagyis inkább mocsár éjszaki oldalán épült. Határa roppant kiterjedésű, lakosai nagyrészt reformáltak, derék magyar emberek, kiknek ott algymnáziumuk van. Még odább délre 2½ mfldnyire Szeged van.

Szeged sz. k. város Csongrád megyében, két hajózható folyó, a Tisza és Maros egyesülésétől alig egy negyedórányira van; a Tisza jobb partján, annak nyugatra fordult, térdforma kanyarulatánál terül el, hosszúkás alakban keletről délnyugatra. Négy részre szakad: a felső városra, melly a város éjszakkeleti részét foglalja el; a Palánkra vagyis belvárosra, melly a Tisza nyugati oldalán elterülve a város közepét teszi; a Rókus városra, mely a belváros éjszaknyugati s a felső város nyugati oldalán terül el; s az alsóvárosra, melly Palánktól délre esik. A belvárossal átellenben, a Tisza bal partján, Újszeged mvároska van, melly már Torontál megyéhez tartozik; ott sok gabnahajót készitenek. Szeged igen nevezetes kereskedést űző, iparos és vagyonos város; összes lakossága körülbelől, 66,000 lélekre rúg, kik nehány német és szerb kivételével tősgyökeres magyarok s legnagyobbrészt katholikusok. Egészben véve a várost nem mondhatni szépnek; széles, hosszú s esős időben igen sáros útczái jobbára csak földszinti s gyak-

ran szalmafedelű házakból állanak, de a belvárosban, kivált a búzapiaczon s a vár körűli főtéren emeletes csinos házakat s szép kirakatú boltokat találunk. A vár épen a Tisza partján van, magas fallal bekerített szabálytalan négyszögöt képező épületekből áll s már hosszasabb idő óta csak katonai laktanyáúl és fegyházul szolgál. Az árkokat, mellyekkel környezve voit, behányták s fákkal ültették be, úgy hogy most kellemes sétahely van ottan. A vár éjszaki oldalán nagy sórakoda van. A belváros egyéb nevezetesb épületei, a katholikusok és nem egyesűlt görögök templomain kivűl, a tornyos szép városház s a kath. tanodai épület. A szegedi virágzó kath. gymnáziumban a kegyesrendiek tanítanak. A város legérdekesb temploma az alsó városban levő r. kath. szentegyház, mellyet a ferenczrendiek bírnak. Ezt I Mátyás kezdé építtetni, s a ferenczrendiek azután 1503-ban saját költségökön befejezteték. A Rókus város legnevezetesb épűlete a polgári kórház. A belvárosban jól berendezett gőzfürdőt találunk. A vasúti pályaudvar az alsó város felé van, mellyet a Czeglédről Kecskeméten s a csinos és népes, 20,000 lakossal bíró Félegyházán keresztülmenő vasút megkerűl, hogy az igen nevezetes, s az újkor remek épitményeihez tartozó, hosszú tiszai hídon átmenve Temesvár felé fordúljon. A vasúti hídon felűl hajóhíd van, mellyen a Tisza két partja közötti rendes közlekedés történik. — Szeged gyakran veszélyeztetik mind a lassú folyással kanyargó Maros, mind a Tisza kiáradásai által, s magas gátak által kénytelen magát a romboló árvíz ellen megvédeni. Környéke mocsáros; a város közvetlen szomszédságában szőllőhegyek, vagyis inkább lapályos szőllőkertek vannak, éjszak felől a nagy-tarjányi és francziahegyi szőllők, délfelől a ballagi szőllők stb. Roppant, majdnem 14 négyszegmérföldnyi, határa egészen sík, s csak ittott vannak rajta dombszerű homokfúvások; teljes használható jó fekete föld leginkább csak a város körűl van s a határterűletnek aránylag csekély részét teszi. Legnagyobb terűletet a termő homok foglal el, de használhatlan szikes föld és sivány homok is van sok helyütt. A várostól távolabb eső földterűleteken kertészségek, majorságok és tanyák vannak, mellyek szintén meg-

népesítvék s elszórt házakkal beépítvék. A tanyai népesség oktatására az újabb időben számos tanyaiskolát állitottak fel.

Szeged II Endre alatt kezdett gyarapodni; a tatárok által elpusztíttatván, IV Béla alatt ismét megnépesűlt s azután tetemes virágzásra emelkedett. Zsigmond- és más királyoktól többféle kiváltságokat kapott. I Ulászló 1444-ben Szegeden tartá azon nevezetes országgyűlést, mellyen a Hunyady János multévi dicső diadaljáratán megdöbbent törökökkel igen kedvező föltételek mellett esküvel is megerősített békét kötött, de nehány nap mulva, főleg Julián bíbornok ösztönzésére esküjét megszegve, a békét felbontá, hogy a szerencsétlen hadjáratot megindítsa, mellyen a várnai gyászos csatában sok magyar vitézzel együtt életét veszté. 1458-ban I Mátyás hivá meg Szegedre az országos rendeket, mellyek ez alkalommal a ferenczesek kolostorának előudvarában gyűléseztek. Mátyás ez országgyűlés alatt a ferenczesek templomának gyöngyökkel ékesített, 16,000 ftra becsűlt köpenyét ajándékozá, mellyet azután papi palásttá átváltoztattak s még most is bírnak. Hogy Szeged hajdan nagy város volt, tanúsítja az, hogy 17 templom volt benne, s hogy az I Lajos idejében a bolgárok által fenyegetett Nándorfejérvár fölmentésére sietett 40,000 halász legnagyobb része Szegedre való volt. — A törökök már 1541-ben szállák meg Szegedet, s ők 1549-ben a várat is fölepíték, mellyből csak 1676-ban takarodának ki. A felszabadúlt várost az ausztriai fejdelmek új meg új kiváltságokkal örvendeztették meg, s 1715-ben sz. k. várossá tevék. — Jóllehet már Kálmán király a törvényben kimondotta vala, hogy nincsenek boszorkányok, mégis valamint a többi europai országokban úgy hazánkban is divatoztak az esztelen boszorkányperek. Szegeden 1728-ban hat férfit s hét nőt itélének el mint a sátánnal czimboráskodó boszorkányokat a tűzmáglyára s az alsó város déli végének irányában levő szigeten, mellyet még most is boszorkányok szigetének neveznek, elégették őket. Még 1734-ben és 1747-ben is előfordultak boszorkányperek.

1849 febr. 11. a fölkelt ráczok fenyegeték Szegedet, a leginkább csak nemzetőrökből álló magyar sereg azomban gr. Hadik vezérlete alatt visszaveré őket a szöregi, sánczokkal

megerősített táborukba, majd Szöreget is fölperzselé s a tábort is elfoglalá. Julius első felében a magyar kormány s az országgyűlés tagjai Szegedre menekülének, hol julius 21-kén az üléseket is megkezdék, de csak jul. 28-ig folytathatták. Ez nap délelőtt az Újszegeden volt lőporos torony meggyuladván iszonyú robajjal szétveteték s 800 embert temete romjai alá. Két nap mulva a magyar kormánynak már Szegedről is el kelle távoznia, Haynau hadserege már aug. 2. bevonúla a városba s azonnal az Újszegednél állást vett honvédeket támadá meg és szorítá Szöreg felé. Aug. 5. Szöregnél vivaték kemény csata, este felé a magyarok ezen elsánczolt állásukból is kiszoríttatának.

Szegedhez délnyugatra, 4 mfldnyire Szabadka sz. k. város van, már Bács vmegyében. Ez szintén igen virágzó, mindinkább csínosodó város, mellyben szép városházat, állandó magyar színházat, díszes templomokat s 54,000 vagyonos lakost találunk, kik között 30,000 magyar van. Szabadkán számos dalmát jövevény, úgynevezett bunyevácz lakik, kik mind magyar érzelműek s többnyire már meg is magyarosodtak. —

Szegedhez keletre, 3 mfldre, Makó mváros van, a Maros éjszaki oldalán, Csanád vmegye főhelye, vmegyeházzal s a csanádi püspök kastélyával és igen nagy kertjével. Makónak 26,000 lakosa van. Illy népesek a Tisza völgyében levő helységek! Makóhoz éjszakkeletre a mezőhegyesi pusztán királyi ménest találunk, keletre Csanád nevű három falu van, hol a sz. István által megalapított püspökség volt, mellynek székesegyháza és káptalana a Maros déli partján állott, de már rég elpusztúlt. Odább keletre Pécska vegyes lakosú mváros van, 14,000 lakossal, hol sz. György napján hires leány-, vagyis inkább cselédvásárok szoktak lenni, s mellynek környékén ugynevezett római sánczokat, templom- és mecsetomladékokat találunk. Még odább keletre Arad van.

Arad három külön helységből áll, t. i. a Maros jobb partján elterűló Ó-Arad sz. k. városból, a Maros bal partján amavval átellenben levő Új-Arad német mvárosból s a két város között, szintén a bal parton levő várból. A Maros itt éjszak-

nak menő s délre visszaforduló tetemes kanyarulatával hosszukás keskeny félszigetet alkot, a négyszegletre épült, erős sánczokkal és bástyákkal megerősített, két kapújú vár a félsziget déli részén van, lapályos síkságban, ugyhogy kivülről csak temploma s nehány házfedél látszik meg. Új-Arad a vártól délnyugatra, Ó-Arad pedig éjszaknyugatra esik. A Maroson átvivő hid mind a három helyet összekapcsolja egymással. Ó-Arad 1834-ben sz. k. várossá lett; azóta gyors virágzásnak indúlt s különösen 1850 óta nagyon megcsinosodott. Még sok szalmafedelű házat, ronda piszkos úteczát találunk ugyan benne, a Maros partját szemétdombok éktelenítik, úgy a Katalin nevű gőz- és kádfürdő előtt elterülő Tököly-teret is; mindazáltal igen sok szép ház is ékesíti a belvárost. Különösen a széles és hosszú főtér két oldalán díszes épületek emelkednek. A belvároson kivűl hét külváros van. Arad tetemes kereskedésnek, műiparnak és szellemi munkásságnak székhelye; van benne kath. gymnázium, nem egyesült görög pap- és tanítóképezde, és számos más tanintézet, állandó magyar színház, takarékpénztár stb. Ott vannak a megyei hatóságok, s a nem egyesült görögök egyik püspöke is ott lakik. A város kereskedését a Maros, mellyen Szegedtől Aradig gőzösök is járhatnak, s a vasút mozdítja elő, melly Aradot Szolnokkal s igy Pesttel és Bécesel is össze kapcsolja. Népessége 29,000 lélekre rúg, kik között 10,000 törzsökös magyar van, a többiek németek, oláhok és szerbek, de a magyar nyelvet ezek is értik.

Arad megye hajdan Orod vmegyének neveztetett, s e nevet viselte a régi vár is, melly Ó-Aradtól keletnek egy mfldnyire, a mostani Glogovácz német falu helyén állt. Ugyanott volt a gazdag orodi káptalan, szentegyházának romjai a glogováczi templom mögött ma is láthatók. E káptalan hihetőleg III Béla alatt alapittaték meg, prépostjai hajdan rendesen királyi alkancellárok voltak. A régi Orod városban II Béla 1135-ben azon országgyűlést tartá, mellyen hitvese Ilona inditásából 68 főember felkonczoltatott. A tatárok Csanád várát lerontván, Orodnak fordúltak s hihetőleg ezt is elpusztíták. Zsigmond alatt a törökök első berohanása történt s 1395-ben már Orodig száguldának. 1514-ben a pórlázadás Csongrád,

Csanád, Orod és Temesvár vidékein dühönge legborzasztóbban. Nemsokára ezután a törökök szállák meg Orodot, s 1553-ban a régi Orod bíztosítása végett Arad várát kezdék építeni. Zaberdin Mátyás váradi püspök ugyan 1554-ben a gyulai kapitányt Mágócsy Gáspárt küldé a várépítés meggátlására, de a török csakugyan fölépíté a várat s így Arad városának is megveté alapját. 1595-ben Báthory Zsigmond erdélyi fejdelem Rudolf királyhoz állván, az oláh vajda Mihály segítségével kiveré a törököt Tótvárad, Lippa, Sólymos, Világos, Pankota és Arad várakból, de ezek csakhamar ismét török kézbe kerültek. Ez után is több ízben Aradot s a többi szomszéd várakat a törökök hol elvesztették, hol újra elfoglalták. Végre 1688-ban Caraffa végkép kiveré őket Aradról és környékéről. Jenő szavojai herczeg 1698-ban a nagyon megrongált aradi várat kijavíttatá. Mária Terézia alatt a Maros bal partján, Arad városának átellenében, a most létező új vár építteték, a régi pedig teljesen lerontatott. A török uralkodás alatt keletkezett Arad városa lassankint annyira felvirágzott, hogy a megye székét oda tevék át, 1702-ben az addig Borosjenőben székelt nem egyesült görög püspök is oda költöze. Ezentúl a megyét is az új városról Aradmegyének kezdték nevezni. 1708-ban II Rákóczy Ferencz szállá meg az aradi várat s a várost is ágyuztatá. Ezután is még sok viszontagság érte Arad városát, kivált az 1848 és 49 évek is súlyosan nehezedtek rája; erről alább. Most elébb az éjszakkeletre, 3 mfldnyire levő Világosra teszünk egy kirándulást.

Világos elég szabályosan épitett, kertekkel környezett mváros, 5000 lakossal, kik jobbára oláhok; a magyarok száma csak 1000 lélekre rúg. A helység házcsoportjai közzül két tornyos templom s három urasági kastély tűnik ki. A kastélyok nem nagyszerű, de csínos épületek, az egyiknek négyszegletű tornya, elől erkélye s oszlopos pitvara van. E kastélynak általellenében más kastély van, melly majdnem egészen a fák és virágok közzé rejtőzik; mellette igen szép kert terül, melly a helység fölött emelkedő hegy oldalán messzire felnyúlik. A helység egy magas, kúpdad hegy, a keletről benyúló erdélyi Kárpátok végfoka, alatt terül el, mellynek

L. Rohbock del.

Druck & Verlag v. G G Lange in Darmstadt.

G.M. Kurz sculp.

VILÁGOS.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

tetején Világosvár romjai búslakodnak. A várhegy s a rajta fölmeredő oszlopforma falazat már messziről látszik. Midőn Világos felé közeledünk, az egy oszlopnak látszott fal szétválik, s ekkor már nehány külön faldarabot külömböztethetünk meg. A keletről benyúló hegylánczolatokból három kúphegy válik ki, a váromladék a középsőn van, melly a legmagasabbik. A helységből a feljebb említett kastély kertjéből juthatunk a hegy tetejére s a kissé meredek hegyoldalon $^3/_4$ óra alatt felmászhatunk a romokhoz. A vár már helyzeténél fogva igen erős lehetett, három oldalról a hegy nagy meredeksége, keletről pedig rengeteg erdő, mély sánczok és hatalmas bástyatornyok szolgáltak oltalmául. Különösen nyugatra és éjszakra meredek sziklafal emelkedik. Nyugat felé a várfal már egészen leomlott s nagy nyílás van, éjszak felé még meglehetős épségben van s még nehány ablakot is mutat, kelet felé a várfalnak már csak éjszakkeleti fala látszik, dél felé csak egyes faldarabok állanak. Éjszakkelet felé a várnak legmagasabb része van, s a kerítőfalak maradványai onnan ívszerűleg vonúlnak lefelé a menedékes hegyháton. A kerítőfalakon belűl már csak kőhalmazok vannak. Csak felűlről láthatjuk meg az egész omladékot. Három részből állanak a maradványok: a helység felé fordult nyugati rész, egy torony s a kerítőfal, szabálytalan háromszöget fog be; a keleti részen csak a kerítésnek némi maradványa látszik; végre a középső részen a kerítőfalon kivűl még a belső épűleteknek is megvannak némi maradványai. Hajdan a vár belsejéből a kősziklák közt nagy fáradsággal ásott földalatti járat a hegy aljáig vezetett le; ez utat a mult században berakták, nehogy a zsiványok és csavargók rejtekűl használhassák. A várbeli szobákat 1784-ben hányák szét és rombolák le, nehogy a szomszéd megyékben fölzendűlt pórok oda megvonúlhassanak.

Világosvár romjairól elragadtató kilátást élvezhetünk. A várhegy alját kies ligetek és szőllők meg gyümölcsösök övedzik, tövében Világos és Gálsa helységek terűlnek el, s kivált amannak egyenes, rendezett utczái és kertekkel környezett házai kellemes benyomást tesznek. E helységeken túl a termékeny síkság zöldellik s a láthatár széliről Aradnak fehér

falai csillognak fel. Jobbra, vagyis éjszaknyugatra elől Sz. Anna, felette Simánd, Sz. Márton és Mácsa helységek sötétlenek, míg a láthatár homályában a békési puszták enyésznek el tanyáikkal. Dél felé a híres ménesi szőllőhegy-sorok huzódnak el, mellyek közzé szép fekvésű helységek: Gyorok, Ménes, Paulis rejtőznek, odább délre az ezüst szalagként kanyargó Maroson túl a Temesvárig szertefutó domborodások völgyezeteiből a szerb falvak és városkák tornyai csillámlanak ki; a várhegytől éjszakra terülő lapályt pedig a füstölgő oláh falvak sokasága lepi el, mellyek közzűl különösen a virágzásnak indult Pankota tűnik fel az elenyésző hegysorok végdombjáról. Odább a Kőrös által szeldelt, változatos erdőhát merül fel a csoportos fasoraik által felötlő, szépen rendezett jószágokkal, mellyek József nádor örököseinek birtokai, a csinosodó Kis-Jenővel együtt. Az erdőhaton túl a bihari erdőségek sötétlenek. Végre kelet felé mind magasabbra emelkedő kúphegyek mögött a Királyhágói bérczlánczok kékellenek.

Világosvár 1190-ben már fenállott, ez kitetszik a római pápák leveleiből, mellyek szerint a várról elnevezett világosi völgy torkában az említett évben egy apátság alapittaték. Zsigmond király 1425-ben Világosvárt és tartozványait más birtokokkal együtt Brankovics György szerb fejdelemnek adá. György fejdelem 1441-ben hűtlenségbe esvén, elveszté magyarországi birtokait, s Ulászló király Világosvárt Zarándmegye egy részével együtt Maróthi László orodi főispánynak adományozá. De nemsokára ismét Brankovics György juta Világosvár birtokába, s 1444-ben ő engedé át Hunyady Jánosnak. Ennek halála után sógora Szilágyi Mihály lőn a vár ura. Ez főtényező volt Mátyásnak királyúl lett elválasztatásának, de azután uralkodási vágya miatt királyi unokaöccsével meghasonlék. Mátyás nyakas nagybátyját Szegedre magához rendelé, Szilágyi elmene s 1458 szept. 1-jén fegyveres kiséretét egy faluban hátrahagyván, a Tisza partján várakozó király elé siete. De a helyett hogy hibáját elismerte volna, királyi öccse előtt sértő kifejezésekkel nyilatkozék s iránta való hálátlanságát lobbantá szemére. Erre a király méltósága érzetében felindúl s legott bátyja elfogatását rendeli. Bilincseket keresnek, Szi-

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v G. G. Lange in Darmstadt — G. M. Kurz sculp.

VILÁGOSVÁR. SCHLOSS VILÁGOS.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

lágyi gúnyosan mondja: „ott vannak az én kocsimban béklyók, mellyeket jótéteményeimről megfeledkezett öcsém számára hoztam magammal.“ E megjegyzés még jobban ingerli a királyt, parancsára Szilágyi csakugyan őrizet alá kerül s mint fogoly saját várába, Világosvárra, küldetik. Itt Lábatlan Gergely és Drach György várnagyok parancsot vesznek, hogy Szilágyit végeztessék ki. De ők ismervén a király természetét, azon ürügy alatt, hogy illy nevezetes dologban írásbeli parancs nem elegendő, ezt nem teljesítik, hanem egyikök személyesen átmegy Szegedre, hogy a királytól bővebb utasítást kérjen. Azalatt a pápai követ közbe vetette magát s a királyt parancsa visszavételére bírta, noha a fogoly szabadon bocsáttatását nem eszközölhette ki. Idővel a király letette haragját s midőn a következő évben a törökök az alföldön berohantak, vitéz nagybátyja kieresztését forgatá elméjében. E szándékában a királyt Szilágyi hű szakácsa előzé meg. Ez t. i. a világosvári őrségből némellyeket megnyervén, hirtelen zajt üt: jön a török! A várnagy e zajra legott az őrsereg nagyobb részével kimegy a várból s a török fölkeresésére indúl. Ezalatt a szakács kibocsátja urát, s mire a várnagy hazatér, a várat Szilágyi kezében, kapuit zárva találja. Vívni kezdi a várat, de visszaveretik. Ennek hirére a király a Tiszához siet, kiszabadult bátyjával találkozik s kibékülvén vele, Erdély és Magyarország alsó vidékeinek kormányát és védelmét rája bizza. — Szilágyi utóbb a török által elfogatván, Konstantinápolyban kivégeztetett. Világosvár Túrral és Tisza-Varsánnyal együtt özvegyénél Báthory Márgitnál maradt zálogkép, ennek új egybekelése után pedig Világosvár sok más birtokkal együtt öt fiútestvérje kezébe került Mátyás adományából. A mohácsi veszedelem után hol Ferdinánd, hol Szapolyai, hol pedig a török vívott Világosvár birtokáért. Végre is a török tartotta meg 1693-ig, midőn Heiszter Sziegbert által végkép kiűzeték belőle.

Világosvár alján hajdan két helység volt: Siri és Világos, amaz régibb s úgy látszik hajdan jelentős város volt. Midőn a törökök dúlásai miatt Siri városa, Világosvár és a világosi völgyben létezett apátság elpusztult, lakosai elszéledtek, de azután megint visszaszállingóztak, mihelyt a török uralom

megszűnt. Az oláhok Siriben elpusztult templomjok mellé, a magyarok pedig az apátság hajdani temploma körűl telepedtek meg, ezek Világosnak, amazok Sirinek nevezték helységöket. Utóbb a két helység egybeolvadt, s most az oláhok az egészet Sirinek, a magyarok pedig Világosnak nevezik. — A világosi birtokot a Bohus család szerezte meg a kir. kincstártól.

Az 1849-diki honvédsereg a világosvári romok alatt elterűlő síkságon rakta le fegyverét. Az orosz és ausztriai hadak által minden oldalról üldözött magyar hadcsapatok végre Arad környékére szorúltak. 1848 okt. 8. a honvédelmi bizottmány a király és nemzet nevében minden hazabeli várparancsnoknak meghagyá, hogy 7 nap alatt a magyar lobogót tűzzék ki, külömben mint honárúlók törvényenkivűliekké válnak. De az aradi várparancsnok Berger János nem engedelmeskedett s már okt. 7. a várost kezdé ágyuztatni. A város a magyar, a vár a bécsi kormány rendeleteit követte. Így csakhamar megnyíltak az ellenségeskedések. A városban többnyire csak nemzetőrök voltak, vezérök Máriássy János őrnagy vitéz, de ügyetlen ember volt. A vár őrsége a császárhoz szintén híven ragaszkodott Temesvárral s a környék fellázadt ráczaival és oláhjaival közlekedett. A magyaroknak sokáig nem sikerűlt a várat elzárni, ismételve megszállák Új-Aradot, de újra meg újra elveszték. Berger időről időre megújítá a város lődöztetését s nagy kárt tett benne, a magyarok kellő lövegekkel nem bírván, a vár ágyuztatásával nem boldogúltak. Decz. 4. hajnalban a magyarok ostromra indulának, de nagy veszteséggel visszaveretének. Decz. 17. Gál Miklós ezredes vevé át az aradi magyar had vezérletét, de ő sem mehetett sokra. 1849 febr. 9. Új-Arad megszállása után az ausztriai hadak már a városba is benyomulának, de Gál kemény útczai harcz után tetemes veszteséggel visszaveré őket. April havában b. Vécsey tábornok vevé át a főparancsnokságot, s most erélyesebben folytatták a vár vívását. Miután a vár nehány hétig egészen el volt zárva, az őrsereg élelme fogyni kezdett, s Berger kénytelen volt a vár általadása iránt alkudozásba bocsátkozni. Az alkudozás jun. végeig folyt. Végre jul. 1-jén a magyar hadak szállák meg az aradi várat, miután 8 hónapig vívták

vala, s ott 61 ágyút, 2000 mázsa lőport, 1500 lőfegyvert s nehány 100,000 ágyúgolyót és töltést találtak. Az osztrák várőrség, 1300 ember, jul. 1. délelőtt vonula ki a várból; Berger és Siliak tábornokok után s fegyvereit lerakván, Új-Aradról Stajerország felé kisértetett; az átadásnál Vetter, Guyon és Vécsey magyar tábornokok voltak jelen. Aradvár azonnal védelmi állapotba tétetett s parancsnokává Damjanics lőn. De a magyar fegyver szerencséjének csillaga ekkor már letünt vala. A magyar kormány s a Szöregnél megvert hadsereg egy része Aradra menekűle, Görgey is Nagyvárad felől oda vonúla, hogy a többi hadakkal az utolsó eldöntő ütközet előtt egyesűljön. De a déli magyar hadsereg aug. 9. Temesvár alatt szétvereték, mielőtt az egyesűlés megtörténhetett volna. Kossuth tehát az aradi várban letevé kormányzói hivatalát s a főpolgári és katonai hatalmat Görgeyre ruházá. Ez már hosszasabb idő óta követségeket váltott vala az orosz hadsereg vezéreivel, most még aug. 11. Ó-Aradról kelt levelében felhívá Rüdiger orosz tábornokot, hogy hadtestével a magyar és osztrák hadak közzé vonúljon: az orosz sereg előtt föltétlenűl fogja a fegyvert lerakni, mit az osztrák seregek előtt sohasem fogna megtenni. A magyar hadsereg maradványa tehát, körűlbelől 24,000 ember 144 ágyúval, minden oldalról bekeríttették, zajos hadi tanács után kivonult s aug. 13. a világosi térségen leraká a fegyvert. Az oroszok azután a honvédeket tábornokaikkal az osztrák sereg fővezérének rendelkezése alá adák. Damjanics Aradot Görgey meghagyása következtén aug. 19. minden védelem nélkűl átadá. Sokan azt hitték, Görgey kedvező feltételeket eszközölt ki. De a honvédek csakhamar az osztrák seregbe osztattak be, a főbb tisztek pedig hadi törvényszék elé állíttattak. Aradon okt. 6-kán báró Vécsey, Aulich, Török, Lahner, Pöltenberg, Nagy-Sándor, Knezich, gr. Leiningen, Damjanics magyar tábornokok felakasztatának; Kiss, Dessewffy, Lázár, Schweidel főbe lövetének.

Világosról a hegyek alján délnek tartunk. A helységek, híres bort termő, szép fekvésű, szőllőhegyek s borházak egymást érik. A helységeket csinos urasági kastélyok ékesítik, különösen Gyorok mvárost. Ennek s a szomszéd Ménes falu

határában a legjobb borok teremnek; a ménesi veres aszuszőllő-bort Edelspacher György, Gyorok hajdani birtokosa, kezdé a múlt század másik felében késziteni. A szőllőhegyek egész Radnáig tartanak.

Radna a Maros jobb partján, gyönyörű vidéken épült mváros, melly Aradhoz keletre 3 mfldnyire esik. Lakosai többnyire oláhok, de magyarok, németek és szerbek is vannak köztük. A város legnagyobb nevezetessége a mögötte emelkedő hegy oldalán levő kolostor és kéttornyú templom, mellyet a kapisztráni sz. ferenczrendiek birnak. Többnyire plátánféle juharfákból álló fasor vezet a templomhoz, mellynek két tornya között szép ormó két képszoborral emelkedik. Belül a templom igen díszes, oltárai márványból készültek, sok drágaság s szűz Mária csudatevő képe van benne, mellyhez népes búcsújárások történnek. A kolostor mellett és mögött a hegy oldala szép tölgyerdővel van borítva, sok helyütt mély vizmosások által kivölgyelve; 1856-ban épen a búcsú alkalmával nagy zápor és felhőszakadás volt, s az árviz sok embert elsodra. A hegy hátáról szép kilátás esik a környékre. Ott csínos gúlát is találunk, mellyet a szerzetes atyák emlékezetül tettek azon helyre, honnan II József a török háború alkalmával a bánságot nézte.

Radna városa eredetét a szerzeteseknek köszönheti. Midőn Lippa városa a török kezére kerülvén, az ottani kolostor elpusztúlt: az üldözött szerzetesek más lakosokkal együtt a tulsó partra menekülének, mellyet még ahkor csupa erdőség borított. Itt Janics András barát őket egy kis fa kápolna körül telepíté meg, mellyet az erdő közepett egy szikla tetején valamelly buzgó asszony építtetett vala. A kápolnácskát csakhamar valami bosnyák ember szűz Mária képével ékesíté. De a törökök a kápolnát lehányák s Janics barátot, ki azt újra felépitette vala, kegyetlenül megkínozák. Alighogy Janics sebeiből kigyógyúlt, Konstantinápolyba a fényes portához zarándokla, ott a szultántól levelet vőn, melly szerint neki megengedtetett, hogy a lerombolt kápolna helyett újabbat, tágasabbat építsen. Janics tehát 1553-ban újra fölépíté a kápolnát s ezzel a mostani kolostornak s Radna városának veté meg

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt G. M. Kurz sculp.

A RADNAI ZÁRDA. KLOSTER ZU RADNA.

Trautter és Stolp bizományában Pesten.

alapját. A szerzetesek 1730-ban a kápolnához kolostort épitének, később pedig nagyobb és díszesebb templomot is raktak.

Lippa, melly Radnával átellenben a Maros bal partján elterül, élénkebb, nagyobb és csinosabb mváros. Körülbelől 7000 lélekre rúgó lakosai között 3000 német és magyar van, a többiek oláhok és szerbek; az előbbiek csaknem mindnyájan r. katholikusok, az utóbbiak pedig nagyobbrészt nem egyesült görögök. Különösen a Maros partján csinos házak vannak; a többi épületek közzől kivált a n. e. görögök 180 láb magas toronnyal ékeskedő temploma tűnik ki, azután tanodaépületök, a r. kath. anyatemplom, paplak és tanoda, a nagy sóház. A sót Erdélyből szállítják le a Maroson Lippáig, Aradig és Szegedig. Lippáról szekeren szállítják a 6 mfldnyire levő Temesvárra. Sok fát is szállítanak a Maroson. A lippaiak tehát a földmivelésen, különösen a bor- és gyümölcstermesztésen, s baromtenyésztésen kivűl holmi kereskedéssel és mesterségekkel is foglalkoznak; kivált cserépedényeket készítenek.

Lippa hajdan nevezetes város volt s Arad megyéhez tartozott; erősítványeiből már csak némi omladékok láthatók, mellyek a helységen keresztűl, a Maros partján levő hajóslakok mellett elhuzódnak. I Mátyás 1462-ben Lippa városát más birtokokkal együtt a cseh Giskrának adományozá; utóbb I Mátyás fia Hunyady János bírta, ennek s hátrahagyott gyermekeinek halála után pedig özvegyének, a dús és szép Frangepán Beatrixnak férje, György brandenburgi őrgróf szerezte meg. Ez csakhamar nyakára hágott a felesége által kapott szép vagyonnak, azomban Lippa városát kőfallal, bástyákkal és sánczokkal vétette körűl, minek következtén Lippa a legjelesebb erősségekhez tartozott. 1527-ben Szapolyai János foglalá el Lippát; midőn Lengyelországból, hova Tokajnál történt megveretése után bujdosnia kellett, hazájába visszatére, egyenesen Lippára mene, hol szíves fogadtatásban részesűlt, miért is 1529-ben a városnak azon jogokat adományozá, mellyekkel akkor Buda élt. Halála után özvegye, Izabella kisded fiával együtt Budáról, honnan a török által kiutasíttaték, szintén Lippára költözködék, s ezután is mind ő mind pedig fia gyakran fordúltak meg ottan. Midőn Izabella az országot Fer-

dinándnak engedé át, a török ismét bejöve s 1551-ben egyebek közt Lippát is elfoglalá, nemsokára elveszté ugyan, de Temesvár bukása után újra megszállá, miután a Castaldo által otthagyott spanyol kapitány Aldana az erősítvényeket félelemből fölvettette s elhagyta vala. 1595-ben Báthory Zsigmond foglalá el a töröktől, 1605-ben a ráczok ismét a temesvári pasának játszák kezére, majd ezt is megcsalák s Lippát Petneházy magyar vezérnek adák által. Rákóczy Zsigmond erdélyi fejdelem 1607-ben új kegylevelet ada Lippának, de hajdani jogait megnyírbálá. Tehát a lippaiak Báthory Gábor fejdelemtől az I János királytól vett szabadságlevél megerősítését kérték, s kérelmök meg is teljesítteték. Bethlen Gábor fejdelem Lippát ismét a töröknek kényszerült átadni; 1691-ben a császáriak hosszas ostrommal elvevék tőle, de 1695-ben II Musztafa szultán újra elfoglalá, ekkor őrseregét kardra hányatá, lakosait rabszíjra fűzeté, erősítvényeit leromboltatá. E sok viszontagságok alatt Lippa majdnem végkép elpusztult, s különösen egykori magyar lakosai egészen elenyésztek, helyökbe azután oláhok és ráczok jöttek.

Radnáról a Maros jobb partján, az erdős hegyek közzé szorúlt völgyben keletnek menvén, az igen közellevő Sólymos faluba érünk, ennek templomát elhagyván, éjszaknak a hegy oldalára fordúlunk, mellyen egy gyalogösvény kigyódzik föl. Ha e kirándulást reggel tesszük, mikor a völgyben köd borong, igen érdekes látványt élvezhetünk. A mint a hegylejtőn feljebb és feljebb jutunk, a ködfátyol mind véknyabb, átlátszóbb lesz, majd megszakadoz s egészen ellebben, s most egyszerre Sólymos várának regényes, festői omladékai tárulnak ki bámuló szemünk előtt, a kelő nap játszi fényében ragyogva. Köröskörűl harmatos gyep és sötétzöld lomberdő terűl, alul a völgy mentén a fehérlő ködfátyol lebeg, mellynek nyílásain keresztűl ittott a Maros hullámjai csillognak fel. A várromok a Maros jobb oldalán magasló hegysorok egyik előretolt, magas kúphegyét koszorúzzák, melly kivált kelet s dél felől igen meredek, déli oldalán a Maros sebes hullámjai rohannak, nyugati oldalán mély völgynyílás huzódik el, mellyben hegyi patak csörgedez s mellyben Sólymos falu némelly házi-

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. A. Fesca sculp.

A SÓLYMOSI VÁR KILÁTÁSSAL LIPPA-ÉS RADNÁRA.

RUINEN VON SOLYMOS MIT AUSSICHT AUF LIPPA UND RADNA.

Hartleben és Stolp bizományában Pesten.

kói vannak, e völgyön tul a változatos hegysor Radnáig nyugatnak, azután éjszaknak Világos felé tart. A várhegy éjszaki oldalán laposabb völgyelés van, mellyen túl a gyepes hegy magasabbra emelködik. E magasabb éjszaki pontról legjobban szemlélhetjük a várromot és környékét. Előttünk a vármaradványok terülnek el, balra a fiatal erdővel borított domborodás alatt szép gyep van, azután ismét erdős hegyek következnek, mellyek alatt a Maros folyik, túl rajta szintén erdős hegyek emelködnek. Jobbra vagyis nyugat és délnyugat felé Radna és Lippa, a két várost összekapcsoló híd s odább a nagy térség merülnek fel. Már Sólymos falunál a Maros két partját szegélyző hegyek alacsonyodnak s hátrább vonúlnak, a déli oldalon alacsony dombokká válnak, mellyek szőllőkkel és gyümölcsösökkel borítvák, s azután egészen lelapúlnak. A radnai oldalon a várhegy előtt több más kúphegyek is emelködnek, mellyek részint sziklások. A várat három oldalról a hegyen körülfutó árok keríti be, azután a hegynek magasabb emelködésén a tornyos kerítőfal következik, mellynek kisebb nagyobb maradványa még köröskörül huzódik el. E kerítésen belül a hegynek magasabb kúpján a belső vár romjai vannak. Az árok éjszaki oldalán felhuzódó ösvény megkerüli a vár keleti oldalát, honnan kelet felé a Maros szűk völgyébe gyönyörű kilátás esik. Bemenvén az ott találtató kapun hatszögletű udvarra jutunk, mellynek nyugati oldalán két négyszegletű, tetemes magasságú torony emelkedik, nyugatéjszaki szögletén pedig egy alúl gúlaszerű, felül meg sokszegletű torony egy tömlöcz fölött nyúlik magasra. A várszobák az udvar déli, keleti és éjszaki oldalain voltak, mint ezt a megmaradt közfalak tanúsítják; az éjszaki oldalon nagy terem volt, mellynek ablakai nagyobbak mint a többi szobák meglevő ablakai, kőfoglalványaik is szebben faragvák. Még a terem volt erkélyének öt faragott vállköve is kinyúlik a falból. Keletről nyugatra két kerek bolthajtású kapu van, a második kapu az udvarra nyílik; egy kapu a nyugati oldalon is látható. Az udvar közepén pedig vízmedencze van. A vár kapuin és ablakain, meg a falak résein keresztül elragadó kilátást élvezhetünk, különösen ha a nyugati oldalon lévő két kapuív alatt állunk,

vagy ha a Marosra szolgáló réseken keresztül nézünk a mély völgybe. A Maros bal partján, Sólymos várával átellenben levő Boszborda nevű meredek hegy csúcsán más vár állott, mellyből már csak egy faldarab látható. A monda szerint e két vár a Maros alatt ásott földalatti út által közlekedésben volt egymással.

Nem tudjuk, ki által s mikor építtetett a sólymosi vár, melly a Maros völgyén, hol az a sikságba nyílik, teljesen uralkodott. Izabella királyné azt is megszállá, midőn Lippára vette magát. Később Castaldo hadserege szállá meg mind Lippát mind Sólymost s azután gyáván a töröknek adá által. 1595-ben Borbély György az erdélyi fejdelem vezére elvevé a töröktől, 1597-ben Józsika István erdélyi kanczellár bírta, 1602-ben pedig Báthory Zsigmond fejdelem Székely Mózsesnek ajándékozá. Székely azután a törökök védelmére bízta, kik azomban nemsokára a Básta által a vár visszafoglalására kiküldött Borbély Györgynek általadák. Rákóczy Zsigmond fejdelem a sólymosi várat a hozzátartozott, de ekkor már teljesen elpusztúlt helységekkel együtt Lugosy Jánosnak, a lippai várkapitánynak zalogosítá el. Később megint a törökök szállták meg.

Sólymoshoz délkeletre, szintén a Maros regényes völgyében, nem messze Soborsin mvárostól a tótváradi sziklavár némi omladékai láthatók. Radnához éjszaknyugatra Kladova helységnél meredek hegytetőn más vár állott, a fehér Kőrös völgyében Zaránd és Borosjenő, odább keletre Dezna várai voltak, az utóbbiból még tetemes maradványok láthatók.

Lippától délnyugatra s Aradtól egyenesen délre Temesvár, az úgynevezett bánság fővárosa van. A temesi bánság a Maros és Tisza bal partja, az alsó Duna és Erdély közötti területet foglalja magában, mellyet a törökök 1552-ben szállának meg s 1716-ig bírtak. A hajdan népes és jól mivelt országrész a török uralom alatt csaknem egészen néptelen pusztává lett, mellyet állóvizek és mocsárok borítottak. III Károly a visszafoglalt tartomány igazgatását gróf Mercyre bízta, ki csatornák által az állóvizeket lecsapoltatá, számos gyarmatot letelepíte, egyszóval a bánság megnépesítésén és felvirágoztatásán nagy

L. Rohbock del. | Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. | J. Sears sculp.

TEMESVÁR.

[illegible] Pesten

buzgalommal és szerencsével munkálkodott. A bánság nagyobb része felette termékeny síkság, csak keleti és délkeleti része hegyes. Sokáig kincstári igazgatás alatt volt, 1778-ban végre Temes, Torontál és Krassó megyékre osztaták s az országba bekebelezteték. 1850-ben ismét elszakasztaták az anyaországtól s a szomszéd Bács megyével együtt külön koronaországgá alakíttaták, végre 1861-ben megint visszakebelezteték.

Temesvár a csatorna által szabályozott Béga folyónál, egyhangú, de nagyon termékeny síkságon épült; éjszak és nyugat felé a terjedelmes Vadász- és Csókaerdő által környeztetik. Részei a belváros vagy vár, s három külváros. A vár szabálytalan, bástyás kilenczszöget képez s három védelmi vonallal bír. Mocsáros földön levén épitve, a várfalak idő jártában tetemesen lesülyedtek, és pedig a főerődítések jobban sülyedtek mint a külső müvek. A vár sánczai előtt köröskörül széles sík terül, melly részint fasorokkal van beültetve. A külvárosok tehát elég távol esnek a belvárostól; és pedig délkelet felé, az erdélyi kapú előtt, a Gyárváros terül el, melly a legnépesebb városrész, s melly ismét illir és német részre oszlik; délnyugat felé, a péterváradi kapu előtt Józsefvárosa nyúlik el a Bégacsatorna két oldalán, végre dél felé a Majorok nevű külváros van. Éjszaknyugatra Mehala falu esik olly közel Temesvárhoz, hogy szintén külvárosának tekinthető. 1851-ben Temesvár összes lakossága 20,560, 1857-ben pedig 22,500 lélekre rúgott, a hely őrségét nem számitva, melly legalább 2000 emberből áll. A belvárosban mintegy 5000 ember lakik. A németek után, kik legszámosabbak, a magyarok és oláhok következnek. A belváros és Józsefváros legszebbek; egyenes, egymást derékszögben szegő, kiburkolt s nehány év óta gázzal kivilágított útczáik vannak. A belvárosban átalában cseréppel fedett, emeletes, szép házakat találunk, számos kereskedői bolttal, mellyek szép kirakatokkal díszesítvék. Legszebb közterek: a főegyház-tér s a dísztér. Amaz terjedelmes, négyszegletű tér, közepén szűz Mária szobra áll, egyik oldalán a kath. püspöki főegyház, másik oldalán a kath. püspök palotája s a nem egyesült görög püspök főegyházának szentélye van. A kath. püspöki egyház új modorban épült, két

nem magas toronnyal, tágas előcsarnokkal és szentélye előtt két oldalán kiugró szárnnyal. Belseje csak egy hajóból áll, fehérre meszelt falain korinth fejezetű féloszlopok vannak, a fő és hat oldali oltárnak oszlopai is korinth fejezetűek, de a karzatnak és előcsarnoknak attikai fejezetű oszlopai vannak. A görög püspöki egyház szintén kéttornyú, belül aranyozásokkal és képekkel igen ki van czifrázva. A kath. főegyháztól balra a terjedelmes, kétemeletes, de különben elég egyszerű helytartósági épület van. A főegyház-térről egyfelől a bécsi kaszárnya-útczába, másfelől a színház-útczába juthatunk, amott 1854-ben épült nagyszerű kaszárnyát, emitt pedig az ócska külsejű, de belül díszes színházat találjuk. Odább egy más útczában a kegyesrendiek kolostora és temploma van, e mögött az 1854-ben igen csinosan épült, kétemeletes ház emelködik, mellyben a távirói hivatal van; még odább a nagy katonai kórház és posta következik. Ez utóbbival átellenben a cs. k. főparancsnokság kétemeletes szép háza van, mellette a katonai mérnökkar szintén szép épülete áll; a posta mögött pedig az irgalmasok kolostorát és templomát találjuk. A főparancsnoksági épület egyik oldala a dísztérre szolgál. Ennek közepén az új emlék áll, mellyet I Ferencz József a vár védelmének emlékezetére állíttata föl, s mellynek alapkövét 1852-diki körútja alkalmával jun. 15. veté meg. Az emléket Kranner József épitő tervezte és épitette, gót modorban. Egész magassága 66 lábat tesz. Sokszögletű, rovátkos pártázatú alja egy várat ábrázol, mellyet ábrándos szörnyetegek környeznek; rajta a talpazat emelkedik, mellynek négy kiugró saroktornyán Max József szobrász készítette képmásos szobrok, kardos, pajzsos lovagok állanak, egyikök kürtöt, másikok koszorút tartva. A talpazat fölött kupolás mennyezet nyúlik föl, melly négy karcsú oszlopon nyugszik, s melly alatt a hűség szobra áll, kezében a vár kulcsával. Végre a mennyezet fölött a magasra felnyuló tető emelködik, melly gazdagon ki van czifrázva s kettős virágba végződik. A mennyezet fölött a császári czímer látható, a hűség szobra alatti párkányon pedig e szavak olvashatók (német nyelven): „I Ferencz József Temesvár 1849-diki hősies védelmezőinek." — Ez emlékkel

átellenben a fő őrhely, a tér másik oldalán a főparancsnokság, mellette a várparancsnokság, a harmadik oldalon pedig a kormányzó épületei vannak. A fő őrhely mögött az igen szép, háromemeletes s három erkéllyel díszesített, szabadon álló négyszöget képező épület áll, mellyben a takarékpénztár van. Ez épület főhomlokzata a papnöveldei térre szolgál, mellyen a papnöveldei épületet és templomot találjuk, odább furcsa tornyú kaszárnya van. A dísztérről a várútcza az új cs. k. fegyvertárhoz visz, melly az 1849-diki ostrom alatt egészen elpusztult Hunyady- vár helyén 1856-ban epűle. Ez sokszögletű, két bástyatoronnyal s rovátkos ormózattal ékesített ház, előtte sétahely terűl; a belváros déli végén áll s mindjárt mögötte a várfalak kezdődnek. A belváros tehát egészben véve jó benyomást tesz a látogatóra. De a külvárosokban is számos nagy és csinos épületet s templomokat találunk. Összesen 13 templom és 3 zsinagóga van Temesváron, magában a belvárosban 5 kath. 2 görög s 1 prot. templomot találunk. A tanintézetek közzűl, legnevezetesbek: a kath. papnővelde és gymnázium. A szellemi miveltséget nehány év óta a „Delejtű“ czimű magyar hetilap is terjeszti. Temesvárnak tetemes műipara és kereskedése van, s főleg a külvárosokban nagy élénkség uralkodik. A kereskedést a Bégacsatorna, a vasút s más intézetek mozdítják elő, mindazáltal a gabnakereskedés nehány év óta annyira csökkent, hogy a terjedelmes gabnaraktárak most többnyire üresek. A pályaudvar a Józsefvárosban van, a gázgyár is ott van. Temesvártól nyugatra a 18,000, többnyire szerb, lakossal biró Nagy-Kikinda koronai mezőváros van, mellyet a Szegedről jövő vasút megérint; délnyugatra Nagy-Becskerek mváros van, melly a Béga éjszaki partján épült és szintén valami 18,000 lakossal bír; odább éjszaknyugatra pedig, a Tisza partján, Ó- és Új-Becse mvárosok vannak, s különösen az utóbbi fontos kereskedői hely; végre Temesvártól keletre, a Temes folyó két partján Lugost találjuk.

Temesvár helyén némellyek szerint a római gyarmat Zambara s az avarok Beguey nevű szállása volt. A magyarok bejövetele után csakhamar nevezetes várossá s egy gróf vagyis ispány székhelyévé lett. Róbert Károly idejében megerősítte-

tett s tetemesen gyarapodhatott, mert 1316 óta hosszasabb ideig s ismételve a király tartózkodási helyéül szolgált. Zsigmond 1397-ben országgyülést tarta Temesváron, Ulászló 1441-ben Hunyady Jánost tevé temesvári gróffá és nándorfehérvári kapitánnyá. Hunyady Temesváron szép kastélyt rakata, mellyben pihenő idejét családja körében szokta tölteni. Halála után 1456-ban a végvárak védelmét idősbik fia Hunyady László vevé át, a király anyai nagybátyja Cillei Ulrik különösen Nándorfehérvárt akará kezéből kivenni, hogy azután az általa „kutyanemzetségnek" gúnyolt Hunyadyakat kiirthassa, s nov. elején a királlyal együtt Zimonyba ment. Majd a várba is bejutván, azon verembe esék, mellyet másnak ásott vala. László király mindjárt Nándorfehérváron megbocsátá nagybátyja meggyilkoltatását s azután Hunyady László kiséretében Temesvárra mene, hol Szilágyi Erzsébet, a két Hunyady anyja őt gyászruhában fogadá, előtte leborúla s fiai számára kegyelmet kére. A király magasztalva elhúnyt férje érdemeit fölemeli a zokogó özvegyet s mind ezt mind fiait arannyal hímzett bíborruhákkal megajándékozza. November 23. a templomban az oltár előtt esküvel fogadja, hogy Cillei halálát sohasem fogja megboszúlni, hogy Hunyady Erzsébetben anyját, a két Hunyadyban testvéreit fogja látni, sőt ezekkel együtt az úr vacsoráját is veszi; végre még külön oklevél által is megerősíti fogadását. Ezután vendégségek, játékok és vigalmak következtek. Mindazáltal nemsokára Hunyady László lefejeztetett, Mátyás pedig fogságra vettetett. —

I Mátyás 1478-ban az erős Kinizsy Pált tevé temesvári gróffá, ki a már 1463 óta gyakrabban mutatkozó törököket egy időre visszariasztotta. 1514-ben Dózsa György a pórhad vezére fenyegeté Temesvárt, mignem Báthory István s az Erdélyből segítségre jövő Szapolyai János által megveretett és társaival együtt elfogatván szörnyű halállal kivégeztetett. A mohácsi vész után Temesvár Szapolyai János birtokába került; ennek özvegye 1551-ben Ferdinándnak adá által, ki Losonczy Istvánt tevé a vár főkapitányává. Nemsokára Szokolli pasa szállá körül a várost, de visszaverették. A következő 1552 évben Ahmed beglerbég szálla Temesvár alá, Losonczy 2515

emberével sokáig vitézűl védelmezé a rábízott erősséget, végre már igen megfogyott őrserege által kényszeríttetve alku mellett átadá az ellenségnek. Losonczy és vitézei tehát 1552 jul. 30. kivonúlnak a várból, de a törökök megszegék az alkut s véletlenűl megrohanják a kivonulókat. [illegible] Losonczy és bajtársai a török hitetlenség áldozatai l[illegible]nek, [illegible]bb még életöknek, árát veszik meg a hitszegőkön. Temesvár és környéke tehát a török kezére kerűlt, s nehány meghiúsult kisérlet után csak 1716-ban foglaltaték vissza szavojai Jenő által. A török uralkodás alatt a bánság csaknem egészen elpusztult, különösen a hajdan szép kastélyokkal és templomokkal ékeskedett Temesvár mocsárokkal környezett gunyhók csoportjává lett, mellyből a keresztyén lakosok majdnem egészen [illegible]ntek vala. Még 1582-ben számos kath. magyar élhetett Temesváron, mert a városi tanács és kath. község a római pápától magyar levélben magyarúl tudó papot és tanítót kért, hogy a népet sikeresebben oktathassák s az anyaszent egyházban megtarthassák. De midőn a város a koronához visszakerűlt, egy magyar polgára sem volt többé. Lassankint újra megnépesűle s 1719 óta előlegesen megállapított terv szerint kezde fölépíttetni. Mercy, a tartomány igazgatója, 1728-ban a Bégacsatornát kezdé ásatni, gondoskodásából mindenféle gyárak is keletkeztek, mellyekről egyik külváros neveztetett el. 1732-ben a csanádi püspök és káptalan költözködék Temesvárra, 1736-ban a kath. főtemplom alapja veteték meg, 1748-ban a görög püspöki templom építteték föl, melly azomban mostani alakját utóbb nyeré meg. Az erősítvényeken sok évig építettek s 1765-ben befejezék. 1778-ban a bánsági három megye az országba bekebeleztetvén a Temesváron addiglan létezett két külön városi tanács, t. i. a. német és szerb egygyé olvasztaték. II József 1781-ben Temesvárt sz. k. várossá tevé s az 1790/1-diki országgyűlés be is czikkelyezé. Az 1848-diki mozgalmakban Temesvárnak nevezetes szerepe volt. Báró Rúkavina fővárparancsnok okt. 10. a várost ostromállapotba tevén, megtagadá az akkori magyar kormánytól az engedelmességet. A magyarok csak 1849 april havában kezdék a várat körűlszállni, mellynek kapúi april 25. bezárattak. A várvívás eleintén igen bágyad-

tan folyt, de jun. 11—17-ig, s kivált jul. 6—20-ig nagy eréllyel ágyuztatták az erősséget és belvárost. Az őrsereg s a városban megmaradt csekély számu lakosság mármár végínségre jutott vala, midőn aug. 9-kén épen Temesvár mellett az eldöntő csata vívaték, mellyben a magyar hadsereg teljesen szétveretett. Haynau még az nap este vonula be a 107 napig tartott ostrom után fölmentett erősségbe.

Temesvárhoz délkeletre 3¼ mfldnyire kies vidéken Buziás mváros van, hol fürdőhelyet találunk, melly nehány éve nagyon emelkedett.

Az oláhok, szerbek, tótok, németek.

Az ország déli részében s különösen a bánságban is a magyar lakosok a török uralkodás alatt majdnem egészen kipusztúltak. Mostan a bánságban az ország minden népségei előfordúlnak, de legszámosabbak a magyarokon kivűl az oláhok, szerbek és németek.

Az oláhok tudtunkra a bánság legrégibb lakói, a közvélemény szerint a Trajan római császár által meghódoltatott dákok s az ezek közt megtelepedett római gyarmatok ivadékai, miért is magokat rumuny-knek, románoknak nevezik; Sulzer szerint pedig Makedoniából és Thesszáliából költöztek be. Most az ország délkeleti részétől kezdve az erdélyi határ mentén fel egész Máramarosig laknak; nyelvök csakugyan a latin nyelv rokona. Többnyire terméketlen hegyes vidékeken laknak s főleg csak kukoriczát, burgonyát, babot, kendert, lent és szilvát termesztenek. Fő eleségök a kukoricza-kása (mamaliga) és kukoricza-kenyér vagyis málé; fő italuk a szilvapálinka. Rendesen nagyon tunyák, miveletlenek és babonások, de tanulékonyok s egyesek kitünő lelki tehetségeket tanúsítanak. Házaik, sőt templomaik is többnyire csak deszkából vannak elég durván készítve, és szalmafedéllel fedve, melly rendesen felette nagy és idomtalan. A házak ablakai nagyon

kicsinyek, a szobák majdnem egészen bútornélküliek és tisztátalanok. Szóval az oláh falvak többnyire nyomorúltak és szemetesek. Csak a határőrvidéken találunk rendesebb és csinosabb oláh helységeket, s általában a végvidéki oláhok szorgalmasabbak, míveltebbek, mint többi testvérjeik. Az oláh nők sokkal munkásabbak mint a férfiak, ők a háztartás körüli dolgokon kivül még a barmot is ápolják s a földet is mívelik, lent, kendert és gyapjút fonnak és szőnek s az egész család ruházatáról gondoskodnak. Bárhova megyen az oláh nő, mindig magával viszi guzsalyát s járva kelve folyvást fon. Némelly vidéken, különösen Temesvár és Lugos vidékén is, csinos, érdekes arczokra találunk az oláhok közt. Öltözetük is festői. Az oláh nők rendesen bokáig érő üngет viselnek, melly elől a mellen, alul a szegélyen czifrán van kivarrva, az üng újjai is többé kevesbbé hímezvék. Az üngre a derék körül széles, tarka, leginkább veresszinű övet kötnek, mellyről elől és hátúl sávolyos szövetből készült, vagy pedig egyedül hosszú tarka czafrangokból álló kötény (katrincza) lóg le, ugy hogy két oldalt a csipkékkel összefűzött üng kilátszik. A fejen színes vagy fehér kendőt, vagy pedig a fej hátulsó részén ülő fejkötőt viselnek, mellyről lebernyeg lóg alá. Többnyire bocskort viselnek, vagy pedig mezítláb járnak. A férfiak széles övvel vagy csak szíjjal a derékon leszorított, hosszú üngет és bokáig érő gatyát viselnek, fejökbe széles és felhajtott karimájú kalapot vagy bőr kucsmát tesznek, az üngre többnyire nagy gombokkal ékesített bőr mellényt s felső ruhául szűrt vagy bundát vesznek magokra.

A szerbek vagyis ráczok nagyobb számmal csak az ország déli részein fordulnak elő, leginkább a török tartományokból költöztek be különböző időben s gyakran ellenséges indulattal viseltettek a magyarok iránt. Általában véve mozgékonyabbak, hevesebbek mint az oláhok, de szintén elég tunyák, tisztátalanok és könnyelműek; a szeszes italokat mód felett szeretik. Katonai vitézségök általánosan el van ismerve, a szellemi képesség is megvan bennök, jóllehet nagyobb részök még elég miveletlen. Költői tehetségöket különösen gyönyörű népdalaik tanúsítják. Jellemző szokásaiknál fogva mind a

velök rokon horvát, tót és orosz népektől, mind az ország többi lakosaitól különböznek. Arczuk vonásai szabályosak, rendesen szebbek mint a többi szláv fajoknál; homlokuk nem magas, szemök többnyire barna, tüzes és szép, szemöldük dús; kipedert bajuszt viselnek, de a szakált leveszik. Testalkotásuk többnyire magas és izmos. Öltözékök pörge kalap, vagy báránybőr sapka, hosszú üng, bő gatya, szűr vagy rövid ködmön, bocskor vagy csizma. Kivált a nők szeretik a czifrálkodást s arczukat úgy mint az oláhnők kendőzni szokták. Hajukat fonadékba fonják s koszorú gyanánt a fej körül tekerik; nyáron virágokkal is ékesítik. Hosszú fülbevalót s nyakukon füzérbe tűzött pénzdarabokat viselnek. Az oláh nők is szeretnek holmi pénzdarabokat magokra aggatni. A szerb nők szépen hímezett ünget, rövid derekat, hosszú czicz vagy selyem szoknyát, fekete selyem kötényt, a vagyonosabbak szép újjast vagy rövid bekest és csokros czipőt viselnek. Általában a szerb nők válogatottabb öltözetben járnak és csínosabbak mint az oláh nők. A szerbek házassági szokásai rendesen a következők: Őszkor az apák leánynézőbe mennek, s ha nekik a leány tetszik, kitűzik a leánykérési napot, mellyre mindkét rész rokonai meghivatnak. A megkérétéskor gyűrűt váltanak, egymást és rokonaikat üngekkel, törülközőkkel és más efféle vászonnemüekkel megajándékozzák, egyúttal az esküvés napját s a lakadalomra meghivandó vendégek számát meghatározzák, s a vőlegény a menyasszonynak egy piros almát ad. A lakodalomra való meghivásokat nehány nappal az esküvés előtt a vőfény (fifer) teljesíti, rozmaringgal felczifrázott kulacscsal és dudás (gajdás) kiséretében. Lakodalomban a koma vigyáz a rendre, s ennek mindenki föltétlen engedelmességgel tartozik; második személy a menyasszony vezetője vagy kis koma (dever), azután a vőfény (fifer) és dudás (gajdás) következnek. Ünnepélyes menettel s dudaszóval elsőben a menyasszonyért mennek, elől a koma (kúm), a vőlegény és dudás, utána a következő kocsin a dever és a vőlegény rokonai, azután több kevesebb kocsi a leányokkal és asszonyokkal következik, végre a vőlegény barátjai lóháton berekesztik a menetet. A menyasszony részéről hasonló menet indúl el, a hol

a két menet találkozik, megállanak, a kocsikról és lovakról leszállnak, ölelkeznek, csókolkoznak, azután az út közepén körülállják a két dudást s a szerb nemzeti tánczot (kóló) járják. Azután ismét felülnek s a menyasszony házához mennek, hol az ott reájok várakozó vendégekkel ölelkeznek. Ekkor a menyasszonyt a devernek adják át, s miután leánybarátnéi elbucsuztatták, a kocsira vezetik, s most bús dalok, sirás és rivás között a templomba vonúlnak, ott még egyet tánczolnak a templom előtt, s azután a dever a menyasszonynyal, a kúm a vőlegénnyel oltárhoz mennek, ott gyűrűt váltanak, azután a házasulandók keze a dever által vett selyemkendővel összeköttetvén, a pópa után az oltártól a templom közepére mennek, a kúm és dever égő viaszgyertyákkal ott az egyházi ereklyékkel rakott asztalnál a dever által vásárolt pohárból borral áldoztatnak. Azután a pópa a kúm és dever által vásárolt, egész ruhának való selyem vagy czicz kelmével a házasulandók vállát és fejét betakarja, fejök fölé virágkoszorúkat tart s elvégezi a többi esküvési szertartásokat. Esküvés után víg énekszóval a szülők házába mennek, hol azután nagy vendégségek és áldomások következnek. Ebéd után ismét szekerekre és lovakra kerekednek s a menyasszonyt a vőlegény házához kisérik, hol az ipa a menyasszonynak egy üszőt ajándékoz, a napa pedig csókok közt egy kis fiút és egy vég vásznat ad. A menyasszony a vásznat egyik végénél földre bocsátja s a ház küszöbéig huzza, itt elveszik tőle a fiút és vásznat s helyébe guzsalyt, hóna alá egyegy kenyeret, szájába czukrot, egyik kezébe üveg bort, a másikba vizet adnak. Ezekkel a mátka a szobába megy, s a sok holmit az asztalra lerakván, s magát meghajtván ipja és napa arczát kezét s azután a többieket is megcsókolja s a kúmot, devert és fifert üngekkel megajándékozza. Erre a vígságok kezdődnek s egész reggelig tartanak. Reggel a menyasszony vizet visz a vendégeknek, hogy mosdjanak, s azon edénybe, mellyből ő szolgált, pénzt vethessenek. Végre dudaszóval a kúm, dever és fifer által külömbféle süteményeken küldött selyemkendők, czipők, kötények, pénz s egyéb ajándékok

érkeznek meg a menyasszony számára, s ezt a vánkos-táncz és elbucsuzás követi.

A tótok nagyobb tömegben az ország éjszaknyugati részén élnek. Az egyes vidékek szerint testalkotásukban, jellemökben s lelki tehetségeikben, valamint ruházatukban is tetemes külömbségeket mutatnak. Általában véve lassúk, de kitartók és munkások, beszédes, víg indúlatúak, gyakran alázatosak s néha alattomosak. Némelly vidékeken igen rondák, s helységeik szabálytalanúl épült, tisztátalan, apró gunyhókból állanak, más vidékeken meg többet ügyelnek a tisztaságra, s helységeik is rendesebbek. Arczvonásaik többnyire durvák, de egyes vidékeken szabályosak és szépek. Termetök hol középszerű magasságu és izmos, hol magas és karcsú. Rendesen sem bajuszt sem szakált nem viselnek. Öltözékök rendesen: durva fehér posztóból készített magyar szabású nadrág, rövid üng, a derék körül széles bőröv, vagy kék posztóból készült mellény, bocskor, széles karimáju kalap s durva fehér posztóból való szűr vagy barna guba. A nők rendesen hosszú szoknyát, széles kötényt, mellényt vagy derekat, csizmát vagy bocskort, mindenféle szabásu fejkötőt vagy nagy fehér kendőt, s bekest vagy ujjast viselnek; sok helyütt különösen a magassarkú, veres csizmát szeretik. A thuróczi tótok talán legszebbek s legvállalkozóbbak. Az úgynevezett tót sáfrányosok és olajárusok, kik terpentin, kő, boróka, rozmaring, kömény, borostyán és fenyűolajokkal s egyéb szerekkel és orvosságokkal kereskednek, Europa nagy részét bebarangolva, többnyire Thuróczból valók. Mondják, hogy az olajkészítést a Znio-Váralján volt jezsuitáktól tanulták el. Más vidéki tótok helységről helységre járva a rongyokat vásárolják össze, holmi csecsebecsékért, némellyek vászonnal és egyéb árúkkal kereskednek, még mások mint drótosok barangolják be az országot s a szomszéd tartományokat s egérfogókkal is kereskednek. Az ismert drótosok leginkább Trencsény megyéből, Rovne faluból s a Szepességből kerülnek. A felföldi pásztorok s különösen a juhászok rendesen szintén tótok. Felső Magyarországon többnyire a közönséges, durva gyapjújú juhot tartják. A juhász oldalt lecsüngő, háromszoros

fonadékba szedi haját, fejébe szegekkel kivert pörge kalapot vagy báránybőr kucsmát tesz, zsírtól szennyes rövid, vászon ünget és gatyát, ősszel pedig szűr nadrágot ölt, derekát réz gombokkal és csattokkal ékesített széles bőr övbe szorítja, lábát bocskorba takarja, vállára szűrkankót (halena) aggat, kezébe juhászbotot vagy baltát (vallaskát) vesz, így fölkészülve Sz. György táján a nehány száz darabból álló juhnyájat a havasi rétekre és ugarföldekre kihajtja. Ott magának gyalulatlan s faragatlan deszkából gunyhót vagy kalibát, a juhok számára pedig vesszőkből vagy vékony fenyvekből kosárt, azaz kerítést készít, mellyet rendesen három éjen át egy helyen hagy s azután odább visz, hogy így a föld megtrágyáztassék az ott éjszakázó juhok által. A juhtejből ugynevezett zsendiczét és sajtot készít. Egyegy darab sajt 10—20 fontot nyom, ezt, miután a levegőn megszikkadt, összeaprítják, megsózzák s meggyúrják s ekkép készítik a túrót. Sok helyütt kis, hosszukás gömbölyű sajtokat készítenek, ezeket ostepkinek hívják. A juhászok rendesen csak kenyérrel és zsendiczével élnek; a főjuhász mellett nehány juhász bojtár van, kik a juhokat legeltetik s e mellett kanalat faragnak, szűrkeztyűt és harisnyát kötnek s furulyázással mulatnak, néha mint dudások a lakodalmakra is eljárnak.

A tótoktól mind nyelvökre mind szokásaikra nézve kulömböznek a **ruszny ákok** vagyis ruthének, kik Szepes, Sáros, Zemplén, Bereg, Máramaros megyék éjszaki hegyes részeiben laknak s kik hazánk legszegényebb népségeihez tartoznak.

A **németek**, kik hazánkban élnek, részint már az első királyok idejében, a keresztes háborúk alkalmával s a tatárjárás után beköltözött vendégek ivadékai, mint a bányavárosi és szepesi németek; részint a török uralkodás megszűnte után I Lipót, III Károly és Mária Terézia idejében s még újabb korban beköltözött jövevények származékai, mint a bánsági s más vidékeken lakó németek. Kisebb nagyobb számmal majdnem az egész országban előfordúlnak, de vegyületlenűl nagyobb területet seholsem foglalnak el. A sz. k. városok leginkább nekik köszönhetik eredetöket. Nyelvjárásaikra nézve nagyon külömböznek egymástól. A németek általában véve kék vagy

fekete posztó ruhában járnak, nadrágjok magyar szabású, mellényök és újjasuk szabása a vidékekhez képest külömbözik, kalapjok többnyire széles karimájú, csízmájok bő és magas szárú. A felföldi szegényebb németek már fehér szür nadrágot, bocskort és gubát is viselnek. A németek többnyire józan, meggondolt természetüek, ételben és italban mértékletesek, szorgalmasok, iparosok; a katonáskodásra legkevesebb hajlandósággal bírnak; a gyáripar leginkább az ő kezökben van; a kereskedésben a zsidókkal, görögökkel, szerbekkel versenyeznek. A régibb időben beköltözött vendégek ivadékai, a felföldi németek, legjobban barátkoztak meg a magyarokkal; társodalmi és állami törekvéseik, nézeteik egészen azonosak emezekéivel.

A vallást illetőleg a rusznyákok mindnyájan egyesült görögök, a tótok részint r. katholikusok, részint evangelikusok, a szerbek nagyobb része nem egyesült görög, de vannak köztük egyesült görögök és katholikusok is; ez utóbbiakat sokáczoknak nevezik, kiktől a Dalmátországból beköltözött, magyar érzelmű s jobbára már meg is magyarosodott bunyeváczok külömböznek. Az oláhok leginkább nem egyesült görögök, körülbelől egy harmaduk a kath. egyházzal egyesült, nehány községök pedig r. katholikus. A németek közzül azok, kik újabb időben beköltöztek, többnyire r. katkolikusok, a többiek részint katholikusok, részint evangelikusok. A magyarok végre nagyobbrészt katholikusok és reformátusok, kisebbrészök evangelikus. Más népekkel érintkezésben a németek könnyen olvadnak össze a magyarokkal, a tótok között hamar el is tótosodnak, de az oláhoktól és szerbektől idegenkednek s ezekkel nem igen olvadnak össze. Az oláhok és szerbek igen szivósan ragaszkodnak nyelvökhöz és szokásaikhoz, a tótok is nehezebben vesznek föl idegen nemzetiséget. De mindezen külömböző népségek századokig barátságos viszonyban éltek egymással, s csak a legújabb időben támadt bizonyos nemzeti féltékenység és gyülölség, mellyet azomban leginkább idegen befolyás gerjesztett föl, s melly az 1850 utáni tizedben lassankint elenyészett. Minden népség egyaránt ragaszkodik a helyhatósági alkotmányos élethez, mellyet a magyar korona ótalma

SZÉKESFEJÉRVÁR. STUHLWEISSENBURG.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

alatt megszoktak, s mindnyájan készek a közös hazáért áldozni és harczolni.

Székesfejérvár és Veszprém.

Székesfejérvár Budához délnyugotra 8½ mfldnyire van, r kath. püspök székhelye s a róla nevezett vmegyének fővárosa. Mocsáros síkságon terül el, mellynek keleti oldalán szőllővel beültetett és csínos borházakkal ékeskedő alacsony dombsor, nyugati oldalán szintén részint szőllővel beültetett, részint szántóföldekből álló földhát nyúlik el, éjszaki oldalán végre az erdős Vértes hegység huzódik el tág ívben. Hajdan a város környéke még mocsárosabb volt, mint jelenleg. Mindjárt kőfalain kivül az Ingovány, odább kelet felé a Sóstó, még odább kelet felé a most már tetemesen megcsökkent Velenczei tó, nyugat felé pedig a Sárrét terül el. Éjszaknyugat felől a Gaja és Csurgó, nyugat felől a Sárvíz folyócskák folynak a város felé; mindezen vizek elvezetésére újabb időben csatornák készíttettek.

A belvárost még hajdani kőfalainak némi maradványai kerítik be. A régi tornyos épületből álló Nádorkapú a Nádorútczába nyílik. Itt mindjárt kéttornyos templom s kétemeletes kolostor ötlik szemünkbe; ezt hajdan a jezsuiták bírták, most a cziszterczíták bírják, kiknek ott gymnaziumuk is van. Odább a püspök palotája következik. Ez emeletes nagy épület, kissé kiálló közepe szobormüvekkel van ékesítve. Milassin püspök alatt rakaték 1800-ban. A palota mögött szép kert terül, mellynek hátulsó magasabb részében, hol azt a város megmaradt falai kerítik be, római sírkövek vannak befalazva. A püspöki udvar és kert déli oldala is, melly a Fazekas térre szolgál, kőfallal van bekerítve; báró Barkóczy László püspök 1838-ban udvarán artézi kutat fúrata, mellynek vize egy csatornán a Fazekastér befalazott kútjába folyik. E kút közelében 1848-ban a csatorna igazitásakor ásás közben vörös márvány sírkövekre akadtak, a városi hatóság bejelentésére Érdy János muzeumi őr küldeték ki, hogy az ásatást felügyelete mellett

folytattassa. Miután a falvakolat, összevisszahányt tégladarabok, faragott kövek, homok és nyers föld külömböző rétegeit keresztülásták vala, végre sírgödrökre s egy homokkő, két márvány s egy fa koporsóra akadának, mellyekben csontvázak s holmi ékszerek voltak. Különösen a két márványkoporsóban egy férfi és nő vázát s egyegy koronát meg külömböző ékszereket találtak. Érdy János ugy véli, hogy ezek a sz. István alapította Máriatemplom omladékai s királyi sírjai, különösen pedig a két marványkoporsóban az 1196-ban meghalt III Béla s ennek 1183-ban elhúnyt felesége Anna csontvázai voltak. 1863-ban az ásatások Henszelmann Imre felügyelete alatt megujíttatván a főtemplom alapjait jobbára feltárták s új sírokat is felfedeztek.

A püspöki palotával átellenben a ferenczesek egyszerű temploma és kolostora van. Odább a belső piaczon a régies külsejű városházát és a takarékpenztári épületet találjuk más csínos házakkal egyetemben. Más útczában a püspöki székesegyház van, mellynek két csínos tornya s homlokfalán három képszobra van; bal oldalához sz. Anna kápolnája csatlakozik. Ez igen csinos és tetszetős kőépítmény, hihetőleg I Mátyás korából. Főleg csillagboltozata nagyon szép. Odább a megyetéren a szép ízlésben épült kétemeletes vmegyeház van, mellynek homlokát az ország czímerét s az országot szűz Máriának felajánló sz. Istvánt ábrazoló dombormű ékesíti. A megyetér a város legszebb köztere, köröskörül szép magánházak vannak, egyik oldalán a karmeliták egykori temploma és háza van, mellyet most a papnövendékek bírnak. A belváros éjszakkeleti oldalán roppant vásártér terül el, ennek elején az 1857-ben épült nagy szálloda van. A vásártérhez terjedelmes külváros csatlakozik, mellyben szép kath. templom van sz. Sebestyén képszobrával; e templom előtt sz. Nepomuk János képszobra áll. Más külváros a belváros nyugati oldalán van.

Székesfejérvárnak 19,000 lakosa mind magyar s nagyrészt katholikus, kik a földmivelésen és bortermesztésen kivül holmi mesterségekkel és kereskedéssel is foglalkoznak.

Sz. István Székesfejérváron sz. Mária tiszteletére díszes templomot építtete, melly halála után beszenteltetett s melly

G. Hetzinger sculp.

A CSURGÓI KASTÉLY. CASTELL IN CSURGO.

azután a királyok koronázási és temetkezési helye volt. Minden király tehát részint koronáztatásakor, részint mikor háborúba indúlt vagy a háborúból győzelmesen megjött, új meg új ajándékokkal növelte a templom kincseit és ékességeit. A szentegyház, úgy látszik, eredetileg büzanti modorban épített bazilika volt, gerendákon nyugvó fa mennyezettel. Nehányszor leégett. Róbert Károly azért 1318-ban a fa mennyezet helyett oszlopokon nyugvó bolthajtást építtete s ólomfedelet rakata a templomra. Mindazáltal ezután is tűzveszély rongálta több ízben. I Mátyás tehát nagyobb fénnyel és méltósággal megújíttatá. A templom falai márvánnyal voltak borítva, oltárai alabastrommal, arannyal és ezüsttel ékesítve; mindenféle edényei és papi ruhái felette drágák és felségsek voltak. Az oltár előtti sírgödrökben és sírboltban összesen 15 magyar király tetemei voltak eltakarítva. A főtemplomon kivűl még 10 szentegyház volt a kőfallal kerített belvárosban, más templomok és kolostorok a külvárosokat díszesítették. Székesfejérváron továbbá két nevezetes prépostság s a rhodusi vagy maltai vitézek szállása volt; IV Béláig a királyok rendesen ott székeltek s később is ott koronáztattak és temetkeztek nagy ünnepélyességgel és tömérdek népsokaság jelenlétében. Mindezeknél fogva Székesfejérvár igen virágzó város volt. De mindjárt I Mátyás halála után az ausztriai Miksa hadai által dúlaték föl, 1543-ban pedig a törökök által foglaltaték el, kik olly pusztítást míveltek, hogy még a levéltárakban volt okleveleket is megsemmisíték. A királyi temetőhelyet felbontván minden ékességeitől és kincseitől megfoszták. A várat helyreállíták s jobban megerősíték. Nehány sikeretlen kisérlet után 1601-ben Merkurian császári hadvezér véletlenűl megrohaná Fejérvárt s heves harcz után megvevé. Ez alkalommal a belvárosba szorúlt törökök Boldogasszony szentegyházát lőporral szétveték s levegőbe röpíték, más helyeket is fölvetének, ennek folytán a nevezetes főtemplom s az egész város lángba borula. Az elvesztett várost a törökök már 11 hónap mulva ismét megszállák s csak Budavár eleste után adák által. Ekkor a vár és város már csak éktelen romhalmaz volt. Lassankint fölépűle és megnépesűle, de az erősítvények 1702-ben felső parancs-

ra nagyrészt széthányatának; újabb időben a kerítőfalakat is lerombolák. Székesfehérvár a legrégibb sz. k. városokhoz tartozik, 1777-ben Mária Terézia új püspökséget állíta fel ottan.

Fejér vmegyében számos szép urasági kastélyt és mezei lakot találunk. Székesfejérvártól éjszakkeletre 2 mfldnyire Lovasberény magyar mvárosban gr. Cziráky Antal díszes kastélya és kertje van; éjszakra másfél órányira, a Vértes ágazatai alatt kies vidéken Csákvár magyar mvárost találjuk gr. Eszterházy Miklós terjedelmes kastélyával s pompás kertjével, mellyhez nagy vadaskert csatlakozik; délkeletre 1½ mfldnyire Seregélyes csinos mvároskában gr. Zichy 1820-ban épült kastélyát és kertjét találjuk. Éjszaknyugat felé a Bakony és Vértes ágazatai közt gyönyörű völgy huzódik el Móorig. E völgyben Csurgó helységet s ennek bal végén emelkedettebb dombnak tetején gr. Károlyi Györgynek 1844 óta épített nyári kastélyát talaljuk, melly hazánk legszebb falusi lakásaihoz tartozik. Több mint 100 szoba és terem van benne; a főépülethez két szárnyépület csatlakozik, az éjszaki szárny fölött 16 öl magas, négyszegletű torony emelkedik, melly alatt szép udvari kápolna van; déli részén igen tágas veranda van, mellynek karcsú bronsz oszlopokon nyugvó mennyezete alól az egész völgyet Fejérvárig, a Bakony és Vértes erdőségeit, a dús szántóföldeket és kaszállókat, a kastélyt környező kertnek gyönyörű facsoportjait, halastavát és hattyúit s bel- és külföldi virágait gyönyörködtetve szemlélhetjük. Csurgó közelében virúló rét terül el, mellyen a Gaja csermely kigyódzik át. E csermely egy átmetszett hegyen folyik keresztül, melylyet Vaskapunak neveznek s melly a nép hagyománya szerint Mátyás király a mostani rét helyén volt halastavának zsilipjéül szolgált. Ugyancsak Csurgó mellett délnyugatra emelkedettebb fekvésű erdőben 9 félgömbalakú, 5—6 öl magas halom van, egymástól egyenletes távolságra; a nép kúnhalmoknak nevezi, 1858-ban Pados János az egyiket felásatá s összezúzott, fekete mázos cserépurnákat talált benne elégett embercsontok hamvával, szenekkel, állati csontok maradványaival, csatokkal, apró rézgyűrűkkel és láncsavassal. E hantoktól nem messze a híres

L. Rohbock del.   Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt.   J. Kohbeck sculpt.

A BODAJKI KASTÉLY ÉS BÚCSÚS HELY.

SCHLOSS UND WALLFAHRTSORT IN BODAJK.

Országh család ősi fészkének, Gúth elenyészett falunak nyomai találtatók. Csurgóhoz éjszakkeletre, a Vértes egyik kiugró csúcsán Csókakő romjai láthatók. Ez talán vadászkastély volt. Alatta szép szőllők terűlnek. Éjszaknyugatra Bodajk magyar-német mváros van, a Kajmadi hegy, a Bakony egyik nyulványa alján, kies völgyben. Ezen, Fejérvártól éjszaknyugatra 2½ mfldnyire, Móortól pedig délkeletre egy mfldnyire levő városka közepén, a kalváriahegy alatt egy tócsa van, s ennek közepen kőfoglalványnyal teljesen elrekesztett ásványos forrás, melly soha be nem fagy, s melly főleg kettedszénsavas meszet és magneziát, szénsavas szíksót és szabad szénsavat tart. A bodajki víz mind fürdésűl mind ivásúl szolgál. 1855-ben svájczi modorban csinos fürdőház épitteték.

Fejérvártól délre Káló z mváros közelében a hörcsögi pusztán gr. Zichy Pálnak nehány év előtt Ybl tervezete szerint épitett gyönyörű kastélyát, Annavárát, találjuk, mellyet fiatal kertültetvények környeznek. Odább Felső-Alap pusztán vagyis inkább helység mellett a püllnaihoz hasonlító erős keserű víz forrás van, mellyet 1851-ben fedezének föl. 1853-ban a szomszéd Alsó-Alap pusztán hasonló forrásra akadának. Fejérvárhoz nyugatra Palota mváros van, már Veszprém megyében. E városban valami 7000 magyar lakik, két urasági kastély ékesíti, mellyek közzűl az egyik magaslaton, két szárnnyal s egy emeletre épitett nyájas falusi lak, a másik pedig lejebb a völgyben van s igen komor és régies külscjű. Ez hajdan erős vár volt, mellyet Ujlaky Miklós rakata. Négyszegletre épűlt, mindegyik szegletén egyegy torony nyult ki a fedélből, most még csak elől van két gúlás fedelű alacsony torony, s közepéből hosszú fedett folyosóféle bejárás nyúlik ki, mellyhez két felől rácsozattal befogott kert csatlakozik, ugy hogy az élő fák s a vakolatlan kopasz falakat borító repkény a kastély komorságát némileg enyhítik. A törökök a palotai várat is megszállák 1593-ban s 1687-ig bírták. Palotán három csinos szentegyházat s egy szép homlokzatú zsidó templomot találunk, ez utóbbit 1840-ben épiték föl. A városhoz éjszaknyugatra a Bakony szélén sűrű mogyorófa bokrok közzé

rejtve Puszta-Palota romja látszik, ez hajdan I Mátyás kedvencz vadászkastélya volt.

Nyugatra nem messze Palotához, az út mellett, kettős kőfal látszik, melly közt egy kis csermely foly alá; a nép Kinizsi ugratójának nevezi s azt regéli róla, hogy az hajdan erős híd volt, s ha a Kikiritó zsilipjeit felhuzták s a tavat lebocsátották, csupán e hidon át lehetett Palotának menni. Kinizsi Pált egyszer nagy számú törökség szorítá meg e téren, ekkor a hős hirtelen felvonatá a tó zsilipjeit s mig bajtársai háta mögött a hidat letörték, azalatt egymaga harczol vala az ellenséggel, azután egy ugrással átszöktete rajta paripáján. A Kikiritó helyét most rétség foglalja el. Odább délnyugatra Öskü faluban kerek toronyhoz hasonlító építmény van, ez hajdan török mecset volt, most keresztyén templom. Innen csakhamar Veszprémbe, a megye fővárosába jutunk.

Veszprémnek igen sajátságos fekvése van. Területe mély völgyekkel van kivölgyelve, mellyeknek tekervényei a Séd folyó völgyében egybeszögellenek. Ekkép több magas földhát és hegyfok támad, s a város részint e hegyfokokon, részint pedig a völgyek lejtőin és mélységeiben terül el. Középett egy meredek mészkő-hegyfok nyúlik el hosszan, mellyet a Séd körülfoly, s melly alatt mély völgynyilások huzódnak el. E meredek falazatú, sziklás völgytorkok kivált éjszaknyugat felé nagyszerű, festői látványt nyujtanak. Az éjszaki, nyugati és keleti oldalán igen meredek hegyfokon a város legnevezetesb része, a hajdani vár terül el, az alatta elnyúló völgyekben s a tulsó oldalukon emelkedő magaslatokon a külvárosok huzódnak el félhold alakjában, a város egyik jelesebb része pedig a várfok déli oldalán levő lankásabb lejtőjű völgyteknőt foglalja el. A vár falain túl éjszak felé még jó darabig nyulik el a meredek s mind keskenyebbé váló hegyfok. Ott némi omladékok vannak rajta, s ez omladékok felől igen érdekes kilátás esik a város egyes részeire, a számos malmot hajtó Séd folyóra s a két partján a szűk völgyben elterülő kertekre; éjszak felé a Bakony erdős hegysora emelkedik, melly épen a város irányában legmagasabb csúcsait mutatja; nyugatra más dombok látszanak, mint a szőllőkkel beültetett

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. L. Oeder sculp.

VESZPRÉM. VESZPRIM.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

csatári kúpdombok, keletre és délre felsíkok terülnek, mellyeket részint erdőség vagy szőllők borítanak.

Az említett keskeny, hosszukás hegyfokon levő vár hajdan igen erős volt, 1702-ben kerítőfalait felső parancsolatból leronták, s most már csak egyes maradványai huzódnak el a hegy három szélén. Ott van a püspöki székes egyház, melly sz. Mihálynak van szentelve. A veszprémi püspöki egyház 1099-ben szentelteték föl, de ez már rég eltűnt. A mostani főtemplom 1720-ban gr. Eszterházy Imre püspök által épitteték jelen alakjában, Koller Ignácz püspök azután belsejét ékesittette meg. Három hajója van, az öt ívhajtás által elválasztott két oldalhajó jóval alacsonyabb mint a középhajó, a szentély 9 lépcsővel magasabb a templom talajánál. E szentély alatt altemplom van, melly a főegyház legérdekesb része. Talán a 14. századból való. Hossza 41, szélessége 22 lábnyi, három hajója nyolczszegletű, szép karcsú 8 oszlop által választatik el, keresztboltozata hegyesívű. A főtemplom déli oldalán egy kanonokház van, ennek falában a régi székesegyház némi maradványai láthatók, t. i. oszlopcsomók, választóívek és holmi boltozatdarabok. E kanonokház s az odább következő püspöki palota közt az ugynevezett Gizella-kápolna van, némileg elrejtve. Ennek hossza 42, szélessége $10\frac{1}{2}$, magassága pedig $12\frac{3}{4}$ lábnyi, három egyszerű kerekívű keresztboltozata van. Falai be voltak festve, és pedig hat oldali lapján a 12 apostol életnagyságú képe, az oltár mögötti falon pedig sz. Mária és János képei voltak. E festések a 12. vagy 13. századból valók, később bemeszeltettek s most már alig kivehetők. Koller püspök e kápolnát némileg kijavíttatá s kaput készíttete hozzá 1772-ben. A mostani püspök Ranolder is igyekszik azt az enyészettől megmenteni. E kápolna a régi főtemplomhoz tartozott, s állitólag Gizella királyné rakatta sz. György tiszteletére. Benne többi közt sz. Istvánnak Gizella által készített palástja őriztetik.

A püspöki palota oszlopos csarnokkal, erkélylyel és szoborművekkel ékeskedik. Egyik homlokzata a sz. háromságnak sok aranyozott dombormüvel és állóképpel felkészült szobrával ékeskedő térre szolgál, másik oldala pedig a várhegy

keleti szélén áll. E palotát Koller püspök rakatá. Ugyanaz a várhegy keleti oldalán levő völgyben vizgépet is készíttete, melly a vizet az ott elmenő folyóból csöveken a 24 öl magas várhegyre felhajtja, ugy hogy az részint a püspöki palota egyik fülkéjéből bugyog ki, részint a palota előtti kútba, veres márványból készült víztartóba, folyik s ebből négy ágban kilöveltetik. A püspöki palota déli oldalán a kegyesrendiek háza és csinos homlokzatú temploma van, melly 1833-ban megújíttaték. A székesegyházzal átellenben, a várhegy nyugati oldalán a ferenczrendiek kolostora s 1776-ban megújított, belül igen czifrán kifestett kis temploma van; a vár éjszaki oldalát a kétemeletes, terjedelmes papnövelde foglalja el. Lejebb a vár nyugati oldalán az 1760 táján épült vármegyeház van, mellynek a várhegy nyugati szélén emelkedő hátulsó része ötemeletes, ott a börtönök vannak; a várhegy déli, alacsonyabb oldalán a csinos, kétemeletes takarékpénztári épület van, közel hozzá a városháza áll s e mögött egy régi építmény emelködik, melly most őrtoronyúl szolgál, s mellyről szép kilátás esik a városra és környékére. A várral szemben, nyugat felé emelkedő dombon a reformáltak szép tornyú temploma látszik. A dél felé terjedő völgyben épült alsó város szintén számos csinos épületet mutathat fel, ez a városnak legélénkebb része. Ott egyebek közt egy régi templomocska omladékait találjuk, melly most egy kertnek falkerítéseül szolgál. Az alváros déli oldalán a püspöki kert terül el.

Veszprémben 11,000 ember él, kik csaknem mindnyájan magyarok, nagyobb részök r. katholikus, 2000 reformált, 1000 zsidó.

Mondják, hogy Veszprém helyén Rhispia római gyarmat volt, mások szerint Nagy Károly az avarok legyőzetése után Weissbrunn nevű várost alapított azon helyen. A Pannoniába kijött magyarok a morvai Szvatoplug ezen birtokát 10 napi ostrom után vevék meg. 998-ban Koppány somogyi főnök támada fel sz. István ellen s e város alá szálla, melly azomban magát addig védelmezte, mignem Hunt és Páznán vezérek Esztergom vidékéről a fejdelem dandáraival megérkezének. Veszprém ezzel megnyeré sz. István tetszését és hajlandóságát,

VESZPRÉM DÉLI OLDALA — VESZPRIM MITTAGSEITE

s ennek folytán egy püspökség és káptalan székhelyévé lőn. Mondják, hogy Gizella királyné gyakran múlatozott Veszprémben, egy szóhagyomány neki tulajdonítja a város eredetét. A királyné a város építésére már minden pénzét elköltötte vala, a mint azon tünődik vala, honnan szerezzen új költséget, szeme drágalatos prémes ruhájára esék. „Vessz prém!“ kiálta fel s legott eladá saját köntösét s árán folytattatá az épitkezéseket. István a környékbeli nemesség leányai nevelésére a várhegy nyugati oldalán elhuzódó völgytorokban, mellyet mai napiglan apáczavölgynek neveznek, apáczakolostort alapított s beléje a vazulrendi görög apáczákat telepíté. E kolostort utóbb a benczerendi, végre a czisztercziitaapáczák bírták. Most nyomát sem látni. A veszprémi püspökök a királynék főkanczellárjai voltak, s ugyancsak ők meg is koronázták a királynékat, 1272-ben Erzsébet királynénak még fejére tették a sz. koronát, utóbb ezt a királynék jobb vállára szokták tenni. A királynék koronázására vonatkozó ezen jogot 1437-ben az esztergomi érsek el akará venni a veszprémi püspöktől, de kénytelen volt ebbeli igényéről lemondani. Veszprém sokáig bántatlan maradt, de Mátyás halála után az ausztriai Miksa hadai, 1552-ben pedig a törökök által szállaték meg. Ezek a város lakosait leöldösték vagy rabszíjra fűzték, sz. Mihály templomát pedig, mellyet Lajos 1360-ban megújíttatott s magas harangtoronnyal, Újlaky Lőrincz püspök 21 fényes oltárral ékesíttetett vala, elpusztították s végre lóistállóvá tevék. 1565-ben gr. Salm elvevé Veszprémet a töröktől, s ez alkalommal a város legnevezetesb épületei romba dőltek; 1593-ban már megint a törökök szállák meg, de öt év múlva Pálffy és Schwarzenberg ismét elűzék őket. 1663-ban még egyszer jelenének meg a törökök, az alsó várost fel is dúlák s lakosait elhajták, de a várat meg nem veheték.

Veszprémhez éjszaknyugatra, a Bakonyban, nem messze a Séd folyó forrásaitól, Herend falu van, hol hazánk legjelesebb porczellángyárát találjuk. Herend és Bánd között egy váromladék van, melly Essegvárnak neveztetik s mellyet némellyek Essetia minor római telep maradványának tartanak; mások meg azt mondják, hogy I Mátyás király Himfy nevű

udvarmestere egyik vejének, Essegvárinak lakása volt. — Délnyugatra három mfldnyire Nagy-Vázsony magyar mváros van; ennek közepén Kinizsy Pálnak omladozott várkastélyát találjuk. Négyszegletes vastag tornyon kivül, melly hajdan lakpalota lehetett, a bástyákkal környezett kastély omladékai látszanak. Most már a vár környéke házakkal van beépítve, az éjszaki oldalon bővizű források fakadnak. A város nyugati oldalán, a temető mellett a sz. mihályi kolostor és templom maradványai látszanak. E templom főoltára előtti sírban Kinizsy és társa Miszlenovics tetemei voltak eltakarítva. Az omladékokkal borított sír sokáig bántatlan maradt, végre kincskeresők feltörték s a testeket kihányták. Kinizsy tetemei réz sodronyból készült vértüngben voltak, mellettök kardja feküdt. A sírt Kinizsy és társa szépen faragott, domború képeivel ékesített, márványlap borította volt. A tetemeket új koporsóba tették s a város mostani plebániai temploma mellé temették el, a márványlapot pedig a váromladék falába llesztették. — A városon kivül az uraság kastélya és csinos kertje van. Nehány év óta Tedesco bankár bírja a vázsonyi urodalmat, mellyet a gr. Zichy családtól megvett.

A Balaton és környéke.

Veszprém és Nagy-Vázsony már igen közel van a Balatonhoz, ama gyönyörű magyar tengerkéhez. Ha Veszprémből délkeletre a Lepcsénybe vivő országúton megyünk, csakhamar elérjük a tó éjszakkeleti szélét s Kenese helységbe jutunk. Kenese és Kajar helységek közt a tó partján 15—25 ölnyi magas, igen meredek földtorlasz emelkedik, melly a tó keleti szélén s egy darabig még nyugat felé is elhuzódik, s melly ittott szőllőkkel van beültetve. E magaslatról felséges kilátás esik a Balatonra. Ez éjszakkeleti végén majdnem két mfldnyir. széles s délnyugati irányban terül el; szélessége nem sokat változik; de odább a tihanyi kopasz hegyfok nyulik be

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

FÜRED A BALATON FELŐL. BALATON-FÜRED VOM PLATTENSEE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

nyugatról a tóba olly messzire, hogy 300 ölnyire összeszorítja. E hegyfokkal szemben, a tó déli partján, Szamárdi helység mellett erdős földhát emelkedik, s az így képezett szoroson keresztül az ismét kitáguló tónak tükrét folyvást délnyugatnak látjuk elterülni odáig, hol a láthatárral összeolvad. Déli partja többnyire lapos, ittott erdős, éjszaki partját pedig változatos hegykoszorú szegi be. Ha a kenesei magaslaton csendes nyári estve állunk, mikor az éjszaknyugati oldalon emelkedő hegysor mögött leáldozó nap piroslό sugarai a tó tükrét meggyujtják s később a kelő hold szende ezüstös sugaraival behinti, akkor a leírhatlan bájos látványtól valóban elragadtatunk.

Keneséről a „Kisfaludy" gőzösön egy óra alatt jutunk a tihanyi fok előtt elterülő Balatonfüredre, Veszprémből pedig harmadfél óra alatt érünk oda. Elég kopár felsíkon keresztül szép tölgy- és bükkfa erdőbe jutunk, azután egy hegy lejtőjére érvén két erdős domb közötti völgynyíláson keresztül egyszerre megpillantjuk a tó tükrének egy részét. Felső-Örs helységben, hol hajdan prépostság volt, melly már 1258-ban létezett, nevezetes templom köti le figyelmünket. Ez korai román modorban van épitve, de később némileg átalakíttatott. Mária Magdolnának van szentelve. Különösen a nyugati oldalán levő, faragott kőbül épített, kétemeletes torony nevezetes épitményi emlék. A templom bejárása a torony alatt van. Örsön alul a tó partjára érünk, s Lovasnál délnyugatra fordúl az út. Most már az egész bájos vidék tárul elénk. Balra a tó fodrozatos tükre terül, jobbra a völgynyilásokkal váltakozó hegysor húzódik el, lejtőit szép fekvésű szőllők és sűrűn elhintett nyaralók meg borházak foglalják el.

A Balaton hazánknak legnagyobb s legszebb tava, Veszprém, Szala és Somogy megyék közt terül el. Medenczéjének hossza 10 mfldnyi, szélessége 8000 és 3000 öl között változik, a tihanyi fok irányában csak 300 ölnyi; mélysége külömböző, sok helyütt 6 ölnyi. A Szala folyón kivül 31 kisebb nagyobb csermely és 9 parti forrás ömlik beléje, de saját medenczéjében is bugyognak fel források. Lefolyása csekély, csak éjszaki felének déli partján ered ki belőle egy kis csermely, t. i. a Fok helységnél elmenő Sió, mellyet csatorna által szabályoztak.

A Sió-csatorna a Balatont a Dunával kapcsolja össze s ásatása következtén a tó vize 3 lábnyival és 3 hüvelyknyivel le apadt. Mondják, hogy már a rómaiak hajózható csatorna által kapcsolták össze a Balatont a Dunával. A tó medenczéjét mészkő és bazalt képezi, fenekét sok ásatag kagylótöredék borítja, különösen az úgynevezett kecskeköröm, melly nem egyéb mint megkövesült osztrigafaj, a „Congeria Partschi“ kopott darabjai. Partjain ittott, kivált Fok és Kajar helységek közt, igen finom porzót szednek, mellyben sok vasrész, s apró gránát-, rubin-, amethiszt-, topaz- és más drágakő-töredékek vannak. A tó iszapjában aránylag sok szénsavas mész, szénsavas magnézia, kovaföld, homok, bitumen és szerves anyag, továbbá vas- és mangánéleg s végre kénsavas mész és sziksó van, azért a balatoni iszapot gyógyítási czélokra is használják. A tó vize keveset külömbözik a közönséges édes víztől; kissé sós és összehúzó izű, tiszta és nagyon átlátszó s rendesen kékes-zöld, nyáron többnyire 3—5 R. fokkal hidegebb mint a légkörny. Különös, hogy néha legnagyobb szélcsendben is elkezd háborogni, hullámokat hány s tajtékozva és harsogva csapkodja partjait. Mikor zivatar készül, színe fekete-zölddé, egészen sötétté lesz, csak szélei szegélyezvék fehér tajtékkal, hullámai mind erősebben háborognak. S mikor a felkavart tó sötétzöld tükrébe egyegy czikkázó villám becsap, olly tündéries lobbanás támad, mintha onnan alulról is egyegy villám csapna vissza.

A Balaton és vidékének szépsége önkénytelenül ragadja meg az ember figyelmét. Itt nem a természet óriási alkotásai, fönségesen nagyszerű jelenetei ragadnak bámulatra, de szép keretbe foglalt bájos képek tárúlnak elénk, mellyeknek tárgyai az egymással váltakozó hegyek, völgyek, lapályok s a felséges tükör, mellyben azok visszatükröződnek. Szelídebb, nyájasabb jellemű vidéket alig képzelhetni. Még a legféktelenebb zivatar sem képes annak vad jellemet kölcsönözni. Az egész nagy panorámán bizonyos szendeség és lágyság ömlik el, levegője leírhatlan enyheséget és kellemességet lehel. Ugyanazon képek a nap és felhőzet járása által eszközlött világítás örökké változó színpompájában másmás kifejezést és jellemet nyernek.

Druck & Verlag v. [illegible] Lange in Darmstadt

BALATON-FÜRED   BALATON-FÜRED

Balatonfüred hazánk egyik leghíresebb s leglátogatottabb fürdőhelye. A tó éjszaknyugati partján, lapos térségen, fekszik. Mögötte mintegy félórányi távolságra a hullámosan emelkedő térséget kies hegysor szegélyezi be, bájos völgyeleteivel, szőllőivel, nyaralóival és pinczéivel, s gerinczét borító erdőivel; előtte a tónak hol csendes, hol zöldes hullámokat hányó tükre terül; dél felé pedig a sziklás, kopasz tihanyi hegyfok, tetején az apátsággal, nyujtja ki hosszú, óriási falhoz hasonlító hátát. A fürdői épületek valami 150 lépésnyire vannak a tó lapos partjától, hosszukás négyszegnek három oldalát foglalják el s mindnyájan egy-, vagy kétemeletes, díszes házak. Ez épületeket részint a fürdőhely birtokosa, a tihanyi apátság, részint ennek engedelmével más idegenek rakatták. Az urasági épületek közzül legnagyobb a kétemeletes, új fürdőház, mellyben 46 vendégszoba van, s mellynek főhomlokzata a sétányra, hátulsó része és oldala pedig a tóra szolgál. Odább a régi fürdőház van, 40 vendégszobával; a két fürdőház között nehány kereskedői bolt s a régi fürdőházon túl még nehány melléképület van. Az éjszaki oldalon a közköltségen épített színház van, mellynek dór oszlopokkal ékesített homlokán e szavak olvashatók: „Hazafiság a nemzetiségnek.“ A színház mögött egy kis liget terül el, mellyben nyílt nyári szinház van. Nyugat felé az urasági nagy vendéglő van, 74 jól bebútorozott vendégszobával, terjedelmes ét- és tánczteremmel s földszinti részében tekézőteremmel és kávéházzal. E vendégfogadó déli sarka egy kis útczába hajlik be, ez utczácska végén az igen csinos kápolna van. A magánosok által építtetett házak közzül legnagyobb a Horváthféle ház, mellyben 84 vendégszoba van; a nyugati házsoron levén, homlokzatával a sétány és tó felé fordúl, éjszaki részével pedig az említett utczácska egyik oldalát képezi. Jelenleg Füreden mindössze valami 270 vendégszoba van. — A Balatonparton a házak előtt egy virágos park terül el; ennek közepén egy több mint 4000 kocsi földből alakított dombterün Kisfaludi Sándor, a Balatonvidék szerelemdalnoka, emlékszobra áll, mellyet Zala megye állíttata 1860 jun. 11.

A sétány, melly a tó felé szabad kilátást enged, keleti oldalán a két fürdőház, nyugati oldalán a Horváthféle ház és vendéglő s éjszaki oldalán a színház által környeztetik, 60 ölnyi hosszú, 30 ölnyi széles s 12 fasorral van beültetve. E sétányon a kutak is vannak; a fő ivóforrás majdnem annak közepén van, keletre néhány lepésnyire a második s még odább a harmadik forrás van. Az első forrásból leginkább isznak, s a szétküldésre való üvegeket is (évenkint 60,000—80,000 üveg kel el) ebből töltik meg. Veres márvány hengerbe van foglalva, vasrostéllyal és deszkafedéllel befedve s 12 oszlopon nyugvó pavillonnal betetőzve. A második forrás szintén kő hengerbe van foglalva s oszlopos fedéllel befedve, kevés vizet ád. A harmadik forrás vize leginkább fürdésre használtatik. Mindezen források leginkább kénsavas sziksót, szénsavas meszet, szerves anyagot és sok szénsavas gázt tartanak; van bennök chlornatrium, szénsavas sziksó, szénsavas magnézia, mangánélecs, agyag és kovaföld is. Tehát a füredi források a földes égvényes és glaubersós savanyúvizekhez tartoznak s számos betegségben kitünő gyógyhatásuak. Egyébiránt Balaton-Füreden az ásványos melegített fürdőkön kivül gőz-, ülő-, zuhany-, iszap-, savó- és a hideg balatoni fürdők is alkalmaztatnak. A fürdőhely déli oldalán a tó felett épitett igen csinos fürdőházban mind a férfiak mind a hölgyek számára közösfürdők, uszodák és külön fürdők vannak, ez utóbbiakban zuhanykészületeket is találunk s ugyanott orvosi rendeletre az iszapfürdők is alkalmaztatnak. Szabadon is úsznak a tóban. — Balatonfürednek gyógyító tényezőihez bizonyosan a kedves vidék s balzsamos levegőjének szelídsége is tartozik.

A balaton-füredi ásványos források a 17. században említtetnek először, 1743 óta holmi épületek keletkeztek a források körül, 1782 óta a sétányt és ligetet kezdék rendezni, 1802 óta mind sürübben látogatták az elhíresedő fürdőhelyet. De mostani virágzása csak 1834 után vette kezdetét, a legtöbb épület azóta keletkezett; 1853-ban a régi czélszerütlen és ronda balatoni hideg fürdők helyett a mostani házat épiték. Ugyanott a gőzös kikötőhelye is van. Füreden már régóta lakik rendes orvos, a fürdői orvosok s az apátság által kiküldött fürdői

A TIHANYI APÁTSÁG. ABTEI TIHANY.

igazgatók sokat tettek és tesznek a fürdő emelésére, mindazáltal ez még korántsem felel meg azon igényeknek, mellyek elsőrangú fürdőhelytől megkívántatnak.

Minden füredi vendég meglátogatja a tihanyi apátságot. Ez a többször említett magas hegyfok keleti végén van. E hegyfok hosszú keskeny félszigetet képez, mellynek körülete egy mfldnyi, területe pedig több mint egy négyszeg mfldnyi. Nyugat felé, hol a szárazfölddel kapcsolatban van, lapos, azután lankásan domborodva kelet felé mind magasabbra emelködik s végre mint felette meredek sziklafal szakad meg a Balatonban. A mosolygó zöld környezetben ez a kopár sziklafal igen különösen veszi ki magát, a tóból 50 ölnyi magasságra fölmeredő homlokán az apátság épülete s kettős tornyú temploma áll, tövét a tónak zöldes hulláma locsolja, a mesés kecskekörmöket hányva ki a partra. Messzünnen tekintve homlokán két magasló csúcs látszik, gerincze hol magasabb, hol alacsonyabb. E hegyfok nagyobbára bazalttuffból áll. Hátán nehány horpadás látszik s két illy mélyedésben sással szegélyzett tócsa van, e tócsák körül kúpdad dombok emelködnek, mellyek tetejéről gyönyörű kilátás esik. Feljebb a két magasabb domb emelködik, az egyiket Nyárshegynek, a másikat, a nyugatit Csúcshegynek nevezik. A benczések apátsága egy harmadik domb tetejét koszorúzza. A kéttornyú templom és kolostor elég egyszerű, a templom belsejét három oltár és szép orgona ékesíti. Ezen templomot az 1740-ben meghalt Vilibald s az 1760-ban elhúnyt Lécs Ágoston apátok rakatták. Nevezetesebb a szentély alatti altemplom, melly sokkal régibb épület. Ennek kerekivű boltozata két rendben álló 6 oszlopon nyugszik, az oszlopok alját és fejezetét egyszerű kőlap képezi. A falnak egyik oldalába I Endre király síremléke van beillesztve, ez márványlapba elég durván bevésett egyszerű kereszt. A templom sekrestyéjében többi közt a jezsuiták alapítójának, Loyolának viaszképét mutatják. A kolostor ablakaiból bájos kilátás esik. A félsziget déli alacsonyabb részén Tihany mvároska van, melly elég nyomorúlt helység; éjszakkeleti oldalán nehány sziklabarlang és kivájt üreg van, ezek hajdan a benczések imádkozó

helyeiül szolgáltak; a nép remetelakásoknak vagy leánylakásoknak nevezi; kár, hogy ez igen érdekes barlangokra semmi gond sem fordíttatik. Híres a tihanyi viszhang is; ezt a kolostor éjszaknyugati fala hangoztatja vissza. A helység gyermekei az idegent mindjárt elvezetik a remetelakásokhoz és a viszhanghoz s e mellett a Balaton partján szedett kecskekörmökkel is kinálgatják, mellyek állitólag a tóban elveszett kecskenyájtól erednek. A félszigeten Tihanyon kivül még két helység volt: Apáti és Újfalu, most ez elpusztult falvak helyén már csak a volt templomok némi maradványai láthatók. A Csucshegyen, melly a félsziget legmagasb tetője, más régi rom látszik, némellyek ezt római őrtorony maradványának tartják. A félsziget éjszaknyugati oldalán egy csatorna nyomai vannak; e csatorna vagyis árok a félszigetet egészen elválasztotta a szárazföldtől.

A tihanyi apátságot I Endre alapítá 1054-ben sz. Mária és Anian püspök tiszteletére; I László és II Endre megszaporíták az apátság javait. 1276-ban világiak kezére kerültek az apátság javai, de 1327-ben helyreálliták a kolostort. 1417-ben a pallosi joggal, 1456-ban a vásári joggal ruháztaték fel az apátság. A 17. században erősséggé alakíttatott át s két ízben ostromoltatott a törökök által, melly alkalommal a régi kolostor és templom leégett és elpusztult. I Lipót és I József helyreállíták az apátságot II József ismét eltörölte, Ferencz pedig megujította. A tihanyi apátság 1710 óta a sz. mártoni főapátságnak van alárendelve.

Ha a gőzösön Füredről Keszthelyre teszünk kirándulást, akkor megláthatjuk a Balaton szép vidékének általános képét. Figyelmünket különösen az éjszaki part köti le a maga öbleivel és hegykoszorújával. A hegyek oldalai többnyire szőllőkkel vannak beültetve; mellyek alján itt is ott is apró falvak mutatkoznak, a hegytetők hol lombfa-erdővel borítvák, hol meztelenek és sziklások. Eleintén alacsony hegysorok mutatkoznak, odább magasabbra emelkednek s mind változatosb alakot öltenek magokra, hol folytonosok, hol elszigetelvék, s majd hosszúra nyúlnak, majd hegyes vagy elmetszett kúpnak vagy nyulánk gulának alakjait mutatják. S e festői kúpok tetejéről

KESZTHELY.

ittott egyegy ős váromladék fehérlik elő a zöldellő erdő közől. A változó halmok háta mögött a csobánczi szikla és váromladéka emelködik ki, ötször tünik el a szem elől s ötször mutatja újra magát. Azután a környék legtömegesebb s legmagasabb hegye, a boráról hires Badacson mutatkozik, majd két alacsonyabb kúphegy közől a szigligeti várrom int felénk, azután sz. Mihály hegye mellett haladunk el csodálva a lapos tetején magánosan álló házikót, végre a tóba benyúló földcsúcsot megkerülvén az éjszakra terjeszkedő öbölbe s az ennek éjszaki oldalán elterülő Keszthelyre jutunk, hol a partra szállunk. Midőn igy az éjszaki partnak változatos jeleneteiben, s a Kisfaludy Sándor által olly kedvesen megénekelt váromladékokban gyönyörködünk, alig jut eszünkbe, hogy a déli parton messzire elnyuló öblök és mocsárok mögött Nikla helység van, melly 1860 jun. 14. szép nemzeti lelkesedés tanúja volt, midőn a somogyiak az ottani temetőn Berzsenyi Dániel koszorús költőnk sírján illő emlékül gránit gúlát állitottak; s hogy odább éjszaknyugatra Kéthely mvároska határában Somogy jeles mintagazdasága, gr. Hunyady János szép birtoka van.

Keszthely a Balaton partjain legjelentősebb város. Legnevezetesb épületei gr. Fesztetics Tasziló kastélya s a kath. plebánia-templom. E szentegyház a 14. század végén épült, és pedig korai gót modorban. Szép keresztboltozata van. Homlokzatán egy gyönyörü gót kerek ablakot látunk, de a dór oszlopú előcsarnok rút újkori épitmény. Keszthelynek egykori dísze, a gr. Fesztetics György által alapított Georgicon vagyis magyar gazdaképző-intézet már nem létezik. — Éjszaknyugatra, körülbelől félórányira a várostól, egy üstforma mélyedésben nehány meleg forrás bugyog, mellyek a Hévvíznek nevezett tócsát képezik. E források a közömbös hévvizekhez tartoznak. 1857-ben a volt ronda és dőledező fürdői épületek helyett új csinos vendégfogadót és fürdőszobákat épitettek, és pedig a tó nyugati szélén, a vendégfogadó mögött emelkedő dombon parkot ültettek. Ezóta gróf Fesztetics Tasziló ezen fürdőhelye mindinkább emelkedik.

Keszthelyről az éjszakra nyiló völgyön fölfelé menvén, Rezibe jutunk. A falu éjszaki oldalán szép mészköves kúphegy mered föl, tetejét régi vár omladékai koszorúzzák. E hegyről igen bájos kilátást élvezhetünk: éjszak felé a Zsid völgye nyúlik el keletről nyugotra Rezi mészkő-hegyeit elválasztva az odább éjszakra levő fövenykő hegyektől; éjszakkelet felé a Tátika mered föl festői váromladékával; éjszaknyugat felé a Vindornya-Szőllős mellett emelködő bazalt-felsík, éjszakkelet felé más felsíkok, dél felé pedig több magasabb hegy mutatkoznak. Köröskörül tehát festői hegycsoportok és szép erdők tárulnak fel előttünk. A Tátika csak egy kis órányira van, Kisfaludy Sándor ezt is megénekelte. Bazaltból álló kúphegye egészen el van szigetelve s magasabbra nyúlik fel mint a környék hegyei. Tetején egy régi vár ül, mellynek maradványai még most is tanúsítják, hogy hajdan nevezetes erősség volt. Tátikát az Árpádfiak idejében valami Tadenka grófok birták, Rezit pedig a veszprémi püspökök rakatták; most mindkét vár gr. Fesztetics Tasziló birtokaihoz tartozik. Tátikától éjszakra Sümeg mvároska van, hol Kisfaludi Sándor született s kedves költeményeit írta. A város éjszakkeleti oldalán egészen elszigetelt s minden oldalról igen meredek sziklahegy emelködik föl a síkságból valami 400 lábnyi magasságra s felül lapos kupolává gömbölyödik. Mögötte alacsony, szőllővel beültetett dombok húzódnak el, előtte, balra és jobbra tágas térség terül. A hegy tetejét a Balaton vidékének legterjedelmesebb s legépebben megmaradt várának maradványai borítják. E vár a veszprémi püspökök birtoka volt, igen ékes lehetett, ezt a sok faragott kő mutatja. Udvarain sziklába vájt pinczék és víztartók láthatók. A hegy alján a püspök újabb, csinos kastélya van. A sümegi hegy tetejéről gyönyörű kilátás esik; a hegy éjszaki oldalán Kisfaludy Sándor szőlleje és szerény hajléka köti le figyelmünket, odább nagy síkság terül, nyugat felé messze távolban dombok s azután mind magasabb hegyek, dél felé pedig a Balaton mutatkoznak.

Sümegről délkeletre menve Tapolczára érünk, melly mvároska síkságon épült. E síkságot nyugat felé a Balaton felől éjszaknak, Sümegnek menő mészkő-hegység, éjszak felé

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt.

BADACSON A BALATON MELLETT. BADATSCHON AM PLATTENSEE.

J. Rohbock del. Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt ...M. Kolb sculp.

[illegible]

...ndler és Stolp bizományában Pesten

a Dabas hegység, kelet felé a Balaton partja mentén elhuzódó hegyek határolják. Dél felé két völgynyílás van, egyik a Vashegy keleti oldalán huzódik el, s benne a Lesencze csermely folydogál a Balaton öblébe sietve; a másik keskenyebb völgynyilás a Szigliget és Badacson között nyúlik el s Eger folyócskának nyit utat a Balatonba. A tapolczai síkságból valami 14 elszigetelt bazalt kúphegy mered föl, mellyek változatos alakjaiknál fogva elragadtató látványt nyujtanak. Lankás oldalaik szőllőkkel vannak beültetve, magasabb gerinczeiket cserjés vagy erdő borítja. E kúphegyekhez tartoznak: kelet felé a csobánczi hegy, mellyhez hátul más hegyek csatlakoznak, éjszakkelet felé a hegyesdi hegy, melly valamennyi közzül a legszabályosabb kúp s mellyen némi várrom van; éjszak felé a halapi hegy, mellynek teteje lapos s melly alacsonyabb dombsor által a dabasi hegyekhez csatlakozik; a sz. györgyi hegy, melly csaknem a síkság kellő közepén mered föl legalább 300 lábnyi magasságra; odább közvetlenül a Balaton partján a még magasabb Badacson emelkedik. E két utóbbi hegy a legnevezetesb. A sz. györgyi hegy oldalai nagyon meredekek, a négy világtáj felé mintegy négy hatalmas támoszlop emelködik, ugyhogy az egész hegy a síkságból felmeredő várerősséghez hasonlít. Aljára szőllőkkel beültetett fövénydombok borúlnak, oldalait oszlopos bazalt döczkök borítják. A Badacson szintén bazaltból áll, kivált éjszaki oldalán hatalmas bazalt oszlopok tornyosúlnak egymás fölé s meredek falat képeznek, mellynek egyik nyílásán keresztül a hegynek tetejére juthatunk; ez két hegyorom közzé zárt, horpadásszerű mélyedést mutat, mellyet sürü cserjés borít. A Badacson lejtői csaknem köröskörül szőllőkkel vannak beültetve, ott van Kisfaludy Sándor hajdani szőlleje és hajléka is, mellyet most herczeg Eszterházy Pál bír. Ott teremnek a legjobb balatonvidéki borok. A Badacson keleti lejtőjén régi kolostor romjai terülnek el, alján Tomaj falu van, keleti és nyugati oldalán a Balaton egyegy öble nyúlik be a szárazföldbe. Nyugatra a mocsáros völgyön túl három kúphegy látszik, mellyek egy alapból emelkednek föl, egyikét a szigligeti vár omladéka koszorúzza; e vár terjedelmes lehetett, de most már csak nehány

falmaradványa s egy toronynak fele látható. A várhegy tetejéről szintén gyönyörű kilátás esik a Balatonra. A szigligeti út mellett két halom látszik, a megátkozott és megáldott halmak. Egykor egy fiatal vadász megszerete egy leánykát, de ennek szívét már egy paraszt legény bírta. A kitűzött napon a vőlegény násznépe átjöve Sümegről a menyasszonyért, csengős lobogós paripák vágtattak a szánkákon ülő lakodalmas néppel. Az elutasított vadász ott leskelődik egy odvas fa mögött, s mikor az a szán közeleg, mellyen a mátka ül, elrepíti nyilát s keresztüllövi a leánykát. Ez legott meghal vőlegénye karjai között. A násznép utána ered a gyilkosnak, agyonveri s holttestét kőrakással hányja be. A meggyilkolt mátkát is ott temetik el az út egyik felére. Tavaszra kelve a szűznek sírján vadrózsa bokor kezde támadni, a gyilkos tetemeit elborító kőhalmon pedig, mellyet azóta minden elmenő egyegy rádobott kővel nevel, sötétkék iringó tövisek termettek, mellyeket őszkor a szél letépve maga előtt kerget, s mellyeket a nép ördögszekérnek nevez.

A Balaton délnyugati nyúlványa a környék legtetemesb folyóját, a Zalát veszi föl; ez igen érdekes völgyet öntöz, mellyben Zalavár, Zala-Apáthy, Hosszúfalu, Kapornak, Sz. Gróth, Türje, Zalabér, Csács, Zala-Egerszeg s más nevezetes helységeket találunk. Odább délre Nagy-Kanizsa, Zala megyének legnépesebb s legélénkebb városa van, 12,000 lakossal, kik tetemes kereskedést űznek. E város most még jobban fog gyarapodni, miután a Székesfejérvár és Kanizsa közötti vasút elkészült, melly által a Balaton vidéke a nagy forgalom körébe jut.

Zircz. Bakonybél. Pápa.

Veszprémtől éjszakra 2½ mfldnyire, már a Bakony ágai által berekesztett völgyben Zircz mvárosát találjuk. Ezt a cziszterczita szerzet híres apátsága díszesíti. A cziszterczitákat

Druck & Verlag von G. Lange in Darmstadt.

SZIGLIGET A BALATONNÁL. SZIGLIGET AM PLATTENSEE.

Heckenast Gusztáv bizománybanában Pesten.

II Géza telepíté hazánkba 1142-ben, zirczi apátságuk talán 1198-ban alapíttaték. A mohácsi vész után az apátság javai Moré László, azután Bakics Pál kezére jutottak; Szapolyai János utóbb Podmaniczky János és Ráfael testvéreknek adományozá. Nemsokára ezután a kolostor és templom leégett, s midőn 1552-ben Veszprém a törökök hatalmába került, az apátság javai a pápai és palotai várakhoz csatoltattak. Utóbb megint egyházi személyek birtokába jutottak. Hédervárv János győri kanonok a zirczi apátság javait I Lipót jóváhagyásával 1659-ben a lilienfeldi cziszterczita apát kezére bocsátá vissza. Ez apátúl Újfalusi Mártont ajánlá, kit a király meg is erősített. Miksa király az apátság javait Thury Györgynek adta s ennek halála után testvéreinek zálogosította volt el 8000 ftért, Újfalusi tehát apáttá lett kineveztetése után lefizeté Thuryéknak a zálogösszeget s Pápán vevé székhelyét, de 1678-ban lesből agyonlöveték. Ekkor a lilienfeldi apát a zirczi jószágokat a borsmonostori administrator gondjaira bízá' utódja pedig 1700-ban I Lipót beléegyezésével eladá 21,000 ftért, és pedig a henrichovai, sziléziai, apátnak. Végre 1802-ben a zirczi apátság ismét önállóvá lőn s ugyanekkor a pilisi és pásztói apátságok is vele egyesíttetének, ugy hogy most hazánkban csak ez egyetlen cziszterczita apátság van.

A mostani templom 1723-ban kezde építtetni Regnard Gergely henrichovai apát alatt, ennek második utódja Rieger Konrád alatt elkészülvén, 1752-ben a veszprémi püspök által fölszentelteték. Regnard apát a kolostort is rakatta, első utódja Wiesner apát pedig kőfallal vétette körül. Az apát palotája 1725-ben kezde épittetni, az 1857-ben elhúnyt Villax Ferdinánd apát által pedig megújíttaték.

A templom a kolostor éjszaki oldalához csatlakozik, homlokzatát korinth oszlopú kapu, néhány szobormű s csinos két torony ékesíti. Belseje elég tágas, a boltozat be van festve, az oszlopok fejezetei megaranyozvák, a főoltár képe igen szép, a többi hét oltár is diszes, ugy az orgona és szószék is. A kolostor előtt tágas udvar van, mellyet három oldalról mellék-épületek környeznek. Az apát palotája közepett van, és jóval magasabb mint a két felől hozzácsatlakozó kolostor. Íves

előcsarnoka s két oszlopos erkélye van. A felső erkély fölött az apátság czímere látható. A pitvar ívezete négy dór oszlopon nyugszik, a folyosók s kivált a fő lépcsőzet felette díszesek. Egy lépcsőzet az épület közepéből toronyszerüleg felnyúló alkotmánynak kőrácscsal befogott lapos tetejére viszen föl, honnan szép kilátás esik a környékre. Ugyancsak az apát palotájában a pompásan fölszerelt könyvtári terem van, melly csak 1858-ban készült el. A könyvtár körülbelől 50,000 kötetből áll. A kolostor déli és keleti oldalán igen szép és nagy kert terül el, a külső és belső udvaron is találunk kertültetvényeket. Az apátsági épületek előtt a helységnek fasorokkal beültetett köztere van. Zirczben most valami 1780 német lakik, e német gyarmatot Kallert henrichovai apát telepíté ide 1700-ban.

Zirczhez éjszakra, a győri út melletti erdős hegyek egyik kősziklás fokán a Gara Zsigmond által 1314-ben rakatott csesznek i várnak omladékai láthatók, nyugatra Bakonybél van. E kis falu épen a Bakonynak közepén, kúpdad hegyektől környezett keskeny völgyben fekszik. A helység fölött emelkedő Somhegy a Bakony legmagasabb csucsa; éjszak felé a Gálhegy, délre a Kertes kő, keletre az Odvas kő emelkedik. A hegyeskői hegy tövénél egy hatalmas kőszikla, az úgynevezett Borostyánkő mered föl, ennek tetején Gunther remete, sz. István rokona, magának remetei lakást és Boldogasszonynak kápolnát épitett. Gunther halála után Gellért, sz. Imre királyfi nevelője, az utóbb vértanúságot szenvedett csanádi püspök a Borostyánkőtől keletre eső helyen más remetei lakást készített magának. István király azután a völgyben a benczerend számára apátságot szerze, melly a mohácsi vésznapig szépen virágzott. Ezután az apátok és szerzetesek a mindent elpusztító törökök elől elszéledtek, s az elhagyott épületek egészen elpusztúltak. Utóbb Vidlinczi Ferencz apát a helységet ismét megnépesíté s az apátságot is helyreállítá. II József eltörlé, Ferencz pedig ismét helyreállítá a bakonybéli apátságot, de ez most a sz. mártoni főapátnak van alárendelve. Az apátság mostani csinos kis temploma 1753-ban épüle, homlokán e felirás van: „Hét század leforgása után újra feltámada sz. Móricz tiszteletére.“ A templomhoz kisded, de szintén

L. Rohbock del.t Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt L. Oeser sculp.t

A ZIRCZI APÁTSÁG. ABTEI ZIRCZ.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

csinos szerzetház csatlakozik, hátul pedig szép kert van, melly a hegy lejtőjén is elterjed.

Bakonybélből az éjszaknyugatra kanyarodó Gerencze völgyét követjük, mellyet gyönyörű bükk- és tölgyerdő szegélyez, s kiérvén a Bakonyból és nehány kis falut elhagyván, a Bakony nyugati szélén elterülő síkságon levő Pápára jutunk. Ez Veszprém megyének egyik legnevezetesb városa. Legnagyobb ékességére a gr. Eszterházy család kastélya szolgál. A főépülethez két szárny csatlakozik, mellyek tágas udvart fognak be, ez előtt rácsozattal kerített kisebb udvar van, a rácsozat kapuja két oldalán egyegy veres márványból faragott oroszlány látható. A főépület főhomlokzata a szép virágokkal, árnyékos facsoportokkal és zöldellő gyeptérekkel ékeskedő terjedelmes kertre szolgál, mellyben a város nagy részét körülfolyó Tapolcza nehány szigetet képez. A kastély, kert s a hozzátartozó melléképületek a város keleti oldalán vannak. Beljebb a városban a kath. anyatemplom áll, melly a környék legdíszesebb szentegyháza. Gróf Eszterházy Károly egri püspök rakatá 1771 óta; tizenöt évig dolgoztak rajta. Szép homlokzatát két szintén szép torony ékesíti. Az 1810-diki jan. 15. volt földrengés csak a két keresztet veté le a tornyokról, 1845 jul. 25. egy mennykő tett benne némi romobolást. — Az e templomtól délre vonúló főutczában a városház, lejebb a vármegyeház van, ezzel majdnem átellemben a benczések templomát és kolostorát találjuk. A piaczon, mellynek egy részét fákkal ültették be, a reformáltak kollegiumának új épülete, odább az irgalmasok temploma és kolostora van. A két evang. felekezetnek is van egyegy toronytalan szentegyháza; az izraeliták temploma a szennyes és keskeny keresztútczában a legszebb zsidó templomokhoz tartozik. — Pápa legnevezetesb intézete a reformált kollegium. A reformáltak ottani tanintézete már 1531-ben kezde virágozni, 1660-ban elvették minden épületeiket, de ők csakhamar új templomot és iskolát állitának fel. 1718-ban ezeket is elvevék tőlük s csak 1783-ban engedék meg nekik, hogy új templomot és tanodát építsenek Pápán. Így a tanintézet lassankint helyreállott s 1797-ben a dunántúli h. h. egyházkerület anyaiskolává lőn, 1804-ben a

négy kerület végszése által a debreczeni és sárospataki főtanodákkal egyenlő rangra emelteték. De az 1793-ban szűkös helyen fölépitett s utóbb megtoldott ház nemsokára alkalmatlannak találtatott, s végre 1849-ben a piaczon vevének egy alkalmas telket, hol 1856 óta a mostani csinos épületet rakták, mellyben kivált a könyvtár tereme igen díszes.

Nevezetes még Pápán Mátyás király hajdani lakháza s Párizpápai születésháza. Ez utóbbi nagyon egyszerű házikó, amaz ódon külsejű emeletes ház, kapuja felett Mátyás czímere látható.

Pápa népességét 1847-ben 16,000-re tették, 1851-ben 14,000, az 1857-diki népszámlálás szerint pedig csak 13,500 lakost találtak benne. Tehát a népesség fogy, a helyett hogy szaporodnék. A lakosok magyarok, tetemes műipart és kereskedést űznek; különösen a pápai kőedény-gyár régóta viragzik.

Pápa 1439-ben Erzsébet királynétől vevé első kiváltságlevelét s ezóta nagyobb jelentőségre emelkedett. Egyik részét a Gara nemzetség bírta, s ez raktá az ottani várat. Gara László után Szapolyai Imre lőn Pápa birtokosa 1487-ben, ki ott meg is halálozék. Szapolyai János a pápai és somlyói várakat enyingi Török Bálintnak adományozá. Nemsokára Pápát is megszállák a törökök, kik a várost vízzel telt nagy árkokkal s kettős sánczczal vétették körül s ezenkivül a vár és város közt 10 láb mély és 20 láb széles árkot ásattak. 1597-ben Miksa főherczeg hadai rövid harcz után elvevék a töröktől, s ezután a Nyáry család bírta, melly azt a többi urodalmakkal együtt 1628-ban gr. Eszterházy Miklósnak engedé át. Ez nehány év múlva gr. Csáky Lászlónak zálogosítá el, kitől azután Eszterházy László visszaváltá. Ez után Pápa birtokában a herczegi czímmel felruházott Eszterházy Pál nádor következett, s ettől fogva a protestánsok sok mindenféle zaklattatást szenvedtek.

Vasmegyei képek.

Pápáról délnyugatnak menvén, termékeny hullámzatos síkságot érünk, mellyből a messziről látható Ságh- és Somló-hegyek egészen magánosan emelkednek föl. Vasmegye határán átlépvén, nemsokára Kis-Czel magyar mvároskába jutunk, hol a benczerendűeknek csínos kolostoruk és templomuk van, mellyhez messze földről búcsúra járnak. Kis-Czel délnyugati oldalán a Ságh-hegy domborodik, melly hosszukás bazaltkúp. Alja köröskörűl szőllővel van beültetve, feljebb meredeken feltornyosult bazaltdarabok következnek, legfelűl pedig még meredekebb lejtőjű felsík van, mellynek szélén kőfal maradványai látszanak. Regélik, hogy IV Béla király e hegy tetején várat akart építtetni, de nem boldogúltak vele, mert a mit nappal építének, azt éjjel a hegymanók lerombolák.

A Ságh-hegy tetejéről messzire széttekinthetünk az egész környéken; éjszak felé egyenes sikság terűl, délkelet felé a János-háza melletti dombok s ezeken túl a balatonvidéki érdekes bazaltkúpok látszanak. Ugyanezen irányban a mintegy négy órányira levő Somló-hegy emelködik, Veszprém megyében, ez is teljesen elszigetelt bazaltkúp. Alsó részét szőllők borítják, mellyekben igen jeles bor terem, feljebb a hegynek oldalai mind meredekebbek s kisebb nagyobb bazaltdarabokkal borítvák, tetején terjedelmes felsík van, mellyet szántóföldek foglalnak el, s mellynek közepén részint bazaltsalakokból álló domb emelkedik. E domb tetején hajdan vár volt.

Kis-Czel vidéke, az ugynevezett Kemenesalja, igen szép és termékeny síkság, ezen folytatván utunkat Kis-Sitke falut érjük, hol h. Batthyányi kastélyát találjuk. A falu mögött, a Rába folyó jobb partján, éjszakról délre vonuló, részint erdővel és szőllőkkel borított dombsor emelkedik, mellyen túl a Gyöngyös folyócska bal oldalán Sárvár csinos magyar mváros van. Itt várszerű kastélyt tornyos kapuval

találunk, melly az estei főherczegi család bírtoka. Délre, a Rába bal partján, Ikervár mváros van, mellyet a gr. Batthyányi Lajos által 1840 táján rakatott gyönyörű kastély és kert ékesít. Odább nyugatra Vép mvároskában a gr. Erdődyek ódon kastélyát találjuk. Vépen keresztűl csakhamar Szombathelyre jutunk.

Szombathely a Gyöngyös és Perént vizek között terűl el, hullámos síkságon, mellyet éjszaknyugat felé a kőszegi és rohonczi hegyek, nyugat és dél felé kisebb dombsorok határolnak. A város nyugati oldalán alacsony dombhát huzódik el, melly szőllőkkel van beültetve. Szombathely egészben véve csínosabb városainkhoz tartozik; közepén a már messziről látható, igen nagy püspöki egyház emelködik, mellynek homlokzatát három kapu, oszlopok és képszobrok ékesítik, két felől pedig egyegy rézzel fedett gúlatetejü torony nyúlik fel 30 ölnyi magasságra. A templom keresztben van építve, hossza 30 öl 3 láb, szélessége a kereszt szárnyainál 18, egyebütt 10 öl, magassága pedig 14 öl 2 láb. Belűl a templom falait sok márványzott és megaranyozott oszlop, a boltozatot pedig szép fris mészben való festmények ékesítik. A főoltár oszlopai veres márványból készűltek, a szószék és szentély rácsozata is márványból van. Mondják, hogy e nagyszerű és szep arányossággal épített templom 5 millióba kerűlt. Szili János, első szombathelyi püspök, kezdé azt 1797-ben építtetni, Somogyi Lipót püspök pedig 1821-ben befejezteté.

A székesegyházzal átellenben a prépost háza, balra vagyis délre a püspöki palota, odább a vármegyeház, a templom jobb oldalán a papnövendékek háza s végre a püspöki palota mögötti szabad tér tulsó szélén s a püspöki kert mellett az elöregedett papok háza van. Tehát a székesegyház s a körűlte levő épűletek Szombathely legszebb részét teszik. A püspöki palota toskanai fejezetű oszlopokon nyugvó erkéllyel és többféle szoborművel ékesített, kétemeletes épület, mellyet szintén Szili püspök rakata. Ugyancsak ő az elöregedett papok s a papnövendékek házait is épitteté. A kétemeletes szép vmegyeház 1820 táján épűle. A nevezetesb épűletekhez tartoznak még a városháza s a dömések és ferenczesek kolostorai és

L. Rohbock del.

Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt

Stahlstich sculp.

SZOMBATHELY. STEINAMANGER.

templomai. A város nyugati oldalán emelkedő dombon a kalvária van, környezve római tégla- és kőtöredékekkel. A kalváriahegyről szép kilátás esik a városra és környékére.

Szombathelynek csak 4000 lakosa van, kik csaknem mindnyájan katholikusok és magyarok. Claudius Tiberius római császár uralkodása alatt Kr. utáni 48 táján római telepítvényesek szállák meg e helyet s alapíták a Colonia Claudia Sabaria gyarmatot, melly csakhamar felvirágozván Pannonia fővárosává lett. 193-ban Septimius Severus e városban kiáltaták ki római császárrá a hadsereg által, Domitian császár, vagy mások szerint Constantius Chlorus e városban ünneplé diadalát, mellyet az éjszaki barbár népeken vett vala, s az akkor épitett diadalkapunak oszloptöredékei még most is láthatók. A szent regék szerint sz. Quirin vértanú Sabaria falai alatt fulasztatott a Sibaris (Gyöngyös) folyóba, 303-ban Rutilus és két társa szenvede vértanuságot. Némellyek szerint a híres tours-i püspök sz. Márton e helyen született, mások úgy vélekednek, hogy Pannoniában két Sabaria volt, s hogy sz. Márton a róla nevezett hegy alján létezett győrmegyei Sabariában született. A vasmegyei virágzó Sabariát 445 táján a húnok szállák meg és pusztíták el, 455-ben a városnak megmaradt vagy a hún pusztitás óta felépült része rettenetes földrengés által pusztult el. Később az ország ezen része a német császárok hatalma alá került, s Sabaria a 9. században a salzburgi főpapnak ajándékoztaték. A római városból számos emlékek maradtak meg, különösen érmek, koporsók, emlékkövek, egyiptomi gránitból készült oszlopok darabjai, mozaik- és téglatalajok, stb. Schönvisner e maradványokat még a múlt század végén ismerteté meg.*) Azóta még más emlékeket is felfedeztek, többbi közt egész római temetőt leltek. Az újabb időben talált régiségeket József nádor és h. Batthyányi Fülep megvették s a nemzeti muzeumnak ajándékozták.

1033-ban Szombathely a győri püspökök birtokává lőn.

*) Schönvisner munkáját, mellynek czíme: „Antiquitatum et historiae Sabariensis ab origine usque ad praesens tempus libri novem", Szili János püspök nyomatá Pesten 1791-ben.

Ezek közzül II János püspök 1407-ben tetemes szabadságokat adott a városnak, e szabadságokat a későbbi püspökök s I Ferdinánd, Miksa és Rudolf királyok megerősíték s megbővíték. E szabadságleveleket a 17. század elején nagyobb biztosság végett a német-újvári várba vitték, de ez leégett s vele az oklevelek is elpusztúltak. Napragy Demeter győri püspök tehát 1607-ben új szabadságlevéllel örvendezteté meg a várost, s II Mátyás király 1610-ben megerősíté. Mária Terézia 1777-ben új püspökséget állíta fel Szombathelyen, hova a vasvári káptalan már 1579-ben költözködött vala.

Szombathelyhez délnek 2 órányira, az országúttól jobbra nyíló völgyben Ják magyar mvároskát találjuk, hol a benczéseknek egyik apátsága van, mellyet hihetőleg a sz. István idejebeli fővezér Venczellintől származó ják-nemzetségi Jakab, Opos fia, alapíta a 11. század közepe táján. Az ottani apátsági templom a román építészetnek hazánkban létező legszebb emléke, melly aránylag jó karban maradt meg. A törökök 1532-ben Kőszeg alól elvonultokban az egész környéket s egyebek közt a jáki templomot is elpusztíták, ennek következtén a külömben is félreeső Ják ugyszólván feledésbe merült, s így az ottani egyház megtartotta régi alakját. Még a mult században a templom mellett omladozó kolostor is létezett, de ez most már eltűnt s helyét gazdasági épület foglalja el. A jáki templom keletről nyugatnak van irányozva, szabadon épült csupa faragott terméskőből egy magaslaton, mellyre a városka támaszkodik. Három hosszanti hajója van, a középső jóval magasabb a mellékhajóknál s kiebbálló köröndbe végződik. A főkapu a templom nyugati oldalán van s egy előcsarnokba nyílik, melly az egyház egész szélességén nyúlik el, s mellyet a homlokzat két oldalán levő két torony hatalmas falazata és oszlopai képeznek. A hajókat belül három oszloppár választja el egymástól; a középhajónak újabb korban épitett dongaboltozata van. Az előcsarnok és szentély boltozatai és oszlopai, ugy az éjszaki oldalhajó oszlopai is a régi időből valók. A templomnak legbecsesebb része a homlokzat s különösen a főkapu. A tornyok négyszegletűek s három emeletre osztvák; gúlaalakú tetőjök s az ez alatt levő párkányok

újabb készítmények. A kapu kissé kiáll a homlokfalból s téglából rakott oromfallal van betetőzve, mellyen még a mult században sz. Mária képszobra állott, most ennek helyét kereszt foglalja el. A kapunak mind alsó mind felső csarnoka a legszebb román modorban készült s a leggazdagabb ékesítékekkel van díszesítve. Különösen a felső csarnokban a kerék és hegyes ívek szerves kapcsolatban vannak alkalmazva. Az egész kapuzat igen szép maeanderrel van befoglalva, ezen ékesíték s a fal külső vonalai között összesen 15 fülke van, mellyekben Krisztus s a 12 apostol képszobrai és egykét más szobormű láthatók. Igen szépek a három hajó köröndjei is. A főkapu rendkivűli szépsége, sajátságos elrendezése s nagy tökéllyel készített ékesítékei által művészeti tekintetben a bécsi sz. István templomának román kapúját is felülmúlja; s általában kevés templom van, melly a tornyok és köröndök, a kapu s az egész alapterv jeles elrendezésére nézve a jáki templomhoz hozzáfogható. A templom mellett még egy kis kerek kápolna van, melly szintén régi, de elég durva építmény, A környező temetőn egyebek közt két egyiptomi gránitból készült oszloptő töredékei láthatók, mellyek egészen ollyanok, mint a Szombathelyen találtatók, ebből némellyek azt következtetik, hogy Sabaria egész idáig terjedett.

Odább délre, a Rába bal oldalán Körmönd magyar mváros van, melly nevezetes forgalom központja. Legnagyobb ékességeűl a herczeg Batthyány pompás kastélya és kertje szolgál. Batthyány Lajos nádor rendesen felváltva körmöndi és rohonczi kastélyaiban lakott. A körmöndi kastélyban nevezetes fegyver- és gépminta-gyüjtemény van. A hozzácsatlakozó kert egy a legszebbek és legnagyobbak közzűl való, összesen 95 négyszeg holdat foglal el, szép csúcsoszolop és nehány szobormű is van benne. Körmöndhöz keletre Vasvár magyar mváros esik, mellynek hajdan nevezetes vára és apátsága volt, de a török háborúk alatt majdnem egészen elpusztúlt. Körmöndhöz éjszaknyugatra Németújvár mváros van. Ez Vas megyének történelmileg legnevezetesebb helységeihez tartozik. Hajdan itt a benczerendnek apátsága volt, IV Béla 1263-ban elvevé az erősségnek épitésére igen alkalmas helyet s a benczé-

seknek Vág-Újhelyt adá érte cserébe. Az apátsági épületek tehát várrá alakíttattak át, s a németújvári grófok csakhamar nagy szerepet vittek a hazai eseményekben. Zsigmond király 1428-ban Németújvárt Cseh László macsói bánnak, I Mátyás 1459-ben Ujlaky Miklós erdélyi vajdának, II Lajos pedig 1524-ben Batthyány Ferencznek adományozák. Ezóta a Batthyányak birják. A helység egy elszigetelt magas hegynek alján épült, benne a kath. plebánia templomon kivül a ferenczesek kolostorát és egyházát találjuk, mellyet Batthyány Ádám 1648-ban alapíta, s melly alatt a Batthyány nemzetség sirboltja van. Az egész környéken egyetlen sziklás hegynek tetején a hires várnak maradványai láthatók: legfelül a templom s a még egészen ép karban levő magas torony áll, azután más épitmények, bástyák, tornyok s kőfalak következnek, mellyek a hegy lejtőjén lefelé a városkáig huzódnak alá. A toronyban három harang és óra van, alul pedig három csínos szobában nehány híres embernek érczből öntött mellképei láthatók számos kisebb festménnyel együtt. A még szintén jó karban levő családteremet 19 családi arczkép ékesíti; a fegyvertárban még nehány régi vasing, pajzs, zászló stb. van. A vár alsóbb részében a sziklába vájt, 45 öl mély kút, a felső részben pedig viztartó van. E vár a mult század másik felében még tökéletesen ép volt, ekkor a birtokosok rendeletére jobbára széthányatott. Hajdan nyugati részén terjedelmes posvány volt, melly szintén óltalmául szolgált; e posvány kiszárittatott s helyét most zöldellő rétek és szántóföldek foglalják el. Németújvárt a Batthyány család herczegi és grófi ága közösen bírja, a hozzátartozó nagy urodalom fel van osztva. A vár alatt herczeg Batthyány csinos nyári kastélya van, mellyhez szép kert csatlakozik, mindjárt mellette a grófi ág kertje van. A török uralkodás idejében Németújvár derekasan megerősíttetett s igen fontos végvár volt.

Ha Körmönd felől a Rába széles, termékeny völgyét delnyugatra követjük, számos falun és Csákány mvároson keresztül Sz. Gothárd német mvárosba érünk, melly Németújvártól délnyugatra esik. III Béla 1183-ban Sz. Gothárdon apátságot szerze a csiszterczíták számára. E gazdag apátság a

mohácsi vész után lassankint elpusztult s a hozzátartozó jószágok felváltva világi és egyházi urak birtokába kerűltek. III Károly 1734-ben az apátságot helyreállitá s az alsó Ausztriában levő sz. kereszti apátsággal kapcsolá össze. A régi templomot egy császári hadvezér hányatta vala szét, a sz. kereszti apátok azután újat rakatának, melly 1779-ben fölszentelteték. E templom csínosabb egyházainkhoz tartozik; a kolostornak csak egy része van kiépitve. Sz. Gothárdnál 1664-ben az örökké késedelmeskedő Montecuculi cs. k. hadvezér majdnem akaratja ellenére keményen megveré a törököt s azután hirtelen a vasvári békekötést szerzé, mellynek pontjai akkor sem lehettek volna súlyosabbak, ha ő veretett volna meg. E békekötés nagy mértékben nevelte a magyarok elégedetlenségét, s egyik oka volt annak, hogy az ország nagyai a kormány ellen szövetkeztek s az úgynevezett Wesselényiféle összeesküvést forralták, mellynek olly siralmas következményei voltak.

Körmönd felett a Pinka folyócska egyesűl a Rábával; a Pinka völgye sok helységgel és iparteleppel van megrakva s kivált felső része regényes jellemet ölt magára. Azon völgyben találjuk Gyepű-Füzes német mvároskát, melly Szombathelyhez délnyugatra s Németújvárhoz éjszakra esik, s melylyt gr. Erdődy szép várkastélya és gyönyörű kertje ékesít. E kastély erkélyéről s a helység feletti magaslatról igen szép kilátás esik az egész változatos környékre, Borostyánkőig s a stájerországi Wexel hegyig. A kertet különösen gr. Erdődy György hitvese, született Aspremont Mária, ápolta volt nagy gonddal, ő rendeztette a múzsák ligetét, mellyben egyfelől Homer, Virgil, Horácz, másfelől Gessner, Wieland és Schiller képszobrait állatta fel; a magyar költőket nagyaink 20 — 30 évvel ezelőtt még nem ismerték. — Odébb éjszaknyugatra ugyancsak a Pinka völgyében Vörösvár német mvároska van, hol a gr. Erdődy családnak más szép kastélyát találjuk, mellyhez igen terjedelmes vadaskert csatlakozik. Vörösvárhoz éjszakra a Pinka egyik mellékvölgyében Szalonok vár és német mváros van. Mind a vár mind a helység magas meredek hegyen épűlt; átellenben a folyócska másik oldalán még magasabb hegyorom mered föl. A voroskát még nem rég

kőfalak és bástyák vették körül. Terméskőbül épült, vakolatlan, ódon külsejü házait többnyire repkény futja be; legnevezetesb épületei: a sajátságos ízlésben épült kath. egyház, mellyet egykor remete sz. Pál szerzetesei bírtak, s az evangelikusok bádoggal fedett s 28 öl magas toronnyal ékeskedő temploma. A város piaczán igen szép szökőkút van, mellybe a víz a szomszéd hegyről vezettetik mély völgyön keresztül. A helység délnyugati oldalán szintén meredek hegyen a szalonoki várkastély épült. Egy 12 nagy ívezeten nyugvó híd a meredek sziklahasadáson keresztül a vár dobogójához viszen. Ezen átmenvén az első udvarba s ebből egy magas ivü kapun át a belső várnak szintén csekély terjedelmü udvarába jutunk. Ez udvaron, a kapu melletti falon, bal felől, nagy kőtáblát találunk, mellyen egy lovag s feje fölött egy templom képe van dombormüvileg bevésve. E lovag szalonoki Baumkirchner András pozsonyi gróf, ki, mint a lába alatti felirás tanúsitja, a szalonoki várat 1450-ben kezdé rakatni. A vár szabálytalan ötszöget képez, s még teljesen jó karban van; az erős kőfalakon és bástyákon belül egy négyszegletü, magasra felnyúló s egy alacsonyabb, kúpdad fedelü, kerek torony s terjedelmes lakóházak látszanak. A várépületek egyik szárnyát gr. Batthyány Kristóf bírja, kinek itt szép kertje is van, a másik szárny az 1849-ben Haynau által kivégeztetett gr. Batthyány Lajosé volt. — Hajdan Szalonok körül vas- és rézbányák voltak, a vár kútja is, úgy látszik, egykor akna volt, s a vár pinczéiben aknaforma üregek vannak.

Szalonokhoz éjszaknyugatnak félórányira **Tarcsa** faluc**s**kát s Vasmegye legcsinosabb fürdőjét találjuk. A falu és fürdő egy szük, regényes völgyi atlanban van, mellyet a nor-Alpok keleti ágazatai képeznek, s mellyet köröskörül középi magasságú hegyek rekesztenek be, csak dél felé hagyva egy keskeny nyílást. A fürdő a falu nyugati oldalán van, három befogott kútforrása közzül a főforrást, melly az 1856-ban megújított csinos fürdőház előtt van, nyolcz oszlopon nyugvó tető fedi be. A második és harmadik forrás az igen szép kertligetben és ennek szélén van. A tarcsai források az égvényes, sós és vasas tartalmú savanyúvizekhez tartoznak, s

KŐSZEG VÁROSA. STADT GÜNS

gyógyító hatásuk különösen a női betegségekben igen sikeresnek tapasztaltatott. Az említett új fürdőházban tekéző- és társalgó terem s 30 fürdőszobácska van, a vendégek számára négy épület létezik az úgynevezett ó és új kastély s az ó és új épület, mellyekben összesen 87 szoba van. De a vendégek gyakran annyira szaporodnak, hogy a szomszéd faluban is kénytelenek szállást venni. E fürdő gr. Batthyány Gusztáv birtoka; környéke nagyon szép, s a vendégek érdekes kirándulásokat tehetnek Szalonokba, Borostyánkőbe, Felső-Lőbe, stb.

Felső-Lő csinos német falu a szomszéd völgyben, éjszaknyugatra van. A hosszan elterülő s igen szabályosan épült helység fölötti magaslaton az evangelikusok szép temploma és neveldéje van, környezve jegenye és fenyüfákkal. E nevelő- és tanintézet elemi, reáliskolából, algymnaziumból és tanítóképezdéből áll. Nehány év előtt Wimmer volt lelkész buzgóságából keletkezett s leginkább egyes hívek adakozásai és a Gusztáv-Adolf• egylet gyámolítása által tartatik fenn.

Szombathelyből a Gyöngyös szép völgyében, mellynek sok helységei közzül különösen Apáti tűnik fel gr. Széchenyi Pál jól rendezett gazdaságával, éjszaknak menvén, három óra alatt Kőszeg sz. k. városba érünk. Egy kis kerüléssel Rohonczon keresztül is mehetünk oda. Rohoncz sziklás hegység alatt épült német mvaros, mellyben körülbelől 5000 ember lakik, s mellyet a Batthyányak nagy kastélya ékesit. E kastélyban valami 220 szoba van, s három oldalról szép kert környezi.

Kőszeg igen kies vidéken épült. Kelet felé alacsony hegyhát domborodik, alján szőllők terülnek, gerinczét tölgy-, bükk- és fenyűfák borítják; nyugatra magasabb hegyek emelkednek, aljokat szőllők és gyümölcsösök, különösen gesztenyések is, foglalják el, a magasabb lejtőkön és ormokon sűrű erdők zöldellenek. A Gyöngyös völgye dél felé mindinkább kitágul s ellapályosodik, éjszaknyugat felé pedig az erdős hegylánczolatok közzé szorúl s mind regényesebb jellemet ölt. Kőszeg a Gyöngyös jobb oldalán terül el, ott hol az a hegyek közzül kiérve a keletnek terjedő síkságra lép. Még egykori

erősítvényeinek némi maradványai által környeztetik, nem nagy, de általában véve csinosan épült város. Házai többnyire régies külsejűek; legszebb útczája az úgynevezett árokkör, melly a városi piaczra visz, erről az alsó tornyos kapun át a főtérre jutunk. A városi piaczon a csinos, emeletes városházát találjuk, a piacz közepén szép tetőjű kút s szűz Mária szobra van, odább nyugat felé a katholikusok két temploma áll egymás mellett. A magyar templomnak egy rézzel fedett nagyobb s egy bádoggal fedett kisebb tornya van; a német templomnak bádoggal fedett két kis toronykája van s hozzá egy kolostor csatlakozik. Ez utóbbi templom és kolostor azelőtt a jezsuitáké volt, most a benczéseké. Mindjárt a kolostor mögött a város dőledező bástyái s a várnak maradványai látszanak. A vár egykori árkait most gyümölcsfák foglalják el, épitményeiből csak két torony s egy kapu maradt meg, helyén most holmi gazdasági s más nem épen szép épületek vannak, mellyek két udvart fognak körűl. Az árokkörön emeletes szép árvaházat találunk, a város éjszaki végén pedig tornyos kórház s három emeletre épitett terjedelmes posztógyár van, melly azomban nehány év óta üresen áll. Más útczában az evangelikusok csinos temploma, tanodaépülete és paplaka van, a város keleti oldalán pedig, a Gyöngyös bal partján a katonai főnöveldét találjuk, melly 1856-ban épűle s melly előtt kőfallal bekerített kert terűl. A nyugati hegylánczolatok egyik dombján a kalvária van, csinos templomát három torony ékesíti. E templom mellől és tornyából, de még inkább a mögötte emelkedő hegylejtőről igen szép ki- és messzelátás esik a városra és környékére. Keletre a helységekkel behintett kies térség tárul elénk, rajta a gömbölyű Ságh- és Somlóhegyek ugy veszik ki magokat, mintha roppant épitmények volnának, odább a láthatáron a Vértes és Bakony erdős lánczolatai ködlenek; éjszakkelet felé a sopronyi erdős magaslatokon túl a Fertő tűkre merűl fel, mellynek hátterében a pozsonyi Kárpátok kéklenek s várának romjai fehérlenek; dél felé Szombathely látszik, s kivált székesegyháza vonja magára tekintetünket, odább szántóföldekkel és helységekkel váltakozó erdős hegyhátak látszanak, mellyeken túl a varasdi

hegyláncz homálylik messze távolban. — Ugyancsak a város nyugati oldalán, a kalváriától délre az Óháznak nevezett hegyorom mered föl, tetején régi omladékok látszanak. Mondják, hogy ott hajdan római őrtorony állott. Onnan csakugyan az egész vidéket belehetett látni. Nyugatra az óházi oromtól más hegytető van, ott az úgynevezett Hermann kútját találjuk. Midőn 1532-ben a törökök Kőszeget körülszállák, a városi tanács elhatározá, hogy a várost utolsó csepp vérig védeni fogják s e végzést Hermann tanácsos indítványára még azzal toldámeg, hogy az árulók elevenen megnyúzassanak. A bekövetkezett vívás alatt épen Hermann tanácsos czimboráskodék az ellenséggel s midőn árulási szándéka kitudódék, a nép dühe elől az erdős hegyekbe menekűle. Nehány napi bujdosás után a később nevéről nevezett forráskútnál fölfedezteték s az ő indítványára a tanácsban előre kimondott itélet minden irgalom nélkűl saját személyén hajtaték végre. Bőre s azon kés, mellyel lefejteték, maig is látható a városház régiségei közt.

Az 1532-diki vitéz védelem a város legnagyobb dicsőségét teszi. Kőszeg I Károlynak 1336-ban tett meghagyásából erősítteték meg sánczokkal és árkokkal, I Lajos alatt kőfalakkal is bekeríttetett, amaz 16, emez pedig 10 évre menté föl a polgárokat az adó alól, hogy költségük legyen az erősítési munkálatokra. Akkoron a kőszegiek terjedelmes kereskedést űztek, kivált a borral. I Lajos 1348-ban nekik kizárólagos jogot ada vidékök boraival a szomszéd német tartományokban kereskedhetni. De Zsigmond 1402-ben Sopronynak az árúmegállitójogot adá, s ezen körűlmény Kőszeg kereskedését érezhetőleg sujtotta. Vára és egyéb erősítvényei sohasem voltak nagyon jelentősök, s különösen 1532-ben elég rosz karban voltak. Mégis a törökök közeledtére az aggastyánok, nők és gyermekek oda menekűltek, ugyhogy a városban és várban 1000 férfi, 1800 asszony s több mint 2000 gyermek volt, de a fegyverfoghatók száma csak 700-ra ment. Szulejman szultán s Ibrahim nagyvezir jul. 3-kán szállának 300,000-nyi seregökkel a város alá, hogy annak gyors megvétele után Bécs megvivására indúljanak. A várban a hőslelkű Jurisics Miklós

parancsolt. A szomszéd szőlőhegyekben felállított török ágyúk nehány nap alatt tetemesen megrongálák a város és belső vár falait, Ibrahim nagyvezir ekkor ostromot rendel; a törökök tizenkétszer ujítják meg az ostromot, s mindannyiszor visszaveretnek. Tehát aknákat kezdenek ásni, de az ellenaknák ezen kisérletöket is meghiúsítják. Ekkor két toronymagasságú fasánczról ágyúztatják a várost, aug. 28. Jurisics levelet ír Bécsbe Ferdinándnak, ekkor mindössze már csak 1 mázsa lőpora volt. Alig rekeszti be levelét, mindőn Ibrahimtól felhivást vesz a város átadására. A tagadó választ új ostrom követi, a jancsárok és aszábok végre felkapaszkodnak a falakra, nyolcz zászlót tűznek ki rajtok, de ekkor hirtelen félelem által ösztönöztetve lesietnek a falakról s ismét sánczaik közzé vonúlnak, két zászló hátrahagyásával. Jurisics e véletlen fordulatban csudát lát, ő maga két sebből vérzik, bajtársainak több mint fele elhúnyt, lőpora csaknem egészen elfogyott, új ostrom okvetlenűl az ellenség kezére juttatja a várost. De az ostrom elmaradt. Ibrahim magához kéreté Jurisicsot, kezet nyujtva a belépőnek s hős lelkét magasztalva csak annyit kivána, hogy a szultán iránti hódolatból színre, mintha a várat átadta volna, nehány törököt bebocsásson. Jurisics megengedé, hogy nehány jancsár a városba menvén, a falakra egy török zászlót kitűzzön s onnan alláh-t lekiáltson. Szulejman és Ibrahim e bohózattal beérék s más nap odább allának; Bécs alá sem mentek, ettől is elvette kedvöket a vitéz Jurisics.

Ferdinánd a kőszegieket vitézségök elismeréseűl minden szárazi és vízi vám alól fölmenté. 1649-ben Kőszeg a sz. k. városok közé igtattaték, de a vár s a hozzátartozó urodalom az Eszterházyak birtokába kerűlt. 1621-ben Bethlen, 1705-ben II Rákóczy hadai szorongaták a várost, 1777-ben nagy tűzveszély pusztítá. A vár s vele együtt 200 ház a lángok martaléka lőn.

A városnak most valami 7000 lakosa van, kik között kevesebb a magyar, mint a német. Általában Vasmegye nyugati hegyes vidékein leginkább németek és vendek laknak, míg a keleti lapályos vidékeken a magyarok teszik a többséget. A vasmegyei németek egészen sajátságos nyelvjáráson

beszélnek s hienczeknek neveztetnek. Mindnyájan jóindulatú szorgalmas emberek. Kőszegnek tetemes kereskedése és műipara van, kivált a posztókészítéssel sokan foglalkoznak, de a nagy posztógyár megbukott. Most még a kőedénygyár virágzik.

Kőszegről az éjszakkeletnek feldomborodó hegyháton, a Máriahegyen keresztül a kies Máriavölgyben épült Borsmonostrára teszünk egy kirándulást .Az ösvény felváltva szép lombos és fenyűfa-erdőn visz keresztül; a nyílt helyekről igen szép kilátás esik Kőszegre, a mögötte emelkedő hegylánczolatokra az Ausztriában levő Hóhegyig, melly előtt a lanzséri várnak romjai .fehérlenek, egy helységekkel megrakott völgyet elzáró hegylánczolat egyik fokáról. A borsmonostrai cziszterczita apátságot Dominik bán alapítá 1193-ban; a környék több faluja tartozott hozzá, 1530-ban a törökök elpusztíták. Javai azután a Nádasdyak birtokába kerültek, ezektől Eszterházy vette meg. Végre a lilienfeldi főapát kérte, hogy perjelséget alapíthasson, Eszterházy Pál nádor átengedé neki a klastromot, azon föltétellel, hogy a jószágokra ne tartson igényt. Az apát tehát 1711-ben a mostani templomot épitteté, mellyhez két felől az 1837-ben megújított kolostor csatlakozik.

Kőszegen felül a Gyöngyös völgye nagyon érdekessé válik, éjszaknyugatra s azután egyenesen nyugatra kanyarodik szép erdős hegyek közzé szorúlva, úgyhogy szélessége csak valami 400 lépésnyi. A zöldellő rétekkel és virúló szántóföldekkel kallók, egyéb ipartelepek és helységek váltakoznak, jobbról és balról regényes mellékvölgyek nyílnak. A fővölgy azután egészen elzárúlni látszik, a közelebb egymáshoz vonúló hegyek gyönyörű körszínt képeznek, mellynek közepén egy a Gyöngyös kanyarúlata által félig bekerített, magas meredek sziklához a részint már romba dőlt részint még ép karban levő Léka vára tekint alá, míg a várhegy alatt a folyócska másik, jobb partján a 2000 lakosságú mvároska terűl nyugotnak. A vár még meg van népesítve, mind ép mind omlatag részében laknak emberek. Legnevezetesb részei a lovagterem, még csaknem egészen jó karban levő gót ívezeteivel, a tojásdad alakú börtön, mellybe szűk folyosón három nehéz

vasajtón keresztűl lehetett csak jutni s mellybe a világosság egy kettős vasráccsal megerősitett gömbölyű ablakon át szolgált be, melly a börtön kúpozatán van s a belső udvarra nyílik. A folyó vizét a völgy keleti részén levő magas töltés s erre alkalmazott zsilip által fel lehetett fogni s ekkép a vár körűli tért víz alá tenni. Mondják, hogy a lékai várat a templomos vitézek rakatták. — Az elég csínos városnak német lakosai ezelőtt különösen posztókészítéssel foglalkoztak. A város fölötti dombon csínos egyház áll, mellyet hajdan az ágostoni remeték bírtak; e templom alatt a Nádasdy és Draskovics grófok családi sírboltja van, a holttetemek csaknem teljes épségben maradnak meg. Itt nyugszik többi közt Nádasdy Lipót, az 1671-ben lefejeztetett országbiró, kinek kezén lábán még most is láthatók a bilincsek. Jelenleg Léka h. Eszterházy birtokaihoz tartozik.

Utunkat nyugatnak folytatván, egy darabig még a Gyöngyös völgyében maradunk, azután ezt jobbra hagyván, egy mellékvölgybe fordulunk s számtalan hegycsúcs alatt elhaladván, a Kőszeghez nyugatra, 3¹/₄ mfldnyire levő Borostyánkő csinos mvárosba jutunk, mellyben igen szorgalmas németek laknak. A városka fölött délnek egy szikla tetején a festői borostyánkői várkastély büszkélkedik. Még tökéletesen lakható állapotban van, udvara gyönyörű kertté van átváltoztatva, fegyvertárában sok régi fegyver és öltözék látható. A sziklahegy éjszakkeletnek meredekűl ereszködik alá a mély völgybe, mellyben már századok óta vannak réz-, kén- és gáliczkőbányák; szerpentinkő-törést is találunk ottan.

A várhoz körűlbelől félórányira egy elhagyott régi réz- vagy vasbányából gáliczos víz folyik ki, mellyből a lakosok külömböző festékeket készítenek, s mellyet gyógyítási czélokra is lehetne használni. Általában Borostyánkő környéke földtani tekintetben igen érdekes. A várhegyről szép kilátás esik a stájerországi határszélen tornyosúló hegycsoportokra, különösen a Wexel hegyre is. A borostyánkői urodalmat a gr. Batthyányak bírják, nehány év előtt a derék Klauzál Imre bírta haszonbérben, kinek ott hires juhtenyészete s a szomszéd Tarcsán gyönyörű üvegházai voltak.

SOPRONY. OEDENBURG.

Soprony és környéke.

Kőszegről éjszakra követvén az országutat nehány falun keresztül Soprony sz. k. városba jutunk. Ez a róla nevezett vmegyének főhelye s hazánknak egyik legszebben épült városa. Éjszaknyugat felé táguló, lapos, szép völgynek déli felén terül el; a völgyet az itt egyesülő Spittel és Ikva patakok nedvesítik, délnyugat és nyugat felé a Brenn-, Léver és a hatalmasabb Rozália-hegységek, éjszak és kelet felé alacsonyabb hegyhátak határolják. A Rozália hegyláncz előtt külön hegyfokon Frakno vára látszik, mögötte a Hóhegy magas fala mered föl, mellyhez délre a Szemmering, éjszakról más kéklő hegyek csatlakoznak. A Spittel és Ikva völgyében termékeny szántóföldek és rétek, a partokon és hegyeken szőllők, gyümölcsösök, gesztenyések és erdők terülnek el.

Ha Bécs felől a vasúton érkeztünk meg Sopronyba, akkor mindjárt a pályaudvar közelében csinos és nagy magánházakat látunk, tovább haladva a jobbra nyiló útczán majdnem csupa új, palotaszerű házakat találunk. Odább egy többnyire platánfákkal beültetett kis sétatér ötlik szemünkbe, melly mellett szép épületek emelkődnek. Ott van a színház, mellynek előcsarnoka négy dórfejezetű oszlopon nyugszik, homlokzatát pedig három képszobor ékesíti; a szinháztól jobbra a szép takarékpénztári épület van, ehhez a kaszino-épület csatlakozik mellyben egy nagy és csinos tánczterem van, de melly az utolsó években katonai laktanyává tétetvén, igen el volt hanyagolva és rondásodva. Ez épület mögött még régi bástyafal látszik. Tovább haladván a szép útczán, kéttornyú templomot és hozzácsatlakozó kolostort találunk. E templomot a dömések bírják, homlokzatát képszobrok ékesitik, de más nevezetességet sem külseje, sem belseje nem mutat. E templomon túl a tágas útcza fölfelé kanyarodik s itt több csinos vendéglőt találunk. Csak most vesszük észre, hogy ez útcza hosszukás kört képez s a hajdani árok helyén épült s tehát

a belvárost köröskörülfutja. Ennek útczái a széles külső útczával többnyire egyenközüleg futnak s átszegvék más kereszt utczáktól. Ekkép bizonyos útczatömkeleg támad, mellyben az idegen első pillanatra el sem tud igazodni. A belváros felső végén bolthajtásos kapu fölött a sugár és szép épitésű városi torony emelködik, mellyet a vidék legmagasb tornyának tartanak. A torony sok kis ablakot mutat, derekát oszlopos kőkarzat futja körül, teteje rézzel van fedve. E kapun átmenve a belváros főpiaczára jutunk. Balra a városháza van, ódon, de nem díszes, egyemeletes épület; odább a benczések egyháza emelködik, átellenben a katonai fő őrhely, a másik oldalon a vmegyeház. A benczések temploma gót modorban van építve, belül három hajója van, falai festetlenek. Az oldali hajókat a közép hajótól kétkét vastag kerek oszlop választja el; ez oszlopok felső részén duzzadnak ki a boltozat hevederei és keresztbordái, mellyek a szentélyben alább nyúlnak és sűrűbbek. A bal hajó oldalfalában Széchenyi Antal szépen faragott márvány síremlékét, a másik oldalon Zekei Györgyét találjuk. Az egyház tornya nem magas, de faragott kőbül és csínosan van építve. Ez leginkább mutatja, hogy az egyház gót modorban épült. Mondják, hogy ez egyház török hadnak pénzén rakatott volna, mellyet a városon kivül egy dombon elástak vala, s mellyet a kecskebak kapargatása által figyelmessé lett pásztor meglelt. Természetes, hogy ez csak mese, s a templom hihetőleg a 15. században épült. A vármegyeház kétemeletes épület, homlokzatát háromívű csarnok s négyoszlopú erkély ékesíti.

A belvárosban van még a sz. lélekről nevezett egyház, melly belül igen czifra. Az evangelikusok egyháza a város déli részén egy udvarban épült, kivül nem sokat mutat; belseje igen tágas s nyolcz hatalmas oszlop által három hajóra osztatik; oltára és szószéke igazán szép. Ugyanazon udvaron az evang. iskolaépületek is vannak.

Sopronynak legnevezetesb templomát a Fertő külvárosban találjuk. Ez a sz. Mihályról nevezett egyház. Magánosan áll egy magaslaton. Gót modorban épült, kereszt alakjában, két kőrácscsal környezett tornya, támjai és ablakszélei faragott

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

SZ. MIHÁLY TEMPLOMA SOPRONYBAN.

DIE ST MICHAELSKIRCHE IN OEDENBURG.

Lauffer és Stolp birtomanyai an Pesten

kőbűl rakattak. Belseje hat oszloppár által három hajóra osztatik, az oldalfalakon kisebb s kerek oszlopok vannak, a középhajó boltozatának hevederívei alúl emberfejbe vagy más ékesítménybe végződnek. Az e templomhoz csatlakozó sz. Jakab kápolnája érdekes román épület, nyolczszegletű, s köröndje háromoldalú. Nyolcz szegletéből egyegy hevederív fut ki, melylyek szőlőlevéllel ékesített zárkőbe végződnek. A templom külső fala rakva van síremlékekkel, mögötte a temető terűl, mellyben sok szép sírboltot és sírkövet találunk.

Keresztelő sz János kápolnája, a bécsi kapu közelében, 1484-ben nyeré mostani alakját; gót modorban épűlt. Az újtelepi kaputól balra, nehány száz lépésre a várostól, az evangelikusok új tanítóképezdéjét találjuk, melly délkeleti oldalán egy, éjszaknyugati oldalán pedig két emeletre épűlt. Benne 3 tanító s 40 növendék számára vannak lakszobák, ezeken kivűl egy nagy zeneterem, 4 tanterem, könyvtárnak való helyiség és étterem. Az épűletet 1857-ben kezdék rakni, s 1858 okt. elején megnyiták az intézetet. Hozzácsatlakozik egy testgyakorolda, egy konyhakert, gyümölcs- és szőlőkert; a selyemtenyésztészben és méhészetben is adnak gyakorlati oktatást. Az intézethez közel a városi úszoda van.

Soprony a legújabb alkotmánytalan időszak alatt egy közigazgatási kerűlet fővárosa, tehát igen sok hivatalnak székhelye volt. Ennél fogva 1850 óta tetemesen gyarapodott és szépűlt. Hajdani erősítvényei, a hármas kőfal, 11 bástyatorony és árok, mellyek a belvárost környezték, jobbára már eltűntek, s most a belvárost a legszebb utcza, az úgynevezett árokkör futja körűl, ehhez a négy negyedre osztott külső város csatlakozik s végre még négy kis külváros van: az Újtelep, a Bécsi, Győri és Fertői külvárosok. Az evangelikusok tanítóképezdéjén kivűl még a következő nevezetesebb intézeteket találjuk Sopronyban: evang. gymnaziumot és hittani intézetet, kath. gymnaziumot, mellyben a benczések tanítanak, kath. néptanítóképezdét, számos magán tan- és nevelőintézetet mind a fiúk mind a leányok számára, takarékpénztárt, bormivelő egyletet, több kórházat, egy evang. árvaintézetet stb.

A műipar és kereskedés meglehetősen virágzik Sopronyban, de az 1847-dik évi aug. 20 megnyitott vasút, melly a várost Ujhelyen keresztül Béccsel kapcsolja össze, mégsem hozta elő azon eredményeket, mellyeket vártak vala. A várost környező gyümölcsösökben és szőllőkben igen jó gyümölcs és bor terem, s a lakosok szorgalmasan ápolják a kerteket és szőllőket; az aszalt gyümölccsel is tetemes kereskedést űznek. 1850-ben Sopronynak 16,726, 1857-ben pedig 19,943 lakosa volt; ezek nyelvre nézve legnagyobb részben németek, vallásra nézve pedig nagyobb felök r. katholikus.

Soprony helyén római telep volt, ezt bizonyítják az ott kiásott régiségek, érmek, lámpák, koporsók stb. A rómaiak után külömböző népek váltakoztak a soproni vidék birtokában, mignem azt a magyarok megszállták. Ugyl átszik, ahelység a sok viszontagság alatt egészen elpusztúlt, mignem német jövevények által ismét megnépesült. IV Béla és V István alatt Soprony már megint jelentős helység lehetett, mert egyéb kiváltságokon kivűl a pallosjoggal is felruháztaték. Kún László 1277-ben megerősité a város igazait, Róbert Károly is gondoskodék felvirágoztatásáról. Zsigmond leánya Erzsébet 1441-ben más birtokokkal együtt Sopronyt is elzálogositá III Frigyes német császárnak, Mátyás visszaváltá s 1464-ben arany bullával ajándékozá meg, mellyel régi kiváltságait megujította. Mondják, hogy a sz. Mihályról nevezett templomot III Frigyes császár épitteté föl. Mátyás halála után ismét a németek kezére került Soprony, a felszabadult várost azután 1493-ban Ulászló nehány faluval ajándékozá meg. A 17. században ismét sok viszontagság érte Sopronyt, 1605-ben és 1606-ban Bocskay vezérei szorongaták, 1619-ben Bethlen Gábor hadai szállák meg és zsákmányolák ki, később meg Tököly és II Rákóczy katonái zaklaták. A vallási viszályoktól sem maradt ment a város. A hitújitás korán terjedett el benne, s 1565 táján az összes polgárság az új vallást vevé be. De I Lipót alatt Sopronyban is megindult a vallási üldözés, 1674-ben elvevék az evangelikusoktól a templomokat s megtilták isteni tiszteletöket. A külföldi prot. fejdelmek bécsi követei, azóta hogy Bécsben az evang. isteni tisztelet egészen megtiltatott,

rendesen Sopronyba jártak vala templomba, s különösen azoknak közbenjárására megengedé 1675-ben a bécsi kormány, hogy a soproni evangelikusok egy magánházban tartsák isteni tiszteletöket. Végre 1775-ben azt is mengengedék nekik, hogy a leégett magánház helyén egy század előtt épitett fa templomaikat újból s nagyobbra felépitsék. A jezuiták 1636-ban egy külvárosban telepedének meg, 1682-ben a belvárosba költözének, de egy század mulva elüzettek s kollegiumuk az ujdon alapitott soproni társas káptalannak adaték át. — Nehány országgyülés s két koronázás is volt Sopronyban. 1622-ben II Ferdinánd neje Eleonora, 1625-ben pedig III Ferdinánd koronáztaték meg ottan. Az ott tartott országgyülések közzül legnevezetesb az 1681-diki, mellyet I Lipót több évig tartott önkényes uralkodás után személyesen megnyita s mellyen az ismét fölélesztett nádori hivatalba Eszterházy Pál igtattaték.

Soprony környéke fölötte kies és mind történelmi mind tájképi tekintetben igen érdekes. Legelsőben a Fertő partjaira teszünk egy kirándulást. Az út délkeleti irányban visz s nemsokára erdei és gyümölcsfákkal borított dombhátra vezet föl, melly a tó nyugati partját szegélyzi. E dombhát keleti oldalán, melly szőllőkkel és gyümölcsfákkal van beültetve, Balf német falu terül el, csak egykét ezer lépésnyire a tó partjától. A faluban két ásványos forrást s egy fürdőt találunk, melly a város birtoka, de melly elég elhanyagolt állapotban van. Innen a Fertő délnyugati partján tovább haladván, nemsokára Boz faluba érünk. E helység mögött föveny- és agyagtorlatú dombvonal emelkedik, melly a tó partját Balftól Eszterházáig fogja be. A Boz melletti magaslat tetején gr. Széchenyi István édesatyja József nádor tiszteletére egy kerek, kápolnaforma épületet rakata. Innen fölséges kilátás esik a Fertőre. A tó mint valami tenger egész hosszában és szélességében terül el szemünk előtt, éjszaki partjait, mellyek Boztól mintegy 5 mfldnyire vannak, világosan ki nem vehetjük, de tul rajtok látjuk nyugat felé a Lajta hegységet, odább keletre a pozsonyi hegyeket kékleni. A tó nyugati partján szőllős és erdős hegyek huzódnak el, keleti oldalán pedig a végtelen síkság az ég boltozatával olvad össze. Mind

nyugat mind kelet felől számos helységnek tornya fehérlik felénk. Közvetlenül előttünk csínos fürdőépület, jobbra pedig a domblánczolat oldalában szép új épület van a fürdővendégek számára. A bozi tófürdőt 1855-ben egy részvényes társaság építteté, a vendégfogadót pedig 1857-ben egy soproyi ács rakatá.

A Fertő a nyílt tóból s az úgynevezett hanságból áll. Alakja félholdhoz hasonlít, domború oldala Soprony megyének fordúl, homorú része pedig Mosony megyében van. Ott hol a nyilt tó keleti oldalán a hanság kezdődik herczeg Eszterházy 1780-ban Eszterházától kezdve Pomogyig egy mfld hosszú töltést rakata, melly a tóvidéket majdnem két egyenlő részre osztja. A nyílt tónak legnagyobb hossza éjszakról délre, Nyulastól Széplakig, 19,700 ölnyi, legnagyobb szélessége Balftól Bánfaluig 6800, legkisebb szélessége Megyes és Ilmicz közt 3800 ölnyi; területe $5^1/_2$ négyszeg mfldnyi. A hanság legnagyobb hossza nyugatról keletre terjed s az Eszterházy-töltéstől keleti széléig 26,000, legnagyobb szélessége 10,000, legkisebb szélessége pedig 4000 ölnyi, s egész területe 6 négyszeg mfldnyi.

A Fertő éjszaki s éjszaknyugati partjain a Lajta hegység szakadékai emelkednek kisebb nagyobb távolságra a tótól; Sircz és Czokola helységeknél más dombsor kezdődik, melly a tó nyugati partján, számos kies völgyeletekkel váltakozva, Balfig terjed, azután keletre fordul s a bozi kies dombokhoz csatlakozik, Széplaknál pedig egészen lelapúl. A tó keleti oldala s a hanság partjai egészen laposak. A nyugati domblánczolat, melly nagyobbára márgás és meszes homokkőből, kagylós mészből, márgából s a völgyekben agyagtelepekből áll, kevés kivétellel kelet és dél felé lejtősödik, ezért légmérséklete igen szelíd, s a tó felőli lejtőkön a legjobb bor terem, a gesztenye- és mandola-fák is igen jól díszlenek. Soprony városa szőllőinek legjava szintén a tó mellékén terűl el. A domblánczolat nyugati és éjszaki oldalain általában csak erdőségek és szántóföldek vannak.

A hanság egész kiterjedésében vizen úszó, többnyire csak 3 láb vastag föld- és növényrétegből áll, tehát süppedékes

L. Rohbock del.   Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt.   A. J. Terwen sculp.

RÁKOS A FERTŐNÉL.   KROISBACH AM NEUSIEDLERSEE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

nagy ingovány vagyis úszó gyepmező. Egyes helyei összehordott földdel kitöltvék, különösen ott, hol az ingoványba az Ikva, Répcze és kapuvári Rába szakadnak, s ez összetorlaszolt földterületeken erdőligetek, különösen égerfa-harasztok vannak. Más helyeken meg az úszó földréteg is hibázik, s kisebb nagyobb nyílt tócsák vannak; illyen pl. az úgynevezett Királytó. E tócsák az újabb időben készült lecsapolási csatornák segítségével többnyire már lecsapoltattak. Külömben a hanság legnagyobb része sással, náddal és fűvel van borítva. A tulajdonképi Fertőnek szélein is nádasok terülnek el, melylyekben számtalan vizi madár honol. A tó halakban bővelkedik, kivált potykákban, csukákban, harcsákban, kárászokban, márnákban. Vize csendes időben tiszta, szeles időben pedig zavaros és szürkeszinű. Kissé sós és lúgos izű, különösen glauber-, konyha- és széksó van benne. Hogy a tó keleti oldalán elterülő lapályokon széksó van, azt már megemlítettük.

A Fertő kiterjedése időről időre változik. Hajdan, úgy látszik, kisebb volt mint jelenben; régi oklevelekből kitetszik, hogy hullámai a 14. században nyugati partján volt kilencz helységet elnyelének. A múlt század folytában is növekedett, századunkban pedig a lecsapolási csatornák és más körülmények következtén tetemesen csökkent. A néphagyomány szerint az egész tó csak a középkorban támada az emberek gonoszsága miatt; azt is mesélik, hogy a Dunával földalatti csatornák által kapcsolatban van. 1749-ben két kapuvári halász a Királytóban egy már egészen elállatiasodott fiút fogott meg, kit majdnem egy évig a kapuvári várban őriztek, mígnem onnan megszökék.

Bozról a szép szőllőkkel beültetett dombokon keresztül s többnyire agg fasorok közt délre menvén Czenkre jutunk. Ez két helységből áll, Nagy-Czenk mvároskából és Kis-Czenk faluból. Boz, Czenk s más soprony- és vas-megyei helységek a gróf Széchenyi család birtokaihoz tartoztak, gr. Széchenyi Ferencz három fia számára meg annyi majoratust állított s mindegyikéhez alkalmas nyári és téli lakást csatolt. Az iványi majorátus a legnagyobb magyarnak, Széchenyi Istvánnak

jutott osztályrészül s hozzá a kis-czenki palota tartozik nyári lakásul. Ez a falu végiben áll, terjedelmes, egyszerű, de belül igen kényelmesen berendezett épület. A szomszéd Nagy-Czenken a Széchenyi-család sírboltja van, mellyet gr. Széchenyi Ferencz 1807-ben épittete. Ez egyszerű sírboltban tizenhárom Széchenyi hamvadott már, midőn 1860 april 12. a „legnagyobb magyart“ is az egész nemzet könyhullatása mellett oda vivék örök nyugalomra. A sírbolti kápolnában a húsvéti ünnepeken bucsu tartatik, most minden magyar járhat oda bucsúra, hogy Széchenyi István hamvainál hazafiságát fölélessze. Széchenyi Ferencz kis-czenki kastélyában állította volt fel ama gazdag könyvtárát és gyüjteményeit, mellyeket azután 1802-ben a hazának ajándékoza. A család könyv- és levéltára Sopronyban van. Czenken az igen czélszerűn rendezett váltógazdaság is van, melly szintén a Széchenyiek okos hazafiságáról tesz bizonyságot.

Czenkről keletre fordúlunk a két mfldre levő Eszterházára. Bozról Hidegségen, Homokon, Hegykövön, és Széplakon át jutunk oda. Széplakról 450 öl hosszú fasor vezet Eszterházára a herczegi kastély felé. Elsőben több csinos ház előtt haladunk el, mellyekben azelőtt a herczeg szolgálatában volt kézmivesek laktak, azután a herczegi istállókat a kanczellária-épületet s az erdőszlakot elhagyván a kastélyhoz jutunk, melly bal felől van, míg jobb felől a kert nagyobb része terül. A kastély a versailles-i királyi palota modorában van építve, köröskörülfutó karzattal és számos szoborral és díszedénnyel ékesítve. Három emeletű, a főkapú fölött a herczegi czímer látható. A kastély belseje sokkal nevezetesebb mint külseje. Szép oszlopcsarnokon keresztül a főudvarra jutunk, mellynek közepén (most száraz) vízmedencze van s mellyet számos képszobor ékesít. A kastély egyik oldalához épített melléképületekben a könyvtár, a porczellán- és szertár, a másik oldalon 16 konyha, mellyek most többnyire szobákká vannak átalakitva, s a czukrászat van. A szertárban igen becses tárgyakat találunk. Ott vannak: a békateknőből való hegedű, melly Haydnra, a herczegi zenekar egykori igazgatójára emlékeztet; a borostyánkőből való nagy ékszer-szekrényke, a hegy-

Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt.

RUSZT A FERTŐNÉL. RUST AM NEUSIEDLER SEE.

jegöczből készült mosdómedencze, mellyet egykor Mária Terézia használt, midőn Eszterházán mulat vala; alabastrom szobrok és faragványok s egyéb régiségek, képek és műdarabok. A porczellántárban sok sinai, japan és más drága porczellán és műdarab van. A könyvtárban sok könyv ugyan nincsen, mert legnagyobb része a herczeg bécsi palotájába szállíttatott, de nevezetes műdarabok és képek vannak benne; többi közt ott találjuk az 5½ láb magas halászt és halásznőt, mellyek csiga-, kagyló- és gyöngyből vannak összerakva, s mellyeket h. Eszterházy állítólag 12,000 fton vásárla egy olasztól, kinek Mária Teréziától volt ajánlólevele.

A főépület földszintjén elsőben a díszes zeneterembe jutunk, melly mellett a még díszesebb ebédlő van. Ennek műdarabjai, játszóórái, karrárai márványból készült díszedényei igen nevezetesek. E teremtől jobbra tájképekkel ékesített szobába jutunk, mellyben többi között becses csillagászati óra van, azután a sinai szőnyegszobába s végre a herczegasszony hálóteremébe, melly utóbbit sinai festmények díszesítik. A másik oldalon elsőben festményekkel ékesített előterembe, azután a társalgó, végre az edényterembe jutunk. A társalgó teremben a medicei Venus sikerült másolata karrárai márványból s nevezetes mozaik darabok vannak. — Az első emeleten a téli terem van, melly arannyal és drága fával van kirakva; azután a nagy társalgó terem, melly fölötte díszes a nagy képek, sok becses díszedény, szobor és nagy tükör miatt. A következő teremben is vannak nagy képek, mellyek a Mária Terézia tiszteletére rendezett vadászatot ábrázolják. E mellett még egészen hajdani állapotában azon szoba van, melly Mária Terézia férjének hálóterméül szolgált. Azután számos más szobán keresztül Mária Terézia hálótermébe jutunk. A második és harmadik emeleten is sok szép szoba van. A harmadik emeletről az erkélyre juthatunk, honnan gyönyörű kilátás esik a kertre s a Fertő tavára.

A kert két órányi terjedelmű, egészen síkságon terűl el. Egykor igen szép volt. Ott van, a kastélytól jobbra, a színház, mellyben egykor Haydn zenedarabjait adták elő. A színház mögött herczeg Rohan tiszteletére az igen felséges sinai

tánczterem épittetett föl, melly 1781-ben hirtelen leégе. A kertnek mulatóházai többnyire már szintén pusztulásnak indúltak, tavai kiszáradtak; mégis facsoportjai és fasorai, virágtelepjei és gyeptérségei most is elragadtatják az utast.

Hg Eszterházy Miklós épittette Mária Terézia idején a pompás kastélyt egy régi vadászkastély helyén; sok milliót költött rá s így hazánk paradicsomává tette, de e paradicsom hajdani dicsőségéről már nagyon leszállt.

A Fertő nyugati partján, Sopronyhoz 1 órányira éjszakkeletre, Rákos mvárost találjuk, mellynek lakosai horvátok. A helység a győri püspök birtokaihoz tartozott, kinek ott csinos nyári kastélya és kertje van. Odább éjszakra egy órányira Megyes német falu van, hol a tó partján széksót sepernek, még odább éjszakra Ruszt van, melly hazánkban a legkisebb sz. k. város. Épen a tó partján terül el, s köröskörül szőllőhegyekkel van környezve, mellyekben a Fertőmelléknek legjobb bora terem. A városka hajdan kőfalakkal és tornyokkal volt megerősítve, a két négyszegletű s gúlatetőjű toronnyal szárnyékolt városi kapu még most is csaknem teljes épségben áll. Egyéb nevezetesb épületei, a kath. plébánia-egyház; a sz. háromság egyháza, mellyet az evangelikusok épitének 1651-ben, kiktől azután erővel elvették; az evangelikusok mostani temploma, a polgári kórház, a szegények háza. A tó partján fürdőintézet van. Ruszt 1681-ben vételék föl a sz. k. városok sorába. Jelenleg összesen 160 háza s 1408 lakosa van, kik németek, magyarok és szlávok s nagyobb felében katholikusok. Rákos és Ruszt határában nagyszerű kőbányák vannak, mellyekből sok követ Bécsbe is szállítanak. A ruszti bányák az ugynevezett Legelőhegyen vannak, mellynek tetején egy kápolna áll, honnan gyönyörű kilátás esik: nyugat felé a változatos síkságra, mellyet a Hóhegy s a hozzácsatlakozó hegylánez berekeszt, éjszak felé a Lajtahegységre, éjszakkelet felé Pozsonyig, kelet felé pedig a Fertő víztükrére.

Soprony éjszaknyugati végén, a pályaudvartól balra, nem nagy, de szép ültetvényekkel ékeskedő kert és mulatóhely, az úgynevezett Újudvar van. Ettől balra vagyis nyugatra az alsó és felső Lévernek nevezett dombsor huzódik el, mellynek

L. Rohbock delt. Druck & Verlag von G.G. Lange in Darmstadt J. Richter sculpt.

MEDGYES A FERTŐNÉL. MÖRBISCH AM NEUSIEDLER SEE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

lejtőit gyümölcsösök és szőllők, különösen szép gesztenyések borítják, s mellyek mögött a Brennhegy erdős nyulványai sötétlenek. A szőllőhegyek alatt kies völgy terül, mellyben virágos rétek zöldellenek. Ha a szőllők és gyümölcsösök között felhuzódó ösvényt követjük, nemsokára a gyönyörű magányban bugyogó deákkúthoz érrünk, innen jobbra fordulva a gesztenyefák és szőllők között tovább megyünk s így a felső Léver tetejére jutunk, honnan bájos kilátás esik Soprony-ra, legközelebbi környékére, a Fertőre, Széplakra, Eszterházára. Tovább menve árnyékos tölgyerdőbe, s azután Undrovácz német faluba érünk, melly egy három oldalról hegyektől környezett völgyben épült. A falu fölött egy magaslaton a pálosok egykori kolostora és épitészeti tekintetben nevezetes temploma áll, mellyet Soprony városának tanácsa 1482-ben a pálosok számára alapita. A kolostor 1643-ban épitteték; igazán szép és regényes fekvése van. Délkelet felől szép gyümölcsös környezi, melly az erdőséghez csatlakozik, éjszaknyugat felé pedig szép kilátás nyilik a vidékre. A kolostorral átellemben vendégfogadó van, mellyet a pálosok a sopronyiak nem csekély botrányára építtetének. II József alatt a szerzet eltörölteték, s így az undrováczi kolostor és birtoka a vállásalaphoz csatoltaték. Jelenben a kolostor katonai kórházúl szolgál, a vendégfogadó pedig serfőző házzá alakíttatott át. Undrovácz már régóta a sopronyiak egyik kedvelt mulatóhelye, különösen húsvét második napján, szoktak oda kirándúlni s a falusiak mulatságaiban valamint a természet szépségeiben gyönyörködni. Azelőtt a falusiak a tánczon kivül versenyfuttatásokban is mulatoztak, és pedig mind a leányok mind az ifjak. A kolostor felett emelkedő dombnak tetején egy omlatag kápolna áll gesztenyefákkal környezve. Onnan is szép kilátás esik a környékre.

Undrováczról nyugatdélre igen kies völgyben, árnyékos éger-fák között a Brennhegyre, az ottani kőszénbányákhoz, rándúlhatunk el. Az út igen kellemes s csak másfél óráig tart. A brennhegyi kőszéntelepet már 1760 táján fedezé föl egy Sopronyban letelepedett német kovács. 1765-ben a város kezdé a bányát-felső engedély mellett míveltetni, de csakhamar

felhagyott vele, mert akkor a kőszén még nem kellett senkinek. 1787-ben kormányi rendeletre kihirdeték, hogy mindenkinek szabad minden haszonbéri fizetés nélkűl kőszenet fejtetni. De senkisem találkozott, ki a bányát mivelte volna. Végre 1789-ben egy bányász jelentkezék, ki a Bécsben lakott Falkenheim és Wrbna grófok által pénzzel segíttetve a bányát kissé rendszeresebben kezdé mívelni, ugy hogy három év múlva a vállalkozók már 40 ftnyi haszonbért fizethettek a városnak. 1793-ban a régibb haszonbérlőkhöz a Lajta folyó szabályozására alakúlt „kőszén- és csatornaépitő cs. k. részvényes társaság csatlakozék, melly a várossal olly szerződést kötött, miszerint a kőszénbányát örök időre haszonbérbe vette, és pedig olly föltétellel, hogy minden nyert és eladott mázsa kőszénért a városi pénztárba 1 krajczárt fizet. Később Ferencz király, ki úgy is tagja volt a társaságnak, ezzel ekkép egyezkedett, hogy maga vállalta el a társaság jogait és kötelességeit, s azóta mind nagyobb mérvben mivelték a kőszénbányákat. 1800-ban már 138,114 mázsa kőszenet állitának ki. Jelenleg a brennhegyi kőszénbányákat Miesbach Alajos mivelteti, ki azokat a k. kincstártól alhaszonbérbe vette. Évenkint 5—600,000 mázsa jó barna kőszenet nyernek, 300 bányász dolgozik a bányákban.

A környező hegyeket sűrü cser- és tölgyfa-erdők boritják, ha ezek között haladva a hegytetőkre kapaszkodunk, ezekről hazánknak egyik legszebb részét láthatjuk be. Ha azután az egyik, délre nyíló völgyben aláereszkedünk, Ritzing faluba jutunk, mellynek éjszaki oldalán herczeg Eszterházynak egyik kőszénbányája van. Odább keletre, az ország határszélén Kabold német mváros van, hol egy még jó karban levő kis várat találunk, mellyet 1606-ban gr. Kéry János és neje Czobor Orsolya rakatának, s mellyben 1670-ben Zrínyi és Frangepán menedéket keresének, de gazdájok által elfogatva a börtönbe vitettek, hogy a hóhér keze által kivégeztessenek. E vár most h. Eszterházy birtoka. Kabold határában két égvényes, sós, vasas savanyúforrás van. E mvároshoz délnyugatra, csekély távolságra Lánzsér német helység van, melly fölött egy hegytetőn nagyszerű várnak omladéka látható, mellyet

VASÚTI HÍD NAGY MARTONYNÁL.

EISENBAHNBRÜCKE BEI MATTERSDORF

már a kőszeg-sopronyi útról is láth//áttunk. E vár árokkal és kettős kőfallal volt bekerítve; 1772-ben a lángok martaléka lőn. Ekkor már h. Eszterházy birtokában volt. A vár alatt régi malom omladéka látható, mellyet ördög malmának neveznek, a vár fölötti hegyen pedig egy régi kamalduli kolostor maradványai vannak. A kolostor főépületének falai még állanak, a czelláknak már csak alapjai láthatók.

Most Sopronyból éjszaknyugatra teszünk egy kirándulást, hogy vidékének egyik legérdekesb pontját közelebbről megnézhessük, mellyet már messziről gyakran láthattunk. Ez Fraknóvára, a h. Eszterházyak egyik regényes lakhelye. A vasúton Nagymártonig mehetünk, melly mváros közelében a Vulka völgyén átvivő vaspályai útvezeték van, melly 15 öl hosszú s $9^1/_2$ öl széles 20 ívezetből áll. Nagymártonból mezőkön és réteken keresztül egy óra alatt gyalogolhatunk a Vulka vize eredeténél, regényes völgyben épült Fraknóalja német mvárosba, melly mögött a sziklás várhegy emelködik. Ez nem igen magas, mégis a fölkanyarodó úton körülbelől fél óráig kell mennünk, mígnem a tetőre érünk, mellyről szép kilátás esik a Fertő tavára, a Spittel és Vulka völgyeire. A hegytetőn a váron kivül még vendéglő s nehány gunyhó van. A várat mély árok környezi, mellyen hosszú dobogó vezet át. Ezen átkelvén a boltozott kapucsarnokba jutunk, hol az őrhely s ezzel átellemben a börtönbe nyiló ajtó van, mellyen e jellemző felirás olvasható: „Hic discursus de praeteritis, praesentibus et futuris.“ A kapucsarnokon át az első udvarra jutunk, hol a katonák s hadszer-őr lakjai vannak. Az első udvarról a második külső udvarra jutunk, hol a völgytorok felé hegyes szögletbe kifutó bástyafoknak 3—4 láb vastag mellvédei, ágyú- és puskarései vannak. Innen azután hosszú hídon át a belső udvarra jutunk, mellyet Eszterházy Pál herczeg lovas szobra ékesít. Ez udvar a tulajdonképi várba vezet, mellynek kapuívezete alatt kitömött krokodíl vas gyűrűkben függ.

A vár szobáiban ószerű bútorokat és képeket találunk; különösen az aranyos czifrázatú óriási kályhák ötlenek fel. Az egyik teremben az Eszterházyak arczképeit láthatjuk a 969-ben meghalt Paulus Christianuson kezdve, ki az Eszter-

házy-nemzetség állítólagos törzsatyja, a nem régen meghalt Eszterházy Miklósig. Más szobában az Eszterházyak feleségei- és leányainak képei vannak; a legnagyobb teremben pedig az összes magyar királyok képei láthatók Attilától kezdve. Más teremben az Eszterházyak 9½ láb magas s 7½ láb széles nemzedékfája van. A bútorok a 17. század végéből valók; főleg a székek és pamlagok vánkosain látható hímvarrások s a selyem ágyfüggönyök vonják magokra figyelmünket. De a kép- és bútorszobáknál még érdekesebbek a terjedelmes fegyvertermek, melyekben becses fegyvergyüjteményeket találunk. E gyüjtemények részint a legrégibb korokbul, részint a török háborúk idejéből, részint a múlt századbul valók. A bástyaboltokban még sokféle ágyuk is vannak.

Fraknóvárában az Eszterházyak családi kincsét is táláljku, mellyet mindegyik herczeg tartozik növelni s mellyhez csak akkor volna szabad nyúlni, ha valamellyik Eszterházy török fogságba esnék s ki kellene váltani. A kincstárt csak az uralkodó herczeg irott engedélye mellett lehet megnézni. Ott láthatók többi között: a gyémántokkal megrakott sok kócsagtoll, kard és sarkantyu, azután sok drága török és magyar fegyver, becses serleg, lámpa, egyházi szer, gazdag magyar ruha, stb. A fraknói vár kincs- és fegyvergyüjteményei mindenesetre a leggazdagabb ebbeli gyüjteményekhez tartoznak. E fegyverek és becsességek őrzésére a herczeg külön gránátos csapatot tart.

A magasra felnyúló őrtorony még a régi várnak maradványa. Falai 18—24 láb vastagok. Belsejébe csak némelly falrések által juthat némi világosság, de a lépcsőzeten bátran lehet fölmenni A torony ormáról szép kilátás esik köröskörül. Alsó részében börtönök vannak s boltozott csarnok, melly alatt a tulajdonképi várbörtön van, ennek nincs kijárása s fenekét allitólag embercsontok fedik. A csarnok bejárásától jobbra más hegyesívű bolt van, hol, mint regélik, egy fraknói gróf a feleségét falaztatta be, mivel távolléte alatt jobbágyain nagy kegyetlenségeket követett vala el. A fraknói vár nevezetességeihez még a 85 öl mély kút is tartozik, mellyet török foglyok a sziklában vájtak ki. E kút a völgy talpán alulig

FRAKNOVÁR. SCHLOSS FORCHTENAU.

ér, s vize 10 ölnyi; a veder láncza tehát 75 öl hosszú. E kútban csodálatos visszhang van, melly nemcsak egyes szókat, hanem egész mondatokat is visszahangoztat. A kéztapsolás olly morajt okoz benne, hogy az ember azt vélné, ágyútelepet sütöttek el.

Fraknóvár mögött a Rozália nevű erdős hegyláncz nyúlik el, ennek tetején nehány gunyhó s lorettói Mária kápolnája áll, mellyhez gyakran búcsúra járnak. A kápolna semmi nevezetességet nem mutathat fel, de a gyönyörű s igen terjedelmes messzelátás, melly ott kinálkozik, megérdemli, hogy felkapaszkodjunk. A Rozália hegység csak 2355 láb magas, mégis kevés pontról élvezhetünk olly nagy és változatos ki- és messzelátást.

Fraknovára helyén némellyek szerint már római őrtorony állott, mellyet a húnok földig lerontottak volna. Sz. István idejében állitólag a Francziaországból beköltözött Gilet bírta Fraknót, s fia megújíttatá és megerősítteté a várat. Azután 1192-ben Gilet Miklós sok várost és falut kapcsola a vár birtokához. Később Frakno más határszéli birtokokkal együtt III Frigyes német császár kezére került; I Mátyás visszafoglalta ugyan, de Ulászló ismét odaadá Miksának. Ezóta Frakno 130 esztendőnél tovább volt az ausztriai ház birtokában, csak II Ferdinánd engedett végre az országgyűlés ismételt kérelmeinek s 1622-ben megigéré, hogy az országhoz tartozó várakat vissza fogja adni. Ekkor a fraknói urodalmat gróf Eszterházy Miklós szerzé meg 500,000 fton, s ő azután a várat ujabban felépitteté s kidíszesítteté. Ezt a várnak három kapuin olvasható latín felirás bizonyítja. Eszterházy Miklós halála útan 1645-ben második fia László lőn birtokosa a fraknói urodalomnak, de csak nehány évig bírta, mert 1652-ben Verebélynél a törökök ellen harczolván elesék. Ezután az urodalom birtoka László testvérjére Eszterházy Pálra szállott, ki 1681-ben nádorrá, 1687-ben német birodalmi herczeggé lőn, s ki leginkább szaporította a várban található becses gyüjteményeket.

Frakno nyugatra esik Sopronytól, de éjszakra is tehetünk érdekes kirándulást. A városbul kiérve terjedelmes és részint szép erdővel borított partra megyünk föl, mellyen túl más,

keletnyugati irányban terülő völgy tárul fel előttünk. Ezt éjszakról a Lajta hegység, nyugatról a Rozália hegység, a mögötte emelkedő Hóhegy s egyéb kisebb nagyobb hegyláncz-czok, délre a Duller-erdő s némelly más magaslatok rekesztik be. E völgyben is számos helységet látunk, de legfestőibb alakban mutatkozik a Lajtahegy alján hosszan elnyuló Kismarton; nemsokára ott vagyunk, épen azon épületnél, melly már messziről leginkább intett vala felénk, t. i. herczeg Eszterházy Pál kastélyánál.

E kastély nagy négyszögöt képez; homlokzata a két végin kissé kiszökik. A középen egyik kiszökő végétől a másikáig hét pár oszlopon nyugvó erkély van, mellynek rácsozata aranyos czímerrel ékeskedík. Az első emelet fölött négyszegletű fülkékben veres márványból készült 18 mellszobor van. Az épület négy szögletén egyegy torony emelkedik, s ezeken kivűl a tetőn még két kisebb toronyka látszik. A födéleresz vállkövei emberi torzalakokon nyugszanak. A kastély előtt tágas udvar terűl, mellyet szobros szökőkút ékesít; déli oldalán két csinos melléképűlet emelködik, mellyekben az őrház, a cselédek lakásai, kocsiszínek és istállók vannak. Két herczegi gránátos áll őrt, egyik a küludvar nyugati kapuja mellett, a másik a kastély kapuja alatt. E gránátosok sárga zsinóros magyar veres nadrágot s kék kabátot viselnek. A belső udvaron a kapu felett két aranyzott grifmadár között felirásos márványtábla van; a födéleresz vállkövei itt is emberi torzfejeken nyugszanak s az első emelet párkányát is féldomború torzalakok ékesítik. Ezen belső udvarról a hátulsó átjáratba, melly 12 dórfejezetű oszlopon nyugszik, azután a nagyszerű kertbe jutunk. A kastélynak kert felőli homlokzatát gyöngyörű oszlopcsarnok díszesíti, mellyet két rendben álló húsz ión oszlop alkot. Ez oszlopcsarnok, s általában a kastély hátulsó része újabb építmény s más modorban épült mint az előrész, mellyet Eszterházy Pál nádor 1683-ban épittete.

A herczeg évenkint e kastélyban szokott nehány hónapot tölteni, azért csak ez van teljesen berendezve, míg Frakno és Eszterháza már félig meddig el van hagyva. A sok szoba és terem közzűl kivált a nagy terem nevezetes. Ez 135 láb

Druck & Verlag von G. G. Lange in Darmstadt

F. Bablitscheck sculp.

KIS MARTON. EISENSTADT.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten.

H. ESZTERHÁZY PALOTÁJA KIS-MARTONBAN

PALAIS ESTERHÁZY IN EISENSTADT

hosszú s 54 láb széles; mennyezete középsíkján Amor és Psyche képei, a faloszlopokon a magyar királyok arczképei láthatók, párkánya fölött pedig allegorikus képek a magyar tartományokat ábrázolják. Megnézésre méltó a színház és vadászterem is; ez utóbbiban sok régi és új fegyver van. A várkápolna is csinos. Végre a gazdag családi levéltár is itt őríztetik.

De a kismartoni kastély legnagyobb díszeűl a Lajtahegy alján terűlő roppant kert szolgál. Mindjárt a kastély mögött virágokkal szegélyzett gyeptér terűl, mellynek felső szélén az alsó tó van. Ennek partján mesterséges sziklaalkotmányon az úgynevezett Leopoldina-templom van, mellyet 20 korinth oszlop ékcsít, s mellyben Eszterházy Pál néhai nővérének, herczeg Lichtenstein Móricz özvegyének Canova készítette képszobra látható. A kert azután mind magasabbra emelkedik s mind kiesb és nagyobbszerű látványt nyujt. Nemsokára a szép facsoportokkal környezett középső tóhoz jutunk, honnan gyönyörű ültetvények a rózsafa-sorba vezetnek. Ez 262 lépés hosszú, s több mint 160 rózsafábul áll, mellyek 6—7 láb magasak. A többi fasorok is gyönyörű sétahelyek. A három meleg és hat hideg növényházban összesen valami 7000 fajta virágot találunk. E roppant virágnövelés mellett a gyümölcstermesztést sem hanyagolják el; s a felséges kéj-, virág- és gyümölcskertekhez még roppant terjedelmű vadaskert is csatlakozik.

Ez igen nagy kertnek számos pontjáról bájos kilátás esik a környékre, kivált a felső tó mellől. Még terjedelmesb kilátás esik a kerten kivűl nehány száz lépésnyire levő Mária temploma mellől, hova a kert mellett felvonuló „herczegi“ sétasoron juthatunk. A ki még nagyszerűbb messzelátást óhajt, az kövesse a Maria-templom mellett elmenő s a hegyre vezető utat, mellyen Szarvkőre járnak, kik a rövidebb utat választják. Körűlbelől egy órai gyaloglás után a szép Lajtaerdőn keresztűl a Naphegyre érkezik, mellyen deszkákbul alkotott gúla van. E guláról nemcsak az egész Lajtahegységet láthatjuk be, de szemünket a bécsi, pozsonyi, almási s másfelől a Hóhegy, Szemmering s más stajerországi hegyek között

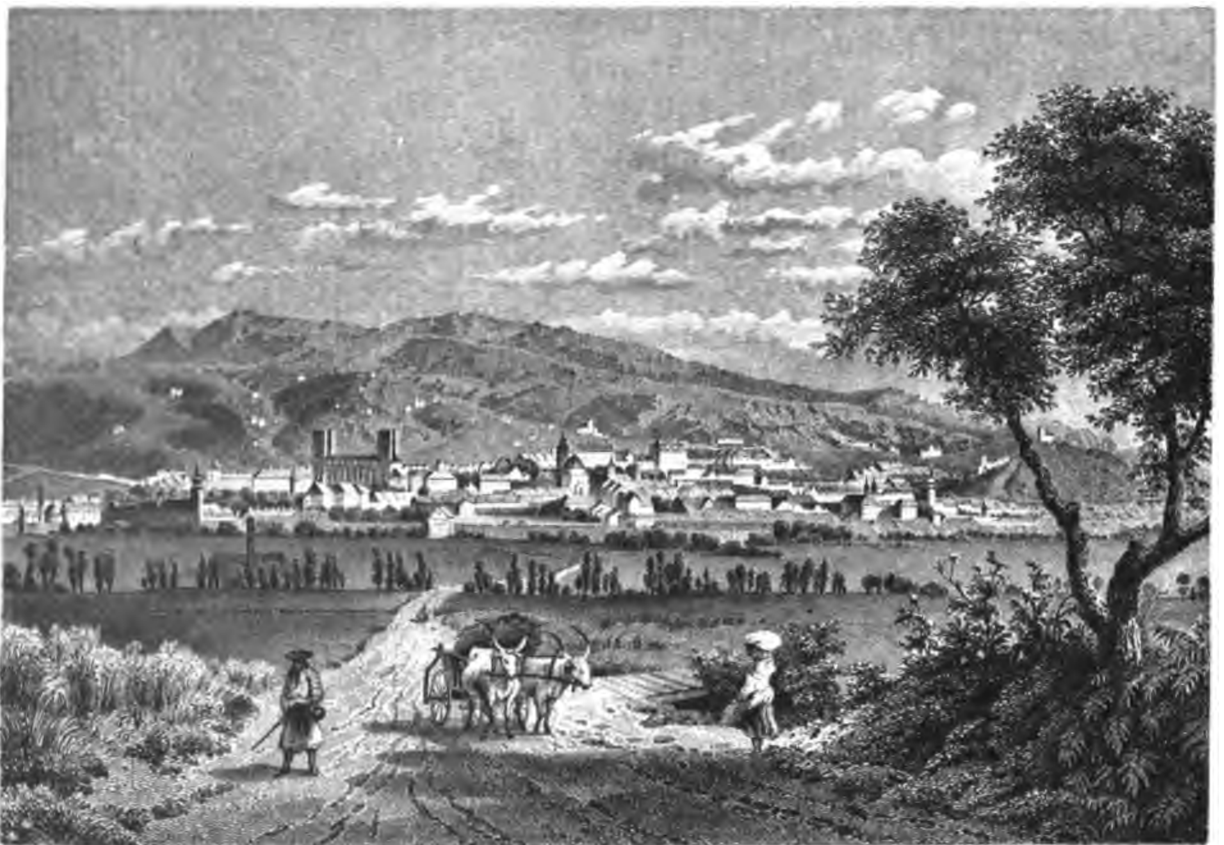
terülő egész vidéken gyönyörködtethetjük. A Fertő nyugati oldalát koszorúzó dombsorok egészen lelapúlnak, s a tómedencze teljes nagyságában tűnik elő. Ebenfurt, Bécsújhely s az egész kőmezői völgy, azután feljebb Bécsnek barnálló háztömege, sz. István tornya, a Fertőt szegélyző helységek, Soprony, Fraknó s a többi helységek világosan kivehetők. De Kismarton városát, mivel közvetlenűl a hegy alján van; s a hegy másik oldalán levő Szarvkövet innen nem lehet látni.

Kismarton sz. k. város, kerítő falainak és bástyáinak némi maradványai még most is láthatók. A városka közepén az igen magas plebániai egyház áll, tornyát négyszegletű s felül hosszú csúcsba végződő fedél tetőzi, mellyet négy kis toronyka környez. Ezen egyházban Haydn emlékköve van. A város legszebb utczája az Úriutcza', hol a városházát találjuk; a Zárdautczában a ferenczesek temploma és kolostora van, a herczegi sírbolttal. A város éjszakkeleti végin egészen magánosan az új katonanövelde van, melly elég nagyszerű, háromeletű s szoborművekkel is felczifrázott épület. Nagy udvar vagyis inkább kert környezi. A város ellenkező oldalán az irgalmasok kolostora van, melly 1760-ban épült, s odább a hegylejtőn a szép kalvária látható. Kismartonnak csak 2800 lakosa van, kik németajkúak.

Pécs és környéke.

Pesten alul a Duna két partja jó darabig meglehetősen egyhangú; ittott népes helységek mutatkoznak, mellyek azomban festői jellemmel épen nem dicseködhetnek. A szabadalmazott gőzhajózási társaság egyik szép, nagy és kényelmes gőzösén egész Tolnáig utazunk, itt kiszállunk s a kies fekvésű Bonyhádon keresztűl Pécsre megyünk.

Pécs város szelíd éghajlatú, gazdag és változatos növényzettel ékesített, gyönyörű vidéken épűlt. Szép szőllőkkel és gyümölcsösökkel, mandola-, birsalma-, fige-, gesztenye-, olaj-,

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — G. M. Kurz sculp.

PÉCS VÁROSA. FÜNFKIRCHEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

baraczk s másféle nemes gyümölcsfákkal beültetett előhegyek alján körszínileg épülvén, hosszan terül el keletről nyugatra. A város mögött emelkedő ezen előhegyek éjszak felé lankás lejtőjü, fokozatos felsíkot képeznek s a 2024 láb magas Mecsekhegyre támaszkodnak, mellynek gerinczét és változatos völgyeit szép lomberdők borítják. Dél felé a hegylánczolat alján buja rétekkel és szántóföldekkel díszlő tágas völgy terül el keletről nyugatra, e völgytérségen túl délre lankásan emelkedő, terjedelmes dombhát duzzad föl, mellyet gazdag vetések borítnak. E dombhát oldaláról nézve legszebben veszi ki magát a város, kivált mikor a reggeli nap sugarai által világosíttatik meg. Ekkor minden szépségeit tárja fel előttünk, nevezetes templomait, takaros házait; ezeknek csoportjai mögött a szőllőhegyek elevenzöld koszorúja huzódik el, melly számos borházzal és csinos nyaralókkal van megrakva s mellyből a kalvária, más dombon pedig a mindszentekről nevezett kápolna emelkedik ki. De különösen az éjszaknyugati oldalon büszkélkedő püspöki székesegyház, az ettől jobbra eső plebániaegyház s a nyugati szélén magasló karcsú minaret sajátságos jellemet kölcsönöznek a városnak. Ha ezt közelebbről megnézzük s a sok szép, keleti szerkezetü, kővel befoglalt közkutakat pillantjuk meg, mellyekből a víz közvetlenül az utczára ömlik; azután a régi erősségek maradványai mellett elhaladva a keskeny s girbe görbe főutczán, melly az egész várost keletről nyugatra átszegi, a szögletes és meredek lejtőjü főtérre jutunk, mellynek felső végén a plebániaegyházzá átváltoztatott török mecset áll: akkor azonnal érezzük, hogy Pécs birtokában külömböző nemzetek váltották fel egymást, hogy nevezetesen a törökök is bírták s hogy a mostani keresztyénség a török maradványokon ütötte fel tanyáját. Itt a török uralom előtti időből megmaradt templomok és kolostorok romjai, amott a török mecsetekből átalakított keresztyén templomok ötlenek szemünkbe; emitt a mult század czikornyás modorában épült akademiai épületet és katonai laktanyákat, amott megint az új izlésü vendéglőt s az üveges fedelü bazárt látjuk. A tágas, menedékes főtéren a legtarkább népvegyület tolong, árul és vásárol; a magyar, sváb, sokácz, szerb stb. ruhára és nyelvre,

termetre és jellemre különböznek egymástól, de azért megértik egymást s barátságban élnek.

A belváros kicsiny, majdnem szabályos négyszöget képez; hajdan tornyokkal szárnyékolt, lőréses, magas kőfalakkal volt bekerítve, mellyek alatt széles és mély árkok vonúltak körűl; a négy világtáj felől megannyi kapu nyílt a városba. E kapukat már régen széthányták, az árkokat betöltötték s jobbára házakkal beépitették, a kerítőfalakból is csak egyes darabokat hagytak meg. A belvároshoz csatlakoznak kelet felől a budai, dél felől a siklósi, nyugat felől a szigeti külvárosok; most már éjszak felé is támad egy külváros a kalvária körűl évről évre nagyobb számmal keletkező csinos házakból. A belvárosnak 591, a budai külvárosnak 970, s az egész városnak 2520 háza van; lakosainak száma 1851-ben 15,821 volt, 1857-ben 18,079 tett, a katonaságon kivűl. A belvárosban, a kalváriahegyen s a siklósi külvárosban a német, a szigeti külvárosban a magyar, a budai külvárosban pedig, mellynek lakosai a törökök idejében leginkább Bosnyákországból költöztek be, az illir vagyis bosnyák nyelv uralkodik. De a míveltebb lakosok mindnyájan magyarúl beszélnek.

Pécs nemcsak a természet szépségeivel, de a művészet emlékeivel is dicsekhetik. Ez emlékek négy különböző korszakból valók, a római, román, gót épitészet korszakaiból s s a török időkből. Az ősrégi keresztyén korból, az 5-dik század első feléből egy földalatti sacellium maradt meg, melly a főegyház délkeleti tornya mellett van. 1770-ben a káptalan házát akarván épiteni, a főegyház mellett állott Szakmáry-féle házat lebonták, s midőn alapfalait kivevék, véletlenűl a földalatti kápolnára találának. Ez valamint előcsarnoka is négyszegletű s félkerek boltozattal van fedve. Hátulsó oldalán rézsut nyílás van s e fölött meg a boltozat közepén az üdvözítőnek zöld koszorúval környezett névjegye látható. Az első névjegy alatt Péter és Pál apostolok képei vannak, arczaik görög modor szerint feketére festvék. A boltozat több síkra van osztva, mellyeken Noe, a három király, Jónás, s négy szentnek képei láthatók, liliomokkal, koszorúkkal s más jelképekkel környezve. Az előcsarnok festéséből már keveset

L. Rohbock del.t — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — L. Rohbock sculp.t

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ FŐ HOMLOKZATA. DOM IN FÜNFKIRCHEN, HAUPTFAÇADE.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

látni. A kápolna közepén embercsontokat, közelében 13 római-keresztyén sírt találtak. 1852-ben nehány illy sírt a főegyház alatt is lelének.

A pécsi főegyház a középkori épitészet egyik legszebb emléke. Eredetileg korai román modorban épitett, vízszintes fedezetű bazilika volt, mellynek három hajója egyegy kerek szentélybe végződött. Lehet, hogy I István idejében épült, de 1064-ben leége s hihetőleg csak ezután keletkezett azon egyház, mellynek nagyobb része még most is fennáll. 1345-ben újra leége, 1526-ban majdnem az egész város a lángok martaléka lőn, de a vár s a főegyház sértetlen maradt. 1543-ban Szulejman a főegyházat más templomokkal együtt török mecsetté változtatá, s a törökök idő jártában mecsetül, főtanodáúl s erősségül is használták. Hihetőleg a főtemplom tornyait is ők csonkították meg, ugy hogy most valami vár tornyaihoz hasonlítanak. Sokat ujítottak és javítottak volt már a főegyházon, midőn 1805-ben egész külsejének helyreállitásához és átalakításához láttak. E helyreállitással 20 évig voltak elfoglalva, Pollák pesti épitő vezérelte azt. A tornyok rovátkos ormot kaptak; a templom déli oldalán újgót homlokzatot épitettek. Ezt 18 nagyszerű oszlop ékesíti, mellyek közt kisebb oszlopok s keskeny magas ablakok vannak. Az oszlopok fölötti oromfalon a 12 apostolnak szépen faragott s 13 láb magas szobrai állanak.

A templom nyugati keskeny homlokán 8 oszlop, s ezek közt 4 ablak van; a kapu felett s a háromszögletű csúcsfal közepén is egyegy ablak látható. Keletre a három szentély-köröntd van, kerekded tetővel és szép román pártázattal. A négy torony a templom hosszoldalaihoz támaszkodik, és pedig ketteje ugy áll, hogy a homlokzatot is meghosszabbítja, másik ketteje pedig a mellékhajók végén a szentély köröndjei előtt van.

Az egész templom faragott kőből épült, hossza 216, szélessége 130 láb. A középhajó 69' magas, 30' széles és 115 láb hosszú, t. i. a szentély kezdetéig. A mellékhajók magassága 42 láb. A hajókat hat hatalmas pillérpár választja el egymástól. A szentély boltozata gót modorú s a 14. századból való. A karzat román íveken nyugszik. A templomnak 10

oltára s oldalfalai mentén 5 kápolnája van, a sekrestyéken kivűl. A török előtti időből csak egy oltár maradt meg, ez a Krisztus testéről nevezett kápolnának márványoltára, mellyet Szakmáry püspök készíttetett.

A szentély két oldalán 18 lépcső az igen terjedelmes altemplomba vezet, melly a régi épitkezésnek legjobban megmaradt s legérdekesebb emléke; 5 hajóra van osztva. Benne nehány igen régi szobormű látható. Általában a pécsi főegyházban sok századból való emlékeket, különösen nevezetes szereket, öltönyöket stb. találunk.

A főegyház keleti oldalán a paplak, nyugati oldalán pedig a püspöki palota van. Ez igen terjedelmes s a város legrégibb épűleteihez tartozik. Klimo püspök csillagászati tornyot építtetett hozzá, melly jelenleg püspöki levéltárnak használtatik. Scitovszky, ki 1839—1849-ig pécsi püspök volt, az egész palotát tetemes költséggel megujíttatá. A püspöki palota és főegyház előtt akáczfákkal beültetett sétahely van, odább a tér déli oldalán az apáczák új temploma és kolostora emelkedik. Ez 1848—1851-ig építteték föl, leginkább Scitovszky költségén, ki Pozsonyból a boldogságos szűzről nevezett apáczaszerzet nehány tagját telepíté oda a leányok nevelése végett.

A főegyháztól keletre a káptalanbeliek házai vannak, még odább keletre az 1791-ben épűlt nagy papnövelde s az 1725-ben a város legmagasb helyén épűlt vmegyeház emelkedik. A főegyházon kivűl még egy román templom van, t. i. a mindszentek egyháza, melly a 11. században épűlt. A temetőt új gót kápolna ékesíti, ez 184⁷/₈-ban építteték. A kalvária kápolnája, melly a főegyház mögött emelkedő hegylejtőn áll, századunk elején épűlt.

A főpiaczon levő plebániai egyház a törökök által épitett mecset volt, a török birodalom legnagyobb s legszebb mecseteihez tartozott, s két magas minarettel ékeskedett. A törökök elüzetése után a jezsuiták által keresztyén templommá alakíttatott, szépen kifestetett, szentéllyel, sekrestyével, kápolnával s két szép imádkozóval öregbíttetett. A jezsuiták eltöröltetése után a templom a főegyházba kebelezteték, melly

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt — J. Poppel sculpt.

A PÉCSI SZÉKESEGYHÁZ. DOM IN FÜNFKIRCHEN.

akkor plebániai egyház is volt, 1780-ban pedig a város plebániatemplomává lőn. 1846 7-ben belseje kijavíttaték. Kupolája igen szép s oszlop nélkűl 87 lábnyi magasságra emelkedik. A minaretek már eltűntek, s újabb időben egy tornyot építettek a templomhoz, melly azomban ennek építésétől nagyon elüt. A templom előtt elterűlő nagy téren szép kút, odább a sz. háromságnak szentelt nagy képszobor van. A piacz keleti oldalán a nagy nádor-vendéglő emelkedik, átellenben a renaissance modorában épűlt katonalak van; a vendéglő közelében, a piacz felső végén a csinosan fölszerelt városi szinházat találjuk, melly 1839-ben épűle; a piacz alsó végén, a főutcza sarkán pedig az 1831/3-ban épített városház áll, csinos őrtornyának tetején a magyar korona látható. Odább délre az irgalmasok templomát és kolostorát találjuk, mellyet Nesselrode püspök 1706-ban a kapuczinusok számára rakata. A főutczában azon templomot és terjedelmes kolostort találjuk, melly 1740-ben a pálosok számára építteték, s melly ezek eltöröltetése után széna-, szalma- és sóraktárul szolgált, mígnem b. Szepesy püspök a k. kincstártól megvevé s 1833-ban az általa megalapított akademia számára pompásan helyreállíttatá. Ez akademia a legújabb időig virágzott, mígnem az 1694-ben Széchenyi György primás által alapított gymnasiummal összeolvasztatván, 8 osztályú gymnasiummá lőn.

A város nyugati végén a második török mecsetet találjuk, mellyet Nesselrode püspök keresztyén templommá változtatott át. Ennek is szép kupolája van, melly 9 öl magas; mellette egy minaret nyúlik fel, melly hazánkban az egyetlen teljes épséggel megmaradt minaret; még vas karzata is megvan, mellyről a hodzsa az imádkozásra rendelt órákat hirdette ki a népnek. E templomhoz a városi kórház épittetett, mellynek tágas udvara és szép kertje van.

A város mögött emelkedő szőllőhegyekben számos regényes fekvésű kápolnát találunk. Ezek közűl a legrégibb az, melly Havas-Mária tiszteletére a 17. században épűlt, s a város éjszakkeleti oldalán egy szőllős dombnak tetején áll. Igen messziről látszik, s mellőle gyönyörű kilátás esik a környékre. Éjszak felé egy kopasz mészkőszikla mered föl, mellynek tete-

jén kereszt áll; alatta részint kopár, részint szőllőkkel beültetett vagy cserjékkel benőtt, meredek domblejtőkkel környezett völmedencze terül, mellyben az igen bővizű Tetye forrás fakad ki. E forrás omlatag kőfallal van bekerítve, a belőle eredő csermely a város felé folyik 1 papír-, 1 fűrész-, 16 lisztmalmot, 1 olajverőt s 4 pokróczkallót hajt. A forrástól keletre igen csinos nyárilak van, ezzel átellemben egy püspöki palota rommaradványa mered föl, jegenye-fákkal környezve. E palotát Szakmáry püspök rakatta.

Pécs Baranya megyének fővárosa s nagy forgalomnak központja, a Duna jobb partjától 5, a Dráva bal partjától 4 órányi távolságra esvén s vasút által Mohácccsal s így a Dunával levén egybekapcsolva. A rómaiak a város helyén nemsokára Kr. születése után állótábort alapítának, mellyből azután Sopiana, alsó Pannoniának fővárosa, keletkezett. Onnan van, hogy Pécsen és környékén sokféle római emlékeket találtak s még folyvást találnak. Ez emlékekből többi közt az is kitetszik, hogy Pécs vidékén a szőllőmivelés már a rómaiak idejében virágzott. A népvándorlás, úgy látszik, a várost nem enyésztette el egészen, mert nevét gyakran emlegetik, különösen a 9. században. Nagy Károly a pécsi vidéket Privinna morva fejdelemnek adományozá, ki Pécsen 848-ban templomot rakata. A város német és latin nevét az öt templomról kapta, magyar neve alkalmasint a tót „pet“ = öt szótól származik. Sz. István püspökséget alapíta Pécsen, Péter király az ottani székesegyházban temették el. Ott találtató emléke a magyar középkori szobrászat egyik legnevezetesb maradványa. A püspöki város kivált 1342 óta növekedett és emelkedett; híres főtanodája, valóságos egyeteme is volt, mellyet I Lajos 1367-ben szerzett vala s melly a mohácsi vésznapig virágzott. A pécsi püspökök közűl sokan kitűntek mint a művészetek és tudományok kedvelői és gyarapítói, nevezetesen Cesingei János vagyis Janus Pannonius (1459 — 1472) korának híres költője, a sváb származású Zsigmond Erneszt (1472 — 1505) és Szakmáry György (1505 — 1524). Az utóbbi két püspök sokat építkezett, ugyhogy a 16. század elején Pécs hazánknak egyik legszebb városa volt. A belvárost környező erősitéseken kivűl magában

L. Rohbock del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt A. Kollmann sculp.

HAJDANI MECSET MINARETTEL PÉCS VÁROSÁBAN.

EHEMALIGE MOSCHEE UND MINARET IN FÜNFKIRCHEN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

a belvárosban is egy erős vár létezett, melly a főegyház körül emelkedett magas kőfalaival és tornyaival, s mellyet a püspök mint királyi hűbért bírt. A pécsi püspökség a leggazdagabbakhoz tartozott, javai Ulászló idejében 20,000 aranyat jövedelmeztek. A főtanoda növendékeinek száma akkora volt, hogy egész hadsereggel fölért, s a művészetek és tudományok anynyira virágoztak Pécsen, hogy a tudósok Athénéhez hasonlitották. A lakosok kereskedést s mindenféle mesterségeket űztek s átalában vagyonos mivelt emberek voltak. Nem ok nélkül támadt tehát az ismeretes közmondás: „németnek Bécs, magyarnak Pécs".

A mohácsi csata után a törökök azonnal elárasztták Pécset s fölperzselék. Azután birtoka felett Szapolyai és Ferdinánd versengtek egymással. 1541-ben a törökök Budáról hazatérvén Pécs alá szállának, de Athinay Simon várnagy meghiúsitá ostromaikat. Azomban Szulejman már 1543 jul. 20. megszállá Pécset is, melly innentova török földesúrnak kényszerült szolgálni. Mindazáltal a török uralom alatt sem hanyatlott el egészen, továbbad is nevezetes város maradt mind hadi, mind kereskedelmi tekintetben. A törökök nagyon megkedvelték, kivált regényes fekvése miatt, s többi közt tíz mecsetet építtettek, mellyekből még most is öt létezik. — 1664-ben Zrínyi Miklos és Hohenlohe szállák körül Pécs et; a' várost el is foglalák, de a várat a törökök vitéz védelme és saját katonáik fegyelmetlensége miatt meg nem veheték. Ezért teljesen feldulák s felgyujták a várost s azután odább állának. Zrinyi az egész környéket is elpusztíttatá, hogy a törököt a hadfolytatásra való eszközöktől megfossza. — Végre Buda visszavétele után badeni Lajos herczeg Pécset is felszabádítá a török járomtól 1686 okt. közepén. Ez ostrom alatt is sokat szenvedett a város; 1704 és 1708-ben pedig Rákóczy hadai s a szerbek pusztíták el.

A török uralkodás alatt Pécs keresztyén lakosai jobbára protestánsok és óhitűek voltak, s az egyes vallásfelekezetek nagy türelmetlenséggel viseltettek egymás iránt. Még 1688-ban is kevés kath. lakos volt Pécsett. 1690-ben a Duna és Dráva között lakozott óhitűek a kath. egyházzal egyesűltek; 1692-ben Pécsnek tanácsa s jobbára német és mindenféle más jövevényekből

ből álló lakossága megfogadá, hogy a város határában ezentúl semmi lutheránust, kálvinistát, arianust, s egyéb eretneket, zsidót és pogányt nem fognak tűrni; e fogadást XII Incze pápa s I Lipót király is megerősíték. Ezentúl tehát a protestánsokat és nem egyesült görögöket valamint a zsidókat egyaránt üldözték s kiűzték a városból. Jelenleg is a lakosságnak legnagyobb része a r. kath. egyházhoz tartozik. — Mária Terézia 1780-ban sz. k. várossá tette Pécset, miután ez a püspöknek és káptalannak 62,888 ftot fizetett vala váltságul.

Baranya vmegyében egy tetemes hegylánczolat huzódik el délnyugatról éjszakkeletre; éjszak felé majdnem egyenlőn lejtősödő gerinczeket bocsát legyező alakjában. Szabolcs és Mánfa helységek közt széles horpadás van, melly az egész hegységet két csoportra osztja: a nyugati hegycsoport Pécs mögött emelködik s legmagasb csúcsai a Mecsek s az odább nyugatra levő sz. Jakabhegy; a másik csoport kelet felé huzódik, legmagasb csúcsai a Zengő és Háromhegy, mellyek Pécsvárad mögött merednek föl. A nyugati hegycsoport leginkább veres fövenykő és sötétszínű triasz-mész, a keleti pedig fiatalabb mész-és fövenykő-rétegekből áll, mellyek a liaszképződményhez tartoznak. A két csoport legmagasb feldomborodásai között a nevezetes föveny- és palakő-rétegek vannak, mellyek a kőszéntelepeket foglalják magokban. A pécsvári csoporthoz tetemes mellékcsoport csatlakozik, melly éjszak felé Sz. László és Szász falvak körül emelködik; ez részint liaszrétegekből, részint, és pedig túlnyomólag a krétaképződmény alsó tagjához tartozó márgákból és mészkövekből áll, mellyek trachit- és bazaltféle kitörések által emeltettek. A kőszénképződmény a pécsi hegycsoport éjszakkeleti részét foglalja el, melly Szabolcs és Somogy helységek határain keresztül Vasas faluig terjed, hol a külömböző kitörések által megváltoztatott liaszféle rétegek következnek. A Mecsek triaszmészkő, sz. Jakab hegye pedig veres fövenykő. A kőszéntelepek a jura alsó tagjához tartoznak. Területök nagy része Pécs határjába esik. Századunk elején nyiták meg a kőszénbányákat, de eleintén kevés sikerrel mivelték. 1810-ben haszonbérbe vevé a várostól egy társaság, de ez sem boldogult.

L. Rohbock delt. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt. G. M. Kurz sculpt.

A TETTYE PÉCS MELLETT. DIE PULVERSTAMPFE BEI FÜNFKIRCHEN.

Hartleben és Stolp bizományában Pesten

Azután a duna-gőzhajózási társaság vőn haszonbérbe 300 holdnyi területet, más 200 holdnyi területen a város nyittata bányákat. Végre 1858-ban a városi hatóság az egész 500 holdnyi területet a gőzhajózási társaságnak egy millio pftért örökre eladá, azomban a terület felszinét s az erdőt megtartá magának. De a városének többi 2800 holdnyi erdőterület belsejében is vannak kőszéntelepek, mellyek a város birtokában maradtak, s mellyeket más társaságok vájnak, noha nem nagy sikerrel. A gőzhajózási társaság az általa Villányon keresztül Mohácsig épített vasuton szállíttatja a kőszenet a Dunához, és pedig évenkint valami 2,700,000 mázsát. Bányái körül egy 60 csinos házat számláló helység támadt, mellyben valami 400 bányász lakik. A társaság pécs-mohácsi birtoka 10 millio pftnyi tőkét képvisel. — A szabolcsi kőszénbányákat a pécsi főkáptalan bírja, a szomszéd vasasi kőszén- és vastelepeket pedig a cs. k. kincstár nehány év előtt az ugynevezett rajnai-osztrák társaságnak adta el 500,000 pftért.

Pécs környéke nemcsak festői, de természettudományi és történelmi tekintetben is nagyon érdekes. A szép, kerekded tetőjű sz. Jakab hegyén remete sz. Pál szerzetének első kolostora állott. E szerzetet Özséb esztergomi kanonok alapítá, ki nehányad magával az Irugh vagyis sz. Jakab hegyén vonult meg, hol Bertalan pécsi püspök 1215-ben számukra remetelakásokat, s Jakab apostol tiszteletére egy templomot építtete, s honnan azután a földmiveléssel, tudományokkal és művészettel foglalatos szerzet országszerte elterjedezett. A mohácsi vésznap után a pálosok Pécs környékéről elpusztultak, s jakabhegyi kolostoruk idő jártában egészen eltűnt. 1730 táján Fonyó pécsi nagyprépost új kolostort és templomot építtete, s ennek romjai még most is láthatók.

Pécstől éjszakra a Mecsekhegységben a regényes fekvésű Kantavár romjait találjuk, s ez omladozó várfalakhoz közel az említett kőszénbányák vannak. Odább éjszakra Mánfa és Abaliget falvak határjában érdekes cseppkő-barlangokat találunk. Mánfán régi gót templom is van.

Ha a hegység déli oldalán keletnek tartó országutat követjük, nehány falun keresztül a 2 mfldre levő Pécsvár

mvárosba jutunk, melly épen a Zengő alján szőllők és gyümölcsösök között terül el, dombos vidéken. Az egyik dombon egy régi várnak kerítőfalai és bástyái mutatkoznak, más dombon szép templom, a helység r. kath. plébániai egyháza áll. E két domb között és alatt a kis város házsorai vonulnak el; közepett nagy vásártér van, mellyet a nem rég épített városház ékesit. Ez hazánk egyik legcsinosabb városháza. Csúcsivű ablakai, saroktornyai, rovátkos falai, czifra homlokzata régies jellemet kölcsönöznek neki. A város mögötti szőllők, a terjedelmes gyümölcsösök, melyekben a gesztenyefák is díszlenek, s a háttérben emelkedő, lombos erdővel borított Zengő és Háromhegy szép tájképet adnak.

Pécsváron hajdan a benczéseknek híres apátsága létezett. Ezt sz. István szerzé 1015-ben „lelkének üdvére, birodalma biztosítására s a boldogságos szűz és sz. Bencze tiszteletére.“ István király adományait sz. László, II Béla s más királyok új adományokkal tetézték. II Béla fiatal korában, midőn atyjával együtt Kálmán király parancsára üldöztetett, a pécsvári apátságban lelt menedéket, ezért később mint király háladatosnak mutatta magát az apátság iránt. Ennek évi jövedelmeit 1439-ben hivatalosan 1405 aranyra becsülék, azon jövedelmeken kivül, mellyek a fekvő javakból kerültek. A mohácsi vész után a pécsvári apátság is elenyészett, megmaradt javait Mária Terézia 1777-ben a magyar egyetemnek ajándékozá. Épületeiből s erősségeiből csak az említett kerítőfalak maradtak meg, mellyek többnyire ujabb épületekkel megrakott tágas udvart környeznek.

Pécshez nyugatra, 4 mfldre, Szigetvár van, melly történelmi nevezetességét Zrínyi Miklós dicső védelmének és halálának köszönheti. Szigetvár Somogy megye keleti szélén van, egy terjedelmes, dústermésű síkságon, mellyet az Almás vize nedvesít. A magyar, sokácz, és német lakosoktól népesített kis városnak még sok zsúppal és náddal fedett háza van, de a piaczot csinos s tágasabb házak környezik. Ott van a r. kath. parochialis templom, melly hajdan török mecset volt s mellynek kupoláját Zrínyi végső viadalát ábrázoló festmények, Dorfmeister művei, ékesítik. A másik szentegyház a kolostor-

L. Rohbock del. — Druck & Verlag v G.G. Lange in Darmstadt — F. Foltz sculp.

PÉCSVÁRAD.

Lauffer es Stolp bizományában Pesten

ral együtt a ferenczeseké, a harmadik az óhitüeké. A vendéglő előtt elmenő út a vár felé visz, melly a város éjszaki oldalán, az Almás által képezett lapályos szigeten emelködik. E várat eredetileg valami görög jövevény rakatta, később enyingi Török Bálint erősittette meg, I Ferdinánd jobb karba tételé, ugyhogy Stansics Márk a törökök ismételt megrohanásai ellen szerencsésen megvédheté. Stansics halála után gr. Zrínyi Miklós parancsolt a szigetvári erősségben, melly akkor három részből állott, a tulajdonképi várbol, mellyet öt sáncz és hármas vizárok keritett be, s az ó és új városból, mellyek hidak által voltak öszzekapcsolva. Az Almás vize t. i. a város és vár körül szétágazván posványos nádrétet képezett, a belső vár a terjedelmes posvány közepett egy kis szigeten állott s jobbára csak fa épületekből állott és fa karózatokkal volt megerősitve. A szigetvári őrség gyakran kitört s ismételve megverte a környéken kóborló török csapatokat. Szulejman régóta bószút forralt Szigetvár ellen, s mikor Ferdinánd követei a békekötés iránt alkudoztak, a várnak lerontását sürgette. Kivánsága nem teljesült. Szulejman 1566-ban új hadjáratot indita Magyarország ellen; Zimonyban János Zsigmond erdélyi fejdelemmel találkozván, Eger alá készült indúlni, midőn hírét vevé, hogy a szigetvári őrség ujabban kitört és Siklósnál egyik kedves emberét megölte. Legott megváltoztatván tervét, Szigetvárnak vevé útját, hogy Zrínyit és a vakmerő őrséget megfenyitse, Aug. 1-jén 90,000 török érkezék 300 ágyúval Szigetvár alá, aug. 5-kén maga Szulejman is megjöve. A vár őrsége csak 2500 magyarból és horvátbol állott, Zrínyi még tavaszszal eltökélette volt, hogy a várba zárkozik, akarván „mindenek előtt a nagy Istennek, azután a császári királyi felségnek s a keresztyén világnak s a vég pusztaságra jutott édes hazának híven, állandóan és derült arczczal, vére hullásával, s ha kell, fejével szolgálni.“ Most a törökök megjelente után Zrínyi és vitézei esküvel fogadták meg egymásnak, hogy a várat utolsó csepp vérig megvédik; Szulejmant egy ágyulövéssel üdvözölték s a sánczokon veres posztót aggattak ki. A törökök legelsőben az újvárost lődözék, Zrínyi ezt a hidakkal aug. 9. hajnalban felgyujtatá s az óvárosba vonult. A törökök azomban az égő házak közzé vonák ágyúikat s

legott az óváros lődöztetéséhez fogtak, egyszersmind föld és fövenyzsákokat hánytak az újvárost környező mocsárba. A vivás éjjel nappal szakadatlanul folyt. Azalatt Maximilian és öccse aug. 15. Óvárra érkezett, hol számos német és magyar had táborozott; az ország mas részein is kisebb nagyobb hadosztályok vesztegeltek. Zrínyi Maximilianhoz folyamodék segitségért. A hadi tanács azomban cserben hagyta a hős hazafit s a hadsereget Győr alá indítá, hogy ott tábort járjon. Zrínyi tehát segély nélkül maradt s aug. 19. az óvárost is kénytelen vala odahagyni. A vívók 3000, a védők 300 embert vesztettek. Zrínyi a várba zárkozott. Szulejman az összes Horvátország birtokát igéré neki oda a vár átadásaért, Zrínyi az ígéretet és felhivást visszautasitá. Ekkor cselhez nyúltak a törökök, magyar, horvát és német nyelven írt leveleket is röpitettek nyilakkal a várba, hogy csábító igéretek által az őrséget Zrínyi ellen fellázítsák. Mind hiába. A szultán már türelmetlenködik. Aug. 26 a nagyvezír ostromot parancsol, az ostrom visszaveretik. A törökök új meg új erővel ismétlik az ostromokat, leghevesebben aug. 29., a mohácsi vész évfordulati napján. A szultán maga is lóra ül, noha aggság és betegség miatt mármár roskadoz, személyesen buzdítja katonáit a vitézkedésre. De Sziget hősei a tízszeres ostromot is visszaverik. Szept. 2. a törökök félbeszakasztják az ostromot, aknákat ásnak, hogy a Nádasdy Tamás építtette „hegy“ nevű sánczot felrepitsék, az aknákat három nap alatt elkészítik s szept. 5. hajnalban felgyujtják: a vár külső falai részben összeomlanak, a törökök nyomban megújítják az ostromot. Zrínyi még nem csügged, vitézei közt a legvitézebb, kardját körülhordozza a vakmerők közt, kik a bástyákra sűrűn felkapaszkodnak; a tusa mind hevesebben foly, vívók és védők egyre hullanak. Az ostrom még egy izben visszaveretik. Száz meg száz török halott fekszik a falakon, ezer meg ezer az árkokban. De mig Zrínyi és vitézei a falakon emberkednek, addig az erős szél által gerjesztett tűz a várnak belső épületeit emészti: még csak a középső torony áll épen, s Zrínyi e toronyba kénytelen vonulni, élésházát, nehezebb ágyuit a lángoknak és ellenségnek hagyva martalékúl. A török csapatok azonnal fosztás végett az égő házakra törnek,

a nagyvezír a végcsapáshoz készül Sziget és Zrínyi ellen. Szulejman ekkor már haldoklott, „mégsem égett ki e kémény, mégsem, zendül meg a diadal kürtje?“ irá a nagyvezírnek s e diadalmi kürtszót lesve szept. 6. virradóra kiadá lelkét: szélhüdés vete véget életének. Szokoli nagyvezír eltitkolja a szultán halálát s folytatja a vivást. Szept. 7. hajnaltól éjfélig ágyuztatja a tornyot, Zrínyi és társai utolsó menedékét. Szept. 8. a torony is lángba borúl. Ekkor Zrínyi kamarása Serenk Ferencz által magára adatja a dolmányt, a mentét, mellyeket menyekzője napján viselt vala, bársony kucsmájára gyémántos forgót tüzet, nyakaba veszi az arany lánczot, karjára az arany pereczeket, előkivánja a vár kulcsait, melléjök 100 aranyt tesz dolmánya zsebébe, díjul annak, ki őt megölendi. Azután leveszi a falról atyjának kardját s kilép az udvarra vitézei közzé: hálát ad nekik, hogy esküjöket rendületlenül megállották, reményét fejezi ki, hogy példáját most is követni fogják, inkább dicső halált választva a keresztyén hitért, az édes hazáért, mintsem gyalázatos életet ahítva. Erre az elszánt vitézek elvetik a pajzsot, vértet, sisakot s kivont karddal várják az indúlót. Zrínyi a zászlót Juranics Lőrincz kezébe adja, háromszor Jezust kiált, s a kapu kinyílik. Egy összevagdalt vassal, láncz-szemekkel, puskagolyókkal megtöltött ágyu elsütetik, s ez rést nyit a hídon előtóduló vivók rendeiben. A hős „szörnyű szemmel méri az ellenséget“, azután közzéje veti magát. Egy golyó mellén, egy másik fején találja. Körülötte, megette elhullanak mindannyian, kik vele a hídra rohantak vala, háromnak négynek kivételével. Zrínyi még lélekzik, a jancsárok agájához vitetik, s ez leszeleti fejét. A toronyban tovább és tovább harapódzik a tűz, nők, gyermekek, betegek, kik benne maradtak s még életben voltak, felkonczoltatnak vagy a táborba hajtatnak. S mind több jancsár, szpahi, martalócz nyomul be a hídról a kapun, bámulni a vad lánggal égő sasfészket, fosztani, elrejtett kincseket nyomozni. Serenk Ferencz azon kevesek közzül való, kik élve fogságba kerültek; elviszik a nagyvezírhez, hogy vallja ki, hova rejtette kincseit a gróf. „Elégette, megsemmisítette. Pénz, drágaságok, ékszerek nincsenek a toronyban, de annál több lőpor van benne, ez nehány percz,

mulva felgyúl, a tüzet, melly nélkül most sem volna kezetekben a vár, saját vesztetekre raktátok." Igy szól Serenk; csakhamar iszonyatos dörgéssel felrepül a torony s 3000 törököt temet romjai alá. — Zrínyi fejét a nagyvezir körülhordoztatá a sereg rendei között, azután Salm Ekardnak küldé e levéllel: „Fogadd szíves hajlamom jeléül legmerészebb vezértek fejét, mellyre ezentúl is nagy szükségtek volna; a testet eltakaríttattam, mert szégyen gyalázat volna, ha illy vitéz férfiú holt tetemei a tarlóban feküinnének az ég madarainak étkeül." (Szalay László).

A török azután megfészkelé magát Szigeten s innen uralkodott a környéken, mígnem 1688-ban elüzeték. III. Károly Zrínyi erősségének helyén az omladékokból új várat épittete, rendetlen négyszög alakjában. Ez azon vár, mellynek maradványai még most is láthatók; jobbára csak külső falai állanak még, a belső helyet holmi gazdasági épületek foglalják el, s ezek közt egy török mecset is látható. A várfalakat még árkok környezik, de a hajdani mocsarak lecsapoltattak, s helyöket buja kaszállók és szántóföldek foglalják el. Zrínyi Miklós halála napját még most is ünnepelik vallásos kegyelettel s a helyen, hol állítólag a hős elesett, egy kis kápolna van, mellyet a belvárosnak kanizsai kapujan kivül az Almas hídjától jobbra találunk.

Pécstől délre a siklósi vagyis harsányi hegység van. Ez egy keskeny, több mint 3 mfld hosszú hegysor, melly délkeleti irányban húzódik el s a boráról híres villányi hegyben éri végét. Keleti felében két ágra szakad, déli ága a meredek harsányi hegy, melly liaszféle mészkőből áll s 1380 l. magas. A hegységnek többi csucsai mind alacsonyabbak, s dél és kelet felé jókora domb sem mutatkozik. A harsányi hegyhez, mellyet gerinczével egyenközüleg elvonúló sajátságos hornyolás jellemez, a következő monda csatlakozik: Amott a hegy tövén, Harsány faluban, egykor egy asszony élt, ennek egy igen szép leánya volt; ebbe a csudaszép leányba maga az ördög lett szerelmes. Eljára tehát hozzá és sok nagy kincset igére anyjának, ha leányát oda adja. De az anya vissza utasítá a fényes aranyokat s azt mondá az ördögnek: szántsa fel még az éjjel az egész harsányi hegyet s azután megkapja a menyecskét. Az ördög

L. Rohbeck del. Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt J. Rohrig sculp.

SIKLÓS VÁRA. SIKLÓS.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

ráálla, legott befogá pokolbeli lovait s elkezdé a hegyet szántani. Az anya pedig oda le a villányi határ szélére mene leányával, hol még most is a nagy kőszikla van, s onnan nézte az ördög munkáját. Ez nagyon szaporán ment, s mikor Villányban a toronyóra egyet ütött, a hegynek már három negyedrésze meg volt szántva. Az anya és leánya rémülve láták, hogy az ördög mind sebesebben hajtja lovait, hogy ezek úgy szikráztak, mint kovácsműhelyben, mikor a vasat ütik; egy percz mulva vége a munkának. Ekkor az asszony térdére borul, összecsapja kezét, hogy csattogása messzire elhallik s a kakast is felkölti álmából. A kakas kukurikolni kezd, utána valamennyi kakas kukurikol Harsányban és Víllányban. Erre a reményében megcsalatkozott ördög tüzes esővel felszáll, mérgében magával rántja a hegyet s tetejéről egy nagy sziklaszálat szakaszt el, mellyet repültében az asszony felé hajít. De ez imádságba levén elmerülve sértetlen maradt, s a kőszikla mellette esett a földre. A mínt az ördög odább Eszék felé repűle, észrevevé hogy csizmájában nehány kavics a lábát szorítja. Levevé csizmáját s kiveré, s ekkép támadt a beremendi hegy. — Ez a síkság közepett domborodik fel mintha felfúvott hólyag volna, csakugyan olly mészkőből áll mint a harsányi hegy; sok repedései és hézagai vasas agyaggal vannak félig kitöltve s azonkivűl szép mésztuffal és csepegőkövekkel bevonva. Az agyagban mindenféle apró állatok csontjait lelték.

Ha a siklós-villányi hegység nyugati oldalán keresztűl délnek követjük az utat, csakhamar a kies térségre jutunk, melly a hegyvonal déli oldalán a Dráváig elterűl. Itt legelsőben Harkány falu ötlik szemünkbe, mellynek déli végén egy kis liget közepett a harkányi fürdő van. Az ottani égvényes sós kénes hőforrásokat csak 1824 óta használják. Siklós birtokosai, gr. Batthyányi Antal s fia Kázmér rakatták az epűleteket, s a harkányi fürdő máris hazánk látogatottabb fürdöihez tartozik. E vidéken több más hőforrás is van, nevezetesen Harsányban, Tapolczán és Siklóson.

Siklós az éjszaki oldalán a lapályból magánosan emelkedő kúphegyen épűlt várával igen szép tájképet nyujt. Balra az említett hegysor emelkedik tájas ívben délkeletre kanyarodva;

gerincze sok helyütt kopasz, lejtőit szőllők és gyümölcsösök borítják, alján nehány helység van, mint a szépfekvésű Mária-Gyűd a ferencesek kéttornyú templomával, mellybe a környék népe régóta bucsura szokott járni. A siklósi várat Zsigmond korában Gara Miklós birta. A korlátlan önkény, kegyetlenkedés, a külföldi szerencsevadászok kitűntetése, a ledérség, tékozlás és mindenféle törvénytelenkedés Zsigmondot annyira meggyűlöltették vala a nemzettel, hogy nemcsak az uralkodástól, de életétől is meg akarták fosztani. 1401 april 28. az egyházi és világi főurak Budán a királyi palotába menének, s a királyt Visegrádra vivék mint foglyot. Gara és nehány más barátja Zsigmondnak egyelőre csak azt eszközölhették ki, hogy a fogoly király kezesség mellett a siklósi erősségbe szállíttassék. Gara saját fiát Miklóst, és testvérjét Jánost adta kezesekűl. A siklósi várban Gara Ilona, Miklósnak anyja s Eberhard zágrábi püspök vígasztalák a fogságát nem épen férfias lélekkel elszenvedő királyt. Ez olly bűnbánónak mutatkozott, fogadása, hogy azontul tisztelettel fog viseltetni az ország törvényei iránt, s hogy a történtekért, a reá mért igazságos büntetésért soha sem fog boszút venni, olly őszintének látszott, hogy Garának végre sikerűlt őt az ország nagyaival kiengesztelni. A rendek Pápára gyülekeztek a szabadon bocsátott király fogadására, s midőn Zsigmond Siklósról ide jött, 1401 okt. 27., magát hittel kötelezte, hogy azokon, kik fogságra vetették vala, sohasem fog boszút állani, sőt neheztelését még csak szóval sem fogja velök vagy utódaikkal éreztetni. A siklósi vár déli oldalán még most is megmutatják a szobát, mellyben állítólag Zsigmond fogva űlt. Gara nemzetsége magvaszakadta után a siklósi urodalmat Mátyás törvénytelen fiának adományozá, Korvin János halála után özvegye birta s azután ennek második férje brandenburgi György őrgróf, ki Ujlaki Miklósnak eladá. Ezt Siklós birtokában Perényi Imre követé, ki az egész vidéken a reformált vallást terjesztette el. 1543-ban Siklós is a törökök kezére került s 1687-ig az ő birtokukban maradt. Azután Caprarának adományoztaték, ennek halála után pedig a Batthyányi nemzetségnek, melly a várat egészen újból felépittette, s bástyáit is helyreállittatta. 1823-ban a villám

J. Rohbock del.   Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt   C. Hüttinger sculp.

HAJDANI MECSET SIKLÓSON. EHEMALIGE MOSCHEE IN SIKLÓS.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

becsapván, csaknem az egész kastély a lángok martaléka lőn, s egyebek közt a kápolnának szép gót tornya is leomlék. A kastélyt ugyan helyreálliták, de a kápolna tornyát többé fel nem épitteték. 1849-ig gr. Batthyányi Kázmér volt a szép siklósi urodalom birtokosa, azután a k. kincstár számára elkobozták.

A siklósi vár mostani alakjában négyszögletű, kétemeletes épület, mellynek keleti oldalán a gót modorban épitett régi kápolna van. A kastélyt kettős kőfal keriti be, éjszaki oldalán egy torony, nyugati oldalán egy rovátkos köröndemelkedik. A bejárás a nyugati oldalon van, hol lőréses falakkal környezett kapu nyílik. A kastély első emelete még tökéletesen ép, lakható karban van. Nehány terem a magyar vezérek, királyok s a Batthyányi nemzetség őseinek képeivel van diszesítve. A földalatti helységek újabb időben börtönül szolgáltak. Az udvaron 22 öl mély kút van. A vár ablakaiból, a bástyákról s a két terraszról igen szép kilátás esik a Dráva helységekkel megrakott térségére, a siklós-villányi hegysorra, s alján épült Gyűd, Tótfalu, Kis- és Nagy-Harsány, Beremend és más helységekre valamint Harkányra s az ottani fürdőre.

Siklós mezőváros Pécshez 4, Eszékhez 6 mfldre van, tetemes kereskedést űz s elég csínosan épült. Nevezetesb épületei a ferenczesek kolostora és temploma, a reformáltak és óhitűek egyházai s a vendégfogadó udvarában levő török mecset. Ez már félig rom, s töredezett falain ittott bokrok és fák zöldellenek, annál festőibbnek mutatkozik. Most e mecset lakóházul szolgál. Siklósnak lakosai jobbára magyarok, de vannak köztük németek és szerbek is. A Baranya vmegyében lakó németek a törökök elűzetése után költöztek be Németország külömböző vidékeiről, s eredeti szójárásaikat jobbára mai napiglan megtartották. A szerbek és bosnyákok, a bunyeváczok és sokácsok a Dráva és Duna közötti háromszögön uralkodnak, de a pécsi és siklósi hegyek közötti helységekben is előfordulnak kisebb nagyobb számmal.

Siklósról érdekes kirándulásokat tehetünk Belyére és Villányba, hol Albrecht cs. k. főherczeg jól rendezett gaz-

daságait találjuk. Villány Siklóshoz keletre két mfldre van, legnagyobb nevezetességét az ottani szőllők teszik.

Villányból a vasuton Mohácsra mehetünk.

A Duna partjai Pest alatt jó darabig lapályosak s egyhangúak, csak Tolnánál és Szegszárdnál öltenek festőibb, érdekesb jellemet. Kivált a szegszárdi alacsony hegység, mellynek lejtőin jeles bor terem, kellemes látványt nyujt, s Szegszárd városának kies fekvése van. De azután ismét lelapúl mindkét part, s a Duna lomhán folydogál odább a sok sziget között; Bátánál két ágra oszlik s a lapos, posványos mohácsi nagy szigetet alkotja. Jobb ágának nyugati partján a népes és tetemes kereskedést üző Mohács épült. Ez terjedelmes mezőváros, mellyben egyes csínos házakat találunk, de melly egészben véve épen nem mondható szép városnak. A gőzösök kikötője közelében a raktárak vannak, mellyekben a vasuton Pécsről ide szállított kőszén lerakatik. Mohács felett a Duna jobb partján szőllőkkel beültetett dombsor emelkedik, melly a folyamtól kezdve nyugatra és délnyugatra nyúlik el tágas ívben. E dombsor lejtőjén, Mohácstól éjszakra, a szőllők közepett, egy kápolna látható, mellyet nehány év előtt a szerencsétlen II Lajos király emlékére rakattak; a dombsor nyugati nyulványa alatt Lancsuk falu van. E magaslatok alján dél és kelet felé a jókora síkság terül el, mellyen Udvard és Mohács között 1526 aug. 29-dikén, szerdán, mellyet a törökök szerencsétlen napnak tartanak, azon szerencsétlen csata történt, mellyben a nemzet színe a királylyal együtt elesett, s melly még csak nehány év előtt olly hatalmas és virágzó hazánkat a végromlás szélére sodorta.

Szulejman roppant hadsereggel kerekedett föl, jul. középén Nándorfahérvárnál táborozott, az előre küldött Ibrahim nagyvezír a Száván átkelvén, Zimonyt, Sz. Demetert, Kölpényt, Zalánkament s a Szerémség egyéb várait minden ellenállás nélkül meghódoltatá, s jul. közepén Péterváradot szállá körül. Ennek hírére nagy rémülés fogá el az országot, melly csaknem minden védelmi készület nélkül volt. A király nem tudott erélylyel és tekintéllyel uralkodni, tanácsosai csak a magok érdekét hajhászták, az urak és köznemesek teljesen meghason-

lottak egymással, a parasztság egészen el volt nyomva. Önzés szülte visszavonás és gyűlölködés, pártoskodás és erőszakoskodás dúlta a nemzetet: a törvénnyel, a közjóval, a haza legszentebb érdekeivel csak kevesen gondoltak. A kormány egyetemes fölkelést rendelt vala el, mindenfelé királyi parancsolatok és biztosok küldettek, végre a véres kardot is körülhordoztaták. De a nemesség nem mozdúla helyéből vagy csak léhán készülődék, az urak sem állíták ki dandáraikat s a kért és igért külföldi segély is késett. Végre jul. 20-kán a király személyesen megindúla Budáról, összes hadereje 3000 embert sem haladt meg, jul. 22-kén a Csepel szigetén elbucsúzék hitvesétől, Mária királynétól, s lassan Mohács felé vonúla a Duna partján. Útközben innen is onnan is csatlakozának hozzá kisebb nagyobb dandárok, de ember sem volt, kire a fővezérséget lehetett volna bízni. Szapolyai János még messze állott Erdélyben gyüjtött hadával, tehát Tomory Pál kalocsai érseket kellett a vezérség elvállalására kényszeríteni. A török jul. 28-kán megvevé Péterváradot, s Szulejmán ezután Nándorfehérvárnál egész hadával átkele a Száván, hadjáratának czéljául Budát tűzvén ki, míg vezérei Ujlakot, Vukovárt s a Szerémség egyéb várait egymás után elfoglalák. Azután a törökök Eszékhez közeledének. A király hadai Mohács mezején jártak tábort, Tomory Pál hadai pedig, mellyekkel már Péterváradnál működött vala a törökök ellen, Mohácstól dél felé mintegy 2 mfldre a mocsáros Karasso vagyis Feketevíz tulsó partján táboroztak s nem akartak visszafelé menni s a királyi táborral egyesűlni, hanem azt kivánák, nyomúljon a király is előre s vezesse őket mennél előbb az ellenségre. Szulejman aug. 22-dikén öt napig tartó átkelését a Dráván bevégezé. Ennek hírére sokat tanácskozának a király táborában; a bölcsebbek s maga a király is vissza akartak vonúlni, hogy az ütközetet elhalasztani lehessen, mígnem Szapolyai János és Frangepán Kristóf seregeikkel megérkezhessenek, a külföldi segélyhadak s az urak dandárai is hozzájok csatlakozhassanak. De míg az urak e fölött vitatkozának, egy küldöttség jelenék meg Tomorynak a Feketevízen túl levő táborából s elébb a királlyal titkosan szólván, a tanácsban kijelenté,

hogy mindazokat kardra hányják, kik a királyt az ütközetről lebeszélik. Tehát a végzés kimondaték, hogy az ütközetet el kell fogadni, mihelyt az ellenség támad. Perényi Ferencz nagyváradi püspök az urak szétoszolta után ezt mondá a királynak: „A csata napját 20,000 magyar vértanúsága fogja jelölni, kik frater Tomory Pál vezérlete mellett Krisztus hiteért halandnak meg; jó volna tehát Brodarich kanczellárt Rómába küldeni, hogy az elesendő magyar vértanúk a szentek közzé fölvétessenek.“ Aug. 24-dikén a két tábor egyesűle s Mohács alatt fél mfldnyire szálla meg. A következő két napon még némi új csapatokkal növekedék a sereg, ugyhogy összesen 27—28 ezer emberre szaporodott, s az ágyúk száma 80-ra emelkedett. Aug. 26-dika óta az előörsök több ízben összecsapának. Aug. 29-kén egy derűlt szép nyári nap reggelén a harczot már türelmetlenűl váró magyar had csatarendbe állíttaték. A sereg két hadtestre osztaték. Az elsőben a középet több urak foglalták el jobbára gyalog hadakkal s az ágyúkkal; a jobb szárnyon Batthyányi Ferencz és Tahy János állott, a bal szárnyon Perényi Péter a Kis-Dunától félmfldre egy nádas mocsárra támaszkodott. E hadtestben volt a két fővezér is, Tomory Pál s a melléje társul adott Szapolyay György, Jánosnak öccse. A második hadtest az első mögött egy kőhajításnyira volt felállítva, jobbára lovasokból állott, s csak két szárnyán volt némi gyalogság. Az ország bárói s a királyi udvarnokok ebben elől Tharczay vezérlete mellett három sort képeztek. A harmadik sorban volt a két udvarmester, Korláthkövy Péter s a lengyel Trepka András, továbbá Schlick István a csehekkel s morvákkal közvetlen a király előtt. A negyedik sor közepén a király maga foglalt helyet; jobbján az esztergomi, zágrábi, váradi, pécsi, szerémi, nyitrai s bosnyai főpapok, a fehérvári prépost, a királyi titkárok s kamarások s a három testőr: Raskay, Török és Kállay; balján a nádor, a győri s váczi püspökök s nehány zászlós úr. Közvetlen a király mögött Czetricz, Majláth és Horváth lovászmesterek egyegy csapat fegyveressel állottak. Az egész sereget ezer vértes pánczélos lovas zárta be, kiknek közepén Drágfy János országbíró a királyi zászlót lobogtatta.

A sokkal számosabb ellenség általi megkerültetés veszélyének elhárítására hosszan elnyujtott csatarend napkelte után ekkép levén felállítva, a köszvényes nádor Báthory Endre a királyt osztályról osztályra az egész seregben körülvezeté, mert voltak, kik jelenlétén kételkedének. A nádor s közben közben a király is lelkesítő szavakat intézének a harczvágytól égő vitézekhez s körútjokat bevégezvén, visszatérének kirendelt helyeikre.

A magyar sereg a napnak nagyobb részét türelmetlen várakozásban tölté, mert az ellenség még ama dombok mögött késett, mellyek a délnyugati láthatáron elnyultak s melyeknek aljában akkor Földvár helység volt. A magyar vezérek nemcsak hogy e dombokat meg nem szállaták, de még előörsökkel sem rakták meg. Végre az ellenségnek némelly csapatai mind a dombokon, mind ezeknek egyik völgyében, melly a mohácsi térre nyílt, délután három óra tájban előtünének. Szulejman a tetőről látván, hogy a magyar hadak csatarendben állanak, legott eltökélé magát az ütközet elfogadására. Rövid tanácskozás után meghatározá a harcz tervét, azután kezeit ég felé emelvén seregének láttára hangosan imádkozék: „Isten, nálad az erő és hatalom, nálad az ótalom és segély! Istenem, segítsd meg Mohammed hű népét!“ Könyek pergének le arczain. Erre a török vitézek lovaikról leszállván, földre borúlának, homlokaikkal a földet érinték s ujult erővel nyergeikbe felszökve a harczra indulának. A szultán a jancsárok- és testőröktől környezve a dombok alján állapodék meg; az ágyuk lánczokkal egymáshoz kapcsolva a jancsárok hada előtt voltak felállítva. Balibeg szendrői pasa mintegy 50,000 lovassal egy völgyön keresztül a magyar sereg jobb szárnyának megkerülésére indúla, hogy azt hátba fogja. Tomory ezt észrevevén, a király sorába vágtat, s nehogy a csatarendet megzavarja, a testőrökül rendelt Raskayt és társait küldé ki dandáraikkal Balibeg ellen. Erre megriadnak a tárogatók, a király harczsisakot tétet fejére, arczát halálsápadság borítja el. Perényi Péter a bal szárnynyal, Tomory a középpel mint villámförgeteg rohannak az Ibrahim vezérlete mellett közelgő hadosztályra s heves harcz után visszaszorítják a Behram pasa által vezérlett natóliai hadakra. Báthory Endre nádor a

királyhoz vágtat: „fut az ellenség, miénk a győzelem!" kiáltja lelkesülten, s kéri a királyt, induljon meg ő is a második hadosztállyal. Lajos király enged a felhivásnak s egyenest a natóliai seregre rohan: ekkor ennek sorai két felé nyilnak; s egyszerre 400 ágyu és több ezer jancsár puskája dördül meg s szórja a halált az alig 10—20 lépésnyi távolságban vágtató magyar hadra. Az ágyúk újra meg újra megdördülnek, ezrenként hullanak a megzavart magyar vitézek, mindazáltal egy ideig hevesen foly a harcz. Egy csapat, harminczhárom hős, még a jancsárokon is keresztülvág s egyenest a szultánra tör; csapásaik alatt már a testőrök közzől is számosan halva terültek el, midőn lovaik lábszárizmai elvágatván, mindnyájan elesnek s összevagdaltatnak. E közben más magyar vitézek egészen a tevetáborig, vagyis a poggyászokig hatnak előre; de a két felé nyílt török hadak által bekeríttetve felkonczoltatnak. Balibeg a magyarok jobb szárnyát megkerülvén, csakugyan ennek oldalába esik. Ekkép a magyarok közt felbomlott a harczrend, a sokkal számosabb ellenségtől két tűz közzé szorítva s elnyomatva nemsokára valamennyien rendetlen futásnak erednek. Másfél órai ütközet az egész ország sorsát dönti el. Mintegy 500 úr s 20,000 közvitéz marad a csatatéren, a többiek fogságba kerülnek vagy futás által megszabadúlnak, mert a törökök cseltől tartva mozdulatlanul töltik vala a sűrűn omló záporral beállott éjszakát. A király már akkor, mikor az ellenség ágyui megdördülének, nem láttaték a harczrendben; némellyek szerint előre vágtata s egy ideig vitézül harczola, de megsebesülvén udvarnokaitól környezve futásnak erede. Midőn a záportól megáradt mocsáros Csele patakon átugratni akara, fáradt lova, nem birván a tulsó meredek partra felkapni, hanyatt esék s így a vízbe temeté a szerencsétlen II Lajost. Szulejman másnap az egész tábort minden ágyuval s pogyászszal elfoglalván, seregét a rablásra felszabadítá, maga pedig több napig időzék táborában. Szept. 3-kán a foglyokat ölék le; török irók szerint 4000 férfi vágaték le. E véres munka után Buda felé indulának.

1687-ben ugyancsak a mohácsi mezőn Jenő szavoyai herczeg megboszúlá a török öldöklést, midőn a török hadserget

megsemmisíté; az ellenség 20,000 halottja maradt a vérrel áztatott harcztéren. De e második mohácsi csatának következményei hazánkra nézve nem voltak olly mélyre és messzireható k mint az első csata eredményei.

Mohácstól Mehádiáig.

Mohácson a gőzösre szállunk s igy egészen Orsováig utazunk. Nemsokára Kis-Kőszeg vagyis Batina falu irányába jutunk. E helység az ugynevezett szőllősi Hegyalja éjszakkeleti nyulványánál épült, szőllőhegyei közt egy állitólag római várnak omladékai vannak. Hajdan az Orbasy családnak volt itt vára s a pálosoknak regényes fekvésű kolostoruk. A vár, mellynek kőbástyái még látszanak, „Leányvár"-nak neveztetik; a monda ugy tartja, hogy azt bizonyos Márta nevű vöröshaju leány birta, ki nagy zsarolásokat vitt véghez nemcsak jobbágyain, hanem mind azokon, kik az ottani révnél a Dunán átkeltek. Mátyás király erről tudósíttatván, paraszt ruhában megjelenék a révnél. Tőle is mykivánták a szertelen révpénzt, de ő kijelenté, hogy azt bizony soha meg nem fizeti. A leány tehát maga elé idézé s a szőllőhegyekben teljesítendő munkára itélé el a makacskodót. Mátyás ezt is megtagadá az úrnőtől; ekkor ez botjával (Batina) arczul csapá. De a király az alatt poroszlói által már körülvétette vala a várat, hogy kegyetlen urnőjét fogságra kerítse. Midőn ezt a leány észrevevé, hirtelen a vár erkélyére ment s onnan leugrék a Dunába. Holtteste a vörösmarti révnél fogatott ki, honnan aztán az ott épült helységet is Vörösmartnak nevezték.

Batinával szemben a Duna bal partján Bezdán helység van, mellynél most a Ferencz-csatorna a Dunába nyílik, miután torkolata Monostorszegnél hasznavehetlenné vált vala. A csatorna ezen meghosszabbitását 1854—56-ig hajták végre, egyszersmind 132 öl hosszú zsilipet épitének.

Bezdán és Vörösmart alatt a Duna két partja ismét lelapul; az utas az egyhangu vidéken alig talál tárgyat, melly figyelmét fölgerjesztené, hacsak az itt gyakran nagy falkákban mutatkozó gödények, fehér fecskék, vizi gémek s más parti és vízi madarak nem érdeklik. A Duna még egy darabig délnek folyik, hogy a Drávával egyesüljön, mellynek jobb partján nehány mfldre nyugatra Eszék épült. Ez lapályon elterülő, csinosan épült s tetemes kereskedést űző város, melylyet a Dráván járó kisebb gőzösök a Duna nagy gőzhajóival kapcsolnak össze. Erőssége nem ugyan elsőrendű, de jó karban van s jelentős védelmi helyűl szolgál. A Duna és Dráva által alkotott földcsúcson, az ugynevezett Drávaszegen túl keletnek fordúl a folyam, mellékfolyója irányát követve, s a nyugatról keletre csapó almási vagyis erdődi hegység alját locsolja. E hegységet sok helyütt szép lombos erdők borítják. Nemsokára Erdőd mvárosa irányába jutunk, mellyből azomban a gőzös fedezetéről csak egy tornyot láthatunk. A városka előtt magasló hegyháton régi várnak omladéka látható, egy faldarab s egy kerek meg egy négyszegletű torony, lőrésekkel és rovátkokkal. Azután a Duna az erdődi hegység keleti oldalán nagy ívben nyugatra kanyarodik s így a szépfekvésű Dálya mvárost érinti meg, hol a karloviczi érsek nyári lakását találjuk. Tovább haladván a tótországi határszélen nemsokára Vukovárt érjük el, melly Tótország legszebb mvárosa, s festőileg fekszik. A déli dombon csinos templom és kolostor, az éjszaki dombon gr. Eltz szép kastélya áll, a két magaslat közötti völgyben a helység terűl el csinos lakóházaival és templomaival.

Innen tova a vidék mind nyájasabb és kiesebb jellemet ölt magára. A bal parton a Bácska termékeny síksága, a jobb parton a szép erdőségekkel borított tótországi dombosföld terűl el. Vukováron túl a dombsorok mind magasabbra emelkednek, előhegyei a Fruska- vagyis Verdnik-hegységnek, melly nyugatról keletre a Szerémségen vonul keresztűl, s melly gyönyörű erdőkkel, híres szőllőkkel és régi várakkal meg kolostorokkal van borítva. Egy már nagyon omlatag várat Sarengrad falu felett találunk. Azután csakhamar Ujlakot (Illok) pillantjuk meg, mely-

Druck & Verlag v G.G. Lange in Darmstadt

ÚJLAK. ILLOK.

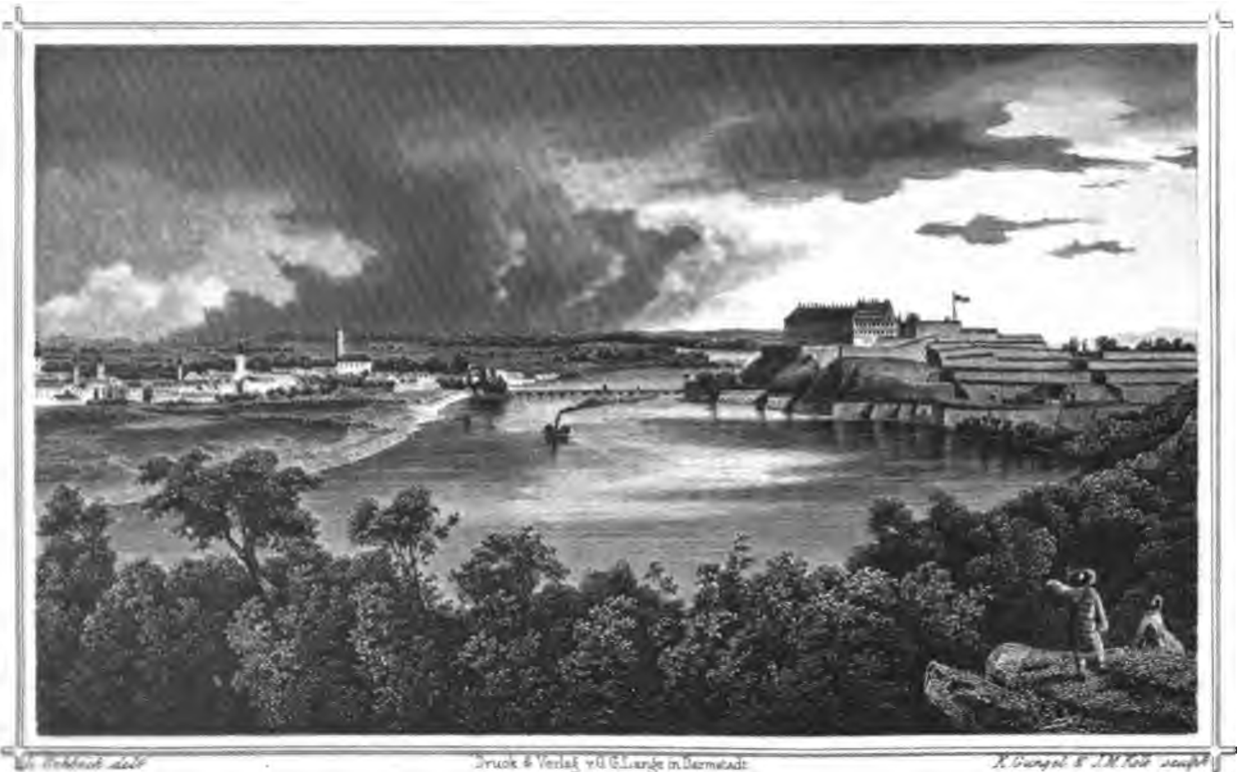
Lauffer és Stolp bizomanyában Pesten.

lynek még meglehetős épségben levő vára igen festői tájképet nyujt. A hosszan elnyúló hegyhát, mellyen Ujlak épült, három oldalán elég meredekül lejtősödik le. Keleti oldala, melly a Dunára néz, gyönyörű facsoportokkal, részint gyümölcsfákkal van borítva. A vár a hegy délkeleti részét foglalja el s hosszan nyúlik délkeletről éjszaknyugatra. Éjszaki oldalán rovátkos falazatú, hosszúdad épület van, innen a kerítőfalak dél felé vonúlnak. Odább több épület látható, egyebek közt egy templom és kolostor, az előtérben bástyatorony emelkedik, mellyhez a várat még három oldalról környező kerítőfal csatlakozik. Ezt részint facsoportok takarják el, t. i. a hegynek mind keleti mind nyugati lejtőjét szép kertek foglalják el. A hegy déli oldalán mély völgy huzódik, mellynek lejtője reszint kopasz, részint lakóházakkal van beépítve. Éjszak felé a vár a mezővárossal van kapcsolatban. Az említett vártemplom gótmodorban épült, de már nagyon omladozó karban van; tornyát megjavították s bádogfedéllel fedték. A templomon, mellyet a n. e. görögök bírnak, s a hozzácsatlakozó kolostoron kivül nehány urasági épületet és szalmával fedett gunyhót találunk a vár kerítésén belül. Éjszaki részében terjedelmes udvaron egy más kolostorszerű, régies épület van, udvarán összetördelt régi szoborművek hevernek. Ez épület előtt kápolnaféle, kupolával fedett, építmény van, mellette négyszegletű csinos palota emelködik, melylyt 1847-ben herczeg Odescalchi építtete, s mellynek alulról látható rovátkos fala a várnak legéjszakibb szögletét képezi. A mezővárosban a ferenczesek templomát találjuk, mellyben Ujlaky Lőrincz, az I Mátyás által Bosnyákország herczegévé tett büszke országnagynak s Kapisztran János, Hunyady János buzgó és hű bajtársának sírjai vannak.

Újlak helyén már a rómaiak valamelly gyarmata állott, s a környéken sok római régiséget találnak, nevezetesen egy Diánatemplom maradványait mutatják. A magyar történelemben az ujlaki vár gyakran emlegettetik; Ujlaky Lőrincz építtette vagy legalább nagyobbíttatta s fényes székhelyévé tette. A várról szép kilátás esik délre és nyugatra az erdőkkel, szőllőkkel és szántóföldekkel váltakozó dombos vidékre.

Újlakkal átellenben a Duna bal partján a három, új, német és ó, részből álló Palánka terül el, mellyet azomban a facsoportok csaknem egészen eltakarnak, ugyhogy csak néhány tornya látszik. Palánkán alul a lapos magyar parton nem látni helységet egész Futakig, hol Jenő szavoyai herczeg fényes győzelmet vett a törökökön; a tótországi oldalon ellemben az erdős hegysor alján több helység mutatkozik. Csakhamar Pétervárad bástyáit pillantjuk meg; a völgytorokban festőileg épült Kamenicz mellett elhaladván, egy futó pillantást a hegy lejtőjén szőllők közepett emelkedő terjedelmes katonöveldére vetünk s azután Pétervárad és Újvidék között elmenvén, a hajóhidon alul az újvidéki parton kikötünk.

Újvidék és Pétervárad olly ikervárosok mint Pest és Buda. Újvidék a Dunának lapos bal partján terül el, némi távolságban a folyótól, ugy hogy a gőzösről keveset látunk belőle. Pétervárad ellemben majdnem minden oldaláról látható, mert a Fruska-hegységnek egyik magas, meredek fokán épült, mellyet a Duna tágas ívben megkerül. A fokhegy lejtőjét számos bástyák és sánczok övezik, mellyeknél fogva Pétervárad a Dunának egyik leghatalmasabb erőssége. Sok tekintetben a Rajna folyónál épült Ehrenbreitsteinhez hasonlít. Három részre szakad, az alsó és felső erősségre s a külvárosokra. Az alsó erősség a hatalmas bástyákkal környezett tulajdonképi város, mellyben alig van 70 lakóház. A felső vár 204 lábnyira van a Duna tükre fölött s csakis katonai épületeket foglal magában. A várban 10,000 katona helyeztethetik el, míg a városnak s a völgyben éjszakra és nyugatra elterülő külvárosoknak együttvéve alig van 5000 lakosuk. Péterváradot hajóhíd kapcsolja össze az átellemben levő Újvidékkel. Ez még III Károly idétt jelentéktelen mváros volt, s Pétervárad egyik külvárosának tekintetett. 1748-ban sz. k. várossá lőn, ezután csakhamar az alsó Duna egyik fő kereskedőhelyévé emelkedett s olly gyors virágzásnak indult, hogy 1848-ban lakosainak száma már a 20,000 felülmúlta. A forradalom harczaiban sokat szenvedett, s lakosai tetemesen megfogytak. De azóta még szebben épült fel s most hazánk csínosabb városaihoz tartozik. Újvidék helyén már századok előtt voltak holmi erősítvények,

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

ÚJVIDÉK S PÉTERVÁRAD.   NEUSATZ UND FESTUNG PETERWARDEIN.

Lauffer és Stolp bizományában Pesten

s az újvidéki hídfő most is jól van megerősítve. E sánczokon túl egy szép sétahely terül el s csak ezután következik a város. Lakosai leginkább szerbek, de vannak köztük németek és magyarok is.

Pétervárad régóta tartozik hazánk legnevezetesb erősségeihez, azért sokat szerepelt a történelemben s kivált a török háborúk idejében sok véres harcznak színhelye volt. A péterváradi hegység, különösen Kamenitztól kezdve, szép szőllőkkel van borítva, mellyekben a híres szerémi bor terem. Mondják, hogy Probus római császár, ki a Szerémségben született vala, a venyigéket Cyprus szigetéről hozatta ide, s hogy azután Szapolyai János innen Tokajba ültette át.

Péterváradnál egy nagy sziget terül el, ezt Császár vagy Jenő szigetének nevezik. Mihelyt a gőzösön a várhegyet megkerüljük, azonnal Karloviczot, a n. e. görög egyház főnökének székhelyét, pillantjuk meg. E város igen szépen fekszik egy völgyben; közte s a Duna között lapos térség van, mögötte a híres szőllőhegység domborodik. Karloviczon a görög érsek-patriárka palotáját és székesegyházát találjuk, nehány más görög és kath. templomot is. A város lakosai legnagyobbrészt szerbek. Az 1699-diki karloviczi békekötést megelőzte alkudozások Pétervárad és Karlovicz között egy különösen e végett rakott épületben, az ugynevezett értekezleti házban, folytak, ennek helyén most Béke-Mária kápolnája áll.

Elhagyván Karloviczot nemsokára Ó-Zalánkamen irányába jutunk, melly helység szintén a job parton van, s mellynek közelében Lajos badeni őrgrof 1691 aug. 19. a Köprili Musztafa nagyvezír által vezérlett török hadsereget, melly sokkal számosabb volt az övénél, tönkre tevé s egész táborát 158 ágyúval együtt elfoglalá. Zalánkamen irányában a Tisza szakad a Dunába, torkolatán túl Tétel, a csajkások fővárosának tornyai láthatók.

Folytatván utunkat, nemsokára új látvány tárul fel előttünk. A Duna jobb partján alacsony dombhát s nehány gunyhó mutatkozik, odább más hegy merül fel, mellyen erősítvények és nyulánk tornyok látszanak. Zimony és Nándorfehérvárhoz közeledünk, melly ikervárosok ismét Pest-Budára s

Újvidék-Péterváradra emlékeztetnek. Nándorfehérvár Szerbország fővárosa, a legnevezetesb vár és város a Száva tulsó partján, Zimony pedig fő kereskedő város a Száva innenső partján. A „Savus“ már a rómaiak korában választotta el alsó Pannoniát Mőziától (Szerbiától), amott Taurunum volt, most Zimony, emitt Singidunum, most Nándorfehérvár.

Zimony mögött a föld elég meredekűl domborodik föl s egy nyugat és délnyugat felé terjedő felsíkot képez. E felsík előtt lapos térség van, melly keletre és délre a Dunáig és Száváig elnyulik s egy öbölhöz hasonlít, mellyet az itt egyesülő két folyam töltött ki. Zimony városa azon öbölszerű lapály éjszakkeleti szögletében terül el, külvárosai a felsík párkányára támaszkodnak. Ha a péterváradi főutczát követjük, azután balra fordúlunk, egy harántutczán a magaslatra jutunk fel, mellyről meglepő, igazán nagyszerű kilátást élvezhetünk. Alattunk Zimony terűl el, házcsoportai közzül hat templom emelkedik tornyaival. A városon túl a Duna széles öve nyúlik el délnyugatra, hogy a nyugatról jövő Szávával egyesüljön. Ennek folyását hosszú bokor- és fasor jelöli meg, melly nyugatra huzódik el. A Száván túl részint szántóföldekkel, részint facsoportokkal borított, magasabb dombsor emelkedik, melly a Szávával egyesült Duna felé elég meredek lejtővel végződik, s melly mögött kúpdad hegy mutatkozik. Azon dombsor végső fokának tetejét a török erősség koszorúzza, mellyhez nyugat felől a szerb vagyis tulajdonképi város csatlakozik. Ez a hegynek hátát és lejtőjet egészen a Száváig foglalja el. A másik, keleti oldalon a török város terűl el, a vár alatt. Az erősség most jó karban van, angol lövegekkel szereltetett föl, s a török őrség a hadsereg javából való. Erős bástyák övezik a hegylejtőt, a Dunától fel a hegy tetejéig. Ott fent a hegytetőn nehány más terjedelmesebb épület mellett a parancsoló pasa új palotája s egykét nyulánk minaret látszik; a bal felé levő török városból csak nehány minaretet láthatunk. A szerb városban számos templom és más nagy épület s ezek mellett a kisebb lakóházak nagy tömege mutatkozik. Ez a látvány, mellyet Zimony és Nándorfehérvár messziről tekintve nyujtanak.

Zimony elég szabályosan épült város, a sok középület mellett nehány szép magánházat is találunk benne; különösen Spirta kereskedő gót modorban épült háza a pétervárádi főutczában meglepő csinnal van épitve. De a külvárosok jobbára csak gunyhókból állanak s főleg azon részök, melly az úgynevezett Czigányhegy alatt nyúlik el. nagyon szemetes. E dombnak tetején Hunyady János egykori várának némi maradványai láthatók.

Zimony különösen a keleti árúkkal való átmeneti kereskedésre nézve fontos hely, Nándorfehérvárnak pedig nagy hadászati jelentősége van. Erről a térképre vetett egy pillantás győzhet meg. Nándorfehérvár Magyarország egyik főkapuja felett uralkodik; a Duna épen falai alatt veszi föl az utolsó hajózható mellékfolyóját, a Szávát, melly csaknem igenest nyugat felé nyit utat. A Dunával oda feljebb egyesülő Dráva völgye nyugatéjszaknyugat felé nyílik, maga a Duna éjszakéjszaknyugat, a Tisza végre éjszak és éjszakkelet felől folyik. Ha tehát Nándorfehérvártól visszafelé nézzük a folyamrendszert, akkor látjuk, hogy a négy nagy folyóág a körnek negyede szerint éjszak és nyugat között nyúlik el.

A történelem is tanúsitja Nándorfehérvár nevezetességét; már a rómaiak ismerték fel. Később Nándorfehérvár hazánk főbástyája volt az ostromló oszmánok ellen. II Amurath hiában törekedett hazánk ezen kulcsát hatalmába keriteni. 1456-ban Mohammed szultán szállá körül Nándorfehérvárt 160,000 emberrel s 300 ágyúval, mellyek közzül 22-nek 27 lábnyi hossza volt. Ez ágyúk éjjel nappal dörögtek, dörgésük egész Szegedig hallatszott el. Azonkivül 200 török hajó egész Zalánkamenig nyomult előre, hogy a Dunán érkezhető minden segélynek útját állja. A vár őrsége csekély volt. De élt még Hunyady János, a nagy hős, s Kapisztran János, a hitbuzgó szerzetes; ők legott fölmentésére sietének a szorongatott várnak, Zalánkamen mellett megtámadák a török hajóhadat s öt órai véres harcz után megsemmisiték. Azután Nándorfehérvár felé fordulának. Csak kisded, de válogatott hadseregök volt, e csapatokat maga Hunyady, továbbá Szilágyi Mihály, Kanizsai László s Koroghi János saját költségökön szedték vala; Kapisztran pedig lelkes

szónoklataival 60,000 keresztest, kézmívest, parasztot, koldust, papot, tanúlót és szerzetest gyüjtött. A szultan azzal kérkedett vala, hogy a várat, mellyet atyja elfoglalni nem tudott, 15 nap alatt hatalmába ejti, s jul. 21-kén ostromot intéze ellene. A harcz megindult, a jancsárok benyomulván a külvárosba a hátulsó kapunak rohanának, melly a belvárosba és várba vezetett. Kapisztran csak nagy nehezen tudá e kaput megvédeni. Egy oszman vitéz előre tör, felmászik a vár legmagasb tornyára, letépi a magyar zászlót, s feltűzi a félholdat. Ekkor Dugonics Titus utána mászik a toronyra s nem bírván a törökkel, két karjával megöleli s ekkép vele együtt lezuhan. A keresztesek „Jézust“ kiáltva égő rőzséket és ként hajígalnak az ostromló ellenségre. Ez ingadoz, visszavonúl, felbomlik s rendetlen futással menekűl, de újra összeszedi magát s ismétli ostromát. Mind hiába. Hunyady győz, Mohammed felbontja a vivást s a futamlók után eredve Zsófiáig szalad. Nándorfehérvár meg volt mentve; 40,000 török hevert a harcztéren, az összes ostromló szerek a győztesek kezében maradtak zsákmányúl. A győzelem híre nagy örömet gerjeszte az egész kerestyénségben, de az öröm csakhamar szomorúságra változék. A törökök eltűntek, de a halálvész, mellyet magokkal hoztak volt, ott maradt. A 70 éves Hunyady is megbetegűle; Zimonyba viteték, Hiába. Aug. 11-dikén elhúnyék. „Győztél, János!“ e szavakkal zárá karjai közzé a haldokló hőst hű társa Kapisztrán, s már okt. 23-dikén ez is a sirba szálla.

Mátyás erős kézzel hárította el hazánkról a vészt. De csakhamar szomorú idők állottak be. 1520 szept. 21. Szulejman vevé át a kormányt, s már a ráforduló évben megvíván Sabáczot Nándorfehérvár alá szálla, mellyet Piri pasa már junius végén szállott vala körűl. A vár őrsége csak 700 emberből állott, s ezeknek sem volt elegendő védelmi s élelmi szerök. A várnagyok is ott hagyták az erősséget s védelmét két magyar s egy szerb alkapitányra bizták vala. Szulejmán aug. 2. ostromot rendele, az őrség visszaveré az ostromot. Aug. 8. új ostromot intézének a törökök, ekkor az őrség már csak 400 emberre rúgott s a vármüvek jobbára összerombolva s aláaknázva voltak. Mindazáltal a második ostrom is vissza-

verették. De ekkor a szerb hadnagy, Móré Mihály, s a szerb lakosok alkuba bocsátkozának a törökkel s 1521 aug. 29-dikén átadák az erősséget.

Nándorfehérvár innen tova sokáig a törökök háborítlan birtokában maradt; 1688-ban szept. 6. Miksa bajor herczeg és cs. k. hadvezér által foglaltaték el, de már két év mulva ismét a török hatalmába kerüle. 1717-ben Jenő szavoyai herczeg dicső győzelmet nyervén a törökön, diadalmasan bevonúla az erősségbe, de a nándorfehérvári békekötés csakhamar ismét a töröknek adá által. 1789-ben Laudon cs. k. hadvezér szállá meg Nándorfehérvárt, de 1791-ben ismét a törökök nyerék meg. Végre 1806-ban a szerbek támadának föl s elkergeték a törököket, az 1829-ben szerzett drinápolyi békekötés Szerbországot félig függetlenné tevé, de az ország fővárát a törökök birtokában hagyá.

Nándorfehérvár és Zimony között egy sziget van, mellyen a magyar végvidék őrvonalának első csárdáját vagyis őrházát találjuk. Ez jóval nagyobb és szilárdabb mint a többi őrházak, mellyek innen tova szakadatlan sorban egész Orsováig terjednek el. Számos őrház az újabb időben csinosan és tartósan építtetett föl kőből vagy téglából s rézzel fedetett be; de a legtöbb csárda csak fából rokott gunyhó, mellyek a lapos s árviznek kitett helyeken karózatokon állanak, s mellyeknek mindenfelé szabad kilátást engedő folyosójok vagyis karzatuk van. Egy illy őrállomáson 4—6 végőr szokott lenni, kik hetenkint felváltatnak. Egyikök éjjel nappal fegyverzetten őrt áll. A Duna bal partja, mellyen ez őrsök vannak, még idáig s tovább is lapos; Zalánkamen és Zimony közt a jobb part is lapos. De Nándorfehérvártól kezdve a jobb partot folytonos dombsor szegélyezi, melly többnyire kopasz. P á n c s o v a irányában megáll a gőzös; itt a Temes szakad a Dunába. Pancsova nevezetes kereskedő hely, s külön gőzösök is járnak Zimony, Nándorfehérvár és Páncsova közt. Jó darabig a szerb parton csak nyomorult faluk, s falvakhoz hasonló városkák mutatkoznak. Azután nagy sziget, s a Duna jobb ága mentén egy régi vár ötlik szemünkbe. Ez a Morava egyik ágának torkolatánál épült S z e n d r ő, melly igen sajátságos látványt

szolgáltat. A magas kőfalak rovátkos pártázattal koszorúzvák s nagy háromszöget alkotnak. E háromszög mindenik sarkán mellvédekkel fölkészült tornyok magaslanak, s e saroktornyok közt a keritőfalak mentén közönként más tornyok emelkednek. Összesen valami 36 torony van; legtöbbje hat- vagy nyolczszegletű, nehánya kerek és négyszegletű. A vár mellet a város terűl el, szintén a Morava torkolatának lapályán, mellyet nem igen magas, erdős hegyek környeznek körszínileg.

Odább lefelé a Morava nagyobb ágának torkolatánál Kulics vára van, melly már csaknem egészen elpusztult. Miután a hosszú osztrovai sziget mellett elhajóztunk, a szerb parton, egy hegyen igen festőileg fekvő Ráma várának romjain legeltethetjük szemünket. Átellenben, a magyar parton, Uj-Palánka őrvidéki helység van, melly mellett a Karas s valamivel odább a kanyargós Nera szakad a Dunába. Mindjárt a Nera torkolatán túl a bal part is emelkedik, s innen tova a vidék mind érdekesb jellemet ölt magára. Csakhamar Baziást érjük el; ez egy a hegy alján épült görög klastrom, mellynek közelében nehány éve a dunagőzhajózási s az osztrák állami vasúti társaságok telepei rakattak. Baziástól kezdve a Duna mindkét partján erdős hegysorok vonulnak el, mellyek eleintén lankásan, azután mind meredekebbűl és magasabbra emelködnek s számos kies kerekded kúpot s ezek közt kedves völgymélyedéseket mutatnak. A Duna e szép hegyszegély közt csendesen hömpölygeti habjait, ollykor kitágúl, szétágazik s még nehány kisebb nagyobb szigetet alkot. Posszesenánál nagy kanyarulatot tesz dél felé s azután Ó-Moldovát éri el. Mindjárt e véghelyen túl igen meglepő látvány mutatkozik. A folyam két partján részint erdős, részint kopasz és sziklás hegyek emelködnek, mellyek közt csak egy mély és keskeny nyilás nyúlik el. A folyam e hasadékba szorúl s mind inkább zajongni kezd. E hegykapú lejtői egészen meredekek és érdesek, mintha a hegység csak nem rég hasadt volna ketté; mögötte egy más hegysor vonúl keresztűl, melly a folyam útját egészen elrekeszteni látszik. Bámulva s némileg elfogódva közeledünk e kapuhoz; ekkor jobb felől egy 160 lábnál magasabb, összehasogatott sziklaszálat pillantunk meg, melly a Duna közepett

mered föl; ez a Babakai (Nöszikla), melly mintegy őrt áll a kapu előtt. Görgeteg kővel boritott lábán zajongva törődnek meg a Duna hullámai. A Babakaitól jobbra, a szerb parton, egy fokhegy emelködik, mellyet a galambóczi várnak festői omladékai borítanak. Galambócz hajdan Magyarországhoz tartozott s birtoka miatt véres csaták vivattak. A törökök már 1391-ben szállák meg. 1428-ban Zsigmond király vivatá, de majdnem egész seregét elveszté. Mondják, hogy ez alkalommal Rozgonyi Cziczella, Szentgyörgyi bájos leánya, nagy vitézsége által tűnt ki s a menekülő királyt is megmenté. Arany János Zsigmond király gyalázatát s Cziczella hősi vitézségét szép balladában énekelte meg. A galambóczi vár omladékai talán legfestőibbek az alsó Dunánál létező valamennyi várrom között. Alant a Duna partján az alsó vár van, erős és tömeges nyolczszög; ettől kezdve a tornyokkal szárnyékolt kettős kerítőfal a hegylejtőn felfelé huzódik a felső várig, melly egymás mögött, elszigetelt sziklatetőkön emelkedő három toronyból áll. Hajdan, úgy mondják, e helyen a római „Cupus" vár állott. A galambóczi vagyis kolumbáczi vár környékén mocsárok vannak, mellyekből az igen rettegett szúnyogok támadnak, mellyek néha az egész bánságot is ellepik s a barmokban nagy pusztitást okoznak. A váromladék közelében egy barlang van, a népmonda szerint sz. György e vidéken egy mérges sárkányt ölt meg s fejét a galambóczi barlangba dobta; az említett mérges szúnyogok már a sárkány fejéből kelnek ki.

Galambóczczal átellemben, a magyar parton, ama gyönyörü országút kezdődik, melly gr. Széchenyi István eszközlésére s Vásárhelyi Pál mérnök vezetése mellett 1833 óta az egész szoroson végig Orsováig s 1845 óta még odább Turn—Szeverinig (Szörényig) építtetett. Ez út mindjárt kezdeténél a sziklába van vájva. Feljebb, a hegy lejtőjén az 1858 óta telepitett új gyarmat van, mellyet Coronini nevéről neveznek, s mellyet leginkább cseh jövevények szállták meg.

Most már forduljunk be a hegykapun. Ez igazán nagyszerű látványt mutat. A sziklafalak az összeszorult folyam mindkét oldalán majdnem függélyesen merednek föl valami 1000 lábnyi magasságra. Ez tulajdonképi kezdete azon szo-

rúlatnak, mellyet már a görögök Klissurának neveztek. A Klissurához rendesen a folyamnak azon szakaszát is számítják, melly Baziás és Moldova között elnyúlik. De ezen szakasz tulajdonkép nem mondható szorosnak, ott a Duna medre elég széles, a két partját szegélyző hegyek lankásan és lassan emelkednek, néhol tetemesen hátrahuzódnak a parttól s legkisebb nyomát sem mutatják annak, hogy valaha erőszakos rázkodás folytán megszakadtak s kettéváltak volna, ugy hogy azután az így támadt hegynyílást a Duna mélyebbre és szélesebbre vájta volna.

Moldova alatt, Galambócznál egészen más viszonyokat találunk. Itt a folyam medre rögtön összeszorúl, s két oldalán egyenlő magasságú hegyek merednek föl, mellyek egykor talán szakadatlan, folytonos hegy gerinczet alkottak, s erőszakos rázkodás következtén kettészakadtak. A nyílás szélei még olly szögletesek, darabosak, mintha csak nem rég váltak volna el egymástól. Valóban e hegynyílás csak az Erdélyországban levő híres tordai hasadékkal hasonlítható össze. Az alsó Duna azon szakasza, melly a Babakaiszirtnél s a galambóczi várromnál kezdődik s Orsován túlig elnyúlik, egyetlen a maga nemében s hasonló tájvidéket Europának egy folyama sem mutathat fel. A Duna ezen tájvidéke zord és fönséges, a Rajna vidéke ellemben mívelt és kellemes. A Rajna mellékén inkább az ember és művei érdekelnek bennünket, itt az alsó Dunánál a természet uralkodik egész hatalmában és fönségében. Az egész Klissura a természeti szépségek szakadatlan sora; erdők és sziklák váltakoznak egymással, a sziklák néha fokonként emelködnek és tornyosúlnak egymás fölébe, néha meg hirtelen és meredekűl nyúlnak fel mint függélyes falak és szirtek. A folyam víztömege majd lassan hömpölyög odább, majd habozva és zajongva rohan el a sziklákon és szirteken, mellyeket alig borít be; majd összeszorúl, majd megint kitágul. Gyakran a folyam útjának vonalát keresztben vonúló magas hegylánczok rekesztik el, ekkor a folyam hirtelen kanyarúlatot tesz s egy új hegynyilásba fordúl be; midőn a Duna ekkép két oldalán s felűl és alúl magas hegyek közzé van zárva, akkor egy nagy havasi tóhoz hasonlít.

Az alsó Duna azon szorúlatát négy külön szakaszra oszthatjuk, mellyek elég jól jellemezvék. Az első szakasz Galambócztól kezdve majdnem Drenkováig nyúlik el. E szakaszban számos sziklarészlet van, de a hegyek oldalai mégis tulnyomólag erdősök. Drenkovánál, hol a magyar parton valami római falmaradvány látható s Berzazka századfalu tiszt-őrse, továbbá a gőzhajózási társaság ügynökségi háza és vendégfogadója van, a hegyek kissé hátravonúlnak, s így öbölszerű tágulat támad, mellyben a Duna elég szélesre terűl. Azután a szorulat második szakasza kezdődik, melly Grebennek neveztetik s Szvinicza falúig nyúlik. E második szakaszt a vízesések jellemzik, mellyek az első szakaszban nem fordúlnak elő, hol csak erős áramlások, hullámtörések és éles kanyarúlatok vannak, mellyek kivált az evezőhajókat veszélyeztetik. Mindjárt a treszkováczi szirtezeten túl, melly több mint 200 lábnyi magasságra mered föl a folyamból, az első veszélyes vízesések következnek. A gőzhajózás életbeléptetése óta mind e vidéken, mind pedig Orsován túl a Vaskapu-szorosban a folyam medrében számos szirtrepesztéseket hajtottak végre, mindazáltal csekélyebb vízálláskor a közönséges gőzösök e helyen nem járhatnak. A treszkováczi szikla közelében a Doika nevű vízesés van, azután a még veszélyesebb vízesések következnek, mellyek Izlás, Tachtalia, Greben és Jutz nevek alatt ismeretesek. Mindezen helyeken a Duna medre elég széles, azért nemis olly mély mint másutt. Jde járul, hogy a folyam egész szélességében horgas szirtezetek vonulnak keresztűl, mellyeken a víztömeg habzó hullámokkal rohan át. Itt a folyam közepett magános sziklatömegek is vannak elszórva, mellyeket a víz csak részben borít el. Iaj azon hajónak, melly az örvénylő áramlás által illy félig elborított sziklához sodortatik! A Grebennek nevezett fokhegyen tul, melly a szerb partról messzire benyúlik, s melly körűl a hajónak igen hirtelen fordúlást kell tennie, a folyam völgye némileg kitágúl; a szerb parton Milanovacz, a Milos herczeg által alapított nyájas falu mutatkozik, a bal parton pedig a Trikule nevű végőrs van. Az őrszoba egy régi tömeges toronyban van, melly közvetlenűl a parton emelkedik.

Trikulén túl a Duna ismét keskenyebb lesz, mindkét partján meredek sziklafalak emelkednek. E sziklás hegylejtőkön az egyes kőrétegek világosan kivehetők; majdnem vízszintes vonalban húzódnak el s másmás szinüek; némely rétegek szürkések, mások sárgások vagy vörhenyesek. E színes kőrétegektől a hegyek többi részeit borító szép virányzat kellemes változatossággal elüt. Szviniczánál, melly hazánk legdélibb helysége, a hegyek ismét hátravonúlnak, a Duna kiszélesedik s lecsendesedik, partjai nyájasabb alakot öltenek, a hegyeken a legbujább mövényzet mutatkozik, a sziklacsoportok eltűnnek. Ez úgy van egész Plaviseviczáig, mellyet a Duna éjszaknak kanyarodva ér el. Ott a hegyek megint közelebb vonulnak a partokhoz s összeszorítják a folyam medrét. Ez a szorulat harmadik 4500 láb hosszú szakasza, mellyet rendesen Kazánnak neveznek, s melly még keskenyebb mint a szorulat többi szakaszai, mert csak 600, sőt egy helyen csak 510 láb széles. Megint mind a két oldalon 2—3000 láb magas sziklafalak tornyosúlnak, mellyek tetői felett az ott fészkelő sasok keringnek. Egy benyúló hegyfokot elhagyván, csakhamar csermelyt látunk a bal parton; e csermely egy nagy barlangból ered, melly egy 500 öl hosszú természeti alagútat képez a hegyen keresztűl. Mindjárt a csermelyen túl egy végőrs van s az e fölött emelkedő hegylejtőn némi falmaradványokat vehetünk ki az erdő között. Ez Veterani barlangja, mellynek torkolata a meredek sziklalejtőn egy keskeny alacsony hasadékot képez. A barlangnak egy tágas csarnoka és nehány oldalürege van, mellyekben valami 300 ember fér el. A ki azt fegyveres néppel megszállja, uralkodhatik a folyamon, mellynek szélessége itt csak 140 öl. 1691-ben Veterani cs. k. hadvezér egy hadnagyot rendele oda 300 emberrel és 5 ágyúval, hogy a barlangot megszállják. Máj. 21. a törökök vívni kezdék a barlangot s mind hevesebben ostromlák. A vívás 45 napig tartott, s a keresztyének nagyobb fele odaveszvén, a többiek kénytelenek valának magokat megadni. 1788-ban még véresebb harcz folyt a barlang körűl. Wartensleben cs. k. hadvezér Stein őrnagyot

rendelte vala oda nehány zászlóaljjal. A törökök 2000 embert vesztettek el, mígnem a barlangot megveheték.

A szerb parton a környék legmagasabb hegytetője, a nagy Sterbecz emelkődik. Odább a hegyek ismét széttágulnak, a magyar parton kies tágulat mutatkozik, mellyben Duvoba falu van. Azután megint közelebb vonúlnak a hegyek s a legábrándosabb alakokat mutatják, összevisszahányt és hasogatott sziklacsoportokat. A szerb parton a meredek sziklafal alsó párkányában számos négyszegletű lyukat veszünk észre, e lyukakban hajdan a rómaiak által épített ösvény gerendái voltak beillesztve. E római part-útnak nyomai Galambóczától kezdve Ogradináig, a szorúlat harmadik szakasza végéig láthatók, s mindjárt Drenkován alul mutatkoznak illy lyukak s onnan kezdve mindenütt, hol a partot meredek sziklalejtő képezi. A rómaiak ezen útja egy keskeny part-ösvény volt, mellyet részint a sziklafalba vájtak, s a még ittott látható lyukakba illesztett gerendákra rakott deszkázattal szélesebbre csináltak. Griselini szerint Tachtalia közelében a sziklafalon két felirás volt, mellyeket ő még ki tudott betűzni, s mellyek azt tanusították, hogy a rómaiak ez útnak készítésére mőziai hadcsapatokat, és pedig a IV. szittya s az V. makedón legiót alkalmazták. —

Ogradina irányában, a szoros végén, egy kopasz dolomitfalon Traján császár híres táblája van, valami 3 ölnyi magasságban a víz tükre fölött. E táblán 8 láb 7 hüvelyk hosszú, s 4 láb 7½ hüvelyk magas felirás van; mindkét oldalán két szárnyas nemtő, felűl a széles párkányszegély közepén a római sas látszik, alúl egy férfi alak körvonalait lehet kivenni. Maga a tábla a sziklafalba van vésve, ugy hogy a kiálló párkányzat némi ernyőt képez. Az alakok és ékesítmények dombormüvileg vannak kifaragva, a veresre festett bötük pedig homorúan bevésvék. Az egész igen szépen van készítve, ugyhogy valódi műemlék. A felirás már némileg meg van csonkítva s nehezen olvasható, a legújabb megfejtés szerint következőleg olvasandó: Imperator divi Nervae filius — Nerva Trajanus Augustus Germanicus — Pontifex Maximus tribunitiae potestatis quartum — Pater Patriae Consul quartum —

Montis et fluvii anfractibus — Superatis viam patefecit. E felirás tehát azt bizonyítja, hogy Trajan római császár 101-ben megnyitá az utat, mellyet Tiberius császár kezdett vala építtetni.

E római ösvénynél is nagyszerűbb mű a másik oldalon levő országút, melly Széchenyi nevét megörökíti. Azon út, mint már megjegyeztük, Moldován alul az Alibeg hegy tövén kezdődik s közvetlenűl a Duna partján huzódik el. Ogradináig csaknem folyvást a sziklába kellett vajni, a számtalan mélységeket át kellett hidalni, a folyam felé erős gerébfalat épiteni, hogy a kiáradó hullámok meg ne rongálják. Az előkészületekhez már 1833-ban fogának, magát az utat 1835-ben kezdék épiteni.

Ogradinán túl kiszélesedik a Duna, s most kellemes hegyektől szegélyzett völgy nyílik, mellyben a folyam csendesen hömpölygeti hullámait. Igy tart ez Orsováig. Odább a szorúlat negyedik és utolsó szakasza következik, a vaskapúi szoros, melly a Duna legnagyobbszerű, de nem veszélyes vizesése. A folyam ott 600 láb széles, de egész medrén szirtezetek vonúlnak keresztűl, és pedig a bal parton 10,200 a jobb parton pedig 8400 lábnyi hosszu vonalban. E szirtek között csak 240 láb széles csatorna huzódik el, mellyen a hajók járhatnak. A szorulatnak felső szirtezetei együttvéve 15,900 lábnyi hosszúságot foglalnak el, s a folyam ottani esése 28 lábnyi, a vaskapú esése pedig 16½ lábnyi.

Orsova a Duna völgyébe nyíló Csernavölgy egyik tágulatában s a Duna bal partján terűl el. Dél felé az Allionhegy emelködik, melly egész a Dunáig elnyúlik, s mellyel szemben a folyam közepén, egy lapos szigeten, Új-Orsova török erösség van. A szerb parton tetemes magasságú, erdős hegysorok emelkednek, a bal parton ellemben alacsonyabb hegyek domborodnak, mellyek részben szőllőkkel vannak beültetve, s mellyeket éjszak felől a Cserna völgye keresztűlvág. Ez átvágás a Duna völgyének éjszaki elágazását képezi, melly által a Bánság s maga Erdély is az alsó Dunával kapcsolatba hozatik. E völgyeletet, melly Teregován és Karánsebesen keresztűl tovább nyúlik, a Temes és Cserna folyók készítettek

L. Rohbock del.

A MEHÁDIAI FÜRDŐ. BAD BEI MEHADIA

elő, s ekkép utat törtek a széles zord és járhatlan hegyfalazaton át, melly Moldvaország éjszaki sarkától s Erdély déli szélétől kezdve délnyugati irányban a Dunán keresztül Szerbországba huzódik. Orsova ott fekszik, hol azon hegyszoros a Duna völgyébe nyílik, s azért mind történelmi mind kereskedelmi tekintetben igen nevezetes hely. A török háborúk alatt mindenféle viszontagságokat szenvedett; erősítvényei ismételve lerontattak s újra felépíttettek. Utolsó erősségét 1739-ben a nándorféhérvári békekötés értelmében le kellett rontani. 1810—1830-ig Orsova, kivált az I Napoleon által behozott szárazföldi zárlat következtén, nagy lendűletet vőn, mert a keleti kereskedés útja rajta ment keresztűl. De azon kereskedési fontosságát utóbb elvesztette, s a megnyílt gőzhajózás által sem nyerhette még vissza. Mindazáltal Orsova jelentős városka; a Duna partja mentén számos csínos ház van. A hajózási társulat ügynökségi épűlete közelében az úgynevezett szkéla van, melly egy fából épített s két fa rácsozat által három részre osztott szín, hol a törökök és keresztyének kereskedésöket folytatják.

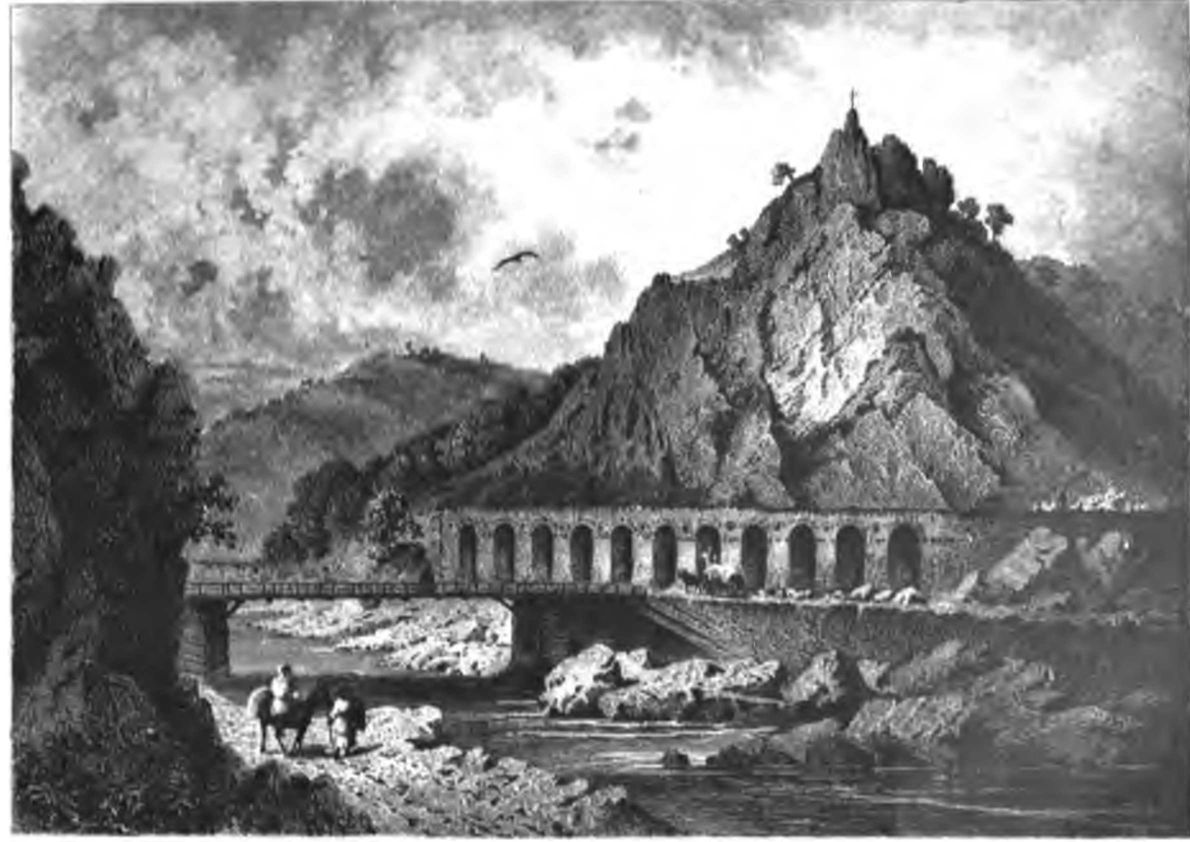
Orsova környékén érdekes kirándulásokat tehetünk. A Duna mentén, körűlbelől félórányira azon helyet találjuk, hol 1849-ben a magyar koronát a többi ékszerekkel együtt elásták vala. Az Allion alján, a Cserna folyócskán túl, egy keskeny terűlet van, melly sem Magyarországhoz, sem Törökországhoz nem tartozik, és semlegesnek tekintetik. E terűlet fűvel és csalittal van benőve s gyakran elárasztatik. Ott volt egy facsoport alatt a korona elásva, mignem 1853 szept. 8. felfedezék. Most azon helyen egy kerek kápolna áll, mellyhez fasorokkal szegélyzett út vezet. A hosszukás Allion hegyéről a vaskapui szoros sziklás partjait és vízeséseit, Új-Orsovát s a szerb parton levő Sisztab vagyis Erzsébet váracsát s az egész változatos vidéket láthatjuk; II József onnan ágyuztatta az új-orsovai erősséget.

Nyáron a gőzös kikötőjénél a partot a szomszéd falvakból való oláhok lepik el nyílt és ernyős szekereikkel, várva a gőzös megérkezését, hogy az azon jött vendégeket a mehádiai fürdőbe szállítsák. Az út éjszak felé a Cserna völgyében huzódik el; ez Orsova közelében elég széles, s tengeri-, búza-

és rozsvetések kellemes szőllőhegyekkel és erdős hegycsoportokkal váltakoznak benne. Csakhamar az Új-Szuppanek mellett levő veszteglntézetet érjük el; az út jobb oldalán 1200 láb hosszú kőfal huzódik el, melly több udvart és házat kerit be. Ott vannak t. i. a tisztviselők lakásai s az ugynevezett kolibák vagyis a vesztegintézetben letartóztatott utasok számára rendelt lakások, mellyek kőfallal kerített külön udvar által a többi épületektől elválasztvák, azután a hambárok, azaz áruraktárak stb. Új-Szuppanek falun túl Ó-Szuppanek van, azután egy sziklás hegyen átkelvén Tofier és Koramnik falukat érjük. Koramnik mellett a Cserna egy kis hegyszoroson, a koramniki kulcson, tör keresztül s ekkép jut a széles szuppaneki völgybe.

Koramnikot elhagyván, a völgyben folytatjuk utunkat s nemsokára a Cserna bal partján épült Toplecz falut pillantjuk meg. Ezzel átellemben, az út bal oldalán egy nagyszerű falmaradvány vonja magára figyelmünket, melly a meredek kopasz hegy oldalához támaszkodik. Nagyszerű, felűl áttört faloszlopokon tizenegy ívbolt emelkedik, mellyek a környezettel együtt festői látványt szolgáltatnak. E szép romokat egy római vízvezeték maradványainak tartják, a vízvezeték nyomai tetemes darabig a Csernán fölfelé és lefelé is mutatkoznak. Lehet, hogy a rómaiak e vízvezeték által a Csernavölgy hőforrásainak vizét a mai Ó-Orsova helyén volt gyarmatukig vezették. Az említett ívboltak vegyesen nagy kövekből és veres téglákból épitvék, és pedig ugy, hogy kivűl és belűl kettős téglarétegre nagy kövekből rakott négyszeres réteg következik. A vakolat nagyszemű homokból és kavicsokból áll, s hasonlít azon vakolathoz, mellyet a mehádiai fürdőben azon épűleti maradványokban találunk, mellyek kétségnélkűl a rómaiaktól származnak.

A romok környéke is érdekes. A Cserna jobb partján a hegység egészen az út széléig közeledik, lejtői részint szőllőkkel borítvák. A bal parton, terméketlen kopasz hegység emelködik, s tövén Toplecz falu terűl el. Előttünk a mellékvölgyből eredő Jardeszticza csermely folyik, hogy a Csernával egyesűljön, derék híd vezet rajta keresztűl.

Druck & Verlag v. G. G. Lange in Darmstadt

RÓMAI ROMMARADVÁNYOK MEHÁDIÁBAN. RÖMISCHE UEBERBLEIBSEL IN MEHADIA

Müller és Stolp bizományában Pesten

Topleczen túl még valami félóráig a Cserna jobb partján huzódik el az út, azután azon helyet érjük el, hol az éjszaknyugatról jövő s Mehádia mváros mellett elfolyó Bela Reka (fehér víz) az éjszakkeletről jövő Csernába (fekete víz) ömlik. Itt a fürdőbe vivő út jobbra kanyarodik, a két völgyet egymástól elválasztó hegyfok alján, s Pecsineszka falu mellett elvonulván, a Cserna felső völgyébe fordúl be. Mindjárt a völgytorok elején meglepő látvány mutatkozik. Jobbra szaggatott, sziklás hegygerincz huzódik el, balra közvetlenül az út mellett sűrű erdővel borított hegysorok emelkednek. A két hegysor közt hosszukás völgymedencze terül, mellyen dús szántóföldek és kaszálók közepett a Cserna kígyódzik keresztül. A jobb felőli szaggatott sziklafal mindinkább közeledik, a völgy mind keskenyebbé válik, nemsokára bal felől is sziklacsoportok mutatkoznak; immár a mély és keskeny völgytorokban vagyunk. Csakhamar a szép vashidat érjük el, melly a Cserna bal partjára vezet, egykét percz múlva más hídhoz jutunk, melly kőből épült s a Cserna jobb partjára, egyenest a tágas térre visz, mellyet a fürdőhely két házsora szegélyez.

A mehádiai Herkulesfürdők a Csernavölgy egyik csekély terjedelmű tágulatában vannak; a házak nagyobb része a jobb parton terül el. A két házsor közötti fürdői tér 330 lépés hosszú s 40 lépés széles, közepén szürke márványból faragott kút van, mellyet Herkulesnek ágyúfémből öntött képszobra ékesít. A tér felső, éjszakkeleti oldalán egy csínos r. kath. templom áll, alsó délnyugati oldala szabad. Az éjszaki házsoron mindjárt a templom mellett a katona-kórház van; ehhez azon épület csatlakozik, mellyben a nagy étkező, a kávéház s az első emeleten szép tánczterem van; azután az igazgatóság épülete következik, mellyben a katonai parancsnok lakásai is vannak; ehhez az ugynevezett Ferdinándudvar csatlakozik, melly kétemeletes nagy vendégfogadó, 85 vendégszobával, 10 konyhával, étkezővel s több kereskedőbolttal. Erre az új császárfürdő következik, melly igen szép modorban s nagy csínnal építtették 1858 óta; belső berendezése is nagyon szép és kényelmes. — A déli oldalon a r. kath. templom mellett a Lajosfürdő van, ehhez a Terézudvar csatlakozik,

108 lakszobával, 4 konyhával s földszín alatti 14 szobával; és 2 konyhával; a Terézudvar mellett a Ferenczudvar van 76 szobával s 6 konyhával; végre a Karolinafürdő következik, melly mindjárt az íves kőhíd mellett van. Ezen túl, a folyó jobb partján s odább délnyugatra számos melléképületek vannak, továbbá az ugynevezett pavillon-étkező s a csinos görög templom. A mehádiai fürdő tehát mind épületeinek nagyszerűsége, mind regényes festői fekvése által tűnik ki. 1860-ban elhatároztaték, hogy a tervezett új építkezésekre 360,000 ft fordíttathassék. Nevezetesen egy nagyszerű vendégházat terveztek, mellyhez pavillonokkal, bazárral és gyógyteremmel összekapcsolt fedett séta csatlakoznék. Ez építkezésekhez már hozzá is fogtak, s ha ezek elkészűlnek, akkor a mehádiai fördő nemcsak hazánk más fürdőit felűl fogja múlni, de bármelly külföldi fürdőkkel is fog versenyezhetni. Vidéke a legregényesebb. A Csernavölgy a bánsági havasok harántvölgyei között a legjelentősebb s legérdekesebb. A Cserna jobb oldalán az Arcsana, Babel és Dobri-Vér nevű havasokhoz, a másik parton pedig az Erdélyt Oláhországtól elválasztó magas hegygerinczhez csatlakozó előhegyeknek meredek sziklafalai szegélyezik a völgyet, mellyben a Herkulesfürdők elterűlnek. E völgy éjszakkeleti irányban nyúlik el. Kezdetén, hol a Cserna és Bela Reka egyesűlnek, még jókora szélességű és nyájas; Pecsineszka falut még rétek, tengerivetések és szőllők környezik. Feljebb a völgy annyira összeszűkűl, hogy szélessége csak kevés helyen nagyobb 300—400 lépésnél, s hogy a kődöczkökön átrohanó Cserna többnyire a völgynek egész talpát foglalja el. A csermely két oldalán többnyire mészkőből álló meredek hegyfalak merednek föl, mellyeknek oldalai a völgy talpától fölfelé több mint 1500 lábnyi magasságig a legbujább s legváltozatosb növényzettel, bükk-, hárs-, cser-, kőris-, juhar- és diófákkal s más vadon termő gyümölcsfákkal borítvák, mellyeken gyakran vad venyigék kúsznak fel. Ez erdős övön túl külömböző alakú, egészen meztelen vagy csak egyes fenyűfákkal borított, roppant sziklacsoportok vannak, mellyek csaknem vízszíntes vonalban elhuzódó párkányt képeznek, s mellyek fölé külömböző hegykúpok emelkednek. Ezek

ismét vagy füszőnyeggel, vagy bükk-, nyír- és fenyűfa erdővel borítvák. Ittott a szürke mészkő-fal majdnem 1000 lábnyira függőlegesen mered föl, így különösen a kath. templomon túl, a Cserna bal partján levő Herkulesforrás és fürdő mellett. Más helyeken egymásra halmozott szikladarabok 1200 lábnyi magasságra is feltornyosúlnak, s ez omléksziklákon csak ittott lengedez egyegy orgonabokor vagy fenyűfa, mellyek a kőhalmaz hasadékaiban gyökeret vertek. A sziklacsoportok között hellyel közzel sötét hegynyílások tátongnak, mellyek borzasztólag érdekes látványt nyujtanak. Egyszóval a mehádiai fürdőket a legbujább növényzet, a legfestőibb sziklacsoportok, a legnagyobbszerű vadság egymást hirtelen felváltó képei környezik. S a természet ezen szépségeit minden fáradság nélkűl a legnagyobb kényelemmel nézdelhetjük és élvezhetjük. A fürdőhelyről minden irányban elvonúló utak és ösvények kényelmesen készítvék s gonddal tartvák; sok helyütt gerébfalakkal védvék s többnyire árnyékos fákkal szegélyezvék. Illy szép árnyékos kocsi- út visszen a Herkulesfürdőbe, mellynek közelében római faldarabot lelünk. A Herkulesfürdőn túl egy gyalogösvény balra a hegylejtőn kigyódzik fel s az úgynevezett zsiványbarlanghoz viszen, melly 170 lábnyi magasságban van. Ha a barlang mellett elmenő ösvényt tovább követjük, akkor az erdőn keresztűl lassan fölfelé menve egy kis óra alatt egy fából épített oszlopcsarnokhoz jutunk, melly előredőlő hegyfokon áll. Ez a Csorich-tető, mellyről a Csernavölgy legérdekesebb részeit láthatjuk. Nehány lépéssel lejebb az úgynevezett izzasztóbarlang van, mellynek kapujában a föld hasadékaiból meleg vízgőzök szállnak fel.

Az ellenkező oldalon a Cserna mentén, ugyancsak jobb partján, egy árnyékos ösvény a Császárfürdő és Józsefkút mellett vezet el, a vashídig. Más ösvények a hegyen kanyarodnak fel: az egyik a Császárfürdő felől Schneller pihenőjére s odább Schneller tetőjéré, a Józsefkúton túl felvivő ösvény pedig a Coronini-tetőre viszen. Mindezen pontokról igen szép kilátást élvezhetünk, kivált a völgy déli oldalán emelkedő hegysor, a Domoglett, s a mellette tátongó prolazi völgytorok vonják magokra figyelmünket. A Coronini-

tetőn levő csínos oszlopcsarnokot bekerített kert környezi. Hasonló szép sétautakat a bal parton is találunk. A görög templom közelében Tököly ültetvényei vannak, mellyeket templomhoz hasonló csarnok ékesít. Innen egy árnyékos ösvény a temető, a völgytorok elején levő majorság és vashíd felé visz. Az ellenkező oldalon gróf Lázár ültetvényeihez jutunk. Oda a Herkulesfürdő felől is mehetünk. Ekkor egy fahídon kell átkelnünk, melly előtt a Cserna egy kis vízesést képez, midőn a medrében keresztülvonuló gránitsziklákon szökik át. A bal parton, azután az őrvonali úton tovább mehetünk, a meddig tetszik, s új meg új tájképeket fogunk találni. Odább a völgy még zordonabb jellemet ölt magára. — A ki nagyobb kirándulást akar tenni, az a Domoglett tetejére mehet föl. Eleintén kényelmesen kanyarodó ösvény viszen föl a hegylejtőn, azután a sziklafal keskeny párkányán kell tovább menni, mígnem a Zsereleu nevű völgytorokba befordúlunk. Ez erdős völgy a Domoglettet félhold alakjában környezi s a Cserna völgyébe kinyúló Szuszti-Domoglettől elválasztja. A Domoglett délkeleti oldalán a gyepes Mosoroni völgy terül, nyugati oldalán pedig a vad prolazi volgytorok tátong. Éjszaknyugat és éjszak felé a Domoglett lejtői majdnem függélyesek s alig mászhatók meg, dél és délnyugat felé hosszúra nyúló gerincze az erdős előhegyekhez csatlakozik, mellyek az Allion hegygyel együtt Orsovánál a Duna bal partját szegélyezik. A Domoglett körülbelől 5000 lábnyi, kettős teteje erdőtelen, oldalait bükkösek és fenyvesek borítják. Gyeptérségein sok nevezetes növény díszlik. Tetejéről igen érdekes kör- és messzelátást élvezhetünk; az erdős, völgyekkel barázdált hegysorokon keresztül Oláhország síkságáig láthatunk el, mellyen a Duna széles szalagja elvonúl s mellyen túl délkelet felé a rumeliai havasok ködlenek. Dél felé a szerb hegységek csúcsai, odább nyugatra a Klisszura hegygerinczei mutatkoznak s a Szterbecz csúcsa alatt a Duna csillámlik fel. Nyugat felé Mehádia mváros látszik a környező mész- és agyagkőhegyekkel s az Almás termékeny völgye egy részével; éjszak felé kopasz hegycsúcsok tornyosulnak fel egymás mögött s egymás felett. Végre alattunk a fürdői völgy terül el festői részleteivel.

Ezen völgyben 14 hőforrás van, mellyek közzűl 8 használtatik. A Herkulesforrás hőmérséke 17—41° R. közt változik, a szomszéd Károlyforrásé 33° R., a Lajosforrásé 36° R., a Karolinaforrásé 19 és 24° R. közt változik, a Császárforrásé 44°; a Ferdinándforrásé és szemfürdői forrásoké is körülbelől 44°, a feketeforrásé végre 35 és 38° R. közt változik. E források vizében különösen kén és sósavas sók vannak s kéntartalmok többnyire nagyobb mint az aacheni forrásoké. Általában a mehádiai források Europa leghatályosabb hőforrásaihoz tartoznak. Már a rómaiak ismerték és használták, s Herkulesnek szentelték. Ezt a templomok, emlékek, szobrok, érmek, vizvezetékek s más maradványok tanusítják, mellyeket a fürdők közelében találtak. A törökök is használták a mehádiai fürdőkct. De a mostani építmények és intézetek csak 1792 óta hozattak létre, miután a törökök a III Károly alatt keletkezett épűleteket két ízben elpusztították vala. Az egész fürdőhely és területe a k. kincstár bírtokában van, s a felügyelet a végvidéki parancsnokságot illeti. A vendégek száma évről évre szaporodik, s a fürdői téren a legkülömbözőbb embervegyűletet láthatjuk. Magyarok, erdélyiek, oláhok, törökök, szerbek, németek s más nemzetbeliek találkoznak ottan, kik részint a víz gyógyító erejétől megrongált egészségök helyreállítását várják, részint csak a természet szépségeit akarják élvezni s az egészséges üdítő levegőt színi. A környéken csupa oláhság lakik.

Nyomatott Schmitt J. G. nél Darmstadtban.

A II-dik kötet tartalma.

A II. kötetbe a következő aczélmetszetek tartoznak.

Lap.

